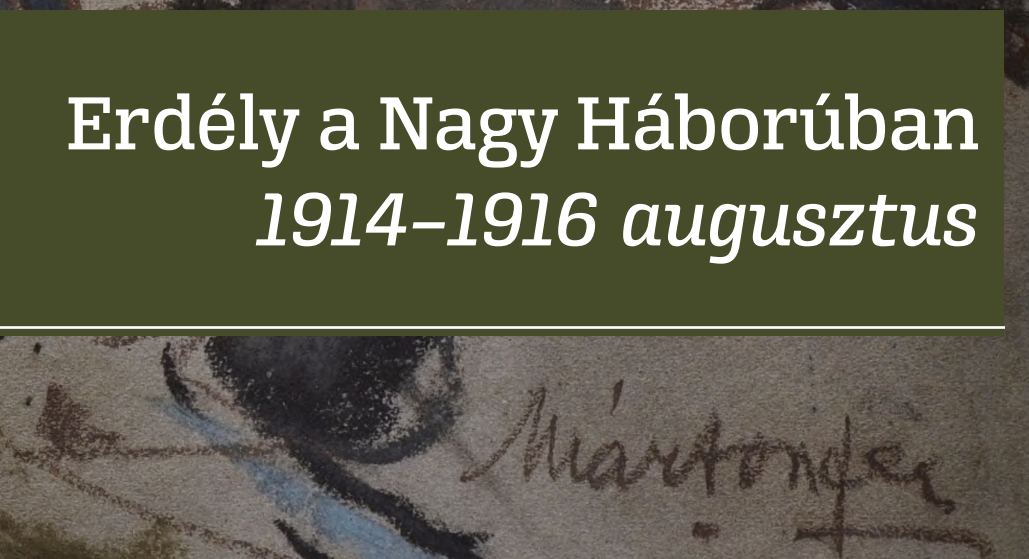

Kosztai István

Erdély a Nagy Háborúban
1914–1916 augusztus

Mártongó

Márton Ferenc csíkszentgyörgyi festő és grafikus (1884–1940). A világháború harcterein 1915-től a Sajtóhadiszállásra osztották be. Mintegy 3000 kromin, festményen örökítette meg a szerb, az olasz és az orosz front tapasztalt, látott eseményeit és bajtársai arcát. Munkái a korbéli sajtóban jelentek meg illusztrációként. Ezek közül választottam ki egy munkáját a borítóra. (A Csíkszeredai Székely Múzeum tulajdonában lévő festmény címe: Vonuló bakák. 1917-ben készült, pasztell, papír. 240 x 320 mm. CSSZM, ltsz.: 335)

KOSZTA ISTVÁN

Erdély a Nagy Háborúban
1914–1916 augusztus

„A sors kereke a végzetre forog?”

Erdély a Nagy Háborúban

II. könyv

KOSZTA ISTVÁN

Erdély a Nagy Háborúban
1914–1916 augusztus

Csíkszereda, 2017

A szerző (Kosztá István) kiadása
Csíkszereda, 2017. november

Lucrarea ERDÉLY A NAGY HÁBORÚBAN 1914 – 1916. AUGUSZTUS
(EDIȚIE TIPĂRITĂ, 2017) autor KOSZTA ISTVAN
a fost înregistrată având codul ISBN 978-973-0-25684-0.
1. kiadás

Copyright © 2017 Koszta István
A borító tervezője MIHÁLY László
Műszaki szerkesztő BENEDEK Enikő
A borítón – MÁRTON Ferenc: Vonuló bakák, 1917; pasztell;
a Csíki Székely Múzeum tulajdonában
ALUTUS PRINT Csíkszereda

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket
illetően is.

Tartalom

Előjáróban	9
1. A hadak útja	17
1.1. Namur alatt.....	21
1.2. Csapataink a Drinánál.....	22
1.3. Felvonulás Galíciába	23
1.4. Az erdélyi hadak	25
A XII. (nagyzebeni) hadtest.....	26
Huszárjaink	30
1.5. A „szűkebb Erdélyen” kívüli csapatok.....	31
1.6. Ki (mi) maradt itthon?	32
1.7. Közbevetőleg – általában a pótlásokról.....	35
1.8. Mekkora volt az erdélyi sereg?	39
<i>Jegyzetek</i>	<i>44</i>
2. Seregeink a hadműveleti területen	51
2.1. A déli hadműveleti helyszín közben csataterévé változott	55
Zimonyi közbáték.....	57
2.2. A galíciai csatater	59
Közbevetőleg a felderítésről	61
Népfelkelő huszárosztályunk	66
2.3. „Elhulltanak legjobbjaink... a harc alatt.”	70
Monasterzyska, az első vérveszteség.....	72
A külön is érdekes Lippner-történet.....	77
Az emlékezet – változatok ugyanarra a történetre.....	78
2.4. Két, közös hadosztályunk külön útja.....	88
A hadszíntér	89
A hadtest tűzkeresztsége	90
<i>Jegyzetek</i>	<i>97</i>
3. Úttalan utakon	103
3.1. A dandár az első vonalban	106
3.2. „Diese rumänen sind alle Schufte.”	107
<i>Jegyzetek</i>	<i>144</i>

4. Aggodalmak	149
4.1. Válságos helyzetben	150
4.2. Hóban, fagyban a Kárpátokban	154
4.3. So hatte in den Karpathen der Kleinkrieg begonnen... ..	158
4.4. „Uzsok hősei” nyomában.....	165
Az Ung völgyi események előtörténetét	165
<i>Jegyzetek</i>	174
 5. Orosz portyák Máramarosban	 179
5.1. Állásközelből a történet.....	190
Itthon a legrosszabbra készültünk	206
Epilógus: a miniszterelnöki látogatás	214
<i>Jegyzetek</i>	219
 6. Beszterce futása	 223
6. 1. Mi történt tulajdonképpen?	224
Ugyanannak a történetnek a civil változata.....	225
A történet médiaváltozatai	227
Averescu román tábornok elemzése	238
<i>Jegyzetek</i>	240
 7. Karácsony a Kárpátokban	 243
7. 1. Van élet a front mögött?	247
1. „aki ezen ajándékért áldozatul esett...”	251
2. Karácsony estéjének napja	253
3. „A betlehemi játékot próbálták”	257
4. Uzsok hősei.....	259
<i>Jegyzetek</i>	264
 8. La Guerre Totale	 267
8.1. Életszerűen.....	270
Hadikenyér- és gabonaügyek.....	273
8.2. A háború árnyékában	290
Elmélkedés a húsról	290
Internáltak és foglyok Vásárhelyen	296
Földgáz. A Deutsche Bank és Marosvásárhely.....	297
Sebesültek és kórházak.....	299
A kiscső építése	301

Hulló falevél	303
Győzelmi ünnep. Varsó és Ivangorod bevételére	304
Az önzetlen Kubelík	309
„Székelyek a világháborúban.....	310
Fordul az év – 1916	311
A székelység jövője	313
Színház, mozi	315
<i>Jegyzetek</i>	318
9. A román dilemma – Gorlice/Tarnów előtt és után	325
9.1. Jóakaró semlegesség.....	325
9.2. „Semlegesség, és akkor hogyan tovább?”	327
9.3. A leMBERGI momentum	328
9.4. A Szazonov–Diamandi paktum	333
9.5. A katonai vonal	336
9.6. Az olasz kapcsolat – összefüggések	339
9.7. Gorlice után	343
Szövetséges udvarlás	343
Mi volt a Bussche táskájában lévő táviratban?.....	345
A Poklevszki-Koziell affér.....	349
A Perticari misszió	350
<i>Jegyzetek</i>	352
10. Erdély határbiztosítása és védelme	359
Bizonytalanság és félelmek.....	361
A csendőrhadosztály felállítása	370
Az 1. AK (hadsereg-parancsnokság) felállítása	378
10.1. Hol találjuk ez idő alatt erdélyi seregeinket?	384
Állásharcok Kelet-Galíciában	384
Siemikowce.....	388
<i>Jegyzetek</i>	401
11. Földindulás – 1916, háborús őszi napok Erdélyben.....	407
„A béke kérdése a magyar képviselőházban”	407
Az égből szakadt háború.....	422
<i>Jegyzetek</i>	433
Irodalomjegyzék	437

Gyakoribb rövidítések

AK	Armeekommando (cs. és kir. hadseregarancsnokság)	HM	Honvédelmi Minisztérium
AOK	Armeeoberkommando (cs. és kir. hadsereg- főparancsnokság)	Hm.	honvédelmi miniszter.
		HÜM	Hadügyminisztérium (KHM)
alez.	alezredes	hv.	honvéd
altbgy.	altábornagy	ITD	Infanterie Truppendivision
BM	Belügyminisztérium	Ldw.	Landwehr
bo.	bosnyák	Lst.	Landsturm
cs. és kir.	császári és királyi (kaiserliche und königliche, k.u.k.)	hv.	honvéd
		m. kir.	magyar királyi
dd.	dandár	népf.	népfelkelő
elg.	ellenség	ot-m.	osztrák-magyar
eln.	elnöki (a hatóság elnöki irodájában kelt ügýíratok jelzése)	OHL	Oberste Heeresleitung (ném. hadsereg- főparancsnokság)
ezds.	ezredes	örgy.	őrnagy
fhg.	főherceg	pk.	parancsnok
FM	Földművelésügyi Minisztérium	pság.	parancsnokság
fm.	földművelésügyi miniszter	szd.	század
gytbk.	gyalogsági tábornok	szds.	százados
gyho.	gyaloghadosztály	táb.	tábor(i)
gye.	gyalogezred	tart.	tartalékos
fhdgy.	főhadnagy	tbk.	tábornok
hds.	hadsereg	tc.	törvénycikk
hdgy.	hadnagy	tü.	tüzér
hfp.	hadsereg-főparancsnokság	vezds.	vezérezredes
hdt.	hadtest	vk.	vezérkar(i)
ho.	hadosztály	vkf.	vezérkari főnök
		vörgy.	vezérőrnagy
		zlj.	zászlóalj
		zls.	zászlós

A földrajzi nevek írásmódjáról: a szövegben előforduló földrajzi neveket általában a korbeli katonai okmányokban, írásokban, illetve a katonai hadművelési térképeken használt írásmódban közlöm. Ahol arra módomban volt, a jegyzetekben, vagy közvetlenül a szövegben, zárójelben adom a ma használatban lévő (lengyel, német, orosz, román stb.) neveket. (K. I.)

Elöljáróban

Könyvemnek nem tárgya a világháború első 24 hónapjának hadműveletei, kitérek azonban – helyenként részletesebben is – azokra a harcshintéri helyzeteknek és történeteknek a leírására, amelyeknek meghatározó, pontosabban általam meghatározónak vélt következményei voltak Erdélyben. Akkor és később.

Ilyen volt, Berzeviczy Albertet idézve, a szeptember 11-én elrendelt „dicsőséges visszavonulásunk” mindenhol, és hogy eközben, október közepére, végére, decemberre *elfogytunk*.¹

Nyomunkban a kozák-orosz portyák szeptember végén már Sáros, Zemplén, Ung és Máramaros vármegyékben rekviráltak, október elején meg – ideig-óráig – bevonultak Máramarosszigetre, megfordultak a Visó völgyében, ami már Erdély határa. A Visó-völgyi portya Beszterce futását váltotta ki, és a tájékozottabbak útra csomagoltak Kolozsváron.

Augusztus 30-án Macha Gusztáv nyugalmazott bankpénztárnok, akinek két veje volt a háborúban, az utcasarkon lévő patika előtt mesélte Gyalui Farkas könyvtárigazgatónak, hogy ő úgy hallotta, hogy a kolozsvári honvéddandár, a 22. és 23. honvéd gyalogezred nagy része elesett. A vasúti üzletvezetőség egy előkelő emberétől meg azt hallotta, hogy a honvédjeinket meglepték egy hegytorokban, és úgy szétlőtték, hogy Halicsig² futottak, ott vonatra ültették őket, és Stanislauba vitték. A Kolozsvárra érkezett Lippmann³ dandárparancsnok szerint 0% a veszteség. Koncz alezredes visszajött, az ideggyógyászati intézetben van, idegsokkot kapott, amint látta, hogy körülötte hull le mindenki.⁴

A 23. (nagyszebeni) *népfelkelő* ezred III. (fogarasi) zászlóaljának szolgálaton kívüli tartalékos hadnagya augusztus 27-én, útközben, még a *határunk* átlépése előtt hallja a tragikus hírt: „Éjszaka sebesültszerelvények jöttek velünk szembe. Voltak közöttük az egy héttel korábban kiutazott, fogarasi honvédzászlóaljból is néhányan. Mesélték, hogy beérkezésük után nyomban kivitték őket az arcvonalba és megsemmisült az egész zászlóalj.⁵ Azt nem tudták elmondani, hogy hol harcoltak, Galíciában, vagy orosz földön. Mi, a tisztek gyanítottuk, hogy még Galíciában harcolhattak, s ennek már a gondolatától is megborzadtunk. Ha a harcok csakugyan Galíciában vannak, akkor nekünk, népfelkelőknek mi dolgunk van a harcmezőn?”⁶

A futás hírért a menekülők is hozták. A bukovinaiak, a kelet-galíciaiak. Akkor hatóságilag nem volt még rá forgatókönyv. Rokonok, ismerősök, egyházközségek fogadták be őket. E kérdéskörbe tartozik az internálások ügye is, ami viszont

már a háború első hónapjában, pénzkérdés lévén, hatósági intézkedés gondja lett folyamatosan a háború ideje alatt. A minisztertanácsban azonmód együtt is kezelték a két ügyet. Hogyan? Idézem szó szerint a minisztertanács 1914. augusztus 31-i jegyzőkönyvéből, kiemelve a kulcsszavakat a későbbi történések értelmezéséhez:

„A belügyminiszter úr előadja, hogy a hadiállapot beálltával a délvidékről sok olyan magyar alattvaló, kik megbízhatóságuk tekintetéből kifogás alá estek, vagy mert egyes helyeken tartózkodásuk, vagy korlátlanul szabad mozgásuk a hadviselés érdekeire károsnak mutatkozott, a katonai parancsnokságok kívánságára *rendes lakóhelyüktől lehetőleg távol eső* magyarul *törvényhatóságok területére irányítottak*. Később aszerint, amint egyes államok a monarchiával hadiállapotba kerültek, szükségessé vált, hogy ezeknek itt tartózkodó alattvalói közül sokan ugyancsak hasonló helyekre internáltassanak. Növelték még ezek számát a Boszniából és Horvátországból *az ottani hatóságok óhaja következtében ide irányítottak* és legújabban a Galíciából *hazánk területére jött és segélyre szoruló menekülők*, kiknek ellátási költségeit azonban az osztrák kormány megtéríteni köteles. Az *internáltaknak* csak kisebb, vagyonosabb része képes az *élelmezéséről saját maga gondoskodni*, ellenben a túlnyomóan vagyontalan részét, azon csekély kivételtől eltekintve, mely az *élelmezési költségeit a maga munkájával szerzi meg*, részint a *társadalom könyörületessége látja el*, részint a *községek segélyére szorulnak*. Miután az internálás aránylag nem nagy vidékre szorítkozik és így az ottani községek és társadalom indokolatlanul nagy mérvben vétetnek igénybe, és mert *az ellátandók száma a hadműveletek területének kiterjesztése folytán és az egész országban észlelhető munkahiány természetes következményeképpen mindinkább emelkedett*, a vármegyék és községek panaszai és felszólalásai folytán előadó miniszter úr a vagyontalan internáltak ellátási költségei kérdésében szükségesnek látta tárgyalásokat folytatni a hadügyminiszter úrral. Ennek eredményeként a hadügyminiszter úr készségét jelentette ki aziránt, hogy *a vagyontalan internáltak ellátása körül felmerülő költségeket a katonai kincstár fogja megtéríteni*.

Ennek folytán előadó miniszter úr megfelelőleg intézkedett, hogy *a katonai átvonulási illetéknek*⁷ megfelelő ellátási költségeket *a városok, illetve községek* addig is, míg őket a megfelelő előleggel ellátná, *előlegezzék*. Hogy tehát a városok, községek által előlegezett költségek fedezetet nyerhessenek, másrészt, hogy addig, míg a hadügyi kincstárral a leszámolás megtörténik, a községeket és városokat szükség esetén megfelelő előleg összegekkel láthassa el, *előadó miniszter úr azon kérelemmel fordul a minisztertanácshoz*, méltóztassék felhatalmazást adni, hogy *100.000 korona erejéig hitelt igénybe vehessen*, mely összeg a had-

ügyi kincstár részéről történő megtérítésig előirányzat nélküli kiadásként lenne elszámolandó.”⁸

*

Veszprémben, 2008-ban a helyi levéltár rendezvényén találkoztam először Csóti Csaba kaposvári levéltárossal, akit a *Székelyföld* folyóiratban megjelent – megítélésem szerint rendkívül lényeges – néhány írásából már ismertem. Be kell vallanom, hogy akkori beszélgetéseink és az *erdélyi menekültek* témájában készült tanulmányai, amit kollégiais készséggel el is küldött nekem később, volt az egyik ösztönzője annak, hogy *Huszárélet* címmel abban az évben megjelent nagymonográfiám kutatásait továbbgondolva Erdély háborújának megírásához kezdjek.

Íme, a számomra elévülhetetlenül ösztönző *inkriminált* mondatok egy korábban megjelent írásának *A székelyföldi háború „utóélete”* című fejezetéből:⁹

„Mint már utaltam rá, annak ellenére, hogy a román támadás nem tudott mélyen behatolni az ország területére és az erdélyi harcok mindössze másfél-két hónapig tartottak, rendkívül jelentős az a figyelem, ami a II. világháborút megelőzően ezekre a harci cselekményekre irányult.

A memoár és történeti irodalom, valamint a publicisztika e tárgyban született írásainak kontextuális elemzése nem lehet feladata jelen közleménynek. Az egykori események távolságtartóbb értékelésével és feldolgozásával azonban óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy minek köszönhető a székelyföldi háború témáját érintő nagyszámú, gyakran kimondottan historizáló jellegű munka? Miért van az, hogy Betegh Miklós visszaemlékezését leszámítva az osztrák-magyar haderő és a civil lakosság közötti éles konfliktusról gyakorlatilag egyik szerző sem tesz említést? Pusztán a »hősi múlt« iránti igény vagy a magyar nemzeti mítoszokban kitüntetett szerepet betöltő Erdéllyel kapcsolatos érzelmi megközelítés zavarta/zavarja a források alapján történő higgadt mérlegelést? Miért van akkor, hogy a partiumi vagy a szórványmagyarsággal kapcsolatban a két háború között alig látott napvilágot? Miért alakult úgy, hogy 1990 után született, a magyar-román kapcsolatokat (is) vizsgáló történeti publikációk egy része »vitairat« jellegű, holott ez nem, vagy kevésbé jellemző a többi utódállammal kapcsolatos történeti kérdéseket tárgyaló magyar munkákra?¹⁰

Lehet, hogy a Székelyföld néven emlegetett romániai magyar enklávé léte a XX. században éppúgy elfogadhatatlan volt a magyar közvélemény és a véleményformálók egy része számára, mint az azt megelőző évtizedekben a románoknak a Kárpátok általi »kettészakíttósága«? Ha igen, akkor az 1916. évi székelyföldi háború és menekülthullám elemző feltárása, az események forrásainak erős kritikai szemlélete, illetve a korábban erről született történeti munkák

értékelése és értelmezése igencsak indokoltnak tűnik. Csak kellő türelem kell a források összevetéséből kibontakozó képpel való higgadt szembenézéshez.”

Sok történés részleteinek kell tehát utána mennie az érdeklődőnek ahhoz, hogy valahogy új rendbe rakja a „dicsőséges visszavonulásunkkal” kezdődő, alaposan összekuszált történesek eredőit, és nyilvánvalóan a következményeit. Erdély védelmének, vagy inkább védtelenségének történetét is. Deklaratív ugyan folyamatosan aggódott értünk mindenki, de seregeink távollétében katonai védtelenségünk nyilvánvaló volt. Aki kényszeredett helyzetünkben segített, az a maga érdekeit követte. Lényegében erről szól ez a könyv.

Dixi et salvavi animam meam.

*

Előző könyvem¹¹ ott fejeztem be, hogy a német hadüzenet belekényszerített bennünket *szekundánsként*, de aktív részvétellel a világháborúba úgy, hogy készületlenek voltunk a helyzetből fakadó, *megosztott* feladatra. Erőnk fölött vállalkoztunk, mint kiderült, még *a falevelek lehullása előtt*. A megosztott itt azt jelenti, hogy mellékhadszíntérként, *hezítálva* ugyan, módosított menetrenddel vállaltuk is, meg nem is a *magunk háborúját* Szerbia ellen, vagy a Balkánon, ha tetszik, és ez alaposan összekuszálta a keleti, vagy orosz *főhadszíntéren vállalt* hadműveleti feladatainkat.

Az igen is, meg nem is helyzetből elkerülhetetlenül az következett, hogy a valóságos, 1914 augusztusában bekövetkezett erőarány még jobban az orosz hadszíntér hátrányára tolódott el, amennyiben a két egymásra következő mozgósítás okozta felvonulási súrlódások következtében, aztán a haditerv módosításból és legfelsőbb beavatkozásból eredőleg.¹²

Ebben az *elegánsan fogalmazott* mondatban legkevesebb öt olyan titok van, ami kibontásra csábít. Itt és most azonban csak „*a legfelsőbb beavatkozás*” értelmezése szükséges.

Beck gróf vezérőrnagy visszavonulásával a haderő vezérkarfőnöki kinevezésére a „geniale” Oskar Potiorek volt a császár jelöltje. Ferenc Ferdinánd trónörökös ellenben, aki 1906-ig kialakította a maga külön katonai irodáját, Conrad von Hötzendorfot akarta a vezérkar élére állítani. Végül az új idők szelével Conrad von Hötzendorf volt a befutó, a császár viszont folyamatosan *kedveskedett* Potioreknek, amit feszült helyzetben Conrad *engedékenyen* tudomásul vett. Még Potioreknek a balkáni haderő fővezéri megbízását is, amikor a háború élesre fordult! Ebből az *alkalmazkodó* helyzetből csak rosszul lehetett kijönni.¹³

A nagy jövés-menésben, az óriási diszlokációban (*Berzeviczy 51*) egy hónapon át megbénult Magyarország egész vasúti forgalma, a csapatok mégis *késve érkeztek* be oda, ahol éppen szükség volt rájuk.

A prágai és budapesti szatirikus lapoknak is mozgalmas napjaik voltak, a sokszor emlegetett régi mondás – »L'Autriche est toujours en retard d'une armée, d'une année et d'une idée« – pedig ezúttal is beigazolódott. Ahogyan Johann Straub ezredes,¹⁴ a vezérkar vasúti irodájának főnöke és munkatársai hangsúlyozták, ha az áttervezés és átirányítás megtörtént volna, ahogyan azt von Hötzendorf az orosz mozgósítás hírére az utolsó fél órában, július 31-én kérte, egy perccel sem érkezett volna ki korábban a 2. hadsereg Galíciába! A késésbe belerokkant, *lefogyott* a leginkább sejtésekre alapozott tervekkel csatába küldött seregeink nagy része. »A Monarchia hadseregének két nyitó hadjárata [...] két jellegzetességben hasonlított egymásra. Az első volt a rendkívül szerény képességű felső vezetés. [...] Hitvány volt a hadműveletek tervezése is. Mindkét offenzíva célját bizonytalanul körvonalazták, figyelmen kívül hagyták az utánpótlás-ellátás korlátait, és túlzó elképzeléseket tápláltak afelől, amit csapataik elérhetnek. Az eredmény katonai katasztrófa lett. Megalázó vereséget szenvedtek a szerbek-től, akiknek legyőzésében olyannyira biztosak voltak. Galíciában az elpuskázott felvonulás, a gyatra hadműveleti tervezés és a számbeli hátrány okozta a gyors összeomlást és megfutamodást.«¹⁵

Ebben a sejtelmes, rögtönzött bizonytalanságban hol voltak a mi, erdélyi hadaink?

*

Míg azonban utána mennénk a hadaknak a könnyebb eligazodás végett, többnyire Pilch Jenő dolgozatára¹⁶ alapozva összeállítottam egy rövid katonai fogalomtárat *haderőnk* szervezetéről.

A hadra kelő sereg *alapegysége*, amely »képes önálló működésre és harc-képessége önálló fenntartására« a *hadosztály*. A háború kezdetének az évében *egy hadosztály* szervezetéhez tartozott a *hadosztályparancsnokság*, két, azonos fegyvernemi (gyalogos vagy lovas) *dandár*, *egy* önálló *tüzérosztály*, 2 vagy 3 *műszaki század*, *egy vonatszázad*, *egy gyalog törzsszázad*, *egy lovas törzsszakasz*, *egy lőszertelep*, két *tábori élelmező oszlop* és *egy egészségügy intézet*. *Harcoló állománya* teljes feltöltéssel 26 000 gyalogos, 600 lovas katona és 24 löveg. A lovas hadosztály szervezete lényegében ugyanaz, a *tüzérosztálya* lovas *tüzérosztály*. *Harcoló állománya* 7000 lovas katona és 12 löveg. (Szijj, 2000: 250)

Egy-egy *dandár* két-két azonos fegyvernemi *ezredből* állt. Fegyvernemenként a részek:

a/ gyalogság

– 1 század 250 fő(4 *szakasz*, szakaszonként 4-4 raj)

– 1 zászlóalj (4 század) 1000 fő + géppuskás *osztag*, 2 olyan gp., amely percenként 400-500 lövést képes leadni, 10 ló viszi;

– 1 ezred 3200/4200 fő (összetétele honvédezeredenként 3 zlj, cs. és kir. ezredenként 4 zlj) + póttestek (minden zlj. számára egy-egy pótszázad), 4 század utász, 3 távbeszélő *járőr*, szakaszonként egy-egy zászlójelző, egészségügyi alakulat (altiszt + 4 gyalogos), lövészeres kocsi, mozgókonyha, eleségkocsi, málhakocsi;

– különleges alakulat: kerékpáros század, 3 x 26 kerékpárból álló szakasz;

– menetzászlóalj, menetezred – a tábori ezreddel azonos létszám.

b/ lovasság

– 1 század 150 lovas (4 szakasz, 1-1 szakasz 12 lovas és 3 járőr);

– 1 osztály 450 lovas (3 század);

– ezred 1100 (2 osztály + törzs);

c/ tüzérség

– 1 *üte*g 6 ágyú, 6 lövészeres kocsi + egy eszközkocsi; egy ágyút 7 tüzér szolgál ki;

– 1 ezred 5 üteg;

– lovagló tüzérek, 4 ágyú két szakaszra tagolva.

A legkisebb szervezeti fogalom – mint láttuk – a *szakasz*, amely a gyalogságnál 60 emberből, a lovasságnál 38-40 emberből áll.

Két, illetve három hadosztályból szerveződik egy *hadtest*. Ez azonban már csak a gyalogságra vonatkozik, mert a lovasságnál a *hadosztály* szervezeti alakulásával a szervezeti formációk sora véget ért. Rendszerint 2, 3 vagy 4 hadtest alkot egy *hadsereget*. A hadtest már nem csupán gyalogságból, illetve lovasságból áll, hanem valamennyi fajta fegyvernemből, tehát gyalogságból is, lovasságból is, tüzérségből, gépfegyverosztagokból, műszaki csapatból, külön vonat (trén) osztagból és egészségügyi intézetből (ez alatt a sebesültekötöző helyeket és tábori hordozható kórházakat kell érteni), ezenfelül szikratávíró-csoportból és léghajós, meg repülőosztagból áll. A gépfegyverosztag *nem külön fegyvernem*, mert a rendszerint 8 gépfegyverből álló egy-egy ily osztagot egy-egy gyalog vagy lovas ezred maga állítja ki ezrede rendes létszámából, még pedig úgy, hogy minden gyalogzászlóaljra, illetve minden lovasosztályra 2-4 gépfegyver jusson.

Minden hadosztálynak *két tüzérezrede* van, ami 72 ágyút jelent, s ezen felül egy *tarackosztálya* 12 tarackkal. Ezek egy *tüzérdandárt* alkotnak. Nálunk tehát egy hadtestnek hat ágyúezrede van 216 ágyúval és néhány könnyebb és nehezebb tarackkal. A *hadosztály* és a *hadtest* tehát már úgynevezett *taktikai egység*, azaz olyan nagyobb seregtest (kisebb hadsereg), amely önmagában is önálló egészet alkot, vagyis külön működve önálló *taktikai feladatok* megoldására képesek. Ezekből áll fel egy-egy hadsereg, a katonai fogalomtárban: hadművelési feladatok végrehajtására felállított *haderőnemi szervezeti kötelék*. Egyféle volt a Nagy Háborúban: *tábori* hadsereg.¹⁷

1. A hadak útja

Otto von Emmich tábornok¹⁸ különítménye¹⁹ már a belgiumi Luttich/Liège alatt állt,²⁰ amikor mi, a július utolsó napján kelletlenül elrendelt *általános* mozgósítás-ra még csak szedelőzködünk.

Hadilábon álltunk ugyan pár napja a Szerb Királysággal, de még nem verekedünk. A *részleges* mozgósítással rákészültünk, csapataink szállítás alatt voltak a harci helyszínekre (Boszniába és a Szerémségbe), de menetrend szerint csak augusztus 12. tájára állhatott össze az a csoportosítás,²¹ amely ott a hadműveletek megkezdésére bátoríthatott.

A részleges mozgósítás első napját a császár és apostoli királyunk július 28-ára rendelte el (riadónap 27.), és még ugyanezen a napon, délben formálisan hadat is üzentünk Szerbiának.²² A mozgósított szárazföldi haderő: 3 hadsereg- és 8 hadosztályparancsnokság, együtt 23 gyaloghadosztály, 3 lovashadosztály, 8 Landsturm és népfelkelő gyalogdandár, 6 menetdandár és 8 honvéd menetezred.²³

Július 30-án a ½ VIII., a ½ IX. és a VII. hadtest egyharmada, illetve egy lovashadosztály (a k.u.k. 10. lovashadosztály) már déli irányba mozogtak. (*Aggházy-Stefán, 1934: 103*)

Volt egy különböző esetekre (Kriegsfälle) privátim egyeztetett, alternatív haditerv a közös cselekvésre, amit Conrad von Hötzendorf, hadaink vezérkarfőnöke 1914. május 12-én Karlstadtban (Main-Spessart tartományban, Würtzburgtól 30 km-re, északi irányban) német kollégájával, von Moltke tábornokkal megbeszélte,²⁴ de a májust követő két hónap fontos részleteiben kiűrtette. A lényege maradt élesben: elkerülhetetlenné vált a kétfrontos háború, ami a német szövetségesnek a francia és az orosz frontot, nekünk meg, ha eldöntjük, hogy hadat üzenünk Oroszországnak, akkor az orosz és a szerb frontot jelentette. Mindkét feltevés *időre* tervezett, azaz: az orosz felvonulás körülményes lassúságára.

Mi mindenképpen időzavarban voltunk azért, hogy a részleges mozgósításra épített és sikerrel bízható szerbiai háborúunk tervét a fentebb említett orosz általános mozgósítás hírére, menet közben át kellett írunk. Johann Straub vezérkari ezredes,²⁵ a vasúti hivatal²⁶ főnöke zavarban volt. Arra kérték egy nappal korábban, hogy rögtönözzen egy tervet, tiltakozása ellenére, ami lehetetlen volt. A parancsok kimentek, azokat vissza lehet ugyan vonni, ha rendesen működnének a távíró vonalak, a csapatok azonban július 31-én késő este (132 szerelvény) már úton volt. Ezeket megállítani most olyan káoszt eredményezne a vasúton, aminek a felelősségét nem tudom vállalni („*Exz. man schafft damit ein Chaos, ein*

Tohuwabohu.”) – idézi Norman Stone Emil Ratzenhoffer ny. osztrák tábornoknak a háború szállítási történetéről írt összefoglalójából.²⁷

Nincs mód arra, hogy – miként több tiszt javasolta – újrairják a szállítási tervet és a 2. hadsereg részét közvetlenül Galíciába küldjék. Természetesen simán vissza lehetett volna fordítani a szerelvényeket kiindulási állomásukra. De ez nem történt meg. Féltünk, hogy erkölcsi, politikai és fegyelmi károkat okoz, és megkérdőjelezte volna a hadfiak bizalmát vezetőik szakmai hozzáértésében.²⁸

Csakugyan így történhetett volna, ha a csapatszállító vonatok, amelyek néhány nappal azelőtt, felvirágozva, szalagozva, lelkesítő búcsúztatással elhagyták Prága, Leitmeritz, Budapest vasúti állomásait a mozgósítás közepén visszatérnek. Így aztán „az előkészített haditerv még az első ágyúlövés előtt erősen összekuszálódott. A kavarodásból a következő hátrányok keletkeztek:

a) Szerbia felé egy hadseregünk feleslegesen elindult, a Száva mentén legnagyobb részben fel is vonult, és ott jelentékeny hányadával tervszerűtlenül harcba is keveredett;

b) a szerbekkel szemben nem 9, hanem véglegesen 12 hadosztály nagyságú haderő (3 csehországi hadosztálytöbbség) maradt; ezzel az erőviszony a két hadszíntér között tervezett egyötöd/négyötöd arányról közel egynegyed/háromnegyed arányra rosszabbodott;

c) az oroszokkal szemben így gyengültünk és egyben megkéstünk.” (Julier, 1933: 18)

Hogy a tervezett Balkán arcvonalra tényleg csak a *Minimalgruppe* maradt, haderőnknek az orosz frontra szánt zömét, négy hadsereget, az augusztus 4-re elrendelt általános mozgósítással a legrövidebb időn belül el kellett indítani galíciai határunkra. A B csoport délre vonatkozó (a 2. hadsereg kötelékébe tartozó) csapategységeit vissza kellett fordítani, és az A csoport után kellett küldeni. „Vasútműszaki okok miatt”²⁹ megfordítani nem lehetett. Előbb valamennyit le kellett vinni a kijelölt kirakodási körletbe, ott kirakni, majd új menetrendet írni, és a szerint bevagonírozni Galícia felé.³⁰

Valóban így történt?

A *szállításiügy* legfrissebb elemzése³¹ leporolja a gyaníthatóan zsenáns mulasztás elfedésére született és a historikusok által a háború után görgetett történetet.

Az előzmények közé tartozik, hogy kétfrontos háborúnk *valószínűsége* már 1913-ban elemzés tárgyát képezte. 1913. április 1-jén Conrad megvitatta Franz Ržiha ezredessel,³² a vezérkar vasúti irodájának (Eisenbahnbüro) akkori főnökével³³ a Szerbia ellen bevetendő, ún. B-lépcső csapatainak átirányítási lehetőségét idővesztéség nélkül Galíciába. Ržiha álláspontja az volt, hogy „ez az az ötödik

mozgósítási napig aránylag könnyen kivihető, és folytatódhat a tizenhatodik mobilizációs napig, de a Szerbia elleni műveletek megkezdése után egyre nehezebb lesz.”³⁴ Ilyen értelemben válaszolt, állítólag, az 1914. július 7-i közös minisztertanács délutáni ülésére beinvitált Conrad von Hötzendorf Krobotin hadügyminiszter rákérdezésére is.³⁵ A tanácsülés közzétett jegyzőkönyve a téma bizalmas jellegére utalva sem a választ, sem erre a témára kialakult vitát nem rögzítette.³⁶ Hadiidőben ne beszéljük ki a dolgainkat, elég volt a *Riedl*-eset.

A hadiidő elmúlt, most az a bűn, ha nem beszéljük ki a dolgainkat. Említett tanulmány szerzője ezt teszi. Belelapozott Max Pitreich³⁷ vezérkari ezredes kéziratába, és ott utalást talált arra, hogy Emil Ratzenhofernek a július 31. és augusztus közötti szállítási döntésekről írt dolgozatában szendén mellébeszél, amikor azt állítja, hogy a vasúti hivatal akkurátusan elvégezte a dolgát, de nem kértek tőlük egyidejű szállítási grafikont balkáni és galíciai felvonulásra. Állítása igazolására Ratzenhofer az osztrák levéltári háborúörténetre (Krieg 1, 20.) hivatkozik, csakhogy azt a szövegrészt maga fogalmazta! Vagyis: saját szövegével érvel!

Pitreich megtalálta az Eisenbahnbüro levéltári dokumentumai között Conrad von Hötzendorf 1913. december 29-re keltezett parancsát (Res. Glstb. Nr. 4601/I), amelyben utasítja a szállítási irodát, hogy úgy kell elkészíteni a vasúti szállítás menetrendjét, hogy a *feltételezett*, két irányú egyidejűséget is vegye figyelembe, azaz: „muss das Instradierungselaborat derart verfasst sein, dass es beiden Fällen Rechnung trägt”. És mindezt úgy, hogy lényegesen ne zavarjon be a felvonulási tervbe: „ohne das ganze Aufmarschelaborat wesentlich zu stören.”³⁸ Nem készült el az elaborátum.³⁹ A poén az, hogy Johann Straub aláírásával igazolta a parancs átvételét.

Nem folytatom, amikor élesben ment, Tisza István szavaival: *impasse*-ba kerültünk, pedig ezt akartuk elkerülni!⁴⁰

*

„Ma Németország vezérkari főnöke sürgeti már a mozgósítást azonnali, német hasonló rendszabály biztosításával. A közbenjárás – egészen céltalan német és orosz által pártolt – ötletre udvariasan, de kitérőleg válaszolunk: Hadi műveletek fel nem tarthatók. Általános mozgósításunk csak biztonsági rendszabály, melyre az oroszok kényszerítenek. Feltételeket mondhatunk, de csak olyanokat, amelyek célunkat velünk teljesen eléretik” – jegyzi be naplójába Burián István július 31-én.

Azaz: felvonulással fenyegettük Belgrádot, de *még nem voltunk hadiállapotban* Oroszországgal.

Sazonov orosz külügyminiszter emlékezete szerint „*Németországban a »kitűnő szekundáns« lassúsága erős ingerültséget okozott.*” Megfontolandó. „It

critical that we use the prevailing euphoria before it goes up in smoke.” (Hastings, 2014: 160) – mondta valahol Erich von Falkenhayn, ez idő tájt porosz hadügy-miniszter. Eredetiben természetesen németül. Értelem szerint: Döntően fontos ráhangolnunk a lelkesedésre, mielőtt az elszállna (füstté válna). Hasonlóképpen vélekedett von Moltke, a német hadak vezérkari főnöke: *Most, vagy soha!* Folytatom Szazonovval: „...és csakhamar az Oroszország elleni hadüzenetnek nagyon is parancsra hasonló tanácsa érkezett Berlinből, aminek Bécs a német hadüzene-tet követő hatodik napon eleget is tett.”⁴¹

Az orosz külügyér feltételezhetően arra a július 30. és 31-i táviratváltásra utal, amelyekből két kulcsmondatot emel ki a korbeli elemző, Josef von Kuhl⁴² német gyalogsági tábornok, hadtörténész. Július 30-án azt telegrafálja Conrad von Hötzendorf Berlinbe, hogy *„Wir werden Russen nicht Krieg erklären und Krieg nicht beginnen”* – Mi nem fogunk hadat üzeni Oroszországnak, és nem indítunk háborút (ellene). *Beides kam für den Augenblick ja auch noch nicht in Frage* – Mert sem egyik, sem másik még nem időszerű – folytatja von Kuhl. Másnap, július 31-én, este negyed 8-kor Moltke rákérdez Berlinből: *„Will Österreich Deutschland im Stich lassen?”* vagyis hogy: *„Ausztia benne hagyná Németországot a pácban?”* Amit nyilvánvalóan okatlan félreértésnek vél az elemző.⁴³

Ha menni kell, hát menni kell!

Ez a háború és béke között lebegő helyzet nem tarthatott sokáig.

„In spite of the general mobilization, I am continuing the exchange of views with Count Berchtold and his assistants.” – jelentette július 30-án a cár bécsi nagykövete Szentpétervárra. (Karl Kautsky 202.) Schebeko orosz követ még augusztus 1-jén is a tárgyalások folytatását proponálta Berchtoldnak: *„Eigentlich handle es sich zwischen uns und Russland um ein grosses Missverständnis, s mert ez igaz, sürgettem 6 hónap óta az orosz konverzációt. Most persze késő volt már!”* – bosszankodik Burián István.⁴⁴

*

Az új helyzetben változott az egyeztetett feltevés. A nyugati hadszínhely kiemelt, *főhadszínhellyé* lett. A mi haderőnknek az északkeleti hadszínhelyen gyenge német erővel támogatva kellett az ellenséget *támadó szellemben* vezetett hadműveletekkel feltartóztatnia.⁴⁵ Tehát a szerb frontra tervezett *támadó* (büntető?) hadjáratról *védelmi* háborúra kellett váltani, és minden *főlős* erővel átcsoportosítani a galíciai határra, ahol vélhetően a legrövidebb úton Berlin irányába igyekvő orosz főcsapást kellett – ha nem is visszafordítani, de legalább – késleltetni. Késleltetni addig, amíg a német haderő zöme két vállra fekteti a franciákat és átcsoportosít a keleti határra, ahol addig *védekezve* próbál megállni. A feltevés átírásával mi három-négy nappal, egy héttel megkésve tudtunk

fordulni (augusztus 18. táján), a csapatszállítás átrendezésével.⁴⁶ Összegezve: 4 napi késedelem a felvonulásban, a felvonulási terület hátrahelyezése 2-4 napi menettel, a bal szárny végleges gyengülése, a *jobb szárny felvonulásában előre nem látható késedelem*, vagyis oly mozzanatok merültek fel, amelyek az eredeti haditervet majdnem felborították. A feltevés maradt, a csatatéren rögtönözni kellett.⁴⁷

1.1. Namur alatt

Szerbiában még nem, viszont a *belga-francia határon* már csakugyan élesen megy.⁴⁸ Az orosz határ közelében, Galíciában csoportosítunk.

Német szövetségesünk, aki a maga háborúját vívta, a luxemburgi hercegségen átmaszírozva Belgiumból indulva akarta (Párizst átölve) befogni a francia haderőt, megbotlott pár napra előbb az említett Liège alatt (Keegan, 175–181. o.; Hastings 160–163. o.; Pilch 84. o.; Czékus 16. o.), majd elbizonytalanodott a Marne folyó vízgyűjtőjében (első *marne-i* csata szeptember 6–10.). Így aztán elfogyott az a negyven nap, vagy *hat hét*, amit a francia haderő legyőzésére terveztek.⁴⁹

A nyugati felvonulásból viszont nem *maradtunk ki*.

Namur⁵⁰ erődjét már a mi 30 és felesaink bombázták. Lüttich/Liège elfoglalására a német hadvezetés 48 órát szánt, de az azt védő erődgyűrű feltöréséhez nem volt elég a tábori tüzérség. Az őt, 12-én beérkezett 42 cm-es Krupp nehézmozsár⁵¹ fejezte be a 11 napig tartó ostromot. Ehhez kellett nekünk is besegíteni.⁵² „A cs. és kir. 2. krakkói vartüzérezred 5. és 6. százada, valamint a haidenschafti⁵³ 8. önálló vartüzérszázlőalj vippachi⁵⁴ 1. és 2. százada, két-két db 30,5 cm-es (Škoda M 11) mozsárral⁵⁵ vonult a belga frontra, ahol az 1. és 2. német hadsereghez beosztva kapcsolódott be a Namurt övező erődöv ostromába.”⁵⁶

A négy üteget augusztus 20-án állították fel, és másnap a krakkói vartüzérek, 22-én meg a vippachiak is lőni kezdték Namur erődítményeit. 23-án Andoy erődje kapitulált, egy nappal később Cognelée, Maizeret. 25-én Namur kilenc erődjébe bevonultak a németek.

„Le 24 août, au soir, un officier autrichien vint au château. Ne me doutant pas du rôle déjà joué par l'Autriche contre nous, je lui demandai s'il suivait l'armée allemande comme correspondant de guerre, et je fus étonné quand il me répondit, en riant: »Bien mieux qu'en spectateur de guerre, c'est moi qui suis le véritable conquérant du fort de Maizeret, puisque c'est mon canon de 38 qui l'a détruit. — Comment, lui dis-je, depuis quand l'Autriche nous a-t-elle déclaré la guerre?« Il bafouilla un peu et partit, prétextant un ordre à donner.

Je n'ai pu avoir son nom, car il n'a plus reparu au château ce soir-là. Mais les officiers allemands m'ont confirmé que ce jeune Autrichien faisait manoeuvrer la pièce de 38 placée près du château des Hautes-Arches (chez Mme Finet), et qui détruisit entièrement le fort de Maizeret."

Fordításomban: Augusztus 24-én este egy fiatal osztrák tűzértiszt jött a kastélyba. Nincsenek kétségeim Ausztria ellenünk vállalt szerepéről, megkérdeztem tőle, hogy haditudósítóként kíséri-e a német hadsereget. Meglepődtem nevető válaszában: „Több vagyok, mint tétlen megfigyelő, én vagyok tulajdonképpen az, aki bevette Maizeret erődjét, miután 38-as ágyúm szétrombolta. – Hogyan? – mondtam neki. – Mikor üzent nekünk hadat Ausztria? Motyogott valamit és elment azzal az üggyel, hogy parancsokat kell kiadjon. Nem tudtam meg a nevét, aznap este nem jelent meg többet a kastélyban. A német tisztek megerősítették, hogy a fiatal osztrák vezényelte az Hautes-Arches kastély melletti állásban a 38-as löveget, amely teljesen szétrombolta a Mezieret erődöt.”⁵⁷

Az általam lapozott *korszerű* diplomáciatörténeti összefoglalók nem térnek ki apró kérdésekre. Így hát költői kérdés marad, hogy milyen alapon *segítettünk* be a belga erődrombolásba, mert hiszen akkor még *nem voltunk hadiállapotban Belgiummal*. Augusztus 28-án *nevesítettük* ellenségnek a belgákat!⁵⁸

1.2. Csapataink a Drinánál

A részleges mozgósítás már a hadszíntéren találta több erdélyi seregtestünket. Olvasóm a legtöbbet talán a marosvásárhelyi 23. *vadászzászlóalj*ról tud, ha volt alkalmunk kézbe venni például az *Erdélyi hadak az I. világháborúban* című nosztalgia kiadványt. A zászlóaljat a mozgósítás békebeli állomáshelyén, Pancsován⁵⁹ érte, ahol határbiztosító szolgálatot teljesített. Ebben a zászlóaljban kezdte meg katonai pályafutását mint egyéves önkéntes Arz Artur⁶⁰ vezéreztresdes, a monarchia hadainak későbbi vezérkari főnöke.

Hat cs. és kir. gyalogzászlóaljunkat *is* délen találja a mozgósítás.

A békeidőben Vlasenicán⁶¹ állomásozó *cs. és kir. 62. marosvásárhelyi gyalogezred I. zászlóalja* a cs. és kir. 48. gyaloghadosztálya kötelékébe sorolt 10. (*szarajevói*) *hegyidandárban* (XV. hadtest) kezdte meg a háborút.

A XII. hadtesttel a Galíciába vonult 16. (nagyszebeni) gyalogdandár szervezéséhez tartozó *cs. és kir. 31. (nagyszebeni) és a 64. (szászvárosi)* ezred egy-egy zászlóalja is békeállomásáról sorolt be a XVI. (raguzai) hadtesthez tartozó 18. gyaloghadosztályába. A 31. gyalogezred I. zászlóalja a császári és kir. 5. hegyi dandár (Spalato⁶²), a 64. ezred I. zászlóalja pedig a 2. *hegyidandár* (Trebinje⁶³) kötelékébe.

A békeidőben Domanović⁶⁴ állomáshelyéről a *cs. és kir. 51. (kolozsvári) gyalogezred IV. zászlóalja* a *cs. és kir. 1. hegyidandár* (Mostar⁶⁵) kötelékében kezdte meg a háborút, akárcsak a *63. (besztercei) ezred I. zászlóalja*. A 63-asok I. zászlóalja viszont Mostarban maradt védőrségnek.

A *cs. és kir. 50. (gyulafehérvári) gyalogezred IV. zászlóalja*, amely békeidőben is délen, Stolac⁶⁶ állomásozott, a *cs. és kir. 6. (Bileca) hegyidandárban* kezdett.

A sarajevoi *cs. és kir. 6. hadsereg 1. gyaloghadosztályának kivételesen alárendelt cs. és kir. 2. (brassói) huszárezred távjelző járőre* (Medgyesről) is a déli hadszíntéren kezdte meg a háborút.

A tágabban értelmezett Erdély ezredeiből ugyancsak a déli harctérre vonult fel a *4. (nagyváradi)* és a *8. (lugosi)* honvéd gyalogezred. A lugosi ezred III. zászlóaljának a Dunánál, Orsován volt az állomáshelye.

A *császári és királyi* gyalogezredek közül az *5. eperjesi*, amelynek a *III. zászlóalja szatmári* volt, a *3. zágربی*, amelynek a *II. zászlóalja* volt *nagyváradi*, a *33. aradi*, a *43. fehértemplomi* (Weißkirchen), amelynek a *II. zászlóalja karánsebesi* és a *61. temesvári*. Ezek közül az eperjesi ezrednek volt többségében magyar legénysége (58%).

1.3. Felvonulás Galíciába

Amikor Szapáry gróf, szentpétervári követünk átadta a Monarchia hadüzenetét az orosz kormány külügyminiszterének, a *cs. és kir. 7. (krakkói) lovashadosztályunk* már át is lépte az osztrák–orosz határt. A többiek jóval később, általában augusztus 10–15. után indultak el.

A hadüzenet két okra hivatkozik:

„1. arra a magatartásra, amelyet az orosz kormány az osztrák–szerb konfliktusban tanúsított;

2. arra a tényre, hogy Oroszország a berlini kormány közlése szerint jónak látta Németország ellen megkezdeni az ellenségeskedést. A németek bevonultak Lengyelország nyugati részébe. Tegnapelőtt óta elfoglalták Kalist, Csesztochovát és Bendint...” (Paléolog 64., Vö. Koszta 2014: 345–346)

Az egy frontos forgatókönyv szerint, azaz a Szerbia elleni részleges mozgósítással, három lovashadosztály (1., 10., 11.) az ún. stratégiai tartalékhoz, a 2. hadsereg kötelékébe tartozott, s mindháromnak a déli hadszíntéren lett volna a helye. Amikor azonban bizonyossá vált, hogy Oroszország is beavatkozik a konfliktusba, akkor valamennyi lovashadosztályt Galíciában kellett bevetni. Közülük a már délre tartó 1. (temesvári) lovashadosztályt még időben sikerült megállítani és visszafordítani. A 11. honvéd lovashadosztály fele, a 24. honvéd lovasdandár

is közvetlenül átirányítható volt az orosz frontra. A hadosztálynak más volt az összetétele *B*-háború és *R*-háború esetén. Az előbbi esetben a 19. és a 22. lovasdandárokból,⁶⁷ míg az utóbbiban a 24. és a 22. lovasdandárokból tevődött össze. Így a *B*-háború a 24. lovasdandárt nem érintette.

Csak a 10. lovashadosztály osztozott a *megosztott* 2. hadsereg sorsában, és megjárta a Szerémséget, ahonnan (az említett 22. lovasdandárral együtt) augusztus végére érkezett az északi hadszíntérre.

A lovasságnak „a felvonulása után az volt a feladata, hogy áttörjön a határon, szétverje az orosz lovasságot, és *híreket hozzon* a mögötte lévő seregekről”, mert az ellenségről idejében érkező, pontos hírek volt a hadműveleti terv sikerének meghatározó feltétele. Másképp fogalmazva: „Amikor a háború megindult, legelőször a két fél felderítésre küldött lovasságának kellett találkoznia, egymással megküzdnie, hogy azután az ellenség gyalogos tömegeinek hollétét és erejét megállapíthassa. A lovasságot ennek megfelelően, főleg a lovasság elleni, karddal a kézben végrehajtandó, bátor rohamra képezték ki.” (Aggházy–Stefán 68., Krieg I. 164–168)

Tapasztalat híján nem bízunk még a légi felderítésben.

„A háború kitörésekor a hadirepülés még mindenütt igen kezdetleges színvonalom állt. Kevés és kis teljesítményű repülőgép állt csak rendelkezésre, melyekkel csak különösen bátor emberek mertek a levegőbe emelkedni és az ellenség fölé repülni. A hírszerzés, illetve felderítés e módjára pedig csak ekkor nyílt először komoly alkalmuk. A Monarchiának a háború kezdetén 48 repülőgép, egy léghajója és 12 kötött léghajója volt.” (Groehler 16.) A harctéri tapasztalat szerint: „Légi felderítés augusztus 14-én kezdődik. Hiányos az állománya és elégtelen az anyaga. A kiegészítésre kiküldött egy léghajó csak egyszer száll fel. Hogy éppen a Lemberg–lucki vonalon, mely ez időben a 11. lov. hadosztály működésének fő vonala volt, augusztus 22-ig eredményt ért volna el, erről hír ma sincs” – írja szemtanú vallomásában Bornemissza Sándor huszárkapitány 1927. április 4-én. Többet erről, éles helyzetben a következő fejezetben.

A császári és királyi repülőcsapatok jelentősebb fejlesztését csak 1915 második felében kezdték meg, eleinte lassúbb, majd egyre fokozódó ütemben. Lökést adott ennek a frontok megmerevedése (állásháború), mivel szilárd ellenséges állások felderítése szinte csak a levegőből volt lehetséges. (Dr. Hajma Lajos)

Mi sem természetesebb tehát, hogy az offenzív feladat megoldására, és számítva arra is, hogy késésben van az orosz felvonulás, az ehhez a fegyvernemhez tartozó seregtestek keltek először útra. Legelőször a már említett krakkói 7. hadosztály, amely augusztus 6-án „messzire behatolt Orosz-Lengyelországba.” A cs. és kir. 1. (temesvári), az 5. honvéd (budapesti) és a cs. és kir. 8. (stanislaui)

hadosztály kelet felé, a cs. és kir. 4. (lemerbergi), a 2. cs. és kir. (pozsonyi), a cs. és kir. 9. (lemerbergi) és a cs. és kir. 3. (bécsi) hadosztály észak felé derítenek fel „azonban alig-alig jutottak a határokon túlra. Az oroszok rendkívül gondosan fedezték felvonulásukat, nagyrészt tűzérsséggel megerősített gyalogsággal, melyek drótsövényei és géppuskái előtt derék lovasaink leghősiesebb rohamai is összeomlottak”.⁶⁸

1.4. Az erdélyi hadak

Burián István Bécsből telefontáviratban még lelkesen azt újságolta augusztus 3-án, délután 4 óra 50-kor Tisza Istvánnak, hogy: „A vezérkari főnök a legmegnyugtatóbb felvilágosításokat adta nekem Erdély biztonságát illetőleg. A XII. hadtest még soká nem hagyja el mostani elhelyezését.”⁶⁹ A szövegből arra lehetne következtetni, hogy Conrad von Hötzendorf augusztus 3-án déltájban, az általános mozgósítás elrendelése tudatában sem hangolt még át a kétfrontos háborúra. Erdélyi lévén, Sándor János magyar belügyminiszter a hadüzenet belpolitikai következményeiről döntő Minisztertanácson „a honvédelmi miniszter úrhoz a tekintetben intéz kérdést, vajon nem lehetne-e Erdélybe (Kolozsvár, Nagyszeben) fegyvereket (mintegy 12 000 db) és lőszeret küldeni a vidéki lakosság önvédelmére, továbbá az íránt is intézett a belügyminiszter úr a honvédelmi miniszter úrhoz kérdést, vajon nem lehetne-e a csendőrség megerősítésére népfelkelőket rendelkezésre bocsátani. A honvédelmi miniszter úr a belügyminiszter úr kérését tudomásul veszi, az elsőt illetőleg jóakarátú megfontolást helyez kilátásba, a másik kérés teljesítését ígéri.”⁷⁰

A bizonyosságot cáfolva a XII. (nagyszebeni) hadtest azonban *nem maradhatott Erdélyben*.

Az 1914 tavaszán érvényben volt mozgósítási és felvonulási előkészületek szerint az Oroszország elleni felvonuláskor, addig, amíg Románia magatartása nem tisztázódik, az 1. és 40. Landsturm dandár, a 103. népfelkelő gyalogdandár, a 12. menetdandár, a 9. és 10. honvéd menetzred vonult volna fel, illetve maradt volna vissza. A háború kitörésekor azonban Románia semlegessége biztosítottnak látszott, a hadsereg-főparancsnokság tehát ezeket az erőket is a hadszíntéren alkalmazta. Erdély (Magyarország Romániával határos területe) *teljesen védtelenül* állt, határait csak a csendőrség őrizte, belsejében csak a pöttestek voltak. (A Világháború... VI. 51.) „Erdélyben csendőri szolgálton a csendőrökhöz beosztott katonákkal együtt 7000 ember, zárt népfelkelő csapattektekben pedig 15 000 ember van” – válaszolja Tisza István a felíratban augusztus 13-án hozzá forduló főispán aggódó levelére.

Az általános mozgósítás elrendelése után a nagyszebeni hadtestparancsnokság (kb. 35 200 ember: 28 zászlóalj, 7 lovasszásad, 25 üteg 146 löveggel, 4 műszaki zásad) csomagolt (Reichlin-Meldegg, 2010: 180). Első lépcsője augusztus 10-én vonatra ült és elindult a 2. hadsereg számára kijelölt frontszakaszra, Stanislaw⁷¹ körletébe (Stanislaw, Halicz, Jezupol kirakó célállomásra) 12-re ért ki. 18-án már a Dasbrowa gyakorlótéren ünnepi szentmisével tisztelgett a császár és apostoli királyunk, Ferenc József születésnapján.

A helybéli garnizont díszszemlére rendelték ki, a tiszturak egy rögtönzött díszbédre ültek be a stanislawi *Haubenstock* étterembe. Kövess Hermann⁷² gyalogsági tábornok, az erdélyi hadtest parancsnoka pohárköszöntőjében megelőlegezte, hogy ez a háború évekig tarthat, és ebben a közdelemben a monarchia léte forog kockán.

„Uraim! Ha önök közül sokan talán arra gondolnak, hogy karácsonykor ismét otthon ünnepelhetünk, akkor ez végzetes önámítás, mi még sok karácsonyt fogunk a harctéren eltölteni.”⁷³

A XII. (nagyszebeni) hadtest

A Kelet-Galíciában felvonulóban lévő erdélyi hadnak a 38. *honvéd gyaloghadosztály* két dandárba szervezett ezredei – 75. honvéd gyalogdandárban a 21. (kolozsvári), a 22. (marosvásárhelyi) gyalogezred és a 76. dandárban a 23. (nagyszebeni) és a 24. (brassói) honvéd gyalogezred – képezte az élet.⁷⁴ Annak kellett a 2. hadsereg még vasúti szállítás alatt lévő seregtestjeinek a kirakását és felvonulását biztosítani. (Soltész, 280) A hadosztály-parancsnoksághoz tartozott még: a 21. honvéd gyalogezred törzsszázada, a cs. és kir. 2. huszárezred 2 százada, valamint a m. kir. marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred 2. számú távjelző járőre és ugyanennek az ezrednek törzsszakasza.

A hadosztály két csoportra osztva a Koropiec patakig⁷⁵ tört előre, s augusztus 25-én már harcba keveredett a patak túloldalán felvonuló orosz 8. hadsereg alakulataival. A kisebb (északi) csoport, a 21. honvéd gyalogezred három zászlóalját az augusztus 19-én kiérkezett 5/I. tábori ágyúezred két ütege támogatta. A déli csoport, a hadosztály zöme a 22. honvéd gyalogezred egy zászlóalja, a 23. és a 24. honvéd gyalogezredek az 5/II. osztály két ütegével és a cs. és kir. 34. tábori ágyúezred öt ütegével Monasterzyska⁷⁶ (Podhajcétól, az északi különítmény állomáshelyétől 20 km-re, délre) környékén esett át a tűzkeresztségen a XXIV. orosz hadtest egységeivel vívott harcban.

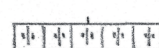
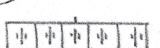
A cs. és kir. 35. (kolozsvári) *gyaloghadosztály* csapategységei: a cs. és kir. 69. dandár az 50. (gyulafehérvári), az 51. (kolozsvár) gyalogezreddel és a 70. dan-

Udsk. XII. hadtesthadrendje 1914 VIII/24.én.

222

XII.

 31. 15.H. 1.2. 12 12.

 31. 16. 16 31. 32. 2. 31. 82. 64.	 51. 2.H. 2. 35. 69. 70. 50. 12. 51. 63.
 22. 12. 2.H. 3.4. 2.H. 16. 36 12. 12. 16. 36 12. 12. 12. 36 12. 12. 12. 12. 16 12. 12. 12. 16. 16 16	 2.H. 5.6. 2.H. 12. 35. 35 12. 12. 35. 35 35. 35. 35. 35 12. 12. 12. 12. 35 12. 12. 12. 35. 35 35

 2.H. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12. 12.

A XII. (hadtest) hadrendje

dár a 62. (Marosvásárhely) és a 63. (Beszterce) gyalogezreddel. Tüzérsége: a 35. tábori ágyúezred öt ütege és a 12. tábori tarackezred II. osztálya két üteggel augusztus 26-án, a lembergi csata első részét képező zloczowi csatában ment át a tűzkeresztségen. A hadosztályparancsnoksághoz tartozott még az 51. honvéd gyalogezred törzsszázada, a cs. és kir. 2. huszárezred 2 százada és ugyanezen ezrednek 2. törzsszakasza. „A hadosztály augusztus 12-én ért ki a harctérre és Jezupol környékén gyülekezett, ahonnan a XII. hadtest jobb szárnyán a Zlota-Lipa közelében Narajowtól Dunajow felé nyomult elő, ugyancsak Koropiec vidékére.” (Erdélyi ezredek, 293)

A cs. és kir. 16. (nagyszebeni) hadosztály kötelékében vonult fel a galíciai harcshintérre a cs. és kir. 31. dandárban a 2. (brassói), a 82. (székelyudvarhelyi) gyalogezred és a 32. dandárban a 31. (nagyszebeni) és a 64. (szászvárosi) ezred. A hadosztály-parancsnoksághoz tartozott még: a 31. gyalogezred 2. törzsszázada, a cs. és kir. 2. huszárezred 2 százada, utászszakasza és ezredtörzse, illetve az ezred 1. törzsszakasza. Augusztus 20. tájára értek ki az alakulatok, a 82-esek bécsi zászlóaljai már 9-én Stanislauban voltak, és ott várták be a hadosztály többi alakulatát.

A Stanislautól keletre, a Dnyeszterig felvonult erdélyi seregek (XII. hadtest) tehát beérkezésük után alig pár nappal már kemény harcokat vívtak a Zlota-Lipától⁷⁷ keletre, a Lemberg körüli csatákban.⁷⁸

A cs. és kir. 35. (kolozsvári) gyaloghadosztály négy ezredének egy-egy *Bosznia-ba kiküldött zászlóalja* a Drinán átkelve már augusztus 15-én a szerb gyalogsággal verekedett Stari Brodnál, a Ceri domb⁷⁹ elfoglalásáért vívott támadásban. Ott voltak a Lim folyón⁸⁰ való átkelésnél a XVI. hadtest csapatai között.

A XII. hadtestnek közvetlen alárendelt alakulatok: a 31. gyalogezred 1. törzsszázada; a cs. és kir. 2. huszárezred tartalék százada, illetve a 12. nagyszebeni nehéz tábori tarackosztály (2 üteggel), a megfelelő intézetekkel.

Árkász csapata a 12. gyulafehérvári árkászzászlóalj törzse, a 4. tábori és a mozgósításkor felállított 5. és 6. századdal. (Az ár. zlj. 1., 2. és 3. századát közvetlen a 3. hadseregnek rendelték alá.) Utász csapata: az oda vezényelt 2. linzi utászzászlóalj 2. százada, 4 hadihíd-részleggel és a megfelelő kísérő különítményekkel (XIV. insbrucki hdt.). Azért volt az így, mert a hadtest területéről utászcsapat nem került ki.

Az erdélyi (XII.) hadtest tüzérei: a 38. tábori tüzérdandár kötelékében a cs. és kir. 34. tábori ágyúezred 5, és az 5. honvéd tábori ágyúezred I. osztálya (Marosvásárhely) 2 üteggel, a 16. tábori tüzérdandár kötelékében a cs. és kir. 36. tábori ágyúezred 5, és a 12. tarackos ezred I. osztálya 2 üteggel, és a 35. tábori tüzérdandár cs. és kir. 35. tábori ágyúezred (5 üteg), és a 12. tarackos ezred II.

osztálya 2 üteggel augusztus végére kiérkeztek Kelet-Galíciába, a kijelölt körletükbe. A cs. és kir. tábori tarackosezredeknek (a 12. nagyszebeni) ezredtörzsei a mozgósítás folytán feloszlottak. Az egyes osztályok önállóak lettek; a volt ezredparancsnokságok a hadtestek kebelében nyertek elhelyezést.

A 12. nagyszebeni hegyi tűzérezred 5. hegyi ágyús ütegét, a megfelelő hegyi ágyús lőszerlépcsőkkel közvetlenül a 3. hadsereg alá rendelték.

*

A 2. hadsereg arcvonalszakaszán a hadsereg kiérkezett seregtestjeiből szervezett *Kövess-seregcsoporthoz*⁸¹ közvetlenül alárendelték a XII. hadtest területén felállított *menet-* és *népfelkelő* alakulatokat.

Minden cs. és kir. hadtest területén egy-egy *menetdandár* – a megfelelő hadtest (esetünkben a XII.) számával – állítatott fel. A menetdandárok két-két menetezredből állottak, minden ezrednél annyi zászlóalj volt beosztva, ahány ezred a megfelelő gyaloghadosztály kötelékébe tartozott. Ha a gyaloghadosztály kötelékébe egy tábori vadászzászlóalj is volt beosztva, akkor még egy vadászmenetszázad is a menetezredhez tartozott.

A XII. hadtest területén felállított 12. cs. és kir. *menetdandár szervezetéhez két menetezred tartozott: a 23. (az 50. gyulafehérvári, az 51. kolozsvári, a 62. marosvásárhelyi és a 63. besztercei gyalogezered egy-egy menetzászlóaljával) és a 24. menetezred (a 2. brassói, a 31. nagyszebeni, a 64. szászvárosi és 82. székelyudvarhelyi gyalogezered egy-egy menetzászlóaljával. A dandár lovasságát a cs. és kir. 5. komáromi huszárezred tartalékszázada képezte.*

A m. kir. 38. honvéd gyaloghadosztály *menetalakulatai* két menetezredet alkottak 9. és 10. hadrendi⁸² számmal. A 9. honvéd menetezredet a kolozsvári 21., marosvásárhelyi 22. és kolozsvári–marosvásárhelyi 43. honvéd menetzászlóaljak, a 10. honvéd menetezredet a nagyszebeni 23., brassói 24. és nagyszebeni–brassói 44. honvéd menetzászlóaljak alkották. Ezredenként 1-1 géppuskás osztag.

Az erdélyi V. honvédkerület⁸³ *népfelkelő gyalogezeredei* (a kolozsvári 21., a marosvásárhelyi 22., a nagyszebeni 23. és a brassói 24. népfelkelő gyalogezeredek) alkották a 103. *népfelkelő gyalogdandárt (parancsnoka Hennel tábornok,⁸⁴ vezérkari főnöke pedig Homolya István⁸⁵ százados).* A dandár lovasságát: a cs. és kir. 16. debreceni huszárezred tartalékszázada képezte; a rendszeresített marosvásárhelyi 9. népfelkelő huszárosztály csak szeptember elején lett menetkész és más beosztást nyert. Tüzérsége: a cs. és kir. 36. nagyszebeni tábori ágyúsezred tartalék ütege.

A dési 32. *népfelkelő gyalogezeredünk* a 20. nagyvárad hadosztály 107. népfelkelő gyalogdandárjának szervezetéhez tartozott, és augusztus 20. után egyenesen az északi frontra került. Ebben a gyalogdandárban a debreceni 3., a

nagyvárad 4. népfelkelő gyalogezredek mellett ott volt a 32-es népfelkelőkkel a szatmári 12-esek egy-egy zászlóaljjal. Hadszoportközvetlen beosztást nyert a cs. és kir. 2., 31., 50., 51., 63., 64., 82. gyalogezredtől összesen 14 *munkásosztag* is.

Huszárjaink

Az erdélyi *honvéd huszárezred*, a *marosvásárhelyi 9-esek* (a 24. honvéd lovassdandárban, amely a 22. dandárral együtt alkotta a 3. hadsereg hadrendjében a 11. *honvéd lovashadosztályt*) augusztus 10-én vagonírozott be. I. osztálya, törzse és ezredközvetlen alakulatai Marosvásárhelyen, II. osztálya Szamosújváron, Lemberg kirakodási menetcéllal. A II. osztály törzsének és a 4. századnak a felvonulásáról készített vázlat szerint a szerelvény 11 óra 30-kor indult ki a szamosújvári állomásról, Nagyvárad, Debrecen, Nyíregyháza, Csap és Ungváron át Uzsok fölért, augusztus 12-én reggel robogott át a határon és Sambor, Stry vargabetűvel augusztus 13-án reggel érkezett meg Lembergbe. Kirakodás után, lóháton folytatta útját Kamionka Strumilówára (északkeleti irányban Lembergől 45 km-re), kijelölt beszállásolási helyére.⁸⁶

A m. kir. 9. (marosvásárhelyi) népfelkelő huszárosztály⁸⁷ szeptember 10-re ért ki, már a csataterre. Augusztus 10-ig, a mozgósítás riadónapja óta eltelt 7. nap végére összeáll a huszárosztály állománya: a törzsnél 28 ember és 19 ló, egy-egy századnál 177 ember és 169 ló, a pótszázadnál 90 ember és 79 ló. A törzs és a századok létszámán túl bent maradt még 55 ember, úgyhogy az osztály és pótfélezred teljes létszáma 704 ember és 605 ló. Ebben a létszámban a tisztek és a tiszti lovak „nem foglaltatnak benn”. Szeptember 4-én (péntek) du. 4.30-kor távirati parancs rendelkezik arról, hogy a zászlóalj „harcterre való szállítása végett az alsó vasúti állomásról Debrecen–Miskolc irányba elinduljon”. Debrecenből szeptember 6-án felsőbb rendelkezés folytán *nem Miskolc*, hanem Ungvár–Sianki tovább az útvonal.

Az *átírányítás*, mint majd kiderül, jelzi, hogy *változott a pálya* odakint.

A másik erdélyi huszárezredünk, a cs. és kir. 2. (brassói) huszárezred hadosztálylovasságként (a XII. hadtestben) beosztva vonult fel a kelet-galiciai harcshíntérre. I. osztályparancsnokságát, 1. és 2. századát a 38. (kolozsvári) honvéd gyaloghadosztályhoz, az ezredparancsnokságát, utászszakaszát, távíró járőreit, 3. és 4. századát a cs. és kir. 16. (nagysebeni) gyaloghadosztályhoz, II. osztályparancsnokságát, 5. és 6. századát a cs. és kir. 35. (kolozsvári) gyaloghadosztályhoz osztották be. Tartalékszázada hadtestközvetlen alakulatként a XII. (nagysebeni) hadtestparancsnoksághoz volt beosztva. Feladata: „szüntelen felderítő (jelentő), biztosító és összekötő szolgálat...”⁸⁸

Erdélyből indultak a cs. és kir. 4. huszárok⁸⁹ is. Pótszázaduk ugyan a VII. hadtest kerületében, Lugoson volt, a törzs, és II. osztálya Nagyszebenben (az 5. század Nagyszónodon), I. osztálya pedig Szászsebesen volt elhelyezve. A mozgósítási parancs első lendületben Szerbiába küldte. Az általános mozgósítás átcsoportosította Galíciába. Július 28-án érkezett Homokbálványosra, 2-án kapja a forduló parancsot. Nagyszebenből augusztus 7-én indul Galíciába és 9-én halad át Körösmező fölött a határon Stanislaw felé, ahol besorol az 1. lovashadosztályba, és felderít a 2. hadsereg szakaszán.⁹⁰

1.5. A „szűkebb Erdélyen” kívüli csapatok

A részben Máramaros és Szatmárból kiegészített cs. és kir. ezredek (5. és 85.) a VI. (kassai) hadtest, a nagyváradai (bihari) 37. gyalogezred a VII. (temesvári) hadtest kötelékében vonul fel a hadszíntérre.

A *partiumi* honvédezredek: a szatmári 12. és a nagyváradai 4. honvéd gyalogezred alkották a debreceni 3. és az erdélyi 32. (dési) honvéd gyalogezreddel a hadtestköteléken kívül álló nagyváradai 20. honvéd hadosztályt. Egyes csapatoknak a magasabb kötelékbe való sorolása nem maradt végleges. A nagyváradai székhelyű honvéd gyaloghadosztály a VII. (temesvári) hadtest kötelékébe tartozott, viszont nem azok a dandárok és ezredek alkották, amelyek a mozgósítás után. A haditerv borulásával a *szatmári 12-esek* és a *dési 32-esek* kimaradtak a déli szállításokból⁹¹ (a debreceni 3. és a nagyváradai 4. ezred már úton volt a szerbiai hadszíntérre), és nem a 20. honvéd hadosztállyal vonultak fel, hanem a budapesti 41. hadosztályban, s azzal is harcolták végig a háborút. Helyettük a 81. honvéd gyalogdandárt helyezték át a 41. honvéd gyaloghadosztálytól a 20. honvéd gyaloghadosztályhoz, kötelékében a budapesti 1. és székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredekkel.

A *dési 32-esek* (4 zászlóalj, géppuskás osztag 2 géppuskával, utászosztag) törzse és a géppuskás osztagok, az I. zászlóalja és a II. (zilahi) zászlóalja augusztus 18-án indult el Désről és 20-án reggel érkezett Samborba, és onnan Pnikutra (28 km) gyalog menetelt. A II. zlj. Besztercéről Désen át, Samborból egy pihenővel 21-én vonult be Pnikutra. Zilahi zászlóaljának népfelkelői korábban levonultak már a déli harci helyszínre. Az ezred főereje a 31. veszprémi honvédezred kíségetése után, párban a kanizsai 20-as honvédekkel augusztus 28-án esett át a tűzkeresztségen az ún. komarovi csata Korczow környéki végkifejletében.⁹²

1.6. Ki (mi) maradt itthon?

Pár napon belül kiderült, hogy kevés ez a *minden* mindkét fronton. A *főharctéren* az orosz hadak a *falevelek lehullása előtt* bedarálták seregeink színe-javát. A mellékharctéren, a Drina mentén a szerbek bántak el velünk. Nem volt viszszaút!

Itthon maradt a katonai kormányzat, vagy közigazgatás (cs. és kir. nagyszebeni hadtestparancsnokság, V. kolozsvári honvéd katonai kerületi parancsnokság és ezek hadkiegészítési kerületei). Az volt a dolga, hogy a *személyi feltöltésről* gondoskodják a szövegbe foglaló *védkötelezettségi* szabályok (1912. évi XXX. törvénycikk a véderőről; 1912. évi XXXI. törvénycikk honvédségről) meghagyásaira figyelve.

Az általános hadkötelezettség magába foglalja az *állítási* kötelezettséget, azaz: a monarchia minden férfitagja, ha betölti életének 21. évét, köteles megjelenni a sorozóbizottság előtt, amely eldönti, hogy alkalmas-e, vagy nem a fegyveres szolgálatra. A *szolgálati* kötelezettség az, hogy a fegyveres szolgálatra alkalmasnak talált egyén a cs. és kir. közös hadseregben, a haditengerészetben vagy a honvédségben köteles katonai szolgálatot teljesíteni. A teljesen alkalmatlan egyének *hadmentességi díjat* fizetnek.

A *népfelelési* kötelezettség az 1886. évi népfelelési törvény szerint minden védképes állampolgár, aki sehova, a póttartalékhoz sem tartozik, 19. évétől a betöltött 37. évéig a népfelelés 1-ső, a 42. évéig pedig a népfelelés 2. osztályába tartozik. (Pilch, 8–16)

Az élet, pontosabban a harctéri történések folyamatosan a szabályok átírására kényszerített. Buzgalmunkban, vagy figyelmetlenségünk okán már a mozgósítás ideje alatt behívtuk például a 2. osztályba tartozó népfelkelőket öt korosztályát. „A mozgósítás harmadik napján jöttünk rá, hogy ezeknek nem kellett volna bevonulniuk.”⁹³

Amikor élesben ment, akkor nagyon gyorsan rájött a hadvezetés, hogy kell a soron kívüli pótlás, mi több, a népfelkelés is. Esetünkben, a magyar hadügyminiszter a magyar minisztertanácsban kezdeményezte a szabályok módosítását.

Az 1914. júl. 30-i minisztertanácsi ülésen Hazai Samu honvédelmi miniszter *előrelátóan* kérte a tanács hozzájárulását a Bosznia és Hercegovinában tartózkodó I. osztályú népfelkelők igénybevételéhez, amire a hadnak „főleg a vasutak és határ biztosítása végett van szüksége, mely szolgálatok alól a Bosznia és Hercegovinában és Dalmáciában mozgósított csapatokat azon célból, hogy azok kizárólag hadművelleti célokra álljanak rendelkezésre, mentesíteni kell.” (Iványi, 1960: 62–63)

Az *augusztus 17-i* minisztertanács az 1894. évi születésű népfelkelők behívásához járult hozzá „annak szem előtt tartásával, hogy a háború hosszabb időt vehet igénybe és azon cél érdekében, hogy a harcba küldött csapatokban előforduló hiányok akadálytalanul pótoltságának, már most kell arról gondoskodni, hogy az 1915. évi újoncjutalékok legalább részben még ez év folyamán igénybe vehetők legyenek”.

E cél elérésére három mód kínálkozik:

1. A védtörvény 17. §-ának 2. pont 2. bekezdése alapján a sorozásnak 1915. január elsején való megkezdése és a besorozottak azonnali állományba vétele (védtörvény 41. §. 1. pont. 3. bekezdés), az 1915. évben kiállítandó újoncok megszavazása alapján;

2. az 1915. évben állításköteles egyének besorozása még a folyó év folyamán, egy a mai védtörvény néhány alapelvét (17. §.) megváltoztató novellabenyújtásával;

3) az 1894. évi születésűek behívása az 1886. XX. törvénycikk 5. §. alapján.

Az első két mód azért kivihetetlen, „mert az egyrészt az országgyűlés összehívását tenné szükségessé, másrészt mert a törvényjavaslat megszavazása esetén – tekintettel a legalább 1 és 1 fél hónapot igénybe vevő előmunkálatokra, magának a sorozásnak közel két hónapot igénybe vevő foganatosítására és a besorozottaknak csak ezután következhető, szintén két hónapig tartó kiképzésére – a kiállítandó újoncok a fegyveres erőnek legjobb esetben csak 5 és fél hónap múlva állhatnának rendelkezésére.” (Iványi, 1960: 76–77)

1914. aug. 31-én a honvédelmi miniszter kérte, hogy az egy évi (1915. évi) újoncjutalék teljes számban való kiállításához az 1894-ben születetteken kívül még az 1893-ban és 1892-ben született, illetve a magasabb korosztályokból elmaradt egyéneket is behívassa.

Az ősz folyamán még öt alkalommal papírozta le a minisztertanács a hadügyminiszter hasonló tárgyban kezdeményezett rendkívüli kérelmeit.

A gyakorlatban ez úgy történt, hogy a kerületi parancsnokságok⁹⁴ és az azoknak alárendelt alakulatok példánkban az V. (kolozsvári) honvédkerületi parancsnokságnak a 21., 22., 23., 24. és 32. honvéd- és az ugyanilyen számú pótzászlóalj, a 9. huszár pótzászlád, az 5. tüzér pótüteg voltak az alárendelt alakulatai. Minden honvéd pótzászlóalj mellett volt egy kiegészítő parancsnokság, a vasút-, illetve a határbiztosító őrségek. A kerület alakulatainak pótkeretéből kerültek ki a pótlások.

Lukács Béla a honvédkerület vezérkari főnökének emlékiratából idézek: „Az egyes pótzászlóaljak létszáma augusztus végéig kb. 1200 ember volt. A huszár pótzászládnak 100 embere, de csak 50 lóva volt. A pótütegnek 100 embere, 2 ágyúja és 30 lóva.

Szeptember 1-jén bevonultak azok az *újoncok*, akiknek békében csak október 1-jén kellett volna bevonulni. Ezzel a honvéd pótzászlóaljak létszáma kb. 2000 főre emelkedett, melynek zömét nem lehetett a laktanyában elhelyezni, s ezért azokat a közeli falvakban szállásolták be. [...] Erélyes tisztek hiányában ez a szét-szórt elhelyezés káros hatással volt a fegyelemre. A nagyszebeni pótzászlóalj⁹⁵ emberei (zöme oláh volt) közül többen átszöktek csempész utakon Romániába, amit az is elősegített, hogy a legénységnek kb. a fele polgári ruhában volt. Ami mindenkinek volt: a bal karon piros-fehér-zöld szalag és a katonasapka, ez jelezte, hogy bevonult katona. A legnyomasztóbb az volt, hogy a pótzászlóaljknál egyetlen puska nem volt, seprűnyélre hevedert erősítettek, s így tették azt vállra puska helyett, amikor kivonultak. A tartalékos (népfelkelő) tisztek nem értettek a kiképzéshez, mert azt sohasem tanulták. El lehet képzelni, hogy a szeptember 1-jén bevonult újoncokra milyen hatással volt, hogy egyenruhát nem kaptak, míg puska helyett seprűnyeleket. [...] 1914. szeptember első napjaiban 12 népfelkelő hadtápszászlóalj felállítására kaptunk parancsot. E célra 13.000 népfelkelőt (38-42 évesek) hívtunk be, ezután már csak kiképzett (összesen kb. 3000 ember) népfelkelő állt rendelkezésünkre. [...]

Szeptember első napjaiban a miniszter elrendelte, hogy be kell sorozni a következő évben sor alá kerülőket, s azokat november 1-jére be kell hívní a pótzászlóaljokhoz. Tehát már a 20 éveseket is igénybe kellett venni (a törvényes sorozási év a 21. év volt) a nagy veszteség miatt, s most ráeszméltek, hogy a háború nem három hónapig tart, mint azt békében gondolták. Ugyanezen sorozó bizottságoknak felül kellett vizsgálnia a béke sorozáskor alkalmatlanoknak⁹⁶ minősített 21-23 éves embereket megszigorított feltételek mellet. Pl. rövidlátó, x-lábú, lúdtalpesség, rágó fogak hiánya stb., nem volt ok az alkalmatlanságra. Az így besorozottak száma igen nagy volt, s ezért csak 21-23 éveseket hívtunk be november 1-jére. [...]”⁹⁷

1915 nyárelőn, a *pótsorozáson* is alkalmazzák ezeket a válogatási kritériumokat. Tisza arra kéri Hazai Samu honvédelmi minisztert, hogy *tájékoztassa magát* „ezeknek a második pótsorozásoknak eredménye felől” és tegye megfontolás tárgyává hogy, „lehet-e és mit csinálni az előfordult abszurdumok enyhítése érdekében?”⁹⁸

„A rendelet közölte, hogy egyidejűleg minden pótzászlóaljnak 1000 puskát, éles töltényt és tábori felszerelést küldtek. Ezek október első napjaiban megérkeztek... Az 1914. november 1-jén bevonultakkal több ezerre szaporodott a honvéd pótzászlóaljok létszáma, amit gyarapított a sebesültek nagy száma is. [...]”⁹⁹ 1914 novemberétől kezdve minden hónapban küldött minden pótzászlóalj egy menetzászlóaljat a harctérre, ahol ezeket a beérkezésük után 3-6 héten át kiké-

pezték. A menetzászlóalj 10-12 nappal elindulások előtt megkapták a puskát, s így azt szükségszerűen megtanulták kezelni, és éles tölténnyel löni...”¹⁰⁰

Szeptember tizenegyedikén Galíciában a négy sereg tábori zászlóalján felül 257 népfelkelő és menetzászlóaljat állított fel a hadsereg-főparancsnokság. Még nincs vége szeptembernek, és újabb öt menetzászlóalj felállítására kap parancsot az V. honvédkerület. A menetzászlóaljakat az ezredek létszámának betöltése után fennmaradt gyalogosokból állítják össze. Szervezetük azonos a rendes zászlóaljakéval. Ezek október 10-re kellett menetkésznek legyenek.

Tényleg komoly utánpótlási gondjaink voltak, erről a következő fejezetben írok. Szeptember idusán, nyilvánvalóan a szabályozásban kellett részt találni.

Még egy példa: a minisztertartás szeptember 18-i ülésen saját hatáskörében határoz *a 17 és 18 éves önként jelentkezők felvételénél, az egyébként kötelező szülői beleegyező nyilatkozat mellőzéséről.*

Az indoklás: „ami a 17 és 18 éveseket illeti, tekintettel egyfelől arra, hogy aránylag véve csak kevés olyan egyénről lehet szó, akik a kívánt beleegyező nyilatkozatot nem mellékelhetik, másfelől pedig tekintetbe véve azt, hogy a kontemplált rendelkezés a 17 és 18 évesekre a mostani nehéz időkből erkölcsi súllyal bír, és a külföld szemében is a lakosság hazafias voltát emelni van hivatva, előadó miniszter úr abban a nézetben van, hogy a jelen esetben a hadügyminiszter úr javaslata elfogadandó lenne.”¹⁰¹

Nyilvánvalóvá vált tehát már szeptember közepére, végére, hogy kifogyóban voltunk *ittthon* a hadra hívható évjáratokból, és hogy „kitérhetetlenül benne vagyunk *a (világ)háborúban*”.¹⁰²

Az osztrák–magyar hadak az arcvonal jobb szárnyán augusztus 23-án ütköztek meg az *ellenséggel*. 26-án a 3. hadsereg teljes arcvonalán állt a harc.¹⁰³

1.7. Közbevetőleg – általában a pótlásokról

A *menetalakulások* kezdettől fogva szerepeltek a hadra kelt sereg hadrendjében és rendeltetésük ugye az volt, hogy a tábori csapatok fogyatékait minden idővesztés nélkül a helyszínen pótolják. Csakhogy *túl korán* jutottak a hadra kelt sereg körletébe, és a hadtestekhez való beosztásuk folytán a magasabb parancsnokokat az önálló hadászati egység gyanánt való alkalmazásra és *a harcba való bevetésre* csábították.

A mi példánk, amelyre fontos visszatérnem: *a XII. hadtest menetdandára*, míg a hadtest a 3. hadsereg kötelékében harcolt, a dandár Rohatynnál a 20. nagyváradi honvéd hadosztállyal együtt a 2. hadsereg kötelékében került tűzbe, és ott szétszóródott.

Minden m. kir. honvéd gyalogezred területéről egy-egy *népfelkelő hadtápezered* is felállítottak, hasonszámmal. Minthogy ezek a m. kir. menetezredek már a háború elején a frontra kerültek és az egyes zászlóaljai a megfelelő ezredekre osztották fel, minden m. kir. honvéd gyalogezred kiegészítő területén *augusztus hónapban még* újabb *menetzászlóalj* állíttatott fel II. vagy III. menetzászlóalj elnevezéssel.¹⁰⁴

A hadvezetés tehát ezeket az ún. *harmadrangú* csapatokat tartalékalakulások hiányában, kezdettől fogva az első vonalba állította abban a reményben, hogy ezzel növelheti a harcoló csapatok erejét. Ez a rendszabály nem vált be. Fokozta a véres veszteséget és szaporította a foglyok számát. Hogy milyen tömegben kerültek ezek a harmadrangú alakulások a csatavonalba, arról elegendő tájékozást nyújt az, hogy augusztus végén az 1. hadseregnél több mint 100 000, a 3. hadseregnél kereken 70 000 és a 4. hadseregnél mintegy 30 000 főnyi ilyen támadó harcra alkalmatlan csapat volt.

Visszatérően: egyértelmű, hogy nemcsak a honvéd, hanem mind a három seregünknel a tábori hadosztályokon felül még számos *népfelkelő és menetdandár* volt, előbbieik kisebb jelentőségű harci feladatokra, utóbbiak a tábori csapatok veszteségeinek pótlására.

Az előbb tanúként megidézett Lukács Béla altábornagy, az erdélyi honvédkerület akkori vezérkarfőnöke felsorolásából sejthető volt, hogy odakint, az arcvonalban nem a papírforma szerint alakulnak a dolgaink. Előbb a *menetalkulásaink* rendje kuszálódott össze olyannyira, hogy soron kívüli behívásra is át kellett hangolni, majd nyomban a *népfelkelést* is utána kellett küldeni a seregnek. A *saját* példa:

Szakáll Kálmán őrnagy, a 38. honvéd gyaloghadosztály vezérkarfőnökének saját kezű feljegyzései¹⁰⁵ között találtam rá az 1914. szeptember és 1915. április 1-je közötti pótlásoknak az alábbi táblázatára, amit kiegészítettem Leo Haass őrnagy kéziratos összegezéséből átvett számadatokkal (a 4. és 5. oszlop).

0	1	2	3	4*	5*
Menetzlj. hadrendi száma	Század	Tisztek	Legénység	Tisztek	Legénység
III. (okt.)	4 x 4 zlj. (12 szd., 12 gp.)	88	3732	400	25 000
IV.	48	144	12 000	730	53 000

0	1	2	3	4*	5*
Menetzlj. hadrendi száma	Század	Tisztek	Legénység	Tisztek	Legénység
V.	14	28	3500	400	27 000
1915. január				50	5400
VI.	13	26	3250	400	27 000
VII.	15	105	3705	260	32 000
VIII.	15	105	3570	400	30 500
IX.				350	30 600
Összesen fő:		496	29 757	3390	255 500

El lehet képzelni azon, hogy ha egy hadosztály harcoló állománya 26 000–32 000 gyalog katona, akkor a novemberi menetelakulatok a 38. hadosztály esetében szinte két ezred állománya (46%-os veszteség), nyolc honvéd hadosztályunk esetében pedig több mint két hadosztály harcoló állománya a pótlás. (Haass, 105) Macha Gusztáv nyugalmazott bankpénztárnoknak igaza lehetett Lippner tábornok állításával szemben?

A honvéd huszárezredek és népfelkelő huszárosztályok menetelakulásainak számai: 1914. december 31-ig: 345 tiszt és 17 360 huszár,¹⁰⁶ vagyis két és fél ezred harcoló állománya. Az igaz, hogy mint minden statisztikázás, ez is egy picit spekulatív, de megdöbbentő a veszteség számai, és egyértelműen a *nyitány* rendkívüli disszonanciáira utalnak.

Seregeink után a harctérre küldtük *tartalékalakulásaink* pótlására a *népfelkelést is*, azaz zavarunkban hadműveleti célokra használtunk fel a 32-42 éves emberanyagból gyalogsági létszámban a honvédséggel egyenlő tömegeket. Mennyi az egyenlő tömeg? A m. kir. 24. (brassói) népfelkelő honvéd gyalogezred, amely a harcshíntéren a társaival a 103. *népfelkelő dandárban* találkozik, 1914. augusztus 23-án kapja meg a II. (csíkszeredai) és III. (kézdivásárhelyi) zászlóalj a bécsi központi szállítási vezetőségtől az irányítást Stanislauba, az I. (brassói) zászlóalj és az ezredtörzs három nappal később. „A harctérre kivonuló ezred létszáma 3319 emberből, 2983 puskából állott. Kivonult az ezred 183 lóval, 43 kétfogatú, 6 négyfogatú járművel és 5 kerékpárral.”¹⁰⁷

Ezekből a gyalogságban igen erős, de minimális tűzérési erővel rendelkező hadászati egységekből több már 1914 augusztusában a hadszíntérre került és jelentékeny részben harcolt is. (Julier MKSz 1933: 44) Hadrendbe állítottak két osztrák hadosztályt, 11 osztrák és 8 magyar dandárt. A 8 magyar dandár már 1914 augusztusának a végére föl is vonult! Pedig „nálunk az volt az általános vélemény, hogy a népfelkelők harcba nem jutnak, hanem csak az arcvonal mögött hadtápszolgálatot fognak végezni – írja Bozó ezredes¹⁰⁸ világháborús naplójában. Arra úgy látszik, nem számítottak, hogy a túlnyomó ellenséggel szemben a kétszáz népfelkelő zászlóalj 200 000 főre rúgó seregét nem nélkülözhetjük. Ezek az alakulatok... ágyú és géppuska nélkül mentek a háborúba.”¹⁰⁹

Volt rá a szükség kényszerén kívül, mai fogalmaink szerint jogi alap is.

A Marosvásárhelyen megjelenő *Székely Ellenzék* napilap 1914. augusztus 19-i számában (érkezett du. 5 óra 40 p.) „a hivatalos lap mai számára” hivatkozva öles betűkkel közli, hogy a király parancsa szerint „a honvédség és népfelkelők a határon átvihetők hadban”. A jogosultság egy picit bonyolultabb persze. A magyar minisztertanács augusztus elsejei ülésén a miniszterelnök „a külpolitikai helyzetre való tekintettel” a vonatkozó törvénycikkekre hivatkozva kéri a testület hozzájárulását a *honvédség* és a *népfelkelés* határainkon kívüli alkalmazásához és hogy „ez iránt Ő felségéhez legalázatosabb előterjesztés tétessék”.¹¹⁰ A legfelsőbb döntés csak ezek után született meg. A közönség némileg késve értesült a döntésről, a honvédek már sokkal korábban vonatra ültek.

A m. kir. népfelkelésről szóló 1886 évi XX. t. c. még azon év június 6-ával lépett életbe és nyomban ki is adták a törvény végrehajtására vonatkozó utasítást. Az 1886 évi XX. törvénycikk szerint népfelkelő-köteles minden állampolgár, aki sem a közös hadsereg (haditengerészet), sem a honvédség tényleges, tartalék vagy póttartalék állományába nem tartozott, annak az évnek az elejétől fogva, amelyben a 19. életévét betölti, annak az évnek végéig, amelyben a 42. életévét meghaladja. Az első népfelkelő osztályba tartoztak a 37 éven aluliak, a második osztályba a 37 éven felüliek.

1913-ban a népfelkelő járásparancsnokságok a honvéd gyalogezredek szolgálati számának megfelelő népfelkelő parancsnokságokká alakultak át, és a népfelkelés ezred rendszerbe alakult. A törvény kimondta, hogy az *első osztályba tartozó népfelkelők a hadsereg és a honvédség kiegészítésére igénybe vehetők*. Ez nem jelentett egyebet, minthogy a katonai szolgálatot kiterjesztették a 37. életévig. Ilyen alakulás volt 103. hadrendi számmal az *erdélyi népfelkelő dandár* is.

1.8. Mekkora volt az erdélyi sereg?

Nem egyszerű erre a kérdésre a válasz, bár csupán összeadás és szorzás lenne. Elviekben. A terepen, különösen az első találkozó csatározások után, a kétszerkettő már nem négy. A veszteséget, elegánsabban a fogyást nem minden esetben sikerült azonos létszámban pótolni, így hát az arányok eltolódtak. Volt olyan időszak is, amikor a pótlást is pótolni kellett, soron kívül. Például 1916. júliusban és novemberben. (Haass, 99) Azért van az, hogy majd minden összegező számadat csupán megközelítő becslés lehet.

Pontosnak tűnik *Haass őrnagy* statisztikája, amelyből fentebb idéztem már. Tájékoztat arról, mint jeleztem, hogy a XLIV menetalkulásban minden fegyvernemből hány fő harcost küldtünk a veszteségek pótlására általában, és 1915. július 31-ig összegezi egy év veszteségeit minden frontra lebontva, majd ugyanígy tovább, 1918. szeptember 30-ig. A végszámok érdekesek a veszteségi arányok becsléséhez.

A dr. Winkler osztrák államtitkár által 1919-ben közzétett veszteséglista (Die Totenverluste) a hősi halottakat számolja össze a „hivatalos” statisztika¹¹¹ számainak összevetésében nemzetiségi hovatartozás szerint, vármegyékre is lebontva. Ezekkel az adatokkal már közelebb kerülünk a bennünket itt érdeklő erdélyi adatokhoz. Vagyis van esélyünk arra, hogy visszaszámolva hozzávetőleges adatokat kapjunk az erdélyi és az ún. csatolt részekről háborúba ment seregről és veszteségeiről. Az általam olvasott legfrissebb dolgozat e tárgyban a Központi Statisztikai Hivatal kiadványa,¹¹² amelynek adatai nem tesznek hozzá Haass és Winkler adataihoz, ám megerősít abban, sűrűn Mike Gyulára hivatkozva,¹¹³ hogy módszertani eszköz bevetésével a mindvégig hozzávetőlegesnek minősíthető összegezéseket ki tudjuk sejteni.

Valamelyest megközelíti a remélt adatokat a román nyelven megjelent irodalom. A *Revista de Istorie Militara* (Hadtörténelmi Folyóirat) két egymást követő, 2014-es számában a kolozsvári cs. és kir. 51. gyalogezredről¹¹⁴ írt tanulmányban Păcățeanu Vasile dolgozatára hivatkoznak.¹¹⁵ Erre a dolgozatra, vagy erre is hivatkozik később Liviu Maior¹¹⁶ akadémikus, és a gyulafehérvári múzeum levéltárának igen gazdag levéltári adatait több tanulmányában is feldolgozó Ioan I. Șerban¹¹⁷ is.

A Păcățeanu-dolgozat szerint, amely 22 vármegye 40 urbánus és 4183 falusi település név szerint is rögzített adatait dolgozza föl, összegzésében a monarchia hadseregeiben 489 544 erdélyi román nemzetiségű katona harcolt. Ha az 1910-es népszámlálás nemzetiségi adataihoz (52,27% román, 27,75% magyar, 9,44% német és 10,52% a mások) arányítjuk ezt a számot, akkor hozzávetőle-

gesen 1 millióra tehető a tágabb értelemben vett erdélyi seregek létszáma.¹¹⁸ A népszámlálás 5 598 996 főnyi tágabban értelmezett erdélyi lakost számlál, osztás útján ebből *16,5 százalékra* tehető a harctéri verekedésben résztvevő erdélyiek száma. (Liviu Maior, 178) Az adat megközelítően *azonos* a Magyarország egészére számított részvételi adattal. (Mike, 625)

Az erdélyi evangélikus lutheránus egyház 1910. december 31-i nyilvántartása szerint a 230 697 fő (a hivatalos statisztikai adat: 234 290) egyháztagból 37 533-an vonultak be és mentek ki a harctérre a háború alatt, ami az erdélyi szász népesség 16,27 százaléka. Friedrich Teutsch püspök egyháztörténetéből tudjuk, hogy a vitézül verekedő erdélyi szászaink vesztesége 3532 halott, 1318 eltűnt és 4779 a sebesült, közülük 1449-en rokkantan tértek haza; és 4840-en estek fogságba.¹¹⁹ A „szűkebb Erdély” lakosságának nemzetiségi megoszlása 1910-ben a Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1937. V. évfolyam 24. szerint:

Össz.	magyar	%	német	%	román	%	egyéb	%
2 972 073	1 071 962	36,07	234 290	7,88	1 605 978	54,04	59 843	2,01

Számoljunk tovább.

Az 1914. augusztus 10-én az északi harctérre felvonult *XII. (nagysebeni) hadosztály létszáma*: 38 gyalogzászlóalj, 6 lovasszáhad, 25 üteg, 3 műszaki század – kb. 44 000 ember. A *9. (marosvásárhelyi) honvéd huszárezred* kb. 1100 ember a 11. lovashadosztály kötelékében (3. hadsereg). A 32. (dési) honvéd gyalogezred 3200 emberrel a 41. (budapesti) honvéd gyaloghadosztály 40. gyalogdandárjában, a szatmári 12. honvéd gyalogezreddel párban.

Összesen *kb. 50 000 ember vonult fel* a kelet-galíciai *csatatérre* a történelmi Erdélyből. Ehhez adjuk hozzá a 14 erdélyi gyalogezred Haass őrnagy számai szerinti 44. (zászlóaljnyi) menetalakulás létszámát, akkor kerekítve legkevesebb 616 000 fő harcosunk ment ki 1914 augusztusától 1918. szeptember végéig a harcterekre. A spekulatív számítgatásban *nincsenek benne* az erdélyi tüzérek és a műszaki seregrészek számai. A hat tágabban vett erdélyi gyalogezredek menetalakulásait (264 000 fő) is ide sorolva, a létszám megközelítően *azonos*, vagyis *közelíti az 1 milliót*. Horia Şerbănescu¹²⁰ hadtörténész, a Bukaresti Hadtörténeti Múzeum munkatársa a téma egyik legavatottabb román szakértője, a tágabban értelmezett erdélyi származású hadra vonult 926 500 főt valós létszámnak tartja.

*Az osztrák–magyar hadsereg erdélyi alakulatainak
nemzeti összetétele*

Az alakulat német neve	Nemzeti összetétel	Toborzási terület
<i>Császári és királyi gyalogezredek</i>		
K.u.k. Ungarisches Infanterie Regiment “Alexander I. Kaiser von Rußland” Nr.2	61% magyar, 27% román, 12% más	Brassó
K.u.k. Ungarisches Infanterie Regiment “Pucherna” Nr.31	25% német, 69% román, 6% más	Nagyszeben
K.u.k. Ungarisches Infanterie Regiment “Friedrich Großherzog von Baden” Nr.50	22% magyar, 71% román, 7% más	Gyulfehérvár
K.u.k. Ungarisches Infanterie Regiment “von Boroewic” Nr.51	34% magyar, 72% román, 4% más	Kolozsvár
K.u.k. Ungarisches Infanterie Regiment “Ludwig III. König von Bayern” Nr.62	49% magyar, 46% román, 5% más	Marosvásárhely
K.u.k. Ungarisches Infanterie Regiment “Freiherr von Pitreich” Nr.63	73% román, 27% más	Beszterce
K.u.k. Ungarisches Infanterie Regiment “Ritter von Auffenberg” Nr.64	86% román, 14% más	Szászváros
K.u.k. Ungarisches Feldjägerbataillon Nr.23	68% román, 28% magyar, 4% más	Marosvásárhely

Az alakulat német neve	Nemzeti összetétel	Toborzási terület
<i>Tábori ágyúezredek</i>		
Feldkanonenregiment Nr.34	60% magyar, 20% román, 20% más	
Feldkanonenregiment Nr.35	41% román, 36% magyar, 23% más	
Feldkanonenregiment Nr.36	44% román, 28% magyar, 23% német, 5% más	
<i>Császári és királyi tarackezredek</i>		
Feldhaubitregiment "Georg V. König von Großbritannien und Irland, Kaiser von Indien" Nr.12	39% magyar, 31% német, 22% román, 8% más	
Schwere Haubitdivision Nr.12	41% magyar, 35% román, 24% más	Nagyszeben
Császári és királyi árkász zászlóalj		
Sappeurbataillon Nr.12	50% magyar, 36% román, 14% más	Gyulafehérvár
<i>Magyar királyi honvéd ezredek</i>		
Kolozsvári 21. honvéd gyalogezred	62% román, 34% magyar, 4% más	Kolozsvár
Maros-Vásárhelyer Landwehr-Infanterie-Regiment Nr.22	49% magyar, 46% román, 5% más	Marosvásárhely

Az alakulat német neve	Nemzeti összetétel	Toborzási terület
Nagyszebeni 23. honvéd gyalogezred	69% román, 25% német, 6% más	Nagyszeben
Brassói 24. honvéd gyalogezred	61% magyar, 27% román, 12% más	Brassó
Déser Landwehr-Infanterie-Regiment Nr.32	73% román, 27% más	Dés
Maros-Vásárhelyer Landwehrhusarenregiment Nr.9	49% magyar, 46% román, 5% más	Marosvásárhely, Szamosújvár
K.u. Honvédfeldkanonenregiment Nr.2	69% román, 25% német, 6% diğer	Nagyszeben
K.u. Honvédfeldkanonenregiment Nr.5	49% magyar, 46% román, 2% más	Marosvásárhely

Jegyzetek

- ¹ Berzeviczy 2014: 51-52.
- ² A helynevek írásáról.
- ³ Helyesen: Nagyszentmiklósi Lippner Károly (1856–1931) vezérőrnagy, a 75. honvéd gyalogdandár parancsnoka. 1917. 12. 12-én címzetes altábornagyi ranggal nyugdíjazták.
- ⁴ Gyalui 2013: 50–51.
- ⁵ Utalás az augusztus 25-i, monasterzyskai „ütközetre”!
- ⁶ Tásláuanu 37–38.
- ⁷ A beszállásolt katonaság ellátásáért a polgárságnak járó díj: egyenkinti beszállásolásnál tüzelő anyag és főzőedény nem szolgáltatása esetében (26. §) 1.0 kr. (1897: XXXVI. tc. a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról.) Ha nem lenne rá elég pénz, akkor a községek pótdadót vehetnek ki (1897: XXXVII tc.)
- ⁸ Iványi 84-85.
- ⁹ Csóti Csaba: Az 1916. évi erdélyrészli háború és a Székelyföld. Limes XVII. évfolyam, 61. sz. (Székelyföld, székelység.) Tatabánya, 2004. 51–66.
- ¹⁰ Az első, rendkívül alapos, frazeológiájában azonban érezhetően a román történetírára reflektáló munka Raffai Ernőé volt. A „vitairat” irodalom Raffainál kevésbé alapos, de a történetírás keretei között értékelhető, értékes forrásbázissal dolgozó művét Eördögh István készítette el. Ld. Eördögh István: Erdély román megszállása (1916–1920). Szeged, 2000.
- ¹¹ Koszta István: „A sors kereke a végzetre forog?” I. könyv – Sodrásban. Csíkszereda, 2014. A továbbiakban Koszta, 2014:
- ¹² Julier Ferenc: Az 1914. évi hadrend. Magyar Katonai Szemle, 1933 (3. évfolyam, 4. negyedév) 11. füzet, 33–48.
- ¹³ Papp Kristián: Bártfa visszafoglalása 1914 telén. Konfliktusok és súrlódások a központi hatalmak hadvezetéseiről. In: Valóság. 57. évf. 8. sz. (2014. augusztus) 30.
- ¹⁴ Johann Straub von Burgahof ezredes, 1917. június 27-től vezérőrnagy, az öt-m. vezérkar vasúti szállítási irodájának főnöke.
- ¹⁵ Alexander Watson: Acélgéyűrű. Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban (1914–1918). Park Könyvkiadó, 2016. 151. (A továbbiakban Watson 2016:) Norman Stone: Die Mobilmachung der österreichisch-ungarischen Armee 1914. Militaergeschichtliche Zeitschrift. Volume 16, Issue 2, Pages 67–96
- ¹⁶ Ausztria és Magyarország hadserege, Írta Pilch Jenő honvédeőrnagy. Budapest. É. n.
- ¹⁷ Szíji: 250.
- ¹⁸ Emmich, Otto Albert Theodor von (Minden, Westfalia, 1848.8.4. – Hannover, 1915.12.22.) porosz gyalogsági tábornok, a hannoveri X. hadtest parancsnoka. NDB 4 1959: 484.
- ¹⁹ A 2. német hadsereg hadrendjéhez tartozó hadosztályokból kikülönített hat, békélszámú dandár, három lovashadosztály és öt könnyűgyalogos zászlóalj. Keegan 175.
- ²⁰ Németország és Belgium kb. 70 km hosszú határa mögött, mintegy 30 kilométerre (német nevén Lüttich), ez az erődített város és körülötte tíz kilométeres övben a Mass folyó hídjait is körbefogó, a folyó mindkét partján 6-6 erőd zárta el a bejáratot. Az város és az erődöv birtokbavétele volt Emmich tábornok és 25 000-nyi gyalogost, 8000 lovat és 124 löveget összesítő különítményének a dolga, aminek az elvégzéséhez augusztus 4-én kezdte meg az előnyomulást. Ludendorff 42-58. Aggházy-Stefán 44. Keegan 163-165. Liège védelméről összefoglaló olvasmány: Laurent Lombard: Sous les ouragans d’acier. Éditions Vox Patriae. Stavelot 1939.
- ²¹ A Balkán esetre kijelölt csapataink: a zágrábi XIII., a szarajevói XV. és a ragusai XVI. hadtest, illetve az ún. B (tartalék) csoportból azok a hadtestek, amelyek akkor használhatók Szerbia ellen, „ha más ellenség nem tör a Monarchiára” a budapesti IV., a temesvári VII., a prágai VIII. és a leitmeritz-i IX. hadtest. Aggházy-Stefán uo. A Szerbia ellen felvonuló haderő 2/3-ad részben magyarországi és horvátországi katonákból állt. Vö. Galántai 128. o. Az erdélyi (kolozsvári) 35. hadosztály négy ezrednek egy-egy kikülönített zászlóalja a dalmáciai (XVI. hadtest), illetve a boszniai (XV. hadtest) hegyidandárok kötelékében verekedett Szerbiában. Az ugyancsak Erdély területéről toborzott 23. vadászzászlóalj Pancsován állomásozott és az északi 7. hadosztály kötelékében kezdte meg a háborút. Erdélyi ezredek 6.

- ²² A hadüzenet szövegének magyar fordítása: „Minthogy a szerb királyi kormány arra a jegyzékre, melyet részére Ausztria és Magyarország belgrádi követe 1914. évi július hó 23-án adott át, kielégítő választ nem adott, a cs. és kir. kormány kénytelen maga gondoskodni jogainak és érdekeinek védelméről és ebből a célból a fegyverek erejéhez fordulni. Ausztria és Magyarország ennél fogva jelen pillanattól kezdve Szerbiával szemben hadiállapotban levőnek tekintti magát. Ausztria és Magyarország külügyminisztere: Berchtold gróf s. k.”
- ²³ Krieg I. 91.
- ²⁴ Conrad AMDZ 3. 669-673. *Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale.* 152-157.
- ²⁵ Johann Straub von Burgauhof (1866–1929), osztrák–magyar vezérőrnagy. 1911. április 12-étől a vezérkar vasúti irodájában beosztott vkt., 1913. november 1-hétől ezredes, 1914. január 22-től a vasúti iroda vezetője, október 1-jétől az AOK tábori vasútügyek főnöke. (1917. 06. 27-től vezérőrnagy)
- ²⁶ A vasúti hálózat igénybevételét katonai célokra békében a hadügyminisztérium és a vezérkar közös 5. EB (Eisenbahnbüro) osztálya végezte, melynek 27 vasútvonal-parancsnokság volt alárendelve. Az 5 EB osztály Bécsben székelt, 1914-ben 14 vezérkari végzettségű és 24 katonai vasúti szolgálatban kiképzett tisztből, a vas-úti és távíró ezred 1-1 tisztjéből, néhány hadbiztosból és katonai műszaki tisztviselőből állt.
- ²⁷ Csapatszállítások a világháború kezdetén. Írta: Ratzenhoffer Emil. In. Magyar Katonai Közlöny, 1930 (18. évfolyam).
- ²⁸ Stone 1975: 76–77.
- ²⁹ Dieter Hackl: Der Offensivgeist des Conrad von Hötzendorf. Diplomarbeit. Wien, 2009. 60-61. A felvonulás 2064, száztengelyes vonatot (47-48 vagon) vett igénybe. A szerb határon kereken 500.000 ember, 600.000 ló és 200.000 jármű vonult fel. Aggházy-Stefán 103. Vö. KÉRI Kálmán: Az Osztrák–Magyar Monarchia 1914. évi nyári vasúti felvonulási tervének és az átcsoportosítás lehetőségének délről északra, kritikai méltatása. HL Tgy 2964.
- ³⁰ Stone 1975: 76-77. Watson 2016: 149. Vö. Graydon A. Tunstall (1996): The Habsburg Command Conspiracy: The Austrian Falsification of Historiography on the Outbreak of World War I. *Austrian History Yearbook*, 27. 181–198. Franz Xaver Saurau und Oberst Meister-Keutnersheim: Unsere Eisenbahnen im Weltkrieg. Wien, Steyermühl, 1924. <http://tudigit.ulb.tu-darmstadt.de/show/42-164/0018> Letöltve: 2016. december 6-án.
- ³¹ Gerhard Artl: Der Eisenbahnaufmarsch der k. u. k. Armee gegen Russland 1914 (Teil 1) *Österreichische Zeitschrift für Verkehrswissenschaft – ÖZV* 4/2016. 17-24. (Teil 2) *ÖZV* 1/2017. 5-11. (A továbbiakban Artl:)
- ³² Ržiha, Franz Ritter von (1865. 10. 2.–1952. 8. 1.) vezérkari ezredes, vasúti mérnök.
- ³³ Az 1914–15-ös mozgósítási évre tehát az 5 EB és a vasútvonal-parancsnokságok az 1913-as vasútteljesítményi adatok alapján dolgozták ki az 1914. április 1-én érvénybe lépett riadó- és felvonulási terv szállítási szükségleteit. Kéri Kálmán: Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 2. szám. 225-294. 247. A továbbiakban Kéri 1985)
- ³⁴ Conrad AMDZ 3. 535
- ³⁵ „Ob es möglich wäre nur gegen Serbien zu mobilisieren und erst nachträglich, wenn sich die Notwendigkeit dazu ergibt, auch gegen Russland.” Komjáthy Miklós: *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918)* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 10. Budapest, 1966) 148.
- ³⁶ Der Chef des Generalstabes gibt auf diese Anfragen geheime Aufklärungen und ersucht darum, dass dieselben nicht in das Protokoll aufgenommen werden mögen. Es entspinnt sich auf Grund dieser Aufklärungen eine längere Debatte über die Kräfteverhältnisse und den wahrscheinlichen Verlauf eines europäischen Krieges, die sich wegen ihres geheimen Charakters nicht zur Aufnahme in das Protokoll eignet. Uo. 148.
- ³⁷ Maximilian Freiherr von Pitreich vezérkari ezredes, felvonuláskor a cs. és kir. 63. (besztercei) gyalogezred parancsnoka.
- ³⁸ Artl: *ÖZV* 1/2017. 8. Artl hivatkozási forrása: Abgedruckt in: KA: B/61:11 Nachlass Hubka. Der kritische Monat Juli 1914. Als Vermächtnis des Obersten Maximilian Freiherrn von Pitreich, bearbeitet von Gustav von Hubka, Oberst d.R. Graz 1949, Beilage II.
- ³⁹ A mi vasúti szállítási szakemberünk, Kéri Kálmán vezérkari ezredes is így tudja. Artl idézi a Kriegsschivben lévő kézirat 74. oldaláról. A forrás: KA: Manuskriptenreihe Ms/1. Wkg/

- Allg/103, Kéri, Kàlmàn: „B” Eisenbahnaufmarsch 1914 und Probleme der Umleitung nach Norden, S. 74.
- ⁴⁰ Tisza István 1914. július 27-ére keltezett levele Buriánhoz. MREZSLT 44. a. fond Tisza István iratai 20. 91. Idézi Burián is kivonatol. Burián 1999: 112.
- ⁴¹ Szazonov: 296.
- ⁴² Hermann Josef von Kuhl (Koblenz, 1856.11.2. – Frankfurt/Main 1958.11.4., a nyugati front jobb szárnyán 1914. augusztusában verekedő 1. német hadsereg vezérkari főnöke. NDB 13 (1982), 251 f.
- ⁴³ Hermann von KUHLE: Der Telegrammwechsel zwischen Moltke und Conrad von Hötzenndorf am 30. und 31. Juli 1914. In: Die Kriegsschuldfrage. Berlin 1925. I. évfolyam (1923) 43-47. o
- ⁴⁴ Burián 1999: 115.
- ⁴⁵ Czékus: 16. (Vitéz Czékus Zoltán az 1930-as években a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia hadtörténelem tanára.) Galántai 130-131.
- ⁴⁶ Kéri Kálmán: Az Osztrák–Magyar Monarchia 1914. évi nyári vasúti felvonulási tervének és az átszervezés lehetségesének délről északra, kritikai méltatása. HL Tgy 2964.
- ⁴⁷ Julier Ferenc: A kelet-galiciai csatatér. Magyar Katonai Szemle, 1931 (1. évfolyam, 2. negyedév) 1–13.
- ⁴⁸ „Németország kardot vont szövetségese segítségére, akit senki nem támadott meg.” Szazonov uo.
- ⁴⁹ Mert könyvemnek nem tárgya a nyugati front történéseinek a részletezése, az érdeklődő olvasó számára ajánlom az egyik legáttekinthetőbb, olvasmányos elemzést John Keegan: Az első világháború című könyvét, amely magyar fordításban 2010-ben jelent meg az Európa Könyvkiadónál. Az ide vágó 4. fejezete (A határvidéki és a marne-i csata) a 149–283. oldalakon olvasható. Magam haszonnal forgattam az I. könyvben (Sodrásban) is többszöri hivatkozással Hew Strachan: Der Erste Weltkrieg (Pantheon, 2009) című könyvét, ide vágóan a Der Schock der Schlacht (fordításomban: A csata borzalma) fejezetet, 72–85. Az első marne-i csatáig vezető történésekre Max Hastings: Catastrophe – Europe goes to War 1914 (William Collins, 2014) könyvének Death with Flags and Trumpets (fordításomban: Halál zászlókkal és csinnadrattával) című fejezete (159–200) több mint eligazító olvasmány. A magyar nyelvű összegezők közül Pilch 82–86., Aggházy-Stefán 44–46. Julier (A marne-i csata), illetve Rátz Jenő: A marne-i csata. Előzmények, a német balsiker okai, tanulságok (Budapest, 1921) tanulmánya forgatható hasznöll. Az Aggházy-Stefán kivételével a másik kettő elérhető a MEK-könyvtárban az interneten. A belgiumi német előnyomulásra kiegészítő olvasmány: Essen, Léon van der: l’invasion allemande en Belgique. De Liège à l’Yser. Paris 1917.
- ⁵⁰ Ma százezres város Belgiumban, Brüsszeltől 65 km-re, délkeletre a Sambre és a Maas folyók találkozásánál.
- ⁵¹ Az első változatában kivitelezett, 42 cm-es Krupp gyártmányú 3 ostromágyút még vasúton kellett a helyszínre szállítani és ez oknál fogva csak kialakított helyen lehetett összeállítani. Országúti tengelyen az ötből csak 2 ágyú érkezett a helyszínre.
- ⁵² Harry Kessler gróf (Párizs, 1868. 05. 23. – Lyon, 1937. 11. 30.) német író, publicista, diplomata és műgyűjtő, tartalékos százados, a löszervonat parancsnoka egy hűvös reggelen meglepődik, hogy körletében osztrák tüzerekkel találkozik. Elmesélték neki, hogy lóhalálában (hotfoot) odaküldték őket Triesztből (a vippachiakkal találkozott – K. I.) a 30,5-es mozsarakkal. Kessler gróf naplóját (Das Tagebuch. 1914–1916. Stuttgart, 2008) idézi Hastings 163.
- ⁵³ Kisváros Szlovéniában, mai nevén Ajdovščina (olasz nevén: Aidussina), a tengerparti övezetben, háromnegyed órányira Trieszt fölött.
- ⁵⁴ Boráról híres kis település Szlovéniában, ma Vipava, Ajdovščinától 8 km-re délkeleti irányban.
- ⁵⁵ Tkp. ostrom mozsár. Austro-Daimler (15 tonnás, 100 lóerős) közúti vontatóval részekre szedve szállították. Csak a csőnek és a talpazatnak volt saját szállító kocsija. Az összeállításához kb. 50 percre volt szükség. Óránként 10 lövést lehetett vele leadni 9,6-11 km-es távolságra levő célpontra. Tizenhét ember (személyzet) szolgálta ki.
- ⁵⁶ Balla Tibor, a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Kutató osztályának vezetője szíves közlése. Vö. Balla Tibor: Troupes hongroises sur le front de l’ouest pendant la Grande Guerre. In: Revue historique des armées. 270/2013. 32. George Herbert Perris: The Battle of the Marne. London 1920. Schmitz, Jean et Nieuwland, Dom Norbert: L’invasion allemande dans les provinces de Namur et de Luxembourg. Bruxelles & Paris. I. kötet. 1919, II. kötet 1920

- ⁵⁷ Schmitz II. 115.
- ⁵⁸ Az eredeti fogalmazásban: „Ce n'est que le 28 août 1914, que l' Autriche-Hongrie déclara officiellement la guerre à la Belgique. (Voir Premier Livre Gris Belge, nos 77 et 78, et Deuxième Livre Gris Belge, n os 104 à 106.)” Uo.
- ⁵⁹ Pancsova, ma Pančevo Szerbiában a Duna bal partján, Belgráddal szemben.
- ⁶⁰ Arthur Arz von Straussenburg báró (Nagyszeben, 1857. június 16. – Budapest, 1935. július 1.) erdélyi szász származású magyar katonatiszt, császári és királyi vezérezredes, 1917–18-ig az Osztrák–Magyar Monarchia haderőinek vezérkari főnöke.
- ⁶¹ Vlasenica, település Boszniában, Szarajevótól északkeletre, 89,5 kilométerre, a szerb határ közelében.
- ⁶² Split, horvát (dalmát) tengerparti kikötő
- ⁶³ Sarajevótól délre, 183 km. Stolactól délre, 69 km.
- ⁶⁴ Domanovići - Mostartól délre 29 km. A tengertől 42 a horvát határon át, vagy 57, ha bosnyák területen akarunk
- ⁶⁵ Mostar – Sarajevótól délnyugatra, 126 km
- ⁶⁶ Stolac – Szarajevótól délre, 130 km, a montenegrói határ közelében.
- ⁶⁷ A 19. honvéd lovasdandár a budapesti 1. és a pécsi 8. honvéd huszárezredből, a 22. honvéd lovasdandár a debreceni 2. és a szegedi 3. honvéd huszárezredből állt. A marosvásárhelyi huszárezred társa a 24. honvéd lovasdandárban a kassai 5. honvéd huszárezred volt.
- ⁶⁸ Aggházi–Stefán 68.
- ⁶⁹ Burián 1999: 280.
- ⁷⁰ Iványi 1960: 70.
- ⁷¹ Stanislaw (lengyel Stanisławów) kelet-galíciai (ma Ukrajna) városa a Fekete és az Aranyos Bystrzyca közötti domboságon. Vasúti csomópont Lemberg–Czernowitz, Stryi–Stanislaw–Husiatyn és Stanislaw–Körösmező vasutak elágazásában. 1962 óta az azonos nevű kerület fővárosa. Mai neve: Iwano-Frankivsk (ukrán Івано-Франківськ; orosz Ивано-Франковск/Iwano-Frankowsk)
- ⁷² Kövessházi Kövess Hermann báró (Temesvár, 1854. március 30. – Bécs, 1924. szeptember 22.) erdélyi német származású katonatiszt, hadmérnök, cs. és kir. tábornagy. 1911 júniusában nevezték ki a nagyszebeni XII. hadtest parancsnokává, e minőségében Erdély katonai parancsnoka lett. Életről és karrierjéről bővebben lásd Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyságok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyságok. Argumentum, Budapest, 2010. 191–193. (A továbbiakban Balla 2010:)
- ⁷³ Kövess Géza 51.
- ⁷⁴ A hadosztály tüzérsége: a cs. és kir. 34. (brassói) tábori ágyúezred öt és az 5. (marosvásárhelyi) honvéd tábori ágyúezred négy üteggel. Hadosztálylovassága: a cs. és kir. 2. (brassói) huszárezred 1. és 2. százada.
- ⁷⁵ Koropec', a Dnyeszter bal oldali mellékfolyója.
- ⁷⁶ Monastyriska (ukr. Монастириська; lengy. Monasterzyska), az azonos nevű járás székvárosa Ukrajnában, a Koropets folyó partján, 15 km-re 15 km-re Buchach, 140 km-re, déli irányban Lembergől, Berezhany és Ivano-Frankivsk közötti úton. 1939 előtt (Lengyelország), a városkának 1741 lengyel, 408 ukrán (ruszin) és 1310 zsidó lakosa volt.
- ⁷⁷ A Dnyeszter bal oldali mellékfolyója.
- ⁷⁸ A Kövess-seregcsoporthoz és a 3. hadsereg augusztusi harcainál jó összefoglaló: Aggházi–Stefán 82–89. Világháború 6./360–373.
- ⁷⁹ A Cer hegység Szerbiában, Közép-Szerbia északnyugati részén, a Szávától délre, a Drinától keletre, Szabácstól 35, Belgrádtól 100 km-re, délnyugatra. A legmagasabb csúcsa 689 méter magas. A hegység kb. 15 km. hosszú
- ⁸⁰ A Drina mellékfolyója, a Maglić hegyenél, Shkodrától 55 km-re, északra, Albániában ered, és Višegradtól 10 km-re, délnyugatra ömlik a Drinába.
- ⁸¹ A Kövess Hermann tábornok parancsnoksága alatt álló seregtestek egységes szervezeti megnevezése (Kövess-hadseregcsoporthoz, Kövess-csoport, Kövess-seregcsoporthoz) a szakirodalomban igen változatos képet mutat. Kranzieritz Károly: Az Osztrák–Magyar Monarchia első hadseregcsoporthoz a magyar szakirodalomban, a galíciai felvonulás időszakában (1914. augusztus) címmel a HSz 2017/3-ban megjelent elemzésének összegezésében megkísérel értelem szerinti rendet teremteni: „az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje három legmagasabb szervezeti egység-

- nek elnevezését a következőképpen célszerű használni az első világháborúban: Heeresgruppe/hadseregcsoport; Armee/hadsereg; Armeegruppe/seregcsoport. Az említett három hadművelleti csoportosítás önálló magasabb parancsnoksággal rendelkezett, parancsait közvetlenül a hadsereg-főparancsnokságtól nyerték.” 138.
- ⁸² (francia: ordre de bataille), a hadrakelt seregeknek hadseregekre, hadtestekre és hadosztályokra való tagozását állapítja meg. A H.-et, természeténél fogva, szigorúan titokban tartják.
- ⁸³ Az V. honvédkerület parancsnoksága a részleges mozgósításkor: parancsnoka Johann Freiherr Karg von Bebenburg, altábornagy, parancsnokhelyettes Emil Hennel vezérőrnagy, vezérkarfőnök Koloman Szakall őrnagy, a népfelkelés parancsnoka: Julius Török alezredes, főorvos Dr. Stephan Tamasy von Csikmindszent orvos alezredes, gazdasági tiszt Anton Turek, honvéd főhadnagy. BauabteilungsChef: Johann Sarkany, Hptm.
- ⁸⁴ Hennel von Szepesváralja, Emil (13. 12. 1854 – ?, 11. 5. 1913 (1. 5. 13) vezérőrnagy, 1. 8. 1915 nyugdíjaztatása, 28. 11. 1915 címzetes altábornagyi kinevezés, reaktiválása, 1. 1. 1919 végleges nyugdíjazása.
- ⁸⁵ Személyére nem találtam adatokat.
- ⁸⁶ Koszta, 2008
- ⁸⁷ HL TGY II. 675. 3696. sz. doboz
- ⁸⁸ Gábor Antal: Az egykori császári és királyi 2. erdélyi huszárezred története 1742-1919. (kézirat) HL TGY 2638. 16.
- ⁸⁹ A volt cs. és kir. 4. huszárezred története 1902-1919. Budapest. 1929.
- ⁹⁰ Betegh 1924: 20.
- ⁹¹ Vö. Szentgyörgyi Lajos: A volt m. kir. dési 32. honvéd gyalogezred a világháború hadosztályban 1914–1918. HL TGY 2548.
- ⁹² Aggházi-Stefán: 91. Szentgyörgyi 4.
- ⁹³ Bozó 23.
- ⁹⁴ A kerületi parancsnokság osztályai: vezérkari-, hadbiztosi-, egészségügyi, népfelkelő és az építészeti osztály.
- ⁹⁵ 23. honvéd gyalogezred.
- ⁹⁶ Minisztertanácsi határozat az 1914. szeptember 29-i ülésen az 1878/91. évi születésű fegyverképtelen népfelkelők felhasználása tárgyában. Iványi 93–94.
- ⁹⁷ Lukács: 64.
- ⁹⁸ TIÖM IV., 1184 sz./5.
- ⁹⁹ Vö. Haass 1. összegező veszteségtáblázat.
- ¹⁰⁰ Lukács Béla: 73
- ¹⁰¹ Iványi 1960: 90
- ¹⁰² A nagy háború írásban és képekben. Északon és délen. Az ATHENEUM Rt. kiadása. 1915. I., 10.
- ¹⁰³ Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale. Première année. 1923. Paris. 144-159. o.
- ¹⁰⁴ Vö. Brondoloi Karolylovic Oszkár: A magyarok a világháborúban. Magyar Katonai Közlöny. (különnyomat) Az adatokat Brondoloi Karolylovic Oszkár főtanácsnok gyűjtötte össze, a feldolgozást Gabányi János vezértanácsnok végezte.
- ¹⁰⁵ Szakall Kálmán
- ¹⁰⁶ Haass, 1925
- ¹⁰⁷ Bíró, 90
- ¹⁰⁸ Bozó Pál (1865. 12. 12. – 1944. 02. 17.) ezredes, 1917. augusztus 9. és december 11., illetve 1918. január 29-től május 22-ig a marosvásárhelyi 22. honvéd gyalogezred parancsnoka a harc téren. Egy csapattiszt világháborús naplója címmel Sümegen 2007-ben jelent meg a naplója, szemelvényesen.
- ¹⁰⁹ Bozó Pál 24.
- ¹¹⁰ A miniszterelnök az 1912. évi XXXI. törvénycikk 2. §. 2. bekezdése, illetőleg az 1886. évi XX. törvénycikk 5. §. 2. bekezdésének rendelkezéseire hivatkozott a tanácsülésen. Iványi 1960: 67.
- ¹¹¹ Dr. Wilhelm Winkler: Die Totenverluste der öst. ung. Monarchie nach Nationalitäten. Wien, 1919.
- ¹¹² Háborúk, válságok, diktatúrák demográfiai hatásai. I. A Nagy Háború. Központi Statisztikai Hivatal, 2014

- ¹¹³ Mike Gyula: A Magyar Birodalom és a mai Magyarország vévésztesége a világháborúban. Magyar Statisztikai Szemle, 1927. 7. sz.
- ¹¹⁴ Radu Andreica, Cătălin Horotan, Hajnal Pállukács, Anamaria Pop: Regimentul 51 infanterie Cluj. Revista de istorie militara 2014/1-2. 18–28.
- ¹¹⁵ Teodor V. Păcățianu: Jerfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918, în „Transilvania”, LIV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1923. Botár Árpád, a brassói mozgó hírszező állomás vezetője A láthatatlan hadsereg címmel megjelent könyvében ismerteti a dolgozat számadatait („A hazai oláh nép véráldozata” a világháborúban alcím alatt), „az 1922-ben [helyesen 1923-ban] a »Nagyszebeni Biblioteca Astra« 7. számú füzetében” megjelent kiadásra hivatkozva. 193–195.
- ¹¹⁶ Liviu Maior: Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați, București, Editura Enciclopedică, 2004
- ¹¹⁷ Șerban, Ioan I.: Românii în armata austro-ungară în anii primului război mondial, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 2-3 (1998–1999)
- ¹¹⁸ A nemzetállam terepadatairól és különös tekintettel a tágabban értelmezett Erdély népesség-statisztikai összefüggéseiről érdekes dolgozat jelent meg a Magyar Figyelő 1914. 2. számában Dr. Dánér István, a Magyar kir. központi statisztikai hivatal miniszteri segédfogalmazójának tollából. 99-104.
- ¹¹⁹ Friedrich Teutsch: Geschichte der evangelischen Kirche II. 587-615. és Friedrich Teutsch: Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. 2. vermehrte Auflage, Hermannstadt, W. Krafft Verlag, 1924. 280-287. L. még: Dr. Mircea-Gheorghe Abrudan: „Participarea mea în primul război Mondial. Jurnalul inedit al sasului Transilvănean Otto Folbert.” In. Astra Sabesiensis Nr. 2/2016. 75-86.
- ¹²⁰ Horia Vladimir Șerbănescu: Românii din armata austro-ungară în timpul Primului Război Mondial. (kézirat) A szerző szíves hozzájárulásával, amit itt is külön megköszönök.

2. Seregeink a hadműveleti területen

Tisza István augusztus 17-én (Sabačnál és az Alsó-Drinán átkelve már verekszünk a szerbekkel, északon majd csak 23-án kezdünk bele) *a katonai személyek és hátramaradtjaik ellátására* vonatkozó indítványt azzal napolja el, hogy kimondja a kimondhatatlant:

„Világháborúban állunk, melynek terhei és szenvedései elemi erővel nyomják az egész társadalmat, és amelynek politikai és pénzügyi következményei egyáltalában beláthatatlanok. Életveszély a mozgósított nép sorsa, közgazdasági ínség a nem mozgósítottaké. A háború alatt az egész békés társadalomnak gazdasági áldozatokat kell hoznia, amelyek messze meghaladják a mozgósítottak családtagjaira háramló terheket” – olvashatjuk az ülés jegyzőkönyvében. Arról pedig, hogy milyen lesz a monarchia gazdasági és pénzügyi képe a háború után, előre senki sem alkothat magának fogalmat.¹

Az első hónapok történései valamelyest értelmezési lehetőséggel szolgálnak ahhoz, ami itthon, akkor és később hatóságilag átszabta, méltatlanul ellehetetlenítette az életünket, végül kifordított örökünkre bízott határainkból. Nem temre hívás – ismétlem –, tény és tényszerű helyzetek, amelyek kényszerűségből *aprópénzre* váltották éppen csak lendületet kapott gazdaság- és élettervező ábrándjainkat.

A helyi lapokban július 29-én kivonatossan ismertetik azokat a tudnivalókat,² amelyek háború esetén a kormány 1912. évi LXIII t.c. alapján kivételes intézkedéseket *léptethet* életbe. Másnap a minisztertanács ülése arról határoz, hogy *a kivételes hatalom igénybe vétetik a magyar szent korona országai déli részére, illetőleg a szükséges mérvben az ország egész területére nézve*. „A miniszterelnök úr bejelenti, hogy miután ő felsége folyó évi július hó 25-én kelt legfelső elhatározásával a közös hadseregnek, továbbá a honvédségnek részbeli mozgósítását és a népfelkelésnek a honvédelem érdekei által megkövetelt mérvben való felhívását legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott, szükségesnek mutatkozott, hogy az 1912: LXIII t.c.-ben meghatározott kivételes hatalom igénybe vétessék.”³

Augustus elsején pedig arról határoz, hogy „a részleges mozgósítás alkalmazva életbeléptetett kivételes intézkedések hatályosságai területe egész Magyarországon kiterjesztessenek”.⁴

Előző napon a kereskedelemügyi minisztériumban tartott értekezleten foglalták jegyzőkönyvbe az erről szóló döntés részleteit és indoklását. Az értekezlet jegyzőkönyvéből a számunkra érdekes részlet szó szerint: „Sándor János belügy-

miniszter úr a honvédelmi miniszter úrhoz a tekintetben intéz kérdést, vajon nem lehetne-e Erdélybe (Kolozsvár, Nagyszeben) fegyvereket (mintegy 12 000 db) és lőszereket küldeni a vidéki lakosság önvédelmére, továbbá az iránt is intézett a belügyminiszter úr a honvédelmi miniszter úrhoz kérdést, vajon nem lehetne-e a csendőrség megerősítésére népfelkelőket rendelkezésre bocsátani. A honvédelmi miniszter úr a belügyminiszter úr kérését tudomásul veszi. Az elsőt illetőleg jóakarátú megfontolást helyez kilátásba, a másik kérés teljesítését igéri.”⁵

Ha nem tévedek, akkor ez az első olyan konkrét helyzet, amikor Erdély biztonsága *hatósági aggodalomként* szóba kerül a leghivatalosabb helyen.

Egyébként Sándor János kérdésének lehet oka az a jelentés, amiről a *Szekely Ellenzék* hírlapírója is fülest kapott Brassóból, hogy „a predeáli román laktanya mögötti állandóan bezárva tartott és szigorúan őrzött faépületben 8000 db Manlicher fegyver van beraktározva azzal a titkos utasítással, hogy adott jelre azokat a Brassó és fogarasi románság kezébe kell juttatni.” Háttérinformáció, hogy „ezeket a fegyvereket Románia a balkáni háborúk kitörése idejében Ausztria–Magyarországtól vásárolta meg. 60 000 db kiselejtezett ilyen fegyvert szállított akkor monarchiának Romániának. A fegyvereket »ócskavas« jelzés alatt leszegezett ládákban szállították, de a határszéli vámhivatal rájött, hogy a ládákban fegyverek vannak, és illetékes helyre kérdést intézett az iránt, hogy ezekkel, a Dunai Gőzhajózási Társaságnak címzett, furcsa küldeményekkel szemben minő magatartást tanúsítson – fogalmaz meglehetősen hivatali szlogenben a nevét nem jelző hírlapíró –, mire onnan azt az utasítást kapta, hogy a kormány tud a dologról és szemet kell hunyni.”⁶

A már idézett marosvásárhelyi lap címeiből tallózva, a teljesség igénye nélkül; a rendkívüli szabályok fegyvertartási tilalomról, az élelmi cikkek árának megállapításának rendjéről, a sajtó felügyeletéről, statárium elrendeléséről, összejövetelek tilalmáról, sztrájktilalomról, az ország elhagyásának új szabályairól és a hadiszolgáltatások elrendelésének tartalmáról tájékoztatnak.

Magyarán: a háborúhoz kell igazítani a hátszágban az életet.

*

Hogy az *aprópénz* világos legyen és előző mondataim egésze is értelmezhető legyen, tekintsük át a Magyar Minisztertanács tematikai munkarendjét a részleges mozgósítás kihirdetésének napjától 1914. december végéig:⁷

Júl. 30. – Felhívás általános népfelkelésre; A Bosznia- és Hercegovinában tartózkodó I. osztályú népfelkelők igénybevétele; Részleges mozgósítás folytán a kivételes hatalom bizonyos mértékű igénybevétele.

Júl. 31. – „R”-háborúval (Oroszország ellen) kapcsolatos intézkedések

Aug. 1. – A honvédségre, a népfelkelésre és a hadiszolgáltatásokra vonatkozó intézkedések; A kivételes intézkedéseknek az ország egész területére való

kiterjesztése és összminiszteri rendeletek kiadása; Rendelet, a magánjogi kötelezettség teljesítésének halasztása tárgyában (moratóriumrendelet); Rendkívüli intézkedések a polgári peres és nem peres eljárás ügyében; Mozgósítási pénzsükséglet a hadiállapot első három hónapjára; Szigorú takarékoság az állami kiadások terén.

Aug. 17. – Az 1894. évi születésű népfelkelők behívása; A katonai személyek és hátramaradtjaik ellátása; A hadisükségletek fedezése és az Osztrák–Magyar Bank ügyvitelében szükséges rendkívüli intézkedések.

Aug. 23. – Ipari üzemek hadköteles alkalmazottainak polgári állásukban való meghagyása.

Aug. 31. – Postai szállítási jog megvonása; Internáltak és menekültek ellátása; Felemelt létszámú magyar csendőrség Pancsován; A budapesti állami gyermekmenhely megdőböntő állapota; Vetőmag- és adathiány Bereg, Ugocsa és Szatmár megyében; Az aprópénz szaporítása.

Szept. 18. – 1895. évi születésű, a Felvidékről és a szomszédos területekről származó népfelkelők behívása; Szülői beleegyező nyilatkozat mellőzése a 17 és 18 éves önként jelentkezők felvételénél.

Szept. 29. – Politikai napilapok portómentes szállítása; Sebesült és fertőző beteg katonák elhelyezése; Internáltak és menekültek ellátása; Az 1878/91. évi születésű fegyverképtelen népfelkelők; Polgári állásukban meghagyott hadköteleseknek a hadvezetőség céljaira való átengedése.

Okt. 9. – Rendelet a szarvasmarha-állomány védelmében; Pénzügyminiszteri szavatosság a Magyar Hadi Hitelintézet Rt. részére; Az Osztrák–Magyar Bank fokozottabb igénybevétele a hadiköltségek fedezésére.

Okt. 19. – A kivándorlókat szállító Cunard hajóstársaság engedélye; A kolerával kapcsolatos intézkedések; Előirányzat nélküli kiadás az 1914. I. félévi közösügyi költségvetésben megállapított hadseregi szükségletek céljaira.

Nov. 7. – A győri selyemfonoda munkásnőinek helyzete; Az állami vasgyárak fejlesztésének a hadiipar érdekeivel való egyeztetése; A haditermelés növelése az állami vasgyárakban; Az 1914. aug. –szept. –okt. és november havi mozgósítási pénzsükséglet.

Nov. 17. – Horvátországi képviselők letartóztatása; A népfelkelő szemlén meg nem jelenők megbüntetése.

Dec. 1. – Túlkiadás a karhatalmi költségek terén; Rendkívüli intézkedések az Osztrák–Magyar Bank ügyvitelével kapcsolatban.

Dec. 18. – Koleramegbetegedések; Az 1914. december havi mozgósítási pénzsükséglet; Haladék a kisebb pénzintézetek részére a hadikölcsön befizetése terén.

Ebben a 43 tételben avatott érdeklődő számára benne van 1914 utolsó négy hónapjának minden kínja, nyavalyája.

Az *aprópénzzel* még adós vagyok.

Íme a szöveg:

„A pénzügyminiszter úr előterjesztést tesz az iránt, hogy a nikkell- és bronzérmeknek a törvényben megállapított kontingensén felül 6 millió korona nikkell és 3 millió korona bronz érme veretését elrendelhesse, s illetőleg, hogy e tárgyban legfelső helyre előterjesztést tehessen.” A minisztertanács 1914. augusztus 31-i ülésén a tervbe vett intézkedéshez a felhatalmazást természetesen megadja. Mi indokolta az „előterjesztést”, mert ez itt a fontos?

A részleges és általános mozgósítás hatására felélénkült az üzleti, főleg kiskereskedelmi forgalom, s a váltópénz csakhamar eltűnt. Oka volt ennek az is, hogy a lakosság a *papírpénz elértéktelenedésétől félve*, gyűjteni kezdte az ércpénzt. Ezt a kormányok büntetés terhe alatt tiltották, de a tilalomnak, továbbá a világi és egyházi hatóságok „felvilágosító” propagandájának semmi hatása sem volt – írja kommentjében a szerkesztő.⁸

A szükség a tartalékokhoz is hozzányúlt, később is. A jegybank arra kényszerült, hogy saját ércinkéséből veressen váltópénzt. 1915 *januárjában* (a Kárpátokbeli, téli hadműveletek kezdete) a minisztertanács 20 filléres ezüst érmék veréséhez, egy hónappal később (február 20-án) 3 000 000 korona értékű 10 filléres (50 rész rezes, 40 rész horganyt és 10 rész nikkelt tartalmazó) aprópénz veréséhez járul hozzá. 1915. *március* 27-én még 6 000 000 korona értékű, hasonló ötvözetű 20 filléres érme verését is jóváhagyta.

A kormány igyekezete dacára egy hónappal később a Marosvásárhelyen megjelenő *Székel Napló* napilap 1915. április 29-i számában újra, vagy még mindig téma az aprópénz-mizéria. „A háború szülte nehézségeknek egy *új fajtája* érezteti most kellemetlen hatását szerte az országban, amely Marosvásárhelyen is kezd veszedelmes méreteket ölteni. Az üzletekben a forgalom rendes lebonyolítása nemcsak nehézségekbe ütközik, hanem már csak napok kérdése, hogy a mostani állapotok mellett lehetetlenné váljon. Nincs aprópénz az üzletekben, nem tudnak visszaadni a vásárló közönségnek. A baj az, hogy az utóbbi napokban az 1 koronás, valamint a 10 és 20 filléres nikkell pénzek valósággal eltűntek, mintha láthatatlan kezek egyszerre elvonták volna a forgalomból. Az *aprópénz* megritkulása, vagy – ahogy már mondani lehet, eltűnése – nem az utóbbi napok eseménye. Az aprópénz hónapok óta fokozatosan tűnt el, és a közönség azért vette csak most észre, mert most kezdte érezni az aprópénzhiány káros hatását.”

A lap cikkírója kézenfekvő magyarázatot talál az *újfajtának* nevezett jelenségére. „A falvak lakossága dugta el az aprópénzt, amely között ki nem deríthető

forrásokból az a hit terjedt el, hogy csak az ércpénz, a nikkell, az ezüst és a rézpénz fogják az igazi értéket képviselni. Miután most a parasztnak nagyon sok pénze van, ezt a sok pénzt mind ércpénzzé váltotta be és azt őrzi a ládafiában.”

Nem vezetem mélyebbre a felvezetőben jelzett témákban az olvasót. Külön alcím alatt majd visszatérek polgári hétköznapijainkra, előbb eredjünk hadaink nyomába a hadszínhelyekre.

2. 1. A déli hadműveleti helyszín közben csatatérre változott

A *mi* déli, közönségesen a *mi szerbiai büntető hadjáratunk* harci eseménytörténetének az én könyvtári olvasmányaim között elől álló helye van az *Aggházi-Valér*nak. Gondolom, hogy az olvasónak nem mondom itt újat, többször idéztem és idézem írásaimban. Roppant egyszerű ennek a szimpátiának az indoklása: tömören világos, ökonomikusan tárgyyszerű, stílusa sodró és magyar. Azoknak az olvasmányoknak a sorába való, amelyeket érdeklődéssel lapozunk és élvezettel olvasunk, mert nem akarja *megmagyarázni* azt, amit nem lehetett megmagyarázni *akkor* sem. Mindjárt egy érveimet szemléltető részlet *e fejezet* felvezetőjének:

„A meleg nyári éjszakákön végtelen sorokban vonultak a Monarchia harcosai a Száva és Drina felé. A nehéz meneteket követő éjjeleket hol itt, hol ott szakította meg lövöldözés és láрма. A végtelen kukoricásokban és a folyópartok sűrű bozótjában szenvedélytől elvakult szerbek – közöttük saját polgáraink is – álltak lesben, hogy minden eszközzel kárt tegyenek a csapatokban. Különösen a tisztekre vadásztak, kiket sárga övük messziről felismerhetővé tett. A csapatok minden szerbben ellenséget láttak, sok vaklárma, oktan lövöldözés keletkezett.

A túlsó partokra komor csend borult. Mégis mindenki úgy érezte, hogy izzó szemek lesnek rá, s az enyhét hozó esti szellő mérhetetlen gyűlölet leheletét hozza a távolban sötétlő hegyek felől. Mindenki tudta, hogy itt nem háború indul meg, hanem kegyetlen leszámolás, az utolsó csöpp vérig.” (Aggházi-Valér, 1934: 106)

A hadszíntér bemutatását olvassuk *helyi tudósító*⁹ feljegyzéseiből.

„Az egész felvonulásból annyit tudunk, hogy a Száva-fronton a második hadsereg két hadosztálya,¹⁰ a Drina-fronton pedig ötödik hadseregünk¹¹ áll. Mi, a 10. lovashadosztály, Száva-biztosítás vagyunk. Tőlünk keletre, Mitrovica¹² körül, a 29. gyaloghadosztály¹³ vonult fel. Ezzel azután kész is a tudományunk.”

Harcászati ügyben természetesen mindenki megkapja majd a maga feladatát, a nagy összefüggések törzsben bomlanak harcászati feladatokká. A csapatnál „a *traces*, a *pletyka*” a kantintémák:

„A Száváról állandó lövöldözés hallatszik. Komitácsi-patrulokkal¹⁴ saját területünkön is számolni kell. A komitácsi és kémfogás mindenkit izgat, a laktáborőrészen álló legénység éjszaka idegeskedik és gyakran, ok nélküli lövöldözés a tizenhármason is, de megcsípni eddig senkit sem tudtunk.”

Egy igaz történet: „Éjfél után lövöldözésre ébredtek. Pénzváltó káplár őrsége tüzelt egy lovasra, aki a »Halt! Wer da?«¹⁵-ra elvágatott. Azt hiszem, ez a lovas is csak a fantázia szüleménye volt.” Később kiderült, hogy mégsem: „Az első halott. Az erdeviki¹⁶ laktábor-őrség agyonlőtt egy huszárt. A szerencsétlen nem állt meg a »Halt, wer da?«-ra. Íme, az állandó kém- és komitácsi-izgalom első áldozata. Az erdeviki magyar asszonyok temették el, nagy sírással, koszorúkkal, igen szépen, meghatóan.”¹⁷

Egy másik igaz történet.

Az augusztus 6-i hadüzenettel a galíciai fronton várt 2. hadseregünknek a Dunához, meg Szerémségbe levonatozott egynémely seregtestének [leginkább a fél 7. gyaloghadosztálynak] az volt a dolga nyitányként, hogy a Drina fölötti átkelésig „erélyesen tüntessenek Mitrovica és Obrenovac között, azaz kisebb erővel keljenek át a szerb partra és ezzel tévesszék meg a szerbeket”¹⁸

Augusztus 12-én, a délelőtt 9-ig beérkezett jelentésekből a szerb hadsereg főparancsnokság már tudta, hogy Ljesnicánál és Loznicanál 10 000-15 000 emberünk átkelt a Drinán, és hogy Sabač elesett.¹⁹ 14-én reményeink voltak, bár jelei mutatkoztak már a rendetlenségnek. „A szerbek (...) 14-én indították meg az elő ellentámadást. A 44-esek [kaposvári ezred] viaszszorították őket, de a magas kukoricásban az üldözés megakadt... A vég nélküli kukoricásban vezetni, tájékozódni, összeköttetést tartani és célozva tüzelni, a tűzéségi tüzet irányítani alig lehetett, emiatt a csapatok összekeveredtek, eltévedtek és egymásba lövöldöztek.”²⁰ A 44-es kaposváriak – jegyzeteli ugyanott Aggházi – 500 embert ráfizettek így, sőt Dáni tábornok is megsebesült.²¹

Annyira belezavarodtunk, hogy Sabačnál a város széléről az ellenséggel farkasszemmel néző zászlóaljaink mellé a hadtestparancsnokság 15-én a 29. hadosztály cseh és német–cseh zászlóaljit is átvitte a Dunán, és a várostól nyugatra ellentámadáshoz csoportosította. Az érthetetlenül lassú parancsközvetítés miatt (délelőtt fél 10-től csak délután 1-kor kapták meg az 5 kilométerre álló csapatok!) a tervezett ellentámadás nem indult meg. A szerbek beleláttak a lapjainkba, visszamentek a Dobrava-patak mögé, és ott vártak bennünket. A másnapi (16-i) ellentámadás csak kisebb szerb csoportokba botlott, a támadó oszlopok a szerbek főerőit keresve önállóan mentek tovább, dél felé. „Az összefüggés az egyes oszlopok között megszakadt. A kavarodásban a csapatok végül egymást nézték ellenségnek és egymásra lövöldöztek, a szerbek pedig újabb és újabb előtöré-

sekkel fokozták a zavart.”²² A Szerbia elleni mozgósítás, vagy részleges mozgósítás, ha tetszik, az erdélyi hadból csak a 32. *honvéd gyalog- és népfelkelő ezredet*, meg a 17. *hegyi távbeszélő* századot hívta a hadba. Az általános mozgósítás aztán összekuszálta a rendeket, és természetesen az akkurátusan kidolgozott szállítási grafikont is.

A 32. dési gyalogezred három zászlóalja és *népfelkelő* legénysége az első szólitásra (július 28-tól kezdve) bevonult, és egy héttel később menetkész volt. A népfelkelők, a dési, beszercei és zilahi népfelkelő zászlóaljkból álló 32. *népfelkelő gyalogezred* augusztus 8-án a szállítási rend szerint elindult *délre*, a tábori zászlóalj augusztus 18-án *északra*.

A dési népfelkelő ezred a szatmári 12. népfelkelő gyalogezreddel együtt a hadtestközvetlen 107. *nagyváradi népfelkelő dandár* (3. és 4. honvéd népfelkelő ezred) *erősítéseként*, az északi frontra akkor már elvonatozott VII. (temesvári) hadtest védőszakaszát vette át a Dunánál Pancsovától Keveváráig. A népfelkelő dandárparancsnokság kötelékébe lépett erősítésként augusztus 16-án a Pancsovánál addig is határbiztosító szolgálatot teljesítő 23. *vadászzászlóaljunk* is, és vele együtt a *cs. és kir. 34. brassói tábori ágyús ezred tartalékútege*.²³

A zászlóalj a kombinált 7-ik hadosztály²⁴ kötelékében részt vett a szerbeknek a Szerémségből való kiverésének súlyos harcaiban. Boljjevinél és Bečmennél²⁵ estek át, nagy veszteséggel, a tűzkeresztségen. Szeptember 16-án Jaraknál mint első csapat kelt át a Száván, biztosította a hídverést, és a 29-ik hadosztály átkelését. Másnap, 17-én elfoglalja Pricinovicot.²⁶ November elején a kombinált Krauss-féle hadtest kötelékében részt vett Sabác elfoglalásában.²⁷

Mit tudtunk a háború *nyitányáról* itthon?

Zimonyi²⁸ közjáték

Megfontolás tárgya, hogy a hadüzenet napján történt *zimonyi csetepaté* a nagy összefüggésekben hogyan értelmezhető.

Propaganda-kiadványokban kétségtelenül az eufóriás hangulatot izzító, támogató, az elkedvetlenedés után *hőstörténetté* válik szerbiai kalandunknak ez a némely áldozattal járó, de hadműveleti érték nélküli, lényegében *a szerb provokációt igazoló* epizódja.

A július 29-én megjelenő lapok annak rendje és módja szerint, külön kiadásban *lelkesedtek és lelkesítettek* a tűzpárbaj hírére.

A Marosvásárhelyen megjelenő *Székely Ellenzék* például kolumnás cím alatt csoportosítva a távirati jelentéseket csúcsra ér: *Megszökött a belgrádi őrség. Státárium Zimonyban. Megkezdődött a támadás. Európa tűzóceán*. Az csak nyilván-

való, hogy: „Az első ágyúlövést a szerbek tették Laudon várából (?), melyet követett a mi tüzérésünk tüze. Reggel fél 5 óráig tüzéink 19 ágyúlövést tettek. 4 óra 55 megkezdődött az újabb bombázás, melyet a szerbek ágyúkkal viszonztak, néhány löveg monitorainkat érte, de sem emberben, sem hajóban nincs sérülés. (Az első ágyúgolyó.)” A szerkesztő tájékozottságát fitogtatva „Laudon várának” (ami egy teljesen más történet) véli a Kalemegdánt, azaz Nándorfehérvárt. Mi több, a lap szerint *Belgrádot is megszálltuk: „A zimonyi híd felrobbantása csak a vasúti átjárást hiúsította meg, de a gyalogság átjutott rajta, s délben csapataink bevonultak Belgrádba, s azt megszállották.”*²⁹

Hogy tulajdonképpen mi történt? A helyszínről tudósító, már említett 44-es kaposvári bakák naplója szerint a történet lényege: „1-én reggel a Kalimegdannak 30.5 cm mozsarakkal való lövetése lett elrendelve. Legfelsőbb parancsra ezen lövetés azonban elmaradt. A du. folyamán a Belgrád környékén álló ellenséges ütegek és a dunai hajóhad egyes részei között tűzharcra került a sor, melynek egy felhőszakadásszerű zápor vetett véget.”

A zimonyi híd felrobbantása csak részben sikerült. A hídnak csak a belgrádi oldal felé eső része hajlott le kissé, úgyhogy gyalogközlekedésre még mindig alkalmas maradt, de csapataink nem keltek át rajta. Később ezt sokáig emlegettük.

Másnapra változik a *média*hangulat.

„Amióta az első riasztó hírek Szerbia megrendszabályozásáról forgalomba kerültek, a közvélemény állandóan izgalomban van. A háborúért való lelkesedés fennen lobog, s a lapok rendkívüli kiadásait lázas izgalommal várja mindenki. Fájdalom, a forgalomba kerülő hírek javarésze távol áll az igazságtól, s inkább hallomásból eredő forrásra, vagy kávéházi kombinációkra vezethető vissza. A mindenható állam egyik leghatalmasabb szerve a sürgöny és telefonforgalom megakadt magánfelek részére, s csak olyan közleményekhez juthatnak, melyeket erre a posta alkalmasnak ítél. A helyi eseményekről saját jól felfogott érdekünk parancsolja a hallgatást, mert feladatunk nem lehet az izgalmak fokozása, ellenkezőleg a lecsendesítése.”³⁰

A hatósági szigorítás nem késik. A zimonyi sajtóhírek külön téma az augusztus 1-jei minisztertanácsban: „A honvédelmi minisztérium részéről szóvá tétetik, hogy a zimonyi hírlaptudósítók híreinek közlését meg kellene akadályozni. E tekintetben a posta és távírda vezérigazgatója megjegyzi, hogy a magán katonai (hadi) tárgyú táviratok Zimonyból is csak cenzúra után továbbíthatók. Ugyanis minden privát katonai (hadi) tárgyú távirat a három helyen működő táviratokat felülvizsgáló bizottság (Budapest, Zágráb, Eszék) egyikéhez utaltatik, és csak a cenzúra megtörténte után – amennyiben az a továbbítást engedélyezi – továbbíttatik. Ezen cenzúrának kell tehát esetleg szigorúbban kezeltenet.”³¹

A lapok az új szabályokat azonmód hírül adják:

„A hadi állapot beálltával a hírszolgálat szigorított ellenőrzés alá került. Mindenféle megbízhatatlan forrásokból olyan hírek kerültek forgalomba, melyek csak arra alkalmasak, hogy az izgalmakat növeljék. Teljesen megbízható hírek csakis gróf Tisza István miniszterelnök sajtóirodája útján kaphatók, mai naptól kezdődőleg csakis ezeket a híreket fogjuk akár rendkívüli kiadás, akár valamely más alkalmas módon azonnal közönségünk tudomására hozni” – tájékoztat a lap.³² Mert ugye az „*izgalmak(nak) káros következményei*”³³ vannak.

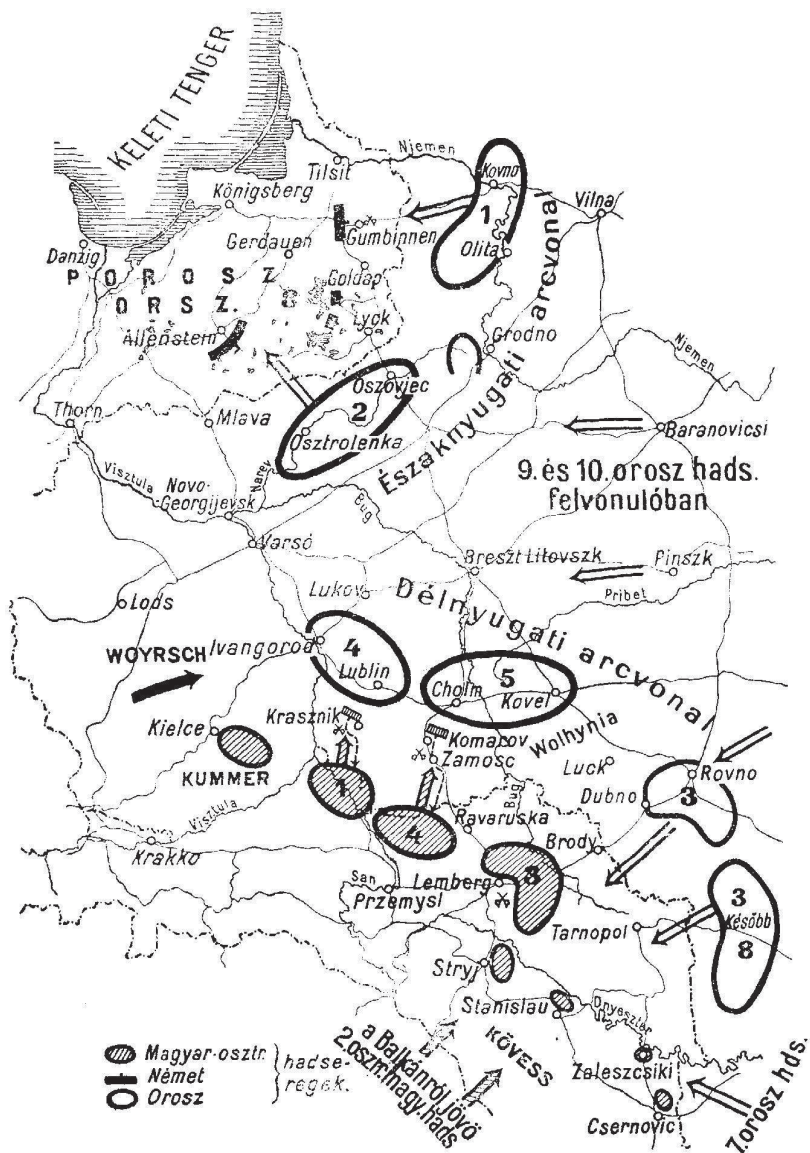
2. 2. A galíciai csatatér

A Visztulától keletre, a San alsó folyása mentén az 1. és a 4. hadsereg (a főerő) vonul fel. Délkeletre, Lemberg körül és a felső Dnyeszternél Przemyśltre³⁴ támaszkodva a 3. hadsereg. Tőle tovább délkeletre, a *Kövess-seregcsoport volt ott* a 2. hadsereg beérkezéséig a szerb hadszíntérről. Ennek a felvonulási területe a Podkamien–Złoczów–Szczerzec–Drohobycz községeket összekötő vonaltól keletre a Zbruczig, illetve Bukovina keleti határáig.

A határ felé *előretolva* a felderítési feladatokkal felvonult lovas hadunk. Ugyancsak balról jobbra: a 8. közös, 5. honvéd és 1. közös lovas hadosztály Brzezany környékén áll. A zaleszczyki hidaknál a 43. Landwer gyaloghadosztály, Czernowitz környékén pedig az 53. Landsturm gyalogdandár. A honvéd lovashadosztály, a *9-es marosvásárhelyi huszárezreddel* a 3. hadsereg szakasza előtt próbál meg tájékozódni. A hadseregcsoport zöme Sambor és Stryj táján csoportosult.

A 3. hadsereg előtt a *fél* 11. honvéd lovashadosztály *derít fel*, mert a nyitányra *csak a 24. dandár* ért ki, amelyben viszont *ott volt a mi marosvásárhelyi huszárezredünk*. Két lépcsőben indultak el. Az ezred I. osztálya, a törzse és ezredközvetlen alakulatai Marosvásárhelyen, augusztus 10-én, II. osztálya Szamosújváron, Lemberg kirakodási menetcéllal. A II. osztály törzsének és a 4. századnak a felvonulásáról készített vázlat szerint a szerelvény 11 óra 30-kor indult ki a szamosújvári állomásról, Nagyvárad, Debrecen, Nyíregyháza, Csap és Ungváron át Uzsok fölött, 12-én reggel robogott át a határon, és Sambor, Stryj vargabetűvel *augusztus 13-án* reggel érkezett meg Lembergbe. Kirakodás után, lóháton folytatta útját *Kamionka Strumilówára* (Lemberg-től északkeleti irányban 40 km), kijelölt beszállásolási helyére.

A dandárban testvérezrede, a kassai 5-ösök egy nappal korábban már ott voltak a Lemberghez közelebbi Zoltancén.³⁵ A dandárparancsnokság egy nappal később, Lanny-Polskára rendezkedik be Kamionkától,³⁶ a 9-esek táborától a Bug folyó azonos partján északi irányban, nem egészen két kilométerre.

A galíciai hadszíntér

Közbevetőleg a felderítésről

Szabályzataink – olvasom Sáfrán Géza honvéd őrnagy tanulmányában³⁷ – *távoli és közeli harcfelderítést* ismernek, valamint elsősorban a tűzérség céljait szolgáló *tűzérségi* földerítést. A *távoli felderítés*, esetünkben a lovasság feladata, a nyitányában *hadműveleti döntések*hez kell, hogy adatokat begyűjtsön. A nagyobb lovas testek (hadosztályok) kifürkészik és megállapítják például azt, hogy az ellenség a felvonulás alatt hol, hány és mily erejű csoportokban (seregekben) vonul fel; befejezte-e, vagy sem a csoportosítást; milyen csoportosításban, alkalmasint milyen szándékkal és mikor kezdi meg az előnyomulást és így tovább.

A *közeli felderítés* – az előbbi részletekben is kiegészítve – a *harcászati* elhatározásokhoz szükséges adatokat kell szolgáltatassa, és elsősorban a hadosztálylovasság végzi. Ez volt a dolga a *cs. és kir. 2. (brassói) huszárezredünknek* a XII. hadtest szervezetében felvonuló három (cs. és kir. 16., 35. és 38. honvéd) gyaloghadosztályban.

A *hadműveleti felderítés* kezdetét a hadsereg-főparancsnokság augusztus 15-ben szabta meg, és az intézkedéseket, az egyes hadsereg-parancsnokságokhoz intézve, augusztus 11-én a következőkben adta ki:

„A *távoli felderítés* valamennyi lovashadosztály felhasználásával augusztus 15-én kezdődik.”³⁸

Kövess gyalogsági tábornok seregcsoportja (cs. és kir. 1., 8. és 5. honvéd lovashadosztály) a Dnyeszter és a Zalosce–Szebietowka vonal között;

A 3. hadsereg [a 24. honvédhuszár lovasdandár, majd a 22. *dandár* kiérkezésével a 11. honvéd lovashadosztály] ezen utóbbi vonal és Rawa-Ruska Grubieszow és a Bug vonala között;

A 4. hadsereg a Bug és Wieprz között;

Az 1. hadsereg a Wieprz és Visztula között; végül a Kummer hadseregcsoport a Visztulától nyugatra, Annopol és Jozefow között dérit fel.

A *felderítés* célja az ellenséges nagy gyalogsági seregtestek megállapítása és lehetőleg a Lublin–Cholm Kowel–Luck–Lubno–Oslrog–Starokonstantynow–Bar Mogilew vonal elérése. Döntő fontosságú a Bug és Visztula közötti terület gyors és biztos felderítése, valamint a Dnyesztertől északra fekvő területen az ellenség déli szárnyának megállapítása.”³⁹

*

A 11. *lovashadosztály* utolsó szállítmányai 22-én rakodnak ki Lembergben, s onnan Zoltancén át előrenyomulva 24-én a Luck alól visszarendelt 24. *dandár*al egyesülnek. Itt a hadosztály már kész helyzetet talál. A 24. *dandár* Kamionka

Strumilovától délnyugatra, a mintegy 2000 m-re húzóódó 257-es domb mögött áll, tömegbe gyülekezve azon szándékkal, hogy az ellenségre akkor vesse rá magát, ha ez már a Búg hídon átkelt. A Lemberg felől érkező 22. dandár ehhez zárkózik jobbról, a tüzérség pedig a 281-es magaslatra felvonul a lovasság bal szárnyán.

Mi történt a felderítési parancsot követő kilenc nap alatt a kijelölt szakaszon?

Hegedüs Pál⁴⁰ ezredes az 5. (kassai) honvéd huszárezred parancsnokának naplójából, első kézből tudjuk a korábban kiért 24. dandár első harctéri napjainak történetét, és azt, hogy a felderítés a legtöbb esetben elkerülhetetlenül, csak harc vállalásával volt teljesíthető. Augusztus harmadik harmadában aztán majdhogynem ellehetetlenült, de egy *utolsó rohamra még volt esély*. Azt hiszem az a leghelyesebb, ha a naplót olvassuk tovább a legszükségesebb tájékoztató és kiegészítő részletekkel és pontosításokkal.

„Igen jó szállásom van az ottani papnál, ki hadseregünk barátjának mutatkozik” – írja harctéri naplójába Hegedüs ezredes a kiérkezés után, és ez az egyetlen biztató megjegyzése.

„A legnagyobb fejtelenség minden irányban! A tiszteknél és legénységnél az elcsüggedés jelei mutatkoznak. Filotás százados és annak trombitása a lábába lőtt, »állítólag véletlenségből«. Filotás százados, midőn mint a hírszerző különítmény parancsnoka el lett igazítva, a hozzá közel álló tiszteknek azt mondotta: »így kergetik az embert a biztos halálba«. A vezetés teljesen csütörtököt mond! Az élelmezés nem funkcionál, a legénység és a lovak élelmet nem kapnak. A táborhely közelében nincsen víz. A vonat visszahagyása Kamionkán fokozza a nyomort. Vasúton *megerősítésül* egy osztály tüzérség és 2 zászlóalj gyalogság érkezett, ami a csapatokra jó hatással volt. A pára képződés oly nagy, hogy éjjelen át a gumiköpeny ráncaiban a víz felgyülemlik.”

A feszült idegességet a dandár első harci próbatétele oldja föl: „A stojanówi erdőben állott orosz gyűjtogató különítményt – 4 szotnya [század] kozák, 4 géppuska és 2 ágyú – megtámadjuk” – jegyzi be a naplójába Hegedüs ezredes az esemény után két nappal, augusztus 17-én.

A határ menti Stojanów környékén, Kamionkától és Lanny-Polskiétől egy napi lovaglásra (35-40 km) felderítő úton lévő teljes dandár rátalált egy határbiztosító orosz alakulatra, amelyet aztán lelkes elszántsággal megrohamozott. A rohamban csak az 5. ezred II. (nyíregyházi) osztálya és a mi 9. honvéd huszárezredünk I. (marosvásárhelyi) osztálya, meg a lovas géppuskás osztag vett részt. A másik két fél ezredet a dandárnok előnyomulás közben visszarendelte.

„A dandárhoz beosztott gyalog zászlóalj a támadásra külön parancsot kapott. Én ebből csak annyit hallottam – folytatja Hegedüs ezredes, amint a dandárnok a

zászlóalj parancsnoknak azt mondta: én majd a kozákokat a karjaid közé fogom kergetni. A lovasságnak kiadott parancs: »Roham az erdőben, tüzelőállásban lévő tűzérésre és annak fedezetére!« Lovasságunk kettős oszlopban nyomult előre a sűrű szálfá erdőben, az ágyúszó irányában. A harc lefolyását nem tudtam megállapítani, mert ahány tisztet kérdeztem ez iránt, az mind másképpen adta azt elő. A hátsó századok még nem jutottak kézitúsába, amidőn *Gyülekező*!-t fújtak, mire mindkét osztály visszafordult. Azt, hogy ki adott parancsot a gyülekező fúvására, nem tudtam teljes biztonsággal megállapítani. A tisztek közül többen azt állítják, hogy a Virányi [a 9-es osztály parancsnoka] fúvatta. Az erdőből kiérve saját huszárajaim lőttek reám, a kíséretemhez tartozó segédtisztre és ezredtrombitásra abban a hiszemben, hogy kozákok vagyunk. A roham eredménye: a gyűjtogató különítményt szétvertük, 2 ágyút, 4 géppuskát és sok lovat zsákmányoltunk. Az oroszok részéről sok halott és sebesült. Saját veszteségünk aránylag igen csekély, pár halott és több sebesült (főleg pikaszúrás és kardvágás).

A sebesülteket – *egészségügyi személyzet hiányában* – nagyobbbrészt Görgey Miklós százados és én kötöttem be, egy stojanóvi asszony asszisztenciája mellett. A tisztek és altisztek a kézitúsában főleg pisztolyukat használták. Sok időt vett igénybe, míg a felbomlott kötelékeket ismét helyreállítottam. A gyalog zászlóalj parancsnokának meghagytam, hogy a harcteret kutassa fel, a zsákmányolt ágyukat és géppuskákat helyezze biztonságba, az elesetteket pedig hantoltassa el. Késő este volt amidőn éjjelezésre Stojanóvra bevonultunk, ahová nemsokára a dandár másik része is megérkezett.”

Történt azért még egy és más. Ha olvasóm nem veszi szerénytelenségnek, akkor emlékeztetem arra, hogy a történet minden részlete *Huszártörténet* címmel 2008 májusában megjelent könyvben olvasható. Amire a naplóró nem tért ki, azt a *hivatalos* változatból (A Világháború... II., 147–151.) rakom itt össze.

Előbb hadd említsem meg, hogy a történelemkönyvek a Kövess-seregcsoporth arcvonala előtt felderítő budapesti 5. *honvéd lovashadosztály* (1., 6., 7. és 8. honvéd huszárezredek, és az ideiglenesen hozzácsatolt közös, 15. lovasdandárból állt) augusztus 17-i gorodoki, azaz *két nappal későbbi* tragikus bravúráját szokták *felmutatni*, valamelyest ellentételezve derék lovasaink leghősiesebb rohamainak emlékével az életbevágóan fontos felderítés kudarcát. A minden műfajban feldolgozott *gorodoki lovasrohamként* híresült el a történet⁴¹. A Pancsován született, civilben festőművész és grafikus *Manno Miltiadesz* (1879–1935) huszárszázados több képet készített a tragikusan végződött ütközet helyszínéről. Miltiadesz terve alapján mintázta később Nemes György a lovasrohamot ábrázoló, bronzból öntött domborművet, amelyet az első világháború kitérésének kilencvenedik évfordulóján, 2004 júniusában – az egykori közös 82. *székelyudvarhelyi gyalogez-*

redünk emléktáblája társaságában – a Hadtörténeti Múzeum épületének belső udvarra néző falán helyezték el.

A *mi* történetünk folytatásának szűkszavú összefoglalója Hegedüs ezredes naplójában, egy későbbi bejegyzésben: „A *kamionkai harc* balsikerét a helyzetről való *teljes tájékozatlanság* okozta.”

Az orosz tűzéréség a harc elején meglepő *tűzbe fogta a műúton pihenő dandárvonatot*. Erre a vonatban olyan pánik keletkezett, hogy az elszabadult vezetékllovak, s velük a megijedt lovászok Lembergig futottak, rémhírét keltve a dandár sorsának. Ahogy Hegedüs ezredes röviden utal rá: a dandár Stojanównál gyülekezett, és estig a harctéren maradt, majd komor sötétben, este 10 táján Radziechówra⁴² vonult éjjelezésre. Az eseményt követő napon, 16-án a XI. (lembergi) hadtest egy vezérkari tisztet küldött ki, hogy a dandár sorsáról érdeklődjék. Ennek a tisztnek jelentésére a hadtestparancsnokság még aznap a 32. tábori ágyúezred két ütegét és a k. k. 19. (lembergi) Landwehr- gyalogezered két zászlóalját vonaton a lovasdandár után küldi. Ez a *két alakulat*, amelynek a beérkezését Hegedüs ezredes fennebb említi.

Augusztus 18-tól három napon át a dandár Sztójánówtól északkeleti irányban, Gorochowon át Tereszkowiecra menetel, onnan Bludow, Szklin, Luck térségét járja be. A községek a környéken néptelenek; a harácsolás eredménye kevés. „Kozák járőrök állandóan nyugtalanítanak bennünket. A legénység fosztogatni kezd, mert élelmezéséről nincsen kellőképpen gondoskodva.” A nap folyamán csak lovasjárőr-csetepaték voltak. „Terezkoviecra előnyomulva, gyalogságunk egy ellenséges dragonyos századdal és egy üteggel harcolt. Az ellenség északi irányban visszavonult. A harcvezetésben a tervszerűség hiányzott. A dandárparancsnok a helyzetet nem ismerte, mert a közeli felderítésről nem gondoskodott. A gyalogság és tűzéréség teljesen önállóan harcolt. Összeköttetésünk saját gyalogsággal nem volt. A lovasság cél nélkül kóborolt, és a gyalogságtól igen nagy távolságra maradt le. Ennek következtében gyalogságunk megjelenése a lovasságnál mindig nyugtalanítást okozott.”

Jóny⁴³ ezredes, dandárparancsnok összefoglaló jelentést terjeszt fel a 3. hadsereg-parancsnoksághoz a XI. hadtest útján a dandár eddigi működéséről, mely fontosabb részeiben következőképpen hangzott: „...A Korceszka- és Pojonka-patak átjáróit Luck előtt beásott gyalogság tartja megszállva. A hidak le vannak hordva, a fedezékek előtt drótakadályok. A lakosság igen ellenséges. Tűzjelzések. Harangozás. Szélmalomjeladások. A helységek nagyobb részt elhagyottak. Az előnyomulási terület lovas járőröktől rajzott. A felderítés a minden oldalról jövő lövések miatt igen meg volt nehezítve. Kisebb járőrök eredménytelenül járnak, még egy század is igen gyenge erő volt, ahol a lakosság végzi az

ellenséges lovasság biztosítását és felderítő szolgálatát. A felderítőosztagok nem jutottak etetéshez, itatáshoz és étkezéshez, mert az ellenséges lovasság állandóan nyugtalanította őket, a járőröket még a lakosság is meglövéldözte. A községeken átvezető utak el voltak torlaszolva. Nagyobb ellenséges erőknek Luckról Stojanów–Kamionka–Strumilowa irányában való előtörése valószínűtlennek látszik, mivel valamennyi híd le van rombolva, és az ellenség a dandár üldözését Szklinen túl nem folytatja. (...) Hadifoglyokat hátrakísértettem.”

Hegedüs ezredes naplója a történetekről, amelyeknek részese volt már a közben a Duna mellől beérkezett 22. dandár (a 3. és 4. honvéd huszárezred) is:

„26-án ismét egy őrült roham Kamionkára, cél nélkül, rettenetes intézkedés alapján. 27-én Zoltancénél szabad tábor. Nagy fejetlenség az alap javadalmazás kiszolgáltatásánál. Statárium a vonatnál. Jóny mindazokat, akik Stojanównál az ellenséges tüzéség tüze elől megfutamodtak, főbe akarta lövetni, mit közbelépésemmel megakadályoztam. Este a Mogilew magaslat megszállása gyalog. *Koromsötétségben* nehezen ment. A 80. gyalogezred⁴⁴ csapatai egymásra tüzeltek, ami bennünket is feliasztott.

Nem voltunk tájékozva sem a saját, sem pedig az ellenség helyzetéről.”⁴⁵

Az utolsó mondatban visszacseng a budapesti huszárok és a kaposvári 44-esek szerémségi története.

A részletekről Bornemisza Sándor huszárkapitány⁴⁶ szemtanú beszámolójából tudunk meg többet. Bornemisza a 3. szegedi honvéd huszárezred tisztje, aki a 22. dandárral a Száva mellől fordul, és augusztus 22-én érkezik Kelet-Galíciába. Írása részletesen az augusztus 23–26. közötti eseményeket, a hadosztály négy napját írja le. A felderítésről megfogalmazott következtetései külön is érdekesek:

„A 24. dandár felderítő járőrjei a Bug folyó túlsó partján rekedtek. A Bug hídját összesen egy lovas szakasz figyeli meg, az ellenség pedig részeivel nyugodtan kel át a Bug-hídon. A hadosztály parancsnokság megerősíti a Búg-hídnál visszahagyott I. szakaszt, de azt az oroszok rövidesen szétverik, a felderítésre kiküldött részek pedig mind megakadnak a Búgnál. A túlsó partra csupán egy messzemenő hírszerző járőrnek sikerült átjutni. A hadosztály ellenben felderítés nélkül, tulajdonképpen *vakon áll egész nap* és várja, hogy rácsapjon az ellenségre, ha az a Búgon átkel. Ellenben ez az alkalom nem jelentkezik. Egy egész napig nézi tétlenül és jóhiszeműleg, mint gyülekezik az ellenség lovasság egyenként és járőröknként a hídon át, mint oszolniak el a környező erdőkre és házcsoportokba, melyeket azonnal meg is szállnak. Ellenséges üteg is felvonul a hídon át. A saját tüzéségnek, nehogy elárulja magát parancsra szintén tétlenül, kell mindezt elnézni.

Végre az ellenség 16 óra körül megnyitja a tüzet a tömegben gyülekezett lovashadosztályra. Kamionkán a mi ütegeink is megszólalnak és megkezdődik egy

tüzérségi párbaj. Késő délután születik meg végre az az elhatározás, hogy roham induljon meg Kamionka Strumilovára a bizonytalan helyzet tisztázása véget a falun keresztül, s amit találnak, gázolják le.

A 24. dandár arcban tér el azzal a célzattal, hogy a tüzérségi tüzet magára vonja, de a Balyatice–Kamionka és Lapajovka között a lapályban mocsaras, süppedős talajra találnak, és vissza kell fordulniuk. A 22. dandár Saprczankán át betör Kamionka Strumilovára 2 oszlopban, a 3. honvéd huszárezreddel az élen. A falu két utcáját söpri végig észak felé. A falu északi szegélyén sikerül az ellenségüteget meglepni, de annak még marad annyi ideje, hogy lövegeit megfordítsa, és kartácsesővel valósággal elseperje az elővéd huszárosztályt. Végeredményben az egész üteget lekaszabolják, a lövegfedezetet képező orosz ulánusokkal együtt. A kocsikon ülő hajtótüzérek, s ami helytelen volt, még a hátraslovak sem kerültek el a pusztulást. Az üteget ott kellett hagyni, s a rohamozó dandár csoportokra oszolva végig söpri Kamionka utcáit kisebb ellenséges lovascsapatokat semmisítve meg. Az ellenséges lovasdandár zöme azonban menekülésszerűen tér ki a harc elől újra, s a Ruda Sielicka-i Bug-hídon Crespovo felé visszahúzódó nagy porfelhő mutatja menekülése útját. Este hadosztályunk lassan gyülekezik a kiindulási helyzetben, a faluban csak járőrök maradtak vissza. A 3. huszárezred az osztályparancsnok nélkül, 2 századparancsnok és több tiszt sebesült meg vagy esett el, s a következő napi rendelkezéseknél kiderül, hogy a 6 komplett lovasszázadból már csak 4 állítható össze, az is az előírt 150 huszár helyett 50-60 lovassal.

Ellenség a Búg keleti oldalán, járőrei szintén a faluban. Reggel, amidőn a sebesülteket keresik, az ütegek már hült helye, s a hátraslovakat sem voltak képesek a mieink eltemetni, mert ebben az ellenség őket megzavarta.”

Összefoglalóan: „26-án a lovashadosztály Spasnál fél lovas ezredből álló sereggel megpróbál a Búgon átkelni, és az egyedül átkelt és fentebb említett járőr menetvonalán felderíteni, de aznap a Búgon átkelő, orosz hadtestek játékszerként hajtották vissza maguk előtt a sereget, dél felé.”

Ezen a napon *megkezdődik a gyalogság harca*, s az a lovas *távolfelderítés* befejezését jelenti.

Népfelkelő huszárosztályunk

A 9-es népfelkelő huszárosztálynak külön (harctéri) története van, ami a *Huszártörténetemből*⁴⁷ azért maradt ki, mert a kézirat lezárása után találtam rá az anyagára. Utalások vannak rá ott, mi több, néhány fénykép is Rudnyánszky Sándor főhadnagy hagyatékából, de az osztály naplójából a kiválasztott *részletet első közlésként* itt találja az érdeklődő olvasóm.

Túl vagyunk már a távolfelderítésen, az első találkozóharcokon, *győzelmes* csatáinkon, a 2. lengyel *csatavesztés* is nyilvánvaló, mi több, már visszavonulunk, a San folyó mögött remélünk egy időre menedéket. A 9-es népfelkelők szolgálati naplóját⁴⁸ olvasva, az éppen érkező rácsodálkozásával, némi képet kapunk arról, hogy mi is jelent állasközelből *első győzelmes visszavonulásunk*. Olvassuk:

„Szeptember 9-én (a huszárosztály) du. 1-kor Samborba⁴⁹ érkezett, ahol a már kirakodásra kész osztályt Przemyśl felé irányítják. Du. 7-kor Hermanovice⁵⁰ vasútállomáson kenyeret vételeznek, majd tovább.

Szeptember 10-én érkezik Przemyślbe⁵¹ (...) itt Strasser Ulrik hadnagy küldetett újabb parancsért a vonatparancsnoksághoz, hol közöltetett, hogy az alosztály a legfelsőbb parancsnokság alá rendeltetett, s útját Rudnikig⁵² folytatja, hol kirakodik, s megérkezését bejelenteni tartozik az ez idő szerint Janowban levő parancsnokságnak. Vonatunk útját folytatva Rudnik felé, hova du. 7.30-kor meg is érkezett, kezdetét vette a kirakodás, mely befejeztetett du. 11-kor.

Alkalmasabb szállás hiányában az osztálytörzs és 1. század a vasútállomás melletti táborba szállt bevándorló 3. századot. Megérkezés után kézbesítették az előbb ide ért 2. század parancsnokságának jelentése, mely a másolatban közölt parancs alapján azt tartalmazta, hogy az osztály a hadsereg hadtáp parancsnokság rendelete alapján Újfalusi (Újfalussy) alezredes, az 5. népfelkelő huszár osztály⁵³ parancsnoka alá helyezettetett, minek rendelete folytán a korábban beérkezett 2. század azonnal tartozott Bilgoraj⁵⁴ orosz helység felé menetelni, míg a most beérkezett törzs és 1. század a 3. század beérkezését kell, hogy bevárja, s ezzel együtt a 2. század után kell meneteljen.

Szeptember 11., péntek.

(Beérkezett a 3. század is és elindultak Bilgoraj irányába.) A San folyón átkelve Krzeszow⁵⁵ orosz helység előtt a X. hadtesthez tartozó nagyszámú vonatokkal és csapatokkal találkozott, melyek visszavonulóban voltak. E csapatoktól, valamint a San melletti hídrőség parancsnokától azon értesülés szereztetett, hogy csapataink visszavonulóban vannak. Az osztály ennek dacára a vett parancs értelmében folytatta útját, s déli 12-kor megérkezett Krzeszow helységbe, itt szembe jött Újfalussy alezredes segédtisztje, aki közölte, hogy a parancsnoka du. 5-kor Krzeszow felé fog visszafordulni, azonban az osztály részére újabb parancsot nem hozott. Miután a visszavonuló csapattömegek miatt az osztály előre haladása lehetetlen volt, pihenő rendeltetett, s az osztály a San jobb partján a hadi hídtól jobbra letáborozott. Egyben Vörös Jenő hadnagy előre küldetett Bilgoraj irányába, hogy Újfalussy alezredest felkeresve tőle további parancsot kérjen az osztály részére. Du. 4-kor a kiküldött Vörös Jenő hadnagy visszatért azzal, hogy Újfalussy alezredes du. 5-kor a San jobb partján (Galícia) levő táborhelyre érkezik

osztályával, hol a további parancs ki fog adatni, s így az osztály is térjen vissza a San jobb oldalán levő fent jelzett helyre, s várja be Újfalussy jövetelét. E parancs következtében az osztály lóra szállt, s a San jobb oldala melletti táborhelyre lovagolva ott táborba szállt. Du. 6-kor megérkezett a 2. század is, mely előző napon előre lovagolt volt Bilgoraj felé. Du 6.20-kor egy névleg nem ismert vezérkari őrnagy érkezett a táborba, s egy Újfalussy alezredesnek szóló, írásbeli parancsot kézbesített, amelynek tartalmát szóval is elmondta, s mely szerint az 5. és a 9. huszárosztályok Újfalussy alezredes parancsnoksága alatt 12-én Lezajskba,⁵⁶ 13-án Mielecbe tartóznak menetelni, s a beérkezés az-nak [olvashatatlan] táviratilag vagy küldönc útján bejelentendő. Du 7-kor megékezett Újfalussy alezredes az 5. népfelkelő huszárosztály kinek fenti parancs kézbesítettét, azon parancsot adta ki, hogy a 9. népfelkelő huszárosztállyal ezred kötelékben az 5. osztály után másnap du. 7-kor tartozik elvonulni Lezajsk irányába.

Podklasztor, szeptember 12., szombat.

Az osztály az előző napon kapott parancs értelmében ma del. 7-kor az 5. népfelkelő huszárosztállyal ezredkötelékben elindult Lezajsk község irányába, s a helység előtt fekvő Podklasztor helységbe érkezett, hol táborba szállt. Egész délután és éjjel szakadt az eső, ami a szabadban táborozó, hosszú vasúti utazás által amúgy is megviselt lovainkra igen káros befolyással volt.

Tarnagora,⁵⁷ szeptember 13., vasárnap.

Az osztály Újfalussy alezredes parancsnoksága alatt útját az időközben Újfalussy alezredes részére érkezett parancs folytán de. 6-kor Hurisko helység irányába megkezdette.

A Podklasztorból kivezető úton egy névleg nem ismerős ulánus főhadnagy jött a két menetelő osztállyal szembe, ki nevem szólítva keresett, s feltalálva azon parancsot közölte szóval, hogy az osztállyal a Tarnagora helységbe tartozom menetelni, hol az osztály a 24. (Przemysl) gyaloghadosztály kötelékébe lép, Pitlich⁵⁸ altábornagy úr hadosztályparancsnoknál tartozom jelentkezni.

Ezen parancs folytán az Újfalussy alezredes parancsnoksága alól kivonulván az osztályt Tarnagora felé vezető útra irányítottam. Alig 1 kilométernyi menetelés után szembe lovagolt ismeretlen irányból egy törzstiszt, ki kérdezősködött, hogy a 9. huszárosztály-e ez a csapat? Igenlő válasz után közölte, hogy az osztállyal térjek vissza Lezajsk helységbe, hol Meisels gyalogsági ezredes parancsnoksága alá kerül. Egyben közölte azon további rendeletet, hogy egy szakasz haladéktalanul Kremiosto helységbe meneteljen, a helység mellett levő hidakat szállja meg, és az ott levő ulánusokat váltsa föl.

Ezen rendelet folytán az osztály újólág visszafelé tért Podklasztor terére, a felváltásra szolgáló szakasz elindított, s magam Lezajsk felé lovagoltam Meisels

ezredesnél való jelentkezés végett a parancsot hozó törzstiszttel, egy gyalogsági őrnaggyal. Útközben egy vezérkari tiszt jött szembe, kitől Meisels ezredes iránt érdeklődve, beszélgetés során kitűnt, hogy a gyalogsági őrnagy által közvetített parancs téves, az nem a 9. népfelkelő huszárosztálynak szól, s az osztály a megelőzően kapott parancsnak megfelelően Tarnagorába tartozik menetelni.

Ennek folytán haladéktalanul osztályomhoz visszatérve a már kivonult szakaszt bevonam, s az utat Tarnagora felé folytattam, ahová az osztály del. 11.30-kor megérkezett. Itt Pittlich altábornagy úrnál jelentkezve, azon parancsot adta, hogy az osztály a helység melletti majorban szállásolja el magát, a további parancsot a du. 6-kor tartandó eligazításkor fogja kiadni. Ezen rendeletnek megfelelően az elszállásolás megtörtént, s du. 6-kor Seibriger Emil segédtsízt az eligazításhoz beküldetett, ki onnan azzal tért vissza, hogy az eligazítás csak du. 9 után fog megtörténni. Du. 9-kor a nevezett segédtsízt az eligazításhoz belovagolt, s jelentkezett Pittlich altábornagy úrnál, ki közölte, hogy az 1. hadsereg parancsnokság rendelete folytán az osztály másnap induljon Mielec irányába, hova 15-én tartozik bevonulni és hogy az osztály a 10. hadtestparancsnokság alá osztatik be.

Kolbuszow,⁵⁹ szeptember 14., hétfő

Az osztály az előző napon kapott parancs értelmében elindult Mielec⁶⁰ irányába. Az út a szakadó eső miatt igen fáradságos és nehéz volt. De. 12-kor Ranizow helységbe érkezett az osztály hol hosszú pihenő tartatott, mely alatt a legénység és a lovak részére élelem, illetve lótap adatott. A pihenő alatt az ott állomásozó 1. működő hadsereg-parancsnokság szóbeli rendelete folytán a nevezett parancsnokságnál jelentkeztem, hol Schmidt vezérkari százados Dankl lovas tábornok azon parancsát közölte velem, hogy az osztály közvetlenül az ő parancsnoksága alatt áll, s útiránya nem Mielec, hanem Padew Narodowa⁶¹ helység, minthogy az osztály feladata a Visztula jobb partjának biztosítása Tarnobrzeg⁶² helységtől egészen a Viszlóka folyónak a Visztulába való betorkolásáig terjedő részen. További feladat erős őrsök kiküldése által kozák csapatoknak a Visztula folyó fenti szakaszán netán megkísérelendő átkelésének a megakadályozása.

E parancs vétele után az osztály az első írt irányban tovább menetelt, s du. 5-kor megérkezett Kolbuszowa helységbe, ahol az ott levő üres huszár kaszárnyába éjjelre elszállásolta magát.”

Nem folytatom a napló olvasását. Az osztály két hete kóvályog, többször vált parancsnokságot, és nem lehet követni, hogy tulajdonképpen mi a dolga. Nem a rendeltetése szerinti *hadtápszolgálat*, az bizonyos.

2. 3. „Elhulltanak legjobbjaink... a harc alatt.”

A mi erdélyi gyaloghadunk, a *XII. nagyszebeni hadtest* csapatainak vasúti kirakó állomásai Kelet-Galíciában, felvonulásunk *jobbszárnyán*: Lemberg, Stanislaui, Halicz,⁶³ attól függően, hogy milyen fegyvernem, mikor indult el, és mikorra ért ki. A *menetidő* a kirakodási állomásig vasúton általában 2-3 nap, onnan gyalogosan (lóháton) a *körletbe* még fél, vagy egész nap derűs időben, ha nem volt torlódás, és nem állt lesben egy-egy kozák őrző, netán egy szotnya, ami fölborította a rendet. Az előző fejezetben a felvonulási időpontokról, helyszínekről külön tájékozódhatott az olvasó, ezért itt csak alkalmasszerűen térek majd vissza rá, ha szükséges.

Kiérkező erdélyi gyalogcsapataink hadihelyszínének a betájolására talán a legalkalmasabb tájékoztató összefoglaló Julier Ferenc tanulmányának⁶⁴ ide kölcsönvett, némileg összevont részlete, és vázlatai is.

Amikor az oroszokkal szemben 1914 augusztusában felállított osztrák–magyar arcvonal *szélső jobbszárnyának* vezetésére hivatott 2. hadsereg-parancsnokság a szerb határról augusztus 25-én első székhelyére, Stanislauira ért, az arcvonal balszárnya és közepe a hadműveleteket már megkezdte, de a jobbszárny még távol állt attól, hogy helyzetéből eredő feladatát: a nagy arcvonal oldalának védelmét elvégezhesse. A 2. hadsereg elsővonalbeli seregtestei ugyanis kisebb részben még más parancsnokságoktól korábban kapott hadi feladatok megoldása céljából nagy területre elosztva és elszigetelt csoportokban álltak, nagyobb részben pedig a Dnyeszter mögött még csak gyülekezni kezdtek.

A hadműveletek megkezdésekor – augusztus 19-én – az arcvonalnak már volt kialakult jobbszárnya: az *egy héttel korábban* ide kiérkezett XII. nagyszebeni hadosztályra épített *Kövess gyalogsági tábornok seregcsoportja*. De ez innen augusztus 21-én északi irányban eltávozott és a 3. hadsereg kötelékébe került, amely augusztus 25-én Zloczów irányában, arccal keletnek csatarendbe fejlődött.

Az *új jobbszárny*: a 2. hadsereg felvonulási körletében *csupán az erdélyi 38. honvéd gyaloghadosztály maradt meg, a szó szoros értelmében magnak*. De augusztus 25-én már ez a hadosztály is a Dnyesztortól északra, Monasterzyska–Podhajce vonalában, Stanislauiól 40 km-nyire, teljesen elszigetelten állt. Az volt a feladata: hogy ebben a vonalban a Zbrucz felől megtépezottan hátráló cs. és kir. 1. és az 5. honvéd lovashadosztályt támogassa, és hogy egyben ebben az elszigetelt helyzetben a 2. hadseregnek még csak vasúti szállítás alatt és kirakodásban lévő többi seregtestét fedezze a Halicz–Nizniów folyószakaszon át már lehetségesnek tartott orosz táma-

dással szemben. Vagyis: a 38. honvéd gyaloghadosztály, a cs. és kir. 1. és az 5. honvéd lovashadosztály alkották a 2. hadsereg elszigetelt, északkeleti biztosító csoportját, Stanislautól 40 km-nyire.⁶⁵

Még erősebben elszigetelt, bár a szemben lévő ellenségre tekintettel kevésbé veszélyes helyzetben volt a 13. Landwehr gyaloghadosztályból és a 35. Landsturm dandárból álló keleti biztosító csoport, mely miután a besszarábiai határon nála gyengébb orosz csoportot megvert, Czernowitznál, 140 km-nyire Stanislautól állt, és helyzete következtében a 2. hadsereghez került, holott hadrendileg a 3. hadsereghez tartozott volna.

A 2. hadsereg *nyugati csoportja* ekkor Mikolajów környékén, Stanislautól 80 km-nyire még csak kialakulóban volt, amennyiben oda a Száva mentéről a VII. (temesvári) hadtest élszállítmányai éppen hogy beértek. Ugyanonnan a IV. (budapesti) hadtest még útközben volt.

E három csoport között tartalék látszatát kelthette a Stanislau körül részben már kirakodott, részben még beérkezésben lévő *központi csoport*: a már beért cseh 10. Landsturm dandár Tlumacz–Tvmienica környékén, aztán a 20. honvéd gyaloghadosztály, melynek kirakodása és gyülekezése Halicznál és tovább nyugatra még folyamatban volt, végül *az erdélyi 12. menetdandár*,⁶⁶ amelynek kirakodása Jezupolnál augusztus 25-én fejeződött be. Ezután következett *az erdélyi 103. népfelkelő dandár*.⁶⁷

A 2. hadsereg tehát augusztus 25-én, harcra hivatott elsővonalbeli alakulásokban, 200 km-nél szélesebb arcvonalon négy csoportra tagozott, 5 jelentékeny részben még felvonulásban levő gyaloghadosztályt és 2 megfogyatkozott, elcsigázott lovashadosztályt jelentett. Ebből eredt, hogy a 2. hadsereg a balszárnyon és középen már megindult vagy küszöbön álló nagy küzdelemben rendezetten és tervszerűen csak napok múlva vehetett volna részt, feltéve, ha neki az ellenség a felvonulás befejezésére időt enged, és már előbb harcra nem kényszeríti. Utóbbi eset valószínűsége azonban augusztus 25-én (a csoportok helyzete az 1. vázlaton) szinte bizonyossá vált.

A hadsereg-főparancsnokság a 2. hadsereg feladatát még augusztus 24-én ekként szabályozta: „az adott helyzetben lehető legtöbb összegyűjthető erővel a Podhajcén át és attól délre előretört ellenséget visszavetni vagy legalább is feltartóztatni”. Még azt is megmondta, hogy e feladat megoldása céljából szükség esetén a Czernowitznál levő 43. Landwehr gyaloghadosztályt Zaleszczykin át Buczacz felé *támadólag* kell igénybe venni. A feladat megoldását tehát a hadsereg-főparancsnokság a 2. hadsereg már felvonult részeivel, azaz 5 gyaloghadosztálynál kevesebb erővel és hadműveletekre még nem kész seregtestekkel, több csoport központos támadásával elvégezhetőnek gondolta, amiben az augusztus

24-én még elfogadható ama feltevés rejtett, hogy kisebb orosz haderőről van szó. amely a mi támadásunkkal eredményesen szembe nem szállhat.

A 38. hadosztály eleve meghatározott helyzete lehet egyféle indoklása annak, hogy miért ajánlom olvasóimnak továbbgondolásra, a kontextusból némileg kikülönítve, többnyire az erdélyi honvéd csapatok (a dési 32. honvéd gyalogezred, a 103. népfelkelő gyalogdandár stb.) kalandos harctéri történetét. *Első lendületben* a nyitánytól, vagyis augusztus 19-től a szeptember 11-én elrendelt általános visszavonulás időpontjáig.

Monasterzyska, az első vérveszteség

Szakall Kálmán,⁶⁸ a 38. honvéd hadosztály⁶⁹ vezérkarfőnöke kéziratban maradt, „legnagyobb részt emlékezetből és hézagos jegyzetek alapján” megírt hadosztálytörténetében⁷⁰ olvasom, hogy augusztus 23-án Stanislauban, a hadtest-

A 2. hadsereg helyzete 1914. augusztus 28-án

parancsnokság eligazításán ismertetett feladat (rendelkezés) „vétele” után, „a búcsúzásakor” – helyesen talán: *elbocsátás előtt* – Kövess gyalogsági tábornok kedélyesen és közérthetően megismételte a parancsot: „Fogjátok el nekem azt az egész kozák társaságot.”

A baj ott volt, hogy csak sejtéseink voltak arról, hogy a kozákság hol van. Szakall, aki végigszurkolta a Monasterzyska fölötti dombélről az egészet, nem hagyja ki:

„Ebből látszik, mennyire nem voltunk tisztában ezen ellenséges csapatok harcértékével, melyek különböző utóvédharcoknál az utolsó pillanatig kitartva, bámulatos szívósságot és vitézséget mutattak. A mögöttük jövő nagy erőkről sem volt tájékozódva a hadsereg-parancsnokság, pedig azokról a menekülő zsidók pontos adatokat adtak, de nem hittünk nekik. Lovasságunk már meg volt törve, repülünk pedig a remek idő dacára nem csináltak semmit (a szerző kiemelése – K. I.).”

*

Nem először olvasom könyvtárnyi szövegeimben a botladozó nyitányért a hadvezetést elmarasztaló ítéleteket.

Már lapozni is lehetne tovább, de nem teszem. Inkább idézzük föl előbb a történetet első kézből származó tanú, vagy, ahogy a levéltárban megtaláljuk: a „szemtanú-jelentésekből”.

Előzménykény azonban egy pillanatra nézzünk be, egészen röviden, a kiemelt, *a felderítés haszontalanságát* említő állítmány mögé.

A kiegészítésekre elsődleges forrásom a tízkötetes levéltári háborútörténet.⁷¹

A Kövess-seregcsoportnak az 1. repülőszázad⁷² harci repülésekre kevésbé alkalmas gépei álltak rendelkezésére. „A század augusztus 13-án érkezett Czortkówa, 15-én állt alkalmazásra készen. Egy gépét Tarnopolba különítettek ki, hogy így a határhoz közelebb lévén, nagyobb mélységig hatolhasson be orosz területre.” Az első meglepetés: „A hadseregcsoport felvonulási körletében (Stanislauban) volt a 11. repülőszázad is, ahová augusztus 16-án érkezett meg. Ezt a századot azonban a hadsereg-főparancsnokság saját rendelkezésére tartotta fenn, vele *a Kövess-seregcsoport többszöri kérése dacára sem rendelkezhetett.*”⁷³ (a szerző kiemelése – K. I.)

A felderítendő terület teljesen nyílt volt, csak a Dnyeszter és mellékfolyóinak völgye mentén húzódnak kisebb erdősávok. Szélessége: a határon 165 km-re; a felderítési terület túlsó határán 200 km-re vehető.

Mit végeztek ezek a gépek? Megtudjuk a csoportparancsnokságnak a hadsereg-főparancsnoksághoz küldött augusztus 16-i táviratából:

„Az 1. repülőszázadnak *mindössze 4 repülőgépe* volt. Ezek közül: 1 repülőgép hasznavehetetlen, 1 repülőgép felderítés alkalmával eltűnt, 1 repülőgép ma lezuhant. Flassig fhgy. és Wolff hgy. halottak. A negyedik repülőgép csak szükségképpen használható. Kérek pótlást.”

Pótlást nem kapott. Augusztus 21-én mégis fölszállt egy gép. 11,45-kor azt jelenti Banfield főhadnagy a 11. repülőtereparancsnokságnak Stanislauba (a gépeken mindig ketten voltak: egy tiszt és egy altiszt, vagy két tiszt), hogy berepülte a területet, de egy-két kozák járőrön kívül semmit nem látott,⁷⁴ mi több, az útvonalat erős ellenszél miatt lerövidítte és „rosszullét miatt” Kalynowszczyzna mellett leszállt. „A gép a magas burgonyatáblában átvágódott, légszavarja és oldalkormányát eltörött.” Teljes a kár.

Nem példátlan eset. A komaróvi csata vezetésére, fontos felderítő útra augusztus 25-én felküldött repülő jelentése megközelítőleg sem tárja fel azt, ami a valóságban volt, s ami a 4. hadsereg-parancsnokságnak helyzetmegítélésében ne szerepelt volna. Sőt feltűnik, hogy teljesen azonos még az a tévedés is, hogy Cholmban két hadosztály van, pedig egy hadosztály sem táborozott már ott 25-én, hanem csak vonatok. A másnap, 26-án felküldött gép fényes délelőtt a saját csapategységeket vélte orosz hadnak, sőt, a repülő megfigyelése idejében Tarnawatkanál harc volt, amiből azonban semmit sem látott. Az oroszok ott északról dél felé nyomultak, s nem fordítva, mint a repülő jelentette. Kizárt dolog, hogy a megfigyelés idejében bármilyen menetoszlop vége vagy eleje Tarnawatkanál lett volna.

Végeredményben tehát, összegez a forrás: „a 3. hadsereg-parancsnokság – akár a Kövess-seregcsoporthoz – hadműveleti elhatározásainál csupán az egyéb forrásokból származó – többnyire hiányos és kevésbé megbízható – hírekre támaszkodhatott.”

Kövess Géza hadtörténész⁷⁵ úgy tudja, hogy „augusztus 16-án Eduard Fischer osztrák csendőrnagy Czernowitzból telefonon értesítette Riml ezredest⁷⁶ a XI. hadtestparancsnokság vezérkari főnökét Lembegben, és táviratban Kövess gyalogsági tábornok seregcsoporthoz Stanislauban, hogy egyik teljesen megbízható hírszerzője jelentése szerint egy 24 gyalogsághadosztály erősségű (388 zászlóalj) orosz hadseregcsoporthoz, Russkij tábornok északi és Bruszilov tábornok déli hadserege előnyomulóban van Kelet-Galícia felé.

A k. u. k. hadsereg-főparancsnokságnak Przemyslbe telefonon továbbadott üzenetre az volt a válasz, hogy: „nevetséges túlzás”, egyszerűen nem hitték el. A saját kiküldött felderítő repülőgép nem igazolta a hírt, mert az oroszok a csapokat csak éjszaka mozgatták, napközben csendben voltak.”⁷⁷

Hát ez a „nem csináltak semmit” mögött rejtőző történet.

Térjünk vissza a „Monasterzyska melletti ütközethez”.⁷⁸

A kerettörténet a Szakall kéziratból:

„Augusztus 24-én a Sarnki dolne⁷⁹ előreküldött csoport⁸⁰ Lippner vezérőrnagy parancsnoksága alatt Podhajczéra,⁸¹ a 75. dandár és a 22. ezred egy zászlóalja a többi tüzéséggel Meducha, Toustobabyn át Monasterzyskára nyomult elő. A 22. ezred egy-egy zászlóalja Jozupol és Maryampolban hídőrségül maradt vissza.

A főoszlop éle kb. du. 5-kor érte el a Monasterzyskától nyugatra fekvő magaslatokat, és azonnal felváltotta az 1. lovashadosztály állásban lévő csapatait, és a meglehetősen rosszul irányzott orosz lovaglő ütegek tüzébe jutva, az elől lévő csapatokat szemrevételező hadosztálytörzsszel együtt átesett az első tűzkeresztségen.⁸²

A támadás⁸³ augusztus 25-én délelőtt 9-re volt elrendelve: arcban a 23. ezred és a 22. ezred egy zászlóaljával, míg a 24. ezrednek délnyugat felől az ellenség bal szárnyát kellett átkarolnia. Mivel azonban az utóbbi ezred felfejlődése közben tüzet kapott, a támadást korábban megkezdte, ami egész vonalra átragadóan erőnyesen gördült előre úgy, hogy déltájban az összes csapatok átlépték a Koropiecz völgyet, s az ellenség, amely Monasterzyskánál az utolsó pillanatig kitartott, mindenütt visszavonulásban volt.

Lippner tábornok autó útján parancsot kapott, hogy ha előtte nincs számotvető ellenség, akkor Dobrowodyn át avatkozzék be a zöm harcába. Lippner tábornok ezt kilátásba is helyezte, és közbelépését az első délutáni órákra vártuk.”

Az igen summás beszámolóból nem tudjuk meg, hogy az „arcban támadó” nagyszebeni 23. honvéd gyalogezreddel – amely a 24. (brassói) honvéd gyalogezred párja a 76. dandárban – mi történt. A forrás⁸⁴ viszont ez esetben is segít: „A támadás 13 óráig az északi szárnyon a tüzéség hathatós támogatása mellett tört nyert. A nagyszebeni 23. honvéd gyalogezred átjutott a Koropiecz patak⁸⁵ keleti oldalára, és lendületes rohama visszavonulásra készítette az ellenséget.”

*

A Lippner-csoporttól valóban érkezett egy biztató jelentés, hogy két oszlopban nyomul előre az összes Podhajceben összegyűlt erővel, sőt, bíztak is benne délután 1 óra tájban, hogy az erős ágyúdörgés a Lippner-csoport közeledését jelzi. Csakhogy nem így történt.

„Délután 3 óra tájban a gyalog harcoló ellenséges lovasság leple alatt beérkeztek a VII. és VIII. orosz hadtestek és Podhajcze, illetve Monasterzyskánál megsemmisítő tüzéségi tűz alá vették gyenge erőinket” – folytatom Szakallal.

Az orosz 8. hadsereg előcsapatai egy nappal korábban beérkeztek, de nem tudtuk, hogy „az előcsapatot két gyaloghadosztály követi, és a támadás napjának reggelén (25-én) három helyen átlépték a Strypa folyót. Az ágyúszóra megjelen-

tek, elállták az oszlopban igyekvő Lippner-csoport útját, „döntően megverik és azután a 38. gyaloghadosztály északi szárnya ellen fejlődnek”⁸⁶

A balszárny⁸⁷ a nyílt terepen látja a sokszoros túlerőben fellépő tömeget, idejében megkezdte visszavonulását Monasterzyskán át, a 24. ezred azonban az attól keletre lévő erdőben makacs harcokat vív,⁸⁸ és csak nehezen engedett a sokszoros túlerő nyomásának. A zászlót védelmező kis csoport nagyobbbrészt elesik, de időt szerez a zászlótarónak, hogy a zászlót teste köré csavarja és még 3 éves fogságában is titokban tarthassa az ellenség előtt.”⁸⁹

Egy fontos részlet még:

„Az út Halicz felé ellenséges tűz alatt van, így a visszavonulási irány – az ellenséges lökésnek megfelelőleg – csak Nizniów lehet, ösztönszerűleg tódulnak a csapatok az oda vezető útra.

A Koropiec völgyén való átkeléshez szükséges időt a keleti magaslatokon kitartó parányi erejű utóvédek önfeláldozóan biztosították. Az előretolt *Koch-üteg* (34. tábori ágyúezred) megmentése kizárólag Kiss főhadnagynak, a nagyszebeni 23. honvéd gyalogezred géppuskás osztag parancsnokának érdeme, aki a monasterzyskai hídnál állította fel géppuskáit és fedezte az üteg visszavonulását.”

Az itt többször idézett levéltári háborúttörténet fontosnak tartja feljegyezni,⁹⁰ hogy „a parancsnok és osztaga magatartása megérdemli, hogy emléküket az utókor számára megörökíttessék. Dicsőséget szereztek a m. kir. honvédségnek példátlan önfeláldozásukkal. A legénység utolsó emberig elesett, a parancsnok egyedül maradva és több sebből vérezve, teljes harcképtelenségéig még percekig tüzelt tovább”. Magam meg azért tartom fontosnak itt ezt a részletet kiemelni, mert váltig furcsállom, hogy ez az ezred hiányzik az *Erdélyi ezredek a világháborúban*⁹¹ c. kiadványból.

„Délután 5-kor a visszavonulókat a vezérkari főnök személyesen Nizniówba irányítja és a csapatokat útközben megnyugtatta és rendeztet. Éjfél tájban érkezett a hadosztály zöme a niznióvi hídfőbe, melynek megszálló csapatai (a 40. Landsturm dandár, 1-2 német üteg) szintén ugyanakkor érkeztek be és elzárták az egyetlen utcát. Ugyancsak beérkezett a 22. ezred Jezupolnál visszahagyott Gombos zászlóalja. Augustus 26-án a hadsereg-parancsnokság értesített a Lippner csoport sorsáról,⁹² mely a másik orosz hadtest által szétugrasztva Waliczon át Stanislauba vonult vissza.

Egyenlőtlen volt a harc, »a délután és az este súlyos utóvéd harcai után a podhajcei csoport 26-án Haliczon,⁹³ a monasterzyskai csoport, miután az északról támadó orosz erők elvágták visszavonulási útját, déli irányba kitérve, a Dnyeszteren átkelve, Nizniownál rendezkedett.«⁹⁴ Másnap már a »megtépázott« had-

osztály »erős menetben« úton van a Dnyeszeren át, észak felé, az első leMBERGI csatába. Az augusztusi harcok után a 38. honvéd hadosztály kiválik a XII. hadtestből, a IV. hadtestnek rendelik alá.⁹⁵

Augusztus 27-én báró Karg⁹⁶ altábornagy átvette a hídfőparancsnokságot, tájékozódott a helyi viszonyokról és intézkedett a megszállásra. A hídfő még a legkezdetlegesebb állapotban levén, azon hírre, hogy az oroszok Nizniówtól keletre átlépték a Dnyesztet a körülfárás veszélyét elkerüfendő javaslat tétetett a hadosztály kivonására a hídfőből.”

Az a vezérkarfőnök jegyzetként fűzi hozzá előbbiekhez, hogy „a világháborúban számtalanszor volt a 38. hadosztály nagyon válságos helyzetben, de soha sem éreztük magunkat olyan kellemetlenül, mint a hídfőnek csúfolt, úgyszólván még csak traceirozott egérfogó szerű Nizniówbán.”

A 38. honvéd gyaloghadosztály tűzkeresztségtörténetnek a vége:

Nizniówbán, késő este jutott Karg altábornagy kezébe a 2. hadsereg-parancsnokság 19 órakor kelt parancsa, hogy *a hadosztály a Monasterzyskától nyugatra fekvő magaslatokat okvetlen tartsa* és hogy 26-án a 40. Landsturm gyalogdandár,⁹⁷ 27-én pedig a nagyváradi 20. honvéd gyaloghadosztály támogatására számíthat. Végrehajtható már csak a Karg altábornagy harcjelentésére válaszképpen érkezett parancs volt: „a nizniówi hídfő, az összes ott lévő csapatokkal megszállandó és okvetlen megvéfendendő, nehogy az ellenség a Dnyesztet átlépje és megátolja a Zaleszczykire rendelt 43. Landwehr gyaloghadosztály csatlakozását”.

Szakall Kálmán vezérkarfőnök keserű megjegyzésével összecsengő összegező szentencia:

„Az anyagi kárnál azonban nagyobb az erkölcsi értékvesztés, mely a derék és vitézül támadó 38. honvéd gyaloghadosztályt érte. Köztudatba ment át, hogy sokszoros túlerővel szemben kellett a hadosztálynak teljesen elszigetelve – tehát reménytelenül – harcolni. A »mi célból?« kérdésre senki sem tudott kielégítő választ adni. A hadosztály összeroppant és hosszú időre elvesztette az Erdélyből hozott lelkesedését, bizalmát és támadókedvét!”⁹⁸

A külön is érdekes Lippner-történet

A 38. honvéd gyaloghadosztály Lippner-különítménye délelőtt Podhajce⁹⁹ helységben pihent, az 5. honvéd lovashadosztály (Lubienski ezredes parancsnoksága alatt álló harcképes része) a Mohylka 393 háromszögelési-pont magaslaton, a helységtől északra.

Miután délelőtt Podhajcenál nem mutatkozott ellenség, ellenben tovább délre ellenséges osztagok a Koropiec patakon átkeltek és csatazajt is lehetett dél-

ről hallani, kézenfekvő volt az elhatározás: dél felé előtörni, és a 38. honvéd gyaloghadosztály zömét harcában támogatni. A gyalogság a műúton nyomult déli irányban előre, a lovasság szándéka volt Nowosiolkánál¹⁰⁰ a Koropiec patakon átkelni és Bialokiernican¹⁰¹ át előnyomulva, a gyság. keleti oldalát biztosítani.

A lovasság már elérte volt Bialokiernicat és a tűzérség Nowosiolka helységben kelt át a Koropiec patakon, amikor ellenséges tűzérség északkeleti irányból meglepetésszerűen tüzelni kezdett. A zárt alakzatban lévő lovas hadosztály széjjelugrott, és Podhajec felé vonult vissza. A tűzérséget (a miskolci 6. lovas tü. oszt. 3. ütege) éppen a hídon való átkelés közben érte néhány telitalálat, egy löveg és két lőszerkocsi ott veszett. Később azután Podhajcetól délnyugatra ment állásba.

Ez a rajtaütés nagyon megbénította az 5. honvéd lovas hadosztály további felderítő tevékenységét. A sikerült rajtaütés tanulságos példája az ismert tételnek, hogy milyen nehéz a közeli felderítés, ha mindkét fél egymáshoz közeledő mozgásban van.

A Lippner különítmény 15 óráig már Wysoka Gora 406 háromszögelési pontig jutott, Podhajcetól délkeletre.¹⁰² A lovasság újbóli előnyomulásra kapott parancsot. De az 5. honvéd lovas hadosztály ezt már nem tudta végrehajtani, mert a Koropiec patakot ellenséges osztagok Nowosiolkánál átlépték. Gyorsan oda küldött huszárszázadok már elkéstek, mert az ellenség már a pataktól nyugatra nyomult Podhajce felé.

Így az egész csoport el volt vágva és hátba támadva, és bátor honvédjeink csak szuronyrohammal tudtak maguknak utat törni.

A teljes átkarolás a különítménynek természetesen súlyos veszteségeket okozott. A kolozsvári 21. honvéd gyalogezred elvesztette létszámának hozzávetőlegesen a felét (az I. zászlóalj 60, a II. 50, a III. 40% százalékat).¹⁰³ A beálló sötétségben a rendetlenség nagyobbodott, a kötelékek felbomlottak, és az éj folyamán Halicz felé özönlött vissza a Lippner- és Lubienski-csoport.

Az emlékezet – változatok ugyanarra a történetre

A 24. honvéd gyalogezred története¹⁰⁴ megírásával „Bíró Lajos tartalékos főhadnagyot 1917-ben bízta meg az ezredparancsnokság, midőn a pótzászlóalj Mezótúron volt” – írja előszavában vitéz Gaáli Ernő nyugalmazott vezérőrnagy.¹⁰⁵ Bíró tartalékos főhadnagy elkészítette a „hőseink arcképcsarnokát” is, „mely azonban a pótzászlóaljnak viszontagságos sorsa, hányódása alatt később Fogarason elveszelt”. Az ezredtörténet azonban megmaradt fogalmazványban, ezt változatlanul adjuk úgy, ahogy 1918 év elején elkészült, „minden utólagos

változtatás, vagy kiegészítés nélkül” – olvasom ugyanott. A 105 oldalas könyvecske első mondatai:

„Monasterzyska. (1914. VIII. 25.)

»Jaj annak, aki a 24-es honvéddel szembe kerül«. Ezekkel a szavakkal búcsúzik Karleusa Fülöp ezredes 1914. augusztus 20-án Brassó város közönségétől.

»Vagy győzünk, vagy meghalunk, de szégyent nem hozunk a honvédségre« – jelenti ki katonás határozottsággal Orbán Pál őrnagy Kézdivásárhely főterén.

»Patakokban fog folyni a vér, 30 millió fegyveres katona ront egymásnak és mi nem fogjuk lábhoz tenni a fegyvert, míg ellenségeinken nem diadalmaskodunk!« – harsogja Nagy Pál őrnagy a csíkszeredai gyakorlótéren több ezer főnyi közönség előtt. Ilyen önbizalommal, ilyen akaraterővel, ilyen harci készséggel indul el az ezred a becsületnek dicsőséges, babért termő, de egyben halált is osztó mezejére.”

Igen, és közel három évtized múlva ilyen lendületes a monasterzyskai vérfürdő emlékezete is. A történetzáró bekezdés viszont – azt hiszem – csak a könyvecske megjelenése idejének (1943) az összefüggéseiben értelmezhető. Olvassuk el:

„A hűvös és izgalmas éjszaka után ködös augusztusi reggel volt. A sűrű ködtől sokáig nem lehetett látni, bár az ellenséges lövedékek irányából következtetni lehetett az ellenség hollétére. Közben a köd felszállt, a látási viszonyok annyira javultak, hogy 8 órakor a cs. és kir. 34. ágyús ezrednek Seifert százados parancsnoksága alatt álló ütege megkezdhetette a tüzelést, hogy a gyalogság előnyomulását előkészítse, illetőleg támogassa. 9 órakor elhangzik az »Előre!« kürtjel a gyalogság támadására. A dandár tűzvonalba fejlődik, s megkezdí az előnyomulást. Már az első félórában (9 óra 30) heves ágyú- és puskatűz fejlődik ki. Tűzéségünk biztos lövései és gyalogságunk jól célzott tüze csakhamar szétugraszítja a lóról szállott kozák előőrsöket. Egyik részük megsemmisül, a másik rész pedig vad futásban menekül, s lóra kapva egy erdőben eltűnik. A kozák előőrsök szétugraszítása legénységünkre lelkesítőleg hatott.

Nem törődve az erős tűzéségi tűzzel, az átszegdelt, bokros terepen feltartóztatathatatlantul nyomul előre az ezred, s csekély veszteséggel eléri Berezovkát¹⁰⁶ és a Monasterzyskától nyugatra húzódó magaslatokat. Az ellenségnek erős biztosító osztagait csapataink könnyűszerrel űzik vissza. Bár az előnyomulási parancs egyelőre csak a Koropiec nyugati partjainak elérését tűzte ki célul, az ellenség vereségén felbuzdult csapataink tovább is előre törtek. Monasterzyska és Berezovka átkutatása után a Koropiectől keletre fekvő Czechow¹⁰⁷ községnek tartanak. Bár az ellenséges tűzéség fokozott tevékenységet fejt ki, csapataink felküzdik magukat a község mellett elhúzóódó meredek hegyhátra, melytől keletre egy nagy sűrű erdő terül el. A dandárparancsnok szóbeli parancsára az ezred az erdő ellen

intéz támadást Ezzel a harcnak új fázisa kezdődik. Az erdő szegélye felé hullámzó rajvonulat az ellenséges tüzéség irtózatos srapnelesővel szórja be, s amint belép az erdőbe, erős géppuska és gyalogsági tűz fogadja. A géppuskák a fák sűrű lombkoronái között elrejtve kattognak, az ellenséges gyalogság az erdőparcellákba jól befészkelve tüzel úgy, hogy egyáltalában nem lehet semmit sem látni. Csak a lövedékek süvitenek, tépik, szaggatják a fák ágait és leveleit, belefúródnak egy-egy útjukba eső fatörzsbe. A mieink nem törődnek a méhrajként zümmögő golyóknak ezreivel, hanem a sűrű erdőben utat törve maguknak, törtetnek előre, hogy az ellenséget szemtől szembe láthassák. Egyik másik része a rajvonulnak ötszörös túlerőre bukkan. Ember-ember elleni küzdelem indul meg, roham rohamot követ, míg végre egyes részeknek sikerül az erdő keleti szegélyét elérni. Az 5. (Debreczeni¹⁰⁸) század 800 lépésre közelíti meg az ellenséges üteget, s hatásos tüzével sikerül 3 ágyút elhallgattatni, amely megadása jeléül, vagy talán cselből fehér zászlót tűz ki. Közben az erdő szélén viaskodó csapatok a minden irányból elő nyomuló ellenség oldalozó tüze elől visszahúzódnak az erdőbe, ahol újabb heves harcok, véres kézitusák folynak le, míg végre is a sokszoros túlerőben lévő ellenség elől délután 3 óra tájban ki kellett térni, illetőleg a visszavonulást meg kellett kezdeni, hacsak mindnyájan nem akarták az első ütközetben életüket, utolsó csép vérüket cél nélkül feláldozni.

A visszavonulási parancs a harc hevében az elszigetelten küzdő csoportokhoz csak lassan jut el. Az egyik rész megkezdte a visszavonulást, amikor a másik még a leghevesebb kézitusákat vívja. Amint egy szemtanú írja: Megkezdődik a talán az óta is páratlan sorozata az önfeláldozó teljesítményeknek. Súlyosan fekvő honvédek a földön fektükben is harcolnak, foggal-körömmel tépik az ellenséget; Vass István hadnagy két súlyos sebével még egyszer felemelkedik s próbálja magát előre vonszolni »Utánam, fiúk!« kiáltással, amikor jön a megváltó lövés alig pár lépésről, amely fején találja. Minden hiába, a túlságos fölénybe jutott ellenséget nem lehet megállítani. Azonban olcsón nem jut a babérhoz. Hiába hangoztatja a megtévesztő kiáltást: tüzet szüntess, saját csapat, a mieink átlátnak a cselen, s csak lépésről lépésre engednek át minden kis darab földet.

Amikor az orosz tömegek diadalittasan az erdő nyugati szegélyén megjelennek, az ezred rendezett visszavonulhatása és időnyerés végett az I. (Sipos) zászlóalj és az utászszakasz (Hollaki) a Czechow község mellett húzódó magaslaton gyorsan beássa magát és megerősítve az ezredből ezen irányba visszaözlő legénység egy részévé, az ellenséget még egy órán át feltartóztatja, mialatt a zömnek sikerül az ellenséges tűzhatásból kimenekülni. Az utászszakasz nagy áldozatot hozott, csak 9 embere jött vissza, de megmentette az ezredet az ellenség gyors üldözésétől, ami bizonyára sokkal nagyobb áldozatokba került volna. Mu-

rányi János főhadnagy szakaszával, mint löveg fődözet, ütegünket menti meg az elfogatástól. Gaáli Ernő százados, Varga Ferenc főhadnagy még késő délután is a szétszórt legénység összegyűjtésén fáradoznak.

Mire leszállt a nap, s reáborult az alkony a véres csatatérre, a dandár a Koropiec nyugati partján gyülekezett, s az ellenség elővédjei duhaj énekszó mellett vonulnak be Monasterzyska községbe.

Nehéz és viszontagságos nap volt 1914. augusztus 25. ezredünk történetében. Győzelmet ugyan nem hozott, de az önfeláldozásnak, a törhetetlen akaratörőnek olyan példáit láttuk itt, amelyek minden időben ritkítják párjukat. A támadó szellem olyan fényesen nyilatkozott meg tisztekben, altisztekben és legénységben, hogy többen még sebesülten sem hagyják el helyüket, hanem tovább harcolnak. (Vass hadnagy, Debreczeni százados, Hoffman főhadnagy) A székelység színe-java, tábori ezredünk 2 éves katonái küzdöttek itt hős oroszlánként, de hiába volt a bátorság, az ember ember elleni küzdelem, a japán háború tanúságait jól értékesítő, csellfogásokban jártas, sokszoros túlérőben lévő ellenség elől, kinek még a lakosság ruszofil érzelmű része is kezére játszott, vissza kellett vonulni. A genfi egyezményt semmibe sem vevő, még a segélyhelyeket is tűz alatt tartó muszkaáradat azonban már most megérezte a 24-esek karjának súlyos ütését, amiben azután oly sokszor volt része.”

Nem tudtam meg a könyvecskéből annak a rokkant altisztnek a nevét, aki *az orosz fogságban 3 évig őrizte az ezredzászlót!* Talán azért, mert az ezred egy részének az elfogásáról nem esett szó.

*

Aki *ugyanott* volt: Goga Jenő, alias Eugen,¹⁰⁹ a 23. *(nagyszebeni) honvéd gyalogezerd III.* (fogarasi) zászlóaljának tartalékos főhadnagya:

„XI. Tűzkeresztység

Olyan rosszul volt megválasztva az állásunk, hogy a századparancsnokot majdhogynem öngyilkosságba kergette. Alig 50 lépésre volt kilövésünk, majd az országúton túl holttér és mögötte egy erdő. Bármikor meglephettek bennünket. A figyelők, akik a rajvonal előtt 30 lépésre voltak kiállítva, sem láttak többet. A zászlóaljparancsnok valószínű azért nem tolta a vonalat előbbre, ahonnan szemmel tarthattuk volna az országutat, mert akkor megtört volna az zsinóregyenes rajvonal, amihez békeidőben oly nagyon ragaszkodtak.¹¹⁰

Aggasztó volt az állás helyzete a terep belátásának a bizonytalansága okán is, amit ráadásul az éjszaka leereszkedett sűrű köd is elfedett. A figyelőállásban lévő perceként felriadtak: »Ki van ott? Ki van ott?« – ez meg halálra idegesítette a századot. Egyszer csak közeledő lódobogást hallunk. Biztosan kozákok. Lassan láthatóvá válik néhány előnyomuló, ijesztő árnyék. »Állj, ki vagy?« – kiált

az éppen előttem lévő őrszem. Nem kap választ. A százados parancsára tüzelni kezd, majd utána a szomszéd állások is. Ahogy közelednek az árnyékok a mellettünk lévő század állásához, egy száz altszáz föláll és állva tüzel a mi harcállásunk fölött... a saját felderítő huszár járőrünkre. Esélyük nem volt, holtan estek el a szerencsétlen huszárok, lovastól.

A legénység zúgolódni kezd, a századparancsnokok egymást szidalmazva vitáznak. Az alezredes leteremt mindenkit. Nem tart sokáig a helyzet. Kioszt néhány fülest begyakorolt honvédszokás szerint és már érkezik is arcban az első sűrű sorozat.

A katonák nyugtalankodni kezdenek. A figyelők hátrajönnek. Parancs azonban nem érkezik. Minden századparancsnok a szomszédjára vár, nehogy ismét beletrafáljon.

Valaki ijedtében elszalaszt egy lövést, s ez elég bátorításnak, az egész zászlóalj rázendít.

Az erdő felől sortűz válaszol. A golyózápor magasan elsuhan a fejünk fölött. Nyeregből tüzelő kozákok lehetnek. Valaki hátulról tele torokból ordítja, hogy előttünk a saját csapatok vannak. Az zászlóalj kórusban ismétli: »Tüzet szüntess, saját csapatok!« A zászlóaljkiáltás is besegít. Egy golyó kibillent a kezéből a kürtöt és eltöri a fél karját.

Az erdőben lévő csapatok az egészből semmit nem értenek és továbbra is hevesen tüzelnek, mi meg ordítva válaszolunk: »Saját csapatok! Tüzet szüntess!«

Jó későre, amikor rájön arra, a velük szemben álló, sajátjának vélt csapat, hogy legkevésbé egy zászlóalj erős alakulat lehetünk, villámgyorsan megfordulnak és eltűnnek a sűrűben. Ami mögöttük maradt: egy kozák kard, néhány doboz lőszer és egyéb ilyesmi, amit a mi éles elméjű bajtársaink közül többen, az erdő átfésülése közben begyűjtöttek.

Ez volt a tűzkeresztségünk. Nem tudom elmesélni, hogy az első pillanatokban mit éreztem. Arra emlékszem, hogy lázas, ideges rángás fogott el, de elég gyorsan kijöttem belőle. Beállt a nedves sötétség, a gyöngyöző dér áztatta a mezőt. A közelben elült a lövöldözés. Valahol távol, a balszárnyon folytatta más zászlóalj. Fáztam. Beburkolóztam egy sátorlapba, eldőlttem a lövészárookban, megvettem a hátam Rožu legényem hátában. Kezdtem magamhoz térni. Amióta eljöttem otthonról először gondoltam hosszan az Istenre. Emlékezetemből felsejlett egy jelenet az Anna Kereninából, amelyben Levin egy szénakazalra dőlve elmélázik az Isten mibenlétéről. Őt a nyári szellőben szendergő mezők andalító csendje ragadja a mennyekbe, engem a gyilkos fegyverek sikoltása. Az ő lelkét betölti a virágillatba burkolózó isteni gondolat, az enyémet a puskaapor savanyú füstje.

Őt, ahogyan Tolsztoj grófot is ez az isteni titokzatosság otthon, a birtokán tölti el, engem egy idegen országban, a legteljesebb nincstelenségben.

Igen, van egy Isten, mert az élet minden bizonytalan pillanatában az ember Isten felé fordul. Istennek viszont annyi arca van, ahány forduló, válaszút van a világon. Így aztán ha elköveted azt a szemtelenséget, hogy az isteni titokzatosságot lehozod egy színházi színpadra, akkor egy színműírónak, egy magyar zsidónak valamelyest igaza volt, hogy néhány budapesti külvárosi senkiháziknak tekintélyes, szépen nyírt, fehér szakállú, redingotot viselő aranyórát és arany kézelőgombos nagypolgári alaknak képében jeleníti meg.

Az én Istenem, aki felé rettegve, tehetetlenül tekintettem fel kétségbeesésemben, nem Levin istene volt, fájó emlékként jelent meg nekem. Nem volt a Tolsztoje sem, nem volt az evangéliumi isten, hanem az Ótestamentum kegyetlen Jahvéja volt, az egyedüli, akit az én jobbágy őseim rettegtek, a világegyetem könyörtelen ura, akihez oly sokat fohászkodtak, akinek oly sok gyertyát gyújtottak és áldozatot mutattak be, hogy jobb belátásra bírják. Ettől az istentől semmit nem várhattam. Nem is fohászkodtam hozzá. Ha ezt tettem volna, akkor minden bizonnyal megjelent volna előttem a fogarasi templomból a Szeplőtelen Szűz ikonjának semmibe néző, szomorú, alázatos, kétségbeeset tekintete:

– Nincs remény, nincs, csak a hatalmas Isten tudja a büntetés értelmét...

Nem imádkoztam. De úgy éreztem, hogy abban a percben valaki imádkozik értem.

Az út végén állva, olya közel volt a kezdet kezdete.

*

XIII. Szamarak és más állatfajták

Világosodott, amikor arcban támadva, erős tűz alá vettek minket az erdőből. A katonáink nem látták ugyan az ellenséget, de a heves tűzre ugyanolyan erős tűzzel válaszoltak oda, ahonnan a golyózápor érkezett. Negyed, fél óra múlva, amikor már sejthető volt, hogy a támadó ellenség számban kevesebb, mint gondoltuk a támadás kezdetekor, az egyik század előrekúszott az országútig, a másik meg tovább, az országút ellentétes oldalára.

Akkor már elszabadult a pokol. Megszólt az orosz tüzéség is, fenemód pontosan célozva, mindenképpen pontosabban, mint a gyalogság, vagy a kozákok, akik rejtőzve, szemből támadtak.

Az első srapnel tőlem alig pár lépésre robban. Egy katona, aki szorosan melletttem állt, a homloka közepén ért a golyó, halk sóhajjal a jobb karjára ejtette a fejét. Falféher lett, a sebből vékony csíkban indult el a vér az arcán lefele. Csendben, észrevétlen osont ki belőle az élet.

Néhány golyó a lejtős mezőre hullt és onnan begurult elém, az árokba. A szomszédomon kívül tőlem jobbra, meg balra is elesetek néhányan, nem tudom hányan, de elég sokan, mert egyre hangosabb lett a halállal viaskodó emberek fájdalmas küzdelme.

Újabb fél óra teltével hirtelen elült a lövöldözés. Az erdőszélen megvillan néhány fehér zászlócska. Mit jelentsen ez? Megadják magukat, megadják magukat! – kiáltják mindenhol a vonalunkon. Egy pillanatra felvillant bennem, hogy talán igaz lehet az a hetekig belénk sulykolt mese az orosz katona alacsonyabb rendűségéről.

A hadnagy, mert a százados egy felületes sérüléssel eltávozott a kötözőhelyre, a francia nyelvtudásomra hivatkozva előre küldene parlamenterek, ha megjelenik valaki orosz tiszt.

Fölálllok, és nem hiszek a szememnek. Nem álltam még szemtől-szemben orosz katonával, de az nem lehet, hogy ugyanolyan legyen az egyenruhája, mint a mienk. Jobban megnézem magamnak a közeledő ellenséget és két tölgyfabor között kivillanni látok egy ismerős arcot, egy fiatal tényleges hadnagyot a tőlünk jobbra állásba ment 11. századból.

– Nem oroszok azok – mondom a hadnagyomnak –, a mieink.

– Hogyhogy a mieink? – üvölt fel az egész század.

– A 11. század emberei.

Örület volt! Mintha varázsütés érte, az egész lövészvonal egyszerre ugrott föl a felismerésre, és szinte azonos időben a nyakunkba borult az erdőbeli század. Ismerősök ordítva keresték egymást a hatalmas kavarodásban.

– Nicolae, Gheorghe, komám, sógor, hol vagy?...

Sírva nevettek azok, akik egymásra találtak. Sokan voltak, akik kétségbeesve kutattak tovább. Felvillanni látszik az ismerős, a barát, a testvér, aztán mégsem, kérdőn lehull az ölelésre tárult kar. Pár percig tartott a lázálom, a tomboló lelkesedés. A hadnagy beleüvölt a hangzavarba: »Előre!« Elbambulnak az arcok, ólomszürkére vált a lázban égő tekintet, majd remegve, bizonytalanul elindulunk előre, nincs olyan erő, ami kitörli majd az emlékezetünkéből a rémálomként megélt, véres valóságot, a sok kioltott testvéreletet.

Roșu, Frunză és Pipera, a legelevenebbek a századból, akik az otthonról magunkkal hozott gyászt és erkölcsi válságot mindig fel tudták oldani természetes paraszti humorukkal, most lehajtott fejjel, tágra nyílt, élettelen tekintettel lépnek mellettem. Előre.

– Átkozottak! Akárcsak apámat öltem volna meg! – dörmögi valaki maga elé.

És mindezt miért? Mert az alhadnagy, kedvező stratégiai pozíciókat kihasználva, parancsra előretört szakaszával az éjszaka leple alatt, át az országuton, az

erdősávig. Ott, kiváló magyar katonai képzése dacára elvesztette irányérzékét. Nem tudta betájolni, hogy reggel milyen irányból várható az ellenség. Hátról hallotta a zajt és tüzet nyitott, meggyőződése szerint, egy settenkedő orosz alakulatra. Közben kivilágosodott és szerencsére egymásra ismertünk, különben szuromny is szegezve annak rendje és módja szerint lekaszaoltuk volna egymást.

XIV. Hekatombaion

A borzalmas első összecsapás nyomasztó emlékével mentünk előre, anélkül, hogy tudtuk volna anélkül, hogy közölték volna a menetcélt. A vitézebbje, a tényleges tisztok, a védettebb erdei utakat választották. Mi a nyílt mezőn haladtunk.

A tűzérési párbaj lövedékei a fejünk fölött röpködtek. Az oroszok pontosan céloztak. Az osztrák ágyúk rövid időközönként változtatták állásaikat.

Sokáig, közel két órán át szédelegtünk a mezőn, a századok szétszóródtak, a rajvonlat rendetlen csoportokba verődött, kitűnő célpontjai voltak az orosz tűzereknek.

Egy faluban a fiúk közül néhányan elmaradoztak a gyümölcsös kertekben. Négy napja nem ettünk meleg ételt. Lázam volt. Megálltam én is több katonával együtt egy körtefa alatt. Egy rutén paraszt lobogó hajjal fölrohant a ház pincéjéből, hogy elzavarjon minket. Semmi értelme nem volt. Egy srapel éppen akkor a fa fölött robbant és a nyakunkba esett renget körte a szilánkesővel együtt. Cotoară, egy rășinari-i fiú, ahogy a körte után kapaszkodott átlátte egy golyó a tenyerét. Orosz figyelmeztetés volt: »Srapnelérés idején életveszélyes a körteszedés!«

Futásnak eredtünk.

Az egyre erősödő orosz tűzérési célba vette a dandárunkat, és hol jobb, hol bal oldalról szórta ránk a tüzet. Leértünk egy dombhegyre, amikor egy gránát a csoportba gyűlt 9. század fölött robbant. Pokoli látvány volt: fejek, karok, lábak röpködtek a levegőben, elég közel is voltunk, hogy a fájdalmas kiáltásokat, jajgatást halljuk.

Ismét futásnak eredünk.

Egy dombéltre fölkapaszkodó erdő szélén összezsúfolódtak az egész 23. ezred és a 22-esek egy része. A tisztok megpróbálták rendet teremteni, pontosabban századokra, szakaszokra osztani a tömeget. A zűrzavarban egyetlen módszer az volt, hogy átkiáltottak egymásnak: Eddig zászlóaljam, az én századom, az én szakaszom és így tovább.

Egy magyar törzstiszt, feltehetően a dandárnok adjutánsa rohangált lóháton a sorok között és parancsokat osztogatott.

– Mindenki menjen be az erdőbe. Aki nem engedelmeskedik, lelőni!

Bementünk az erdőbe és szép lövészvonalba fejlődöttünk. A főtiszt azzal bátorítottak bennünket, hogy az erdő üres, hogy tőlünk jobbra saját csapatok van-

nak. Annyira bíztak ezekben a hírekben, hogy a szabályszerű biztosító őrzőket sem küldték ki.

Bármennyire magabiztosak voltak a főtisztjeink, a dandár ball szárnyáról, lent a völgyben a fegyverropogás és a csatazaj olyan jól hallható volt, hogy a legénység egészen közelinek érezte a veszélyt. Mindannyiuk arcán átsuhant a halálfélelem árnyéka, látható volt az az ösztönös vigyázó feszültség, amely váratlan veszélyhelyzetben ugrásra kész elszántság. Öreg erdő volt, hatalmas tölgyes, alig pár fűcsomó kandikált ki a vastag levélalom alól. Roppantak az ágak a lépteink alatt és lévén, hogy más zaj nem volt az erdő fái között, suttogás hangja sem hallatszott, fájdalmasan fölerősödött a fülünkben az ágak roppanása. A szívem hangosan vert, égett a halántékom és ökölbe szorult a kezem. Egyébként megelégedésemre mondom, hogy semmi más gondolat nem foglalkoztatott. Lebegő állapotba kerültem, elvesztettem minden kapcsolatot az énimmel. Másvalaki lépkedett helyettem, egy különös lény, érzéketlen szörny. Hogy minden értelmes gondtól fölszabadultam, fizikai megkönnyebbülést éreztem.

Hat, hétszáz lépést tettünk meg. Akkor a sejtéseink beigazolódtak. Az ösztönösen megérezett veszély fölbukkanta fák sűrűjéből. Az orosz tüzéség megszórta az erdőt. A tölgyek ágait szétszórta a srapnelszilánk eső, a fatörzseket miszlikbe hasították a lövedékek. Az ágyútűz őrzítő zajjá erősödött.

A robbanások pillanatok alatt teleszórták a környéket sebesültekkel. Az elesettek ösztönös gesztusokkal jelezték, hogy fejen, lábon, a testen érte őket a gyilkos golyó, vagy hulló szilánk. Volt, aki csak csendesen, élettelenül eldőlt valamely fa tövében.

Ha megtelt a száz szétrobbanó földdel, kiköpted, ha arcodba fröcskölt a vér, letörölted, ha valaki eldőlt előtted, átlépted és mentél tovább a hirtelen mesebeli óriássá nőtt öreg fák alatt. Nem volt menekvés, a parancs: Előre! Hiábavaló volt a sebesültek könyörgése: – Ne hagyj itt testvér, jaj, a gyermekeim, Ioane, Gheorghe, meghalok!!!!... Hiábavaló volt. A legtöbbben, azt hiszem, nem is hallották.

Tíz perc múlva kiértünk a halálforgatagból. Nyilvánvalóan kimenekültünk az orosz tüzekek pontosan belőtt körletéből, mert a srapnelrobbanásokat és gránátbecsapódásokat még hallottuk a hátunk mögött. Ha lett volna valaki, aki gondolkodni tud, meg kellett volna állítania bennünket, mert tudhatta, hogy mi várhat ránk az oroszok tüzéségi előkészítése után. De hát kinek juthatott volna bármi eszébe egy ilyen lehangolóan pokoli tűzpróba után? Mentünk tehát tovább.

A sorok eléggé megritkultak és a katonák ösztönösen, fittyet hányva a stratégiai szabályoknak, csoportokba verődtek. Nem volt senki, aki szétküldte volna őket. Illetve mégis: az oroszok.

Körülbelül ötszáz lépésre, a gyilkos srapel- és gránátéső után minden jelzés nélkül arcban és jobb oldalról gyalogsági tüzet kaptunk. Mindenkit a földre teremtett, mintha villám csapott volna be közénk, kit élve, kit holtan, kit sebesülve. Nem volt menekvés. Aztán egyre erősebb lett a süvítő, zúgó kattogás, ami azt jelezte, hogy a géppuskák is bekapcsolódtak az öldöklésbe.

Az oroszok százötven lépésnyi távolságról tüzeltek jól védett lövészárkokból.

Egy jókora tölggy gyökerénél hallgattam az ágyúk méltóságos hangját, amit fölerősített a puskák és géppuskák szédítő hangörvénye és végül, valamiféle diabolikus haláltáncra kerekedett. Vártam a finálét, hiába. Az elesett legények ott feküdtek egymásba kapaszkodva, halomban. A hullák mellett állva megcsapott a vér sós, rémes illata.

Nem hiszem, hogy tőlünk valaki akár egy fegyvert is elsütött volna. Olyan nyomasztó volt a meglepetés. Csak egy géppuska ugatott a balszárnynon. Egyébként igyekeztünk valamilyen védett helyet találni a fák törzse mögött, és az egyre erősödő golyózáporban egy pillanatra kijózanító veszélyérzet ahelyett, hogy fegyvert fordítsunk és megkíséreljük a rendezett visszavonulást, futásnak eredtünk.

Ostobaság volt ez a futás, de én azt hiszem, hogy megőrült az a hatezer ember, aki akkor az erdőben volt, egy pillanatra elvesztettük az eszünk. Egyébként nincs magyarázata annak a bábeli zűrzavarnak, ami következett. Aki képes volt felállni, az elindult abba az irányba, amerre állt. Volt, aki visszafelé futott, mások előre, az oroszok vonala felé, vagy jobbra, ahol ugyancsak oroszok voltak, többen balra a mi géppuskáink torkába. A kimenekülés ösztöne vezetett mindegy, hogy melyik irányba. A könnyörtelen golyózápor csak nem akart elülni, a hullahalmok nőttek, a sebesültek száma sokasodott, fájó jajgatás és halálsikoly töltötte be az erdőt, eluralkodott rajtunk a rettegés.

Belebotlottam az én alezredesembe. Remegő térdekkel, kínos asztrmájával egymaga volt a rémület. Valamit motyogott, majd futásnak eredtünk tovább, együtt ugyanúgy mi, mint a többi őrült.

Nem tudom megítélni, hogy mennyi ideig tartott a vérfürdő, amely szétzúzta dandárunk jobbszárnyát és ezzel minden bizonnyal eldöntötte a monasterzyskai ütközet sorsát. Másnap az oroszok nyolcszáz hullát gyűjtöttek be a hekatombák erdőjéből.”

2. 4. Két, közös hadosztályunk külön útja

Szétzilált honvéd hadosztályunk társhadosztályait a XII. hadtestben, más-
képpen: a császári és királyi erdélyi hadainkat – és nyomukban mindennemű,
egyéb tartalékunkat – a sebtében rögtönzött haditerv kifordította a 2. hadsereg

arcvonalából és a 3. hadsereg-parancsnoksághoz, lublini előnyomulási szándékkal, Lemberg védelméhez csoportosította. Vágtában nyergeljünk utánuk, hogy valamelyest eligazodhassunk seregeink megdicsőüléséről. Mint eddig is, élőben, vagyis adatról adatra úgy, ahogyan azt megélte a sereg.

Levéltári hadtörténetünk a sorvezetőm továbbra is, amely a III. kötet 13. fejezetében (A világháború... III., 359–367) napról napra követi a *Kövess-seregcsoporthoz* és abban külön is *a mi hadtestünk* vergődését abban a bizonytalanságban, amely a 38. hadosztályunkat is kényszerhelyzetbe hozta.

A hadszíntér

Kövess tábornok már a 3. hadsereg-parancsnokságnak jelenti 25-én este, hogy a 16. (*nagyszebeni*) *gyaloghadosztály* a Ciemierzynceig elrendelt előnyomulást nem tudja végrehajtani, mert harcban áll egy Wypyskiből előretört nagyobb ellenséges lovas testtel. A 35. (*kolozsvári*) *gyaloghadosztály* Nowosiolkan áll. A Kövess-seregcsoporthoz a III. (grázi) hadosztály két nappal korábban már átparancsolták az augusztus 22-én Lembergbe beköltözött 3. hadsereg-parancsnoksághoz.

Mi volt a feladat?

A hadsereg-főparancsnokság augusztus 23-ra virradó éjszakán érkezett intézkedése elrendeli a 4. előnyomulását, „ha a 3. hadsereg gyülekezése (Magierów–Zólkiew–Kulików és Lemberg-től keletre fekvő területen) befejeződött”. Tovább precízen: „A Kövess seregcsoporthoz három lovashadosztályával és a 11. gyaloghadosztállyal tartóztassa fel a 21-én Tarnopolnál és e várostól délre betört ellenséget. A XII. hadtest és a 11. gyaloghadosztály augusztus 23-án készüljenek fel, hogy a keletről előnyomuló ellenségre erélyes csapást tudjanak mérni, ha az a Dunajów–Krasne vonal felé előnyomulna. Ellenben egyelőre nem egyezzen a hadsereg-főparancsnokság szándékával, hogy a XII. hadtest Dunajów–Krasne vonalán túl, tovább keletre előretörjön”. Bonyolult az általános szándék ismerete nélkül.

„A hadsereg-főparancsnokság alapvető terve: az *offenzíva Lublin felé*, amelyet minden eszközzel támogatni kell. Ezért a 3. hadsereg-parancsnokság csak másodrendű feladatnak tekinti a kelet felé való előtörést, melynek a hadsereg-főparancsnokság is Krasne–Dunajów vonalában határt szabott.” A Kelet-Poroszországban verelkedő németek támogatása volt az *alapvető* terv, az *alapvető megállapodás* szerint, addig, amíg eldől a marne-i csata. A mi, vagyis a Monarchia védelmi háborúja itt is várhatott, akármilyen áldozat árán, hogy reményeink és a *die Absprache* szerint, majd visszatámogat a német szövetséges, ha győz.

Nem győzött, mi meg kimerültünk, szétestünk. De ne fussunk azért ennyire előre még akkor sem, ha ismert a történet.

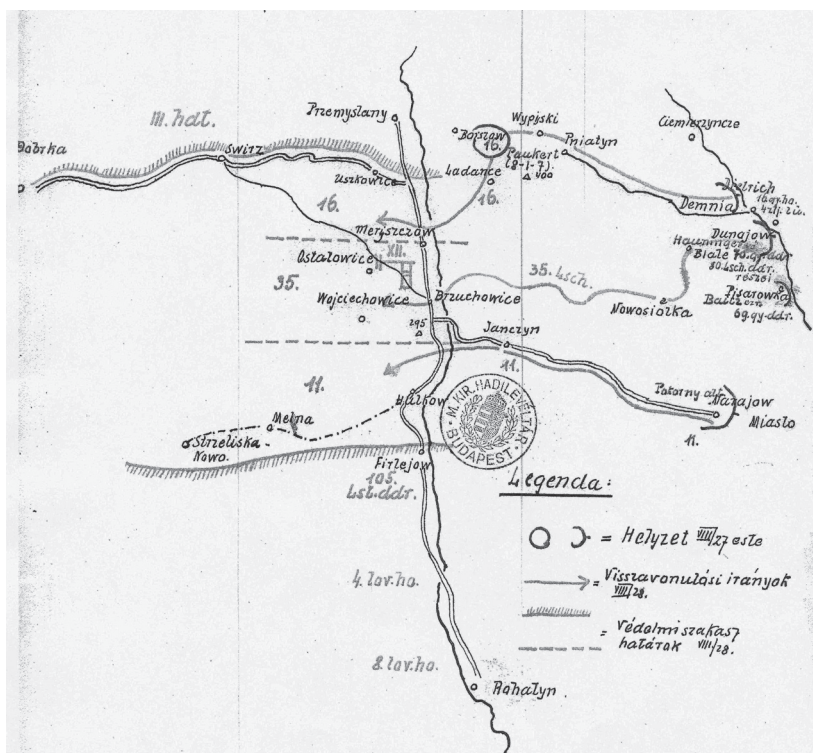
Az átcsoportosítási tervet nem tudták a seregek időre, a hadsereg-főparancsnokság kétnapos haladéka lejártának a határidejére sem, erről jelent Kövess tábornok 25-én este. Az észak felé igyekvő menetteljesítmények annyira megviselték a csapatokat, hogy a XII. hadtest vezérkari főnöke, Zeidler¹¹¹ alezredes jelenteni kényszerült, miszerint holtra fáradt csapatokkal aligha fogják az ellenséget megverni.¹¹² Ha menni kell, akkor menni kell, az intézkedés *augusztus 26-ra* „elrendeli az előnyomulást – bele a teljes bizonytalanságba. Mert szinte hihetetlennek látszik, hogy pozitív adatokat a szembejövő, alig egy napi menetre lévő ellenséges erőkről sem a hadsereg, sem a hadtestintézkedések nem tudnak mondani. Az orosz leplezés felderítésünket teljesen megbénította. A 3. hadsereg tapasztalatlan és csekélyszámú repülői, rossz gépeken, felmondták a szolgálatot. Az a néhány nemleges jelentés – az erdők elfedték az oroszok mozdulatait – inkább ártott, mert megerősítette a legfelső vezetőséget *előítéletében*, hogy keletről nem jön ellenséges túlerő.” (Uo., 360)

Az „erélyes és döntő csapáshoz” tehát a kiindulást az augusztus 25-i esti helyzet adja meg.

A hadtest tűzkeresztisége

A Kövess-seregcsoportnál, amely teljesen elszakadt a Dnyeszter mentén gyülekező 2. hadseregtől, még nagyobb nehézségek merültek fel a hadsereg-főparancsnokság által elrendelt gyülekezés végrehajtásánál, mint a 3. hadseregnél. (A világháború... III., 360)

A csoport vezetése már a felvonulási körletbe való beérkezés óta nehézkesen működött, mert a XII. hadtest parancsnoka és törzse a hadseregcsoport vezetését is ellátta. A hadsereg-főparancsnokság a személyzetet nem egészítette ki, csak Wejmelka¹¹³ vezérkari alezredest vezényelte, Kövess mellé. A XII. hadtestparancsnokságnak (a rangidős parancsnok Paukert altábornagy,¹¹⁴ a 16. gyaloghadosztály parancsnoka) saját személyzetével kellett a Stryjtől Czernowitzig széjjelhúzott hadseregcsoport hadműveleti és közigazgatási vezetésével megbirkózni, a Dnyester-vonalnak hídfőkké való megerősítését végrehajtani, a távolfelderítést vezetni, a határbiztosító osztagokkal rendelkezni, Kelet-Galícia és Bukovina polgári hatóságaival az ellenséges invázió esetére való kiürítésre intézkedni és végre, a megbízhatatlan oroszbarát lakosságtól körülvéve, árulás és kémkedés ellen védekezni. (Uo., 361)

A XII. hadtest helyzete 1914. augusztus 27-én

A Zeidler-epizód magyarázatához példa, hogy a hadsereg-főparancsnokság egyszerűnek látszó parancsa: „A XII. hadtest 21-én Halicz–Martynów Stary,¹¹⁵ 22-én Rohatyn–Knihynicze, 23-án Przemyślany–Swirz vonalát érje el”, mennyi súrlódásra, a csapat és vonat milyen nagyfokú kifárasztására adott okot, dacára annak, hogy a háromnapos mozdulat ellenséges behatás nélkül történt.

Sorban erről a részletek.

Augusztus 21-én, az első napon, a 35. gyaloghadosztályunk karban nem tartott kocsúton és gázlón át menetelt Martynów Stary-ig, a másik, a 16. gyaloghadosztály műúton, Halicz-ig. (362) A XII. hadtest-parancsnokság naplója az első „utazómenetről”¹¹⁶ írja, hogy: „A Stanislaw–Halicz-i úton jelentékeny vonat-torlódások fordultak elő, mert vonatrészek önkényesen kiváltak, hogy az úton hámot, szekeret javítsanak, etessenek – mások szabályellenesen előztek. Halicz helységben a 38. honvéd gyaloghadosztály eddig kirakott járművei torlasztáltak

el a szűk utcákat. A hadtest-parancsnokság vonata csak másnap, 22-én hajnalban, érkezik be. A hadtest-parancsnokság két vezérkari tisztje félnapig dolgozik Haliczban a teljesen összezavart vonatrészek irányításán.”

„A 35. gyaloghadosztály jelenti, hogy egyik dandárja csak éjjel után jutott szálláskörletébe és úgy ki van merülve, hogy 22-én nem tud a megparancsolt időben elindulni.”

Augusztus 22-én, a második napon, a hadtest-parancsnokság – tekintve a védtelen keleti oldalt – ütközet-menetet¹¹⁷ rendel el, de kénytelen az indulás időpontját a gyaloghadosztályok, illetve a hadtestvonat parancsnokaira bízni. A 16. gyaloghadosztály (a brassói, udvarhelyi, szebeni és szászvárosi ezreddel) menetcélja Rohatyn, a 35.-é azzal párhuzamosan, de ismét rosszabb minőségű úton Knihynicze.¹¹⁸ A hadtest naplója szerint: „15 óra 45 perckor érkezett a hadtest-parancsnokság Rohatynba és első dolga, hogy jelentést tesz a hadseregcsop.-parancsnokság-nak Stanislauba, miszerint a másnapra, 23-ára előírt menetcélokat (Przemyslany és Swirz) a hadtest nem képes elérni. A hadseregcsop.-parancsnokság nem fogadja el a hadtest vezérkarfőnök érvelését és távbeszélőn elrendeli, hogy a menetcélok 23-án okvetlen eléréndők – legalább is különítményekkel. Végül Zeidler ezredes (lásd Zeidler-epizód), vezérkarfőnök legnagyobb ellenvetéseinek köszönhető, hogy a hadseregcsop.-parancsnokság végre a parancsváltoztatástól eltekintett.”

„A hadtest-parancsnokság vonatának legfontosabb járművei – az irodakocsik – is csak másnap, 23-án, de 9 órakor kerültek a parancsnoksághoz. A csapatok természetesen nem jutottak vonatjukhoz. Éhesen és fáradtan meg nem engedhető önségélyhez nyúltak és így mindjárt a hadműveletek kezdetén önkény tünetei veszélyeztették a fegyelmet és a csapatok harckészségét.” Az önségély alatt értse a tisztelt olvasó, hogy harácsolnak, szereztek stb.

Augusztus 23-án, a harmadik napon, a 16. gyaloghadosztály Hulkówig¹¹⁹ nyomul előre, tehát az előírt menetcéltől, Przemyslanytól 15 km-re lemaradt; a 35. gyaloghadosztály Strzeliska-Noweig jutott – az előírt menetcélja, Swirz, légvonalban 15 km-rel távolabb van.

Augusztus 23-ról a hadtestparancsnokság naplója a következő jellemző eseményeket jegyzi fel: „10 órakor érkezett be a 35. gyaloghadosztály kérelme, hogy 24-ére pihenőnapot kaphasson, mert a hadosztály mindjárt az első két menetnapon, rossz úton, 76 km-t tett meg. Különösen a bevonult póttartalékosok képtelenek ilyen teljesítményre, a nehéz hadi felszerelés súlya és az augusztusi nap tüze alatt. Az újonnan felállított vonat, fegyelmezetlen kocsikkal, gyakorlatlan és tapasztalatlan parancsnokokkal képtelen a rossz, keskeny úton, javításra szoruló hidakon a csapatot követni.”

A hadtest-vkf. ezt a jelentést rögtön személyesen továbbítja a hadseregcsoportparancsnoksághoz, és erélyes szavakban jelenti véleményét, miszerint nemcsak a 35. gyaloghadosztály, hanem a hadtest valamennyi része 90 km-t tett meg az első három menetnapon, ezért okvetlen szükséges az egész hadtest számára az egy napi pihenő. „Ha ilyen ütemben leszünk tovább hajszolva – így szól tovább a napló –, teljesen kimerült és félig éhen halt csapatokkal fogunk harcba lépni. Békegyakorlatoknál átlag 15 km-rel volt a hadseregek naponkénti menetteljesítménye megszabva, mert ilyen teljesítmény mellett a tömegmozgásoknál mindig előforduló sűrűlódások még leküzdhetők.”

Zeidler ezds. vkf. kéri, hogy e jelentése a hadsereg-főparancsnoksághoz továbbíttassék, mert meg nem engedhetőnek tartja, hogy mindjárt a hadműveletek kezdetén a szokásos teljesítmény kétszerese követeltessék.

Már 23-án délután beérkezik a hadsereg-főparancsnokság válasza, hogy a XII. hdt. 24-én pihenhet. Ezt a pihenőt azonban a csapatok csak fél napig élvezik, mert maga a hadtest-parancsnokság sürgeti az előljáró parancsnokságokat, hogy a hadműveleti helyzet által parancsolt átcsoportosítást végrehajthassa, azaz az arcvonalnak északról keletre való átfordítását: a szembefordulást a keletről betört ellenséggel mielőbb megtegye.

Az arcvonalváltoztatásra a XII. hadtest 24-én parancsot még nem kapott, de az ellenség keletről való előnyomulásáról szóló hírek és az északi szomszéd, a III. hadtest közlései, hogy 24-én Gliniany–Przemyslany észak–déli vonalban harcra felkészülten felvonul, lehetetlenné tették, hogy a XII. hadtest a III. hadtesttől közvetlen délre, arccal északnak fordulva, pihenjen. A hadtest vkf. már a reggel folyamán kétszer tett távbeszélőn ilyen értelmű előterjesztést a hadseregcsoportparancsnokságnak, de csak 11 órakor érkezett be a hozzájárulás, hogy a 16. hadosztály a Przemyslanytól délkeletre eső területbe, a 35. gyaloghadosztály Hulków és Firlejówra menetelhessen.

A 38. honvéd gyaloghadosztályt a XII. hadtest-parancsnokság szintén közelebb akarta vonni, és Rohatynyt jelölte ki 24-i menetcélként, de a 38. honvéd gyaloghadosztály távbeszélőjénél jelentkező tiszt közölte, hogy a parancsnak nem lehet eleget tenni, mert a hadseregcsoportparancsnokság másképpen rendelkezett, és a hadosztály már Podhajce és Monasterzyska felé menetelt.

A déli szárny biztosítására így kénytelen volt a XII. hadtest-parancsnokság a 35. gyaloghadosztály egy gyalogezredét egy üteggel Rohatynra kikülönytíteni. (Uo., 363–364)

A hadtestparancsnokság Rohatynról a 13 kilométerrel északabbra levő *Firlejówra*¹²⁰ tette át szállását és ott vette végre a 3. hadseregparancsnokság 25-ére szóló intézkedéseit, amelyek szerint a XII. hadtest a 11. gyalog- és a 8.

lovashadosztállyal kilép a Kövess-seregcsoporthoz kötelékéből és a 3. hadsereg-parancsnokság alá lesz rendelve. (Uo., 354)

E parancs alapján a XII. hadtestparancsnokság 25-ére elrendeli, hogy:

„A 11. gyaloghadosztály, amely Zboróvról Pomorzanyra vonult vissza, elleneséges nyomás előtt a Dunajówtól nyugatra eső magaslatra húzódjon, és itt erősen vesse meg lábát, mert a hadtest előreláthatólag a 11. gyaloghadosztályt közrevéve fog támadni. A 21. gyalogdandár parancsnokának, Grubić¹²¹ tbk.-nak a különítménye Brzezanyról Narajów-Miastora meneteljen és keressen a 11. és 35. gyaloghadosztállyal összeköttetést.

A 16. gyaloghadosztály maradjon egyelőre állva, és keressen összeköttetést a III. hadtest déli hadosztályával (22. Lw. gyaloghadosztály Przemyślany-tól északkeletre) és a 11. gyaloghadosztállyal.

A 35. gyaloghadosztály vonuljon Blotniara, és hagyjon egy gyalogezredet a 12. nehéz tábori tarackos osztállyal együtt a hadtest-parancsnokság rendelkezésére Janczynban.

A Rohatynban lévő különítményből (51. kolozsvári gyalogezred – egy üteg) csak fél zlj. maradjon ott, az 51-esek többi része meneteljen a Horodów magaslatra, Stratyntól északra, és vegye fel a kapcsolatot a 35. hadosztállyal, meg a Grubić különítménnyel. Az üteg vonuljon be a 35. hadosztályhoz.

A hadtestparancsnokság 13 órától kezdve Merysczówon fog tartózkodni.

A 8. lovas hadosztály – jelenleg Brzezanyban – derítse fel az előnyomuló ellenség erejét és menetirányát, tartson összeköttetést Lubiński ezds. lovastestével, később pedig biztosítsa a XII. hadtest déli szárnyát.” (Uo., 365)

Augusztus 25-én délig a kiadott intézkedés végrehajtása akadályok nélkül megtörtént. Reggel érkezik a 3. hadsereg-parancsnokság 24-én este kiadott intézkedése (Uo., 355) és 12 óra után a 3. hadsereg-parancsnokság 25-én 10 óra 30 perckor kiadott főintézkedése. (Uo., 356–357)

A III. és XII. hadtestnek még 25-én az Olszanica és nyugat Złota-Lipa (Dunajów) vonalát kellene elérni. Ez a XII. hadtest csapatai számára 12-15 km többleteljesítményt jelent, s még hozzá nagyon rossz utakon.

A III. hadtest du. 5 óra tájban a 16. gyaloghadosztállyal egy magasságba érkezett és menetét még folytatta.

Hogy a III. hadtest déli oldala ne maradjon védtelenül, este 7-kor a XII. hadtest is elrendelte a 16. gyaloghadosztálynak a Złota-Lipa-tól nyugatra fekvő magaslatokra, a 35. gyaloghadosztálynak a Nowosiółka-tól északra és keletre fekvő magaslatokra való előnyomulást. A 11. gyaloghadosztály a kettő között állva maradt Dunajównál. A Narajów-Miastora beérkezett, de teljesen kimerült Grubić különítményt a 35. gyaloghadosztály két zlj.-ával és egy ütegevel megerősítették,

hogy – a 8. lovas hadosztállal egyetemben – megbízhatóan védhesse a hadtest déli szárnyát.

Méga délután folyamán érkezett Kövess tábornok Stanislauból Meryszczówra, és átvette Paukert altábornagytól, a 16. gyaloghadosztály parancsnokától a XII. hadtest vezetését. Paukert altábornagy jelenti, hogy Borszównál álló dandárja (Anton Goldbach tábornok 32. gyalogdandár parancsnoka) Wypyskiből előretört orosz lovas hadosztállal harcban áll. *Itt dördültek először a XII. hadtest ágyúi*, az ellenséges lovasságot visszavetették, de az estig elhúzódó ütközet miatt a 16. gyaloghadosztály nem nyomul a Zlota-Lipaig előre.

Kövess tábornok első teendője volt a 2. hadsereg-parancsnoksághoz Stanislauba fordulni, hogy a 38. honvéd gyaloghadosztály Podhajcere érkezett Lippne-csoportja (lásd előbb a *monasterzyska* alfejezetnél!) támogassa, Brzezanyt át előnyomulva, a 26-án várható harcban a Grubić-különítményt. Már tudjuk, hogy a kérelem teljesítése lehetetlen volt.

21 órakor érkezett a 3. hadsereg-parancsnokság intézkedése augusztus 26-ára. Ennek és a beérkezett jelentések alapján dolgozta ki a XII. hadtest intézkedését, melyet 26-án du. 1 órakor Meryszczówon kiadott.

Ami következik, hadosztályunk *tűzkeresztsége* a Zlota-Lipa-menti csatában (augusztus 26–27.), amelyből eléggé megviselve vonult ki, a Gnila-Lipa-menti (augusztus 28–30.) csata újabb nagy veszteséggel. A leMBERGI csatavesztés (szeptember 8–11.) a visszavonulás kezdete. (Aggházi–Valér, 82–89; Czékus, 107–109; Doromby, 185–192; Julier, 38–46)

Nem kísérjük el fáradt, éhes, lerongyolódott csapatainkat a visszaúton. Méltatlan történet. Nem hiszem, hogy emlékezetre méltó érdem az, hogy „három hét igen súlyos harcaival – amelyekben az osztrák–magyar hadsereg kétharmada elveszett – a monarchia fegyveres ereje valóban létét veszélyeztető módon beváltotta azt, hogy az orosz erők zömét magára rántva, a mozgósítást követő negyvenedik napig azt fogva is tartotta. Tehát elhárította azt a veszedelmet, amely az oroszoknak Németországba való korai beözönlésével járt volna.”¹²²

A köz itthon nem tudott, mint majd meglátjuk, csapataink vesszőfutásáról szinte semmit. Az első ijedséget a nyomunkban lassan, de módszeresen előnyomuló, a magyar határon belül portyázó kozák csapatok megjelenése okozza majd a Kis-Kárpátok hágói mögött, szeptember utolsó hetében.

Jegyzetek

- ¹ Iványi 1960: 77–79.
- ² Székely Ellenzék, 115. szám, 1914. július 29.
- ³ Iványi 1960: 63–64.
- ⁴ Uo. 68.
- ⁵ Uo. 70.
- ⁶ Székely Ellenzék, 109. szám, 1914. július 19.
- ⁷ Iványi 1960: 5–6.
- ⁸ Uo. 89.
- ⁹ A naplóró Kozma Miklós ezrede (cs. és kir. 10. huszárezred) július 30-án hajnalban vagonírozott be a józsefvárosi pályaudvaron („Mi vagyunk az első Pestről induló ezred, a század annak is első szállítmánya.”) és „Éjjel fél egykor Síd szlavóniai községben kivagonírozunk. Szép, éjjeli marssal hajnalra érünk Kukujevci faluba, ahol bekvártélyozunk.” Kozma 6. Az ezred augusztus 18-ig konkrét harci feladat nélkül egzecírozott a kirakodási helyhez közeli gyakorlótéren. 18-án berakodott és négy napi utazás után kivagonírozott Lubaczówban, Galíciában.
- ¹⁰ Die 2. Armee General der Kavallerie v. Böhm-Ermolli (gegen Rußland bestimmt): 1. 29. Infanteriedivision Feldmarschalleutnant Graf Zedtwitz des IX. Korps bei Ruma; 2. IV. Korps General der Kavallerie v. Tertszyanszky, 31., 32. Infanteriedivision und 23. Honved-Infanteriedivision, östlich davon bis Semlin; 3. eine halbe 7. Infanteriedivision (XIII. Korps) bei Semlin; 4. VII. Korps General der Infanterie Otto v. Meixner, im Banat; 5. die 10. Kavalleriedivision am Westflügel der Armee.
- ¹¹ A VII. (temesvári) és a IV. (budapesti) hadtest. Előbbi parancsnoka Otto Meixner von Zweienstamm gyalogsági tábornok, vezérkarfőnöke Joseph Ritter Schilhawsky von Bahnbrück alezredes. A budapesti hadtest parancsnoka Karl Tertszyanszky lovassági tábornok, Adalbert Dáni von Gyarmata ezredes.
- ¹² Szávaszentdemeter (szerbül Сремска Митровица), az ókori Sirmium, város Szerbiában, a Szerémségi körzetben, a Száva bal partján.
- ¹³ A cs. és kir. 29. (Therzienstadt) gyaloghadosztály (2. hads., IX. hdt.) mai nevükön két terezini és két libereci gyalogezredből állt össze. Egy-egy zászlóaljuk a Boszniában (Szarajevó, Kalinovik, Nevesinje) volt kiküldönítve.
- ¹⁴ Az Új Idők lexikon tudja jól, ahonnan a MKL is átvette (88. o.), hogy a komitácsi bolgár népfelkelő a 19/20. sz. fordulóján (bolg. комитаджийски). A wiki on-line, magyar értelmező szótár minden délszláv szabadcsapatra általánosít: macedón, szerb vagy bosnyák népfelkelő.
- ¹⁵ Állj! Ki van ott? (német)
- ¹⁶ „Erdevik (szerb Ердевик, a szerémségi körzetben) valamikor Erdővég volt. Ily szörnyű módon „magyarosítunk” mi. Ez a három szlavón megye tiszta magyar volt, 1866-ig közvetlenül küldte követeit a magyar országgyűlésbe és csak a kiegyezéskor csatolták Horvátországhoz. Azóta a magyar lakosság a felére csökkent és sok Erdővégből lett Erdevik.” Kozma 10
- ¹⁷ Kozma Uo.
- ¹⁸ Aggházi–Valér 108. Krauß 147.
- ¹⁹ Fényes
- ²⁰ Aggházi–Valér: 109.
- ²¹ Vö. Kurtz Géza: A cs. és kir. Albrecht Főherceg 44. gyalogezred és a cs. és kir. 105. gyalogezred története. É. n. (1937)
- ²² Aggházi–Valér 111.
- ²³ Breit,
- ²⁴ Az északi közös hadosztályhoz szervezett csoport, amelynek seregtestjeinek zöme Eszék, Pétervárad és Zimony térségében állomásozott. A nyitányban, 1914 augusztusában Lüttendorf Kázmér altábornagy volt a hadosztály, illetve a bánáti hadseregcsoport parancsnoka. Szeptemberben 15-től Alfred Kauss altábornagy, ugyanott a közös 29. gyaloghadosztály parancsnoka vette át a parancsnokságát. A kombinált hadosztály 5 gyalogezred egy-egy zászlóaljából, a 13. árkászászlóaljól és a 21. tábori ágyús ezred egy osztályából állt össze. (Dislokation und Einleitung des k. u. k. Heeres. Seidels kleines Armeeschema. No. 78. 1914. August. 34.)

- ²⁵ Két kis település a nyugati irányból Belgrádba vezető úton, attól pár kilométerre, a Száva bal partján.
- ²⁶ Pricinovic, a Száva jobb partja közelében, Klenovacka-Ada, hét kilométer hosszú, 300 méter széles szigettel szemben.
- ²⁷ Vö. Németh Lajos, vitéz: Aranylapok az egykori magyar vadászszázaljak történetéből. (1940) 28.
- ²⁸ Zimony (szerbül Земун/Zemun) Belgrád városrésze a Duna jobbpartján és közigazgatási egység elnevezése Szerbiában.
- ²⁹ Székely Ellenzék 1914. július 29 (második) különkiadás.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Iványi 1960: 71.
- ³² Székely Ellenzék 1914. július 30.
- ³³ Uo., a vezércikk címe.
- ³⁴ Város a San folyó partján, az egykori Galíciában, ma Lengyelország Kárpátalja vajdaságában.
- ³⁵ ukr. Zhovtantsj, lengy. Żółtańce, or. Zhovtantsy, település Kelet-Galiciában (Ukrajnában), Lembergől (L'viv) kb. 26,5 km-re, északkelet irányban.
- ³⁶ Kamionka Strumilowa, Kamjanka-Buska (ukr. Кам'янка-Бузька; or. Каменка-Бугская/Kamenka-Bugszka, lengy. Kamionka Bużańska) kb. 11.000 lakosú város, az azonos nevű kerület székhelye Nyugat-Ukrajnában (Kelet-Galícia), Lembergőtől 42,5 km-re északkeletre, Zoltanctól 16 km-re.
- ³⁷ Sáfrán Géza honvéd őrnagy: Harcfelderítés, összeköttetés, biztosítás. Magyar Katonai Közlöny, 1914 (7. évfolyam). 95–110.
- ³⁸ A Harcászati Szabályzat I. füzet, 14. §-a a távoli felderítésre vonatkozó részében, a 187. pontban, a felderítő osztag és a főcsapat közti távolságot egy napi menetben szabja meg. A szóban forgó esetben ezt nem tartották be, miért is a felderítő osztag keservesen nélkülözte a főcsapat támogatását akkor, amikor előnyomulása, nagyobb ellenséges csapatok ellenállása következtében megakadt. A Harcászati Szabályzat ugyan kivételes esetekben nagyobb távolságot megengedhetőnek mond a felderítőosztag és a főcsapat között, de nagy kérdés, hogy tud-e a több napi járásra előreküldött felderítőosztag – kiváltképpen ellenséges országban – eredményesen működni. Mert hiszen az összeköttetés fenntartása, a jelentések hátraküldése és a lövészper pótlása, bizonyára komoly nehézségekbe fog ütközni. Legjobb, ha a felderítőosztag járőrei 10–15 km-re haladnak az osztag előtt s ezeknek határozott utasításokat adunk a közeli felderítésre. Az osztagok alkotják a felderítés gerincét. Ezeknek kb. 10–10 km. szélességű sávokat kell felderíteniök és megtisztítaniok az ellenségtől, abban az esetben, ha a járőrök nem bírnának vele. A legfeljebb egy napi menettávolságra következő lovas főcsapatnak viszont a felderítőosztagot kell támogatnia, ha ennek előnyomulása, a nagyobb ellenség ellenállása következtében, megakad. Nagy Aurél: A es. és kir. 4. huszárezred 4. századának tevékenysége 1914. augusztus 12-től augusztus 15-ig. In. Hadtörténelmi Közlemények. 1928, 73–86.
- ³⁹ A távolfelderítésről jó összefoglaló Fabinics Bélának a MKSz-ben megjelent tanulmánya.
- ⁴⁰ Hegedüs Pál altábornagy (Debrecen, 1861. június 6. – ?, 1944. november 10.) a világháborúban a m. kir. 5. honvéd huszárezred parancsnoka, majd a 22., illetve a 24. dandár parancsnoka, 1918. február 1-jétől november 30-ig a 11. honvéd lovashadosztály parancsnoka. Az említett időben (1920) a debreceni, 1921-ben a szombathelyi körlet katonai parancsnoka és a második „királypuccs” egyik meghatározó, kormánypárti szereplője. 1921. november 1-jén léptetik elő altábornaggyá. 1922. március 1-jén nyugdíjazását kéri, április 1-jén „nyugállományba helyeztetett”.
- ⁴¹ Vö. Kövess Herman tábornagy augusztus 19-én a gorodoki esetről írt jelentését. Közli Georg Reichlin-Meldegg: Des Keisers Prinz Eugen? Graz 2010. 96–97. Továbbá: Tihockij, El. S.: Ataka Avstro-vengerskoj konnicy na 2-ju svodnuju kazačju diviziju pod m. Gorodok, 4-17 avgusta 1914. Belgrad. ÖULK... I. 165. A Magyar királyi pécsi 8. honvéd huszárezred összefoglaló története: www.pecsihuszar.hu/gorodok.pdf
- ⁴² Délre, kb. 10 kilométerre.
- ⁴³ Jamniki Jóny László (1860–1924) altábornagy, a 24. dandár parancsnoka, ő vezényelte a stojanóvi lovasrohamot 1914. augusztus 17-én. 1917 novemberétől 1918. februárig a 11. honvéd lovashadosztály parancsnoka.

- ⁴⁴ A XI. hadtest szervezetéhez tartozó cs. és kir. 80. lemergi gyalogezred. Javarészt rutén és lengyel legénységgel (68% rutén, 25% lengyel).
- ⁴⁵ Hegedüs Pál nyugállományú altábornagy: Háborús naplójegyzetei 1914. VII. 20. – 1918. XI. 24.-ig. HL I. vh. Tgy. 596.
- ⁴⁶ Bornemisza Sándor: A 11. honvéd lovas hadosztály távfelfederítése az 1-ső lemergi csata előtt. HL II. 675. 3689. doboz. Idézi Koszta 2008 91-93.
- ⁴⁷ Koszta István: Huszártörténet. Csíkszereda, 2008.
- ⁴⁸ HL Tgy II. 675. 3696. sz. doboz
- ⁴⁹ Lembergtől délnyugati irányban 75 km-re.
- ⁵⁰ Przemysltől déli irányban 7,2 km.
- ⁵¹ Sambortól kb. 55 km. vasúton.
- ⁵² 175-180 km északi irányban, ma Rudnik nad Sanem, lengyelországi város.
- ⁵³ Az 5. kassai népfelkelő huszárosztály a 45. Landwehr-Infanterie Truppendivízióhoz (osztrák honvéd gyaloghadosztály) kiegészítő hadosztálylovasságaként „végigszárguldozta 7 hónap alatt az egész Galiciát”. Újfalussy István alezredes volt a parancsnoka. Vö. A volt m. kir. kassai 5. honvéd-huszárezred története 1868-tól 1918-ig. Budapest, 1935. 313.
- ⁵⁴ Krzeszówot érintve 46 km keleti irányba.
- ⁵⁵ Rudniktól délre, a San jobb partján 6,5 km.
- ⁵⁶ 22 km déli irányban a San mellett.
- ⁵⁷ Tarnogródtól nyugati irányba Lezajsk 25 km.
- ⁵⁸ Andreas Pitlik v. Rudan und Poria (1856 - 1937) vezérőrnagy, korábban a 7. Gebirgsbrigade Visegrad (1. szarajevói gyaloghadosztály) parancsnoka.
- ⁵⁹ Kzeszówtól 44 km. nyugati irányban
- ⁶⁰ Kolbuszowától nyugati irányba, az útvonalától függően Mielec 27-32 km.
- ⁶¹ Kolbuszowától északi irányban kb. 36 km.
- ⁶² A Visztula folyó jobb partján Padew Narodowától 21-22 km.
- ⁶³ Töreksem arra, hogy a galíciai helyneveket használatában egységesen a Galícia és Bukovina 1816-1864-es osztrák birodalmi térkép megnevezésihez igazodom. A legtöbb felhasznált dokumentum rendszerint ugyanígy használja, hasonlóképpen az emlékirat-irodalom is. Érvem még az is, hogy a jelzett térkép igen könnyen hozzáférhető az interneten a mapire.eu site-on.
- ⁶⁴ Julier Ferenc: A galíciai arcvonal jobbszárnya 1914 augusztusában. Magyar Katonai Szemle, 1931 (1. évfolyam, 3. negyedév) 9. füzet 16-17.
- ⁶⁵ Julier Ferenc: A galíciai Arcvonal Jobbszárnya 1914 Augusztusában. Magyar Katonai Szemle, 1931 (1. évfolyam, 3. negyedév) 17-18.
- ⁶⁶ Ennek szervezeti része a 23. menetezred (az 50. gyulafehérvári, 51. kolozsvári, 62. marosvásárhelyi és 63. besztercei gyalogezred egy-egy menetzászlóalja) és a 24. menetezred (a 2. brassói, a 31. nagyszebeni, a 64. szászvárosi és 82. székelyudvarhelyi gyalogezred egy-egy menetzászlóalja). Lovassága: a cs. és kir. 5. komáromi huszárezred tartalék százada.
- ⁶⁷ Kiegészítő területe a m. kir. 38. honvéd gyaloghadosztály. Lovassága a cs. és kir. 16. debreceni huszárezred tartalék százada. A rendszeresített marosvásárhelyi 9. népfelkelő huszárosztály csak szeptember elején lett menetkész és más beosztást nyert. Tüzérsége: a cs. és kir. 36. nagyszebeni tábori ágyús ezred tartalék ütege.
- ⁶⁸ Szakall Kálmán (Molványhid, 1876. IV. 12. – Özd, 1940. I. 22.) honvéd katonatiszt. A háború kezdetétől 1917. február 15-ig a 38. honv. gyaloghadosztály vezérkari főnöke az orosz hadszíntéren. 1917. szeptember 14-től 1918. február 12-ig a 3., majd február 3-tól április 16-ig a 7-ik hadseregarancsnokság vezérkari osztályának főnöke. 1918. április 17-től szeptember 8-ig az A. O. K. megbízottja a 10-ik hadseregnél, 1918 szeptember 8-tól október 15-ig a XIII. hadtest vezérkari főnöke az olasz hadszíntéren. Kitüntetései: Lipóttrend lovagkeresztje a hadiékítménnyel és kardokkal, katonai érdemérem (ezüst) a hadiékítménnyel és kardokkal, katonai érdemérem (bronz) a hadiékítménnyel és kardokkal, II. o. német vaskereszt, a bajor katonai érdemérem tiszti keresztje.
- ⁶⁹ Parancsnoka Johann Freiherr Karg von Bebenburg [Karg János] altábornagy, a felvonulásig az V. honvéd katonai kerület parancsnoka. Szervezetében volt: a 75. honvéd gyalogadandár (a 21. és a 22. honvéd gyalogezred 3-3 zászlóalja), parancsnoka Karl Lippner von Nagyszentmiklós vezérőrnagy, és a 76. honvéd gyalogadandár (a 23. és 24. honvéd gyalogezred), parancsnoka: Adalbert Benke von Tardoskedd ezredes. Hadosztálylovassága a cs. és kir. 2. huszárezred

1. és 2. százada. Tüzérsége a 38. tábori tüzérdandár (a 34. tábori ágyúezred 5 ütege és az 5. honvéd ágyúezred I. tüzérosztálya 4 üteggel), parancsnoka Emanuel Werz ezredes.
- ⁷⁰ A 38. honvéd hadosztály működése a világháborúban 1917 márciusáig. HL TGY 591. A szöveget kiegészítettem tardoskeddi Benke Béla (1864–1939) ezredes, a 76. dandár parancsnokának az ugyanazon jelzet alatt megtalálható bejegyzéseivel. Benke Bélát 1914. november 1-jén vezérőrnaggyá, 1917. november 1-jén pedig altábornaggyá léptetik elő. 1919. január 1-jén nyugdíjazzák.
- ⁷¹ A világháború 1914–1918, különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja m. kir. Hadtörténelmi levéltár, Budapest, 1928-1942. (A továbbiakban: A világháború...)
- ⁷² A harcoló század rendszerint a parancsnokságból és 3, 2-2 repülőgépből álló repülőszakaszból állt. Az 1. és 2. szakasz végezte a repüléseket, a 3. szakasz „tartalékszakasz” volt. A tábori repülőszakad személyi és anyagi állománya: 8 tisz, 15 altiszt, 89 fő legénység; 6 repülőgép, 1 személy-, 2 segély- és 1 tehergépkocsi meg 90 hámosló.
- ⁷³ A 11. repülőszakad kezdetben a hadsereg főparancsnokság rendelkezésére Stanislauban volt. Repüléseit augusztus 22. után kezdte meg, miután a 3. hadsereg rendelkezésére bocsátva, vasúti szállítással Lembergbe telepítették át.
- ⁷⁴ A repülő-felderítésről igen tanulságos dolgozatot írt Lukács Béla ny. altábornagy A légi felderítés és annak befolyása a komaróvi csata vezetésére címmel. (MKSZ 1932. 5. sz. 36.) Abból vettem át a két történetet.
- ⁷⁵ Kövess Géza (1896–1977) hadtörténész, a bécsi hadtörténelmi múzeum kurátora. Kövess Hermann gyalogsági tábornok fia.
- ⁷⁶ Franz Riml von Altrosenburg (Vsetin, Mähren, 1867. 8. 4. –?) Ezredes (1911. 11. 1-jétől), 1911. április 23-tól a XI. (lembergi) hadtest vezérkarfőnöke, 1916. 7. 1-jétől a visszafoglalt Lemberg városparancsnoka. 1919. 1. 1-jétől nyugdíjazzák. Forrás: Peter Broucek: Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Böhlau Verlag Wien. 1980. 287.
- ⁷⁷ Kövess Géza 51.
- ⁷⁸ A világháború... által használt alcím a 13. fejezetben.
- ⁷⁹ Halicztl kb. 17 km.
- ⁸⁰ Augusztus 23-án a 21. ezredet és az 5. tábori ágyúezred 4 ütegét Sarniki dolinára tolták előre.
- ⁸¹ „Augusztus 24-én az ezred [a kolozsvári 21. honvéd gyalogezred] két üteggel Podhajcera ment, 42 km kánikulai forróságban, homokos, rossz úton. A Rudniknál 10 és 11 óra között tartott hosszú pihenő után ezredünk délután 15 órára elérte menetcélját és Podhajce mellett, Beckersdorfnál a Mohylka magaslaton éjjelezett.” Vö. Körmeny Géza: A m. kir. kolozsvári 21. honvéd gyalogezred. 89-91. In: Deseő Lajos (szerk.) – Ardó Gyula (szerk.): Erdélyi ezredek a világháborúban. Ardó Irod. és Könyvkiadó Vállalat. 1941.
- ⁸² A hadosztályparancsnokság a tartalékkal (1 zlj., 2. lov. szd., 2 üteg) az augusztus 25-ére virradó éjjelt a 389-es háromszögelési pont, Kopanie magaslatról nyugatra fekvő erdőben töltötte.
- ⁸³ A helyzet tisztázása céljából a hadosztályparancsnok elhatározta, hogy támad és a Monasterzyskától keletre fekvő magaslatokat elfoglalja, hogy Buczacz felé betekintést nyerhessen és az eddig nagyon hiányos felderítést kiegészíthesse.
- ⁸⁴ A világháború I. 368. (13. Fejezet. A 3. hds. és a Kövess hds.-csop. gyülekezése)
- ⁸⁵ Monasterzyskát középen átszelő patak.
- ⁸⁶ A Világháború I., 369.
- ⁸⁷ A 76. dandárparancsnokság.
- ⁸⁸ Délután 3-ig ők is feljutottak Monasterzyskától keletre fekvő magaslatokra.
- ⁸⁹ A zászlótörténet változata Ajtay Endre nyugalmazott ezredes tollából: „A zászlórúd a harc hevében eltört. Egy derék altiszt ezt látva, a zászlót letépte a csonka rúdjáról és zubbonya alatt derekára csavarta. Az altiszt később az oroszok fogságába esett. Három évig rejtgette a fogságban a drága ereklyét. Akkor, mint rokkantat kicserélték és a zászlót sikerült hazahoznia.” Erdélyi ezredek... 130.
- ⁹⁰ A világháború I., 369.
- ⁹¹ Erdélyi ezredek a világháborúban Szerk.: Deseő Lajos vitéz (Ardó Irod. és Könyvkiadó Váll., Budapest, 1941.)

- ⁹² Éjjel megérkezik a hadosztály-parancsnoksághoz Lippner vezérőrnagy harcjelentése is, amelyben beszámol 26-án reggel Haliczra érkezett különítményének „roncs”-airól.
- ⁹³ Halics (lengy. Halicz, or. és ukr. Галич, latinul Galic, ném. Halitsch) város Ukrajnában.
- ⁹⁴ Soltész 282.
- ⁹⁵ Szakall 8.
- ⁹⁶ Karg, Johann Baptist Friedrich, Freiherr von Babenburg (Bodenbach, Csehország, 1859. 09. 7. – Budapest, 1934. 01. 4.) címzetes gyalogsági tábornok (1915). 1914. április 4-től a m. kir. (kolozsvári) V. honvédkerület parancsnoka, 1914. augusztus 1-jétől a 38. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka az orosz fronton. Balla 175–176. o.
- ⁹⁷ k.k. 40. LstlBrig. (Brünn), parancsnoka Joseph Kroupa ezredes Szervezete: 14 (3) és 24 (4) Lst. gyalogezredek, 35. tartalék ágyúsüteg.
- ⁹⁸ A világháború VI., 370.
- ⁹⁹ Ma Pidhatsi, Monasterzyska (ma Monastyriska) déli irányban kb. 25 km.
- ¹⁰⁰ Podhaje-től északkeletre kb. 7,5 km.
- ¹⁰¹ Nowosiolkatól további 4 km déli irányban.
- ¹⁰² Az út kb. egyharmada.
- ¹⁰³ Erdélyi ezredek 89-90.
- ¹⁰⁴ Bíró Lajos, Antal Áron, Nemesdy (Neumán) Ernő százados: A volt m. kir. brassói 24. honvéd gyalogezred, népfölkelő gyalogezred és pótzászlóalj története. Székelyudvarhely. É. n. (1943)
- ¹⁰⁵ 1928-ban rangidős alezredes (1925. május 1-től) az egri 14. honvéd gyalogezredben. A viszszaosztott erdélyi részekben 1941-ben tíz vitézi szék alakult, a szentgyörgyi a 9. főkapitánya vitéz Gaáli Ernő nyugalmazott vezérőrnagy. Forrás: Háromszék napilap, 2011. április 6. 1944-ben az akkor Gaáli Ernő Csík vármegyei főispánt kinvezik Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely vármegyék, valamint Marosvásárhely törvényhatósági jogú város területére illetékes országmozgósítási kormánybiztosnak Dr. Pál Gábor országgyűlési képviselő helyébe, aki lemondott tisztségéből. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944. 1944. június 1-jei ülés. (57.)
- ¹⁰⁶ Ukr. Berezhivka
- ¹⁰⁷ Kb. 18 km-re, keltre a Stripa folyó partján
- ¹⁰⁸ Debreczeni Gyula százados
- ¹⁰⁹ Goga Eugen. (1888 – 1935), író, újságíró. A mozgósítás előtt az aradi Tribuna, majd a Românul újságírója. A háborúba a nagyszebeni 23. honvéd tábori gyalogezred fogarasi, III. zászlóaljával vonul fel, tartalékos honvéd hadnagy. Monasterzyska melletti csatározásban orosz fogságba esik. Élményeit Două Siberii. Din însemnările unui Ardelean, fost soldat austro-ungar și prizonier în Rusia. (București. 1916.) címmel adja ki. Az itt közölt részlet magyar nyelven első közlésben fordításomban jelenik meg.
- ¹¹⁰ Az akkori harcászati elvek szerint egy századra – ott ahol döntés kerestetik – 100 lépés arckiterjedés jut. Ez azonban nem azt jelentette, hogy mind a 263 fő létszámú századot egy sorba kell állítani. Az előljárók mégis így követelték meg, és ha többnek találták, úgy kifogásolták. A honvédség főparancsnoka, Klobučar lovassági tábornok [Klobučar, Wilhelm Freiherr von (1843–1924) altábornagy] a háború előtt egy szemlén, amelyen magam is részt vettem, ugyanezt tette. Ilyenformán az alsóbb vezetők és a legénység is a sűrű rajtvonalakhoz voltak szoktatva. A hadjárat kezdetén ért borzalmas veszteségeket jórészt ennek köszönhetők. Bozó 25.
- ¹¹¹ Egon Zeidler-Daublebsky Freiherr von Sterneck (Graz, 1870. 9. 24. – 1919. 12. 6.) 1914 áprilisától 1916 augusztusáig a XII. hadtest vezérkarfőnök. Ebben a megbízásban Anton Goldbach ezredest váltja. Őt Franz Freiherr Abele von und zu Lilienberg követi. A háború előtt IV. Károly király katonai nevelője, a háború után a katonai irodának főnöke volt. A király száműztetését nem élte túl.
- ¹¹² Aggházi–Valér 82. A világháború... III. 362.
- ¹¹³ Wejmelka Gottlieb alezredes 1914. augusztus 8. és 25. között a hadsereg-csoportparancsnokság vezérkarfőnöke.
- ¹¹⁴ Paukert Franz, von Hohenfranken (Innsbruck-Wilten, 1860. 7. 23. – Tápiószőlő, Pest vármegye, 1914. 9. 8.), altábornagy (1913-tól). 1912 és 1914 között a nagyszebeni 16. gyaloghadosztály parancsnoka. Forrás: ÖBL 1815–1950, Bd. 7 (Lfg. 34, 1977), S. 347f. Halálának körülményei

tisztázatlanok. Kövess Harmann gyalogsági tábornok, a XII. hadtest parancsnoka feleségének 1914. szeptember 16-án írt magánlevelében azt írja, hogy a gyógykezelésre eltávozó Paukert a tápósülyi vasútállomáson bal-eset áldozata lett, vonat elé esett. Nem tudni, hogy baleset, vagy öngyilkosság. Manfred Raichenstainer öngyilkosságot említ egy bécsi szimpóziumon, 2009. november 6-án, Wodniansky tábornok öngyilkossága címmel tartott előadásában. Idézi: Meldegg 99.

¹¹⁵ Martinów-Starij

¹¹⁶ Utazómenet, amelynek a végrehajtására akkor került sor, amikor az ellenséggel az érintkezést ki lehetett zárni. A csapatok az úthálózat teljes kihasználásával halataik előre fegyvernemekre és egységekre tagolva. Hosszú menetoszlopok kialakítását kerültkék, ha elkerülhetetlenné vált, akkor menetlépcsőket alakítottak. Az alakulatok kímélése érdekében a pihenőhelyekről a vonatokat előreküldték az éjjelezési körletbe. A csapatvonat a zászlóaljakkal, osztályokkal, ütegekkel együtt menetelt.

¹¹⁷ Útközet menet, amikor az ellenséggel történő összeütközés lehetségessé vált. A menetrend kialakításánál a harcászati és harckészültségi szempontokat érvényesítették. A menetteljesítmény kiszámítására, óránkénti és naponkénti átlagos teljesítményt volt előírva. Pl. a gyalogság óránként 4, napi 15-20 km; lovasság óránként 8, napi 40-50 km; kerékpáros alakulatok óránként 10-12, napi 60-80 km; fogatolt vonatok óránként 6-8, napi 40-50 km stb.

¹¹⁸ Mai nevén Knyahynychi Ukrajnában, Stanislautól Halicson át kb. 65 km.

¹¹⁹ Kis falu Ukrajnában, Peremyshlyany övezetében.

¹²⁰ Ukrajnai település (Rohatyn körzetben), mai nevén Lipówka, Lembergől (Lvív) 60 km-re, délkeletre Rohatynától északra, 13 km-re.

¹²¹ Grubić, Milan (1861 - 1917), vezérőrnagy, a 11. (lembergi) hadosztály 21. dandárának a parancsnoka.

¹²² Pilch 94.

3. Úttalan utakon

A dandárírnok, akinek beírásait minden nap végén ellenjegyzí Nyíri százados, vezérkari tiszt, a *m. kir. 103. népfelkelő dandárparancsnokság* naplójának¹ 5. oldalán, augusztus 25., de. 9 óra 15-re keltezi a Z.T.L. 3248 számú vasúti szállítási beosztás megérkezését *Wienből*. Az aznapi feladat: irodacsomagolás. Másnapra, de. 1 óra 58-ra „a vasúti szállítás megkezdése a felvonulási körletbe”.

A dandárparancsnokság augusztus 4-én, az első mozgósítási napon állt fel a rangidősebb vezérkari tiszt, Vörös alhadbiztos, Fuchs Ödön tábori lelkész, Kuppis tartalékos gazdasági tiszthelyettes bevonulásával. Még aznap „bizottságilag” átvette a kolozsvári Bánffy palotában a Nemzeti Munkapárt elnökségétől annak irodahelyiségeit. Az irodát a tavasszal avatták fel a párt nagygyűlésén a pártelnök, miniszterelnök Tisza István megtisztelő jelenlétében. Jelzett napon önzetlen, nemes gesztussal a párt erdélyi csapata a had rendelkezésére bocsátotta, kaszinózásra nem lesz mód hadiidőben. Előreláthatóan.

A második mozgósítási nap (augusztus 5.) már munkanap. „A dandárparancsnokság irodáinak felállítása és berendezésével” kezdődik, majd „a dandárhoz tartozók lovasítására szolgáló, felavatott lovak átvétele a honvéd gyaloglaktanyában”. A rendkívüli időkre utal, hogy „a lovak általában silány állapotban vétettek át, aminek egyik fő oka, valószínűleg rossz táplálkozásukban keresendő” – jegyzi fel az írnok. Rögtön kiderül az is, hogy mi ennek az oka, s ez nem csak helyi panasz. „Az átvett lovak élelmezése a legnagyobb nehézségbe ütközött még a 4. mozgósítási napon is, mivel zab, széna, főleg pedig szalma az egész városban (nota bene: Kolozsváron) még nagy pénzért is alig volt kapható.” Ez nem elég, a lovak elhelyezése is fejtörést okozott. „A már békében a mozgósítási terv alapján kiutalt istállók a Biasini szállóban² elhanyagolt állapotban és oly piszkosnak találtattak, hogy a lovak a tervtől eltérőleg a városban voltak elhelyezendőek, ami persze sok utánajárást igényelt és idővesztéssel járt. A lovak felszerelésének kiutalására a mozgósítási terv nem intézkedett, minek folytán azok megszerzése előreláthatóan nagy nehézségekbe fog ütközni.”

Gyarapodott viszont a parancsnokság törzslétszáma. Ezen a napon bevonulnak a parancsőrtsztek, Szombathy főhadnagy és Weiner számtiszt is. „Mindketten a hadbiztossághoz beosztva.” Az illetékek és járulékok kifizetése után újabb bosszantó gond, hogy „az irodába a szükséges nyomtatványok, irattáskák beszerzése, illetve kiegészítése”. Kiderült ugyanis, hogy „hogya bár ezek a mozgósítási terv elkészítése, illetve felújítása alkalmával az V. kerületi parancsnokság népfel-

kelő osztály vezetője által hiány gyanánt lettek pótlás végett említett kerületparancsnokságának bejelentve, ezen hiányok nem pótolhattak, s így a szükségessé váló új beszerzések a 2. és 3. mozgósítási napon az ügymenet megindítását bizonyos mérvben akadályozták”. Lelki szemeimmel látom a népfelkelő írnokot, aki civilben minden bizonnyal egy hivatali irodából vonult át a dandárirodába, mert ezt az ügyviteli zsargont nem lehet egyik napról a másikra elsajátítani, megtanulni. A többnyire tömondatokban fogalmazó katonáéknál biztosan nem.

A 3. mozgósítási napon bevonult a rangfiatalabb vezérkari tiszt, Pálfi tábori lelkész is. A lovak maradandó gond. „Az átvett lovak közül 2 ló megbetegszik, egyikén hashártyagyulladás, a másikon keheesség tünetei észlelhetők. Mivel ezen betegségek minden valószínűség szerint már több napi keletűek, ezen lovak megtörtént felavatása az avató bizottság kevésbé alapos vizsgálatára vezethető vissza.” Másnapra a „betegnek felismert ló elhullott”. Öröm a bosszúságra, hogy a dandárparancsnokság részére kiutalt 3 darab autó átvétele „a terv szerint illetékes 2 *voiturette* (motorkerékpár) helyett 2 autó lett átvéve”.

Bevonult dr. Papp törzsorvos és Baloin lelkész. Zsembovits 10. honvéd gyalogezredbeli százados, gazdászati tiszt a várt napon nem vonult be, ezért „az V. honvédkerület hadbiztossága az illetékes ezredparancsnokság útján azonnali bevonulásra utasítottatott táviratilag”. Másnap (augusztus 8-án) de. 10 óra 30-kor „a törzs bemutatkozott a dandárparancsnok úr előtt”. A ló-ügy tovább bonyolódik. Kiderült du. 4-kor, amikor az egyesek lovasítására kijelölt és átvett lovak szétosztása történt, hogy további két ló kehes, egyik meg sánta, cseréjükre, pótlásukra az „intézkedések megtörténtek”. Négy nap kellett hozzá, hogy a hadtest rendelkezési egységéből (Dispositions einheit) ez a csere megtörténjen. Egy nap késéssel, a 6. mozgósítási napon bevonult Zsembovits százados is. „Közlekedési zavarok miatt vonult be elkésve.”

Augusztus 11-én a dandártörzs és a kolozsvári 21. népfelkelő ezred I. és III. zászlóalja ünnepélyesen letette az esküt a honvéd gyaloglaktanyában. „Menetkészültség elérése” – jegyzi a napló. Egy hétre volt szükség még ahhoz, hogy minden katonásan rendbe legyen a szemléhez. Közben dr. Gothárd Kálmán hadnagy, parancsőrztiszt bevonult az ezredéhez, és helyette gróf Teleki Ádám huszár hadnagy³ vonult be a törzshöz, augusztus 13-án.

Miután a dandártörzs lovainak próbanyergelése teljes tábori felszereléssel megtörtént, következhetett az ünnepélyes díszkivonulás augusztus 18-án, a császár és apostoli királyunk születésnapja *ünnepén*. Nem akármilyen eseménye volt a városnak.

A csapatok a „kis gyakorlótérre” vonultak ki, az ünnepség tábori misével kezdődött. A napló felsorolása szerint a kivonuló csapatok: a 21. népfelkelő gyalog-

ezred I. és III. zászlóalja,⁴ a 9. honvéd menetezred kolozsvári (21-es) zászlóaljai a géppuska-osztaggal, a 21. népfelkelő pótzászlóalj, a 21. honvéd pótzászlóalj, a cs. és kir. 51. gyalogezred pótzászlóalja, a 35. pótüteg, a 38. gyaloghadosztály és a 103. népfelkelő gyalogdandár törzsgyalogcsapatai; természetesen Hannel Emil⁵ tábornok úr, dandárparancsnok is. Mindenki tehát, aki még nem volt kint a felvonulási körletben, vagy nem volt útközben.

„A csapatok katonai magatartása, fegyelmezettsége és fellépése igen jó volt – jegyzi a naplóvezető. Báró Karg altábornagy úr Öméltósága a csapatok magatartásáról elismerőleg nyilatkozott.”

Volt azért némi zűrzavar a menetkészültség elérésében. A rajt előtti idegesség.

„Az augusztus 4-ét követő valamelyik napon Kolozs község szolgabírója telefonon közölte, hogy a faluban 200 fogatolt szekér van már napok óta. A lovak kiitták a kutak vizét, s a kaszálókon legelnek. Zúgolódik emiatt a lakosság. Arra kért, hogy gondoskodjam ezek átvételéről. Én azonban nem tudtam, hogy milyen célt szolgálnak, s azt válaszoltam, hogy még a délelőtt folyamán választ adok. Pár óra múlva közöltem, hogy a 200 fogatolt szekeret küldje haza, s közölje a kocsisokkal (nevüket és lacímüket írják fel), hogy legyenek készen, miszerint a kiadandó parancsra újból Kolozsra jöhessenek. Mi történt? A szekerek és rakományuk mozgósítását egy hadbiztos százados készítette elő, akit a hadbiztosság főnöke szállásszabályozó hadbiztosnak küldött ki még augusztus 2-án.

A mozgósítási előkészületeket tartalmazó páncélszekrény kulcsát főnökének adta át. Az irattömegben nem tudták megtalálni a 200 fogatolt szekér rendelkezését. Augusztus közepén kaptuk meg a vasúti irodától a 103. népfelkelő dandár szállítólapját (és a dandár az eredeti terv szerint Erdélyben kellett, hogy maradjon, annak védelmére), melyet a dandárparancsnokságnak adtam át. Rövid idő múlva jelentette a dandárparancsnokság, hogy a 101. és 102. század eleség oszlopa ismeretlen okból nincs felállítva, bár a dandár azt jelentette korábban, hogy hadrendje szerint minden menetkész. Most villant fel agyamban a szolgabíró telefonközlése, s az iratok között meg is találtuk, hogy az említett két eleségoszlop a 103. népfelkelő dandárhoz tartozik. Azonnal telefonáltam a szolgabírónak, hogy a hazaküldött kocsisokat szekerekkel együtt azonnal hívja be Kolozsra. Egyidejűleg utasítottam a marosvásárhelyi huszárezred mozgósítási előadóját, hogy küldjön két tisztet a fogatolt szekerek átvételére, Kolozsra, majd az átvétel után jelentkezzenek Kolozsváron a 103. népfelkelő dandár parancsnokságánál. A két szállító oszlop azonban nem lett idejében menetkész, külön kellett azok irányítását kérni a vasúti irodától, amiért ún. dugót kaptunk. Ez azonban nem engem illetett, hanem a marosvásárhelyi huszárezred mozgósítási előadóját, mert el-

mulasztotta a két tisztelet kiküldeni, habár az a mozgósítási naplójába elő volt jegezve az általam még az előző évben kiadott rendelet alapján.”⁶

Azért időztem el ilyen hosszan menetkészültségi folyamat részleteinek a leírásával, mert ez a hadra vonulás jellemző, lényegében egységes, szabályszerű forgatókönyv, sápadt, de érdeklődő civil számára száz év teltével már kultúrtörténeti kuriózum. Ez az ésszerű magyarázata annak is, hogy külön fejezetbe szedtem az abban résztvevők emlékezetének az eddigi kutatásaim ideje alatt elérhető, írott tanúságtételét. Az alább következő részletek az olvasó számára, ha nem is teljes, de mindenképpen érdekes, továbbgondolásra, netán újragondolásra alkalmas adalék arról az eseménysorról, amely alapjaiban ártírt az életünket, s amelyről nem mindig a legavatottabb forrásból értesültünk, és amelynek kereteit, ha szabad így fogalmaznom, az előző fejezetekben feszegetni megkezdtem.

A népfelkelésről, sőt a 103. népfelkelő dandárrol is tudunk már egyet s mást. Az itt felvezető történet és a továbbiak *első közlés*, a szakmai zsargonban *forrás-közlés*.

Haladjunk sorban.

3. 1. A dandár az első vonalban

A dandárparancsnokság augusztus 28-án, de. 2-kor érkezik Stanislauba. A helyszínt már ismerjük, a de. 2 órát kell pár szóban magyaráznom. A katonai nyelvezetben a napnak két szakasza van: délelőtt és délután. A nap első 12 órája a délelőtt, a második 12 óra délután. Nincs romantikus kikelet, alkony, éjszakai, hajnali, esti időpont, csak de. és du., azaz a de. 2 óra az civilben éjfélt után 2, és így tovább.

Tehát koromsötétben kiért a törzs, és beszállásol a katonai állomásparancsnokság (Mil. Stations Kmdo) épületébe, és „felállítja” az irodáit. A 2. hadseregparancsnokság op. nro. 17. számú távirati rendelete szerint a 103. népfelkelő gyalogdandár parancsnoka „átveszi az összes Stanislauban levő csapatok fölött a parancsnokságot”. De. 6-kor (vagyis pirkadatkor) a dandárparancsnokság intézkedik Stanislau biztosításáról. A már kint levő 22. népfelkelő gyalogezred, a II. és III. zászlóalját a várostól nyugatra, a Pasieczna fölötti dombra (Intrena Gora 354 háromszögelési pont) rendeli állásba a 21-eseket a keleti dombhátra Wolczynice fölé, a 9. honvéd menetezredet pedig a dombhát déli nyúlványára, Podluze fölé. A 38. honvéd hadosztály tűzkeresztségének történetéből ismert (előző fejezet) kényszerhelyzet ezt a rendet szinte követhetetlenül, azonnal felülírja. A 9. honvéd menetezredet a 2. hadseregparancsnokság telefonon sürgősen a 38. hadosztályparancsnoksághoz Maryampolba rendeli, az du. 12 óra 55-kor

indul. Du. 5-kor a 2. hadseregparancsnokság op. 37. számú távirati parancsa 29-én kora reggelre a 21. népfelkelő gyalog ezredet Haliczra rendeli „az ottani hídőrség megerősítésére”. A 22. népfelkelő gyalog ezred korábban Jezupolba kiküldött I. zászlóalját a hídfőparancsnokság szintén Haliczra rendeli.

Az történik tulajdonképpen, hogy a monasterzyskai verekedésből megtépázottan kimenekülő 38. hadosztályparancsnokság augusztus 27-én átvette a hídfőparancsnokságot, és intézkedett a megszállására, az első hírré, hogy az oroszok Nizniówtól keletre átlépték a Dnyesztert, *a körülrárást elkerülendő*, javasolta a hadosztály kivonását a hídfőből. Még aznap este 6-kor el is indult és erős menetel de. 9-kor elérte Maryampolét, ahol a csatlakoztak hozzá a 21. honvéd gyalogezred részei és a 22. ezred III. zászlóalja. Onnan pihenő nélkül de. 11-ig el kellett, hogy érje a 18 km-re, északra levő Kalniowaga-t. (Szakall, 3)

A 38. hadosztály helyét és feladatát vették át sebtében a 103. népfelkelő dandár említett alakulatai.

Még ugyanaznap a 23. népfelkelő gyalogezred II. és az éjszaka folyamán bevonuló III. zászlóaljának „elrendeltetett, hogy a 21. népfelkelő gyalog ezred által elhagyott állás elfoglalása végett 29-én de. 5-ig Wolczyniec-nél beérkezzenek”. A 2. hadseregparancsnokság a Jezupolban lévő I./22. és a 29. és 30-án oda bevonuló I./23., II./24 zászlóaljakat közvetlenül a dandárparancsnokság alá helyezte. „Ezen zászlóaljak parancsnokának (a 24. népfelkelő gyalog ezred parancsnoka) Op. nr. 37/V. szám alatt parancs ment a Dnyeszter és Bystryca átjárókat tartani.

Annyit még talán, hogy mint ahogyan a felvezető részletből kiejlik, a népfelkelő zászlóaljak a 38. hadosztály Dnyeszter-átkelését biztosítva, a tábori ezredeik *kíséretében* a Halicz környéki találkozóharcokban estek át a tűzkeresztségen, szeptember első napjaiban.

Olvassuk a nagy a dicsőséges visszavonulás részleteit, ugyancsak *állásközelből* – ahogyan napló-, meg emlékirat közléseimet már korábban is ajánlottam – a 23. (*nagyszebeni*) *népfelkelő* gyalogezred III. zászlóaljának vesszőfutását követve a visszaúton, Halicztól a Kárpátokig.

Az eredetiben első és – tudomásom szerint – talán egyetlen kiadásában, 1915-ben megjelent emlékirat⁷ részlete magyar nyelven, saját fordításomban itt jelenik meg *első közlésben*.

3. 2. „Diese rumänen sind alle Schufte.”⁸

Unalmas utazásunk volt Máramarosszigetig. [...] ⁹

Éjszaka sebesültszerelvények jöttek velünk szembe. Voltak közöttük az egy héttel korábban kiutazott, fogarasi honvédzászlóaljból is néhányan. Mesélték,

hogyan beérkezésük után nyomban kivitték őket az arcvonalra, és megsemmisült az egész zászlóalj. Azt nem tudták elmondani, hogy hol harcoltak, Galíciában vagy orosz földön. Mi, a tisztok gyanítottuk, hogy még Galíciában harcolhattak, s ennek már a gondolatától is megboradtunk. Ha a harcok csakugyan Galíciában vannak, akkor nekünk, népfelkelőknek mi dolgunk van a harcmezőn?¹⁰

Reggel, augusztus 28-án Máramarosszigeten ébredtünk. A románság egy másik határszélére értünk. Az állomáson megtudtuk, hogy Stanislauiig utazunk. Hol lehet az? Azt mondták, hogy estére odaérünk. Leszálltam a vonatról, és reméltem, hogy találkozom valaki ismerőssel Dragos vajda országából, ahol megfordultam két évvel ezelőtt, és kezdeményeztem a magyarországi Román Irodalmi és Művelődési Egyesület létrehozását. Boldog lettem volna, ha kezet szoríthatok egy románval és érdeklődhetek a ruszinok peréről, a románok politikai és művelődési helyzetéről, barátokról és ismerősökről. Senkivel nem találkoztam. A katonai alakulatok minden helyet betöltöttek. Úgy kellett elválnom a románok lakta vidékekről, hogy senki otthon maradótól nem búcsúzhattam el. [...]

Miután elhagytuk a Kárpátokat és átértünk Galíciába, feltűnt nekem, hogy a vasutasok között voltak olyanok is, akik egy szót sem tudtak németül.

A vasútállomáson a feliratok, a cégtáblák szláv, rután és lengyel nyelvűek voltak. A civil lakosság csak szláv nyelven beszélt. Beérkeztünk a szláv tengerbe, és nem győztem eleget csodálkozni a nemzeti szabadság gyakorlásának tényein. Bárha így volna nálunk, Erdélyben is! Utazás közben többször elmondták, hogy legyünk résen, Galícia lakossága nem kedvel bennünket, és sok a kémgyanús közöttük. Nem értettem, hogy ez hogyan lehetséges egy ilyen rendőrállamban, mint a mienk. Gyanítottam, hogy nagyon erős és nagylelkű lehetett az orosz propaganda, ha ez sikerült neki. Egy bukovinai román még az állomáson figyelmeztetett rá, hogy „ezek a potyalesők valamennyien orosz bérencek!”

Éjjélkor érkeztünk meg Stanislauba. Koromsötét volt és hihetetlen zűrzavar. Sok időbe telt, amíg kiszállhattunk és gúlába rakhattuk a fegyvereket. Parancsra vártunk. Nagy későre megérkezett az őrnagy, és kivezényelt minket egy közeli rétre, ahol éjszakázhattunk. Katonásan méltatlankodtunk, aztán a sötétben tapogatózva fekvőhelyet kerestünk. Megparancsoltam a szanitécnek, hogy nyisson ki egy hordágyat és arra feküdtem rá. Attól féltem, hogy a pusztai földön megbetegszem és elpatkolok. Elszenderedtem pár órára, miközben elátkoztam minden és mindenkit, aki ezt a háborút kitalálta.

[...]

Augusztus 29. Reggel kikecmergek a takarók alól és körülnézek. Az állomás melletti réten vagyunk. Baromfitér, vagy egy parlagon hagyott terület lehet. A katonák mint egy hangyaboly, nagy sürgés-forgásban voltak. Csak a gúlákba rakott

puskák pihentek közömbösen, a monarchia katonai erejének példázatára. A háttérben a város irányába sorakozva álltak a vonatok, mindenik a maga zászlójával. Füstbe burkolózva, valamivel közelebb hozzánk a gulyáságyúk. Föltápáskodom, kitörülöm az álmot a szememből és jobban körülnézek. Először látok egy katonai tábort. Újabb és újabb alakulatok érkeztek és mentek el, az országúti járművek ugyanígy, akárcsak egy vásárbán.

A hegyek mögül méltósággal fénylő és meleg orcájával fölkúszott a nap, nem érdekelték a mi panaszaink. Bosszús és mérges voltam. Nem értettem, hogy miért kellett nekünk a szabad ég alatt éjszakázni, mint a rideg marháknak, amikor körülöttünk palotaszerű épületek sorjáztak. Az egész városban nem találtak a tisztek számára szálláshelyet? Minden bajtársam méltatlankodott. Az élet viszontagságaihoz szokott bakák nevettek rajtunk és élcelődtek velünk. Egy közeli porta udvarán lévő kútnál mosakodtunk. Csak asszonyok voltak a háznál, és bár csak mutogatással tudunk értekezni, bizonytalanul fogadták kéréseinket. Kértem egy mosdótálat, valahogy nem tudtam másképp megmosdani. Az otthoni urizálás ide is elkísért. Nem tudtuk elképzelni azt, hogy van élet a reggeli kávé nélkül, azért egymást követve elosontunk az állomási restiig. Koszos és drága volt. Az állomáson csak lengyelül meg ruszinul beszéltek, sok volt a gyanús alak. Aki nem beszélt németül, az kémgyanús volt. Bármelyiket örömmel galléron ragadtam volna és minden bosszúságomat kitöltöttem volna rajta, hogy ide kellett jönnöm, ebbe az átkozott országba. Mi dolgom van nekem itt? Mi dolgom van Galíciában, Oroszországban és a monarchia minden ellenségével? A remény, a jó öreg remény nem hagyott cserben, folyamatosan visszatért, mint a nap az égboltra, és melengette a szívem. Ki tudja, talán Bukovina felé megyünk. És akkor..., hát igen, eltökéltem, hogy minden parancsot és eskümet is megszegem. Egyébként is mit jelent egy meggyőződés és érzelmeimet megtagadó kényszereskü? A Jóisten nem magyar miniszter, hogy megbüntessen egy olyan szerződészegésért, amit akaraton kívül kötöttünk. Az álmaim mindig cserbenhagytak, és annak ellenére, hogy ostobaság, jólesett belegondolni.

Más alakulatok továbbmentek, ránk nem került sor. Unatkoztunk. Nem volt még menetcélunk. Túl korán érkeztünk, és a stanislaui parancsnokság nem tudott velünk mit kezdeni. Zúgolódtunk és csodálkoztunk a rendetlenségen és azon a közömbösségen, amellyel bennünket fogadtak. Fölébredt bennünk a katonás büszkeség. Bár meg voltunk győződve arról, hogy a monarchia nem fog majd velünk Moszkváig masírozni, de azért bakaruhában voltunk, fegyverünk volt, és sehogyan sem fért a fejünkbe, hogy azért vezényeltek ki bennünket Galíciába, hogy itt rontsuk a levegőt, és félvállról vegyenek, mindenki sajnálatára.

[...]

Váratlanul megjelenik egy büszke és rátarti vezérkari százados. Röviden beszélgel az őrnagyunkkal, majd léptei taktusára ezüstfejú lovaglópalcájával csizmaszárát csapkodva elment. Azt a parancsot kaptuk, hogy készüljünk fel Stanislau védelmére. Érdekes! Mi, akik arra készültünk, hogy meg sem állunk Kijevig, most meg kell védenünk azt a várost, ahol kivagoníroztunk, és olyan közel volt a Kárpátokhoz. És nekünk, a népfelkelőknek kell megvédenünk! Tehát mégiscsak igaza volt az őrnagynak, aki azt mondta, hogy minden bizonyos tűzbe megyünk. Most hajlandók voltunk elhinni neki, de nem tudtuk elképzelni, hogy miképpen fogunk majd harcolni.

A zászlóalj menetalakzatba sorakozott. Át kellett haladnunk a városon. Büszkén lépkedtünk, végre harcba induló katonák voltunk, és nem volt közömbös számunkra az, hogy Stanislau lakói, főképp a lányok hogyan tekintenek ránk. Bizalmatlan arcokat is láttunk, nem tudtuk mire vélni. Mi nem tudtunk semmit a galíciai helyzetről, a bizalmatlanok tájékozottabbak lehettek.

Olyan gyorsan elhagytuk a várost, hogy nem volt idő arra, hogy megnézzük magunknak. Egy jó országútra értünk ki, és Isten tudja, milyen irányba meneteltünk tovább rendben, szó nélkül. Mindenki az otthoniakra, Erdélyre gondolt. [...]

Azt sem tudom, hogy egy Podluze nevű falun mikor haladtunk át. Máshol jártak a gondolataim. Egy domb árnyékában álltunk meg. Rövid volt a menet, nem fáradtunk el. Eligazításra magához hivatott az őrnagy [...] Az ellenség valahol Kolomea táján volt, és Stanislau felé tartott. Állásba kellett mennünk a folyópartot kísérő dombélen, és fel kellett tartoztatnunk, ha közeledne. Lélegzet visszafojtva hallgattuk a tájékoztatót, csupa fül volt mindenki. A végén elmondta azt is, hogy messze vannak még az oroszok, majd a térképen kijelölte minden század védelmi szakaszát és elköszönt. Gyorsan elsiettünk a parancs végrehajtására. Mindent előírászerűen, igen komolyan csináltunk, nem ismertünk magunkra. A Jezupol felé vezető út szegélyén beásott saját csapatokra találtunk. Először láttunk lövészárkokokat. A tisztek elmondták, hogy ágyúzást hallottak. Most csend volt. Mi az út jobb oldalán lévő dombvonulat élén mentünk állásba. Előttünk búzamező és kukoricás volt, jobb oldalon a Worona völgye, ahova egy meredek, mogyoróbokros, bükkcserjés lejtőn mehettünk le. Megkerestük a helyünk és kijelöltük a figyelőőrsök állásait.

Ifjú koromban nagyon szerettem a katonásdit. Tizenhat éves koromban az volt a vágyam, hogy kard legyen az oldalamon és a császár szolgálatába álljak. A királyokra rá sem bagóztam. Később, húszévesen tényleges szolgálatra a hadseregben akartam maradni, de nem tetszett az, hogy nem mondhattam el a véleményem, hogy szótlánul álljak a feljebbvalóm előtt még akkor is, ha éppen nem

volt igaza, vagy valami oltári marhaságot mondott. Most, amikor újra húszévesnek éreztem magam, minden katonai ambícióm feléledt. Gyorsan elhelyeztem a szakaszom, elkértem a parancsnokom lovát, előrelovagoltam, hogy tájékozódjam a helyzetünkről. Megpróbáltam kifürkészni, hogy honnan érhet bennünket támadás, és azt hogyan verjük majd vissza. Minden eshetőségre számítva átrendeztem a figyelőőrsöket és kiigazítottam az állást. Komoly taktikussá lettem, ahogy az egy nagy terveket szövő emberhez illik.

A konyhások eléggé megkéstek, mert az állásaink felvezető utak nélküli, eléggé meredek helyen voltak. Az első ebédünket alumíniumtányérokból, a mezőn fogyasztottuk el. Egy szántáson, oldalfekvésben ettünk, és nem volt ötletünk arra, hogy ezt hogyan lehet majd így tovább csinálni. Csak az őrnagy volt vidám. Humorizált és arra biztatott, hogy meg kell ezt szoknunk, mert később sem lesz másképpen. Készített nekünk egy teát a hordozható samovárjával, és atyáink gondoskodott rólunk.

Heverészve, a tűző nap elől lovaink árnyékába lapulva eltelt a nap. Hogy még se legyen annyira egyhangú az életem, lebátorkodtam a patakpartra és megfürdöttem a Worona zöldszen hullámozó vizében. A hűvös vízben egészen megfitalodtam.

Azt hallottam, hogy a faluban őrizetbe vettek egy papot, aki csapatainkat kémlelte. Felakasztották. Az első olyan hír, ami megerősített bennünket abban, hogy a galíciai rutén lakosság ellenséges velünk szemben.

Nehezen barátkoztam meg azzal a gondolattal, hogy a szabadban kell éjszaka-znunk. Mindenki azt kívánta, hogy lemenjen a közeli faluba és emberhez méltón pihenjen, de a parancs arra kötelezett, hogy közelebb vonjuk egymáshoz a figyelő őrsöket, és mindenki az állásban maradjon. A bakáknak panaszkodtam, hogy ezt a helyzetet én nem fogom túlélni. Nevettek rajtam és azzal bátorítottak, hogy majd olyan fekhelyet csinálnak nekem, mintha otthon lennék. Hoztak is egy kazalnyi szénát és egy szélvédett dombhajlatban jó fekhelyet készítettek, ahol egymás mellé lepihenhettünk.

Augusztus 30. – szeptember 1. Hajnalhasadáskor ébredtünk. [...] Félálomban még feliasztjuk az embereket, és egy forró fekete elfogyasztása után elindulunk. Menetirány Halicz. A századparancsnokomat ledobja a lóva, amit az emberek rossz jelnek mondanak. Egyéb baja nem lett, csak hogy eltört a szemüvege. Két oszlopban indultunk el. A 11. és a 12 század a Hanusovcet is érintő úton Jezupol irányába, a másik két század picit odább, tőlünk keletre követ minket. Az úton a katonák az oszlopot kísérő rutén gyerekeknek alamizsnát adnak az otthonról hozott és a kenyeres zsákból. Kenyeret és pár krajcárt. [...]

A 23. népfelkelő gyalogezred bolyongása Nyugat-Galíciában

Négy órán át menetelünk a tűző napsütésben. Egy rövid pihenő után többen nem hajlandók föltápázkodni az út menti árokból. A Bystryca folyó fahídjához közeledünk. Jezupol városhely van a túloldalon. Meglepetés fogad. A hídrség egyik tisztje meséli, hogy egy orosz gránát onnan alig száz lépésre csapódott be. Előírászerűen, libasorban, futólépésben megyünk át a hídon.

A hír és a közeledő veszély fölráz mindannyiunkat. Szaladnak az öregek, mint az őzgidák. A hídon túl bevárjuk az utánunk jövőket, riadtan figyelő arcokat látok. Az ellenséget szimatoló vadak csordájához hasonlítottunk.

Senki sem panaszkodik már fáradtságra. Titkolt félelemmel indulunk tovább. Hol lehetnek az oroszok? Nem vagyunk-e már tűzéségük célkeresztjében? Mindenkit kínozó kérdések. Vigyázva haladtunk, kerülökel, a kertek alatt, erdők sűrűjén át, torony iránt a mezőkön. A Dnyeszternek a wodniki¹¹ útra átvivő pompás vashídjához élünk. „A Dnyeszter folyó fiúk!” – kiáltom a legénységnek. Életükben először láthatták... „A Dnyesztértől a Tiszáig” – Eminescu verssorára gondoltunk. Különleges és mély, de szomorú üzenete van ennek a sornak.

Az egyik legény a fülembe súgva kérdi, hogy „Mi lesz, hadnagy úr, ha besszarábiai testvéreinkkel kell verekednünk?” Nem válaszoltam neki. Magam is elgondolkodtam már ezen a kérdésen. Ki tudja, hogy milyen átok vár még ránk?

A patak túloldalán látjuk a saját ütegállásainkat. Két tiszt fölkapaszkodott a hídoszlopokra és jelzőzászlókkal hadonásztak. Először láttam ilyen jelzéseket. Nem értettem semmit, főképpen azt nem, hogy hogyan lehet hátulról az ágyúkat irányozni. Lehet, hogy csak egyszerűen fáradt voltam, nem tahó. Azt tudom, hogy a híd körül ásott lövészárkokban fiatal katonák voltak, az árkok előtt spanyollosok. Ezeket is először láttam. De az sok újdonság sem tudott fölrázni. Eldőltem a földön és bámultam az eget. A katonák is leheveredtek a gúlába rakott fegyverek mellé. Élveztük a napsütést. Minden, ami körülöttünk volt: a folyó, a híd, a dombok, az erdő, a lövészárkok tele katonával képlekennyé vált, elernyedve, pihegve pihentünk. A föld óriási bárkává vált, ami ringatva úszott a levegő kék hullámain, a közeli fák mint valami óriás, zöldellő árbocrudak ringatóztak, az árboccsúcson a magasban röpködő madarak szárnya lengett. (A térképen a zászlóalj bolyongásainak első szakasza.)

Alig szenderedtem el... Félálomban hallok az őrnagy hangját: Vergatterung! Gyülekező! Oszlopba fejlődve elindultunk a dombok alatt futó vasúti töltés mellett Halicz felé. A katonák átkozták a tűző napot, alig vonszolták magukat. Többen ájultan estek el. Amikor ha jól emlékszem Wodnikiben megálltunk, alig ismerünk egymásra. Nyúzott szellemkatonák buktak elő a porfelhőből. A fegyelem fellazult, a parancsokra nem reagált senki. Lerogytam egy ház tornácára, azt hittem, hogy végem van.

A faluban a fogarasi honvéd zászlóalj bakáival találkoztunk. Elmesélték, hogy miképpen verték szét őket az első csatározásban. Akik élve megúszták, szétfutottak akárhova Galíciába. Juzupolban meghúzódtak 10-12-en. Egy szászvárosi önkéntes mesélte, hogy barátaim, Goga¹² és Gábor megsebesültek, de nem tudta, hogy tovább mi lett velük.

Haliczig még volt pár kilométerünk. Újra elindultunk, de már nem voltunk katonák, hanem egy álmatag csorda. Nem láttam jó végét az osztrák–magyar ármádiának, ha hozzánk hasonló.

Haliczban sem találtuk meg a helyünk. Az őrnagy elment érdeklődni, engem meg hátraküldött megkeresni a lemaradt két századot, amelyek sehol nem voltak. Boldog nevű lovát is ideadta. Átlovagoltam a Dnyeszter hídján, beértem a hajdani vár romjait sejtető dombok és a folyó közé szorult Halicz mezővárosba. Más körülmények között szerettem volna megnézni a haliczi hercegség és püspöki székhely öreg várát. A városka utcáin minden fegyvernemből való katonák nyüzsgtek. Némelyek oszlopba fejlődve elindultak a dombtetőre, mások a piactéren át Kalusz felé tartottak. Mindenütt szétszórt csoportok, a házak udvarán is álldogáltak és bámulták a nyüzsgő tömeget. Ápolt és komoly ábrázattal parancsőrítettek száguldoztak mindenfelé. A lakosok, többségében zsidók, lovakra, szekerekre, taligákra pakolták a holmijukat. Megálltam ebben a kavargó hangyabolyban, és kerestem a századaink embereit. Rákérdezek egy tisztre: „Nem találkoztál valahol két 23-as népfelkelő századdal?” Rám néz és maliciózusán nevet: „Öregem, az oroszoknál lehetnek.” Gyorsan visszakérdezek: „Igen? Mi történik itt?” „Visszavonulás. Viszlát!” Elképedtem, az utca közepén szédülten ültem a lovon. Mi úgy indultunk el Fogarásról, hogy meg sem állunk Oroszországig, és már lám, alig két napja vagyunk Galíciában, és már futunk Haliczból, amiről úgy tudtam, hogy egy erődtített hely. „Üdv az osztrák–magyar hadseregnek!” – mondom magamban. Összefutok a zászlóalj segédtisztünkkel, ő is az eltűnt századokat keresi. Belovagoljuk még egyszer az utcákat, sehol nem találtuk őket. Visszafordulunk, alig tudunk átvergődni a hídon a sok sebesültszállító kocsi és a gyalogoszlopokkal összekeveredett lövegek között. A tüzéség siralmas volt. Hat helyett három ló vontatta az ágyúkat, a gyalogosoknak a füsttől feketére pácolt arcán barázdákat oldott a verejték. Egyesek vértelen arccal mély álomban ingadoztak a nyeregben, vagy lógtak az ágyúkon. Babilóniai zűrzavar volt. Egy kétségbeesett százados ostorral ösztökélte a továbbhaladásra az oszlopot a hídon át, egyeseket a vízparton, ahol lefogatoltak és állásba fordították a várható ellenségre az ágyúkat. Láttam az első szentképet a csataterőről és beleborzadtam, remegni kezdtem, mint a fűz. A fáradtság, a düh, hogy nem tudok kitörni a visszavonuló áradatból és a rettegés felkorbácsolta az idegeimet. Ordítani kezdtem, és erőszakkal vágtam

magamnak utat az oszlopon át. Valahogy átvégődtem, hideg verejték ült ki rajtam. Alig tudtam nyeregben maradni.

Megkerestem az őrnagyot és jelentettem a sikertelen keresést. Jó órát kerestem még, amíg rájuk bukkantam. Keresztet vetettem és kértem a katonákat, hogy emeljenek le a lóról. Érzéketlenné merevedtem a lovon. A legényem levetkőztetett, hideg vízzel lemosta a fejem és a lábaim. Megérkezett a konyha, ettem, megittam pár pohár bort, és végre magamhoz tértem. Az első feszített menetünk volt, ami annyira megviselt, hogy majdhogynem belepusztultunk. A tisztek közül néhányan beteget jelentettek, a gazdasági tisz, amikor meghallotta az agyúlövéseket, elrohant Stanislaw felé. Egyike magyar volt Árpád vitéz seregéből. Nem is láttam többet a csatatéren.

A közelünkben megpillantok egy tábornokot a segédtsíztjével. Ólábú, nevetségesen járó huszárkapitány. Sokat ült a nyeregben a szerencsétlen. Rahotyn felől erős harci zaj hallatszik, és híre jön annak, hogy csapatainkat visszaszorítottak. A tábornok messzelátóval fürkészi a távolbeli környéket, hosszan elmereng a Meducha táján robbanó srapnelek látványa fölött. Odavonszoló magam, véletlent színelve a közelébe és leülök az árokpartra, hogy füleljek.

„A bestiák megint besétálnak a csapdába.” És elhangzik egy osztrák parancsnok neve, akinek az volt a feladata, hogy az oroszok jobb oldalát átkarolja Rohatynnál és a hátába kerüljön.

„Nem találok magyarázatot a távolban robbanó srapnelekre” – és a Meducha fölötti erdőre mutat. „A mi ágyúnk lehetnek, de hogyan kerültek oda az oroszok?” Csupa fül voltam, nem győztem csodálkozni azon, hogy egy tábornoknak nincsenek válasza arra, ami pár kilométerrel odébb történik. Lassan-lassan tisztelt távolságra odasomfordál több bajtárs. Megtudom, hogy a tábornok a mi dandárnokunk, az erdélyi 103. népfelkelő dandárparancsnoka. Jól megnéztem magamnak, hogy meglássak valami értelmes csillogást a szemébe, mert a szavai és a viselkedése nem voltak bizalmat keltőek. Bárgyú arcú, szenilis vénember tekintetét látom. Észrevette, hogy közelről fürkészem, meglátta hadnagyi csillagom, megparancsolta a segédtsíztnek, hogy távolítsa el. Nem vártam meg a parancsot, elhordtam magam. Arra gondoltam, hogy tiszteletlen voltam, hogy belekotortam a kegyelmes úr lelki világába, és elpirultam szégyenemben. Aztán elképedtem azon, hogy ilyen beképzelt semmirekellők vezetik a hadseregünket. „Milyen vadbarom lehet ez is!” Nem voltam egyedül, többen a bajtársaim közül odajött. Bátorító, jó szó helyett elzavart minket. Szívtelen osztrák hadsereg!

Amit Haliczban láttunk, teljesen demoralizált még azelőtt, hogy találkoztunk volna az ellenséggel. Pedig a háborúzás legjelentősebb erénye, hogy tartani tudja a lelket és a lelkesedést a csapatokban.

Sötétedés előtt parancsot kaptunk arra, hogy a Rohatyn felé vezető országút védelmére készített árkokat foglaljuk el. Alig helyezkedtünk el a lövészárkokban, és változott a parancs: állítsunk őrszemeket és éjjelezzünk nyugodtan a füves mezőn. Szénát hoztunk, fekvőhelyet készítettünk, és már lefeküdtünk volna, amikor új parancs érkezik: rövid idő alatt legyünk menetkészben.

Kimerülten és elátkozva minden parancsot menetoszlopba fejlődünk. De nem tudtunk elindulni. Vonat-, tűzér- és gyalogoszlopok jöttek velünk szembe Rohatyn és Stanislaw felől, és összezsúfolódtak az egyetlen híd előtt, amely átvitt a Dnyeszteren Haliczra. Koromsötét volt és leírhatatlan zűrzavar. Menetkészben álldogáltunk vagy két órán át és jobbra, meg balra tologattak a végtelen oszlopok. Az őrnagy attól tartva, hogy elkésünk, leállított egy vonatoszlopot, és átfurakodtunk a kétségbeesett és fölajzott tömegben.

Meduchába kellett menetelnünk. Az őrnagy vezette az oszlopot, mi meg ott szédelegtünk a nyomában. Áthaladtunk a mieink által erősített és védett falun. „Miért kell nekünk, népfelkelőknek átmenni a csapataink által védett álláson?” – tettük fel magunknak a kérdést. Hamarosan elhagytuk az országutat, és biztosítás nélkül haladtunk tovább a nyílt mezőn. Előírás szerint feltűztük a szuronyokat. Minden bokrot, fűcsomót lesekedő ellenségnek véltünk. Az őrnagy elvettette az utat. Elöl haladt, meg-megállt tájékozódni, retteget, hogy meglephetnek. Sűrű megállással, nehezen haladtunk, amíg éjjel felé újra visszatértünk az országútra. Házak körvonalai tűntek fel, némelyik ablakban fény pislákol, majd hirtelen kialudt. „Ki lehet odabent?” – kérdezték a katonák. „Minden bizonnyal kozákok” – okoskodott valaki. Az út menti árokban elhagyott hátizsákokat, köpenyeket és fegyvereket láttunk. Valaki lement az árokba és megemelte a hátizsákot, azt hitte, hogy halott lehet alatta. Nem volt. Arra gondoltunk, hogy kemény harcban itt a mieink alulmaradtak. Félelmünkben alig tudtunk továbbmenni. Előttünk itt a 12. század ment el. Furcsa zaj közelít, s egyszer csak repülve az árok mögötti nádasban landolok. Bal vállamra estem, lehorzsoltam az orrom és karjaim könyökig a mocsárba mélyedtek. „Mi van, emberek?” „Kozákok” ... és a többiek nyomába eredek a nádason át. Térdig süllyedve, nehezen caplatva haladtunk előre, mígnem kiértünk a szántóföldre. Elkiáltom magam: „Ne arra emberek! Utánam!” Visszafordítottam egy 12 főnyi csoportot, átfutottunk az országúton, és visszaosontunk a védet faluba, ahonnan éppen kijöttünk. Újra besüllyedtünk egy mocsaras helyen és kénytelen-kelletlen megálltunk. Hallgatóztunk. Lépteket hallottunk, de egyetlen sóhajt, kiáltást nem. „Hol az őrnagy?” „Nem tudom, uram.” „Megölték a kozákok?” „Ne hagyjuk magára hadnagy úr!” Derékig álltunk a mocsárban, és suttogóra fogtuk. Félünk és fáztunk. Visszamentem volna Meduchába, de nem tudtam, hogy merre kellene elindulnom. Elhatároztuk, hogy visszavonulunk a

faluba. Kisegítettük egymást a mocsárból, leráztuk magunkról a sarat és a vizet, előreküldtem egy járőrt, és mindenre figyelve előnyomultunk a falu felé. Rátalálunk ismét az országútra. Az út két oldalán tűzvonalba fejlődünk és várunk. Nem akaródzott bemenni a faluba. Futó lépteket hallok az országúton és fel is fedeztet néhány árnyékot. Elveszem az egyik katona puskáját, és egy út menti fa mögé állok. Kik lehetnek? Ha fogarasi románok, válaszolni fognak. Gyorsan döntenem kellett, az árnyak egyre közelebb kerültek. Néhány katona csatlakozott hozzám. „Ki van ott?” – kiáltok románul. Nem kaptam választ. Az árnyak megálltak. A melém tömörült katonák az árnyak irányába fordították a fegyvereiket. Még egyszer odakiáltok: „Kik vagytok, mert lövünk!” „Mi.” „Fogarasiak?” „Igen, igen!” Kiesett kezünkől a fegyver, elernyednek a feszültségtől pattanó izmaink és idegeink. Keresztet vetettünk, és elterültünk az út menti árokba. Negyven ember érkezett, a századparancsnokom vezette, velük volt Schuller doktor, a zászlóaljosvos is. Rákérdeztem, hogy mi történt. A katonák közül néhányan esküdtek arra, hogy láttak két kozákot kiugrani a nádasból, akik leszúrták az őrnagyot, aki csak feljajdulni tudott. Úgy döntöttünk, hogy visszavonulunk a közeli faluba. Tuslan (Tustan?) volt a neve. Jelentkeztünk az állásparancsnok őrnagynál, aki a sárga földig leteremtett. Gyáváknak mondott és kiküldött egy faluszéli állásba. Egy szalmaágyon elnyúlt orvos mellé leheveredtem és elszenderedtem vagy két órára. Dideregve ébredtem. Vizes volt a ruhám, derékig csupa mocsári sár. Hajnalban bementünk egy házba, megszártottuk a ruhánkat, gatyában forró teát szűröcsöltünk, amivel cseh árkászok kínáltak meg. A legényem eltűnt, így aztán nem tudtam ruhát váltani. Rettenetesen fáradt voltam, gyenge és levert, félholtan a földbe süllyedtem volna.

Amikor összereteltük a katonáinkat, hogy elindulhassunk Meducha felé, hárman jelentkeztek társaik okozta szuronysebekkel. Reggelig 70-en összegyűltünk. Menetalakzatba álltunk és elindultunk.

Szép őszi reggel volt. A dombok mögül fölbukkant a nap, és melegeivel átölelt, mint valami elesett, szomorú gyerekeket. Az éjszakai kaland helyéhez közelítve megálltunk. A domboldal tele volt elhagyott katonai szereléssel. Nyilvánvaló volt, hogy a mieinket visszaverték az oroszok, és hogy könnyebben szaladhassanak, eldobták a felszerelést: hátizsákot, kenyérzsákot, fegyvert. Katonáim is ezt tették. Most volt lehetőség arra, hogy kiegészítsék a felszerelésük, néhányan csak az egyenruhájukban meneteltek. Zosim nevű dobosunk egy új dobot talált, mások messzelátót és tiszti kardokat. Hatottakat és sebesülteket nem láttunk. A szétszört holmiból arra következtettünk, hogy honvédek voltak a menekülők, de mert csáktól nem találtunk, nem tudtuk megfejtetni, hogy milyen alakulathoz tartóztak. No de ők legalább látták az ellenséget, volt okuk tehát a szaladásra, de mi?...

Meducha szélén két olyan ház volt, amely a mennyezetig tele volt hátizsákokkal és egyéb elhagyott felszereléssel, amit a visszavonulók hagytak itt, vagy a halottaktól gyűjtöttek be. Nem tudtunk hírt szerezni arról, hogy mi történt itt két nappal korábban, a mi érkezésünk előtt.

Szégyenkezve jelentkeztünk az őrnagnál, aki mosolyogva fogadott és arról érdeklődött, hogy jól szórakoztunk-e ott, ahol tévelyegtünk. Parancsot adott a beszállásolásra. Nemsokára vijjogva srapneltűz érkezett, a szórás egy Lisa Gora felé tartó osztrák Landwehr-oszlop fölött pattant a dombhajlatban. Rövid időn belül mi is elfoglaltuk a helyünk a Maducha előtti Kopany mellvéden. Bementünk a lövészárkokba és megbeszéltünk az elmúlt éjszaka viszontagságait. Nem volt élmünk, mert az Isten tudja, hogy hol kóvályogtak a konyháink, beszélgetéssel, élcélődéssel töltöttük az időt.

Mi is történt? Az őrnagy az alakulat élén, húsz léppel elöttünk lovagolt. Nem tudni hogyan, de Schuller doktor, szebeni szász is az élre lovagolt, és beszélgetést fülelt az őrnagy körül, majd megszólalt: „Jetzt kommt etwas.” Csak ennyi kellett, hogy az élen haladók berezeljenek. Amikor az őrnagy elérte a falu előőrsét, az élen haladók azt hitték, hogy kozákok támadták meg. Megindultak futva hátrafelé, s mert felszegett szuronnal futottak, összekoccantak a fegyvereik, s ez a hang a kétségbeesésbe kergetett bennünket, a hátul haladókat. A menetoszlop megállt, a hátrafutók annyira összezsapódtak velünk, hogy kibillentettek a nyeregből. A két század szétrebbent. Heten maradtak. Egyesek visszamentek Haliczba, hárman meg Fogarasig meg sem álltak. Az őrnagy és sok tiszt szinte mindenüket elvesztették. Egy lőszertárat cipelő lovat meg sem találtunk többé, és éppen a mienk, a 11. század málhás lova volt.

Lám, ez volt első vitéz történetünk a csatamezőn, aminek a Haliczon tapasztalt rendezetlen visszavonulás volt az okozója. A futásban elvesztettünk több mint negyven embert, részben sebesültek, részben eltűntek.

Mi ezekben az állásokban a XII. hadosztályhoz tartoztunk, aminek az volt a dolga, hogy Haliczot védje. Nem kaptunk sehonnan pontos és megbízható eligazítást, bármennyit érdeklődtünk. A kopanyi erősített állásban volt két ágyúnk, tőlünk jobbra a 21. ezred népfelkelői támadtak erdőszéli orosz állásokra. Nagy veszteséggel visszaverték őket.

Nekünk egyetlen csatározásunk volt. Első állásbeli napunk végén őrült, süketítő lövöldözés kezdődött az állásainkból. Füleink még nem szoktak hozzá a fegyverropogás zajához. Azt hittük, hogy valami újfajta srapnellel támadnak bennünket az oroszok. A tűzpárbaj közöttünk és a konyháink között volt. A konyhák betájtak bennünket, és meleg gulyással elindultak felénk. Az előőrs a lódobogás hallatán azt hitte, hogy kozákok jönnek és tüzet nyitott. A többiek parancs nélkül

kezdték a „támadók” irányba tüzelni. A fegyveres konyhások visszalóttek. Öt perc múlva békét kötöttünk a kondérok mellett, és boldogan állapítottuk meg, hogy nincsenek sebesülteink és halottaink.

A környékbeli falvak üresek voltak. Egy lélek sem maradt bennük. A marhák és a baromfi a mezőn kószált. Nem lévén ezeknek gazdája, Meduchába küldtük a katonákat rekvirálni. Tyúkokat, récét, libát, malcot és gyümölcsöt hoztak, a mezőről meg behajtottunk öt borjat. Szeptember 1-je és másodika a legbőségesebb napjaink voltak az egész hadjárat alatt. A ruszinok valamennyien elmenekültek, mert, kiváltképpen ezen a vidéken, kémeknek tartották őket. Tuslában sem láttunk senkit. Hova vándorolhattak el szerencsétlenek, itt hagyva az őket védő seregnek minden vagyonukat?

Szeptember 1-jén négy-öt kilométer távolságban láttunk egy kozák járőrt. A két ágyú odalőtt az ötfőnyi csapatra, és egyik közülük le is bukott a lováról. Sajnálattal néztem a kötözését, és eszembe jutott egy saját sebesültünk megrázó története. Egy közeli völgyben akadt rá a járasképtelen, lábán sérült román katonára két kozák. Az egyik rosszul beszélt is románul. Kitakarították és bekötözték a sebeit, a kenyeres zsákjából kenyeret adott neki, egy közeli körtefáról lerázott pár körtét és megkérdezte, hogy vigyék-e a kötözőhelyre. A románunk azt kérte, hogy a sajátjaihoz vigyék át. A kozákok lóra tették és elvitték Meducha közelébe, ott letették a patakpartra, kézfogással elköszöntek, jó szerencsét kívánva emberünknek. A faluba nem vitték be, mert az állásaikból erősen szórták srappelrel a falut, őket meg a mieink támadták volna meg ott.

Néztem a szegény kozákat és eltökéltem, hogy esteledés után elküldök érte két embert, hogy behozzák. Ha túléli és begyógyul a sebe, akkor bizonyára mond majd egy pravoszláv miatyánkot akaratunkon kívül elkövetett gyilkos bűneink bocsánatára.

Szeptember 2. Éjszaka megkaptuk a menetparancsot. A legnagyobb csendben kimásztunk a lövészárokból és elindultunk Halicz felé. Halicz közelében sokáig vesztegeltünk, mert egy oroszok elől visszavonuló vonatunk elálta az utunk. A vonatparancsnok tiszt parancs nélkül visszavonult, hogy a kozákok nehegy meg-lepjék, azok meg rá sem hederítettek. Akkor láttam az első, Stanislaw felé elmenő páncélvonatot. Nagy pikkelyes, lángot okádó acélsárkányhoz hasonlított, amely elkígyózott megvédeni a cár vitézeitől a várost.

Átvonultunk Haliczon, amely tökéletes rendtelenségben ismét tele volt katonai alakulatokkal. Fölöttünk átrepült egy saját repülőgép, amely aztán le is szállt. Ahogy később hallottam, egy orosz tábornok ült benne a segédtisztjével, és a visszavonulásunkat figyelték meg. Mikor kiértünk Haliczból, láttam egy Dosztojevskij kinézetű, osztrák kitüntetésekkel kidekorált koldust. Széles homloka volt,

élénk tekintete, csak a vakok nem látták, hogy kém. Fölhívtam rá az őrnagy figyelmét, aki ránézett és azt válaszolta, hogy nincsenek bizonyítékaink ellene. Ott hagytuk Isten hírében.

Hamarosan letértünk a Zalukiew felé vezető országútról, és átvágtunk a Lomnica patak partját követő erdőn közel Podhorkiig, ahol megpihentünk. Megállás nélkül 12 órán át meneteltünk, a patakon pedig térdig vízben a legtöbb katona gyalogosan gázolt át. Délután fél 3-kor Kalusz mellett, Banian letáboroztunk. Itt találkoztunk a korábban elvesztett két századdal, és először jött össze az ezred és az egész dandár. Estig rendeztük a századokat, mert többen bevonultak azok közül is, akik a meduchai futásban eltűntek. Jól hallottuk Halicz felől a robbanásokat. Az a hír járta, hogy a sajátjaink nem tudták elszállítani az egész élelmiszertartalékot, felrobbantották a raktárakat. Csak az ott levegőbe szétszórt liszt legalább félmillió koronaérték volt. Az impozáns vashidat is felrobbantották. A háború romboló dühe első ízben döbbsentett meg. Csak a mai napon megsemmisített értékkel mennyi műértéket lehetett volna létrehozni! Mennyi áldozattal kell majd mindent újrateremteni, amit pár kiló ekrazittal a levegőbe röpítettek!

Az egész tisztikar kedveszegetten és igen élesen fogalmazva beszélt a vereségekről. Minden zászlóaljzat, amely alig érkezett meg Galíciába, azonmód bevetettek. A katonák tették azt, amit a kiképzésen és a hadgyakorlatokon megtanultak, felálltak sűrű rajvonalba, s egyszerre nyomultak előre. Rendszerint az erdőszélen beásott oroszok bevárták őket három-négyszáz lépésre. A mieink szuronyt szegezve, hurrázva előretörték az ellenséges vonal felé. Az oroszok a támadókat géppuska- és kartácsfúval fogadták, és pár másodperc alatt megsemmisítették őket.¹³ Aki megúsza, az szétfutott és alakulatát keresve kóválygott Galícia-szerte. Általában ez volt a sorsa az osztrák–magyar hadsereg legtöbb első vonalbeli ezredének és zászlóaljának.

Amikor bemelegedtünk volna a vitába, megjelent egy vezérkari tiszt. Mély megvetéssel néztünk rá és hátat fordítottunk neki. [...]

Szeptember 3. Reggel 8-ra menetkészen álltunk és indulhattunk volna Dolina felé, ha a menetparancs egyértelmű lett volna. Nem volt az, így hát fél 11-kor indultunk el. Egy órán át menetoszlopban haladhattunk, aztán vonatoszlopok, tüzéség és foglyokat kísérő gyalogság ért utol, vagy mi értük be azokat, és alaposan összekeveredtünk. Csoportokba különülve mentünk tovább úgy, hogy nem tudtunk egymásról.

Délután megálltunk egy erdőszélen és összegyűltünk. Az erdész lengyel volt. [...] Elmondta, hogy a környékbeli lakosság ruszin, „poruszký”, ahogyan ők nevezték magukat, és hogy nem a barátaink. Podhorki faluban bementünk egy paraszt házába és megkérdeztem, hogy nem félnek az oroszoktól? A földig hajolva

mondta, hogy „Az oroszok lenyakaznak, jaj, nekünk!”, de olyan nyugodtan válaszolt, hogy a szemeiben huncutság csillogott. Nem menekült el közülük senki, csak a zsidók, a híres galíciai zsidók. [...]

Egy órás pihenő után elindultunk. Rossz híreket hallottunk. Azt, hogy Lembergnél a seregünk vészhelyzetben és visszavonulóban van. Belefáradtunk a vég nélküli menetbe. Este 10-re és értünk Dolina közelébe, a kimerültségtől nem tudtam pontosan megítélni, hogy hol vagyunk.

Szeptember 4. Erőltetett menetben értünk Bolechówig.¹⁴ Az ezred kb. egy-negyede nem bírta az iramot. Félúton megszemlélt bennünket a dandárparancsnok. Két megjegyzést tett: a katonák ne egyenek, amikor a kegyelmes úr előtt elhaladnak és „Die Spielleute sollen eine Doppelreihen bilden.” Vagyis: a dobosok és a kürtösök négyes csoportot alakítsanak.

Századparancsnokomat, egy kikeresztelkedett Balogh nevű zsidót rémálmok gyötörték. Halálosan félt az oroszoktól. „Meglátod – mondta nekem többször –, te leszel majd a századparancsnok.” Nevettem rajta és azzal vigasztaltam, hogy majd a szibériai télben fogunk együtt kimúlni. [...] A századomban volt egy százszebesi szász, aki Bukarestben élt a német Frank cég képviselőjeként. Anyanyelvi szinten beszélt románul, jól nevelt, igen képzett ember volt. Beszélgetésbe elegyedtünk, felosztottuk az osztrák–magyar birodalmat, és megállapodtunk abban, hogy Románia csak ellenünk léphet be a háborúba, ha el akarja foglalni Erdélyt. Annak a gondolatát elfogadta, hogy Ausztriát majd Wilmos császár birodalmához csatolják, de Erdély semmiképpen nem akarta Romániának átengedni. Mit tesznek majd az erdélyi szászok? Mi lesz a szász vagyonok és privilégiumok sorsa? Ezekre a kérdésekre keresett választ. Nem segítettem ebben neki. „Románia vigye Besszarábiát – mondta –, és ti, erdélyi románok egyeztetek ki velünk és a magyarokkal.” „Rendben van!” – kiáltottam neki vissza lóhátról és elügettem, hogy ne folytassuk a beszélgetést.

Bolechów jó benyomást keltett. Mezőváros jellegű település volt, a házak előtt kis virágoskertekkel, szép villaszerű házsorokkal. A neve a magyar királlyal szövetséges, XI. századi román bolechóviakra utalt. Nem maradt meg csak a nevük, belefűltek a szláv óceánba. Wołoska Wieś¹⁵ faluban mentünk laktáborba. A katonák részben csűrökben, részben a mezőn éjszakáznak, a tisztek házakba szállásolnak be. Az őrnagy egy klasszikafileológus lemergi tanárhoz szállásol be. Este együtt vacsoráztunk és a galíciai ruszinok panaszairól mesélt. Galíciában lengyelek voltak a hatalom birtokosai, nem ismerték el a ruszinok jogait a közigazgatásban és a jogszolgáltatásban. A nagybirtokosok lengyelek voltak, a hivatalos nyelv a lengyel, a ruszin nyelvet megtűrték. A gazdag zsidók lengyelnek asszimiláltak. [...] Végre ágyban aludhattunk.

Szeptember 5. és 6. Nehéz menetünk volt Stryjig. 22 km. Sokan lemaradoztak. Stryj félig kiürítették. Csak a szegények maradtak a városban. Északkeleti irányban biztosított menetben megyünk 4-5 kilométert. A parancsnokaink óvatosabbak lettek. Délután 5 óra tájban bejártuk a környékbeli erdőket, majd őrsőket állítottunk, egy faluba szállásoltunk be. Nem voltak térképeink, így nem tudom a falu nevét.

A katonák két napja nem kaptak kenyeret. A parasztoktól kértek egy-egy szelet kenyeret és akár egy koronát is fizettek ért. Csakhogy a parasztnak is kevés volt, az is fekete és tippant, alig lehetett lenyelni. Az éhségnek saját erkölcsisége és különleges jogai voltak. Üres hassal lopsz és kirabolsz mindent, ami utadba esik. Fél óra teltével a tisztek minden beavatkozása ellenére a katonák feldúlták a falut.

Este az egyik kolléga begurított egy hordó sört, és megkerültek a konyhák is. A tele kriglik mellett a hadseregünk állapotáról beszélgettünk. Az őrnagyunk azt mondta, hogy a déli hadseregünk Lemberg körletében egyesül a központi haddal, és ott döntő ütközet lesz. Este 5 és 8 óra között messziről jövő, kegyetlen ágyúzást hallottunk. Arról is beszélt, hogy hadseregünk balszárnya Krakko alatt összezárt a német haddal, és ott mindent eldöntő ütközet készül. Gyenge vigasz...

Szóba jött visszavonuló hadseregünkben tapasztalt rendetlenség és elcsüggedés, amit az őrnagy sem tudott indokolni. A Meducha alóli futás az őrnagy nyilvánvaló gyávasága volt, mi pedig, többen úgy gondoltuk, hogy a hosszú mentekben kifáradt, éhes katonák rémülete, akiket elbizonytalanított a halicz bábeli zűrzavar. Így is volt. Éjszaka szolgálatban voltam. Két órára elszenderedtem a tornácon elszórt szalmán a ház gazdája és felesége mellett.

Reggel visszatértünk Stryjbe, amelyet akkor még kihaltabbnak láttunk. A háztetőkön és a falakon szentképek lógtak: Szűz Mária, Jézus és Szent Miklós, hogy az oroszok lássák, hogy ott pravoszlávok laknak. Ilyen szentképeket a zsidó házakon is láttunk. Minden csapat, vagyis az erdélyi népfelkelő ezredek északnyugatra meneteltek. Rövid, biztosított pihenőre megálltunk egy mezőn, nem tudtuk, hogy hol vagyunk, mert térképeink nem voltak. Dél tájban egy másik táborhelyre, Brigadau falu mellett értünk. Eszünk, egy pohár borral kényeztetjük magunkat és pár órácskára eldőlünk a meleg napsütésben. A 11. századot üteg-biztosításra felküldenek a falu feletti 317-es tetőre.

Egy szénával bélelt árokban aludtunk. Hóharmatra, dermedt izületekkel ébredtünk. Dideregtünk.

Szeptember 7. Számomra nevezetes nap. Reggel 8-kor átvettem a 11. század parancsnokságát. A zászlóalj segédtiszt betegeket jelentett, az éjszakai hidegben

lebénult egyik karja, és a mi Buldogunk átvette a helyét. Örvendett szegény, mert azt hitte, hogy megúsza az első vonalat.

Jelentkezünk a tűzézredesnél; egy ideges német, aki elmondta, hogy az oroszok 30 kilométerre vannak, és elkerülhetetlen a velük való konfrontáció.

Beküldöm a legényemet a faluba, hogy mossa ki a szennyesem, amit a lóhere mezőre terítettünk ki száradni. A katonák a faluban kenyeret vásároltak. Amikor a német és ruszin lakosság megtudta, hogy románok vagyunk, örvendett nekünk, és szívesen adtak élelmet. Zosim, a dobosunk magyarul szólította meg őket és semmit nem akartak neki eladni csak azután, hogy a bajtársak igazolták a románságát.

Este Grecu bajtárssal sátrat állítunk, és szénába takarózva aludni próbáltunk. Amire elaludtunk volna, felriadtak valamilyen okból a fogatoló lovak és szétfutottak a mezőn. A tűzerek eléggé zajosan próbálták meg őket összeterelelni. Mi is kiugráltunk a sátorból. A kozákoktól való félelmünk kiverte az álmot a szemünkből.

Szeptember 8. Hajnaltájban a tűzerek fogatoltak, készültek elmenni. Nekünk semmit nem mondanak, mintha ott sem lennénk.

Didergünk. A katonák szénacsomókat gyújtanak meg, hogy melegedjünk. Menetparancsot kapunk, a zászlóaljat össze kell terelni, fél zászlóalj egy erdőszélen, a dandár fölött volt állásban. A 10-es század üteggyalogság volt, mint mi. Elindultunk végre, de nem tudjuk a menetcélt. Bemegyünk a Letnianska-patak völgyének jobb partján lévő erdőbe. A hűvös reggel kitörli szemeinkből az álmot, a felkelő nap melege éleníti. A rendszeres mosdást és a rendezett életvitelt megkezdjük elfelejteni. Az arckifejezésünk változóban, a kosz és az éhezés eltorzít és állatiasít. Lelkiéletünk lassan-lassan elhal, az érzékeink megkopnak, az ész eltompul. A katonák azt mondják, hogy a háború Isten verése, mint hajdan az özönvíz. Keresztet vetnek, mély alázattal teszik, és mennek előre beteljesíteni Isten rendelését bűneik bocsánatára.

Königsauban¹⁶ találkozunk az egész ezreddel, és erőltetett menetben az oroszok nyomába eredünk. Látunk egy huszárszázadot is harci alakzatban menetelve. Beszéltünk is három „vörös ördöggel”, akik nagy becsben voltak a lándzsás kozákoknál. Belczi faluban belebotlunk az oroszok szalmával bélelt lövészárkaira. A faluban megálltunk, utolérnek a konyhák, és sietve eszünk. Nagy szegénységet tapasztalunk. [...]

Hírt kapunk arról, hogy az oroszok a Stryj és Mikolajów közötti országúton¹⁷ vannak. Rajtvonalba fejlődünk, átgázolunk árkon, bokron, és áthatolunk egy 5-6 km széles erdőn. Jobb oldalunkon egy lovasezred nyomult előre. Komoly harci feladat volt ezeket az akadályokat megvívni. A tegnapi pihenő után élénken lép-

kedtünk, és 5 órai menet után, este 7-kor kiértünk az országútra. Későn. Egy civil elmondta, hogy délután 4-kor két ezred kozák elmentek Stryj felé, beszállásolta, k a kaszárnyákba mulatoznak és csujogatva járkák be a várost.

Az őrnagy az országút közepén két tiszttel arról egyeztet, hogy hogyan helyez-zék el a biztosítóőrsöket. Más dolgom nem lévén, csatlakoztam hozzájuk. Az egyik tiszt, akiről azt hittem, hogy bajtársunk, több pontra is rámutat. Közbevágok és elmondom, hogy éjszakára közelebb és sűrűbben kell kijelölnünk az őrsők helyét. Erélyesen rám szólt, és kikérte magának. Bocsánatot kértem, bár nem tudtam, hogy kicsoda, de ő rám rivallt, hogy kotródjak. Az ezredparancsnok volt, Draskóczy alezredes¹⁸... Szép bemutatkozás, gondoltam, és visszavonultam az erdőbe.

Az esti teázáskor megállapodtunk abban, hogy ostobaság volt Stryjt kiüríte-ni, nem kellett volna az oroszok kezére adni. Keményen bíráltuk a hadsereg-pa-rancsnokságot és a felderítést. Én most sem értettem, hogy mi, a népfelkelők hogyan jutottunk az első vonalba és hogy egy ennyire rosszul vezetett had ho-gyan győzedelmeskedhet. Az is furcsa volt, hogy az őrnagy sem tudta, hogy mi tulajdonképpen melyik hadsereghez tartozunk és ki az a parancsnok, aki bújócs-kát játszik velünk.

Visszavonultunk az erdőbe, betyártüzeket gyújtottunk, eldőlünk mellette, és juhásztor őseinkhez illően jó öt órát aludtunk az erdő susogásának ringatásá-ban... Otthon voltunk.

Szeptember 9. Veszélyes körletbe értünk, ahol elválnak a vitézek a gyávaktól. Az idegen tisztek patriotizmusa elenyészik, a nagyhangúan beteget jelentenek és eltávoznak. A katonák közül is sokan eltávoznak. A csatatéren eltöltött tizenegy viszontagságos, nehéz nap a *menekülés* oka. Elvesztettük a légénység egynegye-dét anélkül, hogy akármilyen hőstettet elkövettünk volna. A betegek könnyen távozhattak. Schuller doktor az „egész bagázst” hazaküldte volna, csakhogy ő is hazamehessen. A német is belekeseredett hadseregünk mizériájába. Ezen a reg-gelen lenciu szakaszvezető is – akivel mindent megbeszélhettem –, a században a jobb kezem, eltávozott.

A nap mintha fényesebben csillogna a fák lombjai mögött, mint máskor. Megmosdottunk, nyugodtan reggeliztünk, és biztosak voltunk abban, hogy egész napon át az erdőben kuksolunk és lessük az oroszokat. Nem így lett, me-netparancsot kaptunk. Valahol a Dnyeszternél meg kellett támadnunk az oro-szokat. Az első pillanatban elállt a lélegzetünk, ledermedtünk. „Támadjuk meg az oroszokat? – kérdezett rám egy zsidó bajtárs. „Igen!” – válaszoltam. „Tehát a biztos halál felé masírozunk?” „Valami olyasmi.” A katonák lekapják a fővegüket, keresztet vetnek, magam is ezt teszem és kelet felé fordulva imádkozom: „Isten velünk!” A légénység mély sóhajjal utánam mondja.

Czernica (Chernytsya) falun áthaladva az ezred jobb szárnyát kell biztosítanom. Szerencsénk van. Rossz volt az irány, amerre elindultunk, elvesztettük a kapcsolatot a zászlóaljjal, Nadyaticze (Naditychi) fölött értünk ki a Dnyeszter partjára. Ott felfejlődünk a parton, halvány gőzöm nem volt arról, hogy a többiek hol vannak. Balra tőlünk Rozwadow¹⁹ falu volt, amit erősen lőttek az oroszok. A falu temploma mögül két ágyúnk választott Mikolajów város irányába. Átküldök egy figyelő járőrt a túlsó partra, hogy nehogy megleljenek, amíg megpróbálok tájékozódni. A négy ember derékig vízben átgázol a túlsó partra és elbújik a part menti bokrokban. Az öreg harcosok óvatosan a legjobb helyeket keresik meg maguknak. Öröm volt ezt nézni. A jobbszárnyamat egy teljes szakasszal biztosítottam, egy szakaszt tartaléknak visszatartottam. Hogy mi történik a bal szárnyam mögött, a falun túl, azt nem tudhattam, mert a fűzesből nem láttam be a házak mögé. A folyó túl oldalán, a dombélen megláttam az orosz ütegállást, amit akár meg is támadhattam volna, ha átmegyünk a túlpartra és az országúttal párhuzamosan haladva oldalról bekerítjük, de féltem, mert nem tudtam, hogy mi van odaát. Erősen kísértett a dolog, kutatni kezdtem gázlót keresve a partot. Egy bajtárs a II. zászlóaljtól, aki néhány emberével egy parti árokban lapult, azt mondta, hogy nem mehetünk át a folyón. Visszatértem a századomhoz, és próbáltam kitalálni, hogy ebben a helyzetben mi a teendő. A túlparton, az országúton meglátok egy felénk tartó vonatot, a dombtetőn meg lovasokat; oroszok voltak. „Ezeket befogjuk” – gondoltam magamban. Elküldök egy embert az üteghez, hogy támogassanak, és a part menti bokrosban átosonok a jobbszárnyra. A vonatoszlop porfelhőbe burkolózva nehezen haladt előre. Az ágyúink fél órája hallgattak. Örültem neki, az oroszok nem sejtetik, hogy mi vár rájuk. Engedem, hogy egészen közel kerüljenek addig a helyig velünk átellenben, ahol az országút a parthoz közelít. Erős tűzzel támadunk, a jobbszárny bekeríti őket, az ágyúk szét-szórják, és aztán befogjuk őket. Még be sem fejeztem hősi álmodozásom, amikor az egyik ágyúnk megszórta srappal a dombélen lévő orosz ütegállást. Az oszlop az úton megállt, tőlünk kb. 3000 lépésre visszafordult, és mi ott maradtunk száj-tátva, szétfoszló vitézi ábrándunkkal.

Értelmetlen volt tétlenül ott maradnunk. Előnyomultunk a falu felé, áthaladtunk az üres házak között, amelyeket csak öregek és egy seregnyi gyermek lakott, akik minden srappelrobbanást megtapsoltak. Az orosz ágyúk gyakran lőtték a katonáinkkal teli falut. A lövedékek magasan, a házak fölött robbantak, csak a tetőfedőzsindelyben, vagy szalmakötegekben okozott kárt. Először voltunk srappel-tűzben, remegett is a nadrágunk, és sűrű keresztvetésekkel házból házba ugrálva kerestünk menedéket. Nehezen elvergődtünk a falu túlsó végére, ahol rátaláltunk ezredünk dévai, II. zászlóaljára. A tisztektől megtudtam, hogy saját zászlóaljam két

százada tűzharcban áll az első vonalban, a szebeni I. zászlóalj azok baloldalán, a vasúti töltés mellett állásban van. Attól tartottam, hogy az őrnagy ismét legyáváz bennünket, és ez alkalommal már nem fog mosolyogni. Az én felelősségem volt. Gyorsan előretörtem, mit sem törődve az ide-oda pattanó puskagolyókkal, és jelentkeztem a II. zászlóalj parancsnokánál. Megparancsolta, hogy fejlődjek föl ezred utóvédnek. Megnyugodva visszatértem a faluvégre, ettem, szomjamat elűtöttem néhány darab savanyú uborkával, amit egy fa tövében egy fazékban találtam. Valamelyik legény szerezhette, és nem vitte magával a tűzvonalba.

Ezredünk élével Mikolajów felé a vasúti töltés és a folyó közötti mezőn nyomult előre, századokra osztva. Jobb oldalunkat fedezte a vízparti magas füzes, a vasúti töltés mellett haladókra viszont jól odaláttak a dombéli állásaiból az orosz ágyúk. Nem is hagyták ki a helyzetet. Célzott lövéseket küldött felénk. Ott robbantak a vonal fölött. A sor jajongva szétrebbent, és szaladt hátrafelé. A század eleje is megindultak kar- és lábsérülésekkel visszafelé. A tűz egyre erősödött, két század még útközben volt. Megcsapott a halál szele, vártuk, hogy mi is sorra kerüljünk. Parancsot kaptam, hogy vonuljak a századommal hátra, ütegfedezetnek. Elterjedt az a hír, hogy az oroszok a hátunkban vannak. Áthaladunk a falun, és szóba elegyedünk az ezred első sebesültjeivel. Elszorult a szívünk a fájdalomtól, amikor a kötözőhelyen zászlóaljunk nyomorékjait láttuk.

Fél óra teltével visszavonulási parancs jön. Megpróbálom összeterelni a századot, hogy az oszlop elejére kerüljünk. Lehetetlen volt. A katonák szétfutottak a mezőn, ki amerre látott. Az oroszok észrevették, és elkezdtek szórni bennünket srapnelekkel. Szerencsére mögöttünk robbantak. Vissza kellett mennünk abba az erdőbe, ahonnan elindultunk a reggel. Egy 21-es népfelkelő tiszt figyelmeztetett arra, hogy az erdőben két ezred éppen ebédel. Elindultam egyedül az egyedüli járható irányba, Drohobytz²⁰ felé. A századommal ismét magamra maradtam, nem tudtam, hogy a zászlóaljam és az ezredem hol lehet. Rudniki mellett megállított egy dandár törzstiszt, akit megkérdeztem, hogy tudja-e, hol lehet a 23. honvéd népfelkelő ezred? A mezőn maradtunk és vártunk. A katonáknak engedélyeztem, hogy vágják le a káposztát az utunkba esett káposztáskertből, és vigyék oda az éppen beérkező konyhákhoz. Nagykesőre megjött a zászlóalj többi százada, és végük az ezred. Csak az én századomnak nem voltak sebesültjei. A bajtársak elmesélték, hogy Mikolajówhoz közel órákig tűzben voltak. Horváth, egy szimpatikus zsidó, Nasta, a zernyesti román jegyző komoly lábsérüléssel, Kvasnovszki, egy Fogaras földi falu elmagyarosodott jegyzője, akinek a bal kézfeje kisujját vitte el egy fránya golyó. Vargha zászlós eltűnt. Boldogh, a zászlóalj segéd-tisztje futás közben derékig süllyedt a mocsárba és kificamította a bokáját. Sok legénységet veszítettünk. Az eset után a katonáim egyre jobban bíztak bennem.

Az Erdélybe hazaért sebesültek elterjesztették, hogy tesz, amit tesz, de mindig a csata végére ér oda. Tény, hogy valóban védtem a katonáimat, ez esetben viszont inkább a véletlen és a szerencse tett a megváltójukká.

Amíg rendeztük a zászlóaljat és ettünk is, beesteledett. Csak visszaszorított alakulatok voltak körülöttünk. Úgy tűnt, hogy az oroszok felfedeztek és át is küldtek néhány tarackot. Rövid pihenő után indulási parancsot kaptunk. Menetirány: Medenicen át Ugartsberg²¹ (Wyputzki). A csapatok és a járművek megint összekeveredtek. Csoportokra szakadva úttalan utakon kóvályogtunk a koromsötét éjszakában. Elmondhatatlan rendetlenség volt. Rogyadozó térdekkel, kúszva-mászva, éjszaka 2-kor egy faluhoz szélén halomba rogytunk.

Ez a tűzkeresztséget megélt napunk volt eddig a legnehezebb. A képzeletemet felülmúlta az, amit az ember elbír szenvedni. Az is igaz, hogy az ezred fele az úton el-elmaradozott.

Szeptember 10. Reggelig mindenki beérkezett, és elindultunk Nikula felé a Dnyeszteren át. Az úton orosz hadifoglyokkal és végeláthatatlan sorban sebesültekkel találkozunk. Egy mezőn a kiürített falvak lakói táboroztak. Szomorú látvány.

Arról mesélnék nekünk, hogy az osztrák–magyar és német had mindenhol győzedelmeskedik, és Wilmos (császár) diktálja a békét. A hírt bizalmatlanul és szomorúan fogadjuk. Valamelyest földob, hogy egy napi pihenőt kapunk. Ebéd után Ryczichowba (Rychahiv)²² mentünk. Nem mentünk be a faluba, mert az az orosz tűzéréség területében volt, hanem a szántóföldön maradtunk. Kemény harc lehetett ebben a körletben. Amerre néztél, friss sírhantokat láttál, ágakból összetákolt fejfákkal, szétdobál löszert, megrongált orosz fegyvereket, temetetlen orosz hullákat. Az volt az érzésem, hogy az orosz hullákat szántszándékkal hagyták temetetlenül a mezőben és az út menti árokban. Mi viszont fölfedeztünk rengeteg saját fegyvert a dombon lévő házak között elrejtve. Sok száz lehetett. Nem lelkesedtünk a felfedezésen.

[...]

Éjszaka Bogdan nevű sanitécunk bement dolgát végezni az erdőbe. A sötétben késsel rontott rá egy civil ruszin és megsebezte a karján, majd elillant. Az utána küldött járőreink nem találták meg.

Szeptember 11. Ránk találnak a konyhák. Nagy öröm. Jól belakmározunk, mert ki tudja, hogy mikor találkozunk a konyhánkkal, ha egyáltalán találkozunk.

Azt a parancsot kapjuk, hogy kerítsük be Mikolajównál az oroszokat. Nekem föl kell mennem két szakasszal a legveszélyesebb helyre, a Lubiana-magaslatra. Lehajolva megyünk előre az út menti árokban, hogy ne vegyenek észre. Elhaladunk a saját tűzéréség előtt, amely 16 ágyúból szórja a tüzet. Pokoli zajjal. Csodál-

kozunk, hogy ezt nyílt állásból csinálják, és a lőszerhordók a nyílt mezőn sétatírnak a lőszerládákkal.

Közben megtudjuk, hogy az oroszok visszamentek. Mi is visszamegyünk Dmytrzere.²³ A faluban azonnal rajvonalba fejlődünk, az egész ezred, század századot követve, egymás után. A falu előtt az oroszok kegyetlenül megszórnak srappal és szétrebbentik a sorainkat. Egy srapel a fejem fölött pukkan, a légnyomás kibillentett az egyensúlyomból, és három lépésre ellökött jobbra. Orra esem, de azonnal fölállok, és vezetem tovább a századot.

Elöl mentem, a szakaszpáncsnokok pár lépéssel mögöttem. Az első szakaszba becsapódik egy löveg, és Streitfeld bajtársat és néhány fő legénységet találja, de mi rendületlenül megyünk előre. Megérkezünk a domb alatti faluba és megállunk. Tőlünk balra a 41. bukovinai gyalogezred van. Nagy veszteségekkel, de vitézül nyomulnak ők is előre. A sebesültek kúszva, mászva megpróbálnak eljutni a kötözőhelyre. A faluban cikáznak a golyók, a katonák a házakban keresnek menedéket, a tisztek kardlappal, revolverrel kényszergetik őket előre. Megyünk mi is. Átme gyünk a dombélen és a szántóföldön, a golyók egyre közelebb süvítene k, a katonák előreszegezett fejjel, sűrű keresztvetéssel biztatják magukat előre. Körülöttem 20 főnyi csapat marad, nem tudom, hogy hol van az őrnagy, hol vannak a szakaszpáncsnokok. Aki van, azoknak kiáltom, hogy: „Előre!”

Belebotlom egy honvéd vonalba, nem akarnak kimozdulni, kiveszem a revolverem és azzal fenyegetem őket. Két tisztet próbáltam meg jóra bírni. Egy tényleges századost és egy hadnagyot fenyegettem a revolverrel. Szégyenemben másfelé fordulok, meglátok egy erdőt és hallom, hogy a mieink hurráznak! Előre fiúk! – kiáltom ismét. Futunk sokan, rendetlenül, lefelé az oldalon. Egy bal oldali dombról megcélznak az oroszok, sokan elesnek közülünk. Ordítottuk, ahogyan a torkunkon kifért, hogy Hurrá! – visszhangzott tőle a völgy. Megállok egy jó fedezékben, egy Isten adta árokban, az erdő szélétől 200 lépésre, amelynek a kiterjedését nem tudtam megbecsülni. Az oroszok oldaltüze óvatossá tett.

Balra tőlem semmi. Nagykesőre hallom a szebeni könyvkereskedő, Michelis bajtárs biztatását nevetséges magyar kiejtéssel: „Előre!” A kürtös fújja, a dobos kidobolja, ő meg húsz emberrel nyomult előre kiáltozva, hogy „Előre! Előre!” Látom, hogy bemegy az erdőbe, az erdőszélen kigyúl egy ház, a lángnyelvek a fák koronáját pörkölík. Egyszer csak csönd lesz. Az én árokbeli fedezékemben összegyűlt közben különböző századokból, ezredek ből 40-50 tényleges és tartalékos népfelkelő katona. Várok. Közben beesteledik. Árnyékokat látok közeledni. A mieink térnek vissza az erdőből. Megkérdem: „Mit találtak az erdőben?” „Fákat” – válaszolnak a katonák. A foglyok elbeszélése szerint az orosz csapatokban besszarábiaiak is vannak. Erdélyiek és bukovinaiak harcoltunk a besszarábiaiak

ellen. Megátkoztuk az erdőt, a sorsot is, amely arra kényszerít, hogy testvér testvérrel verekedjen.

Sorban előkerült az erdőből Michelis, Comanescu és Fincu bajtárs is. Az utóbbi kettő ezredünk I. zászlóaljából való. Összegyűltünk vagy 150-en az árokban. Az ezredparancs, hogy maradjunk továbbra is az elfoglalt állásban. Figyelőket állítunk és várunk. Ránk talál az őrnagy által kiküldött járőr, amely az orosz állásokhoz közeli balszárnnyunkig jutott el. Majdnem elkapták őket a kozákok. Úgy döntöttünk mindahányan, hogy reggelig itt maradjunk. Azonban valami hihetetlen történt, ami szétszórta bennünket. Jobb szárnyról halljuk, hogy „Gyülekező”-t fúj a kürtös. Az ellenségtől pár lépésre hangzik el a kürtjel! Nem hittünk a fülünknek. Comanescu és Fincu azt hitte, hogy az ő zászlóaljuk gyülekezik és elment az emberek felével. Tíz perc teltevel az oroszok iszonyú tüzet zúdítottak ránk.

Csendben maradtunk. Az eltávozott csoportot szétszórta, mint egy fogolycsapatot. Attól tartottam, hogy a mieink hátulról és jobbról válaszolnak az oroszoknak. Fél óra múlva, ahogy az oroszok abbahagyták, gyorsan elillantunk a szántás mögé. Megbújtunk egy mély, tölcsérszerűgödörben, és abban dideregtünk reggelig. A német Michelis folyamatosan piszkált azzal, hogy megszegtem a parancsot. „Ha gondolod, te visszamehetsz” – válaszoltam az idétlen, oktalan fegyelemmánijára.

Szeptember 12. Hajnalhasadáskor az oroszok olyan kegyetlenül megszórtak srappellel, hogy rendetlen visszavonulásra kényszerültünk.

[...]

Átvonultunk a falun. Egy házban 47 sebesültet hagytunk az oroszok gondjaira. A ház udvara tele volt a fegyvereinkkel és lőszerral. Választottam a halomból magamnak egy Mannlichert,²⁴ ami elkísért addig, amíg elmentem a harcterről. Itt megemlítem, hogy a tiszti kard és a revolver semmit nem ért a harcmezőn. A kard haszontalan teher volt. A legtöbb tiszt el is dobta, és puskát szerzett helyette magának. Csak azok tartották meg, akik kardlapozták a katonáikat. Az lehetne a kifogás, hogy a tisztnek nem az a dolga, hogy verekedjék, hanem hogy a csapatot vezesse és kövesse a helyzetet, ezt írja a szabályzat is. Igen, de élesben minden másképpen alakult. A legtöbb tiszt, ahogy a csataterre ér, azonnal arra spórol, hogy biztonságban legyen és mentse a bőrét, meghúzódnak és oda sem figyelnek arra, ami körülöttük történik. Célrá tartás nélkül lövöldöznek, ha az elkerülhetetlen. Aki tényleg a kötelességét végzi, nem maradhat közömbös, nem lövöldözhet céltalanul és nem az ellenséget keresi. Az ilyen parancsnokot semmibe veszik a katonái. Az első vonalban a siker vagy a kudarc legtöbb esetben a vezénylő tisztől függ. Ha egy tiszt folyamatosan együtt van szívvel és lélekkel a legénységgel, okosan vezeti őket, nem kell magát exponálnia. Vigyáznak rá a katonái.

Visszavonulásunk az oroszok lankadatlan tüzeiben a legnagyobb rendetlenségben történt, meghatározott irány nélkül. Előbb nyugatra tartottunk, majd délnyugatra kanyarodtunk. Egész éjszaka meneteltünk, míg valahogy eljutottunk egy Hruszów²⁵ nevű helységbe. Útközben rendeztük a századokat. Kezdtük megszokni a rendkívüli erőfeszítéseket. A mosdatlan, izzadt, sáros katonák hullabüdösek voltak. Egy fedél alatt aludtam velük egy csűrben.

Szeptember 13. Egész napon át meneteltünk, este 10 óra tájban megálltunk a Samborhoz közeli Kulczyczeben.²⁶ A kivilágított város fényei tündérlátéknak tündek. Régen nem jártunk városban, és csábított a civilizáció. Mindent odaadtam volna egy forró fürdőért és egy meleg, puha ágyért.

Eltévedtünk az éjszakában, három század lemaradt. Csak én érkeztem be és a század egy része az őrnaggal. A lakosság nem lelkesedett a megjelenésünkre. Puskatussal kellett vernünk az ajtót, hogy kinyissák. Egy üres szobában aludtam szalmaágyon.

Szeptember 14. A ház gazdája beszaladt Krakkóba, csak a szolgák maradtak otthon. Ebben a faluban láttam egy csodaszép ruszin lányt.

Reggel 8-kor gyülekeztetjük az ezredet, fele létszám maradt. A zászlóaljban 7 tiszt és 133 ember volt a létszám. Szigorú parancsot kaptunk, hogy a lemaradókat simán lőjük le. A szakaszparancsnokok az oszlop végén kellett haladjanak, és egyetlen katonának sem volt szabad kilépni a sorból.

Áthaladtunk Sambor-Bereznicán Straszewiceig.²⁷ Nehéz menet volt egész napos előbb szitáló, majd dézsából ömlő esőben. Délután 5 óra tájban félholtan kidőltünk Straszewiceben. Estére beértek a konyhák is. Összeültek a tisztek, és jól ettünk, ittunk.

Híre jön annak, hogy az oroszok Körösmezőre²⁸ értek. A lengyel bojárok pincéből begyűjtött, különböző fajta borokat poharazva elmarasztaljuk az osztrák stratégiát és taktikát. Levetkőzve feküdtünk le. Ettünk, ittunk, pihenhattunk, semmi más vágyunk nem volt.

Szeptember 15. Napsütéses pihenőnap. Kimosattuk a szennyesünket, megmosdottunk és borotválkoztunk, mint minden rendes ember. Nem akármilyen esemény ez egy hadjáratban.

A századommal el kellett foglalnom a 248-as magaslatot Straszewicetől délre. Csak délután indultam el. Beástuk magunkat és este, a konyha tüze mellett lehajtottunk pár üveg bort a legénységgel késő éjszakáig beszélgetve. A cigány Zosim halkan elfurulyázott közben néhány népdalt. A katonák éhségre panaszkodtak, holott egész nap egyebet sem csináltak, csak ettek. Igaz, hogy kenyérük az nem volt. Sátorban aludtunk egy szélvédett helyen, a katonák a szabad ég alatt.

Szeptember 16. Elindulunk Staré Miasztó²⁹ felé. Az úton találkozom dr. Alexandru Bogdan brassói tanárral. Dumitru Florian őrnagy, a 24-es népfelkelő egyik zászlóaljának parancsnoka mögött lovagolt. Az őrnagy segédtsíztje volt. Mind a ketten barátaim. Más román bajtársakkal is találkoztam, mindannyian átestek a tűzkeresztségen. Staré Miasztó előtt megálltunk. Beér bennünket a színmagyar, nemzetiszínű kokárdával díszes kalpagban menetelő szegedi 5. népfelkelő gyalogezred. Még nem verekedtek. Halicztól idáig csak románokkal találkoztunk, Erdély Galíciába költözött. Most láttunk első ízben teljes magyar ezredet. Úgy látszik, hogy Tisza és az osztrák–magyar hadvezetés a harcmezőn is gyakorolja nemzeti elnyomó politikáját. Nem lehetett véletlen, hogy az általunk keresztbe-kasul bejárt Galícia dugig tele volt románokkal.

Az egész ezreddel Starasolba³⁰ megyünk, ahol letáborozunk. Szigorú fegyelmezési parancsot kapunk, mert tényleg fellazult a fegyelem. Tilos a tekergés és a lakosok zaklatása. Bevonul az ezredhez több száz tévelygő. A századom feltelik 189 emberre.

Több dizentériás beteget jelentenek, az orvosok járványtól rettegnek.

Szeptember 17. A nyugodt éjszaka után pihenten ébredtünk, és volt még egy egész napos pihenőnk. Ebben a faluban pénzzel tudtunk élelmet vásárolni. A parasztok örömmel adták el mindenüket, ami volt.

Minden alakulatunk árkot ás, erődít és drótakadályokat épít. Mi a Twary felőli dombélen ásunk. Megtanultuk az oroszoktól, hogy hogyan kell harcolni. Az őrnagy dühös, hogy a katonák eldobálták az adójukat, és most, nincs amivel dolgozni. Dejenaru bajtársam előtt kifakad: „Diese rumänen sind alle Schufte.”³¹ Ettől kezdve nem nézhettem jó szemmel.

Este helyzetértékelés. Az őrnagy bizakodása nevetséges. Fel van háborodva, hogy Románia nem lépett be a háborúba és nem akadályozta meg az oroszokat abban, hogy az oroszok az odesszai hadtesteikkel támadjanak. Azt mondja, hogy Németország örömmel átadná Besszarábiát, azért is, mert románok lakják. „Könnyű odaigérni azt, ami nem a tied!” – gondoltam magamban.

Hírt kapunk arról, hogy a kozák járőröket a környéken látták és Sambornál harc van. Egy riadótól való félelmünkben elmentünk néhány órát aludni.

Szeptember 18. Reggel 6-kor elindulunk Starzawa³² felé. Szabad volt az út, így hát jól haladtunk. Starzawaban volt a főhadiszállás, egy szép, kétemeletes házban. Arról ismertünk rá, hogy az udvara tele volt fekete-sárga zászlócskás gépkocsikkal. Nem tudtuk meg, hogy hány gondterhelt főtiszt volt a házban, de megtudtuk, hogy ott van a hadtápparancsnokság is, amit folyamatosan szidalmaztunk, mert nem adott kenyeret. Mellettünk az úton hosszú sorban araszoltak a menekülők is, javarészt zsidók. Egy fiatal lány azt mondta, hogy 3 hete ková-

lyognak céltalanul. Több nap óta láttunk zsidó menekülőket az utakon, nyakukba vették a világot a vállukon ilyen-olyan batyuval, mögöttük egy zsinorra fűzött, lestrapált tehénnel. Starzava előtt a mezőn egy hatalmas zsidó menekülttáborra találunk. Esőben, hihetetlen nyomorban. Szomorú, sajnálatos látvány.

Az eső bennünket is arra kényszerít, hogy megálljunk a falu túlsó szélén. Bőrig ázva bemenekülünk egy korcsmába. Tele van menekült zsidókkal. A legénység csűrökben, istállókban keres menedéket, sokan ázva-fázva a mezőn maradnak. Ebéd után azt a parancsot kapjuk, hogy menjük a faluban laktáborba. Az út tele volt vonatoszlopokkal, tüzéséggel és nagy rendetlenségben menetelő csapatokkal. Térdig caplatunk a sárban és a másfél kilométeres távolságot két óra alatt tesszük meg. A helyünket hadtest-közvetlen alakulatok foglalták el. Szitkozódva visszatérünk oda, ahonnan elindultunk. A katonák sátrakat állítanak fel, szalmát és szénát vásárolunk. A zsidó korcsmáros 200 koronát kér egy szekér szénáért. A tiszteket a bakter szolgálati szobájába szállásolunk be. Egyedül és költözöm be a lakásába, ahol ott találok egy nyolc gyermekes zsidó családot. Hihetetlen kosz, de már nem érdekel.

Ma eltemettük a zászlóalj első kolerás halottját, egy bakát a 9. századból.³³

Szeptember 19. Reggel 7-kor indulunk, és 12 óra alatt elérjük Ustrzykit,³⁴ egy félig kiürített vásárhelyet. Laktáborba megyünk.

Az hírlík, hogy Romána bement Erdélybe. A hír fölvidítja, ismét szép és mérész tervekkel melengeti a lelkem. Az is halljuk, hogy mi nem állunk meg Magyarorszáig. Elmondom a híreket a legénységnek. A zsidó korcsmájában ivászzal ünnepelnek.

Szeptember 20. [...] Több mint egy hete az egyedüli tiszt vagyok a századnál. Itt, Ustrzykiben az I. zászlóaljtól átjött Wendl Iulius szebeni nagykereskedő szakasziparancsnoknak. Egy magas szász, csendes és rendes ember, de nem vitéz katona.

Délután 1-kor elindulunk a szakadó esőben, sárban. Vidámabban megyünk, mert a Kárpátok felé tértünk. Este 7-re érünk Uherycebe.³⁵ Viszontagságos volt az út, bonyodalmas beszállásolás. Kiraktuk egy parasztházból a helyünkre befészkelte 22-ös népfelkelő tiszteket, és emberi módon pihenésre térünk. A katonák a csűrben és az istállók padlásán találtak helyet.

Politizáltam Schuller doktorral, aki azt mondta, hogy Erdély elfoglalása szerencsétlenség lenne a szászoknak, mert elvesztenék kiváltságos nemzeti jogait. Minden szász a doktor véleményét támogatta.

Szeptember 21. Fölhaborító nap. A menetek rendetlensége és a viszontagságos beszállásolások eddig is bosszantottak. De a mai napi téboly minden eddigit felülmúlt, a legénység húzta most is a rövidebbet.

Reggel 8-kor menetkészzen álltunk, de a vonatoszlopok miatt az árkokban vesztegeltünk szinte két órán át. Lisko³⁶ utánig jól haladtunk. Örvendtünk a hegyvidéknek. Liskoban csak latin betűs lengyel feliratokat láttunk. Eddig mindenhol kétnyelvű, lengyel és cirill betűs ruszin feliratok voltak. [...] Nehezebbé vált a terep, de Zagorzig,³⁷ ahol pocskék ebédet osztottak ki, valahogy csak elvergődtünk. Este fél 6-kor borzalmas, leírhatatlan zűrzavarban tovább mehettünk az éjszaka közepén Czaszyn³⁸ felé. Többszöri megállás, bonyodalmak, vaksötét és hideg. Átkoztuk a születésünk napját. A pár kilométer éjfélíg tettük meg. A mai menet rengeteg megállással valódi becsstelenség volt, az elszállásolás a sötétben pedig kínkeserves.

Holtfáradtan estünk be mindannyian egy-egy parasztházba vagy csűrbe.

A legénység soraiban egyre több a kolerás megbetegedés. Jaj nekünk!

Szeptember 22. Pihenőnap, eső, erősödő szél. Kiosztjuk a legénységnek a zsoldot, az ételmet és a bort. Mosunk, mosakodunk. Egész napon át heverünk a rossz kinézetű, ellenszenves parasztok házaiban.

Egész Galíciában egy fedél alatt van a ház, a csűr, az istálló és minden, ami egy gazdaságban szükséges. A legtöbb helyiségnek nincs kéménye, a füst a mennyezeten vágott lyukon megy ki. Minden gazdaságban van kézi malom, a lisztet fából készült szitákkal szítálják, amelyen nem kevés korpa is áthull. Főélelmük burgonya és tej. Csak ünnepnapon van fekete kenyér. Nem hiszem, hogy van Galiciánál gyalázatosabb ország. A katonák azt mondják, hogy jó a föld, csak lusták és nem is tudják megművelni.

Délben dr. Ghița Măcelar barátom, vízaknai ügyvéd, gazdasági tiszt vendégel meg tokaji borral. Az őrnagy meséli, hogy Németország a segítségünkre küld 12 hadtestet, Románia belépett a háborúba, és hogy az olaszok megtámadták Franciaországot. Semmit nem hiszek el ebből.

Szeptember 23. Hosszú menetelés közel a magyar határig, Oslawicaig.³⁹ Három napja semmi egyebet nem látunk az útszéli árkokban, csak döglött lótetemeteket. Unalmában valaki megszámolt 3 kilométeren 30 lótetemet. A szerencsétlen állatok sem bírták ki a „taktikai visszavonulás” megpróbáltatásait. A katonák holtéhesen, az utolsó erejüket is összeszedve férfiasan gyúrták Galícia sarát annak reményében, hogy viszontlátják a hazájukat. Magam is legyengültem, baktatok előírászerűen a század mögött rezignáltan, gondolkodás nélkül. Bár volt lovam, de inkább vezetéken vittem, mert a lovon elszibbadtam és megfagytam volna.

Éjszaka 11 órakor érkezünk meg elcsigázottan. Szálláshelyünk egy vizes, sáros mező. A katonák leszakítják a fakerítéseket, tüzet tesznek és elnyúlnak a sárosban. Mi, néhány tiszt egy padláson, szalma és szénatúrásban fekszünk le borzasztó koszban. Fájdalmas rá emlékezni.

Szeptember 24. Az ezredparancsnok, aki az este revolverével lelőtt két kerítést törő bakát, hívat, és igazságtalanul csuklógyakorlatra megbüntet, csak bennünket, a harmadik zászlóaljat. Ezt a csodát is megértük, hogy a háború kellős közepén csuklógyakorlatokat végzünk: „Fegyvert vállal!” „Jobbra igazodj!”

Egyre több a kolerás eset. Azt mondják, hogy kerüljük az érintkezést a 24. népfelkelő ezredrel, mert ott naponta százával betegszenek meg. A négy erdélyi népfelkelő ezred együtt van.⁴⁰ Nem tesznek semmit azért, hogy a kolerás betegeket elkülönítsék. Védőoltások szóba sem jönnek. Az orvosok főlháborítónak tartják a felsőbb parancsnokságokat. Testületileg jelentkeztek a dandárparancsnokságnál, és határozott intézkedéseket követeltek. Homolya vezérkarfőnök.⁴¹

Egy beképzelt és ostoba magyar azt válaszolta, hogy egyre megy, ha az erdélyi népfelkelők az oroszok golyóitól, vagy kolerában pusztulnak el.⁴²

Ma az Oszlawica patakra lejtő domboldalban 9 bakát temettek el. Az víz csobogása volt az istenverte parancsnoklás ostobaságából elhunyt szerencsétlenek búcsúszertartása. Egy kolerás betegeket szállító országúti jármű az úton maradt, mert a hajtó is megbetegedett. A tábornok is látta őket, majd kiadta a parancsot, hogy vigyék be őket a faluba, és továbbhajtattott. Ki és hogyan vigye be? Egy beteg katonát egy falu polgármesteri hivatala gondjaira bízta. Másnap átküldték a csapathoz azzal az indoklással, hogy nincs, aki gondját viselje.

Ébéd után megszánnak és elszállásolnak. Egy jó módú és szívélyes gazdához kerültünk. Elköltjük a felkínált tojást és tejet, kenyérünk nincs. Rotschild bajtárs, gazdasági tiszt elmondta nekem, hogy a legénységnek azért nincs kenyere, mert a népfelkeléseknek nincs kenyérsütő péksége. Jelentettek, hogy kenyér nélkül felfordulnak az emberek. Azt a választ kapták, hogy áthidalhatatlan nehézségek vannak. Az eltelt három hét alatt a legénység fejenként két és fél kenyeret kapott.

Szeptember 25. Az éjszaka alatt még meghalt nyolc katona, és sokan beteget jelentettek. [...]

Oslawicából azon az útvonalon indulunk el, amelyen idejöttünk. Az ezredparancsnok megállítja a mentet és ismét gyakorlatoztat. Nm tudni, hogy miért büntetett.

Komanczan⁴³ megálltunk, nem volt útirány-parancsunk. Végül megkapjuk a parancsot: „nyomuljunk Czstohorbra,⁴⁴ és biztosítsuk a VII. hadtest visszavonulását”. Mi úgy gondoljuk, hogy karanténba tettek. Sajnáljuk, hogy ez Galíciában történik.

A falut még nem fosztották, tehát mindent be tudtunk szerezni. A ruszin parasztok gyanakodva fogadtak, de odaadták a feleslegüket. Népviselőnk hasonló a magyarországi szlovákok viseletével. Sok és szép gyerekük van.

A századom azt a parancsot kapja, hogy állítson ki figyelőőrsöket 5-6 kilométeres körben, Puste tanyától kezdve Jawornikig. Sőhajtózva kiballagunk, visszük a konyhát is. Amíg kijelöltük az őrsök helyét, beesteledett. Elvétettem a visszautat Czystohorba. Beleborzongtam arra a gondolatra, hogy a szabad ég alatt, egyedül bókászva kell eltöltenem az éjszakát. Egy patakban megláttam egy rejtőzködő árnyékot. Egy ruszin paraszt volt. Nem tudtam vele értekezni. Fölbosszantottam és fenyegetően feléje ugrattam a lovam. Végül megértette, hogy mit akarok, és bekísért a faluba.

Szeptember 26. Reggel kimentem felváltani az őrsöket. Sokan beteget jelentettek, Werner szakaszvezetőt hordágyon kellett behozni. Röviden utána meg is halt. Az egész ezred árkot ásott délelőtt 10-ig, amikor azt a parancsot kaptuk, hogy Komancza–Radosyce–Oslawicán⁴⁵ át nyomuljunk Zubenskóra.⁴⁶ Hátra maradtam, hogy begyűjtem az őrsöket, a ma reggel felváltott tartalékszakaszokkal elküldtem Weindl bajtársat a zászlóalj után. A parasztok jajveszékelnéi kezdtek, amikor látták, hogy elmegyünk. Egy magyarul is beszélő ruszin elmondta, hogy az oroszoktól rettegnek, akik majd felgyűjtják a házaikat és kirabolják őket.

A faluban hagyunk néhány kolerában elhunyt bajtársunkat, közöttük a robosztus, porumbáki Mäsar szakaszvezetőt. Megsírattam. A kolera kegyetlenéből ritkítja a sorainkat, mint az oroszok.

Útközben egy közös ezredbeli, becskerekai románokkal találkozunk.

Elhaladunk Komanczan, a főhadiszállás előtt, és látjuk, ahogy néhány katona azzal bajlódik, hogy a felgurított hordókból palackokba szűrje a bort. A tábornok urak minden bizonnyal a sikerekre koccintottak. Kiléptünk, közeledett az este. Nehezen lendültünk, mert egész nap nem ettünk semmit, a legénység öt napja nem kapott kenyeret.

Oslawica tele van tűzdelve friss fejfákkal és döglött lótetemmel. Egy orvos megállít, és arra kér, hogy vigyünk magukkal egy beteget. A szanitécek megnézik, a 21-es. Továbbhaladunk, nem vesződünk vele. Más ezredbeli! Van elég bajunk. Útközben kapom a parancsot, hogy Wola-Michowara⁴⁷ menjek.

Utolsó erőfeszítéssel, mint valami szellemserég, tovább botorkálunk az éjszakában Smolnikig, ott éjszakázunk. De. 11-kor érünk be Wola-Mikowara véget ért visszavonulásunk kálváriája. Az hírlik, hogy egy-két hetet fogunk pihenni. Széles kereszteteket vetünk és eldőlünk a fáradtságtól... az otthoniakról álmodunk!

Nem ért véget népfelkelőink kálváriája.

Október 2-án még utat javítottak Radosyce és Wola-Mikowa között, másnap (az arcvonal túlsó végén egy orosz alakulat ezen a napon megy be Máramarosszigetre!) du. 2 óra 40-kor távirati parancs: *Kleiner Marsch... umgruppierung* végett,

vagyis hogy átcsoportosítás végett rövid menet következik Dolzyca–Cisnára, „s hogy a dandár a 32. hadosztálynak⁴⁸ lett alárendelve” – írja a naplóba gyöngybetűkkel Homolya István. A dandár csapatai a kis menetet egész éjjel folytatták. Egyes részek a menetcélt éjjel 12-kor érték el. A vonat és a tűzéréség a feneketlen sárban még Oslawicán lemaradt. Idézem tovább a dandárnaplóból Homolya vezérkari főnök s. k. bejegyzését október 4-re.

„De. 6 óra 30-kor a 32. ITD⁴⁹ egyik vezérkari tisztje adja át Cisnán⁵⁰ a mai napra való intézkedést. Eszerint a dandár, mint a 32. hadosztály jobb oszlopa – tűzéréség és mindenféle jármű nélkül –Tyskowán át Gorzankára menetel, mégpedig úgy, hogy de. 9-ig! Cisnára átvonuljon, a 32. hadosztálynak helyet hagyandó. Felderítés a mentvonalon és a Solinkáig. Összeköttetés a műúton előnyomuló 32. hadosztályal. Az elővéd Lapienka, a főcsapat Dolzycánál hosszú pihenőt tart további parancsig. A hadosztályparancsnokkal – Goiginger⁵¹ tábornok – folytatott személyes megbeszélés szerint az indulás a pihenőről du. 1-kor. Az egész papíros intézkedés. A 32. hadosztály maga nem tudott a műúton parancs szerint menetelni. Egy bizonyos fokú magánvándorlás képét nyújtotta a 32. hadosztály is. Pedig azok fedél alatt pihentek napokig. Fiatal legénységgel. És műúton, mozgókonyhákkal. A mi öreg, agyoncsigázott, a kolera által megtizedelt, depresszált legénység már arról suttozott, hogy a kolerának a tiszték az okozói, mert nem adnak kenyeret és sátor alatt kell lakniuk napokon át, szakadó esőben, étlen, szomjan kenyér és konyha kocsi nélkül vánszorgó és agyon ázott legénységünket volt szívük egy be sem fejezett éjjeli menet után, egy hihetetlenül nehéz hegyi útnak nekivinni. A 22. gyalogezred be is jelenti menetképtelenségét (Op. Nr. 151/1), mindezen körülmény a hadosztályparancsnoknak szóbelileg jelentve lett, a parancs természetesen nem változott. Egyúttal kijelentettük, hogy a következőkért a felelősséget nem vállaljuk konyhakocsi nélkül, több napig, ilyen rettenetes úton, ilyen csapattal és tisztikarral menetet katonai fogalmak szerint végrehajtani nem lehet, s a dandárnak semmi harcértéke nem lesz.”

A következő oldalon magyarázatot kapunk a tisztikarra vonatkozó megjegyzésre, s arra is, hogy miért nem a megszokott kézírással írták a naplót.

„A dandár-parancsnokság vezérkarhoz beosztott századosa, Nyíri százados ideges kimerültséggel beteget jelentett, a vezérkari osztály teendőinek összes el látása, miután a vonattal az írnokok is lemaradtak a vezérkari főnök nyakába szakadt, miután a parancsőrtisztek előképzettségük híján tekintetbe nem jöhettek.

A 32. hadosztályparancsnokkal folytatott megbeszélés szerint a dandár egy része Bereznica Ws-t⁵² érje el!!! Éjjelezés intézkedés Dolzyca du. 12 óra 10-kor kiadva. A 32. ITD éjjelezési intézkedése du. 3-kor érkezett. Um 4h 30 nachm wurde dem DivisKmdo gemeldet, das dei Tete der Vorhut 706 Süd. Tyskowa nur 4h 30

nachm. passirt hatte (Op. Nr. 151/V.). Az éj folyamán beérkezett hírek (151/VII.) Helyzetjelentések (151/VI.).

Éjfélre a telefonösszeköttetés helyre lett állítva. Az éjjelezés papírforma szerint a mellékelt vázlat szerint történt. A 23. ezred du. 11 órakor, a 24. éjféltkor, a 22. és 21. október 5-én [másnap] de. 8-ig érték el a menetcélt. A dandár egész éjjel menetelt, illetve felzárkózott. A tulajdonképpeni helyzet az, hogy a dandár csapatai a 23. ezred főőrseitől egész Oslawicáig elszórtan vánszorognak. A legénység egész nap nem evett semmit, csak amit úton-útfélen talált. Az út fenegetlen sárban – nehéz agyag –, nehéz hegyi utakon vezetett keresztül. Ember, állat végkimerülten. A dandártörzs is étlen volt egész nap. Tegnap [4-én] este 10-kor Cislára átfázva megérkezve véletlenül az ott tartózkodó 86. gyalogezred parancsnoka⁵³ vendégszeretetéből kaptunk egy kis konzervet. Október 4-én pedig Gorzankan⁵⁴ egy földesúrnál a majorban kaptunk ennivalót, különben éhen vesztünk volna. Ezer szerencse, hogy kozákok ezt a házat még nem fosztották ki, így mi is, a lovaink is ételmet és fedelet találtunk.”

A San folyó átkelése a következő, hasonlóképpen viszontagságos feladat, a kötelék is változik. A San-menti csaták a hónap nagy megpróbáltatásai, november elején pedig, dolgavégezetlen, ismét vissza a Kárpátokba, ahol véget ér a szétzilált, szakaszaira fogyott dandár vesszőfutása.⁵⁵

Csapatainkat megalázó történet.

Térjünk vissza a naplóhoz, amelynek írását Oláh főhadnagy, a vezérkarhoz beosztott tiszt vesz át. Átmenetileg.

„9 de. a 32. hadosztályparancsnokság helyzetjelentést követel be. 4 du. a 32. hadtestparancsnokság (OP. Nr. 185/4.) elrendeli a visszavonulást, amely 4-én este lett tervezve. 6. du. újólág elrendeltetett az üres fogatoknak és konyháknak a hadosztály vonathoz való visszaküldését. Laszki Murowne. 1914. november 3.

7 de. a 12. hadtest. rendelete (pótrendelet) a visszavonulást illetőleg. Ezen rendelet szerint a csoportból kiválik a dandár ott levő része, a 23. gyalogezred visszamarad, mint utóvéd. A dandárparancsnokságot egyelőre Draskóczy alezre-des,⁵⁶ a 23. népfelkelő gyalogezred parancsnoka vette át. 11,45 de. kiadta a 32. hadosztály parancsnoksága részletes intézkedést a visszavonulást illetőleg. (Op. Nr. 187/2.) 3 du. a dandár vezérkari főnök személyesen informálta Draskóczy alezredest az általános helyzetről, amelynek alapján szóbeli parancs adatott ki az ezredeknek. E szerint a visszavonulás a következőképpen hajtatik végre:

5 óra du. mind a három ezred kivonta nagyobbik részét a harcvonalból, csak minden ezred egy-egy járőrt hagyott hátra, amíg az ezredek kb. Barorowot érték el, s azok azután szintén visszavonultak, amit az ellenség egyáltalán nem vett észre. Időjárás: langyos, holdvilágos idő. A dandár törzs Starzawára⁵⁸ lovagolt, ahova

az ezredek éjjél felé mind beérkeztek. Itt csatlakozott a 21. népfelkelő gyalogezred is. 11 du. a 12. hadtest elrendeli a dandárnak egy ezredbe való alakítását. Starzawa, 1914. november 4.

A 32. hadosztály eligazítás szerint a dandár délben a Grallert-dandárhoz csatlakozva menetét folytatja Rowniára. Dandár vk. tiszt előreküldetett szállást szabályozni. 10 de. szóbeli parancsra dandár egyelőre Starzawán marad. Egy más után még két parancs adódott ki, hogy a dandár elindul, aztán, hogy mégis marad. 2 du. indultak el a csapatok azon parancssal, hogy éjjelezés Berechy dl. és Siegenthalon lesz. Dandárparancsnokság Rownián. A dandárparancsnokságot Spiess alezredes vette át. 9 óra 30-kor parancs az 32. ITD-től (Op. Nr. 188/1.), mely szerint a dandár megint nem Rowniára menetel, hanem Ustrzyki Dl.-nál⁵⁹ utóvédállást foglal. Rownia, 1914. november 5.

2 du. állott a dandár a parancsban elrendelt állásban Ustrzyky Dl. mellett, ahonnan Rowniára bevonult. Másnapra volt tervezve a dandár retablirozásra, amely megint elmaradt, mivel korábban történt az indulás. De. 10 óra 30-kor XII. hadtesteligazítás. 6 óra du. a 32. hadosztály parancs szerint a dandár holnap étkezés után elindul, és Olsenicánál utóvédállást foglal el. 8 óra 30 du. XII. hadtest parancsa folytán a dandár jókor reggel (csatlakozik a 35. hadosztály után) elindul és Dolinára menetel (Op. Nr. 189/5.) Rownia, 1914. november 6.

6 óra de. indul el a dandár. A menet igen rendben történt, jó időjárás. A dandár azonban nem jutott le Dolinára, mert a 12. hadtest 11 óra 45-kor érkezett parancsa szerint egy utóvédállást foglal el Liska mellett. (San-biztosítás. Olyan nagy kiterjedés adatott, hogy gondot okozott a csapatok elosztása a 11 km hosszú San vonalon. 4 zászlóalj!) A csapatok esti szürkületnél érkeztek be a védelmi vonalba, mely Op. Nr. 190/4. alatt beküldött vázlatból kivehető. 8 óra du. a VII. KorpsKmdo⁶⁰ eligazítása. Ezúttal a XII. Korpstól a VII. Korps alá került a dandár. A VII. hadtestnél a vezérkari és hadbiztossági főnökszemélyesen jelentkezett Rodymnon. Du. 11-kor egy lovas járőr jelenti, hogy Liskánál egy minden fegyvernemből álló ellenséges oszlop előnyomul. Jelentetett a 20. hadosztálynak⁶¹ Dolina, 1914. november 7.

12 óra 30 de. a 20. hadosztály eligazítása és vonatkozó intézkedés (Op. Nr. 190/7.), Tyrawa Woloskára⁶² elküldött század (Dánffy százados) egy lovas szakaszszal. 5 óra de. igen későn küldetett. Miután a San híd el volt rombolva, a Sanon átgázolt a század, de már nem jutott tovább, mivel ellenséges lovasság állta útját. Ezzel az út az ellenség számára Tyrawa Woloska felől nyitva állt. 6 óra 30 de., miután a 20. hadosztály megkapta ezen jelentést, hogy Liska felől ellenség előnyomul, a dandár rendelkezésére álló tartalékát Zagorztól keletre a magaslatokra rendelte. (Tehát Tyrawa Woloska nem tűnt fel olyan fontosnak.) 10 óra 30 de. a

hadosztály szóbeli parancsot adott, hogy a dandár tartaléka maradjon a helyén, mivel a 20. hadosztály csapatai az I. szakaszt (Metre őrnagy) megerősítette.

9 de. midőn még a vonatok a sanoki úton, illetve Liska felől Zogorz⁶³ felé tartottak, egy ellenséges üteg ezen vonatot tűz alá vette, ami a legnagyobb pánikot idézte elő. A 20. hadosztály vonatának egy része, így a dandárparancsnokság vonata is, visszafordult, és Sanok felé vette útját. Ezzel a dandárparancsnokság alól a vonat kikerült. A dandárparancsnokság többet a vonattal nem intézkedhetett, amellyel ütközetvonatok is elmentek. A dandár hadbiztosa is, ki állandóan a vonathoz tartózkodik, szintén nem állt rendelkezésre. Ilyen körülmények folytán a dandár nagy része, illetve az egész dandár nem élelmezett, lőszerkocsik és málhás állatok szintén elmentek. Mindezen hiányok csak a dandár hadbiztos távollétének köszönhetők, miután senki nem volt jelen, ki az élelmezéssel törődött volna. 10 du. a dandárparancsnokság kiadja az intézkedést másnapra.

[Az előző szöveg után Homolya vk. főnök bejegyzí, hogy a fenti előadás hézagos és hibás!!! Utána sk. helyesbíti. Ez következik alább.]

„Az ellenséges tűzéség váratlan megjelenése csak úgy történhetett, hogy a Tyrawa Woloska-i védőállás megszállás nélkül hagyatott akkor, amikor még a tűzéség és a hadosztály vonat elvonulása folyamatban volt. Az út-betorkolásnál pánik nem volt, sőt a csapat és vonatrészek (20. gyalog hadosztály) bámulatos hidegvérúséget tanúsított, csak a Sanok felől jövő vonathoz fordult fel a rend (különösen a népfelkelő vonathoz), mert egy-két telitalálat vágódott közibük. Egy üteg teljesen tönkrement. A mindkét oldali magaslaton felvonult tűzéségünk azután az ellenséges ágyúkat mihamar elhallgattatta.

A helyzet de. 9 óra 45-kor az Op. Nr. 191/4. alatti helyzetjelentés szerint. A dandárparancsnokság most már csak két zászlóalj fölött rendelkezett, miután a 20. hadosztály parancsnoka a jobbszárnyra rendelve volt zászlóaljzat (21.) visszarendelt, és még nem is mint csoportparancsnok, hanem a jobbról álló 17. gyalogezred parancsnokság parancsnoksága alatt. Máskülönb lassú puskatűzés erős saját tűzéségi tüzelés folyt egész nap. Du. 3 óra felé Zalyz é. völgyéből 2 század orosz lovas bontakozott ki, akik az erdő déli szegélye mentén hosszú rajokban vágattak Bykowceig,⁶⁴ ahol az erdőben eltűntek. Ezen egész út alatt csak gyalogságunk lőtte, hatástalanul. A tűzéség lekésett. Éjjelezési intézkedés 191/8. alatt. (1914. november 8.) Ezen a napon a San mögötti parancsnokságot Gombos ezredes⁶⁵ vette át. A dandár Zagorztól nyugatra eső csoport felett parancsnokolt. (...) De. 11 óra körül a ... [olvashatatlan] feletti műút szerpentinén egy 2 km. hosszú lovas, gyalog és igen sok járműből álló (ágyúk?) ellenséges oszlop volt látható. A saját tűzéségünk ezt tétlenül nézte, mert kicsiny ... [olvashatatlan] nem éri el. Du. 3 óra felé ellenséges rajok a terep teljes és gondos kihasználása

mellett megkezdték az előnyomulást, és egész a műút, majd a *rideau*⁶⁶ széléig dolgozták magukat előre. A csapatok ismét nem kaptak étkezést, sőt a tegnapi incidens folytán a téli ruháknak a tervezett kiosztása is beláthatatlan időre eltolódott. Du. 7-kor érkezett a 20. hadosztály parancsnokság Op. Nr. 289/4. számú visszavonulási parancsa és a kiadott intézkedés Op. Nr. 193/3 alatt. Ugyancsak du. terjesztette be a dandárparancsnokság Op. Nr. 92 szám alatt újbóli javaslatát a dandár kiegészítése (retabírozása) illetve felszámolása végett. A jelenlegi hihetetlen helyzetben – a 2. hadsereg kötelékéből a 3. hadsereg kötelékébe dobva, a vonatot magasabb helyről egyszer Sanoknak, majd Zagorzon át délre, Mezőlabornak⁶⁷ irányítva, az élmezés, a teljes csőd felé evezett és beláthatatlan következményekkel járhatott. A dandár a 3 hónapos hadjárat alatt a 2. hadsereg kötelékében annak minden hadosztályát és minden hadtestét megjárta, vagy mint Armee unmittelbare⁶⁸ szerepelt.

Mindenütt, mint mostohagyermeket tekintették. Mindenki csak a lehető legtöbbet akarta kiszorítani belőle, mert tudta, hogy holnap már máshová kerülhetünk, s azután eldobtak, mint egy citromot. Csoda, hogy a dandár még ennyire is tudta magát tartani, és csak arról tesz tanúságot, hogy a dandár sorsát irányító közegek mindenlehetőt elkövettek, hogy a dandár harc készségét megtartsák.

A dandár, dacára e mostoha elbánásnak, (lét)számban nem állt mögötte például a 20. honvéd gyaloghadosztálynak, bárha ez már kapott egyszer pótcapatoakat, a dandár viszont egy ember pótlást sem nyert. És ha az ezredparancsnokok valamennyien a helyzet magaslatán álltak volna, s igazi csapattisztek, az ezredek sokkal erősebbek lettek volna még mindig. A 23. ezred két ezreddel ért fel. A 22. ezredből (miután a parancsnok szemgyulladással eltávozott) koleraürgy alatt 2000 ember szökött el. Ha a századparancsnokok legalább tényleges hadnagyok lehettek volna, akkor a dandár a sorbeli seregtestekkel bátran felvehette volna a versenyt. A tisztikar selejtes volta, az ezredparancsnokok jobb megválasztása és a tisztek hiánya voltak a főbb okai a dandár elgyengülésének. A dandár számban most is egy vonalban áll a többi seregtestekkel, de a tisztí hiány (5 törzstiszt!) lehetetlenné tette a helyzetet. Homolya szds.”

A dandár éjjeli menetel Serednye Wielkire⁶⁹ menetelt, hol de. 7-ig részletekben beérkezett. A legénység két napja nem kapott ételmezt. (Op. Nr. 194/1.) De. 10 óra 30-kor érkezett a 20. gyaloghadosztály⁷⁰ parancsnokság intézkedése. Du. 2 óra 30-kor vette a dandárparancsnokság a hadosztály szóbeli parancsát, hogy azonnal induljon Zachowicére. Intézkedés 194/4. Op. Nr. alatt. Tehát újból egy éjjeli menet! Élmezésről nem gondoskodott a hadosztály, de éjjeli menet-ről igen.

„November 10. A dandár az éjjeli órákban érte el a menetcélt esőben, hihetetlen rossz úton. Ha lett volna konyhakocsi, ezeken az utakon nem lehetett volna vinni sem tagnap, sem ma! A dandár Dietrich tábornoknak⁷¹ lett alárendelve. A két dandár vezérkari főnök (105. népfelkelő dandár) megállapodott, hogy tekintettel a dandár erőállapotára, a dandár egyelőre tartalékban maradt. Dietrich tábornok nem is akarta a dandárt ide vonni, hanem csak Chocenig. (Lásd 195/7. Dispositiot, amely sajnos elkésve érkezett, másnap, amikor már a dandárt a 20. hadosztály hiába ide irányította.) Pedig ha Chocennél állva maradhatunk, mennyi idő, erő és kellemetlenség takaríthat meg. Felderítésre szóbeli parancs. Homolya szds.

November 11. A dandár mint tartalék megmaradt. Intézkedés Op. Nr. 195/1. alatt (1 század lövegfedezet és biztosítás, felderítésre szóbeli parancs). 1 zászlóalj Siemens csoportnak rendelkezésére bocsátva. (Op. Nr. 195/2. alatt, de. 11.) A dandár obstit. Siemens parancsnokság alá lépett, mert Dietrich más csoportot kapott.

November 12. 7 óra 30-kor de. érkezett Op. Nr. 196/1. alatti parancs obstit. Siemens csoportparancsnoktól a dandár feloszlására nézve. Op. Nr. 196/4. A dandár útra indult 11-kor Serednie Wielkire, ahol a dandár-parancsnokság parancsot kap a dandárral ott, ahol van, megállni. Erre visszalavagolva a dandár Chocennél megállt, és ott estig állva maradt. Koromsötét este 7 óra 30-kor érkezett az új csoportparancsnokság – most már újból Dietrich vezérőrnagy –, Op. Nr. 3. sz. parancsa és az intézkedés Op. Nr. 196/2. szám alatt. Du. 9 óra 30-kor érkezett a 20. gyaloghadosztály-parancsnokság parancsa, mely szerint 2 zászlóalj a 20. hadosztályhoz bevonul. Op. Nr. 196/3. alatt erre intézkedés. Du. 11 óra 30-kor jött erre a Dietrich vezérőrnagy intézkedés. Op. Nr. 196/5. Felderítésre egész század kirendelve.

November 13. A dandárparancsnokság a 2 zászlóaljjal (21. és 23.) elindult Serednye Wielkin át Kulasznera,⁷² ahol de. 10-kor a 20. hadosztályparancsnokságnál jelentkezett. A beérkező 21. zászlóalj Kulasznenál mint hadosztálytartalék nyert alkalmazást, a 23. zászlóalj a balszárnya irányított. Draskóczy alezredes átvette a balszárnycsoport parancsnokságát, hozzá a törzstől Oláh vezérkarhoz beosztott főhadnagy és gróf Teleki Ádám hadnagy osztattak be. A törzs többi része a hadosztályparancsnokságnál maradt. A dandártörzs a vonattal ismeretlen helyen tartózkodott, állítólag Mezőlaborcon. Ez előre rendeltetett.

Du. 4-kor Homolya százados volt vezérkar főnök parancsot kapott, hogy a 38. hadosztályhoz vonuljon be.

Lezáratott, 1914. november hó 14-én.

Homolya István volt dandár vezérkari tiszt s.k.”

*

A *négy zászlóaljra fogyott dandár* formálisan egy ezred a katonai számtan szerint, ahogy Homolya százados leírta, november 16. és 20. között Radoszyce, Mezőlaborc, Sztropko Plenánál a Kárpátokat megjárva visszaverekedik az országba. Az itt idézett napló november 29-ig követi a történeteket.

Az utolsó mondatai:

„November 28. Éjszaka nagyon rosszul voltam. Csont és bőrre fogytam, alig álltam a lábamon. Ma elhagyott bennünket az igen szimpatikus Paternos őrnagy. Magas lázzal feküdt, befertőzött a golyó által horzsolt sebe. A parancsnokságot a kiállhatatlan Szinte vette át. Nem maradhattam én sem tovább.

November 29. Reggel, könnyeimmel küszködve búcsúztam el a legényeimtől, majd a szabályok szerint elkészült menetiratokkal gyalog mentem Bukoczra⁷³ [Havajból⁷⁴ indulva kb. 6 km-es út], ahonnan lovas kocsival két nap alatt tettem meg az utat Eperjesig [59,7 km]. Elértem az aznapi, utolsó Budapestre induló vonatot. Eperjes és Krakkó is ki volt ürítve. Én voltam a fogarasi zászlóalj utolsó csapattisztje, aki eljöttem a harcmezőről. Csak Schuller doktor maradt még kint.

A 3500 főt számláló ezredből Havajban 170 embert hagytam. A 11. században 267 ember indult el Fogarasról, 5-en maradtak meg, velem 6-an.

A jó Isten úgy akarta, hogy megmaradjak.”⁷⁵

Jegyzetek

- ¹ HL II. 349. 3. doboz
- ² Kolozsvár egyik legkorábbi szállóinak egyike, nevét olasz építetőjétől, Gaetano Biasinitől (1790–1847) kapta. A milánói vívómester 1818-ban érkezett a Kolozsvárra, házasságát követően le is telepedett a városban. A szálló a Torda utca kaputoronnyal szemben álló Szacsavay fogadó helyén, 1837-ben épült. A szállóban működő kávéház hamarosan európai rangú intézménnyé nőtte ki magát. 1847. november és december 8. között Liszt Ferenc volt vendége, majd a nászútjukon Petőfi Sándor feleségével együtt, 1853 tavaszán-nyarán Jókai Mór is, első erdélyi körútja alkalmával. 1913-tól a 42 szobás intézményt Varga József működtette. Ebben az időszakban orfeummal is felruházták a szállót, kisebb színdarabokat, kuplékat adtak elő, majd az első világháború ideje alatt bordélyházzá vált. Utolsó bérőlje Fisch Ignác 1926-ban zárta be kapuit. Bérházzá és raktárhelyiségekké alakították.
- ³ Teleki Ádám a marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred szolgálaton kívüli népfelkelő tisztje.
- ⁴ A II. zászlóalj állomáshelye Nagyenyed.
- ⁵ Hannel Emil (1854 – ...) vezérőrnagy (1914. május 1.), címzetes altábornagy (1915. november 28.)
- ⁶ Lukács Béla: 57–58.
- ⁷ Octavian C. Tăslăuanu (Bélbor, a mai Hargita megyében, 1876. 02. 01. – Bukarest, 1942. 10. 22.) tartalékos honvéd hadnagy *Trei luni pe câmpul de război* (Három hónap a harctéren) – Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, ce a luat parte, cu glosații români din Ardeal, la luptele din Galiția címmel megjelent naplójának részlete. A szerző sebesüléséből gyógyulva Herkulesfürdőn töltött utókezelése végén szökött át a Román Királyságba és batyujában vitte magával a kéziratot, amelyet a bukaresti „Stănculescu” könyvesház még abban az évben ki is adott. A tíz fejezetre tagolt napló (11,5 x 18 cm, 320 oldal + térképmelléklet) a mozgósítástól a fogarasi népfelkelő honvéd zászlóalj feloszlásáig követi a háború harctéri eseményeit. Első kiadásának a szerző Iliescu tábornoknak, a román királyi hadsereg vezérének főnökének saját kezű, dedikált példánya került a birtokomba.
- ⁸ „Ezek a románok mind gazemberek.” (német)
- ⁹ A zászlóalj Fogarason, a reggeli tábori mise után vagonírozott be és indult el augusztus 26-án Szebenben át, de külön folytatta az útját felvonulási körletébe Szatmárnémeti és Máramaroszigeten át. A zászlóalj parancsnoka Wilhelm Hettinger őrnagy, tényleges szolgálatban, a nagyszebeni cs. és kir. 31. gyalogezredből.
- ¹⁰ „Nálunk az volt az általános vélemény, hogy a népfelkelők harcba nem jutnak, hanem csak az arcvonal mögött hadtápszolgálatot fognak végezni. arra úgy látszik, hogy nem számítottak, hogy a túlnyomó ellenséggel szemben a kétszáz népfelkelő zászlóalj 200 000 főre rúgó seregét nem nélkülözhetjük. Ezek az alakulatok... ágyú és géppuska nélkül mentek a háborúba.” Bozó Pál 24.
- ¹¹ Kis település a Dnyeszter bal partján, Jezupollal átellenben.
- ¹² Goga Eugen (1888–1935) író, újságíró. A mozgósítás előtt az aradi Tribuna, majd a Românul újságírója. A háborúba a nagyszebeni 23. honvéd tábori gyalogezred fogarasi, III. zászlóaljával vonul fel, tartalékos honvéd hadnagy. Monasterzyska melletti csatározásban orosz fogságba esik. Élményeit *Două Siberii*. Din însemnările unui Ardelean, fost soldat austro-ungar și prizonier în Rusia. București. Editura Librăriei C. Sfetea, 1916.) címmel adja ki. A szerző a kötethez maga ír előszót. A könyvecske (18 x 11,5 cm) 295 oldalas, ebből az első rész (în fața morții) a hadinapló 108 oldal, a második része a szibériai napló (Pe drumurile Rusiei).
- ¹³ „Az akkori harcászati elvek szerint egy századra, ott, hol döntés kerestetik 100 lépés arckiterjedés jut. Ez azonban nem azt jelentette, hogy min a 263 fő létszámú századot egy sorba kell állítani. Az előljárók mégis így követelték meg... Ilyenformán az alsóbb vezetők és a legénység is a sűrű rajvonalakhoz volt szoktatva. A hadjárat kezdetén ért borzalmas veszteségeket jórészt ennek köszönhetjük.” Bozó Pál 24-25.
- ¹⁴ Bolekhiv (lengy. Bolechów). város Galícia, ma Ukrajna Ivano-Frankivsk tartományában. Ma is jelentős zsidó közösség él a városban. Két folyócska, a Sukil és a Svicha szeli át a várost, majd besietnek a Dnyeszterbe. Kalusztól nyugatra kb. 45 km.

- ¹⁵ Wołoska Wieś kis település Bolechów közvetlen szomszédságában.
- ¹⁶ Königsau (Równe) kis lengyel település a lengyel–szlovák határon, 5 km-re, északkeletre Duklától, 11 km-re, délre Krosnotól.
- ¹⁷ 31 km az út Szrtyj és a tőle északra lévő Mikolajów között.
- ¹⁸ draskóczy és dolinai Draskóczy István (1869–1941), a 23. honvéd gyalogezred tényleges tisztje.
- ¹⁹ Ukr. Rozvadiv. Mikolajówtól délnyugatra, kb. 3,5 km-re, a Dnyeszter partján.
- ²⁰ Ukr. Drohowyze, Mikolajówtól 3,5 km nyugatra.
- ²¹ Medenice-Ugartsberg 6 km, északi irányba
- ²² Drohobytztól 8 km-re, északnyugatra.
- ²³ Rycychów – Dmytrze (Dmytre) – Horbacze (Horbachi) kb. 6,5 km. Horbacze a tőle délnyugatra lévő Mikolajówtól kb. 9–9,5 kilométerre van. A négy település közötti terület kb. 23,5–25 négyzetkilométer.
- ²⁴ Mannlicher 1895 (M95) az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének alapvető fegyvere volt az első világháború során.
- ²⁵ Mikolajówtól délnyugatra kb. 35 km-re a Dnyeszter jobb oldali mellékfolyója, a Bystryca jobb (déli) partján.
- ²⁶ Település Sambortól keltre, kb. 7,5 kilométerre. Hruszówtól kb. 35–40 km-re nyugatra.
- ²⁷ Kulczyczetől délnyugati irányban, kb. 13–15 km-es út a Dnyeszter partján.
- ²⁸ Kőrösmező (ukránul Ясиня [Jaszinya], szlovákul Jasyna, románul Frasin) település Ukrajnában, Kárpátalján, a Rahói járásban. Dombhát, Havasalja, Mezőhát és Moheljki tartozik hozzá.
- ²⁹ 5, 5 kilométeres út.
- ³⁰ Stare Miastótól (Stary Sambor/ Staryi Sambir) 6,5 kilométerre, északnyugatra.
- ³¹ ném. „Ezek a románok gazemberek.”
- ³² Starzawa, ma Staryawa Ukrainja Lemberg (Lviv) tartományában Khyrivtól (egykori Chyrow) 8 kilométerre, délnyugatra.
- ³³ 1914. dec. 18. (34.) — 25. Kolera megbetegedések. „A belügyminiszter úr előadja, hogy Magyarországon a folyó évben szeptember hó 15-én jelentetett be hivatalosan az első koleraeset, és pedig az északi harcterről a békéscsabai közpórházba szállított sebesültek körében. Ettől az időtől kezdve az északi harcterről visszaérkező sebesültek és beteg katonák, hadifoglyok, továbbá az ezekkel érintkezésbe került polgári személyek között előbb néhány északi, vármegye (Zemplén, Ung, Bereg vármegye), utóbb az ország majdnem minden részében fordultak elő koleraesetek. Az első eset bejelentésétől december hó 14-ig 3285 koleraesetet jelentettek be, és pedig 21 törvényhatósági joggal felruházott városból és 52 vármegye 441 községéből. A 3285 eset közül 1186, tehát az esetek valamivel több, mint egyharmada a polgári lakosság körében, a többi pedig az északi harcterről érkezett katonák, hadifoglyok és menekültek körében fordult elő. Bár a fennálló szabályok értelmében minden egyes koleraesetet be kell jelenteni, a fent kimutatott összeg nem tünteti fel híven az eddig előfordult kolera megbetegedések, illetőleg halálozások teljes számát. Egyrészt azért, mert a hadseregnek szeptember végén, illetőleg október elején történt vissza vonulásával kapcsolatos nagy csapatmozgalmak idején a koleraiban és vér hasban megbetegedett és elhalt katonák nagy száma tetették le egyes vasúti állomásokon és egyes útvonalakon, anélkül, hogy számuk nyilvántartott volna, másrészt pedig azért, mert a katonák között előfordult tömeges megbetegedésekről sincsenek pontos adataink. A hadifoglyok körében előfordult koleraeseteket katonai részről kezdetben szintén nem jelentették be. A később beérkezett jelentések szerint a hadifoglytáborok közül koleraiban Dunaszerdahelyen 214 megbetegedés, 64 halálos eset, Nagymegyeren 270 megbetegedés, 85 halálos eset, az Esztergom–Könyérmező-i táborban pedig 1526 megbetegedés, 715 halálos eset fordult elő.” A fertőzés eredete a polgári esetek legnagyobb részében a harcterről vissza érkezett sebesült, beteg vagy szabadságolt katonákkal való érintkezésre vezethető vissza. Szept. 15.–okt. 15.: 698; okt. 16.–okt. 31.: 706; nov. 1.–nov. 15.: 1024; nov. 16.–nov. 30.: 664, dec. 1.–dec. 14.: 193 koleraesetet állapítottak meg. A novemberi emelkedést az okozza, hogy attól kezdve vált pontosabbá a nyilvántartás. „Általánosságban meg lehet állapítani, hogy a kolera csapat-, illetve betegmozgalmak révén jutott el az ország különböző részeibe, de igen sok helyen a folyók jelzik a járvány terjedésének útját, így különösen a Körös, Tisza, Szamos, Kisküküllő, Zagya, Nyitra folyók mentén. A majdnem mindenütt gyorsan és pontosan foganatosított óvrendszabályok következtében a járvány szűnőben van.” A katonai betegmegfigyelő állomások – összesen 15 – még december végén megkezdik működésüket. *Iványi* 1960: 111–112.

- ³⁴ Starzawatól déli irányban, kb. 16,5-17 km-re.
- ³⁵ Ustrzyki Dolne-tól nyugatra kb. 15,5-16 km-re
- ³⁶ Város kb. 5,5 kilométer a San folyó bal partján.
- ³⁷ A San folyón átkelve 7,5 kilométer.
- ³⁸ Település a San felé tartó Oslawa folyó jobb partján, további 8 kilométer.
- ³⁹ Déli irányban Kb. 25 km. Oslawicától Mezőlaborc toronyíránt 45 kilométer.
- ⁴⁰ 103. népfelkelő gyalogdandár.
- ⁴¹ Homolya István vkt. százados
- ⁴² Vö. *József főherceg*: A világháború, milyennek én láttam. I. kötet (1926). II. Fejezet. Utazás az orosz harctérre. A lembergi csata. Visszavonulás a Kárpátok mögé. Kolerajárvány. 1914. VIII./30-IX./30. 69-122.
- ⁴³ Oslawicától északnyugatra, 6,5 km
- ⁴⁴ Komanczától nyugatra egy szűk völgyben, 3,5 km.
- ⁴⁵ Kb. 7,5 kilométeres út.
- ⁴⁶ Oslawicától a határgerincen délkeletre, kb. 7 km.
- ⁴⁷ Zubenskótól keletre, hegyen-völgyön át 5,5 kilométer. Szórványfalu az Oslawa folyó felső völgyében.
- ⁴⁸ Budapesti hadosztály (63. és 64. dandár), a IV. hadtest szervezetében.
- ⁴⁹ Infanterietruppendivision (betűszóval ITD): gyaloghadosztály német megnevezése.
- ⁵⁰ Wola Mikowán át 34,5 km-re, délkeletre.
- ⁵¹ Ludwig Goiginger (* 1 1863 in Verona; † 28. August 1931 in Neustift bei Graz). Während der Mobilisierung der k.u.k. Streitkräfte im August 1914 wurde Goigingers 122. Infanterie-Brigade (Kaiserjäger-Regiment Nr. 1) mit der 87. Infanterie-Brigade zur neu formierten 44. Landwehr-Infanterie-Division (FML Heinrich Tschurtschenthaler) zusammengefasst, welche im Rahmen des k.u.k. XIV. Korps an der Ostfront im Raum nördlich Rawa Ruska aufmarschierte. Am 1. Oktober 1914 übernahm Goiginger die Führung der zur k.u.k. 2. Armee (Böhmermoll) gehörenden und nach Russisch-Polen verlegten 32. Infanterietruppendivision. Ab Oktober 1914 in den Karpaten zurückgekehrt bildete seine Division zusammen mit der 103. Landsturm-Brigade im folgenden Winter die Gruppe Goiginger. ÖBL 1815-1950, Bd. 2 (Lfg. 6, 1957), S. 20f.
- ⁵² Bereznica Wyżna. Ezen az útvonalon Dolczyka (Dolzyca) 27 km déli irányban. A Solinka patakot követve Cisna 2,5 km.
- ⁵³ A 32. hadosztály 64. dandárjának szervezetéhez tartozó szabadkai gyalogezred parancsnoka Josef Schaffer ezredes.
- ⁵⁴ Település Cisanától 24 km-re, északra.
- ⁵⁵ *Julier stb.*
- ⁵⁶ draskóczy és dolinai Draskóczy István alezredes, a 23. honvéd gyalogezred tényleges tisztje
- ⁵⁸ Galíciai falu a mai Lengyelország délkeleti szögletében. Kb. 5 km-re Stubnótól, Przemysłtól 21 km-re, északkeletre.
- ⁵⁹ Ustrzyki Dolne (ukr. Ustryki Dolishn, héber: Istrik) lengyel kisváros délkelet Lengyelországban, közel az ukrán határhoz. 1999 óta a Kárpátaljai vajdasághoz tartozik. Az 1999-ben létrehozott Bieszczady járásban (Keleti-Beszkidékben) az egyetlen város és egyben a járási központ Ustrzyki Dolne, amely mintegy 80 kilométernyire délkeletre fekszik a vajdaság központjától, Rzeszówtól.
- ⁶⁰ Korpskommando rövidítése a jelentésekben, magyar: hadtestparancsnokság.
- ⁶¹ 20. (nagyváradi) honvéd gyaloghadosztály (39. és 81. honvéd gyalogdandár), parancsnoka Friedrich von Csanády altábornagy.
- ⁶² Tyrawa Wołoska (ukr. Tyriava Volos'ka). Galíciai (ma lengyelországi) város a Tyrawa folyó völgyében, a Kis-Beszkidékben, Małopolskától keletre.
- ⁶³ Zagorz 11 kilométerre délnyugatra, a San jobb oldali partján 11 km-re van Tyrawa Wołoska.
- ⁶⁴ Bykowce Zagorzzal szemben a San túlpartján van, onnan a szerpentinúton Zaliczon át 10 kilométerre van Tyrawa Wołoska. Bykowcét egy erdős dombhát választja el Tyewától, ebben az erdőben tűntek el az orosz lovasok.
- ⁶⁵ Gombos Zoltán alezredes, a 22. honvéd gyalogezred tényleges tisztje.
- ⁶⁶ Magas árokpart.
- ⁶⁷ Mazólaborc Radoszyczn át, a Wuznik völgyön Zagortól délnyugati irányban 50 kilométer.

⁶⁸ Hadseregközvetlen

⁶⁹ Średnie Wielkie (ukr. Serednie Velyke) Zagórz községhez tartozó falu, attól délre, 13 kilométerre és 17 km-re Sanoktól, ugyancsak déli irányban.

⁷⁰ A 20. honvéd gyaloghadosztályt 1914. július 26-án mozgósították, augusztus 26-tól a 2. osztrák–magyar hadsereg VII. hadtestjéhez beosztva az orosz hadszíntéren, Kelet-Galíciában Halics és Rohatyn körzetében harcolt, később a Dnyeszter mentén. Szeptember 27-től december közepéig a Kárpátokban, a Duklai-szorostól keletre, illetve annak környékén folytatott védelmi harcokat. Összes vesztesége 1914 végéig 535 tiszt és 30 232 főnyi légénység volt. 1915 februárjától Mezőlaborc–Homonna térségében védte állásait.

⁷¹ Dietrich, Eduard Edler von (1858–1921) vezérőrnagy.

⁷² 10 km-es menet északnyugat felé.

⁷³ Ma Bukovce Szlovákiában.

⁷⁴ Község a Sztropkói járásban, a mai Szlovákia Eperjes megyéjében.

⁷⁵ A gondviselés másképpen akarta. Kornhaber Adolf (1856.04.02. – 1937. 08. 29.) altábornagy emlékiratából tudjuk, hogy „a XI/29-én jelentkező vezérkari tiszt (Homolya István százados) már XI/29-én –az orvosfőnökkel együtt – hősi halált halt.” Kornhaber Adolf a nevét viselő csoport parancsnoka az orosz fronton 1914. november 22-től, 1915. január 16-tól a csoportból megalakított 51. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka. 1918. 02. 25-től címzetes gyalogsági tábornok – *Balla* 188–189.

4. Aggodalmak

Tisza István miniszterelnök Mikes Zsigmond, Háromszék vármegye főispánja aggodalmaira postafordultával küldött válaszelevélből¹ egyértelműen kiejlik, hogy idejekorán mindenünket feltettük egy lapra:

„Kedves Barátom!

Erdélyben csendőri szolgálaton a csendőrökhöz beosztott katonákkal együtt 7000 ember, zárt népfelkelő csapattestekben pedig 15.000 ember van; hogy ezzel szemben milyen szánalmas dolog volna belzavaroktól félni, annak igazolásául csak azt hozom fel, hogy Horvát-Szlavónországoknak szerbek által lakott és katonaságtól teljesen degarnirozott vidékein a bán mindössze 1000 népfelkelőt kért a lakosság megnyugtatója céljából, pedig az ottani szerbség között igazán igen komoly jelenségek voltak észlelhetők. Románia támadásától jelenleg egyáltalán nem tarthatunk: az oroszok feltétlenül megverték volna bennünket, ha seregeink egy részét ilyen eshetőségek miatt a főharctérről elvontuk volna. Olyan veszélyek tornyosultak a monarchiára, amelyeket csak nagy elhatározásokkal és akkor lehet legyőzni, ha mindenki és elsősorban a magyar nemzet minden tagja minden vonatkozásban helytáll és elbírája e nagy idők nagy teherpróbáit. Annak az érzésnek kell irányítani mindenkit, katonát és civilt, férfit, asszonyt és gyermeket, hogy itt az idő, amikor igazán uralkodni képes erős nemzetnek kell bizonyulnia. Ehhez pedig hidegvér és a polgári életben való bátorság is szükséges. Prédikáld ezt az én nevemben is mindenkinek. Szívből üdvözlő igaz híved Tisza”

*

Az erdélyi-román határ közeli megyék előljáróságának aggodalmait nyilvánvalóan az erdélyi hadra vonult seregek kivezénylése okozta. A nagyszebeni XII. hadtest itthon maradása a kétfrontos háborúra váltó forgatókönyvben lehetetlenné vált annál is inkább, hogy a 2. hadsereg, ahova a hadtest besorolt, a galíciai hadszíntérre legjobb esetben 15-16 nap késéssel érkezhetett. Az itthon maradt tartalékosok, a pót századok másod-vonalbéli, a népfelkelés harmadrangú csapataknak számítottak. Létszámban nem minden esetben, harci felszerelésben és kiképzésben egyértelműen.

Bekövetkezett tehát az a helyzet, amely időszerűvé tette Conrad von Hötzendorf, a cs. és kir. hadsereg vezérkari főnökének Tisza István miniszterelnök keleti „határunk kitétségre” emlékeztető kérdésére adott válasza, hogy: „Mind den hadtestünket az északi hadszíntéren vetjük be, kivéve azt a hármat, amelyek Szerbia ellen készülnek (harcolnának). Románia ellen kisebb (a maradót), máso-

dik vonalbeli alakulatokat is elég bevetni... Mindazonáltal, hogy én többször figyelmeztettem arra a hatalmas veszélyre, amit román határunk kitettsége jelent, és hangsúlyoztam annak szükségességét, hogy egyeztetve a német főparancsnoksággal, legkevesebb 1-2 hadtestet tartalékoljon Erdély védelmére, Freiherr von Conrad biztosított a felől (arról tájékoztatott), hogy nem tud számomra első vonalbeli csapatokat tartalékolni (biztosítani) erre a feladatra.”²

A határ kitettsége okán Mikos Zsigmond azonban sokkal többet tudhatott arról a Kárpátokon kívüli forrongásról, amely a háborús helyzetben az inkább *gentleman's agreement*, mint, a kétoldalú, titkos szövetségből elegánsan kihátráló Romániában, a politikai társaságokban, sajtóban, rendezvényeken – és az utcán természetesen –, a királyi biztosítékok ellenére, nyíltan ellenünkre hangolt.³ Így jön az idézett válaszban a kb. 700 kilométer hosszan velünk (a monarchiával) szomszédos Romániára való utalás.

4. 1. Válságos helyzetben

A Drinai katasztrófa lesújtó híré⁴ még nem dolgoztuk fel, Galíciából nincsenek biztató híreink, a kraszniki⁵ és a komarovi⁶ győzelmeknek nyilvánvalóan *örvendtünk*, de ezeknek csak önbizalmat erősítő hírértéke van, nincs hadművelleti, hadászati értéke. A győzelmeket nem lehetett kihasználni, mert az osztrák–magyar 3. hadsereg nem tudta feltartóztatni a kelet felől előnyomuló két orosz hadsereget, és kénytelen visszavonulni az augusztus 26–27-i zlocsovi, majd az augusztus 29–30-i przemysli csata után (egy néven: 1. leMBERGI csata). A szerb hadszíntérről idevont 2. és az oda rendelt 4. hadsereg nem tudta kisegíteni a visszavonult 3. hadsereget. Az így kialakult, szeptember 11-ig tartó 2. leMBERGI, vagy a leMBERG–ravaruszkai csatát hadseregeink kénytelenek félbeszakítani, és visszavonulnak a Kárpátok gerincére, mert a magára maradt és az eleinte szintén győzelmes 1. osztrák–magyar hadsereget az augusztus 26-tól szeptember 10-ig tartó lublini csatában orosz túlerők átkarolták, és kényszerítették a San mögé való visszavonulásra, „hátrahagyva a körüzárt Przemysl várát”. (Czékus, 21; Galántai, 131–132)

Pilch Jenő megfogalmazásában: „A kraszniki, komarovi és leMBERGI csaták eredményét összefoglalva megállapítható, hogy három hét igen súlyos harcaival – amelyekben az osztrák–magyar hadsereg kétharmada elveszett⁷ – a monarchia fegyveres ereje valóban létét veszélyeztető módon beváltotta azt, hogy az orosz erők zömét magára rántva, a mozgósítást követő negyvenedik napig azt fogva is tartotta. Tehát elhárította azt a veszedelmet, amely az oroszoknak Németországba való korai beözönlésével járt volna.”⁸

Másképpen: a szövetséges védelmére fölládoztuk első vonalbeli tábori seregeink kétharmadát, Galícia meg Bukovina tartományt, és kevés hiányzott ahhoz, hogy kaput nyissunk a hágókon az orosz seregeknek Budapest felé.

*

A lembergi csata után vitathatatlanul az orosz hadvezetés kezébe került a kezdeményezés, és joggal merült fel nagy az orosz erők támadása a Kárpátokon át Magyarországra. Ez a kérdés akkor, a sajtóban megjelent megnyugtató és bizakodó tudósításaiból sejthetően „a magyar közvéleményt erősen foglalkoztatta, és hogy mennyire jogosan, az szinte brutálisan kifejezésre jut a külügyminisztériumnak a hadsereg-főparancsnoksághoz intézett szeptember 22-re keltezett átiratában”.⁹

A Ballhaus arról érdeklődik, hogy mikorra kell számítani az oroszoknak Bécsbe vagy Budapestre való előnyomulásával, mert hozzávetőlegesen tizennégy nap kell arra, hogy a szükséges áthelyezéseket és szállításokat idejekorán le lehessen bonyolítani. Elsősorban a legfelsőbb udvarlak áthelyezése jön tekintetbe. Conrad von Hötzendorf rövid válasza: „Időben szólunk!” Slusszmondata: „Szerencsére a k. u. k. hadsereg hozta magát, és ist es nie dazu gekommen!” – vagyis: és ez nem következett be, szabatosabban: és elhárította a veszélyt.¹⁰

Az AOK-nak inkább Románia alkalom adta kimozdulása okozott fejtörést. Conrad tábornagy megfogalmazásában: „Falls Rumänien in Siebenbürgen und in der Bukowina einmarschieren sollten, würde wohl für uns nichts anderes übrig bleiben, als den Einmarsch nach Tunlichkeit abzuwehren” stb. Értlem szerinti fordításomban: Ha Románia bemasírozik Erdélybe és Bukovinába, egyetlen lehetőségünk: ugrás a sötétbe. Persze minden másképpen alakulna – ábrándozik hadseregünk vezérkarfőnöke ugyanott –, ha Oroszországnak üzenne hadat...¹¹

Bizonytalanságunk komoly aggodalmait sejteti a két főváros – *minden eshetőségre* – elrendelt erősítése.

A magyar hadügyminiszter augusztus 31-i rendelkezése szerint a védelmi vonal körülölelte egész Budapestet. Keleti és a nyugati vártüzér-parancsnokságra, összesen hét szakaszra oszlott. A keleti rész a soroksári (IV.), kőbányai (V.), rákos-szentmihályi (VI.) és rákospalotai (VII.) császári és királyi tüzérszakasz-parancsnokságra tagolódott.

„A környéken sáncokat ástak, melyekben ágyúkat és gépfegyvereket is helyeztek el. A sáncok előtt szorosan áthatolhatatlan tüskés drótkadály volt – farkasvermekkel. Bent voltam egyik részében. Csodálatos labirint! – írja visszaemlékezésében Wimmerth plébános úr.¹² A gyalogság számára lőrések – srapelmentes tetők alá folyosók padokkal, hol pihenhettek, sőt fűthető szobákkal a felváltottak számára. Körbe-körbe egy-egy ágyú ásít, s megbújik a gépfegyver. Amerre a sán-

cot vitték, ott nem volt pardon. Ha ház, ha kert, ha szőlő került az útba, keresztül rajta. Igaz, hogy gavallérosan fizettek mindenért. Bele is került, amint mondogatták, harminc millió koronába. De hála a jószágos Istennek ez ideig, mikor e sorokat írom (1915. augusztus hó) nem került a sor rájuk, sőt emberi ítélet szerint most már nem is kerülhet, mikor a mi katonáink messze, bent nyargalnak Oroszországban. Egy időben lehetett volna róla szó, mikor az orosz már Máramarosszigeten tanyázó, s a kislelkűek szaladtak Budapestről.

A sáncokhoz tüzéreket rendeltek ki. Az ország minden részéből behívott vartüzérek voltak ezek 28–40 éves korig. 1915. július elején átvitték őket Kőbányára, s helyükbe egy cseh, lengyel, magyar tüzérszázad jött. Két ízben 1915. február 19-én, s rá pár héttel kombinált támadással gyakorlatoztak. Ropogott a fegyver, csörgött a gépfegyver, s bömböltek az ágyuk. A környéken az ablakok mind betörték, sőt a Gloriette¹³ ablakramája is kirepült, pedig csak 7 centiméteresek voltak. Milyen lehet akkor a 42-esek¹⁴ hatása? Engem figyelmeztetett az egyik tűzmester, hogy nyissam ki az ablakaimat. Nem is tört be egy sem, de az egész épület remegett. Érdekes, hogy az ágyuk irányítására a parancsot a budai János hegyről adták fényjelzéssel.”

Van a helyzetnek valamiféle nem hivatalos, ha tetszik *politikai* értelmezése, bár meglehet, hogy az *értelmezés* ebben az összefüggésben túlzás.

„A clubban¹⁵ minden nap beszélek Tiszával és a honvédelmi miniszterrel – jegyzi fel naplójába Berzeviczy Albert.¹⁶ Sok újat nem tudok meg tőlük, csak azt kell újra mindig megtanulni, hogy mindennek úgy kell lenni, ahogy van... Belgrádnál elkéstünk operációink megindításával – úgy kellett lenni. Óriási veszteségekkel elfoglaltunk egypár határszéli városkát, hogy pár nap múlva megint elhagyjuk azokat, és visszavonulunk a Drina és a Száva mögé – úgy kellett lenni! Északi seregünk balszárnya győzelmesen előnyomult, de azalatt keleten a muszkát betörni hagytuk Galíciába, most a jobb szárnyunk a túlerő elől hátrálva feladja és kiűrti az ország fővárosát, Lemberget... Úgy kellett lenni! »Ez csak a Lembergieknek kellemetlen« – ezt találta mondani Tisza...”¹⁷

Egy héttel később, szeptember 11-én¹⁸ Berzeviczynek további kérdései vannak, amelyek válasz nélkül is jelzik részben a korábbi eufóriás hangulat változását, s részben a tanácsalanságot is a szándékainktól merőben eltérő helyzet értelmezéséhez:

„Ami a legjobb akaratuánkban is bizalmatlanságot kelt, az a hadvezetőség hivatalos megnyilatkozásaiban mutatkozó ellentmondás, még inkább a titkolózás. Ha csakugyan olyan jól állunk, mint az egész sajtó részint kényszerűségből, részint hazafiságból követi, ha csakugyan »túl vagyunk már a legnehezebbjén«, mint Tisza nemrég kijelentette, miért kell fegyver alá hívni a 19 éves fiúkat? Miért

kell a háborúnak immár harmadik hetében titkolni az elesettek és a sebesültek számát, s harci tudakozó irodát és tábori postát úgy rendezni be, hogy a családokra nézve teljesen lehetetlenné van téve a seregnél lévő hozzátartozóikkal való érintkezés és az azok sorsáról való értesülés?”¹⁹

Megválaszolatlan kérdések ezek akkor.

4. 2. Hóban, fagyban a Kárpátokban

Galíciái kudarcunk, illetve a továbbra is bizakodó hadi készültségünkre rácafoló orosz határjárás – és már a kerítésen belüli portyázása Sáros, Ung, Bereg, Zemplén, majd szeptember utolsó napjaiban, október első hetében Máramarosban – nem kis ijedséget, hogy ne mondjam azt, hogy *pánikot* okozott Erdélyben is. A pánikot később megmagyarázom.

A Budapesten megjelenő *Népszava* szeptember 28-i, hétfői száma²⁰ az MTI-re hivatkozva első oldalon közli az orosz portyázások hírét az Uzsoki-hágón át Malomrért, Fenyvesvölgy és Csontos²¹ környékén, illetve a máramarosi Toronyánál. A lap másnapi tudósítása „félhivatalos” jelentésre utalva már az oroszok viszszaérésének a hírét közli Malomrétről Uzsok felé, és a „Csontosig közlekedő vasutakból” arra következtet, hogy az oroszok nem jöttek bennebb, a határszélén portyáznak (Csontos 40 km-re van a határtól). A szerkesztő röstelli, hogy „a hadvezetőség még nem nyilatkozott ezekről a határszéli csatározásokról”. A lap második oldalán, a *Budapesti Tudósítót*²² idézve írja, hogy a „Máramaros megyei Ökörmező községgel megszűnvn a telefonösszeköttetés, a közönség körében bizonyos nyugtalanság volt észlelhető”.

Talányos az, hogy tulajdonképpen mi a „betörő” orosz csapatok szándéka. Bármi legyen is az, „a jövő fogja megmutatni, hogy pusztá demonstrációról van-e szó, amelyet a határok védelmére rendelt csapataink könnyűszerrel vissza fognak nyomni, vagy nagyobb orosz haderő rendszeres támadásáról, amely esetben a mi operáló hadseregünk megfelelő részének itt kell velük a küzdelmet fölvenni” – véli a lap. Bármi legyen is a szándék, „nincs aggodalomra ok, mert a netaláni orosz támadás visszautasítására szükséges haderő rendelkezésre áll.”

Az *oroszok betörési kísérletei* cím alatt a *Nagybánya*²³ október 1-jei számában, közvetlen közelből, ugyancsak *megnyugtatólag*, mégis sajtóforrásokra hivatkozva összegezi az eseményeket:

„Tagadhatatlan, hogy az orosz csapatoknak *betörési kísérletei*, amelyeket Uzsoknál, Toronyánál, Ökörmezőnél és Vereckénél kíséreltek meg, nagy nyugtalanságot keltettek városunkban is. [...] Az orosz csapatok betöréseiről a *Szamos*²⁴ jól informált és teljesen *megbízható katonai helyről* a következő felvilágo-

sításokat írja: *A határon folyó csetepaték teljesen jelentéktelenek.*” A szerkesztő tovább stratégiai összefüggések taglalásába bonyolódik, és elmagyarázza, hogy milyen szándékkal követték, követhetik az orosz csapatok a mi „dicsőséges visszavonulásunkat”. [...] A Kárpátok körüli csetepatékról a *Magyar Hírlap* tudósítója ma autentikus helyen a következő magyarázatot kapta: Mihelyt az oroszok előnyomulásukban Lembergől nyugatra tudtak jutni, nagyon valószínűvé, sőt bizonyossá vált, hogy kisebb orosz hadoszlopok megpróbálkoznak az erdős Kárpátok szorosain át Magyarországra betörni. [...] Az oroszok mostani tervüket nem könnyen vihetik azonban keresztül, mert az Erdős Kárpátok láncolata egész vonalán mindössze négy-öt átjárójával rendelkezik. Nagyobb orosz csapatok az átkelést ezeken a szorosokon már azért sem kísérelhetik meg, mert a hegység átkelési gerince hatnapi járásnyi széles, és ezen a terepen az orosz csapatokat nem lehetne élelmezni és azok a hegységben nem tudnának megélni. Kisebb csapatok ezután is megkísérelhetik ugyan az átkelést, de ami ott lévő haderőink könnyű szerrel visszavetik őket.

A *Nap*²⁵ írja: Az Uzsoki-szorosnál betört orosz csapatokat visszavertük, Toronyánál, Máramarosban még folyik a csatározás. *Illetékes* helyről ezt a jelentést azzal egészítették ki, hogy az oroszok újra több helyen lépték át a határt Ung megyében, de ott lévő csapataink feltartóztatták őket és az ország közelfekvő részeiből nagyobb csapatok mentek a mieink segítségére. *Beavatott* helyről, amely az észak-magyarországi stratégiai helyzettel tisztában van, a következő magyarázatát kaptuk az oroszok portyázó betöréseinek: Máramarosban és Ung megyében pár ezer főből álló orosz sereg tört be a határon, nem egységesen, zárt hadsorokban – hiszen a Kárpátok hágói, szorosai nem is alkalmasak nagyobb ütközetre –, hanem kisebb részekre oszolva, itt-ott portyázva, hogy a lakosságot nyugtalanítsák és főhaderőnktől kisebb csapatokat vonjanak el.

Az orosz hadvezetőségnek ezt a ravasz számítását gyorsan keresztülhúzta a mi hadvezetőségünk: az Uzsoki-szorosnál már visszaverték a betörő oroszokat, Máramarosban Toronya mellett és Ung megye több pontján szintén föltartóztattuk őket, és ahol még nem menekülnek véres fejjel, megtizedelve a vakmerő muszkák, ott is a siker teljes kilátásával folyik szívós visszaverésük. A Bukovinával határos Máramarosi-havasok ma már hadseregünk teljes oltalma alatt állnak, és alaptalan *s fölösleges az az aggodalom*, hogy a behatolt kisebb orosz haderők csak egy talpalatnyi tért is hódítanak magyar földön. Északkelet-Magyarország városaiban jelentékeny csapataink vannak koncentrálnak, és minden pillanatban rendelkezésre áll annyi fegyveres erő, hogy esetleg sokkal merészebb benyomulást is eredményesen tud föltartóztatni és visszavetni.

És így tovább...

*

Előrefutottam az események sorában. Ideje visszatérni a részletekhez.

Hogy mi volt az oroszok szándéka, az ma is talányos, még a beavatottak számára is.

Betájol ebben az eredendő bizonytalanságban egy közlésre szánt, de kéziratban maradt, hosszabb tanulmány,²⁶ illetve az abban hivatkozásként említett két orosz kútfője, amelye közül az egyik: G. K. Korolkow orosz hadtörténész német nyelvre lefordított tanulmánya,²⁷ amit megpróbálok itt összefoglalni.

Galíciában az orosz főerők déli szárnyán a 8. orosz hadsereg szeptember 13-án Grodek–Komarno vonaláig ért el. A déli oldal biztosítására a *Sztavka*, azaz az orosz főhadiszállás a 72. gyalog- és három kozák hadosztályból (1. és 2. kubán²⁸ és terek hadosztályból) kialakította az ún. Dnyeszter-csoportot, amelynek az volt a *feladata*, hogy figyelje meg a Komarnótól Csernowitzig terjedő szakaszt, és szállja meg a folyók átjáróit. A csoporthoz később népfelkelő alakulások jöttek.

A 7. orosz hadsereg Bender–Odessza területén állott, és Románia felé biztosított. Több seregtest (összesen 13 hadosztály) pedig még hátul volt az országban, mert nem fejezte be a mozgósítását.

A 8. hadsereg szeptember 15-ig Sadowa–Wysznia–Csajkowice vonaláig nyomult előre, és ott *állva maradt a pótlások beérkezésére várva*.

A délnyugati arcvonal-parancsnokság ez idő tájt feladta az osztrák–magyar hadsereg üldözését, és elhatározta, hogy *Przemyslt körülzárja*. A szeptember 18-án kiadott intézkedés szerint a 8. hadseregnek biztosítania kellett Kárpátok felől a körülzárás zavartalan lefolyását, azaz: „foglaljon állást Dobromil–Stare Miasto szakaszán, és *biztosítsa* magát Turka–Koziowa–Drohobycz felé. A lovasságot a legtevékenyebb felderítésre kell előre küldeni, annak legélénkebb tevékenységét Sanok, Turka, Berezna felé kell kifejezni. A Dnyeszter-különítmény a *felderítést* Samborról Ungvárra, Stryjről Munkácsra, Dolináról Husztra hajtva végre, és a gyalogsága az említett irányokba vezető szorosokat *szállja meg*. A különítmény lovassága pedig *portyázzon* a Kárpátokon túlra, Ungvár–Munkács vonala irányában, a 8. hadsereg támogatása és az egész arcvonal bal szárnyának *biztosítása végett*. A rendelkezések szeptember 22-én reggel hajtandók végre.”

Az intézkedés célja, ha jól értem: *Przemysl elfoglalása, tüntető, mellesleg ellátmánypótló portya*. Budapest még nincs képben, bár minden forrás riogat vele.

Az orosz hadvezetőség *megtudta*, hogy Orosz-Lengyelországban német és osztrák–magyar csapatok gyülekeznek, és még ugyanaznap elrendelte a főerők átcsoportosítását (a 4. hadsereg eltolását Iwangorodra). Ez az intézkedés azonban a déli szárny helyzetében és feladataiban nem okozott változást, de bővült

a feladatkör: *biztosítani* kellett egy *Krakkó irányában tervezett aktív hadműveletben* is a bekerítés hártására.

Az intézkedés szerint, a kétnapi járásra álló Dnyeszter-csoport seregegyeségei szeptember 24-től kezdve csakugyan megjelentek a Kárpátokban. Skolén²⁹ át a Vereckei-szoros³⁰ felé a gyalogsággal megerősített 2. kubán kozák hadosztály a Toronya-Wiszkow-hágón³¹ át a szintén megerősített 1. kubán kozák hadosztály és a Jablonica-hágón³² át pedig valószínűleg a terek lovashadosztály³³ nyomult előre.

Nincs benne a forgatókönyvben az *előremozgás* a Kárpátokon belül. Ha arra komoly tervei is lettek volna a Sztavkának, azt felülírta a 9. német hadsereg gyülekezése és az egyeztetett Falkenhayn–Conrad-haditerv kiismerhető fenyegetése Krakkó és Lodz irányába.³⁴

*

Talán fontosabb ellenben az, hogy mi volt *a mi szándékunkban* akkor, amikor visszavonulásunkat egyenesen nyugati irányban elhatároztuk, és annak a határvonalát a *terepasztalon* a főerők (1., 3. és 4. hadsereg) számára előbb a San, majd a Viszloka,³⁵ végül a Dunajec és a Visztula vonala mögött kitűztük.

A déli szárnyon hátráló 2. hadsereg a Kárpátok gerince mögé vonul és ott állást foglalt.³⁶ Az oroszok a San folyó átkelőinek elfoglalása és Przemyśl körülzárása után lassan haladva megálltak soraikat rendezni, pihenni a Viszlokánál, és csak alárendelt részekkel követték visszavonuló seregeinket. Az *elszakadás* után az AOK közel két hétig *nem tudott arról*, hogy az oroszok mit terveznek, és hol vannak a fő erők.

Úgy tűnik azonban, hogy a Falkenhayn–Conrad egyeztetés után volt minden helyzetre alternatívánk: „Ha egész erejűnkkel nyugati irányba mennek, akkor a németekkel karöltve megtámadjuk őket; ha egész erejűnkkel Magyarország ellen fordulnak, akkor Nyugat-Galíciából az oldalukba támadunk. Ez volt az alapgon-dolat, ami engem arra bírta, hogy az osztrák–magyar hadsereget nyugat felé visszavonjam.”³⁷

Julier összefoglalója³⁸ egyértelműsíti a helyzetet:

„Még a hátrálás alatt közölte a német vezérkar új főnöke, Falkenhayn Conraddal, hogy közvetlen segítség helyett Hindenburg seregének kétharmad része Kelet-Porországból, mint új, 9. sereg az osztrák–magyar haderő közvetített támogatása céljából annak balszárnyára, a Krakótól északra fekvő területbe vonul, és hogy innen önállóan fog bennünket az orosz ellen segíteni. Szeptember 18-án aztán Conrad Ludendorffal tanácskozott az oroszok feltartóztatásának módjairól. Az oroszokról ekkor bizonytalan híreink voltak. Tudtuk, hogy a Viszlokaig nyomultak elő, Przemyśl várát körülzárolták és hogy bizonyos orosz

haderők a Visztulán a San torkolata tájékán átkeltek. Ez arra látszott vallani, hogy Ivanov³⁹ a mi seregeink ellen újabb támadást készít elő, és hogy ennél a jövőendő támadásnál az orosz seregek nem a Kárpátokon át, hanem Krakkó felé a Visztula mindkét partján fognak előremenni. Ezekre a meglehetősen bizonytalan adatokra épült fel Conrad és Hindenburg közös hadműveletének terve, amely az oroszok feltartóztatására az október elején megkezdendő ellentámadást írta elő.”

Világos.

Conrad von Hötzendorf számításai nagyban-egészben beváltak. Az oroszok, mint már tudjuk, valóban csak kevés gyalogsággal és tüzérséggel megerősített lovassággal kísérelték meg a szorosokon az átjutást, s mivel e szorosok egymástól meglehetősen távol vannak, csak egyes elszigetelt helyeken keletkeztek harcok, melyeket katonai műnyelven *kisháborúnak* neveznek.⁴⁰

4. 3. So hatte in den Karpathen der Kleinkrieg begonnen...

Vagyis: így kezdődött a Kárpátokban a *kisháború*.⁴¹

Az erdélyi honvéd (38.) hadosztályunk ért vissza legkorábban a határa és némi tanácstalan tétovázás után harci feladatot kapott.

Kövessük az útját Szakall Kálmán vezérkari főnök feljegyzései⁴² szerint.

[Szeptember 11-én] Délután 9-kor Horozanna-Wielkán vette a Karg-csoportparancsnokság a parancsot a vonatok visszairányítására, két órával később pedig az *általános visszavonulásra*, amelyet a Dnyesztertől délre kellett végrehajtania. Fordul az akkor még Karg-csoport szervezetéhez tartozó hadosztály, hátrahagyva utóvédnek a 75. dandárt (a kolozsvári 21. és a marosvásárhelyi 22. honvéd gyalogezred) Latzin ezredes parancsnoksága alatt. Szeptember 14-én bevonja a közben az otthonról beérkezett 69–72. menetzászlóaljakat és folytatta a menetet Stary-Samborba, ahonnan egy napi, viszonylagos pihenő („a vonatokat rendezzük, hidakat javítunk”) után a minden képzeletet felülmúló, rossz úton Smerecznára. Ott, szeptember 17-én feloszlott a Karg-csoport, *Karg János altábornagy* átveszi a hadosztályparancsnokságot Benke ezredestől.

Szeptember 23-án érkezik be Nagypolónyra, ahonnan a 75. dandárt Utczáson át Révhelyre irányítják, Takcsány, Nagykemence a további menetcél. 25-re pihenőt rendelnek el, és a nagyszebeni 23. ezred két kiküldönített zászlóalja is bevonul. „A menetet idáig folyton a torlódott vonatok között is igen sok *kolera veszteséggel* hajtottuk végre – írja Szakall ezredes. Egyedül a 23. ezred 24. és 25-én 200-on felül hagyott vissza kolerásokat útközben. A kolera a hadosztály törzsénél is lábra kapott, 25-én délben, egy órán belül meghalt Mérey főhadnagy mindkét lovása.” A határvédelemre kirendelt csapatok eddigre túl voltak már az első meglepetésen.

Készültünk is rá valamelyest.

Az AOK szeptember 5. körül elrendelte, hogy a kassai és a munkácsi⁴³ katonai parancsnokságok a területükön álló III. menetzászlóaljakkal és népfelkelő hadtápszászlóaljakkal⁴⁴ a szorosokat szállják meg. A kassai katonai parancsnokság védelmi szakasza a Dukla-szorostól⁴⁵ keletre a Rawka oromig (1303 m) terjedt, azaz Uzsoktól 26 km-re, északnyugatra. A további események során a kassai katonai parancsnokságnak a hadműveletekben kevés szerepe jutott, mert a 2. hadsereg ennek körletébe került, és ezáltal a katonai körlet a 2. hadsereg hadművelési területévé vált. Annál nagyobb volt azonban a munkácsi katonai parancsnokság tevékenysége, amelyre rátelepedett a kiürített lembergi katonai parancsnokság.

Az Uzsoktól keletre eső Kárpátok átjáróit a szeptember 5-én kiadott intézkedés alapján megszállja két osztrák népfelkelő dandár, két magyar népfelkelő hadtápdandár és 6 menetzászlóalj. Összesen 22 zászlóalj, egy menetűteg Uzsoknál, 1 népfelkelő üteg a Tatárhágón. Az Uzsok és Borgó szorosok közötti szakaszon, több mint 300 km, Hoffman Péter⁴⁶ altábornagy, a lembergi katonai kerület parancsnoka veszi át a parancsnokságot A Jablonicán álló védőrség, melynek egyik része a woronienkai alagútnál állt, másik része az országhatár és a műút kereszteződésénél, valóban csak alig néhány óráig tudott ellenállni a túlerőnek.

*

Közbevetőleg egy adalékadat ürügyén is, néhány szóban a lembergiek beköltözéséről Munkácsra Lehoczky Tivadar naplójából:⁴⁷

„Különben Munkács városnak színe most nagyon mozgalmas. Eltekintve a sok, nagyon sok sebesült katonától, kiket hűségesen ápolnak jószívú s kiképzett hölgyeink s orvosaink; élénkké teszi a sok különféle közös és magyar honvédi újonc, tartalékos és népfelkelő, kik részint viselt egyenruhákba öltöztetvén, részint bal karjukon sárgafekete és az illetők nemzeti színű pántot viselnek. De leginkább feltűnnek a Galíciából ide áttett s itt éj környékén elszállásolt különféle katonák és katonai lengyel intendatúrához (felügyelőséghez) tartozó tiszti egyenruhát viselő alkalmazottak, kik között tábornok, ezredes s kisebb rangú tiszték vannak. Ezeknek külön irodák s hivatalaik vannak a városban. Érdekes, hogy dr. Nuszer Lajos orvos házában elszállásolt Lang, császári és királyi százados neje, Bem volt magyar forradalmi tábornok unokája. Csinos zömök, barna szép termetű lengyel hölgyecske. Ő született Trzeieniecki Hedvig, unokája Tupecznák született Bem asszonynak (saját kiemelés – K. I.). Ennyit sikerült róla megtudnom s följegyezni. Így a Fő utca 38. házában ez van egy kiszegzett táblára felírva:

Ergänzungsgruppe. Personalreferent. Landsturm-referent Landwehr und sanitäts chef.

A 30. számú házon ez áll:

K. u. K. Intendant der militärkommandos Lemberg in Munkács

Fent, a Csillag szálloda kapujánál pedig:

K. u. K. Militärkommando Lemberg. A főparancsnok itt Hoffmann Péter vezérőrnagy, adlatusa⁴⁸ pedig gróf Lamazán ezredes.”

*

A katonai parancsnokság szeptember 10-én adta ki 17. hdm. sz. intézkedését⁴⁹ a határ megszállására, és a csapatok 15-ig többé-kevésbé el is foglalták a kijelölt helyeket. Éppen időben? Úgy tetszik. Az orosz lovasok felderítő járőrinek megjelenés előtt egy héttel, szeptember 16-án érkezett be a hadsereg-főparancsnoksághoz a stockholmi osztrák–magyar katonai attasé távirati jelentése arról, hogy az oroszok a Kárpátokon át is terveznek hadműveleteket. A lovasságot készültek előre küldeni.

Készületünk, mint az események során kiderül: alkalmi rögtönzés, bár az óvatos hadtörténeti dolgozatok ezt nem így fogalmazzák meg. A kései kutató szerencséje, hogy egyre több olyan állás közelből írt hadi napló, emlékirat, szemtanújelentés, sőt kéziratban, levéltárak rejtékében maradt katonai elemzés elérhető már, amelyek megerősítenek a hőstörténetünkhöz illetlen ítéletben.

Milyen csapatok álltak a Magyar Királyság északkeleti határának védelmére? Egy részük a Galíciából kiszorult különféle alakulás volt: póttestek, népfelkelő csapatok, vasútbiztosító alakulások, tábori szolgálatra megszervezett kötelékek nélkül. Másik részük a magyar területről kiállított népfelkelő hadtápalakulások voltak, amihez még az ott álló vasútbiztosító osztagok, hídbiztosító alakulások, csendőrség, pénzügyőrök és erdészeti személyzet járultak. Valamennyien a régi, sötétkék egyenruhában, Werndl⁵⁰ puskával és fejenként néhány tölténnyel ellátva. Felszerelés, vonat, műszaki és telefonanyag teljesen hiányzott. Harácsolt járművekből alakították meg a vonatokat. A tisztikar nyugdíjas, helyi alkalmazású vagy idős népfelkelő tisztekből állt. Ezeken felül a katonai parancsnokság a III. menetzászlóaljakkal is rendelkezhetett, amelyek ugyan rendesen voltak felfegyverezve és felszerelve, de még nem képeztek megszilárdult kötelékeket.

Minden egyéb nehézséghez még az is hozzájárult, hogy ezen osztagokban többféle anyanyelvű legénység került és keveredett gyakran össze a legkisebb kötelékekben is.⁵¹

A Dunaalmáson nyugdíjas éveit élő Bothmer Árpád⁵² vezérőrnagy, a határvédő Hoffmann-csoport szervezetébe beosztott 6. népfelkelő dandárparancsnoka kimenti ugyan magát a Hadilevéltár felkérésére írt levelében,⁵³ hogy nem tud érdemleges adattal szolgálni a máramarosi hadi eseményekről, de fontosnak tartja megjegyezni, hogy a magabiztos nyilatkozatok dacára minősíthetetlenül készületlenek voltunk. „Élénken csak az van emlékezetemben, hogy egy rettenetes és

lehetetlen katonai helyzetben levő csapatkötelék élére állítottak, melynek sem parancsnoklásra alkalmas tisztjei, sem ruházat és fegyverzet tekintetében a leg-
elemibb követelményeknek sem megfelelő állapotban voltak. Werndl puskák,
rossz, hasznavehetetlen lőszer, füstös puskaapor még a régi, elöltöltő ágyúknál is,
zsávoly nadrág a legénységnek a hideg őszi időben. Vonat és egészségügyi felsze-
relés, gyalogsági ásó stb. hiányzott. Az Erdős-Kárpátok hegláncának a Kőrösmező,
Tatár-szoros gerincén semmi erődtítmény...”

Első olvasatra úgy tűnik, hogy az AOK a Kárpátok védelmét mintha *a magyar
belügy* hatáskörébe törekedett volna átutalni.⁵⁴

*

Időközben az AOK szeptember 23-i intézkedése szerint „a 2. hadsereg
Alsópagony–Alsókomárnok⁵⁵–Sztropko⁵⁶ területén gyülekezik, és északnyugat,
északi vagy északkeleti irányba való előnyomulásra csoportosul.” Ugyanekkor
jelentette a munkácsi/lemergi katonai parancsnokság, hogy nagy orosz erők
tüzérséggel Turkára, egyes részek pedig az Uzsoki-szorostól északra 10 km-re
érkeztek be.⁵⁷ Mire a 38. hadosztály a Laborc völgyéből átért az Ung völgyébe,
Nagybereznára szeptember 25-én, *az ellenség* visszaszorította az Uzsoki-szorost
védő csapatokat,⁵⁸ a következő napon pedig rajtaütött a segítségül érkezők vas-
úti vonalán, szétugrasztotta őket és elvette ágyúikat.

Az *Uzsoki-szorosban* a munkácsi katonai parancsnokság által kirendelt
Dreschler alezredes állt 2 zászlóaljjal, akinek a 2. hadsereg parancsnoksága már
14-én elrendelte (2480 hdm. sz.), hogy: „gondoskodjék az Uzsoki-szoros fede-
zéséről.” Ettől kezdve az Uzsoki-szoros környéke kikerült a munkácsi katonai pa-
rancsnokság intézkedési körletéből és a munkácsi katonai parancsnokság határ-
szakasza ennyivel rövidebb lett, anélkül, hogy pontosan meg lett volna jelölve,
hol kezdődik a körlete. Az viszont kiderül a további hadi események során, hogy
a szomszédos *verecsei* szakaszban mar a munkácsi katonai parancsnokság intéz-
kedett. Zavaros parancsnoklási helyzet.

Amennyire a rendelkezésre álló hadműveleti iratokból meg lehet állapítani,⁵⁹
szeptember 24-én kezdődtek a harcok a Kárpátokban, azzal, hogy a Jablonica
szakaszban Mikuliczyn és Delatyn között előretoltan álló Turnau-különítményt⁶⁰
az oroszok Mikuliczynra visszaszorították. Három kaukázusi lovasezred nyomult
előre egy üteggel, melyeket Nadworna felől állítólag még egy gyalog- és egy lo-
vashadosztály követett.

A Turnau-különítmény közben ugyan erősítéseket kapott, az orosz túl-
erő elől szeptember 30-ára Rahóra⁶¹ ment vissza, és így a Kőrösmezői-hágó
is az ellenség kezébe került, közvetlenül fenyegetve a Felső-Tiszaamentét és
Máramarosszigetét.

Emlékeztetem olvasómat, hogy pár nappal korábban ezen az útvonalon érkezett be a határ mögé a 38. honvéd hadosztály Nagypolányra, ahonnan Nagykemencéig követtük az útját.

Elég nagy volt a konfúzió, a tájékoztatás nem követte az eseményeket, az események nem igazolták a hírterjesztést. A bosszankodó magyar miniszterelnök sem tudja már követni, hogy hányadán állunk. Megpróbál tehát közvetlenül, a főhadiszálláson megtudni valamit. Szeptember 25-én este, Frigyes főhercegnek táviratozik (Neusandecbe 3 óra teltével érkezik meg a távirat) a tájékoztatás engedélyezését kérve: „Romániai akción érdekében igen kíváncsian volna azt új hadműveleteinkkel összhangzásba hozni. Kérem Fenségedet kizárólag személyes tájékoztatomra velem levélbelileg, futár útján az időpontot közölni, valamint azt, hogy mi is felvesszük-e az offenzívát. Biztosítom Fenségedet, hogy ez az egész akcióra döntő befolyással lehet.”

Nyilvánvalóan abban az elgondolásban, hogy valójában csak az oroszok elleni győzelem a biztos védelem mindenféle összefüggésben! Frigyes főherceg megbízásából szárnysegédje, Lorr alezredes még aznap éjfél előtt Pestre indult. Conrad von Hötzendorf, aki tud a levélről, rosszul jegyzi meg, hogy: „Nem szívesen láttam, hogy hadművelési szándékainkról értesítések – ha még oly diszkrét formában is – kifelé kiadattak.”

*

Szeptember 25-én az oroszok megszállták az Uzsoki-szorost, és *Karg altábornagy* az Ung völgyében útban volt annak visszaszerzésére; a hadsereg-főparancsnokság pedig szeptember 26-án utasította a munkácsi katonai parancsnokságot 2546 hdm. sz. alatt, hogy „az Uzsokon álló oroszok hátába rendeljen ki csapatokat Rosztoka–Zbun környékéről”.

A kétségbeejtően szomorú hangulatú, sűrű szöveget oldjuk fel egy kedves olvasmánnyal. A budapesti *Az Est* napilap a kirajzott tudósítócsoport egyik jó tollú riportere, a *helyszín közelében* tájékozódó Pásztor Árpád⁶² küldte be másnapi megjelenésre a lapjának.

„Hogy jöttek be az oroszok Uzsoknál?

A jó, derék népfelkelők ott feküdtek a cementfalú lőárokbán, kezükben a Werndl és lelküket a szemükbe szorítva figyelték a siankii magaslatot. Jóindulatú galíciaiak, kaftános lengyel zsidók már huszonnégy óra előtt hírül hozták, hogy megindult az erdőkön keresztül a kozák és mára, vagy holnapra ide kell érnie. Fiatal ukrainai légionáriusok, diákok állottak előőrson, ahogy előírás, beküldték jelentésüket, az alezredes elolvasta, nem igen tulajdonított a zsidók híresztelésének jelentőséget, de azért a jó, derék népfelkelők és a tápzaszlóalj elfoglalta a neki kijelölt helyet és várta az oroszot. Nem jött. Az úton sehol sem láttak lovas

előőröket, nem tűntek fel a gyalogság elővédjei, vagy összekötői és az őrhelyen lemondtak arról a tervről, hogy ágyukért táviratozzanak.

De egyszerre megmozdult az erdő és mintha varázslat lett volna, kikanyarodtak az oroszok. Elöl egy kozák lovasosztály, utána hosszú oszlopban a gyalogság. Agyút nem lehetett látni. Csapataink azóta, rendíthetetlen bátorsággal vetették vissza és semmisítették meg ezt a bandát és kíséő lovasságát, de a késő utókornak mégis érdemes feljegyezni, hogy amikor az országuTRA kanyarodtak az oroszok, a kozákok, fűtűltek lóháton űlve, a gyalogság pedig énekelt mögöttük. Olyan volt az egész, mint egy színpadi kép. És előttük a mélyzöld fenyvesekkel borított Kárpátok és azon túl Magyarország.

Hogy termettek egyszerre itt az oroszok?

Azokon a csempész utakon jöttek, a melyeken a kivándorlókat szöktették ravas űgynökök a felvidékről Galíciába. Onnan azután Amerikába. Ha utána néznek, ezeket az urakat megtalálják Felső- Magyarország egyes városaiban, ők tartották drága pénzzel a ruténeket, hogy kivándorlókat csempésszenek és a rutének most ezeken az utakon becsempézték az oroszt. A zegzugos utakon előtte való nap rutén asszonyok, vagy öreg parasztok jártak. Ide-oda kódorogtak a fenyvesek között és itt is, ott is zabot hintettek az útra. Azután jött egy-két orosz katona, lehet hogy ruténnek öltözve, a zabszemek mentén megjelölték a fákat, néhány óra múlva azon az úton egyenként jöttek a lovasok, azután hosszú libasorban órákig szakadatlanul a gyalogosok, és amikor mind együtt voltak, kikanyarodtak az országuíra, szemben Siankival és az uzsoki szorossal. Agyukért táviratoztak. És a galíciái cserkészfiúk, a bátor önkéntesek, megkezdtek az előőrsi csatározást az oroszokkal.

Amint az első puskalövés elhangzott, a kozákok leugrottak lovukról, az állatokat védett helyre terelték, ők maguk rajvonalba fekűdtek, megszólalt gépfegyverűk és széles terepet biztosítva gyalogságuk felfejlűdésére sűrű tűzelést kezdtek állásaink ellen. Órák hosszat tartott ez a bevezető harc, megható, sőt csodálatraméltó, hogy a Werndl órák hosszat védelmezte a golyószórók ellen a Kárpátokat.

És hátulról, az is halkabban lihegett, nehogy az ellenség meghallja, jött már a mozdony, hozta az ágyúkat. Csak egy kis kitartás és dörgő, szóval felelűnk a szemtelen gépfegyvereknek. Kibukkan a mozdony vasfeje, feléje röpűl száz és száz puskacső magja, de a mozdonyvezető, ez a hős polgár, nem fél, viszi előre a gépet, hozza az ágyúkat. Igen, a tűzérűteg már itt van, de nincsen még ló. Ki szedi le a kocsiról, ki vontatja fel a magaslatra? Az ukrainai diákok. Ezek a nagyszerű fiúk nekiálltak az emberfeletti munkának és már lenn volt őrhelyén az ágyú. De abban a pillanatban a szemközti levő oromról, a hegyek között százszorosán visszahangozva dörgő szavukat, megszólaltak az orosz ágyúk. Hamar vissza kell ro-

hanni a vonattal, mert különben rommá lövik, hamar vissza kell vonni az előőrsi csapatokat, mert megjött a híre, hogy beljebb, odébb vaskorokkal, nagy erővel várjuk a betörő orosz.

A sáncárcok kiürültek, hős kis csapatunk visszavonul. Mindent megtettek, a mit csak megtehettek, órákig tartották helyüket hatalmas túlerővel szemben, hálaunkra és csodálatunkra érdemes hősök. És a hegyek közt elhallgattak az ágyúk, a kozákok újra felültek lovukra, a sereg a vasút serpentinútján elindult át a szoroson.

Apró falvak akadtak útjukba, szép magyar nevű házcsoportok, Kiesvölgy, Ligetes, Erdőludas, Patakófalú, Patakújfalu, mentek, meneteltek, azt hitték, hogy már övük az ország.⁶³

Amikor Csontos⁶⁴ alá értek [a *határvigyázó cserkészek* állásaitól mélyen bent, 37 km-re!], ott azután egyszerre átölelték őket a vaskarok, utolsó jajsavuk ágyúdörgésbe veszett és a fütty, énekszóval érkező orosz brigád vagy némán, véresen itt maradt a magyar Kárpátok álján, vagy pedig menekülve rohant vissza az uzsoki úton. És a környék fel, egészen Ungvárig és azon túl felszabadult a lidércnyomás alól.” Az ilyen hangulatú helyszíni tudósítások azok, amelyek megszépítik az emlékezetünket. Egynémely esetben hadtörténelmünk emlékezetét is.

Van a történetnek *katonás*, sőt *állásközei* változata is. A *katonás* – meglehetősen civil értelemben – az elsődleges levéltári, alakulati iratokat jelentené. Az *állásközei* a lövészárkokban, térden írt hadinaplókat. Ezek következnek tovább, alternatív nyomozati dokumentumokként, az olvasómra bízva, mint minden eddig megjelent dolgozatomban, a történetek értelmezését.

Nyilvánvalóan magam is lehetek esetenként szubjektív. Vállalom: Karg János altábornagy esetében egyértelműen. Hogy mivel indokolom ezt? Reményeim szerint ki is derül a végén.

*

Az előző mondatokban bevillanó *Karg-csoport*, amelyet a visszavonuló útján hagytunk el, és *Máramarosziget* említése vezet vissza *határainkon túli* bolyongásaimból erdélyi dolgainkhoz.

Az általános visszavonulásban *erdélyi seregünk részeit* (alkalom adta átjárás-sal) augusztusi tűzkeresztségük óta a 3. és a 2. hadseregben, szétszétva találjuk. A 38. honvéd hadosztály a XII. hadtesttől függetlenül, külön úton folytatta olykor úgy, hogy két dandárját külön-külön feladattal bízzák meg. Honvédezsreideink pótlásai – menetezredek, a népfelkelő- és a nagy szükségben már a hadtápszó-lóaljaink is – a *gegen einen rumänischen Einbruch*,⁶⁵ vagyis az Erdély védelmére sebtében létrehozott *Pflanzer-Baltin hadseregcsoportban*⁶⁶ a 2. hadsereg jobb szárnyához csatlakozva Bukovinában, majd Máramarosban harcolnak.

4. 4. „Uzsok hősei” nyomában

Alcímem emlékezteti olvasómat a hivatkozásként már ismert Szakall Kálmán dolgozatára, amely 1940-ben, külön könyvecskében jelent meg, majd függelék-ként is Szurmay Sándor 2005-ben kiadott emlékiratához⁶⁷ fűzve. A könyvecské-hez az előszót „vitéz uzsoki báró Szurmay Sándor” írta, ami aztán az emlékirat függelékéből sem maradt ki, úgyhogy többször, ugyanabban a megfogalmazás-ban olvashatjuk a vitéz generális hőstörténetét a Szakall *válogatott idézeteiben* is. Miről tudósít a könyv és a könyvecske? Idézem: „Az orosz kézre került magyar területek felszabadítása ezerkilencszáztizennégy, november és december havá-ban.” Pontosabban: november 15. és december 12. között.

Ám az *Uzsok hőseinek* a története *nem november 15-én* kezdődik, hanem a határgerincen jelzett orosz portyák megjelenésének másnapján. A *felszabadítás* is vastag túlzás! Az Ung völgyében a *felezett* 38. honvéd hadosztályunk, azaz a Csermák-csoport seregrésze⁶⁸ az 1914. év karácsonyán és az új évre forduló táján is ott véreztek még a szorosban. A hadosztály 76. dandárja és a hozzá rendelt kiegészítő csapatok, vagyis a hadosztály *zöme* december 5-én vonatra ült, katonai fogalmaink szerint *bevagonírozott* és útnak indult a 3. hadsereg bal szárnya felé, majd az oroszok által már korábban kiürített Bártfa alól, lóhalálában Neusandec alá érkezett.⁶⁹ Éppen időben, hogy a közemlékezet szerint *eljessze* az orosz hadakat Limanowa alól, de ez egy másik történet, amiről két ragyogó összefoglaló jelent meg a 30-as években Molnár Dezső altábornagy,⁷⁰ illetve Julier Ferenc⁷¹ tollából.

Az Ung völgyi események *előtörténetét*

olvassuk együtt Szakall Kálmán, akkor *még csak a* 38. hadosztály vezérkari fő-nökének feljegyzéseiből: „*Szeptember 25-én*, délben a hadosztályparancsnok⁷² Homonnán⁷³ jelentkezik a IV. hadtestparancsnokságnál. A helyzetet megbeszélük, de semmi parancsot nem kaptunk. Hazamenet megvásároltam egy gyógyszerár majdnem egész készletét, aminek később óriási hasznát vettük. Alig érkezünk vissza Nagykemencére,⁷⁴ 12.35-kor vesszük a IV. hadtestparancsnokság azon pa-rancsát, hogy szűkebb törzs azonnal induljon útba, vegye át az Uzsok felé irányí-tott csapatok fölötti parancsnokságot és az Uzsokot foglalja vissza.”

A hadosztályparancsnok (báró Karg János altábornagy) délután 4-kor Rév-hely⁷⁵ környékén átvette a *szegei 102. népfelkelő dandár*, a *38. hadosztály 75. dandárja*, a Sóhátánál⁷⁶ lévő Birkenhain⁷⁷ tbk. 17. területi *Ldst. dandárjából*, *5 zászlóalj lengyelek és 2 vasútbiztosító osztagból* álló csoport parancsnokságát.” Itt gyorsan megjegyzem, hogy a seregegységek nem teljes értékűek. A szegei

népfelkelő dandár ereje például *alig egy ezrednyi*, a saját dandár a *kiegészítésekkel* sem teljes értékű. A kiegészítések ekkor már csak hiányosan képzett póttartalékosok és alig képzett újoncok. Ahogyan a hadilevéltári háborútörténetünk fogalmaz: „A csapatok harcértéke tehát a legénység minősége folytán is kétségkívül csökkent.”⁷⁸ Csökkent az állomány létszáma, minősége és harci kedve, felszerelése sem volt már kifogástalan. Kanabé Sándor százados, a 21./III. (kolozsvári) honvéd zászlóalj segédtisztje (parancsnoka Ugray Sándor őrnagy) a törzstiszti tanfolyam számára, a háború után készített katonásan precíz feljegyzésében⁷⁹ írja, hogy „A zászlóalj harci szelleme tisztelnél kiváló, legénységnél kissé depresszált. Lőszer: teljes. Élelmezés: a nagy kenyérhiány miatt nem kielégítő. T[artalék] adag nincs. Ruházat: tisztelnél 10%, legénységnél 20% köpenyhiány. Legénységnél 20% rongyos bakancs. Sátorlap, pokróc 70% hiányzik.”

A csoportparancsnokság intézkedik arról, hogy már 26-án a területi Landsturm zászlóaljak induljanak Viharoson át Fenyvesvölgy felé, a főoszlop pedig a műúton nyomuljon előre. Még aznap délelőtt a főoszlop Csontostól keletre, 15 kilométeres menet után két oszlopra oszlik: „a főcsoport élén levő a kolozsvári 21-esek III. (Ugray) zászlóalja a műúttól északra, a gerincre az 5. népfelkelő ezred (Scoffo)⁸⁰ alezredes) attól délre a 898-magaslaton át Fenyvesvölgy nyugati kijáratához irányítjuk.” A főoszlop (102-es népfelkelők) Plank⁸¹ tábornok parancsnoksága alatt a műúton folytatja előnyomulását. Két zászlóalj Csontosnál csoporttartalék. Nem minden esetben alakul a helyzet a szándék szerint.

„A főoszlop 10-kor harcba lép és erőiesen nyomul előre, a bal oszlop is előre jut a nehéz terepen, az 5. népfelkelő ezred azonban a 898-on megáll és nem tart összeköttetést. Ha ezen ezred erőiesen folytatta volna előnyomulását az ellenség oldalába, Fenyvesvölgyet még aznap elfoglalhattuk volna. Délután 4-kor géppuskatűz hallik a Birkenhain dandár felől, ami mindjárt aggodalmat váltott ki, mert a dandárnak nem volt géppuskája. Az ellenséges lovasságnál sem reméltünk ilyenre akadni a főúttól távol az erdőben. Kételkedtünk abban, hogy a rosszul felfegyverzett öreg népfelkelők kitartják-e a soha sem hallott géppuska tüzet. Délután 6-ig meg is jött a jelentés, hogy ezen dandár 100-200 kozák elől megfutott is csak napok múlva, Ungváron volt gyülekeztethető (öreg emberek rossz, Werndl puskával, melyek nagy része nem is volt kezelhető). Sőt a *sóhát* két területi népfelkelő zászlóalj harcba sem lépve vonult vissza, s még a hidakat is felégette maga mögött.

A veszteségek, különösen a 102. népfelkelő dandárnál, mely igazán vitézül és elszántan harcolt, és jól is volt vezetve, elég tetemesek voltak, sajnos főként a mindig elől haladó tisztekben. Több ezred- és zászlóaljparancsnok elesett vagy megsebesült, utóbbiak között a dandár vezérkari tiszt, Uhlig Károly százados⁸²

is ki csak a mellén volt *triedernek*⁸³ köszönhette életben maradását, mely egy srapnel golyót felfogott.”⁸⁴

Két érdekes adalék:

Szeptember 27. és 28-án, amíg a hadosztályparancsnokság tágabb törzse és vonata be nem vonult, a szűkebb törzset a hadtestparancsnokságtól *összeköttesül kiküldött herceg Windischgrätz Lajos*⁸⁵ *főhadnagy*, később élelmezési miniszter és sofőrje élelmezték a náluk volt *Maggi-kockák*⁸⁶ és a helyszínen kapható dolgokból főzve – jegyzi fel Szakall Kálmán. Csontoson az erdészlakba akartunk bekvártélyozni, de minden csukva volt. A konyhaajtón keresztül azonban egy halvány fénysugár szivárgott ki. Nagy sürgetés, rugdosás és fenyegetésre végre kinyílt az ajtó, s azt láttuk, hogy ott 15-20 ember sűrög a tűzhely körül. Úgy látszik vízzel kevert lisztet süthettek, mert megjelenésünkre mohón kapkodták magukba, s némelyiknek még az ujjai között folyt le a csemege. Kettő közülük betegnek mondta magát és hangjukon érezhető volt a kolera (vox cholericus). Azonnal kolerakórházat rögtönöztünk a szomszéd udvarban, amely 1-2 óra alatt meg is telt betegekkel.

A hadilevéltári háborúirtótenetünk is tud a járványról: „a hadseregek állapotát kedvezőtlenül befolyásolta a szeptember második felében lábra kapott és ijesztő mérvben terjedő kolerajárvány. A járvány leginkább a 2. hds. körletében pusztított és már-már a hadsereg működőképességét tette kérdésessé.” Az Österreich-Ungarn's letzter Krieg 1914–1918.⁸⁷ szűkíti a kört: „a IV. hadtestnél szeptember második felében 2000-nél több koleraeset fordult volna elő, amelynek kétharmada halálos kimenetelű volt.” A *Krieg* mondata azért érdekes itt, mert az *állásban* a IV. hadosztály parancsnoka, Tersztyánszky⁸⁸ lovassági tábornok a járvány nyilvánvaló jeleit csupán őszi kimerültségként volt hajlandó elfogadni, és éles vitában marasztalta el József főherceget ellenkező álláspontjáért.⁸⁹

A lobbaneékony generálisnak nem ez volt az első és utolsó afférja a környezetével.

Szakall Kálmán története a hadosztályparancsnokság és a IV. hadtest parancsnokának első találkozásáról: „Tersztyánszky lovassági tábornok vezérkari főnökével, Dány Béla ezredessel megérkezve az üres és kozák lótrágyával bepiszkított vasúti állomás emeletére rendelte báró Karg hadosztályparancsnokot és a hadosztály vezérkari főnököt. Ott fel s le szaladgálva, valóságos dührohamban, ordítva kifogásolta, hogy a csoport nem támadott elég erélyesen, szégyen, hogy egy kozák hadosztály által napokig hagyta magát feltartóztatni Majd ő megmutatja, hogyan kell támadni és azt a pár rongyos kozákat elkergetni.

Végül ordítva kérdezte, hogy »Egyáltalán mennyi a csoport vesztesége?« Azon jelentésre, hogy az abszolút erdős terepen az pontosan meg nem állapítható, de

a mai napon eddig kb. 380 érkezett a hadosztály egészségügyi intézethez, gúnyos, színpadias, hahotára fakadt és lovaglópálcájával a vigyázban álló hadosztályparancsnok orra előtt hadonászva a következő jellemző kijelentést tette: »Altábornagy uram, jegyezze meg magának, hogy én ahhoz vagyok szokva, hogy a támadásban lévő hadosztályaimnál naponta nem 300, hanem 3000 veszteség legyen.« Azután lemenve, kiöntette a hadosztály parancsnokság már elkészült ebédjét és megparancsolta, hogy az egész törzs azonnal induljon a harcvonal közvetlen közelébe.

Hogy mi értelme volt a központi fekvésű Hajasdról⁹⁰ – ahová már minden összeköttetés ki volt építve – a parancsnokságot a szakadó esőben, a legsűrűbb rengetegbe kikergetni, s az ebédjét kiöntetni, azt csak ő tudhatta. Estig tartott, míg az összeköttetés minden csapatrésszel felvételre, s a küldöncök csak órák hosszat tartó barangolással találtak reánk a rengetegben.”

Sajnálatos módon legfontosabb határhágóink első visszafoglalásának a történetéről majd minden hadtörténeti összefoglalóban azt olvassuk, és a kérdésben tájékozott Suslik Ádám sem kivétel, hogy: „Tersztyánszky Károly lovassági tábornok 1914. szeptember 30-án utasítást kapott az uzsoki hágó felszabadítására, melyet alárendeltje, József Ágost főherceg és a 32. gyaloghadosztály (?) október 5-re sikeresen el is vészelt.” Suslik, mentségére Kiszlingre⁹¹ és Pollmannra⁹² hivatkozik mondata jegyzeteiben.

Árnyalnám némiképpen a hágó birtokbavételének történetét Tersztyánszky intézkedését követően.

József főherceg, az uzsoki történet idején a 31. *hadosztály* parancsnoka, valóban részt vett a hágó körüli verekezésben. Hogyan? A Szakall kéziratban: „Délután beérkezik a 31. hadosztály éle, és egy 44-es zászlóalj⁹³ leadással a Plankcsoport részére, megkezdí megkerülő mozduatát a Konczyk Bukowski⁹⁴ 1251-es magaslaton át.”

Karg altábornagy október 2-án csakugyan találkozott József főherceggel és vezérkari főnökével, Vokt őrnaggyal Hajasdon, és tájékoztatta csoportja szorult helyzetéről. József főherceg így emlékszik a találkozóra: „Karg altábornagy délután 4 órakor értesít, hogy az oroszok nagyon szorongatják, kéri, hogy segítsék. Hozzája sietek Uzsokra.⁹⁵ Heves ágyúzás robaja hangzik és nagy puskaropogás. Karg fél, hogy elrendelt támadása, melyet már meg is kezdett, nem fog sikerülni, kéri, hogy vele támadjak! De hát mivel? Csapataim csak ma este érkeznek Fenyvesvölgyre!⁹⁶ Nem mehetek vakon neki a hatalmas állásokban levő ellenségnek! Ezt egy ügyes megkerüléssel ki kell emelni állásaiból, akkor sikerülni is fog vállalatunk.”

A vakon a megelőző mondatban a kulcsszó.

„Éjjel érkezik a 31. ho. előző napi Op. No. 3/14. parancsa, mely szerint: »Dani tbk. 3 zlj-al virradatkor, fedezve az Uzsoki-szoros felől való megfigyelés ellen, Beniovára nyomul, azután a Beniova–Sianki út mindkét oldalán folytatva az előnyomulást (a helyszín az ezredtörténetből kölcsönözött *ábrán*), az ellenség szárnyát és hátát támadja meg. Bukoviec irányában egy szd. kikülönítése által védi magát és a további folyamatban az Uzsok–Turka országút ellen törekszik hatni.« Az ezred 5 órakor de. erős hóviharban kezdi meg az előnyomulást, az út sziklás hegyoldalakon és mocsaras völgyeken vezetett. 9 órakor de. az ezred éle a Bukoviectől délnyugatra fekvő magaslatot érte el, és itt veszik észre a tévedést, hogy a vezető az ezredet Beniova helyett Bukoviec délnyugati kijárata felé vezette. Itt a dandárparancsnokság egy óra pihenőt rendelt el, mely időben járőrök küldettek előre. Ezekről és a lakosságtól szerzett hírek szerint az ellenséges gyalogság és a kozákok, melyek előző nap ezen helyen voltak, visszavonultak, a gyalogság a vasút menti erdőkbe, a kozákok az Uzsoki szoros irányában. 10 órákor de. az ezred a menetelést folytatta Beniova északi kijárata irányában, honnan rövidre rá tüzet kapott, az ellenség azonban rövidesen visszavonult. 11 óra 45. de. az elővéd Beniovában, a templom magasságában újra ellenséges tűzbe került (kb. 1 szotnya⁹⁷ kozák tűzharcra fejlődve), az ellenséget rövid tűzharc után azonban visszavonulásra kényszerítette. 1 óra 15. du. az elővéd a 888-as háromszögelési ponttól 2000 lépésre északra fekvő malomnál ellenséges gyalogságtól, mely a Siankitól 1000 lépésre, északra fekvő magaslatokon állott, ismét tüzet kapott, félórai tűzharc után azonban azt is visszanyomta. A már előzőleg kikülönített oldal védek a nehéz terep miatt hátra maradtak.” És így tovább a népmesébe illő történet *a cs. és kir. 44. gyalogezred történetében*.⁹⁸

Amíg Dáni tábornok ezrede a környéken kóválygott és itt-ott belebotlott az ellenségbe, 38. *honvéd hadosztályunk* támadása a hadműveleti rendelkezés szerint megy előre. A *Benke-csoport*, azaz a kolozsvári 21. és a brassói 24. ezred elfoglalta az Opoloneket⁹⁹ és felvonat arra egy ágyús szakaszt. Az *egész csoport* megközelíti a magaslati vonalat. Október 3-án a hadosztályparancsnokság is az Opolonekre a viadukt¹⁰⁰ körletébe költözik.

Másnap, október 4. Az *Uzsoki-hágót a 22. ezred elfoglalja*, és a támadás Sianki felé folytatódik.

A *hágó megvívásának a története állás közelből* eléggé döcögős, kincstári fogalmazásban, a marosvásárhelyi 22. gyalogezred ezredtörténetéből:¹⁰¹

„A Plank-csoport október 2-án megtámadja az oroszokat. És pedig: Latzin ezredes dandárparancsnok az Opolonek magaslaton lévő 22./II. (Gombos) és 5. népf. I., III. zászlóalját, továbbá a Csorbadomb vasútállomás környékén álló 5. népf./II. zlj-t, valamint e napon még Határszögön (Bisztra—Krohovina) éjjelező

7. népf./I., II., III. és 8. npf. I., II. zászlóaljat az Opolonek magaslatra úgy csoportosítja, hogy a támadás jobb szárnyal a vasút mentén Sianki irányában keresztülvihető legyen. Csermák ezredes parancsnoksága alatt a 22./I.. III. és 21. III. zászlóaljakat Uzsok környékén, oly módon csoportosítják, hogy – mint lekötő csoport – a műút mindkét oldalán előnyomulhasson. A két csoport között összműködés tekintetében úgy állapodtak meg, hogy a Csermák-csoport az előnyomulást okkor kezdi meg, ha a Latzin-csoport támadásra készen áll. Csoporttartalék (Plank) a 21./I., II., zászlóaljak egy géppuskás osztaggal. A Latzin-csoport hét óra elkészült a csoportosítással s a szerpentin-út mindkét oldalán megindul a támadás az

Védőállás az Uzsoki-hágón

uzsoki hágót megszállva tartó oroszok ellen. Egész nap nehéz tűzharcban folyik az előnyomulás. Az esti szürkület beálltával a III. zászlóalj elől lévő osztagai Kozma Kálmán főhadnagy merész elhatározásával megrohamozzák a szerpentinút legmagasabb pontján álló oroszokat, onnét elűzik, bátor fellépésükkel pedig magukkal ragadják az ezred többi részét is és visszafoglalják az Uzsoki hágót.”

Eddig az ezredtörténet.

*

Hol volt ez idő közben a 31. hadosztály?

„Hadosztályom október 1-jén és 2-án a Cziróka völgyéből az Ung völgyébe menetelt – írja emlékiratában József főherceg.¹⁰² 1-jén Ugar-Ladomér környékét, október 2-án Sóslak-Révhely-Nagyberezna vidékét érte el. A 69. ezred két

zászlóalját egy hegyi üteggel Pittner ezredes parancsnoksága alatt baloldalt Végaszón át Patakújfalura irányítottam. E helyzetből hadosztályom gyalogságot vasúton Hajasdra, Ligetesre és Fenyvesvölgyre szállítják, mert Karg altábornagy csoportját (38. honvédhadosztályt és a 102. népfelkelő dandárt) az orosz Uzsoknál nagyon szorongatja és segítség nélkül nem bír előbbre jutni. [...]

Hadosztályom helyzete október 3-án hajnali 3 órakor: A 44. ezred Hajasdon, a 3. bosnyák ezred Ligetesen, a 32. ezred Fenyvesvölgyön a vasutat elhagyta. A 69. ezred Patakújfalura érkezett. Lovasságom és tüzérségem gyalog mentelt Révhelyről, Sóslakról és Csontosról Uzsokra. Tersztyánszky intézkedését 2-án (Op. Nr. 2/24.) éjjeli 11 óra 50 perckor vettem: »Gruppe Fmlt. Erz. Josef. Die Infanterie der 31. ITD. welche heute bei Fenyvesvölgy, Ligetes und Hajasd eingetroffen sind, rücken von Hajasd über die E. St. Csorbadomb und die Höhen nördl. derselben gegen Beniowa derart, daß sie am 4. Oktober gegen die Flanke des Gegners bei Sianki angreifen können.« Karg altábornagy csoportja parancs szerint az elért helyzetben beásta magát és állásában feltétlenül ki kell tartania, míg hadosztályom megkerülése érvényesül.”

A már idézett Kanabé százados feljegyzéséből a részletek:

„Október 3-án. De. 9 körül az összes erők ismét támadásba mennek át, további tért nyerni sehol sem tudunk. Biskid wk., Uzsojer Pass, Opolonek is E. St. Csorbadomb vonalban Csermák ezredes, Latzin ezredes 1. népfelkelő zászlóalja és a 23. honvéd gyalogezreddel Zydowszky – Beszkid 863 magaslati pont felé előretör, azonban az ellenség visszanyomja. (Sok veszteség.) Egész vonalon a támadás megáll.

Október 4. Parancs az elfoglalt állásban megállni és ellenséges támadásnak szívósan ellenállni. (...) A Latzin-csoport mögött és ettől délre a 31. (József főherceg) hadosztály beérkezését várjuk.

Október 5. A 31. hadosztály a már megjelölt helyre egy részével beérkezett. Általános támadás Uzsokról Turka irányába. Báró Karg altábornagy parancsára Latzin és Csermák csoportok által a bevetett összes tartalékkal már hajnalban megindított. A 21./III. zászlóalj az Uzsoker Passra vonatott azon feladattal, hogy itt a támadás sikerének bevárásáig egy felvételi állásban, később, ha a támadó zöm Sianki E. St. vonalát elérte, Csermák-csoport tartalékaként a támadó részt követi. Az általános támadás a megerősített 31. hadosztállyal sikeresen előrelendült. Az est beálltáig a küzdőknek sikerült nagyjában a Siankitól északra Obiczki 775, Ostry 839 háromszögelési pontok, Nadilu magaslat, 863 háromszögelési pont vonaláig előrejutni.”

A hágó tehát a birtokunkban volt, a támadás továbbvezetése a 38. és a 31. hadosztály közös cselekvése!

Egy kérdés tisztázandó: hol volt ez időben a 32. hadosztály?

A feladványt az olvasóra bízom, ebben a történetben, itt, nem releváns. Az említett forrás *nyilvánvalóan figyelmetlen* volt.

Miért gyötöröm olvasómat ennyire részletekbe menően az uzsoki történettel? Bizonyára rájött. Segítek mégis. Mert a hadosztály következetesen vezetett naplójának részleteivel érvelve – némely helyen József főherceg megjegyzéseivel bővítve azt – száz év *eltévelyedés* után emléket állítanék lelkünkben és emlékezetünkben Uzsok *tényleges* hőseinek, az erdélyi honvédeknek és parancsnokaiknak.¹⁰³

Később visszatérek a hágóra, ahogyan a Przemysł ostromgyűrűjén rést vágó, majd ismét *győzelmesen visszavonuló* seregrészeink is visszatérnek.

Mire gondolok? Idézem:

Talán a hadsereg oldalának biztonsága feletti aggodalom okozta, hogy a hadsereg-parancsnokság (AOK) a csapatok visszavonulását előkészítő rendelkezést okt. 31-én 11 órakor – bár egyelőre csak tájékoztatásként – kiadta. Ebben elrendelte, hogy adott esetben általánosan ki kell hirdetni, hogy nem a 2. hds. helyzete miatt, hanem kizárólag azért kell megkezdeni a *hátramenetet*, mert Orosz-Lengyelországban túlerős ellenséges erő nyomul elő; a 2. hds. küzdelmét bizonyára győzelmesen fejezné be. Menetvonalul, a visszavonulás *tényleges* elrendelése esetére, kiutalta: a VII. hdt. részére Dobromil–Sanok–Rymanów–Dukla hágó vonalát, tűzérsege s vonatai részére a Strwiaz völgyében vezető műutat; a XII. hdt. részére Chyrów–Ustrzyki Dl. –Lisko–Zagórz– Mezőlaborcz vonalát ; a 32. ho. részére Lisko–Baligród–Nagypolány vonalát; Krautwald altb. csoportja részére a Mszaniec–Lutowiska– Berechy Grn. –Cisna-n át Nagypolányra vezető utat, végül Tersztyánszky Itbk. csoportja részére a Turka–Uzsoki hágón át vezető menetvonalat. Az ellenségtől való elválást a hadsereg-parancsnokság (AOK) úgy tervezte, hogy a VII. és a XII. hdt. egyidejűleg, Krautwald altb. csoportja pedig megfelelően később kezdi a visszavonulást, hogy megakadályozza, hogy az ellenség idő előtt behatolhasson a Chyróvi szorosba. A IV. hdt. pedig, mivel a San vonala mögé való kanyarodásnál a sarkponton áll, az állásait csak néhány nappal később üríti ki. A visszavonulást a hadsereg-parancsnokság (AOK) terepszakaszonként akarta végrehajtani. Előbb – legkorábban az elrendelést követő második éjjelen – Radycz¹⁰⁵–Koszarki–Huta–Kobyla–Palczynskie magaslatok vonalába, majd Wojtkowa–Ustrzyki Dl. –Bystre vonalába. Az első terepszakaszt erős utóvédekkel egy napig, a másodikat hosszabb ideig akarta tartani. A visszavonulás elrendelésekor a vonatokat azonnal útba kellett indítani. A hadtest-vonatokat a hadsereghadtáp-parancsnokság irányítására bízta. (1050 hdm. sz.)¹⁰⁶

Jegyzetek

- ¹ Gr. Mikes Zsigmondnak. 1914. augusztus 13. TIÖM II., 205./104–105.
- ² Koszta 2014: 82–83.
- ³ L. Waldthausen bukaresti német követ 1914. április 8-ára keltezett levelét von Bethmann Hollweg kancellárnak. Grosse Politik 39. 487–497.
- ⁴ „Most, hogy déli seregünk annyira lefogyott, hogy vele szemben a szerbek túlsúlyba jutottak, megütköztünk, elfoglaltunk három kis határvárost, megpróbáltuk az előrenyomulást, de tapasztalván a szerbek túleréjét »győzelmesen visszavonulunk« a Száva és a Drina partján elfoglalt pozíciókra, és »felfüggesztjük« az akciót Szerbiával szemben, amíg az oroszsal »vegyünk«.” Berzeviczy 51–52.
- ⁵ 1. hadseregünk (I. krakkói, V. pozsonyi és X. przemysli hadtestek = 7 tábori, 2 Landwehr gyaloghadosztály, a 3. és a 9. lovashadosztály) az orosz határt átlépve augusztus 23-án Krasznik alatt szembe találta a 4. orosz hadsereget és azt három napos csatában megverte ugyan, de nem győzte le.
- ⁶ Komarovnál a szomszédja segítségére siető, 5. orosz hadseregnek a 4. seregünk (II. bécsi, IX. leitmeritzi, VI. kassai és az augusztus 20-án kialakított XVI. hadtest (7 tábori, 2 Landwehr gyaloghadosztály, a 6. és 10. lovashadosztály, a Kummer von Falkenfeld seregcsoport: egy lovas és két Lansturm gyaloghadosztály) állta útját és nehéz veszteségek árán megállította. Vö. Auffenberg 147–251.
- ⁷ Az erdélyi ezredek közül a 23. honvéd gyalogezred létszáma 3500-ról 170-re fogyott november végére (Vö. Octavian Tăslăuanu: *Trei luni pe câmpul de război*. București, 1915). A kolozsvári 51. a brassói 2. és a gyulafehérvári 50. cs. és kir. gyalogezredek elvesztették létszámuk 85 százalékát. Maior 21.
- ⁸ Pilch: 94. *Julier* 1933: 46–47.
- ⁹ Politikovszky István ny. ezredes: A Pflanzter-Baltin hadseregcsoport hadműveletei 1914. október végéig. Kiadatlan kézirat. (1929. június 15.) HL TGy 322. 14.
- ¹⁰ Conrad AMDZ 4.: 864. A világháború 6: 50.
- ¹¹ Conrad AMDZ 4.: Uo.
- ¹² Wimmerth Béla : Historia Domus (részlet). In. *Sorsfordulók*. Pestszentlőrinc és Soroksárpéteri az első világháborúban. Budapest, 2016. 85–86.
- ¹³ Szentlőrinc földesura, Grassalkovich Antal herceg 1814 tavaszán – egy neves esemény alkalmára – egy gloriett-kilátótornyot építtetett a szentlőrinci puszta legmagasabb pontján. Az esemény az a katonai parádé volt, amit a Napóleon legyőzése után Bécsben üléselő nagyhatalmi konferencia vendégeinek Pest-Budán tett látogatása alkalmából rendeztek. E kilátó erkélyéről nézte a parádét I. Ferenc osztrák császár, I. Sándor orosz cár, III. Frigyes Vilmos porosz király. Ezért később a „három király tornya” néven emlegették. A kilátó kedvelt kirándulóhely lett. 1924-ben helyreállították az addigra leromlott tornyot, és benne kis kápolnát rendeztek be. A második világháború során elpusztult. Emléke Pestszentlőrinc Gloriett-telep nevű városrészében maradt fenn. <http://egykor.hu/budapest-xviii-kerulet/harom-kiraly-tornya-gloriett/3431#>
- ¹⁴ A legjobb német ágyú a 42 cm-es mozsár volt, melyet a német katonák Kövér Bertának neveztek. Az ágyút a Krupp művekben gyártották. A becenév ihletője állítólag Krupp gyáros felesége volt.
- ¹⁵ A Munkapárt pesti, V. kerület, Dorottya utca 14 szám alatti, egykori klubjáról van szó.
- ¹⁶ Berzeviczy Albert: „Az ország belepusztul ebbe a háborúba”. Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914–1920) Komp-Press Kiadó Korunk. Kolozsvár, 2014. A továbbiakban Berzeviczy 2014: Berzeviczy 2014: 54.
- ¹⁷ *Seregeink fordulását* elrendelő intézkedés napja.
- ¹⁸ Uo. 54
- ²⁰ Népszava. XLII. évfolyam. 1914. szeptember 28., hétfő. 239. szám.
- ²¹ Fenyvesvölgy (korábban: Sztavna) kisközség Ung vármegye bereznai járásában, 1128 rutén és német lakossal. Vasúti állomás, posta- és távíróhivatal. Csontos (Kosztina) kisközség ugyancsak Ung vármegye bereznai járásában, 1202 rutén lakossal. Vasúti, állomás, távíróhi-

- vatal. Utolsó posta Nagyberezna. Malomrét kis pusztá a fönti két község között és pár kilométernyire van a határtól.
- ²² Induláskor kétnyelvű (*Budapester Correspondenz* – Budapesti Tudósító) központi tájékoztató lap, amely a vidéki lapok számára hírszolgálati referencia is volt.
- ²³ *Nagybánya*, XII. évfolyam, 1914. október 1. 40. szám. Társadalmi és szépirodalmi hetilap. Első száma 1903. szept. 12-én jelent meg Nagybányán. Az alapító felelős szerkesztő, Égry Mihály városi főjegyző haláláig (1918) vezette a lapot. A beköszöntő szerint: „A mi lapunk nem egy klikk, nem egy felekezeti orgánuma, hanem lapja a köznek, a város lakossága egyetemének, melynek éltető napja az igazság, a pártatlanság kell legyen.” <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3115/>
- ²⁴ Szatmárnémetiben megjelenő politikai napilap. Fejlécében alapítási éve 1868 szerepel, de 1869-ben indult, és folyamatosan jelent meg 1944 őszéig. A Szatmár városi és Szatmár megyei Magyar Párt tagozatának hivatalos lapja. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4253/>
- ²⁵ Katolikus folyóirat. Az aradi *Vasárnap* szociális melléklete.
- ²⁶ Politovszky 10–12.
- ²⁷ G. K. Korolkow, Warszawsko-igangorodskaja operacija, Moskwa 1923. *Korolkow*, G.: A varsói-igangorodi hadműveletek 1914. szept. – nov. (német) HL Tgy 243. Hivatkozik erre a dolgozatra több helyen hadtörténeti levéltári háborútörténetünk is (*A világháború...*).
- ²⁸ Kubanjszkaja oblasztj; orosz Cisz-Kaukázia egyik tartománya, a doni kozákok területe, Sztavropol, a Terek-vidék, Kutaisz, a Fekete- és Azovi-tenger között 94 376 négyzetkilométernyi terület.
- ²⁹ Galíciai kisváros, a Vereckei-szorostól 41,5 kilométerre, délnyugati irányba, az Opor folyóba igyekvő patakok követve, Tocholkán át. (ukr. Tuhol’ka, település a Keleti-Beszkidékben, Lemberg-től 137, a Vereckei-szorostól 12 km-re, Munkácstól 91 kilométerre.)
- ³⁰ A Keleti-Beszkidék keleti, magasabb szakaszán vezet át a Zemplénoroszi- (797 m), Lupkovi- (584 m), Uzsocki- (889 m), Vereckei- (841 m), valamint a hegység határát jelentő Lavocnei-hágó (850 m)
- ³¹ A Toronyai-hágó (ukr. Viskivszkij pereval) az Északkeleti-Kárpátok egyik hágója a verhovinai vízválasztón, Toronya és Viskiv (Wiskow) települések között helyezkedik el.
- ³² Tatár-, Kőrösmezei-, más néven Jablonicai-hágó. A hágóhoz délnyugatról a Csomahorát és a Fagyalost elválasztó Fekete-Tisza völgyében, északkeletről a Gorgánokban futó Prut folyó völgyében visz fel az út. A Máramaros-i havasok fontosabb átjárói a Toronya-Wiskowi-hágó (941 m), a Jablonicai- vagy Tatár-hágó (931 m) és a Borsai-hágó (1015 m).
- ³³ Feltételezhetően.
- ³⁴ Georgij K. Korolkov: Operacja Iódzka 1914. Najciekawsza batalia Pierwszej Wojny Światowej. Vö. *Suslik Ádám*: A hadművelleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914–1916 között. Doktori disszertáció. Budapest, 2016. <http://docplayer.hu/34754860-Doktori-phd-disszertacio.html> Letöltve 2017. január 20-án. (A továbbiakban *Suslik Ádám*)
- ³⁵ A Viszloka (lengyel nevén Wisloka), a Visztula jobb oldali mellékfolyója. Forrásvidéke ugyan az Alacsony-Beszkidékben van, de tovább Kárpátalja folyója.
- ³⁶ *Julier* 1933: 59.
- ³⁷ Conrad AMD 4.: 777.
- ³⁸ *Julier* 1933: 59–60.
- ³⁹ Ivanov, Nyikolaj Judovics (1851. augusztus 3. – 1919. január 27.) orosz cári tábornok. Az első világháború elején, a Délnyugati Fronton tevékenykedő cári orosz hadseregek parancsnokává nevezték ki, ő volt a felelős a galíciai harctevékenységek legnagyobb részéért.
- ⁴⁰ Aggházi-Valér: 96. Conrad AMD 4.: 869.
- ⁴¹ Conrad AMD 4.: 869.
- ⁴² Szakall 10.
- ⁴³ A lembergi katonai parancsnokság került Galícia kiűritése után Munkácsra. Hivatalosan az elnevezése: *Militärkomando Lemberg in Munkács*.
- ⁴⁴ A háború kezdetén II. oszt. (42–47 éves) népfelkelőkből álltak.
- ⁴⁵ Helyesen Duklai-hágó (szlk. Dukliansky priesmyk, lengy. Przełęcz Dukielska, ném. Duklapass) átkelőhely-hágó Szlovákia és Lengyelország között. Az 502 méter tengerszint feletti magasságával az Északnyugati- és a Keleti-Kárpátok legalacsonyabb hágója. További hágók keleti irányban, Ukrajna felé az Uzsocki-hágó (853 méter) és a Vereckei-hágó (841 méter).

- ⁴⁶ Peter Freiherr von Hofmann (1865. 06. 10. – 1923. 05. 8.) osztrák nemzetiségű osztrák–magyar katonatiszt, gyalogsági tábornok. 1913. április elejétől beosztva a leMBERGI XI. hadtestparancsnokságra, 1914. augusztus 1-jétől Munkácson a katonai és védőszakasz parancsnoka. Az október 8. táján föllállított Pflanzner-Baltin hadsergcsoportban az 55. hadosztály parancsnoka, vezérkari főnöke gróf Lamezan Róbert ezredes volt.
- ⁴⁷ *Lehoczky Tivadar: Világháborúnk I–II. rész. „RIK-U”* Kiadó Beregszász – Ungvár 2016. (A továbbiakban *Lehoczky*.)
- ⁴⁸ *Lehoczky Tivadar: Világháborúnk I–II. rész. „RIK-U”* Kiadó Beregszász – Ungvár 2016. 94–95. Az intézkedés szövegét már Politovszky sem találta meg, amikor tanulmányát dokumentálta.
- ⁴⁹ A Königrátnél vesztett csatának (1866) köszönhetően a hátultöltő fegyverek rendszeresítésére indult folyamat felgyorsult. Ferenc József császár még ebben az évben kiadta a parancsot, hogy a hadsereget korszerű hátultöltő fegyverekkel kell ellátni. Az elérhető típusok vizsgálatára Vilmos főherceg, Ferenc József unokatestvére vezetésével Hátultöltőfegyver Bizottság (Hinterladungsgewehr Kommission) alakult. A bizottság 33 import és hazai hátultöltő fegyvertípust vizsgált meg, de hazai gyártmány mellett döntöttek. Josef Wernld visszautasíthatatlan ajánlatot tett 300000 db kiskaliberű, központi gyújtású löszert tüzelő, hátultöltő puska legyártására. Wernld ára így 29 forint 50 krajcár lett fegyverenként – 5 krajzárral kevesebb, mint a Remington puska ára. Ez volt az 1867 M Wernld gyalogsági- és vadászpuska. 1867-ben a Wernld puska igen korszerű fegyvernek számított nem csak a hátultöltő szerkezet, de a löszert tekintetében is. A Wernld puska egyetlen háborúja Bosznia és Hercegovina 1878. évi okkupációja volt. <http://kapszli.hu/a-wernld-puska-es-az-1870-es-ek-harcaszata/alapjan> (Letöltve: 2017.01.15-én)
- ⁵¹ Vö. *Alexander Watson: Acélgyűrű. Park Könyvkiadó, 2014.*
- ⁵² Bothmer, Árpád Graf von (1858. 09. 17. – 1938. 06. 03.) altábornagy a kárpáti *téli csatákban* az 56. hadosztály (Attems gróf altábornagy) 132. dandárjának a parancsnoka.
- ⁵³ 1937. november 29. HL Tgy 594. Borítékon „Újváry Iván úrnak, m. kir. hv. alezredes. Hadi levéltár.”
- ⁵⁴ *Politovszky: 18. Vö. Szurmay Sándor: A magyar katona a Kárpátokban. Budapest, 2005. 56–59.*
- ⁵⁵ Alsókomárnok, (szlovákul: Nižný Komárnik) község Szlovákiában, az Eperjesi kerület Felsővízközi járásában.
- ⁵⁶ Kisváros az egykori Zemplén vármegyében, ma (szlovákul Stropkov, németül Stropko) Szlovákiában az Eperjesi kerület Sztropkói járásának székhelye.
- ⁵⁷ *Politovszky 3–5.*
- ⁵⁸ Szeptember 24-én visszavonultak a védők a Jablonkai-hágóról, két nappal később a Toronyairól, másnap a Vereckei-szorosból, és végül a Beszkid-hágóról. Szeptember 30-án kozák portyák a Tatár-hágón bejöttek Körösmezőig.
- ⁵⁹ Az eredeti hadműveleti iratok nagy része Bécsben 1921-ben egy tűzvész alkalmával megsemmisültek.
- ⁶⁰ Turnau vezérkari alezredes különítménye Zaleszczyki (ukr. Zalizchyky, lengy. Zaleszczyki kis település a Dnyeszeren, Tarnopol tartományban) volt védőrsége, amely nem tudott már a főerőkhöz csatlakozni és a Kárpátokba vonult vissza.
- ⁶¹ Rahó (ukr. Rahiv / Rakhiv, szl. Rachov, rom. Rahău) város, a Kárpátalján, a Rahói járás székhelye. A Rahó-patak és a Tisza összefolyásánál fekszik. Rahómező (Rachová Poiana), Aknarahó (Rachová Kosulská) és Bocskórahó (Rachová Bochuvská) egyesülése. Vö. *Bélay Vilmos: Máramaros vármegye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a 18. század elejéig. Budapest, 1943. 54. Mikulicztytól Körösmező át Rahó kb. 60 km. A Körösmezői-hágótól Rahó 36 km-es út a Tiszát követve.*
- ⁶² Pásztor Árpád (1877–1940) magyar író, újságíró, riporter, műfordító. Pikler Árpád néven született, zsidó családban, Ungváron. Nevét 1912-ben Pásztorra magyarosította. *A Magyarországon, a Budapesti Napló és az Az Est munkatársa volt.*
- ⁶³ A fölsorolt falvak „szép magyar neveit” 1904-ben magyarítottuk hatóságilag. Átmeneti időre. Vö. *Sebestyén Zolt: Kárpátaljai helységnév-magyarazatok a Nagybereznai járásból.* <http://ht.unideb.hu/4/13sebest.pdf> (Leőltve 2017. február 21-én)
- ⁶⁴ Csontos (1899-ig Kosztrina, ukránul Kosztrino) falu Ukrainában, Kárpátalján, a Nagybereznai járásban. Ungvártól 60 km-re, északkeletre, az Ung partján fekszik.

- ⁶⁵ k.u.k. Armeekorpskommando Op. N. 2675. Instruktion für die Verteidigung des Mil. Ter. Bereihes Nagyszeben gegen einen rumänischen Einbruch. Ismerteti magyar nyelven írt kéziratok dolgozatában *Polítovszky*: 25–28.
- ⁶⁶ Parancsnoka Pflanz-Baltin Károly báró, lovassági tábornok, vezérkari főnöke bátoki Soós Károly ykt. ezredes. Pflanz-Baltin báró lovassági tábornok [1914. szeptember 30-tól a nevét viselő hadseregcsoport parancsnoka az orosz fronton. 1915. 05. 08-tól a cs. és kir. 7. hadsereg parancsnoka ugyanott. *Balla* 245–247.] békében a törzstisztek vizsgálóbizottságának az elnöke volt, a mozgósításkor nem töltött be parancsnoki helyet. A háború kitörése idején afrikai utazáson volt, onnan vonult be és kérte beosztását a hadra kelt sereghez. *Polítovszky* 25.
- ⁶⁷ *Szurmay Sándor*: A magyar katona a Kárpátokban. Budapest, 2005. 289–345.
- ⁶⁸ 21. honvéd gyalogezred, a 23. honvéd gyalogezred I. tábori zászlóalja, a 24-esek I. menet-zászlóalja és a II. hadtápszászlóalja.
- ⁶⁹ December 9-én, reggel kezdheti meg gyorsmenetű előnyomulását Neusandec felé.
- ⁷⁰ Limanova, magyar győzelem. Budapest, 1932. Az 1914. XII. 8. –XII. 11. lezajlott limanovai csatánk krónikája. Érdekes részlet a könyvben a Szurmay seregcsoport (Kornhaber hadosztály és a fél 38. honvéd hadosztály) vitézkedéséről a 125–127. oldalak. Molnár Dezső (1865–1933) altábornagy a 39. honvéd gyalog hadosztály 77. gyalogdandárnak a parancsnoka a Limanovai csatában. A háború utolsó hónapjaiban a 38. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka az olasz fronton. A háború után a MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) első elnöke és a Budapesti Torna Club(BTC)elnöke.
- ⁷¹ Limanova. Budapest, 1937.
- ⁷² báró Karg János altábornagy
- ⁷³ Homonna (szlvk. Humenné, ném. Homenau) város a Laborc folyó partján Kelet-Szlovákiában, Eperjestől 70 km-re, keletre.
- ⁷⁴ Homonnától a Sinnára vezető műúton 7,7 kilométer.
- ⁷⁵ 55 kilométeres út
- ⁷⁶ Sôhát, 1904-ig Csornoholova (ukr. Csornoholova, szlvk. Černohlava) falu Ukrajnában, Kárpátalján, a Nagybereznai járásban. Ungvártól 45 km-re, északkeletre, a Bacsova és a Lyuta összefolyásánál.
- ⁷⁷ Julius Ritter (Brzesina) von Birkenhain (1852–1929) címzetes osztrák altábornagy (1915. 08. 21.).
- ⁷⁸ A világháború 6: 54.
- ⁷⁹ HL Tgy. 896.
- ⁸⁰ Scoffo Otto (Oravicabánya, ? – Szolnok, 1917. 12. 12.) ezredes, császári és királyi 68. gyalogezred.
- ⁸¹ [Plank Ede] Plank von Uzsok, Eduard (1857–1933) osztrák címzetes tábornagy (1918. 10. 04), a 102. népfelkelő dandár parancsnoka az orosz fronton (1914. augusztus 1. – október 18.)
- ⁸² Később a 17. honvéd gyalogezred vezérkarhoz beosztott tisztje.
- ⁸³ Helyesen: triéder – távcső.
- ⁸⁴ „A támadás szeptember 26-án délelőtt 11 órakor Csontos — Havasköz vonalából megindult és tért nyert. Este a 75. dandár és a 102. népfelkelődandár Patakófalú — 342-es vasúti kanyarulat — Viharos vonalat elérte. A 17. területi népfelkelődandárt azonban az oroszok visszavetették, mire az Sósakra ment.” József főherceg
- ⁸⁵ Windischgrätz Lajos herceg (1882–1968) 1916–1918 között országgyűlési képviselő volt. IV. Károly király bizalmasa, tanácsadója, az Országos Közéleti Hivatal vezetője, 1918. jan. 25-től okt. 25-ig közéleti miniszter.
- ⁸⁶ A svájci Julius Maggi *találománya*, amely az 1870-es évek közepén indul el világhódító útjára és mára leveleink, szövegeink elmaradhatatlan adaléka lett.
- ⁸⁷ Krieg... I. 357.
- ⁸⁸ Tersztyánszky Károly (1854–1921) 1914. 08. 12.-től a cs. és kir. IV. hadtest parancsnoka a szerb, majd az orosz fronton. 1915. 05. 27-től a Tersztyánszky-seregcsoport parancsnoka az orosz fronton. 1913. 05. 1-jétől lovassági tábornok. *Balla*, 2010: 305–306.
- ⁸⁹ A világháború 6: 57. Vö. József főherceg 123–124.
- ⁹⁰ Voloszanka, település Nagybereznától északkeletre. Határszög, Ligetes és Uzsok közt, az Ung folyó közelében fekvő település. 1904-ben Hajasdra magyarosították.

- ⁹¹ *Kiszlíng, Rudolf*: Österreich-Ungarns Anteil am Ersten Weltkrieg. Stiasny Verlag, Graz, 1958.
- ⁹² *Pollmann Ferenc*: Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása. Balassi Kiadó, Budapest, 2003
- ⁹³ ...”a IV. zlj Plank tdk. csoportjának lesz alárendelve, melynek jobbszárnyát az Uzsoki szorosnál az ellenség megtámadta. Mivel részletes térkép nem állott rendelkezésre, a menetelés megkezdése előtt egy ottani lakost vett a dandárparancsnokság vezetőül, hogy az elővédet az erdőn keresztül vezető úton vezesse, ez azonban az utat eltévesztve, az ezred nem az elrendelt helyen, hanem az 1251-es háromszögelési ponttól keletre éjjelezett.”
- ⁹⁴ Kińczyk Bukowski (1251 m) – határhegy Ukrajna és Lengyelország határán az Uzsoki-hágó észak-nyugati oldalán.
- ⁹⁵ Valójában Hajasdra a hadosztálynapló szerint.
- ⁹⁶ A Karg csoport szeptember 28-án foglalta el Fenyvesvölgyet.
- ⁹⁷ Iovasszáad (orosz)
- ⁹⁸ Albrecht főherceg nevét viselő cs. és kir. 44. gyalogezred története 1914–1918. I. Rész. Írta Kurtz Géza ny. ezredes. Budapest, 1928. 62.
- ⁹⁹ Opolonek (1028 m) – határhegy az Uzsoki-hágó északi oldalán.
- ¹⁰⁰ Vö. *Bajor Tibor és B. P. Prihodko*: Kárpátalja vasúti és közúti közlekedésének fejlődése. In. XXI. Század – Tudományos Közlemények 2014/30. 63–71.
- ¹⁰¹ A marosvásárhelyi m. kir. 22. honvédgyalogezred háborús története (1914–1918). Írták és összeállították Oroszlány Gábor és Krahm László. I. kötet. 39–40.
- ¹⁰² József főherceg: 125-126.
- ¹⁰³ *Hőstörténetünk két uzsoki hőst* jegyez: Szurmay Sándort, és Plank Ede tábornagynagyot. Karg János báró, a 38. hadosztály parancsnokának 14 hónappal később érkezik az elismerés: a *Szegedi Napló*, 1915. január 16-i száma tudósít arról, hogy „Őfelsége Karg János báró altábornagynak, a szegedi katonai kerület parancsnokának a hadiékítményes katonai érdemkereszt 2-ik osztályát adományozta azoknak a kiváló érdemeknek elismeréséül, melyeket az altábornagy az Uzsok körüli harcokban szerzett.” Peter Hofmann altábornagy 1915-ben kapta meg a vegyes, német-osztrák állományú ún. Hofmann hadcsoportot (Gruppe Hofmann), amellyel az 1915 tavaszán támadó orosz erőkkel sikeresen vette fel a harcot az Uzsoki-hágó körzetében és később teljesítményéért megkapta a Katonai Mária Terézia-rend (MMThO) *lovagkeresztjét* 1917. augusztus 17-én. Nem sokkal ezután grófi rangja emelték.
- ¹⁰⁵ A Stryj völgyében Swidniknél.
- ¹⁰⁶ *A világháború... 6*: 258–259.

5. Orosz portyák Máramarosban

„A rémület kezd úrrá lenni a nép felett. Kőrösmező felől rossz hírek jönnek.¹ Aknaszlatináról² kétségbeesve menekülnek az emberek – jegyzi be alkalmi naplójába a helybéli, római katolikus lelkész.³ (1914. évi okt. hó 1.) (...) Az ellenség Rahón⁴ van már. A vasúti állomásnál őrületes a tolongás. Poggyászok ezrei hevernek az utca saráiban... Az ellenség közeledik. Éjjel fél 12-kor az összes hivatalok a pénzkészletükkel, felsőbb rendelete menekülnek. Katonaság, csendőrség az ellenséges haderő elébe vonul. (Október hó 2.) Asszonyok, gyerekek teherszállító kocsikban összezsúfolva ájuldoznak. Száz lakás közül átlag 98-nak a rolettája leeresztve, lakói elmenekültek. Délutánra Aknaszlatina teljesen kihalt világ... Községem házaiban, számításom szerint e nap estéjén már nincs több 120-140 embernél, az asszonyokkal és gyermekekkel együtt.”

*

Járjuk be előljáróban az említett eseményeit némiképpen *katonásabban*.⁵

A Kőrösmező felől befelé tartó, nagyobb orosz csapategység Rahónál *ráta-lál* Bothmer tábornok népfelkelő és hadtáp zászlóaljaira, és azokat könnyedén visszaszorítja Nagybocksóra, majd tovább lovagol Máramarossziget felé, ahova 3-ára virradóan be is vonul. A Bothmer-csoport Técsőre megy vissza előlük.

Hofmann tábornoknak egyetlen jó döntése maradt: „a Máramarossziget felé nyomuló oroszokkal szemben védelembe helyezkedik”, és a még rendelkezésére álló erőket oda gyülekeztette. A Homonna környékén álló hadseregterületéből Fleischmann⁶ ezredes csapatainak (8 menetzászlóalj) két zászlóalját és három üteget vasúton Munkácsra szállíttatta. Ugyanígy a 4. honvéd tábori ágyús ezred pótüteget is.⁷ Munkácsról északkeletre, Szentmiklóson⁸ volt az első kirakodás. A következő megálló, Szolyva, még az oroszok tüze alatt állt. Fleischmann ezredes 6 zászlóaljjal Szolyvára menetelt, a tűzérsztály és 2 zászlóalj újra kirakodott és Husztra irányították, ahol október 4-én estig befejeződött a kirakodás. Hofmann tábornok 4-én Attems altábornagyot megbízta, hogy ezekkel a csapatokkal, továbbá Bothmer tábornok Técsőn lévő csoportjával és végül saját csoportjával Máramarosszigetet foglalja vissza.⁹

E vállalkozás sikerének biztosítására az AOK a lengyel légió frissen megalkult 2. és 3. ezredét vasúton Krakkóról Nagybányára szállíttatta, és Hofmann tábornok rendelkezésére bocsátotta. Végül Fischer Ede csendőr alezredes is alakított egy kombinált ezredet Bukovinában és jelentette, hogy azzal Jakobenyről Kirlibaban át a Visó mentén fog előnyomulni Máramarossziget felszabadítására.

Közben arról érkeztek jelentések, hogy az oroszok a legfelső Nagy-Szamos és a Visó völgyében is előnyomulnak. Másnapra már az is kiderült, hogy az ellenséges csoport Sziget felől indulva Telcs–Romuli környékét érte el. A kirlibabai szakasz parancsnokának jelentése szerint egy nagyobb csoport Felsővisóról Naszódra volt előnyomulóban.

*

Az *összeomlás* utáni, többszöri határvágás okán, alig ismerjük azt a területet, amelyen az itt leírt események fölborították az életet 1914 őszutóján és a következő év tél-tavasza idején.

Könyvem írása közben jelent meg Lehoczky Tivadar, 1914. október 5-én 85. születése napját ünneplő munkácsi történész, helytörténész naplószerű, már idézett *történelemkönyve*, amely segít abban, hogy olvasómat elvigyem a történelem idején még a határon belüli hadi helyszínre.

A rövid rész címe: *Kárpátaink, s útjai lefelé*. A szöveg, szó szerint:

„Feltűnő esemény az, hogy a mostani hadjáratban a Lemberg Galícia fővárosát és környékét elfoglalt és megszállt orosz hadak oly könnyű módon jöhettek át tervszerűen a hazánkat védőleg körülvevő, ún. Kárpátok, helyesebben Beszkid nevű hegyeken, melyeknek folyamában Alsóverecke és Máramaros közötti körzetben égből nyúló vaskos havasok is állnak, milyen a többi között a Sztój, mely Szolyvai-havas néven is ismeretes és 1679 méter magas, Beregbárdos és Kicsorna között az 1311 méter magas Ruszkiput (oroszot), az ungi határnál Izbonya felett az 1472 méter magas Poloninarovna stb.

Ezen havasok oldalairól számos völgy, hegyszakadék és ágazat vonul le a Munkácsnál kezdődő rónaság felé, mely egész Budapestig tart. E hegyvonalnak távlati középpontja Munkács, honnan a sztríji vasút vonala 9,32 mérföldnyi, vagyis 70,803 méternyi hosszúságú s terjed mező szűk völgyén át Szolyva, Szaszóka, Volóc és Kisszolyva felé a határhegyig, hol az alagúton túl galíciai Lavocne az első állomás. A Beszkid határhegy Ungtól kezdve terjed Máramarosig s tompahátú ormain mindenütt gyalog és látóhatáron járható, sőt helyenként szekéren is. Így Latorcafőttől kezdve az Alsóverecke fölötti határhegyen a Velikiverhen innen, hol a jó karban tartott országút a Vereckei-hágótól kezdve kanyarodik lefelé. Innen a feliratos határoszloptól keletre járható ösvény vezet az alagutas Kisszolyva, s az azon túli havasi vidékre Máramarosig, Pilipec s Kerecke felé, honnan szintén járható völgyek nyúlnak le, a hegyalatti tájakra. De különösen a Bereg megyét ölelő határhegységéből kilenc oly völgy nyúlik le Szolyva, s innen Munkács felé, melyeken az ellenség könnyen lejöhet. Mint ahogy ez alkalommal is könnyen átsétált, elkerülvén a Vezérszállás rutén község mellett levő úgynevezett Pudpolóci-hegyszorost, mely Vereckétől körülbelül 7 kilométernyire van. Innen

a keletre forduló latorcai keskeny völgyön, Kisanna (Hankovica) falu felé sem ment, hanem inkább a Volóc felőli úgynevezett Vócsi-völgyön, melyen az említett Munkács-Sztryi vasút vezet. (...) A betörni vágyó ellenség, ha fáradtságot és erőt nem kímél, a közbeeső járható hegyen át, főképp a tájat s erdőségeket ismerő kalauz kísérete mellett könnyen elérheti célját. Igaz, hogy Termopilasszá válhatna minden megkísérlett átjáró, ha elszánt és bátor védősereg állaná útját s merészen jönne szembe vele, s azt okos és ügyes hadfő vezetné s irányítaná.”

Sajnos az első, nagy ijedségben nem volt elég sem az elszántság, sem a bátorság, mint ahogyan a megelőző fejezetben, az erdélyi hadak nyomában járva erről írtam.

*

A sebtében vett intézkedések közben az orosz portya, majd testesebb csapatok is, kisebb verekedések után beértek Máramarosszigetre. A hadi események vázlatos kerettörténete után, amelyből sejthető, hogy talán Erdély északkeleti megyéjét sem kerülheti el Sziget sorsa, folytatom Boschetti plébános úr naplójából a hét nap – szeptember 30. és október 7. – megélt történetét. Öt oldalas, írógéppel, sűrűn írt szöveg, amit feltételezhetően a *Historia Domus*ból kivonatolt Boschetti András plébános ír.¹⁰ Bő, izgalmas, mértéktartóan szubjektív, sok adalékkal a megszállásról és a megszállókról.

„(Október 3.) Reggel Máramarosszigetre megyek élelmiszereket vásárolni, mert Aknaszlatinán már semmi sem kapható. Midőn fél 10-kor Máramarossziget főterére érkezem, szembe találkozom egy 9 tagú kozáklóvas járőrrel... egymástól körülbelül 200-200 lépés távolságra lovagolnak, lövésre készen tartott fegyverekkel... Máramarossziget főterén ekkor nincs több 15-20 embernél, s 3 üzlet van nyitva. Bevásárlásomat elvégezvén hazafelé indulok... Midőn a szlatinai hídhöz érek, Kobolacsárda¹¹ felől erős tüzelést hallok. Ott nyilván összeütközés van az orosz járőrök és a mi visszavonuló katonáink között. 12 órakor édesatyámmal együtt leülünk ebédelni. Negyed 1-kor néhány hívem rohan hozzám és jelenti, hogy Faluszlatina¹² felől erős orosz lovas és tűzércsapatok közelednek. Én a szentkereszt és fehér zászló oltalma alatt, vagy 10-15, többnyire öreg nyugbéres emberrel eléjük megyek a Lajosbánya¹³ felé. Mire odaérünk, az ellenség már a Lajosbánya előtt levő mezőségen áll. Hatalmas kozák és tűzér csapatok vonulnak el előttünk, lehetnek vagy 4000-en. A kereszt előtt tisztelegnek. Erőtéljes, magas, fekete emberek, nagy, báránybőr kucsmát, terjedelmes daróköpenyeget viselnek, mely lovukat is betakarja. Fegyverzetük 5 lövetű ismétlő puskából, 6 lövetű revolverből, széles, görbe kardból, s egy handzsárszerű, hatalmas késből áll. Lovaik középtermetű, sovány, de gyorsjárású, erős állatok.

A kozákok mindjárt községünk elején leszállnak a nyeregből, kidöntik a környékbeli kerítéseket, s lovaikkal előzőnlik a kerteket. Egészségügyi csapatok két orvossal, tábori konyhájuk és élelemszállító kocsis táboruk a Lajosfürdőben helyezkedik el, lovasscapatuk nagy része, s tüzérségük 18 ágyúval a Lajosbánya előtt levő mezőn marad.

Délután 2 órakor a parancsoló ezredes segédtisztje elkoboztatja községünknek összegyűjtött fegyvereit. Nekem is 4 db. kitűnő fegyverem kerül az oroszok kezébe. Négy óra tájban, tolmács útján az utcára hívat három kozákkapitány. Kijelentik, hogy nálam »akarnak« megszállni. Csakhamar el is helyezkednek öt katonával és 9 lóval együtt. A három kapitány nevei: Nyikolaj Plottnikoff, Michael Wodobschin és Alexandrovics Bogodrusik. Erőteljes emberek mindnyájan. Különösen szép, sudártermetű, csupa izomember a 32 esztendő Wodobschin kapitány, aki németül is tud, én tehát vele társalgok, s ő tolmácsolja szavaimat társaink... Delatintól¹⁴ Máramaroszigetig 8 tisztjük és nagyon sok katonájuk esett el, de ez nem fogja őket megakadályozni abban, hogy Budapestre zeneszóval be ne vonuljanak. Ők katonák és csak katonák ellen harcolnak, békés polgárokat nem bántanak, nem kegyetlenek, mert ők is keresztények – mondja Wodobschin kapitány, s kigombolja zubbonyát és ingét: ezüstből készült Krisztus-képet visel a szíve felett... Nyolc óra után nagyon fáradtak lévén nyugalomra térnek. Éjszakára egyáltalán semmi biztonsági intézkedéseket nem tesznek, fegyvereiket egy asztalra nyugodtan lerakják, hálószobáik ajtaját be sem csukják.

(Október 4.) Reggel fél 8-kor egy kozák főhadnagy jön hozzám, s a parancsnok megbízásából kérdezi, hogy hány órakor lesz a vasárnapi istentisztelet, mert az orosz tisztikar részt akar venni azon. Fél 10-re jelzem a szentmise idejét, mire a főhadnagy eltávozik. A jelzett időben az orosz tisztek tényleg pontosan megjelennek a templomunkban, s elfoglalják a három első padot, a templom előtt pedig fegyveres kozák őrség áll... Szentmise után ugyanazon kozák főhadnagy tudomásomra hozza, hogy délután, 3 órakor az ezredes szállásán tartandó tisztibéden »feltétlenül meg kell jelennem«... A parancsnok lakásán már együtt volt a társaság. A Máramaroszigeten lakó tábornok, a helybéli ezredes, s 23 kozák és tüzér tiszt teljes fegyverzetében ül az asztalnál. Az előszobában a kozák legénységből alakult fúvószenekar játszik egy hadnagy vezetésével... Az egész ebéd alatt folyton hangoztatják az orosz fegyverek dicsőségét. Delatin felől 42 000 orosz gyalog, s nyolc ütegtüzérséget várnak, s azokkal megerősödve akarnak menni Budapestre, illetőleg Belgrádba... Ebéd vége felé két kozákhadnagy eljárja az igen változatos, festői mozdulatokban gazdag kaukázusi kozák táncot, majd a tábornok felszólítására egy tüzér hadnagy a zongorához ül, és gyönyörű bariton hangján bánatos orosz népdalokat ad elő. A tábornok halkán beszélget az ez-

redessel, sűrűn emlegetik Szatmár, Debrecen, Budapest nevét... Hat óra után a tábornok feláll, elköszön, és tiszti kíséretével együtt, lovas kozákoktól körülvéve, három kocsin Máramarosszigetre hajtat. Csakhamar elbúcsúzom én is a házigazdától, s szomorú gondolatoktól eltelve ballagok haza szakadó őszi esőben.

Vacsorára nem tudok húst kapni, mert községünknek már minden készlete elfogyott. Megmondom ezt Wodobschin kapitánynak, mire ő egy cédulára néhány sort ír, s átadja egy lovas a kozáknak. Egy óra múlva visszajön a kozák, s egy hatalmas párolgó marhacombot hoz, vacsora alatt a tisztek elmondják, hogy minden kozák földet kap az államtól. Ennek fejében 26 éves koráig folyton mint fegyveres katona szolgál, s csak a mezei munka idejére kap szabadságot. Huszonhat éves korában megnősül, s gazdaságával foglalkozik, de minden évben két hónapi fegyvergyakorlatra kell bevonulnia, háború esetén pedig minden külön felszólítás nélkül fegyvert kell fognia. A ló minden kozáknak a sajátja, fegyverzetét az államtól kapja. A kozáktisztek igen jól vannak fizetve, s az aktív orosz lovas tisztek létszámába tartoznak.

(Október 5.) [Az ezredes] Összes tisztjeivel Máramarosszigetre megy, ahol a tábornoknál katonai tanácskozás lesz. A nálam lakó három kapitány is oda megy. Délután négy óraker jönnek vissza.

Nekem, a Lajos-bányán lévén épp dolgom, ez alkalommal egy érdekes jelenetnek lehettem szemtanúja. Wodobschin kapitány a faluszlatinai határban észreveszi, hogy egy rongyos ruházatú, züllött külsejű csavargó három kozákot vezet egy házba, melynek lakói elmenekültek, hogy ott fosztogassanak. A kapitány utánuk megy, a kozákokat kegyetlenül megkorbácsolja, majd a csavargóról letépi felsőruháját, s a három kozákkal körülbelül ötven kancsukát méret rá. A jeles férfiú e példás büntetés után a kerteken át ordítva vánszorog Faluszlatina felé.

Estefelé az oroszok előőrsei – úgy látszik – hírt hoztak a mi katonáinknak a közeledéséről, mert vacsora közben a kapitányok sűrűn emlegetik Alsóapsa¹⁵ nevét, s két óraker már egy kb. 70-80 kozáklvasból álló erős előőr indul Alsóapsa felé. Nyolc óra után a három kapitány visszavonul, de még 10 óraker is beszélgetnek, valami veszedelemnek a közeledését érzik!”

*

A *veszedelem* az, hogy október 5-én Attems altábornagynak Husztról előnyomuló csoportja birtokba vette a Máramarosszigettől közvetlenül nyugatra fekvő magaslatokat, és a két lengyel légiós ezred Nagybánya felől közelítette meg a várost. A mi készülletünk hírére az orosz csapatokat riadóztatták Aknaszlatinán, és természetesen Máramarosszigeten.

„(Október 6.) Éjjel 2 óraker Plottnikoff kapitányt egy fegyveres kozák kelti fel, s írásos parancsot kézbesít neki. A kapitány gyorsan felöltözik, és hajnali 4 óraker

már 400-500 kozákból álló csapat élén lovagol Alsóapsa felé – jegyzi naplójában Boschetti plébános úr. Délelőtt 11 órakor Bogodrusik és Wodobschin kapitányok is lóra ülnek, s a csapataikhoz vágatnak. Déli 12 órakor az egész máramarosszigeti és aknaszlatinai orosz katonaság a faluszlatai és aknaszlatinai határokon készen áll. Ablakom előtt vonulnak fel az orosz tüzekek. 4 ágyút a Kunigunda-, 4 ágyút a Ferenc-bánya tisztásán, 2 ágyút a Csetátye nevű magaslaton állítanak fel, a többi ágyú a faluszlatai mezőn készenléltben van. Délután 12 óra 25 perckor dördül el az első orosz ágyú, azután szakadatlanul bömbölnek a többiek is, a hegyek visszaverik mennydörgésszerű hangjukat, lakásomon az ajtók és ablakok állandóan rezegnek, a legközelebb fekvő háziaknak vakolata pattog le a hatalmas légnyomástól.

A mi katonáink az alsóapsai és az aknaszlatinai erdőknek védelme alatt nyomulnak előre, s irtózatossortűzeket adnak a lovaikról leszálló és feléjük közeledő kozák csapatokra, az orosz tüzéség pedig rettenetes srapel- és kartácsstűzel igyekszik szétrobbantani a mi katonáinknak csatárláncait, 3/4 1 órakor jön az orosz tábornok lóháton tisztek kíséretében. Két fegyveres kozákkal elveteti tőlem a templom kulcsát, három tiszt társaságában felmegy a toronyba, s onnan távcsővel nézi a harc menetét. Rendeleteit papírlapokra írja s lehajigálja a toronyból, lenn lovas küldöncök szedik fel és vágatva viszik a harcoló kozák- és tüzer-csapatokhoz. Az ágyúk pedig bömbölnek, a fegyverek ropognak szüntelen... Öt órakor a mi katonáink tüzelése már beéri az orosz tüzéség állását, ekkor a tábornok parancsot ad a visszavonulásra, az ágyúk elnémulnak, a tüzéség csendben megy vissza ablakaik előtt. Lassanként a kozákok is visszavonulnak, egy sebesült ló utcánkban rogy össze, a kozák leugrik róla, lekapja nyergét, vállára veti és továbbmegy. Fél hatkor a tábornok is lovára ül ablakom előtt, s kíséretével együtt távozik. Hat órakor már nincsen orosz katona Aknaszlatinán.

(Október 7.) Reggel 1/2 8 óra tájban szakadó esőben egy honvéd őrmester vezetése alatt 10 emberből álló előőrsünk kikémeleli Aknaszlatinát. Egy jó óra múlva jön már két ezred katonánk...

Aztán megyünk a sebesültekért. Nagy részüket ugyan Taracközre¹⁶ szállították a szanitécek már, de még mi is 17 súlyos sebesültet és négy halottat veszünk fel szekereinkre, s kis kórházunkba szállítjuk őket, kettőt azonnal meggyógytatok, mert állapotuk felette súlyos, az egyik csakhamar meg is hal."

*

Máramarossziget *felszabadulása* után az oda visszatérő Nyegre László főispánt kísérő Az *Est* riporterének, Tarján Vilmosnak,¹⁷ a *nehéz időben* a polgárság vezetője, Dobay Sándor nyugalmazott tanár, Máramarossziget kultúrtaácsosa mesélte el a történeteket:

„Mikor egy óra elmúlt, a velem lévő urakkal és pedig Ilosvay Lajos főesperessel, az oláh segédlelkésszel, aki misemondó ruháját öltötte magára, Davidovics hitközségi alelnökkel, Parajival, Futó Péter görögkeleti kántorral, Hostyuk János ügyvéddel és Bérezi kovácsmesterrel fehér zászlóval a kezünkben elindultunk Szigetkamara felé. Futó, Hostyuk és Bérczi azért jöttek velünk, hogy tolmácsolják a tárgyalásokat. Megállottunk Szigetkamaránál az országúton és vártunk. Nyugodtak voltunk, mert a több nap óta tartó álmatlanság tompította érthető izgatottságunkat.

Vártunk, vártunk, egyszerre csak megérkezett egy kisebb kozákcsapat. Utána jött egy nagyobb lovascsapat, élén egy kapitánnyal. Én a kapitány elé léptem, néhány szót szoltam. Mindössze ennyit:

– Máramarosszigetet nyílt városnak deklaráltuk, kíméletet kérünk.

Tovább nem is folytathattam, a kapitány intett a kezével, visszalovagolt néhány métert, kebléből elővette noteszét, beleírt valamit, kitépte belőle a beírt papirost, átadta egy altisztnek, aki ellovagolt vele. Láttuk, hogy az altiszt az írást átadja a sokkal hátrább lévő parancsnoknak. A parancsnok, akiről azt hittük, hogy tábornok volt, elénk jött, s anélkül, hogy egy szót is szólhattunk volna, a következőket kérdezte:

– Van-e katonaság a városban?

– Nincs – válaszoltam.

– Akkor nem mint ellenség jövünk, mert mi katonák csak katonákkal állunk szembe. Biztosítom a város épségét, a lakosság anyagi és testi biztonságát. Most pedig – folytatta parancsoló hangon a tábornok – menjenek a főtérre, ott várjanak be, ott fogjuk folytatni a tárgyalásokat.

Bevonultunk a főtérre – folytatta előadását Dobay. Ott vártunk a Korona-száloda előtt. Egymásután vonultak fel a főtérre a kozákok, a tűzérek, a gyalogosok. Az egész orosz haderő körülbelül ötezer emberből állott. A kozákok mindenekelőtt elhelyezték lovaikat, és rögtön főztek a legénységnek. Egész utolsónak érkezett a tábornok több tiszt kíséretében. A menet legvégén pedig több katona kétszáz tehenet terelt a városba. A tábornok, aki alacsony, széles ajkú, torzonborz, ősz bajuszú ember, a főtéren csakugyan elénk állott, és a következőket mondotta orosz nyelven:

– Italmérési engedélyt senkinek nem adok. Szeszies italt senkinek sem szabad innia. Aki szeszt mer inni, legyen az akár polgár, akár az én katonám, agyonlövem. Biztosítom a város épségét és a lakosság anyagi és testi biztonságát. Megkövetelem, hogy rend és nyugalom legyen. A legkisebb rendzavarás esetén szétlövem a várost. Szerencsénk volt, hogy idejekorán jöttek, ha öt perccel késnek, bombáztattam volna Szigetet.

Ennyit mondott a tábornok és sarkon fordult. Később elhivatott magához és azt kérte tőlem, hogy velük ebédeljek és velük lakjam. Kérdeztem, hogy mi célja van ezzel? A tábornok ezt felélte:

– Ha felrobbantanának bennünket, pusztuljon ön is velünk.

A tábornok később közölte velem, hogy 180 000 korona hadisarcot vetett ki Máramarosszigetre. Nyugodtam közölni vele, hogy egy fillér hadisarcot sem tudunk fizetni, mert a város legszegényebb lakossága maradt itt. Nem tudom, mi a célja, tábornok úr – mondtam neki, ha ilyen lehetetlen követelésekkel lép fel. Mi egy fillért sem tudunk fizetni, cselekedjék a legjobb belátása szerint. A tábornok belátva, hogy követelései teljesíthetetlenek, 30 000 púd¹⁸ zabot, ugyanennyi szénát, 100 000 cigarettát, 500 kiló cukrot, 300 kiló kávé, 50 kiló teát, 150 lovat, ugyanennyi tehenet követelt. Felnyitottuk a nagytrafikot s 20 000 cigarettátadtunk. Néhány tehenet is be tudtam szolgáltatni, de aránylag igen kevés természetbeni hadisarcotadtunk.”¹⁹

A Szigetre viszonylag vidáman bevonuló orosz csapatok parancsnoksága kívánságait helyi levéltári forrásból is tudjuk.²⁰ A hadisarcot pedig csakugyan nem fizették ki.²¹

Nincs a történetben semmi rendkívüli, mi sem csináltuk ezt másképpen.

Augusztus 17-én, Kamienec Podolsk behódolása után, a mi Peteani²² tábornokunk, az 1. lovashadosztály parancsnoka a megadás jeléül a város kulcsait átnyújtó polgárainak küldöttsége élén elé járuló polgármesterrel, érelyesen közölte, hogy *az alázat nem elég*. A hadosztály bevonult a városba és beszállásolt. Itt-ott azonban eldőrdült egy-két puskalövés annak jeléül, hogy a lakosság nem fogadja kitörő örömmel a vendéglátást. A járőreink nyugtalanító hírei is hozzájárultak ahhoz, hogy a hadosztály biztonsága érdekében a szállások kényelmét a szabad tábor ridegségével cserélje fel. Azért 22 órakor a várostól északnyugatra levő magaslatra vonul és zuhogó esőben táborba száll. A hadosztályparancsnok a városra büntetésül aranyban és ezüstben 200 000 rubel hadisarcot rótt ki, és az egész hadosztály ételmezei létszámára húst és kenyert harácsolat.²³

*

A *felszabadítás* történetének egy elgondolkoztató részlete október 5-ről 6-ra virradó éjjelen (A *Sütő kézirat* naplójegyzete):

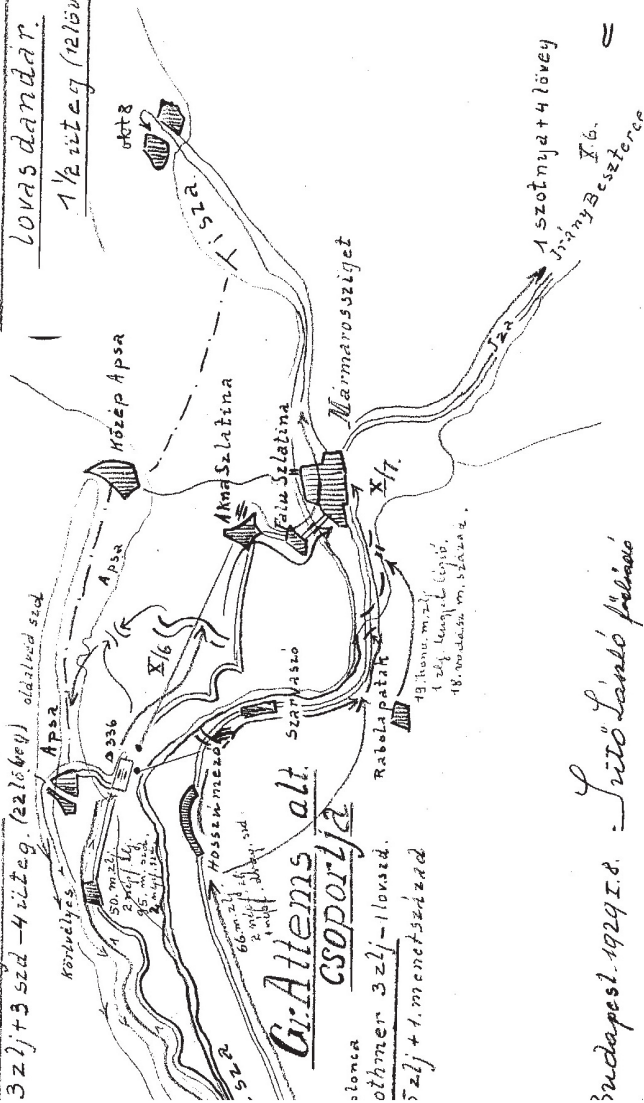
„A Tisza északi partján továbbjutni csak a Tarac folyón átvezető, mintegy 100 méteres vasúti hídon lehet. A vasúti híd térközőkkel borított vasbádoggal pallózatból bírt, hogy járművek és állatok rajta keresztül átmelessenek, kb. fél méter magasan kukoricaszárral be lett hintve. A faluból [Bedőháza] közvetlenül a rendkívül magas vasúti pályatestre fel kellett vonszolni a lövegeket, s kézen vezetett

A honvéltudósszázalék szereplése a Mármároszsiget körül

violt házakban 1914. okt. 6-7. c. szemtanú leírásához
mellette.

ap: Bergherzd
321j+3 szd - 4 üteg. (2216kg) oldalsó szd

1 kazukázusi közök
lovassdandár
1 1/2 üteg (12 löveg)

Mármároszsiget felszabadítása

lovakkal lehetett csak lépésről lépésre haladva. Az utolsó járművek a teljesen széttiport pályatesten valóságos kín volt már előre jutni, a kukoricarőzse le volt tiporva, hol itt, hol ott léptek a lovak a palló térközbe. Egynek a kivételével valamennyit ki lehetett szabadítani. Sajátságos volt, hogy az az egy állat inkább eltörte a lábát, de nem engedett a segítő kezeknek magához nyúlni. Mindez koromsötétben, óriási idővesztéssel járt. Következett a túlsó parton a leereszkedés a vasúti töltésről. Ez is sikerült néhány rúdtöréssel.²⁴ Október 6-án de. 5 órakora tűzérosztály együtt volt.”²⁵

*

Attems vezérőrnagy 5-én délután vette át a parancsnokságot, és csoportjával 7-re virradó éjjel hajtotta végre Sziget ellen a támadást. A Máramarosszigettel szemben álló erők (7 menetzászlóalj, 4 népfelkelő zászlóalj, 4 üteg) két oszlopban indulnak el. A bal oszlop (3 szakasz, kb. 70-80 lovas, 1 század oldalvéd) Berger ezredes parancsnoksága alatt Középpapsa irányába. Az elővéd parancsnoka Baillou ezredes. A jobb oszlop Bothmer vezérőrnagy parancsnoksága alatt.

„Reggel 6-kor (október 6.) indult el ütközetmenetben a Tisza jobb partján haladó oszlop Tracközről az országúton Aknaszlatina felé. Tüzérség szorosan zárkózva követi a gyalogságot. Felderítésre előrement a népfelkelő dragonyos szakasz.²⁶ Kb. 12 és 1 óra között jutott érintkezésbe az ellenséggel, azaz 8 kilométert tett meg lóháton 6 óra alatt.²⁷ A jelzett idő táján hallottam az első, jellegzetes orosz ösztűz roppanását – írja naplójába Sütő László. 6 órás, folytonos megállásokkal teltett menet után, a főoszlop ugyancsak megtett előre 6 km-nyi utat, s eléri Apsától délre a 336. magaslati pontot (Tabán hegy, egyes térképeken Tonto hegy²⁸), s ettől nyugatra az útkeresztezést.

A Hosszúmező felé haladó jobb oszlop ekkor kb. Szaploncánál lehetett, mert ott láttam a hegyekbe kapaszkodni a dragonyosokat. Du. 1 órakor a gyalogság eltűnt az előttünk levő erdőben, s fél 3 tájban már szórványos puskatűzet lehetett hallani, jelöl, hogy az ellenség közelébe érkeztünk.

Az osztály itt állott egy helyben 15 óráig. 13 órakor az osztályparancsnok a magához hívott ütegtörzsekkel (kb. 60 lovas) elment állást keresni az osztály érésére, azonban nem talált.

Kilátás keleti irányba valóban nem volt. Hirtelen emelkedő erdős hegyek meggátoltak minden előre való betekintést, egyedül délkeleti irányba lehetett látni valamit Szarvaszói, a Tisza bal partján du. 3-ig még mindig nem találtak állást, sem kilátó helyet. A 60 lovasból álló lovascsapat fel és alá cikázott az ütegek előtt.

Du. 3 óra tájban megszólalt az orosz tüzérség. Sajátos, baljóslatú döngéssel szállott a hang a hegyek között, s a Tisza-medren végig.

Az út, ahol az ütegek menetoszlopban álltak, magas töltésen vezetett, s letérni csak az Apsa felé vezető úton lehetett. Helyenként 2-3 méternyire emelkedett ki a terepből. A menetoszlop élén álló 3 első tiszt meghányta-vetette a dolgot, s oda lyukadt ki, hogy itt, az úton ha meglepi a tűzérési tűz, annak aligha lesz jó vége.

A tétlenségtől már túlfeszült idegekkel, parancs nélkül mind a 3 első tiszt az egyedüli lehetséges módot választotta, letért az útról északra, s állásba vonult. Elrendelte, hogy az út jobb oldalán az egész osztály menjen állásba.²⁹

Hírek érkeztek sebesültekről, s hogy az ellenség Aknaszlatina előtt be van ásva.

Összeköttetés a parancsnokok között nem volt. Erre még csak nem is gondoltak.

Az út jobb oldalán felvett állás nem felelt meg, mert majdnem teljesen nyílt volt, s máig is csodálom, hogy ott az ellenség tűzérési nem fedezett fel bennünket. Az osztályparancsnok újból az útra rendelte az ütegeket, de most valami félreértés miatt két üteg az úton egymás mellé került, sőt, az egyik üteg még – kocsik jobbra –, azaz a lószerkocsi a löveg mellett állt, azaz hatos fogat egymás mellett az út szélességében. Most azonban a menetoszlop vége kb. 500 méterrel elhagyta azt az egyetlen pontot, ahol az úttestről le lehetett térni.

Ugyanekkor az orosz tűzérésnek is – látva valami mozgást – a folyton jobbra-balra vágta csoport úgy látszik, felkeltette a figyelmét, s direkt az ütegek nyakára hozta az ellenség tűzét, azonban a tűz minden komolyabb következmény nélkül más irányba terelődött.

Elkövetkezett du. 4 óra, az ütegek még egyetlen lövést nem adtak le, az ütegen ácsorgó tisztek idegzete pattanásig volt feszítve, nemsokára sötétedni kezd, s tűzérési támogatás saját részről nincs. Végre, úgy látszott, hogy határoztak valamit, az ütegparancsnokok visszatérőben voltak. Az egyik ütegparancsnok messziről hátraarcot jelzett.

...A legénység abban a pillanatban hozzálátott a járművek megfordításához, de a három, egymás mellett álló hatos fogat megfordítása a keskeny úttesten bizony keservesen ment egy 100 méter hosszú szakaszon. Az emberek tudatában voltak az elkövetkező másodpercek esetleges következményeivel, de a beléjük nevelt fegyelemnél fogva mégis megtették minden kötelességük. S mire a pusztító sortűzek megérkeztek, már mozgásban volt hátrafelé minden. A hátramozgás alatt kezdődött tulajdonképpen a pánik.

A lovak fújva, reszketve és horkolva indultak meg vágatában a kemény országúton, s emberi erővel többé nem voltak fékeezhetőek. A tűz alig okozott veszteséget, mert mindig elkésve érkezett, azonban mégis bekövetkezett a szerencsét-

lenség, ami aznapra harcképtelenné tette az egész tüzérosztályt. A meredek úttestről előbb említett egyetlen letérő hely volt, a vágtaó hatos fogatok nem bírtak olyan ügyesen fordulni, hogy egyik-másik félre forduljon; az olyan torlódás képezett, hogy nem lehetett áthaladni rajta, a hátul jövőknek le kellett menni mégis a magas töltésről. Rövidesen 5 löveg felborul kerekeivel az égne. A megmaradt rész Apsára menekült, itt gyülekezett.

Időközben 2 löveget mégis sikerült felvonszolni a 336-os magaslati pontra, s kb. 50 lövést leadni. Az orosz üteg, amely meglepte az osztályt, nyílt állásból tüzelt Szarvaszóról, a felvillanást szabad szemmel lehetett látni, a két elvonszolt löveget is elfedezte, s rögtön tűz alá vette, úgy, hogy el kellett hagyni az állást...

A népfelkelők Apsa irányából állandóan húzódtak hátrafelé, s abból az irányból jövő orosz támadást jelentettek. A vázlat forrása a Sütő-kézirat.³⁰

Az osztályparancsnok elrendelte, hogy Körtvélyes³¹ környékén vonuljon fel az osztály. Az elől lefolyt eseményekről abszolút tájékozatlanság uralkodott. Körtvélyesnél, amikor már erősen besötétedett, egy mocsáros, vizenyős területen kellett átgázolni, itt elvonult mellettünk a Középsőára küldött oldalvéd század; szintén visszahúzódott. Az ellenségről semmi felvilágosítást adni nem tudott.

Mondhatatlan erőfeszítések után átgázolva a mocsaras területen, éjjel 12-kor a tüzérosztály elérte újból Tarackózt, ahonnan reggel 6-kor elindult.

Az éj folyamán beérkezett 19. honvéd menetzászlóalj és 1 zászlóalj lengyel légió, 1 menetszázad a 18. vadászászlóaljból megtámadták a Tisza bal partján álló orosz utóvédet, s azt kemény harcban visszavetették. Tüzérség egyik oldalon sem működött, mert mindkét fél tüzérsége visszafelé ment. A Tarackőzre visszatérő népfelkelő lovasságot a népfelkelők tévedésből teljesen megsemmisítették október 6-án éjjel.³²

Október 7-én délben bevonult már Máramaroszigetre az Attems-különítmény. Állítólag a bevonulásnál vették észre, hogy nincs tüzérség.

Az oroszok Nagybockóra húzódtak vissza. Naponta megújuló harcokban október 17-én sikerült őket a Tatár-hágón kiszorítani Magyarország területéről. A Máramaroszigetről október 8-án megindult üldözésben azonban már csak 1 üteg vett részt, a többi 3 a veszélyben lévő Toronyai-szorozshoz irányított.³³

5.1. Állásközelből a történet

A fejezet írása közben a *Honismeret* folyóiratnak a Nagy Háborúra emlékező számában³⁴ találtam rá Lázár Gyula gyergyószentmiklósi népfelkelő hadnagy naplójára, amelyből egy részletet Rémiás Tibor történész mutatott be azzal a bevalótt szándékkal, hogy kiadásra előkészíti. Telefonbeszélgetésünkéből tudtam meg,

hogy a kézirat még mindig talonban van, két éve mecénást keresnek a kiadás költségeire. Tőle tudtam meg, hogy a napló eredeti példányát unokája, Mária őrzi Gyergyószentmiklóson. Mi sem természetesebb, hogy megkerestem Lázár Mária tanárnőt Bajna György barátom közvetítésével, együtt meg is látogattuk. Mária készséggel rendelkezésemre adta a kéziratot, és hosszan beszélgettünk is róla.

A kézirat egy 150 lapos, fűzött, orosz szabványfüzetben 313 oldal fekete tintával írt szöveg, a 22. népfelkelő hadtáp zászlóalj háborús történetének személyes naplója a bevonulástól 1915. május 28-ig, Lázár Gyula fogságba eséséig. Olvasása közben egyértelműen kiderül, hogy szerzője alkalmi, napi feljegyzéseit orosz fogsága ideje alatt fogalmazta egységes szöveggé. Az utolsó lap bejegyzése: „Zaricin, 1915. október 5., du. 1 óra. Lázár Gyula npf. főhadnagy. 24/III. 12. század parancsnoka.”

Mária későn, a második világháború után, zűrzavaros időben, családi házba költözésük rendezkedése közben egy *tiltott szekrény* fiókjában talált rá a két naplóra. A családi ereklyék között őrzött füzeteket másolatban megkapta az öt testvér. Miskolci bajtársam az Alsózsoltán élő Katalin birtokában lévő másolatot kapta meg.

Lázár Gyula egy tehetsős gyergyószentmiklósi örmény családban született 1878-ban. Kissé röstelkedve a késés miatt – „hogy ily sokáig itthon hagynak, már eltelt két hét is az általános mozgósítás napjától” – végül augusztus 18-án „este 6-kor, Arthur üzletében” kézbesíti a sürgönykihordó a behívóját. Vontra ül Maroshévízen, és 20-án reggel érkezik Marosvásárhelyre. „23-án jelentkeztem a népfelkelő parancsnokságnál, ahol du. 7-ed magammal – Justian főorvos, Dobó, Benko, Dr. Pollák, Bitz, és Marthy – azt a parancsot vettük, hogy vonuljunk a 2. hadtáp zászlóaljhoz be Erzsébetvárosra.” A népfelkelő hadtáp zászlóalj augusztus 27-én, Paternosz őrnagy parancsnoksága alatt indul el a harctérre. Nagyvárad, Óradna, Kirlibaba a menet célja, ahonnan a zászlóalj megérkezése után azonnal a kijelölt határvédő szakaszra vonatozik.

*

1914. szeptember 30. Érkezés Rahóra

A két zászlóaljat szállító vonat megint a gyorsvont sebességével siet előre, és Máramaroszigeten át Rahóra³⁵ érünk, onnan tovább nem mehet a vonat. Ide éjjel érkeztünk, azonban csak reggel 6-kor vagonírozunk ki, és teljes készenlétben maradunk a vonat mellett. Menetirány a rahói völgy védelme esetén a Dumen-tető. Előttünk folyt a harc, és az ágyúzás javában hallatszott. Délben bevitték a faluba, és a királyi járásbíróság épületébe szállásoltak el. Megjegyzendő, Rahó ki volt ürítve... Rahón tartózkodásunk nem tartott sokáig, mert a du. 2-kor újra bevagoníroztak és vonatunk minden késedelem nélkül elindult, irány Huszt.³⁶

A 22/II és 22/III zászlóalj tolása ide és oda

A tiszteknek is 3. osztályú kocsit jutott... Ez utunk alatt mindenütt menekülőket láttunk. Szigeten áthaladva láttuk, amint az állomáson a kórházat, illetve a betegeket, sebesülteket a vonatba elhelyezik, a többi menekülővel Máramaroszigeten menekül a kórház is. Nagyon szomorú látvány, amikor mindenki az egymás után induló vagonokban helyet igyekszik találni, mindegy az, akár teher, akár nyitott kocsiban kap helyet a csomagok tetején. Egyes nyitott kocsikban több zsidó család ül 20-30 kisebbnél kisebb gyerekekkel csomagjaik tetején. (...)

Estére Husztra érkezük, itt a mi zászlóaljunk kiszáll és parancsot kap, hogy meneteljen Dolhára.³⁷ A 22/III zászlóalj tovább megy vonaton Munkácsra.³⁸ Zászlóaljunk este 7-kor indul Dolha felé. Mivel Marthy³⁹ egyedül volt, Kulcsár engem mellé rendelt, hogy segítségére legyek, mivel tudta, hogy járni nem tudok. Mikor már javában dolgoztunk a trén kipakolásán a vonatból, hogy az is gyorsan indulhasson a zászlóaljunk után, parancs érkezett telefonon, hogy a 22/II zászlóalj jöjjön azonnal vissza a Huszti állomásra, hová a 22/III zászlóalj is vissza fog érkezni... Este 10-kor a 22/III zászlóalj vonata is berobog, és mi gyorsan bevagonírozunk. Aztán parancsot kapunk, hogy addig előre a vonattal, ameddig közlekedni lehet, irány Máramarosziget és tovább. Tehát megint megyünk vissza. Vonatunk a parancs vétele után elindul, másnap de. Alsóvisón⁴⁰ sokat állunk, itt csatlakozik hozzánk Orbók hadnagy, kit felesége eddig elkísér. Elhozta magával a tiszt étkездét is. (...) Innen ment a vonatunk Máramaroszigeten át Nagybockskóig.⁴¹ Nagybockskó Rahó felé, Máramaroszigeten át 12 km-re fekszik. Útközben látjuk, hogy az országút tele van menekülő civilekkel. Jönnek szétvert, kifáradt, vánszorgó kisebb katona csoportok, 8-10 emberenként, mind galíciai polákok. Látjuk továbbá a két rechaciust (?) ágyút visszavontatni, ez a két ágyú védte a magyar határt. Még két ilyen ágyúval a Tatár-hágót, melyekkel löni lehetett, és talán célozni is, de találni annál kevésbé. Ezekkel szemben az oroszoknak 12 gyorstüzelő ágyújuk volt.

A nagybockskói veszedelem

Szép reményekkel érkezett meg zászlóaljunk Nagybockskóra, hol a vonatról kiszálltunk és ottmaradtunk az állomáson, vártuk a parancsot, mely sokára jött. Ezalatt sok minden történt.

Wagner segédtsízt előre lovagol megtekinteni, hogy nem jönnek-e közelünkbe kozák járőrök. Pihenő katonáink közé három rutén cca. 15-16 éves parasztleány jön és kérdezősködnek. Például: hány zászlóalj van itt, milyen fegyverekkel, van-e tüzérség stb. Utána elmentek a hegyekre az oroszok felé. Ezt jelentette egy altiszt, mire a 22/III zászlóalj parancsnoka járőr küld utánuk, a járőr elfogja őket és visszakiséri. Sztrinovics főhadnagy elvezeti Csugudeán századoshoz, és rögtön íté-

keznek fölöttük. Kettőt halálra ítélnék, egyet szabadon bocsátanak. A két szerencsétlent két csendőr azonnal szabály szerint az erdőbe viszi, és nem sokára három lövés hallatszik. Lelőtték szegényeket. (...) Úgy tudom, hogy az ítélezési ügyben Sztrinovics hadnagy volt a főmatador. Megérkezett sok várakozás után a parancs. A 22/III zászlóalj a Tisza jobb partján, a 22/II egy századával megy a magaslatra, és a 22/II maradék két százada a Tisza bal partjára megy, és ott állást foglal. Hír szerint a kozákok csak másnap érkehetnek Bocskó közelébe. Addig üzérységünk is érkezik, és Bothmer generális úr a kozákokat gépfegyverrel fogja meglepni, mert holnapig az is fog jönni segítségünkre. Én a 2. századnál voltam mint szakaszparancsnok, azonban Kulcsár százados úr tudta, hogy nem tudok járni és Orbokot a helyembe vezényelte, engem pedig Marthy mellé a trénhez, élelmező tisztnak. Így aztán elkerültem azt, amit gondoltam, hogy az első ütközetben már ott veszek, mivel betegségem miatt járni nem tudok. Én azt a parancsot kaptam, hogy bemelegyünk vonattal Szigetre, ott lefőzünk Marthyval és onnan ide, a bocskói állásba a legénység élelmét kihozom. Délben kimentek a zászlóalj megadott állásukat elfoglalni. Dr. Justió⁴² a segélyhelyet a Tisza nagy hídjánál kellett parancs folytán felállítsa. Mi, Marthyval az állomáson maradtunk, és a már lepakolt dolgokat rakattuk vissza a vonatba. Kémenes Jóska trénünknél volt a zászlóalj törzshöz besorozva. A vonatnál igen sok menekülni szándékozó nép volt.

A lakosság jól tartott almával. Marthy az étkezde részére egy 100 kilós disznót vett 30 Koronával. Du. 2-kor készülünk a vonatba felszállni. A menetrend a következő: először megy a menekülők vonatja, utána a miénk, és végül megy az utolsó vonat a személyzettel és az állomás felszerelésével. Ekkor Kolozsváry hadnagy, a 22/III gazdasági tisztje azt ajánlotta, hogy szálljunk a 2. osztályú kocsiba, ott van a zászlóaljunk tiszti karának a poggyása is, míg Marthy azt ajánlotta, hogy ülünk oda, ahol a 22/II törzs van egy teherkocsiba, ott bor, túró és sok pokróc van, és könnyebben fekehetem én a pokróchalmazon. Habár a 2. osztályú kocsiba felszálltam félig, Marthy ajánlatára a teherkocsiba szálltunk fel. 4 óra körül vonatunk váratlanul elindult Sziget felé. 10 perc múlva hallottuk az ágyúszót, nem tudtuk, mi lehet. Fél 6-kor a máramarosszigeti állomásra érkezve tudtuk meg, hogy az első muszka gránát abba a bizonyos 2. osztályú kocsiba vágódott be, amelyikbe beszállni készültünk, mer a kocsi ott maradt Bocskón, azt szétvetette és felgyújtotta.

Október 2. Este a máramarosszigeti állomáson

Ide érkezve le akartunk vagonírozni, és már szállást is választottunk trénünknek. (...) Egyszerre híre terjed, hogy a kozákok már Sziget ellőt vannak, és mindjárt betörnek Szigetre. (...) Irtózatos kavarodás támadt e riasztó hírre. Oly nagy volt itt a zűrzavar, hogy a legerélyesebb fellépésekre sem sikerült nyugalmat

A szigetkamarai vasútállomás

teremteni, sőt mi több, a vonatörség is elszaladt. A nép pedig a félig készen álló vonatba gyúródott fel a nyitott és poggyászkocsikba, egymás hegyén-hátán. Ez a vonat aztán nemsokára elment. Mi sem pakoltunk le, mert azt az értesítést kapuk telefonon, hogy zászlóaljaink szét vannak verve. Kulcsár úgy rendelkezett, hogy mindenki meneküljön, amerre csak tud. 8-kor már több katona érkezett Bocskóról. Két altiszt jött a 22/III zászlóalj pénzes ládájával, melyet addig gyalog hoztak, és amelyet az égő vonatból mentettek ki.

Megérkezett Bothmer tábornok parancsőrtisztje, ki aztán elmesélte, hogy ilyen borzalmas dolgok történtek Bocskón, főképpen az állomás környékén. Az oroszok már 11-kor ágyúzták az állásainkat..., az állomást megrohanó kozákok ellen visszavonuló népfelkelő kis csapat és főképpen egy pár csendőr nagy kárt okozott a kozákoknak. Végre elindult a menekülők vonatja és utána a vasút személyzetét szállító vonat. Az első szerelvény lassan ment. Az utána indult vonat a zúrzavarban hibás váltóállítás miatt az elsőre rászaladt, tört-zúzott, rombolt, kocsit, asszonyokat és gyerekeket, sok nép veszett oda e vonatkarambolban.

Ezalatt zászlóaljaink tartották a tüzet, de mit lehetett kívánni a Werndl fegyvertől? Szerintem azt, hogy ha elsütik, nagy füst lesz, és amikor a füst elszórt, már az orosz üzérség belötte magát és pukkan a srapel a nehéz Werndl puska fölött. Ezt látva parancsnokaink nem is igen lövettek, inkább a századainkhoz besosztott két csendőr lőtt, vagy valaki az ő fegyverükkel. Minek akkor a század? Az orosz tüzéség azonban keményen dolgozott, embereinknek meg nem volt

ásójuk, hogy beássák magukat. (Az ásó sokkal többet ér a háborúban, mint a Werndli.) Ha jó ásóm van, nincs az a jól lőtt srapel, amelyik találjon. Ágyúink sem voltak, elrendelték tehát a visszavonulást. És az éjszakában mentek csapataink Szigeten át, Técső⁴³ irányába, a kozákok meg utánuk. Este fél 9-kor a szigeti állomásra érkezett a bocskói menekülők vonatja, mely az állomásnál történt harc sebesültjeit és a vonatszerencsétlenségénél még megmenthető és széttrancsolt, kartalan s leszelt lábú, súlyos sebesülteket hozta. Igazán gyászos egy látvány volt. Szomorú kép... Aztán elment a vonat Huszt felé. Egy vonat áll még az állomáson, az utolsó, mely az állomás személyzetét és minket fog majd vinni. Nagy meglepetésünkre egy katonai vonat jön Huszt felől, benne egy vadászszázad, Edgard kapitány a parancsnoka, ki hozzánk jön és megtudja az eseményeket. Riadót akar elrendelni saját felelősségére, és Bocskó segítségére menni. Mi az itt egy század? Úgy sem segít.

Utazás Szigetről az utolsó vonattal

11,30-kor elkészült a mi vonatunk is. Elindult és Huszt irányába haladt. Sokat állt hol az állomásokon, hol a nyílt pályán. Husztot elhagyva megint sokat állt, úgy reggel 7 óra körül a nyílt pályán. Itt kiszálltunk egy keveset friss levegőt szívni és mosakodni. Régen nem mosakodtunk, most volt jó, meleg vizünk a mozdonyokból... Mosakodás közben láttuk, hogy vonatunk milyen furcsán néz ki. Elöl egy mozdony, utána egy kocsi, aztán 3 mozdony, utána 4 kocsi, tovább 5 mozdony, utána 6 kocsi és így tovább, összesen 17 mozdonyunk volt. 9-kor érkezünk Királyházára, ott leszálltam és a Kémenes Józseffel tiszti kar pénzét feladtuk a vacak kis faházban lévő postahivatalnál. Visszamenet az állomásra, hallottam, hogy miképpen hirdetnek itt. Az utcán végigmegy egy legényke, meg-megáll, ilyenkor dobol és énekel a kihirdetni valót: „Senki se meneküljön, mert nincs ok rá. Ki pedig katona akar lenni, az menjen és jelentkezék!”

Az állomás mellé érve pompás csemegeszőlőt árultak... Vettem belőle egy nagy kosárral, vagy 20 kg s 26 fillér. Ez már olcsó dolog volt. Az állomáson jó sertéssültet ebédeltünk, ami jól esett, mert pár napja meleg ételt nem kaptunk. Vonatunkat vissza akarták vinni, mire mi tiltakoztunk és erre megint előre mentünk és Huszton álltunk meg, ahová du. 3-kor érkezünk meg.

Nagy szekerezés és Marthy meséje

Marthy du. 4-kor egyedül előre lovagolt Técső felé a zászlóaljat keresni. Én és a zászlós este 7-kor indultunk a szekereken ez irányba. Nagy lassan haladtunk előre, mert menet közben a falvakon a házakat, ha valami gyanúsát láttunk, átkutattuk. 10 óra körül Marthyval találkoztunk, ki előadja, hogy egy nagyobb kozák járőr megtámadta, és csak jó lovának köszönhetette, hogy elvágathatott előlük. Mese volt, hősödni akart, gyanítottuk, hogy a sötététől félt. E hírre azonban

még óvatosabbak és elővigyázatosabbak lettünk. Elég erős kíséretünk volt és nem féltünk. Éjjel 12-kor érkeztünk Técső közelébe, hol a trén összes szekerei a városon kívül vannak, meneti irány Huszt. Marthy előre lovagol itt és azt a parancsot kapja valahonnan, hogy vissza kell menni Husztra, hová a zászlóaljunk is visszavonul.

1,30-kor indultunk vissza, nagy esős, sáros időben, és reggel 8,30kor érkezünk Husztra. A város fölötti magaslaton szép kilátású helyen fekszik Rákóczi egyik híres várának romjai. Itt, Huszton pompás szállást csinálók a tisztikarnak, és a vendéglőben ebédet rendeltek, hol egy autós tiszt kérdezősködik a bocskói vereség felől. Marthy ökröt vágat és egy nagy gyárban szállást csinál a legénységnek. (...) Huszton több zászlóalj volt már, lovas és tűzér csapatok is. Dél-tájban visszamentem a vendéglőbe villásreggelizni. Marthy már azt fogyasztotta, és sürgetett, mert Kulcsár százados úr egyik lovása most érkezett a parancssal, hogy este 6-kor Técsőn legyen a trén. Kiadtuk a parancsot, gyorsan felszerelni, és indultunk is. Vége volt a Huszton remélt pár nap kellemes pihenőnek. Megint csak megtesszük az éjszakai utat Técsőig, csak most délután. Husztól Técsőig 40 km.⁴⁴ Técsőre érkeztünk este fél 7-kor. A zászlóaljat sehol sem találjuk, végre szétküldött járőreink ráakadnak Fischer tizedes kerékpárosunkra, ki egy házba beszállásol, ahol megvacsorázunk. Ezután tudakozódunk zászlóaljunk után. A végén a tábornok segédtisztjétől megtudjuk, hogy a zászlóalj, tévedésből, vissza lett rendelve Lajoshutára, de holnap reggelre vissza fog jönni. Reggel telerakodtunk Jonatán, Törökbálint és más kitűnő almával, mely Técsőn rengeteg mennyiségben terem. Nagy kiviteli áru, melyből egy-egy kisgazda 5-6000 Koronát árul. Ott feledtem a szálláson jó angol zsebkésem is. Aztán a parancs értelmében Técsőtől nem messze fekvő Remete⁴⁵ falu irányába mentünk a szekerekkel. Az út a Tisza hídján vezet át, mely híd alá van aknázva.

Október 4-én. Szarvaszó–Hosszúmezői ütközet

A trénünkkel Remete felé haladunk és a falu Técső felőli részén parancsot kapunk, hogy az úttesten Técső felé fordulva álljanak fel a szekerek, az utolsó szekér Remetétől 100 lépésre. A parancsot teljesítettük. Ott volt a 21. hadtápszászlóalj vonata is és gazdászati tisztje, Maschl hadnagy. Mi is a legénységnek vagy 8-10 ökröt vágattunk, jó pörköltet csináltattunk és borunk is volt bőven. Egész napot majálishozunk az út menti árokban. Minden tiszt, ki ott elment, nálunk traktációt kapott, mert bizony mindenki éhes volt. Maschlnek szép fedeles kocsija és lovai voltak. Tőle tudtam meg, hogy a zászlóalj parancsnoka Lázár ezredes, kit én régebről ismerek (és akié volt a Szarukán ház), és az ő helyettese Liebl Edi, és mind a ketten itt vannak a faluban. Erre azonnal Maschlal a kocsiján bementünk Remetére. Találkoztam Edivel és kihoztuk őt majálishozó helyünkre. Sok mindent

beszéltünk hazulról. Neki dohánya sem volt, sem az ezredesének szivarja. Adtam, mert nekem volt bőven. Az ezredes úr részére 20 db *Regalia mediát*. Edi azután visszament, mi meg tovább vártuk zászlóaljunkat, amíg este lett, és mi az út melletti csűrökben lefeküdni készültünk. Éjjelre figyelő őrköt állítottunk fel.

Mai nap több katonánk, akik a bocskói vereség után a hegyekben voltak és különösen Kozma Elek említendő meg, kinek megmentését érdemes tőle meghallgatni, kit már a kozákok elfogtak és kezeik közül ugrott el, jöttek le a hegyekből és jelentkeztek. Én este behúzódtam egy kis vityillóba, ahol a földre szalmaágyat vettem, két csendőrünk közül az egyik mellettem feküdt, másik kint őrseget állt. Amikor jelezték, hogy érkezik a zászlóaljunk Lajoshutáról. Nemsokára megjött a tisztikar, én átadtam a fekvőhelyem nekik, mert nagyon fáradtak voltak. Én egyik tisztí poggyász szekere tetején csináltattam magamnak fekvőhelyet, hol az éjszakai pompás levegőt élvezve kitűnően aludtam pár órát. Most tudtam meg, hogy zászlóaljunk tisztí kara megapadt a bocskói meneküléskor, a 3. századból Benk parancsnokuk 100 emberrel és Orbok, Wertheim, Bíró és Pollák hadnagyok elvesztek. Nem tudtuk, hogy elfogták-e, vagy mi történt velük. Azt gyanítottuk, hogy nem estek el. Hogy hová tűnhettek el, azt senki sem tudta.

Reggel, talán október 5-én indultunk Máramarosziget felé az országúton. Jobbra menetelt egy oszlop a hegyeken, a Tisza jobb partján, tőlünk balra egy másik oszlop... Wagner segédtisztünk nem volt jelen. Ő visszament a postáért, így Kulcsár százados úr engem tett segédtisztnek és én kisebb, sárga lován lovagoltam. Pár óra múlva közeledtünk Hosszúmező község felé, honnan előjárőrünk elől 250 kozák, kiknek kis lovaik voltak, kimenekült a hegyekbe. Hosszúmezőn⁴⁶ így nem lévén ellenség, bementünk a faluba, de nemsokára a falu túlsó szegélyén előjárőreink érintkezésbe léptek az ellenséggel és megkezdték a tüzelést. Zászlóaljunk kiérve a faluból egy völgy védelmében jobbra az útesttől foglalt állást, mögöttünk pedig a 21-es hadtáp zászlóalj a Liebl tartalékos hadnagy parancsnoksága alatt. Egyelőre mint tartalék, zászlóaljunkból a második század a hegyen előre ment a tűzvonalba, az útesttől balra a Harsia szakasza biztosította a vasútvonalat. Az ütközet megkezdődött.

A Tisza jobb partján ágyúink is megkezdték a tüzelést, ez egy gyönyörű szép tűzérési párbajnak látszott, és mi az igazat megvallva bámultuk. Tűzérésünk a domb előtt, nyílt terepen foglalt állást, ennél fogva az orosz tűzérés látva őket könnyen és gyorsan belőtte magát. Csak úgy csapkodtak be közéjük a robbanásuknál fehér füstöt csináló orosz srapnelek és gránátok. A füstöt mi ágyúink füstjének néztük, pedig ágyúink füst nélküli löporral lőnek! Végre láttuk, amikor a tűzérésünknek menekülnie kellett a nyílt terepről a domb hátához, ahová láttuk őket átvágtatni az ágyúkkal. A hegy hátánál előbbre vágtattak jó, fedett helyre, és

megkezdték onnan az eredményes tüzelést az orosz rajvonal és tüzéségük ellen. Láttuk a mi srapeljeink robbanását az orosz rajvonalak fölött és találgattuk, hogy mi lehet az oroszok fölött a levegőben az a fele fehér, fele piros színű, gömbforma látomány, míg Kulcsár százados úr ráfogta, hogy repülőgép. Ugye milyen szépen nézhetünk ki, hogy amikor a parancsnokunk tényleges százados, nem ismeri fel a mi srapel explózióink színét sem. Több parancssal küldött a tábornok úr el, föl, a hegyekre. Lovam jóakarató lévén még sűrű sövényeken és kerteken is szépen ment át. Itt megint kénytelen vagyok egy megjegyzést beszúrni.

Ugyanis a mi zászlóaljunk és a Liebl zászlóaljnak az a parancsa volt, hogy az úttest mellett, fedett helyen marad, bizonyára szükség esetén az utat biztosítani. Azonban Kulcsár százados úr átvette a Liebl fölött is a parancsnokságot, és a két zászlóaljjal egy ok nélküli sétára indult föl a hegyekre, parancs nélkül megadott állást elhagyva. Pedig e védett helyről pompásan végig lehetett volna nézni a harcot. Zászlóaljunkat rajvonalba fejlődttette és a Liebl zászlóalj oszlopba jött a hátunknál. Édit a düh az ok nélküli sétéért vetette föl. E séta nem volt veszélyes, és így a százados úr hadvezéri tudományát mutogatni akarta, és embereit ahelyett, hogy pihenjenek, kifárasztani. (Bizony a százados úr Patakfalvánál nem hengegett így!) E sétánknál már Wagner is ott volt, és így Kulcsár százados úr két segédtsit fölött rendelkezett. (Különben mindig szerette a nagy udvart maga körül.) Rajvonalban haladtunk fölfele, amikor bal felől az első golyó fejünk felett elzissen. Ránk lőttek. Ott fent volt a Bothmer generális úr parancsór tisztje egy kis tüzer százados, ki amikor Kulcsár százados nála érdeklődött, hogy két zászlóaljjal van itt, és hogy hol kell neki támadnia, azt a parancsot kapta, hogy tessék visszamenni az úttest mellé. Egyben pedig azt mondja, hogy azt hiszi, hogy még ma este a Korona vendéglőben leszünk Máramaroszigeten. (Más nagy büntetést kapott volna az állás elhagyásáért.)

Visszaérve állásunkba, néztük a harcot. Láttuk, hogy a tőlünk balra lévő manlicheres⁴⁷ bakáinkat hogyan lövi az orosz tüzéség, de ők szépen állták a helyüket. Egyszer csak a jobb szárny felől elhangzik a Rajta! Rajta! Előre! Hurrá! A mieink megrohamozzák a muszkát, illetve a kozákokat, mire ezek visszaszaladnak a lovaikhoz és menekülnek Sziget felé. Tüzéségünk és főképpen bal oszlopunk rajvonala is tűzzel üldözi. Ekkor elhallgatnak a Faluszlatinai⁴⁸ templom mellett fölállított orosz ágyúk is. Tehát, úgy látszik, a muszka visszavonult, és szabad az út előttünk. Bothmer bácsi megverte a muszkát és nem engedte, hogy beljebb nyomuljanak szép hazánkba és tovább garázdálkodjanak. Azt azonban még nem tudtuk, hogy Szigetről kimentek-e és hogy Sziget előtt még egy állást nem vesznek-e fel.

Máramarossziget birtokba vétele

Már estefelé volt, a 22/III zászlóalj tőlünk jobbra, fenn maradt a hegyeken és nem jöttek le, mert úgy látszik, nem tudták, hogy az orosz visszavonult. Zászlóaljunk, a Liebl zászlóalj és előttünk az Edgard kapitány vadászszázada ment, ki mikor mi Szigetről az utolsó vonattal eljöttünk, akkor érkezett századával oda, meneteltünk Sziget felé a sötétben. Előttünk Szarvaszó községe. Híre volt a civil lakosságtól, hogy a falu malmában kozákok vannak. Ezek ellen vonult a vadász század és Hersia, meg Weicherz szakaszaikkal a koromsötétségben a falu között előre, a zászlóalj meg a falu mellett, a vasúti sínpárnál haladt. Azt hittük, harchoz kell fejlődjünk és így lovainkat hátra hagytuk. Én a délutáni harc alatt inrándulást kaptam a bokámnál, melynek következtében nem tudtam gyalogolni, s csak Ferenc vállára támaszkodva haladtam nagy sántikálva előre. Nem sokára jelentik, hogy a falu malmában nincs kozák, így megint lóra ülünk.

10 óra körül, Sziget előtt egy nagy vashídnál sokat álltunk, míg megkaptuk a parancsot, hogy menjünk be Szigetre. (...) Végre megjön a parancs előre, Bothmer generális is ott van mellettünk az autójával. Az ulánusok előre bevágatnak Szigetre, a Botz, azaz a 2. század a szuronyt fölteszi és megy utánuk. Azt még nem tudtuk, hogy van-e kozák a városban, s így a Botz század kisebb járőrökre oszlik szét a házakat kutatandó. Botz egy szakasszal megy a kórház kikutatására. El voltunk minden pillanatban készülve egy véres utcai harc kezdetére, de ellenség nem volt, és így gyorsabban haladtunk a város belseje felé. A város lakói ébredtek és nagy ujjongással, örömmel fogadtak. (...) Nem várták Szigeten, hogy még ma éjjel 11-kor birtokunkba vesszük a várost. Ők nem tudtak a Hosszúmező–Szarvaszói ütközetről, csak azt látták, hogy du. 4 óra után pakol a kozák generális és viszi az irháját el, nem tudták, merre... A város mindegyre világosabb lett, felgyúlt a villany mindenütt, elhalmozták a kifáradt katonáinkat mindenféle ajándékkal, főképpen étellel, kenyér stb., katonáink 30 órája semmit sem ettek. (...) Katonáink a laktanyában szállásoltuk be és mi csakugyan a Korona vendéglőbe mentünk, ahol vacsorázni szerettünk volna, de csak tejeskávét és bort kaptunk, melyekért a vendéglős nem vett el pénzt. Ott Edivel együtt vacsorázunk és tábori lapot írtunk Annának, Elvirának, meg Jenőnek. Így telt az idő 1-ig, és aztán feküdni mentünk a szobáinkba, amelyeken előző éjjel a kozák tisztek háltak. Lovaink a vendéglő téli kertjébe jöttek, hol azelőtt kozák tisztí lovak voltak.

Mi e napi strapa után a féderes ágyakban igazán pompásan aludtunk. Pizkosok is voltunk, mert egész nap esett az eső és nagy volt a sár. Itt nagyjából kitakarítottuk magunkat. Éjjelre egyik századunk őrségen volt, ezek szegények a 4 órából álló éjszakát sem alhatták át.

Harcok Veresmart és Karácsonfalva között⁴⁹

Reggel 4-kor kelünk és 5,30-kor indul két század a Hartmann szakaszban álló zászlóaljunk Veresmart felé. A többi csapat Szigeten pihent tovább. 7-kor Veresmartra érkezünk. A faluban a nép panaszkodik a kozák garázdálkodás ellen. Hoznak nagy kasokkal rengeteg almát és kiosztják a legénységnek. Mi is ellátjuk magunkat almával és új dióval. A tisztek Szaploncay főszolgabíró udvarházába megyünk. Egy század erős őrséget a falu Karácsonfalva felőli részén, és kisebb tábori őrségeket a falu körül övező hegyen. A másik század pihen a kastély nagy csűrjeiben és egyúttal egy szakasz készülséget ad. Előre jelezték, hogy a kastélyban minden össze van rombolva. A kertből fölmenve a pálmák a lépcsők körül érintetlenek voltak, hanem a szobákban borzalom volt nézni a barbár kozákok munkáját. (...) Négy falusi asszony és a tisztiszolgák két óra hosszat dolgoztak a szobák rendbe szedésén, amíg be lehetett menni a lakásba. A képeket a falon nem bántották, de a bútorok skalpírozva voltak. A kertben a gyümölcs le volt szedve a nagy, százéves fákról és garmadában hevert a frissen szedett alma a földön... A legénységünk is ezen az almán élt. A konyhánkat Marthyval Remetén elhagytuk, és azóta nem láttuk, a legénység ezért meleg ételt nem kap. Ferencel ott hagytam a felszerelésem, és kimentem a főút mellé, egy kis parasztházba, hol a készülség szakasz is a közelben volt. Új diót ettünk ott, meg friss idő lévén a tűznél melegedtünk. Azonban a Karácsonfalva felől kiállított tábori őrségnél lövések hallatszottak, s nemsokára rohanva jön egy automobil is az irányból 2 tiszt és pár csendőrrel, kik az ellenség elé jártak felderíteni. Ők mondják, hogy a kozákok rájuk lövöldöztek és ők száguldva az automobilból vizsgonozták a tüzet és le is lőttek vagy a kozákot, vagy a lovát. E jelentésre mi is a zászlóaljjal kimegyünk a falu végére és rajvonalba fejlődünk és megkezdjük a kisebb kozák járőrnek látszó ellenség ellen a tüzelést. Felénk csak egy-egy golyó süvít. Nemsokára élénkül a tüzelés, és az előttünk levő ulánus járőr lovasai is egyenként vágatnak vissza, azt a (hamis) jelentést hozva, hogy 2000 kozák nyomul felénk és két ágyú van Bocskó felé és a hegyen felállítva. Erre mi segítséget kérünk Szigetről és viszhahúzódnak a falu Sziget felőli részére. Du. 2-kor jönnek Sziget felől a segítségünkre az összes csapatok. Mi azonban nem tudtuk, és úgy látszik, üzértségünk sem, hogy tőlünk jobbra a hegyeket is jön előre segítség csapat. Én nem sokra parancsot kapok, mint a legelső szakasz parancsnoka, hogy a kozákok a jobb oldalon lévő hegyen vannak és fejlődnek fel ellenük és azonnal nyissam meg a tüzet. E parancs teljesítve lett és szakaszom a vasúti töltés mellett feküdt rajvonban. Én azonban mielőtt a tüzelésre parancsot adok, lenkeremmel⁵⁰ az állítólagos ellenség felé néztem és meglepetésemre látom, hogy azok is a mi bakáink, egy 64-es zászlóalj. Ezt azonnal jelentettem, s így szerencsére nekem köszönhető,

hogy nem rendeztünk egy nagy vérontást egymás között. Mint később egy, a 64-es zászlóaljba akkor beosztott zászlós, kivel Rahón találkoztam mondta, hogy a mi felfejlődésünkre ők is már készültek ránk tüzelni.

A Bothmer tábornok úr hibája, hogy nem tudatja az egyes csapatparancsnokokkal, hogy csapataink melyik útvonalon, milyen irányba menetelnek. Ezért történt meg a háború első hónapjaiban oly sokszor, hogy saját jó tényleges bakáink egymást gyilkolták le. Szerencsém, hogy nem teljesítettem vakon a parancsot... Ezt a kukkerezést szerintem Kulcsár százados úr kellett volna, hogy megtegye, mielőtt a tüzelésre Botznak a parancsot kiadja. Innen a falu másik végére mentünk, egy marha ulánus jelenti, hogy jobbra a dombon kozákok látszanak, odanézek és látom, hogy a Laczkó tizedes parancsnoksága alatt levő tábori őrsünk az, és nem kozákok. Éppen most készülődnek bevonulni, mivel látják, hogy előremegyünk. Ezeknek összelövetésére is parancsot kaptam volt.

A falu végén azonban rajvonalba fejlődünk, mert már golyók süvítenek felénk. Ekkor jött egy vasúti mozdony, melyen rendesen Kleinding bátor kapitány szokott előre menni, kikémleni az ellenséget. Jelen estben is ő ült benne egy osztálymérnökkel és több csendőrrel. Ezalatt mi is előbbre nyomultunk és már eléggé tisztán láttuk, hogy hol vannak a kozákok. És mivel a mozdony nem volt tölem messzire, sípoltam és intettem, hogy ne menjen tovább előre, mert ott, nem messzire a kozák. Jeladásomat nem hallották meg és nemskára össztüzet kapott mozdony, tőlünk 800-1000 lépésre előre aztán láttuk, hogy a mozdony megáll és vissza akar jönni, de nem tud, valami hibája esett. Azt hittem, hogy mind ott vesznek és szegény kapitány urat sajnáltuk, de ő leugrott és elmenekült, azonban az osztálymérnök meghalt és több csendőr megsebesült. Ezután parancsot kaptam a századdal előre menni. Két kukoricatábla között levő nagy tisztáson átmentem majdnem hasig érő vízen és a következő tábla végén nagyon vizes tengeri földön feküdtünk le. Abban a pillanatban hátulról süvít egy ágyúgolyó és fejünk fölt szétrobban, a srapel füstje piros-fehér, tehát a mi tüzéségünk lőtt. Bizonyára egy rövidre időzített srapellevés. Azonban fájdalom, tüzéségünk elkezdte saját csapatainkat löni. Mindjárt visszaküldték az ezredkürtöst jelentéssel, hogy tüzéségünk téves, minket lő. Egyes zászlóalj, a Liebl és a 22/III zászlóalj, a Doba század stb. a jobbra levő erdős hegyen voltak, őket is lőtte folyton a híres 4-es honvéd tüzéség. Századunkban kár nem csinált, mert megparancsoltam az embereimnek, hogy nyugodtan feküdjenek, senki meg ne mozduljon, ezek engedelmeskedve túrték előlről a kozákok lövéseit és hátulról tüzéségünk srapeljeit, de a többi zászlóaljnál a tüzéségi tűznek több sebesülés és 14 halott volt az áldozata.

Ez ágyúzás du. 4-kor. Du. 5-kor hallottam, hogy tüzet szüntess!-t akart Kulcsár százados úr kürtöltetni, de nincs kürtőse. Azt beszéli Wagnernek, hogy háborúban nem szokás kürtöltetni. Mondja rá Wagner, hát azt sem szabad, hogy saját tűzrészegünk szétlőjön. Ekkor az ágyútűzben beküldöttem hozzájuk Szabó századkürtöst (ki ezért később őrzetető lett), és ő kürtölte először a Tüzet szüntess!-t. A kürtjelet átvette minden csapat kürtőse és minden irányban lehetett hallani, mint a manőveren a Tüzet szüntess!-t. 4-es tűzreink azonban süketek voltak és tovább folytatták hősi lövöldözésüket.

Végül sötétedni kezdett és mi, mivel a kozákok abbahagytak a lövöldözést, szépen az út árkába bújunk és az 1 kilométerre hátunknál fekvő Veresmart községbe másztunk vissza a századdal. Ide jött be a hegyekből a többi zászlóalj. Ez azonban nem történt teljesen észrevétlenül, megészlelték ezt az árgus szemű tűzreink, és Veresmartot kezdték srappal és gránáttal lőni. Este 8-ig tartott. Embereink a házak hátánál és az utca árkában fedték magukat a lövedékek elől. Ekkor érkezett ide Bothmer vezérőrnagy úr, kinek Kulcsár százados úr jelentette, hogy a zászlóalj ki van merülve és ő tovább nem vállalja a felelősséget, ha pihenőt nem kapunk. Ellen esetben beteget jelent. Tehát akkor, ha egy megázás egy kis fárasztó menet volt, meg egy pár golyó- és srappelsüvítés, már pihenőt kértek. Mostani eszünkkel, tekintetbe véve zászlóaljunk később töredékének harcait, az ilyesmi csak kis sétának és hideg vizes fürdőnek meg járórharcnak neveztük. Ha meg a parancsnok beteg, átveszi a helyettese a parancsnokságot. Nem nagy dolog. De a generális az összes csapatokat újra 8,30-kor előre vitte Karácsonfalvára.

Estefelé és délután is látszott, hogy Nagybecskón nagy tűz van. Be akartunk menni Bocskóra, és még az éjszaka folyamán visszafoglalni. A terv azonban nem sikerült, mert a bocskói utat az oroszok tartották, ahogy a kiküldött lovas járőr azt kikémlelte. Mi ott álltunk vagy két órán át és átázott ruháinkban szinte megfagyunk. Visszameneteltünk Veresmartra, ahová éjjel 12-kor érkeztünk és rögtön lefeküdtünk a Szaplanczay-kastélyban.

Október 8. Nagybecskó bevétele

Reggel Veresmarton már 4-kor kelünk és a legénység meg mi is legénységi kávéit iszunk, hogy egy keveset átmelegedjünk, még a ruha nem szárat meg rajtunk az éjjel. Marthy megérkezett az éjjel és nekünk is osztott ételt, mégpedig bort mindenkinek egy üveggel és vaját. Aztán parancsot kaptunk, hogy zászlóaljunk, mint balszárny meneteljen a Tisza bal partján Nagybecskó irányába. Sorakoztunk és biztosított menetben haladtunk előre. Az összes csapat tőlünk jobbra volt és még mielőtt azok velünk egy vonalba értek volna, Kulcsár százados úr gyors tempóban sietett velünk előre. És így, minden összeköttetés keresése nélkül, le-

galább két kilométerrel a többiek előtt jártunk, sőt, harcjárőrünk sem volt elől. Így haladtunk már Karácsonfalva bal oldali mezőin minden elővigyázat, ész nélkül előre. Így aztán megesett, hogy cca. 1000 lépésre felállított muszka ágyúk gyors egymásutánban vagy 15 srapnellel menetelő kettős rendoszlopunkba lőttek. Ezt is lehetett előre tudni, mert tőlünk balra, a lövések előtt egy perccel a hegyen nagy szalma füstféle emelkedett fel, éppen úgy, mint a Szarvaszó–Hosszúmezői ütközetek előtt is láttam ilyen felnyúló jelző füstfelhőt. Ebből tanulságot merítve tudtam, hogy ezt egy áruló rutén csinálja jelzésül az oroszoknak. Mindjárt mondtam, hogy fogadjunk, tüzet kapunk, és egy negyed perc múlva már explodáltak is fölöttünk a srapnelek, több altiszt és baka sebesült meg, embereink a jobbra levő nagy tengeri táblák közé szaladtak, és sokan az utolsó századból visszamenekültek a tengeri táblák között, eldobva pokrócukat és hátbőröndjeiket. Együttal a kozákok is lőttek ránk, mi pedig az ellenséget nem láttuk. Én a tűzben elindultam és két kemény szakaszból álló társaságot összeszedtem és előbbre vittem, s a tengeri táblák között Dobohoz összeköttetést küldtem előre. Itt sebesült tüdőlövessel Weicherz hadnagy, orvosunk már nem volt, Justián beprotezsálta magát a hadosztályhoz. A tengeri között vagy két órát feküdtünk, míg a harc jobbra tőlünk tartott, de az oroszok mind minket lőttek. Mellettem Ferenc kapott egy golyótól egy surlóst a sarkán, hogy a lába kukkra repült, de semmi baja nem történt. Az én szakaszomból senki sem sebesült meg, míg a többieknél igen.

A tőlünk jobbra levő csapatok majdnem oldalba támadták az orosz, itt volt a 22/III zászlóalj, itt sebesült meg a hadnagya, és onnan gyújták 7-es honvéd tűzéreink is, így aztán nem sokára elhallgattak az ágyúk és csak a kozákok tartották a tüzet egy darabig. Ekkor érkeztek Lieblék a hátunkhoz. Ők, amikor a muszkák minket ágyúztak Veresmartról nem jöttek előre, a faluból nézte a zászlóalj végig. Aztán Kulcsárék a Hartmann és egy más szakasszal betörték Karácsonfalvára, mely falu Bocskóval egybe van úgyszólván építve, és ott, egy kis utcai harcban halottaik és sebesültjeik is voltak. Én, amikor láttam, hogy mindjárt feladják állásukat, és tudtam, hogy embereink közül sokan visszaszaladtak volt, ezek összeszedésére visszamentem. Itt kaptam Jánosy őrmestert 40 emberrel, kiket magamhoz vettem és útközben már a zászlóaljakból szétkószálódott embereket is felzárkóztattam és így 145 bakával meneteltem be Bocskóra, hol zászlóaljunk a nagy hídon túl a temető Kislonka⁵¹ felső részét övező árokban feküdt rajvonalba és biztosította a Bocskóban pihenő, harctól kifáradt csapatok nyugalmát.

A bocskói ütközetben Wagner és Hartmann viselték bátran magukat. Hartmann ment szakaszával elsőnek keresztül a vashídon, mely alá is lehetett aknázza. Bothmer tábornok úr is, amikor át akart azon menni, érdeklődött ez-iránt, aztán megnyugtatták a tábornok urat, hogy átmehet bátran rajta, mert ha

a hídnak robbanó szándéka volna, akkor azt már a hadtápszászlóaljunk átmene-
telésekor megtette volna.

Mikor ezek Nagybocskón történtek, akkor Nyegre László máramarosszigeti
főispánnak még nyoma sem volt itt, pedig a lapokba azt írta, hogy ő ment át
elsőnek a hídon.

Aztán nem is volt ott sok orosz fegyver, ágyú stb. zsákmány, mint a lapok
írják, csak két súlyosan sebesült kozák ló. Fegyver volt ott elég, összetörve, de
azok a Werndl, miféle fegyvereink voltak, miket a bocskói vereségünkkel elfogott
honvédektől vettek el és tördeltek szét a kozákok. Azonban Bocskó község siral-
masan nézett ki, különösen az állomás és környéke, itt minden le volt égetve. Azt
a tüzet láttuk mi tegnap du. ütközetünk alatt. Az úri házak, hol különösen a gazda
nem volt otthon, ki voltak rabolva, a bútorok széttörve és az utcára kihányva. A
gyógyszertárnak még a szétrombolt stellázsijai is az utcán hevertek. Mi, heten
egy jó úri házba szállásoltunk be, mely csak azért maradt bántatlanul, mivel egy
fiatal rutén asszony volt ott, ki azt mondta, hogy az övé a ház. Pedig a háztulaj-
donos elmenekült és csak a ház gondozását bízta rá. Előttünk 7 kozáktiszt lakott
és aludt ott.

Én nagyon fáradt voltam, mert a hosszúmezői ütközet óta a bokám egészen
fel volt dagadva és alig vonszoltam már a lábam, de ezért nem jelentettem bete-
get. Később zászlóaljunkat felváltották és mi is e házban komottá tettük magun-
kat. Éhesek is voltunk már du. 4 volt és hajnal óta semmit sem ettünk. Ezért esett
oly felségesen az uzsonnánk, mely forró tea és friss, fehér, vajas kenyérből állt. A
jó kenyeret, a cukrot és citromot az asszony adta, az asszonynak koronát adtunk
érte, de a pompás uzsonnát pénzzel nem lehetett megfizetni.

Bocskón a falusbíró volt a főáruló, ki előlünk elmenekült. Pár nap múlva elfog-
ták és a falu közepén felmagasztalták, hol elrettentő példának több ideig lógott.

Ma is nagy sár és hideg, esős idő volt. Még a vereségünk óta sok halott civil és
honvéd volt a faluban eltemetetlen, szegényeket is mi csak most temethettük el.
Itt jelentkezett egy bakánk, ki el volt fogva, és Bocskón megugrott a kozákoktól.
Egy padláson ült mostanig, amíg a kozákok a faluban tartózkodtak.

Kozma mesélte el, hogy állítólag a szentmiklósi levélhordó mielőtt elfogták,
fegyverével agyonlőtte magát.

Menet Kislonkára.

Kislonka Bocskó mellett, cca. 5 kilométerre levő kis község.

Mi az éjszaka igazán jól aludtunk Bocskón. Én egy heverődiványon háltam.
De éppen Édiékkel beszélgettünk és dagadt bokáimra panaszkodtam, mert az
éjszaka úgy szólv megmeredt a lábam és a bokám feldagadt. Ekkor kaptuk a
parancsot, hogy fél 11-kor indulás Kislonkára.

Én a zászlóalj élén meneteltem az elől-járőrrel. Egy kicsit lassan, a fájó bokám miatt, mire Kulcsár százados úr előre üzent, hogy csak gyorsabban. Ahogy lehetett, haladtunk, menetelésünket az óriási sártenger és a szakadó eső akadályozta.

12-kor beértünk a faluba. Velünk jött a 22/III. zászlóalj is. Már előttünk a kislonkai hegyeken tábori őrséget állott a vadászszázad. A falu között hosszában folyik a Tisza, amelyen egy híd vezet át, amelyen égés nyomait láttuk, a kozákoknak nem sikerül teljesen felégetni. A hídon áthaladva a falu túlsó végén álltam meg, míg innen egy tábori őrség felvált. Zászlóaljunk a faluba lett elszállásolva. A falu végén levő szilvafákról jó, érett szilvát szedtettem, ami nagy szomjúságom valamennyire oltotta. Nemsokára felváltottak és visszamentem a paplakba, hol tisztikarunk volt elszállásolva. Bizony nagy meglepetés ért, ugyanis az elfogott vagy elesettnek hitt tisztjeink mind épen, egészségben ott voltak, akiket a nagybocskói vereségünknel elveszettnek hittünk. Még Bánóczy is visszajött velünk, ki Munkácsra beteg katonákat szállított volt. Ők aztán elbeszélések, hogy a meneküléskor Bocskóról a 3. századból csak 120 emberrel, a Benkó századból (kikre zászlónk volt bízva) Nagybocskóra menekültek, onnan vonaton Szatmárnémetibe, innen Munkácsra utaztak, ahol megtudták, hogy hol van zászlóaljunk és úgy találtak ránk 9-10 napi utaztatás után. (Ezalatt nekünk három ütközetünk és egy járőrharcunk volt.) A paplakban csak félórát pihenhetünk, mert Csugudeán átrendelte zászlóaljunkat a Tisza másik oldalán levő falurészbe, ahol a falu végén levő házakban szigorú készségben voltunk. Mi az iskolában voltunk. Egész éjjel ott virrasztottunk, még du. 5-kor a vadászkapitány lelövetett egy harcos civilt, ki egy vadászbaka kezéből a fegyvert akarta kicsavarni. A hatalmas rutén egy pillanat alatt bedőlt a Tisza árkába és utolsókat rúgott.

Az éjszakát eldiskuráltuk, főképpen a sokbeszédű vadászkapitány tartott jól mesével, kivel mint férj és feleség egymás mellett aludtunk egy keveset, mert az én fekhelyemre jött, neki nem volt pokróca. Vacsorára jó gulyáshúsunk volt. Éjszaka Kulcsár és Edgár századosok még kihallgatásokat tartottak, a zsidók jelentették fel azokat a ruténokat, kik a bocskói vereségünkkor az oroszoknak ökreikkel az ágyúk felvontatásánál segédkeztek. Ezek közül a főkolompot kötél általi halálra ítélték. Egy kis zsidó leányka volt a koronatanú egy rutén ellen, ki tőlük mindent elrabolt. Ez a rabló bácsi, hogy a dolog változatosabb legyen, golyó általi halálra ítéltetett. Az ítéletet 10 perc alatt végrehajtották. Együttal őrizetbe vettük a két árulót és tábori csendőrünk parancsot kapott, hogy reggel 4-kor egyiket lője le, de úgy, hogy ezáltal zaj ne legyen. Az éjszaka koromsötét volt, semmi sem lehetett látni. Dobónak meg Harsiának egy ismeretlen völgybe kellett a sötétben kimenni egyik tábori őrs segítségére. Útjuk a havas, esős, istenítéleti időben

nagyon kellemetlen volt, de visszaértek, mivel az ellenség elhúzódott addig és így rájuk nem volt ott szükség. Az éjszaka felváltva két tiszttel teljes fegyverzetben virrasztott. Eljött végre a reggel és tábori csendőrünk jelentette, hogy a kötelességét teljesítette, lelőtte az atyafit. Azt kérdeztük, hogy hogyan csinálta, hogy a lövés nem hallatszott. Egy pincébe vittem, belenyomtam a fegyverem és úgy sütöttem el, a fegyver így tompán szolt. A másikat reggel az iskola udvarán magasztalta fel egy másik csendőr oly szakértelemmel, hogy még a Bali Mihály féle konzorcium sem volna képes vele a versenyt felvenni. Akasztófául az udvaron levő nagy körtefa egyik vastagabb ága szolgált.

Híre járt, hogy minket, mert zászlóaljunk kimerült, fel fognak váltani. Reggel azonban parancsot kaptunk a kozákok továbbbúldozására. Én oly fájdalmat éreztem a bokámban, hogy rálépni nem tudtam. Jelentettem Kulcsár százados úrnak, ki írásbeli engedély adott, hogy a vonatunk szekerein követhetem a zászlóaljat. Marthyhoz mentem, és amíg parancsot kapott az indulásra, egy házban borogattam a lábam. A zászlóalj reggel 8-kor elindult. Marthy is már várta az indulásra a parancsot. Egyszer csak, míg benn a szétrombolt házban a bokám borogattam, nagy meglepetésemre hallom az új parancsot, hogy zászlóaljunk pihenőt kap, vissza fog menetelni Técsőre, ez a város a pihenőhely. A vonattal Marthy azonnal készüljön, fogasson be a szekerekbe és induljon az országúton vissza, Técsőre. A zászlóalj majd vonaton megy. Marthy Técsőn lefözet és várja este a zászlóaljat. A 22/III. a 21-esek Lieblék zászlóalja és a 12-esek is ezt a parancsot kapták.

Itthon a legrosszabbra készültünk

A hallgató Höfer⁵² okán a valós történetekről még igen talányosan fogalmazó lapok megnyugtató slusszmondataiból sejteni lehetett viszont, hogy bizony, még baj is lehet ebből idebent, nem egyértelmű az élő élet tapasztalatai szerint a fitogtató bizakodás.

Egy példa arra, hogy az északkeleti határunkra tolódott hadszíntérhez relatíve közel lévő Erdély *fővárosában*, Kolozsvárott, hogyan élte azt meg a köz.⁵³

„Egy sereg álhír nyugtalanított, voltak mindig ijedt emberek... Néha egész hiteles helyről jött az értesítés valamely ügyben, s valótlannak bizonyult... Az izgalmat fokozták a sebesültek, a galíciaiak, s még inkább a bukovinaiak. Szeptember 26-án az Uzsoki-szorosnál bejött néhány ezer főből álló orosz Magyarországra. Később több helyen Ung megyében. Október elején elfoglalta az orosz Máramarosszigetet is. Nálunk nagy volt az izgalom, emlékszem, hogy bár Horváth Emil elmondta, hogy családját – Szolnok-Dobokában lakott – Budapestre küldte, s hogy az orosz betörés küszöbön áll Erdélybe. Nem csoda,

ha a Máramarosból menekültek egész Erdélyt nyugtalanná tették. Október 5-én nagy pánik tört ki Besztercén, mert a főispán katonai részről azt az értesítést kapta, hogy betörték az oroszok Erdélybe, s hogy ki kell üríteni Besztercét. Besztercén erre ostoba módon kidobolták, hogy meneküljön, aki amerre tud. A vasúti kocsikban dulakodtak az emberek. Teheneket, lovakat potom áron adtak el... A postafőnöktől bizalmasan megtudtam, hogy a postahivatalokból elköltözött befelé s a vasutat leszerelik, mert betört az orosz. Ők is tanácskoztak, hogy miként meneküljenek. A főispán⁵⁴ is rossz híreket hallott... Alarmírozták a katonaságot, s innen pár ezer embert egy öreg ezredes vezetésével, Beszterce felé küldtek... Semmi terv nem volt, semmi előrelátás, csak rendeletek, amelyeket meg sem lehetett érteni...

Mint jellemző dolgot kell felemlítenem, hogy a kolozsvári *Újság* című lap már ekkor *Ne jöjjön vissza, aki elmenekült* címmel ordítozott vezércikkben azért, mert néhányan, főleg asszonyok és lányok elmenekültek Kolozsvárról.⁵⁵ Holott ezzel legfentebb maguknak okoztak anyagi kárt és lelki megnyugvást övéiknek. Bethlen Ödön⁵⁶ gróf, kormánybiztos egy pár nap múlva – október 8-án – plakáton tudatta Kolozsvár közönségével, hogy »haderőink kiűzték Máramarosszigetről az oroszokat. Az orosz csapatoknak egy jelentéktelen töredéke – úgymond Beszterce vármegye felé vette útját. Az ellenük mozgósított csapataink, s a Radnai-szoros osztrák részen lévő tetemes haderői azonban biztosítékok arra nézve, hogy ez az orosz kalandozás veszéllyel nem fenyeget...«

Október 10-én hivatalosan jelentették, hogy Magyarország területén nincs már orosz.⁵⁷

Ami az erdélyi betörést illeti, még a mai napig sem tudtam, hogy mi történt. Némelyek szerint egyáltalán nem is jött be Erdélybe orosz katona, s legfeljebb néhány járőrt láttak a határon. Tény az, hogy összeütközés nem volt a kiküldött csapatok és az állítólagos betörők között...” Tisza István Mailáth Gusztáv gróf, erdélyi püspöknek október 13-ára keltezett válaszlevelében minimalizálja ugyan a történetet, de az aggodalom sokáig visszatér más-más összefüggésben, s leginkább Erdély féltésében.

„Leveled mellékletének visszaküldése mellett biztosíthatlak róla, hogy a te hiteles és megbízható forrásod se nem hiteles, se nem megbízható. Az oroszoknak Erdélybe való betöréséről szó sincs; hivatalosan tudjuk mi azt, hogy Bukovinában és Galiciának ezzel határos részein csak igen jelentéktelen rossz csapataik vannak, amelyeket Máramaros megye teljes kitakarítása után a mi csapataink fognak távolabbra visszavetni. A besztercei szégyenteljes *panique* is a megvert máramarosi muszka sereg csekély portyázó csapatainak megjelenése folytán következett be. Nem tudom, ki az, aki a leveledben említett rosszakaratú hazug-

ságokat terjeszti, igen leköteleznél, ha a forrást megneveznéd. Igaz tisztelettel vagyok őszinte híved Tisza.”⁵⁸

Ahogy Gyalui Farkas is megjegyezte, hogy „a mai napig nem világos, hogy mi, hogyan történhetett az, ami történt” a már lombjait hullató őszutón.

Volt arra szándék és igyekezet, hogy összeálljon *Orosz betörések Magyarországra* címmel egy összegező monográfia. A budapesti hadtörténeti levéltár főigazgatója 1937. október utolsó negyedében, 285/Lt./1937. és 2156/Lt./1937. számmal kiadott körlevelekkel felhívással fordul mindenkihez, akit illet, hogy írjon tájékoztatót az 1914. szeptember és 1915. január között, az északi határmegyékben történt hadi eseményekről. A *HL Tanulmánygyűjteményében* a felhívásra három beküldött dolgozatot találtam: Szinyei Merse István nyugalmazott Árva megyei és megbízott Sáros vármegyei főispán levelei, amelyekből az is kiderül, hogy a főigazgatóság kinek küldött ki felhívást, illetve az is, hogy a felhívás mellékleteként egy kérdőívet is kipostáztak. Szalatnyay Klauszer Kálmán nyugalmazott m. kir. rendőr-főkapitány⁵⁹ és a már idézett Bothmer Árpád ny. altábornagy beszámoló emlékezetből. Az összegező kötet azonban nem készült el. Ahogy jeleztem, igen bizonytalan mozaikokból lehet manapság is összerakni.

*

Így aztán leginkább a valós információk, hírek, az eligazítás hiánya okozza, hogy futótűzként terjedt egy-egy baljós hír, vagy történet, egyszerűen értelmezhetetlenné vált a helyzet. Háborús időben a „hivatalos tájékoztatók” olaj a tűzre.

Segít a sajtó?

A Szegeden megjelenő *Délmagyarország szemtanút* idézve *megnyugtatólag* hárít: *A máramarosiak megcáfolják a rémmeséket*⁶⁰ cím alatt.

„Két nap óta máramarosszigeti menekülteket hoztak a vonatok Nagyváradra és Bihar megyébe. A menekültek látása felcsigázta ismét a fantáziákat és rémmesék kerekednek, melyek, mint a füst, sötét árnyakat rajzolnak a levegőbe. Tegnap már Nagyváradon orosz ágyúkat láttak Máramarossziget piacán, a város hivatalos kiürítéséről beszéltek és hogy ezekből a mesékből mi az igazság, azt elmondják maguk a máramarosszigeti menekülők, akik természetesen mindebből mit se láttak, mit se tudnak, csak menekültek, de alapjában maguk sem tudják, hogy miért.

A menekültek csapatával érkezett Nagyváradra tegnap reggel Keszler József tanítóképezdei tanár, a *Pedagógiai Közlöny* szerkesztője, feleségével, aki a következőket mondotta a máramarosszigeti menekülésről:

»A leghatározottabban kijelentem, hogy magam sem tudóan magyarázatát adni, miért menekült el a város intelligens közönsége és miért jöttünk el mi is. Máramarosszigeten ágydörgést nem hallottunk, a mi katonáink közül sem lát-

tunk egyet sem, sőt többet mondok: az orosz betörésről kedden, tehát 29-én sem tudtunk a városban semmit. A fővárosi lapok csak két nap múlva érkeznek hozzánk, a szigeti lapok sem írtak semmit, úgy, hogy jót nevettünk egyik fővárosi kollégánk 30-án reggel érkezett levelén, melyben az orosz betörésről kérdezősködi. Délfelé már az egész város tudott, róla és a kőrösmezői oldalról menekülő zsidó családok érkeztek. De azok is csak hírért hallották az oroszok, látni azonban nem láttak egyet sem.

Egyszer csak híre ment, hogy a város előkelőbb asszonyai eltávoztak a városból. A hírnök pánikszerű hatása volt és elsején reggel, aki csak tehette, menekült. A rendőrség az állomáson figyelmeztette a közönséget, hogy nincsen ok a félelemre és a menekülés felesleges. Az ár azonban már megindult, feltartóztatni nem lehetett. A vasút igen előzékeny volt és nyolc vonatot bocsátott a menekülők rendelkezésére.

Én is hallottam, hogy Kőrösmező ég, de ezzel szemben egy szegény leány csatlakozott hozzánk, aki azon nap, tehát elsején reggel jött Kőrösmezőről, hogy szüleihez Aradra utazhasson és a hírt leghatározottabban megcáfolta. Csak puskaropogást hallottuk kevés ideig pár nappal ezelőtt Kőrösmezőn. Azt azonban határozottan tudóan, írásbeli dokumentumot láttam, hogy az oroszok a ruténeknek földet ígérnek, ha hozzájuk pártolnak és vezetőnek vállalkoznak. A csendőrség és katonáig a ruténnel radikálisan bánik el és ártalmatlanná teszi őket. Tény az is, hogy Rahón túl a mi katonáink felrobbantották a síneket, hidakat és az utakat. Rahó most az utolsó állomás. De ez a legtermészetesebb védekezés. Határozottan az az impresszióim, hogy felesleges volt a menekülés, de a hölgyek felizgatott hangulata magával sodort mindenkit, úgy hogy a városban nők alig maradtak.»

Azért *szemtanú* kősa hírből, meg saját fülével is hallott némi puskaropogást a légvonalban félszáz kilométerre lévő Kőrösmező felől.

Rácáfol a történetekkére ugyanott egy első oldali, bevezető hír:

»A *Budapesti Tudósító* illetékes helyről a következő közleményt kapta: Az egyedüli orosz hadoszlop, amelyik még az ország területén van, a Kőrösmezőnél betört orosz csapat. Ez még a mai napon is csak kisebb határvédelmi osztaggal találta szemközt magát. Miután ezen legexcentrikusabb vonalra az útban levő megerősítések csak most érkeznek meg, a mi védelmi csapatainknak ennél fogva Hosszúmezőig kellett visszavonulni, ahol a részben már megérkezett, részben közeledő segélycsapatokkal együtt előreláthatólag véget vetnek ezen epizódoknak is. Csapataink Hosszúmezőre való visszavonulása folytán *Máramarosszigetet Ideiglenesen ki kellett üríteni* [kiemelés – K. I.] és a vármegye közigazgatása Huszton folytatja rendes működését, mindaddig, míg az oroszok visszavonulása

után ismét Máramarosszigetre mehet vissza. A többi kárpáti szorosokban csapataink mindenhol győzelmesen nyomulnak előre. *(Közli a miniszterelnökség sajtóosztálya.)*»

„Két nagy hírt hallottam Szatmáron – írja harci naplójában Deseő Lajos,⁶¹ a 12-esek II. (nagykárolyi) zászlóaljának századparancsnoka. Az egyik, hogy a pót-zászlóalj a máramarosi orosz betörés miatt Egerbe költözik. A másik hírt titokban mondta valaki: hogy az ezred Rawaruskánál megadta magát. Legnagyobb megbotránkozással utasítottam vissza a hírt, a terjesztőjét fel akartam jelenteni. De aztán megtudtam, hogy az ezred⁶² csakugyan fogságba esett.

Azt is hallottam, hogy Szatmárról sokan menekülnek az esetleges orosz betörés elől. Elment a püspök, az osztrák–magyar bank, s ez általános ijedelmet okozott. Károlyban is beszéltek már erről, de csak suttogva, és nem is hiszem, hogy igazán menekülni kell...” Október 6-án: „Pestszentlőrincen egy rokonhoz hoztam a familiát. De mindjárt ma az első sétánál azt látom nagy megrökönyödésemre, hogy egész közel katonák dolgoznak: itt ássák Budapest erősítéseit. Hát ennyire vagyunk?!

Október 4. Tegnap megkaptam Szatmárról az új bundás köpenyt, nagyjában pótoltam a harctéri téli dolgaimat. Ma ebéd után azzal jött hozzánk egy rokonunk – Károlyban mindentudó vezető személyiség – hogy menekülni kell.”

Hát, tényleg ennyire vagyunk!

„Sóvárogva várjuk a Szolyva körül kifejlődő ütközet kimenetelét. Ettől függ városunk további sorsa. Minden kórház s kaszánya kiüresedett. Szerencsére új koleraeset nincs.

Délelőtt tizenegy órakor a Kossuth Lajos utcán csoportosulás, zaj támadt. Riadva kiáltanak eszeveszetten futva az emberek: jaj, jaj jön az ellenség! Itt a kozákok! Pedig nem azok voltak, hanem szórványosan lépdelő összesen 12 véres fejfedőulánus lovas, kiket szuronyos fegyverzetű lengyel és magyar gyalogos népfelkelők kísérnek 22 különféle alakú társzekér oldalán. E kocsikról vászonfedők alól ládák, hám, zsákok, nyergek, biciklik, s egyéb összevissza behányt szerek kandikálnak ki. Egy-két óráig pihenőt tartartottak itt. Eközben a szájalmasan kinéző rongyos és sáros bakák kenyeret, cipót, szilvát és almát vásároltak a kofáktól és mohón majszolják. Egyik teljesen polgári ruhában öltözött s csupán kék katonasapkával ellátott kedélyes népfelkelő kérdésünkre azt mondá, hogy Máramarosból jönnek Vereckén és Szolyván át, s Munkácson keresztül Beregszásznak tartanak, amint-hogy azután e szekeres csapat lovasaival együtt csakugyan a Sugárúton át tovább ment is. Ezeket azután délig és délután két óráig más ilyféle megrakott szekerek követték, lerongyolt, elcsigázott, desperált kinézetű öreg népfelkelők kísérete mellett, kik a vert hadat nyomósan képviselték s méltán ijedelmet okoztak.

Arról, hogy Szolyvánál foly-e a csata, felvilágosítást nem kaphattunk, két óra tájban azonban három autón arra robogott nagy sietve néhány köpönyeges katonatiszt, kik között több aranyos gallérú volt, három ily lovas tiszt pedig megelőzően haladt Szolyva felé az országúton, köztük egy csendőrkapitány.

Mint állítólag a csendőrök mondták, Vereckénél 200 kirendelt csendőr csatát vívott volna az orosz katonasággal s közülük 194 elesett, s csupán hat tért volna vissza Munkácsra. Meglátjuk, hogy valóban és hogyan történt e nem csekély jelentőségű összecsapás. Ez esemény nem történt meg. Én Lehotay Dezső városi alkapitány szájából hallottam, akkor kétkedtem, s később a csendőrségnél annak valótlanságáról értesültem. Azt is beszéltek várakozásuk közben, hogy vasúti értesítés szerint tíz német és osztrák–magyar katonával megrakott vonat érkezése van jelezve. No, csak el ne késsen valahogy ismét. Szóval az egyik rossz hírt felváltotta a másik. A Kárpátok s Beszkidek alóli rutén helységekből egyre érkeztek piszkos dunyhákkal s batyukkal, s tömérdek gyermekkel, s hajadonokkal megrakott szekerek, kik a rémhíreket még inkább terjesztették, állítván, hogy Szolyván nagy ütközet lesz, hogy a Beregszentmiklós melletti grófi vadászkastély, az úgynevezett Beregvár már lángban ál, úgy a közbenső rutén községek is. Feltűnt, hogy Munkácsról a sebesült katonákat már éjjel elszállították s a katonai hivatalok is eltávoztak. Mindezen abnormális esetek, hírek és látványok végre arra indíták a városi közönséget, hogy még azok is, kik menekülésre nem gondoltak s eddig otthon tartózkodtak, megriadva, pakolózni kezdtek. A koffer, bőrönd, láda és utazó kosarakkal terhelt boltok fél óra alatt kiürültek minden ily áru elkelt. Ezek elfogyása után azután más rakládákba, lepedőkbe, zsákokba dömödkölték az útra való ruhát, értékeőbb szereléseket, szőnyeget, fejérműt, párnákat s egyéb holmikat, s így ki bérkocsit, fiakkert szerencsés volt kapni, azon sietett ki a vasúthoz, mások targoncán, gyermek ringó kocsin, a hátán vagy kezében cipelte a málhás terhet s óbégatva, nyögve, izzadtan rohant eszeveszetten az állomás felé. A boltokat 3 óra tájban délután mind bezárták, csak a cipőárudák maradtak nyitva, mert lábtűknek az első időben nagy kelendőssége volt. Nem csak a patkány jellemű tehetősebbek, hanem a szegény néposztály is neki indult az elvándorlásnak, menekülésnek, sokan anélkül, hogy kitűzött helyük lett volna.

De leginkább megütköztem azon, hogy az értelmesebb osztálybeliek, hivatalnokok s okleveles urak is, mint maszlagtól elkábultan, tébolyodottan az utcákon futkostak kocsit keresve. Láttam, hogy ily úton egy fiatal ügyvédnök dr. F., kocsit nem kaphatván, beleőrült a rémületbe. Egy Deutsch Lázár nevű kereskedő ijedtében megnémult. Zsidó nők sírtak, álhajukat igazgatva, ordítottak. Mennyire képes az ily szuggesztíó hatni, mutatja az is, hogy orrukát fenntartó urak, kik

még tegnap mellüket verték, hogy helytállva, ki nem mozdulnak, ma pakoltak s izgatottan rohantak az állomásra. Így történt azután, hogy néhány óra alatt az uradalmi tisztek, még a kastélyban lakók is, elhagyták a grófort, ki szilárdan itt maradt, a pénzügyi alkalmazottjai elhagyták intézetüket, bankjait, a tisztí orvos kórházát, a magánorvos betegeit, az igazgatóság gyermek menhelyét, a városi hivatalnokok, s elsőtanácsos (izraelita) a városházát, a községet, azzal érvelve, hogy a miniszter így rendelte. A második keresztény tanácsos ez idő szerint, mint tartalékos hadnagy csatázott.

Az ügyvédek sorra elhagyják irodájukat, principálisukat, a tanár és tanító az iskolát, a kereskedő a boltját, az iparos a műhelyét, a borbély officináját, még a közbizonyos lábú kaszinószolga is társalgó helyiséget s abban levő lakását, s az épületet üresen hagyta. Nem csoda, ha papjaink is elkoródtak, elhagyják nyájait, úgy, hogy másnap a közbejött temetést a református kántor végezte. Csak a rabbi volt annyira higgadt, hogy megmaradt, sőt bizalmasabb híveit is rávette erre. A közmenekülést látva, még a város szélén lakó cigányok is elináltak, otthagyva kunyhóikat. Egyiktől, másiktól kérdeztem, hogy miért menekült oly gyorsan. Így egyik félt az ellenségtől, hogy a város bombázásánál megölheti. A mangalica módjára meghízott attól félt, hogy az orosz túsul elviheti, másik feleségét, leányait féltette, s őket akarja távolabb megvédeni, s így valamennyi talált okot s mentséget, de mindeniktől az tűnt ki, hogy voltaképpen gyáva, s a maga bőrét félti, s a közérdekről megfeledkezett. Egy vélt semmiből elveszték fejüket. Futnak most innen folytán egy veszedelemnek híresztelésére, futnak vakon azok, kik eddig jól megélték és meghíztak a városból s a közönség vagyonából, s kik nem kétlem csakhamar fognak ismét visszasompolyogni, s előbbi életmódjukat pénz s jövedelem utáni kapzsiságot jól kipróbált, s kiváltságolt módon folytatni. Ezek azután valóban megérdemelnék a józan és érett emberek megvetését. De hát a modern közérzet még nem terjedt ennyire. Züllött hazánkat még előbb át kellene gyúrni. Új világot, új korszellemet alkotni benne.

A réműlet oka.

Ugyanis a *besompolygott népfelkelők* itt-ott elárulták, hogy ők Máramaros hegyei közt az ország határán lévén járőrségre kirendelve, a havasok alatti nyúlványon a galíciai határ mentén egy erdő szélén állítólag mintegy kétszázan (?) megállottak és a fák közt tüzet raktak s paraszán burgonyát sütöttek. Egyszerre csak ott termett egy orosz járőrség, mely elordítása után közüjük lőtt, mire azok megijedvén, a tűz mellől felugrottak és minden ellenállás nélkül az erdőbe futottak s ott elszéledtek. Így szörványosan a hegység alatti falukba érven, ott elterjesztették, hogy az orosz ellenség jön. Mire a megriasztott községek lakói is menekülni kezdtek, s a futamodott vitézeink ma egész Munkácsig

értek, honnan csoportosan tovább Máramarosba visszamenetelnek. S uram fia, ez volt az a nagy és veszélyes ok, mely a munkácsi bibliai zsidó futamodást előidézte. Remélem, hogy ehhez hasonló humoros, tragikomikus jelent többé ismétlődni nem fog.”⁶³

A szegyetlenjes pániknak igen komoly indítéka volt a már említett *győzelmek csaták* sorozata után a Kárpátok mögé menekült (visszavonult), például a Boroević-hadsereg állapota. Nem kevésbé a határvédelemre kicsoportosított – Conrad von Hötzendorf nagyvezérkari főnök minősítése szerint – *harmadrendű* csapatok erőállapota.

Mit jelent katonai minősítésben a harmadrendű? Hát a *népfelkelést*.

Bothmer tábornok leveléből, első kézből, korábban idézett naplók és emlékiratrészekből tudjuk már, hogy szótári fogalmán túl az *állásban* mit jelent a népfelkelés. Hozzáteszem az előbbiekhöz Sütő László tűzér hadnagyét is: „A népfelkelő zászlóalj, melyek Jablonicától Técsőig visszamentek, elszomorító látványt nyújtottak. 42-45 éves emberekből állottak, mindenféle vonatfelszerelés nélkül. Ami kevés kis felszerelésük volt, az az oroszok kezére jutott. Létszám ijesztő: zászlóaljanként 200-300 fő, minden ellenálló erő nélkül, teljesen demoralizált szármalmas állapotban. Felszerelés Werndl puska, kb. 30 százaléknak van szuronya. Puska és szurony madzagokkal lesz hordozva. Hátizsák, tölténytáska egynek sincs. Lőszer annyi, amennyi a köpenyzebekbe befér. Lőszer helyett azonban ennivalóval van tele. A lőszer 20-30 éves, rossz. Az oroszok fel vannak bősztülve, a 11 mm-es lövedék ejtette sebek miatt, sok foglyot felkoncoltak miatta. Ruházat: ingre húzott fekete köpeny, rutének, oláhok szalmakalapban, bocskorral. A menetoszlopot oldalt és hátul feltűzött szuronyú csendőrök kísérik, mert a tisztek nem tudnak felelősséget vállalni aziránt, hogy az első, ellenséges puska lövésre nem szalad-e szét az egész zászlóalj. Így nézett ki külsőleg a harcviselt népfelkelés.” Egy *életképszerű* feljegyzés rögtönzött határvédő alakulásainkról Lehoczky Tivadar naplójából:

„Október 6-án délután kísértálmam pálhegyi szőlőmbe, melynek lejtőjéről a városban a kastély táján nagy feje füstöt láttam felszállani. Itt kaptam nem sokára leányomtól, Holl Gyulánétól egy cédulát, melyben értesít, hogy elmenetelen után mintegy két-háromezernyi katonaság érkezett a városba, mint állítják, Máramarosból. Megörültem, e hírek, mely gyanítható, hogy onnan is kiverték már az oroszokat s így győztesen visszatért a katonaság.

Itt, estefelé, jó hangulatban visszatérve, láttam, hogy a feje füst... onnan ered, hogy az uradalmi magtárból kitakarított, kidobott alvóhelyül szolgált szalmapozdorját az udvaron a katonák elhamvaszták. Azt is, hogy a bevonult

zászlóaljnyi népfelkelők vegyesek: magyarok, bukovinai rutének és lengyelek, kik Sztaniszlauból Máramarosba mentek, ott Kőrösmező táján az oroszsal eredménytelenül szembeszálltak, több napig kerülgették, de végre is, mint elfáradt és harcban kevésbé megbízható és használható anyagot Huszton és Beregszászon át ide menesztették. Útközben, ez utóbb nevezett városban némileg fel is öltöztették, amennyiben egy részét magyar bakákról levetett nadrágba és zubbonyba öltöztették, míg a másik része a maga elnyűtt, elkopott félig polgári, félig katonai gunyáiban maradt, a fáradtságtól, koplalástól inogva lézeng s a magtár körüli szabadtéren ismét füstölő katonai konyhák főztjei felé sóvárogva tekint és vár.

Lehet ott, mint beszélték, más rendes csapataink váltották fel, kik Huszt felé tekintélyes számmal és fegyverzettel felvonultak, míg rozsdás Werndl és hosszú vágó szuronnal ellátva egy golyós puskákkal vannak az itteni, most visszatért egyes felkelők ellátva. Szánalmas kinézésűek. Különben a negyvenéves rutének törpültek. Formátlan alakjuk talán onnan is ered, hogy a felvett ruhát nem vágók szabták, rendetlen és elhanyagolt s hogy bizonyára napok óta mosdatlanok s túlon túl megnőtt hajuk és szakálluk nagyon kirívó, visszataszító. Ők bizonyára szeptember hó közepétől mozogtak szabadon, fent a Kárpátok nyúlványain, határhegyein s Hidegpataktól s Toronyától kezdve, meredélyes völgyeken, hegylejtőkön s gerinceken át menve s Ökörmező táján folytonosan portyázva nem értek rá kellően megpihenni. Az őket most felváltó rendes csapataink azonban erélyesebben fogtak hozzá a Taracközdt és Kőrösmező felé törtető ellenség megzabolázásához.”⁶⁴

Bármennyire zsenás az összkép, a népfelkelő és a hadtáp-alakulások pár napra a Kárpátok őszi-téli védelmi harcainak *hús-vér hősei* voltak. Az a *pár nap* elég volt arra, hogy felvonultassuk maradék, de harmadára fogyott tábori alakulásainkat és *tervezgethettünk*.

Az itt és a korábbi fejezetekben közölt harci naplók és emlékiratok szerény főhajtás emlékük előtt.

Epilógus: a miniszterelnöki látogatás

Ha nem is messze, de még biztonságos távolságra járnak a Kárpátokon átlépő csapataink Galícia belsejében. Przemysl ostromgyűrűjének a feltörése a célfeladat, a bukovinai arcvonal eltolása, netán Bukovina felszabadítása, és nem titok, Lemberg visszahódítása végső soron.

Nem volt rá sok időnk, talán a sereg is kevés a nagy feladathoz, mert még a Kárpátok útjainak elvesztése előtt elköteleztük seregeinket Kelet-Porosz-

ország fenyegetettségének a felmentésére. Kérészéletű volt a reménykedésünk.

Az északi frontszakaszon ugyanis egyáltalán nem a tervek szerint alakultak a dolgok. Az oroszok északi csapatai jóval északabbra álltak, mint ahogy a németek feltételezték. Átkeltek a Visztulán, és átkarolással fenyegették a Varsót ostromló németeket. Mi megpróbáltunk segíteni a helyzeten néhány tehermentesítő támadással. Keleti szárnyunk viszonylag sikeresen nyomult előre, a 4. hadsereg azonban megállt a San partján. A 2. és a 3. hadsereg emlékeztető csatát vívott Chyrownál, október 18-án nagy küzdelemben és elképesztően nagy véráldozattal, de elfoglalta a Przemyśl felmentésében stratégiai fontosságú Magiera-magaslatot.

A Pflanzner-Baltin hadseregcsoport elfoglalta Strijt. A németek visszavonulása miatt azonban az egész frontnak vissza kellett húzódnia, október 21-én elrendelték az általános visszavonulást. A 4. hadsereg a megerősített Krakóhoz vonult vissza, a többiek a Kárpátok irányába.

Az általános gyakorlat szerint *kissé megkésve*, november 11-én azt jelenti a Höfer, hogy „az északi hadszíntéren a hadműveletek tervszerűen és az ellenség által meg nem zavarva bonyolódnak le. Az oroszok Közép-Galíciának részünkről *önként kiürített területén*, az alsó Vyslockán átkelve, Rzeszovon át és Liszko környékén előrenyomultak.” Egy szóval: Przemyśl ismét körül van zárva. A miniszterelnök személyes hadszíntéri szemléjének ideje alatt azonban – minthogy október 23-án járhatóvá tataroztuk a felrobbantott San-hidat – még ki-be jártunk Przemyślbe.

Ebben a nagy lendületben – úgy tűnt, hogy – megfeledezünk a Keleti-Kárpátok határátkelőinek biztosításáról abban bízva, hogy győzelmeink elbátortalanítják hezitáló szomszédunkat. Később derül majd ki, hogy nem ez motiválta bizonytalan szövetségesünk kivárását, de ez egy következő fejezet története.

Addig volt, bár nem láttuk világosan a verekedés végét, sürgős és felelős rekonstrukciós, és – ha ildomos erre száz év után emlékeztetni – erkölcsi adósságunk is a Kárpátok alatt honos nemzetiségek iránt, amelyeket a háború eufóriás napjaiban magunkhoz öleltünk, majd élesben *internáltunk és megaláztunk*.⁶⁷

Alkalmi gesztus volt, talán a feszültségek feloldására, a miniszterelnök október 23. és 28. között tett látogatása az ún. *orosz betörés* kitolása után átmenetileg felszabadult hadszíntér két megyéjében.⁶⁸ Utazásának célja: „az volt, hogy felmérje a betörés anyagi és belpolitikai (főként nemzetiségi és egyházpolitikai) következményeit, illetve a helyi katonai viszonyok feltérképezése és ellenőrzése” – pontosít Tutuszkó Ágnes a látogatásról írt dolgozatában.⁶⁹

Korai volt a *feltérképezés*, és nem is releváns.

Nem releváns, mert az alkalmatlanul *orosz betörésnek* nevezett hadi események, vagy azok híre, esetenként álhírei, mint előbb olvashattuk, a húsvéti csatáig

többször fölborítják a határszéli megyék életében az élet rendjét. Október 21-én tehát megálltunk, majd visszafordultunk. A miniszterelnöki szemle után két héttel később már arról ad hírt a Höfer, hogy „hogyan egyes kárpáti szorosokat az ellenségnek engedjünk át.”

Jut eszembe *e témába* Tisza István október 7-én Szolnok–Doboka, Bereg, Szatmár, Máramaros, Szilágy, Ung, Zemplén és Ugocsa vármegye főispánjához intézett levele, amelyben néhány mondatban *dicsérőleg* ír helytállásról, kitartásról, állhatatosságról, meg ilyenekről a tisztviselők magatartásáról, s így fejezi be:

„Miután azonban sajnálattal értesültem arról is, hogy egyes alkalmazottak nemcsak korábban hagyták el állomáshelyüket, mint ahogy az e tárgyban kibocsátott miniszteri utasítások alapján jogosítva lettek volna, de ezen utasításokkal világos ellentétben távoli helyekre szöktek, egyúttal arra is felhívom méltóságodat, hogy ezeket a szegyeteljes eseteket megállapítani s erre vonatkozó jelentését megtenni szíveskedjék... a kormány, felelőssége tudatában, az illetők felelősségére vonását nem mellőzheti.”⁷⁰

Nem is *mellőzte*. Az példát statuáló *áldozat*, mint a következő fejezetben majd olvassuk, Beszterce-Naszód vármegye elöljárója: „A kormány csak a főispánt mentette fel a kormány állása alól, a többi tisztviselő elég simán úszta meg elfutásának következményeit.”⁷¹

Igaz, hogy Beszterce-Naszód főispánjának a miniszterelnökség nem küldte el Tisza figyelmeztető levelét!

Tizennyolc nap telt el a levél postázása óta, úgy véltük, hogy dereng már keleten.

Persze, „Im frieden ist jeder ein Held!” Azaz: Békében mindenki a (hitvány is) hős! – ahogy Lehoczky tanár úr konklúziójánál.⁷²

A magyar miniszterelnök október 25-én délelőtt érkezett Ungvárra, és még aznap délelőtt folytatta az útját Uzsok felé, természetesen a helyi notabilitások – főispán, alispán, urak – társaságában. Eljutott Perecsenybe, Nagybereznára, Csontosra és Fenyvesvölgyre is. A miniszterelnök a beszámolók szerint mindenre kiterjedő figyelemmel érdeklődött a felvidéki/kárpátaljai lakosság viszonyai iránt, és meghallgatta az elöljáróság kívánságait. Elrendelte, hogy a katonaság által okozott károk megállapítása és összeírása alaposan és soron kívül sürgősen megtörténjen. Estére visszatért Ungvárra, ahonnan másnap, korán reggel Munkácsra utazott, este tovább Nagyszőlőstre, onnan késő este különvonattal Máramarosszigetre, ahova másfél órás utazás után érkezett meg. *Rövid látogatás* volt a Városházán, ahol a magas vendéget az alispán üdvözölte.

Tisza válasza az érdekes, amelyet a helyi hetilap⁷³ november 1-jei számában idéz: „Őszintén sajnálom, hogy oly rövid idő áll rendelkezésemre, amelyet az el-

lenséges betörés által sújtott vidéken tölthetnek. De úgy érzem, hogy elmulasztathatlan és kedves kötelességet teljesítek, amikor segítő kezet kívánok nyújtani azoknak, akiket oly súlyosan érintett a mostoha idők veszedelme. Igazán jellemzően mondta a mélyen tisztelt alispán úr, hogy a feladatok nagysága megketőzheti a férfias akarat erőfeszítéseit. Higgyék el, uraim, hogy a most folyó nagy küzdelemben a siker kulcsa a kezünkben van, ha az energia, jellemzőtlenség és tettrekészség által meghatványozzuk erőnket. A jó Isten nem hagyja el a magyar nemzetet, amelyet annyi megpróbáltatás alatt megsegített. Önökkel pedig, akik a háború szenvedéseit oly közvetlen érezték, a nehéz napok alatt együtt érezték a nemzet minden fia s mi, a kormány tagjai, ezen kívül közvetlen tapasztalataink nyomán meg akarjuk mutatni, hogy a sebek begyógyításával és a károk pótlásával, e vármegyével nem csak együtt érzünk, de vele együtt dolgozni is kötelességünknek ismerjük. Mélyen sajnálom, hogy az előrehaladt idő megakadályoz abban, hogy alaposabban megismerkedjünk, ennél fogva kérem, hogy együttesen fogadják köszönetemet szíves megjelenésükért.”

Másnap, kora reggel rahói megállóval, Kőrösmező volt az utazás célpontja.

A miniszterelnök Máramarosszigetről visszatérőben megállt Szatmáron 20 percre, „ahol a felállítandó kolerabarakok iránt érdeklődött.”⁷⁴

*

A Magyar Minisztertanács 1915. június 5-i ülésén volt napirenden *a hadműveletek során elpusztult, felvidéki községek helyreállításának kérdése*. A belügy-miniszteri előterjesztésben 30-40 (Zemplén és Ung vármegyében) kiűrt, részben internált, átköltöztetett, szétdúlt, felégetett település rekonstrukciójának feltételei voltak a téma.⁷⁵

*

A rend kedvéért emlékeztetőnek felsorolom – a teljesség igénye nélkül, de kikövetkeztethetően – a Kárpátokba 1914 őszétől 1915 tavaszáig kivezényelt és a *Pflanzer-Baltin hadseregcsoporthoz* szervezetébe *október közepéig* beosztott (közöttük az *erdélyi*) menet-, népfelkelő és hadtáp gyalogos alakulatokat:⁷⁶

52. hadosztály

Schreitter altbgy., vkf. Lieber őrnagy.

123. dd. (Mina ezr.): 32. h./IV. m., 21. npf., 32. npf. zlj-ak

124. dd. (Richter ezr.): 22. npf., 23/II. hadtáp zslj. (3)

Hadosztályközvetlen: 22/II., 22/III. hdt. (3-3), 12/III. hdt.

54. hadosztály

Schultheiss altbgy., vkf. Papp őrnagy.

126. dd. (Fuchs ezr.): 24. npf., 23/I. hdt. (3), 23/III. hdt. (3)

7. népfelkelő hdt. (Schuller vörngy.): 32/I., 32/II., 32/III. hdt. zlj-ak (3-3)

128. dandár (Sárkány ezr.): 22/I. hdt., 24/I., II., és III. zlj. (3-3)

56. hadosztály

gr. Attems altbgy., vkf. Turnau alezr.

132. dd. (Bothmer tbk.): 5/II. m., 36. Ldst./II., zlj-ak (3-3), ¼ 225.

133. dd. (Trimmel ezr.): 20. Ldst./II. m. (3), 50/III. m. (3), ?

125. dd. Baillou szds. kombinált zlj., 222., ½ hídbiztosító zlj.

Lengyel légio

Durski altgy.

2/I., II., III., IV., 3/I., ½ II., III., ½ IV.

Fischer alezredes

Dandár kötelékben: osztrák csendőrök, npf. karhatalmak, vasútbiztosító alakulások stb. (6-0-0)

55. hadosztály

Hofmann Péter tbk., vkf. Lamezán ezr.

129. dd. (Drda ezr.): 2/III. m., 62/III. m., 83/III. m., 51/III. m., 76/III. m., 85/IV. m.

Dandárközvetlen: Komb. zlj., 219., 1/9. vadász zlj., 30. vzs zlj./III. m., ukrán á. ü.

130. dd. (Fleischmann ezr.): 63/II. m., 64/III. m., Ldw. 19/II., 82/III. m.

Dandárközvetlen: 20. npf., 11. Ldstr. és népf. pótszázad, 3 szd., Komb. zlj. (Ldst. 35. 1., 2. pótszd.)

131. dd. (Berger ezr.): 51/II. m., 221., 21/I. hdt., 24/ ½ II. npf., 22. Ldst./II. m., 223., 12/I. npf., 65/ ½ II. m. Dd-közv. szd. kötelékben 15., 30, 20 Landst., ukrán, 30. vadász/2. m.

Összesen kb. 61 ¾ zászlóalj, 8 ½ lovasszázad és 24 ½ üteg.

Jegyzetek

- ¹ Hogyan jöttek be az oroszok Máramarosba? Az *Est* tudósítója, Tarján Vilmos kifürkészte és október 13-án megjelent lapban *elmeséli*: „Most már hitelesen megállapították, hogy milyen úton jöttek be az oroszok Máramarosba. Keresztültörtek a Tatár-hágón és a Fekete és Fehér-Tisza összefolyásáig egy csoportban nyomultak előre. Itt azonban három részre váltak. Az egyik visszament Kőrösmezőig, északnyugatra került és a Fekete-Tisza völgyéből átcsapott a Teresula, majd a Tarac völgyébe és Bedőháza felé igyekezett. A második csoport a Szeredna völgyön Bocskónak tartott, egyenes irányban Máramarossziget felé, a harmadik csoport pedig a Tisza völgyén a vasúti vonal mentén nyomult előre...”
- ² Aknaszlatina (ma Szolotvino, Kárpátalján, Ukrajna), Máramarosszigettől 5,7 km-re a Tisza jobb oldalán található, a két települést vasúti és közúti híd köti össze.. Réthy Károly: Aknaszlatina, az európai sóbányászat egyik fellelővára. In. *Bányászattörténeti Közlemények* 9. 5. évf. (2010.) 1. 42-48. Rahótól egy kis kerülővel, Terebesfejérpatakon át, a Tisza útját követve kb. 47 kilométer.
- ³ A Kaukázusi 2. kozákezerd Aknaszlatinán. Naplójegyzetek az ellenséges orosz betörés idejéből. Írta és átélté *Boschetti Andor* aknaszlatinai rom. kath. lelkész. HL Tgy 713.
- ⁴ Város Kárpátalján, Técsőtől 70 km-re, keletre a Rahó-patak és a Tisza összefolyásánál fekszik.
- ⁵ Politovszky: 29-51.
- ⁶ A kecskeméti cs. és kir 38. gyalogezred parancsnoka később (a IV. zászlóalj maradt Kecskeméten, a többi a Szerémségben, a IV. hadtestben).
- ⁷ A m. kir. 4. honvéd tábori ágyús ezred 1914. április hó 1-én alakult meg a nyitrai önálló 3. és 4. honvéd tábori ágyús osztály két-két ütegevel. A pótüteg Bothmer tábornok csoportjának a felvonulását biztosította Bedőházánál *Solth Imre*: 28.
- ⁸ Szentmiklós (régiben Beregszentmiklós, vagy Szolyvaszentmiklós, ukránul Csinagijovo / Chynadiyovo), városi jellegű település Kárpátalján, a Munkácsi járásban, Munkáctól északkeletre, 10,5 km-re. Alsógereben (Alsóhrabonica), Beregvár, Pásztorlak és Kékesfürdő tartozik hozzá.
- ⁹ *A világháború... 6.*: 50–51. és 279–280. *Sütő kézirata*: 2–3. Vö. Suslik Ádám: A honvédség szerveződése a mai Kárpátalja területén 1868–1914 között. KMMI-füzetek XVII. Ungvár 2012. 25–26.
- ¹⁰ A naplóíró: Boschetti (Andor) András (Debrecen, 1880. okt. 27. – Rahó, 1951. 12. 25.). 1903. jún. 27. Segédlelkész: 1903. Tiszaújlak, 1904. Nagybocskó, 1906. Felsőbánya, 1906. Felsővisó, 1907. Szatmár. 1908. hitoktató Munkácson. 1909. helyettes lelkész Nagysomkúton. 1909. segédlelkész Máramarosszigeten. Plébános: 1911. Aknaszlatina, 1921. Rahó. 1924-től a rahói kerület esperese. 1933-ban betegség miatt nyugalmába vonul. 1933. pápai tiszteletbeli kamarás. A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa. Szatmárnémeti, 2006. 299.
- ¹¹ Kis település a Tisza jobb partján, Faluszlatinával átellenben, Kabolapatak irányában.
- ¹² Técsőtől 24 km-re, délkeletre a Tisza jobb partján fekvő település. A Szigettel szemben a Tisza jobb partján álló Sztatina sós patakjáról nyerte nevét. Csak a XVIII. század óta bányásszák sóját a mellette Aknaszlatina néven megtelepült bányásztelep környékén.
- ¹³ Aknaszlatina nyolc sóbányájában (aknában) folyt a termelés: a Krisztina-, az Albert-, a Kuni-gunda-, a Miklós-, a Lajos-, a József-, a Ferenc- és az *új Lajos-bányában*, amelyet 1886-ban nyitottak meg. A régi Lajos-bányát 1808-ban elárasztották.
- ¹⁴ Magyar neve *Delatin*, ukr. Delatyn/ Delatin, ném. Delatyn, kis település a Prut folyó völgyében, Máramarosszigettől északkeletre, a Jablonica-hágón, Mezőháton és Kőrösmezőn át 136 kilométerre.
- ¹⁵ Alsóapsa (ukr. Nizsnya Apsa, oroszul Nyizsnyaja Apsa, rom. Apşa de Jos). Falu Kárpátalja Técsői járásban. Aknaszlatina fölött, északon, 9 km-re. Técsőtől 20 km-re, keletre az Apsa és a Bocskov-patakok összefolyásánál fekszik.
- ¹⁶ Aknaszlatinától a Tisza-partot követve 16 km.
- ¹⁷ Tarján Vilmos (1881–1947) újságíró, színházigazgató. 1903-tól a *Magyarság*, majd a *Friss Újság*, később a *Magyar Hírlap*, 1910-től Az *Est* munkatársa. 1907-ben kabarétársulatot szer-

vezett, amellyel a délvideki városokat járta. A rendőrségi riport egyik legsikeresebb művelője a korabeli magyar sajtóban. Az I. világháborúban haditudósító. Érdekes olvasmány *Tarján Vilmos (T.V.)-tól a TARIJÁNIG* címmel Budapesten, kiadási év nélkül megjelent életrajzi jellegű riportkönyve.

- ¹⁸ A *pud* egy Oroszországban 1924-ig használt tömeg- és sülyegység. Az eredetileg a takarmány mérésére szolgáló sülyegység máig fennmaradt az orosz gömbsülyzők méretezésénél. Valamivel több mint 16 kg. 1 pud egész pontosan 16380,48 gramm. (Wikipédia)
- ¹⁹ Az *Est*, 1914. október 11. Tarján Vilmos riportja.
- ²⁰ KTAI. Fond 4., op. 1., od. zb. 803. Idézi *Suslik Ádám*: 159.
- ²¹ De „nem hajthatták be” a *Nagybánya* napilap „Mámarossziget veszedelme” címmel, október 15-i számában megjelent rövid tudósítása szerint.
- ²² Peteani von Steinberg, Artur Freiherr (1855–1931) altábornagy. 1913 augusztusa óta a temesvári cs. és kir. 1. lovashadosztály parancsnoka. 1914–1915 között a galíciai fronton vezeti a hadosztályt. (Az 1. lovashadosztály hadrendje: hadosztályparancsnok báró Peteani Artúr vezérőrnagy, vezérkari főnök gróf Takács-Tolvay József őrnagy; 6. lovasdandár báró Apor Sámuel vezérőrnagy: 7. és 14. huszárezred; 7. lovasdandár Schilling János vezérőrnagy 4. és 12. huszárezred; két lovas géppuskás osztag; 7. lovastüzér osztály (3 üteg); a szabványos vonatok. A hadosztály 1916. szeptember-novemberében részt vesz Erdély háborújában is.) *Schmidt-Brentano* 136. *ÖBL* 1815-1950, Bd. 7 (Lfg. 35, 1978), 439.
- ²³ *Somorjai Jenő*: A cs. és kir. 1. lovashadosztály működése 1914. augusztus havában. In: *Had-történelmi Közlemények*, 1933. 88–89.
- ²⁴ *Solth Imre* árnyalattal ugyan, de fényezi valamelyest a Taracon való átkelés részletét: „Hajtókink dicséretére vált, hogy se a töltésre fel, se a lehajtásnál nem törtek egy rudat se. Pedig 60 hatos fogatról volt itt szó.” *Solth*: 28.
- ²⁵ Sütő-kézirat: 3.
- ²⁶ *Solth Imre* emlékezete szerint „a felderítést egy népfőlkelő *ulánus* század végezte, az oszlop-szolgálatot lovasított gyalogosok.” *Solth*: 29. Az ulánusok (lengyelül utan) lengyel eredetű könnyűlovas fegyvernem volt a 18. századtól a 20 század közepéig. Fegyverzetüket dzsida (263 cm hosszú lándzsá, hegye alatt kis zászlóval). A dragonyosok eredetileg gyalogoskatonák voltak, akik a csatában lóháton közlekedtek, de ha harcra került a sor leszálltak, és gyalogszerrel hadakoztak. A dragonyos szó a francia hadsereg által használt sárkány (dragon) alakú, kanócartartókkal ellátott tűzfegyverek nevéből származik.
- ²⁷ A Taracköz–Aknaszlatina távolság az országúton 16,5 kilométer!
- ²⁸ *Solth*: 30.
- ²⁹ „Ereztük, valamit tennünk kell. Elhatároztuk hárman elsőtisztek, hogy ott közel az útelágazáshoz, az útelágazás és a 248 pont közötti területen állásba megyünk, és úgy várjuk be a parancsot.” *Solth*: 30. A három elsőtiszt osztálytárs voltak a Ludovikán.
- ³⁰ Sütő-kézirat: 3-4.
- ³¹ Szentmihálykörtvélyes (1899-ig Körtvélyes, ukránul Hruszeve / Hrusheve), szlovákul Hrušov, románul Peri): falu Ukrajnában, Kárpátalján, Aknaszlatinától 11, Alsóapsától kis kerülővel 7,5 km-re nyugatra.
- ³² „Az éj folyamán itt (a Tonto hegyen) biztosító Werndl puskás zászlóalját a sötétben kozák támadás érte, azt verték népfőlkelőink vissza. Ez a kozák támadás pedig népfőlkelő ulánus századunk volt, mely békésen igyekezett Aknaszlatina felől az alighanem Apsán kiutalt éjjelezési körletébe. A sebesülteket és halottakat már összeszedték volt, de az elhullott lovak ott maradtak. Ezekről akkor szedték le a nyeregfelszerelést.” *Solth*: 35.
- ³³ Sütő-kézirat: 10.
- ³⁴ *Honismeret*, 2014. 6. szám. 33–37.
- ³⁵ Rahó (ukr. Rahiv / Rakhiv, szl. Rachov, rom. Rahău) város, a Kárpátalján, a Rahói járás székhelye. A Rahó-patak és a Tisza összefolyásánál fekszik. Rahómező (Rachová Poiana), Aknarahó (Rachová Kosulská) és Bocskórahó (Rachová Bochusvá) egyesülése. Vö. *Bélay Vilmos*: Máramaros vármegye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a 18. század elejéig. Budapest, 1943. 54.
- ³⁶ Rahótól vasúton Husztig 102 km.
- ³⁷ Dolha (ukr. Dowhe, szl. Dohvé /Dolhé) Kárpátaljai település Huszttól északra, toronyiránt menetelve kb. 30 km.

- ³⁸ 66,5 km.
- ³⁹ gazdatiszt
- ⁴⁰ Alsóvisó (rom. Vișeu de Jos, ném. Unterwischau) falu Romániában, a történeti Máramarosban.
- ⁴¹ Nagybocksó (ukr. Velikij Bicshiv / Velykyy Bychkiv), szl. Bočková, rom. Bocicioiu Mare) falu Kárpátalján, a Rahói járásban. Técsőtől 36 km-re, keletre, a Tisza jobb partján fekszik.
- ⁴² a zászlóalj orvosa
- ⁴³ Técső (ukr. Tyacsiw / Tiachiv, szl. Tačová, rom. Teceu Mare) város Kárpátalján, a Técsői járás székhelye. Husztól 30 km-re, délkeletre, a Tisza jobb partján.
- ⁴⁴ L. az előző jegyzetet!
- ⁴⁵ Pálosremete. (rom. Remeti, ukr. Ремети) Máramarosszigettől 21 km-re, északnyugatra, a Tisza bal partján fekszik.
- ⁴⁶ Hosszúmező (rom. Câmpulung la Tisa, ruszinul Dolho Pole, ném. Langenfeld) község Romániában, a történeti Máramarosban, Ukrajna felé vasúti határátkelőhely. Máramarosszigettől 12 kilométerre, északnyugatra.
- ⁴⁷ A Mannlicher 1895 az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének alapvető fegyvere volt az első világháború során. Az M95 fegyvercsalád az M88/90 típusok továbbfejlesztett változata. Több mint hárommillió darabot gyártottak belőle Steyrben és Budapesten, különböző változatokban készült. Az első világháborúban a háború végi időszakban gyártottak hozzá ersatzbajonett-et (szükség-szuronyt) is. 1895-től 1918-ig folyt a gyártása, ennek negyede Budapesten készült.
- ⁴⁸ Técsőtől 24 km-re délkeletre a Tisza jobb partján fekvő település. A Szigettel szemben a Tisza jobb partján álló Szlatina sós patakjáról nyerte nevét. Csak a XVIII. század óta bányásszák sóját a mellette Aknaszlatina néven megtelepült bányásztelep környékén. A Tisza túlpartján Romániában, Aknaszlatinával átellenben van Máramarossziget.
- ⁴⁹ A Tisza mentén Szigettől tovább haladva a bal parton Veresmart és Karácsonfalva, a jobbparton Fejéregyház, Bocskó s még tovább a két parti Lonka található. Itt halad a rutén és román népiség érintkezési vonala, legtöbbjükbe jutott mind- két nép fiaiból. A trianoni országhatár a Tisza folyását követte, a román bal partot Romániához, a rutén jobbpartot Csehszlovákiához csatolva. Mégis feltűnő, hogy a népiségi határ nem minden esetben egyezik a földrajzi elválasztó vonallal: a jobb parti Fejéregyház román, a bal parti Veresmart pedig rutén. *Bélay Vilmos* 1943: 48.
- ⁵⁰ katonai messzelátó
- ⁵¹ L. a 14. számú jegyzetet!
- ⁵² Höfer, Franz Ritter von Feldsturm (1861–1918) altábornagy, Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök helyettese és „minden katonai hír, jelentés felügyelője”. ÖBL 351.
- ⁵³ Gyalui Farkas, 1891-ig *Mendel* (Gyalu, 1866. november 24. – Kolozsvár, 1952. április 17.) újságíró, könyvtáros, 1911-től 1926-ig a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója. *Gyalui Farkas: Emlékirataim* (1914–1921). Művelődés Egyesület, Kolozsvár. 2013. A továbbiakban *Gyalui Farkas* 2013:
- ⁵⁴ Ez időben Fejérváry Jenő földbirtokos.
- ⁵⁵ Menekültek Szatmárból is!
- ⁵⁶ A kolozsvári és Kolozs vármegyei főispán, Bethlen Ödön.
- ⁵⁷ „Ezen harcok (a Máramaros környéki – K. I.) hírére a Máramarosszigetről Erdélybe küldött orosz oszlop is visszafordult. Azonban Szigetről 6 zlj. és 1 üteg, a kirilibabai védőszakaszából 7 zlj., az erdélyi védőőrségből 6 zlj. és 1 üteg nyomultak elő ellene. Az egész oszlopból kevés kozáknak sikerült az erdőkben elmenekülnie, a többi a 4 ágyúval okt. 9-én fogságba esett.” *Deseő* 50.
- ⁵⁸ TIÖM 2. 406. sz. levél. 220. o.
- ⁵⁹ Szinyei Merse István volt Sáros megyei főispán 1937. 11. 05-én kelt levele, Szalatnai-Krauszer Kálmán ny. m. kir. rendőrfőkapitány helyettes, Sáros megye tb. főjegyzője és Eperjes járás utolsó magyar szolgabírájának levele. HL Tgy 564 I–III.
- ⁶⁰ *Délmagyarország*, Szeged, 1914. III. évfolyam, 251. szám. Vasárnap, október 4.
- ⁶¹ *Deseő* 104–106.
- ⁶² A m. kir. 12. gyalogezredből akkorra még megmaradt, az a pár száz ember 11-én éjszaka Rawaruskánál fogságba esett.

⁶³ *Lehoczky...* I–II: 158–161.

⁶⁴ *Lehoczky...* I–II: 168–169.

⁶⁷ Igen tájékozottan ír a témáról Tutuskó Ágnes 2016-ban megvédett nagydoktori disszertációjában. L. az *Irodalom* jegyzékben

⁶⁸ „A mai lapok különféle híreket hoznak a hadszínterekről. Így november 11-ről jelenti Höfer vezérőrnagy, hogy az északi hadszíntéren a hadműveletek tervszerűen és az ellenség által meg nem zavarva bonyolódnak le. Az oroszok Közép-Galíciának részünkről *önként kiűritett területén*, az alsó Vyslockán átkelve, Rzeszovon át és Liszko környékén előrenyomultak. Przemysl ismét körül van zárva.” *Lehoczky...* I–II: 242.

⁶⁹ *Tutuskó Ágnes: A kárpátaljai rutén nép reagálása az 1914–1915. évi orosz betörésekre.* In: *ProMinoritate*. 17. (2012) nyár, 54–68.

⁷⁰ *Pesti Napló*. 1914. október 8.

⁷¹ *Betegh* 1924: 35.

⁷² *Lehoczky...* I–II: 162.

⁷³ *Máramaros*. 1. évf., 72. sz., 1914. november 1.

⁷⁴ *Nagybánya*. 1914. október 29.

⁷⁵ *Iványi* 1960: 142–145.

⁷⁶ *Politovszky*: 92.

6. Beszterce futása

Máramarosból még Beszterce-Naszód megyébe is besompolygott egy csapat orosz, mégpedig október 5-én Romoly¹ községbe.² *Katonásabban*: arról érkeztek jelentések, hogy az oroszok a legfelső Nagy-Szamos és a Visó völgyében is előnyomulnak. Másnapra már az is kiderült, hogy az ellenséges csoport Sziget felől indulva Telcs–Romuli környékét érte el. A kirlibabai szakasz parancsnokának jelentése szerint egy nagyobb csoport Felsővisóról Naszódra volt előnyomulóban.

A hadtörténeti levéltár háborútörténetében³ az esemény összefoglalója: „Máramarossziget területéről egyes orosz csapatok okt. 4-e óta a Visó völgyében is terjeszkedtek, egy erősebb csoport pedig az Iza völgyében nyomult elő. Ez az utóbbi okt. 6-án elérte Romuli telep vidékét. Ereje egyes hírek szerint 2000–3000 fő volt, egy másik jelentés ennek háromszorosáról beszélt. Ennek az Erdély felé fordult ellenségnek visszavetésével, illetve bekerítésével az Erdély védelmére hivatott o-m. csapatok parancsnoka, Pflanner-Baltin Itbk., Schreitter altb.-ot, a nagyszebeni kat. pk.-ot bízta meg. E célra négy menetzászlóalj, két honvéd pótzászlóalj és egy üteget bocsátott rendelkezésére és szállítattott vasúton Bethlenre, s azonfelül Fischer alezds.-nek Máramarossziget felé útban lévő és Kirlibabaig jutott, rögtönzött csoportját is alája rendelte. Egyidejűleg felkérte a Munkácsi kat. pság.-ot, hogy másutt nélkülözhető erejével működjék közre az ellenség visszavonulási útjainak elzárásánál.”

Október 9-én Schreitter altábornagy (123. és 124. dandár) *déli csoportja*, a Rácz ezredes különítmény erdélyi alakulásai (51., 62. és 63. menetzászlóalj, 21., 22. és 32. honvéd menetzászlóalj, 35. tábori ágyúezred menetütege és a 9. honvéd huszárezred egy szakasza) elérte Romulit. A kirlibabai (Fischer alezredes) csoport (a Magyarországon álló bukovinai karhatalmak, osztrák csendőrlégénység) pedig Borsa felé közeledett.

Az oroszok észrevehették az őket fenyegető veszélyt, mert Romulit hirtelen kiürítették, és az Iza völgyében visszavonultak Szurdok felé. Itt október 10-én Attems altábornagy csoportjának Máramarossziget felől előnyomuló részeibe ütköztek, mire lövegeiket visszahagyva, a hegységen át a Visó völgyébe, Petrova felé igyekeztek kitérni, ott azonban egy újabb, szintén Máramarosszigetről előnyomult csoport szétszórta őket.

6. 1. Mi történt tulajdonképpen?

A kolozsvári V. honvéd katonai kerület-parancsnokság vezérkari főnöke (mint közvetlen illetékes), a könyvem első kötetében is tanúként megidézett Lukács Béla c. altábornagy, a Beszterce futását is előidéző pánikról így ír emlékiratában.⁴

„Október 6-án reggel jelentette Beszterce csendőrparancsnoka,⁵ hogy Máramarosziget felől kb. egy orosz ezred tűzérséggel megy az Iza folyó völgyében Beszterce felé. A völgy mentén levő csendőrök (kb. 200 fő) visszavonulnak, s a Hordó községtől⁶ északra levő nyeregben foglalnak el védőállást, sürgős segítséget kért. A kolozsvári, dési és marosvásárhelyi pótszászlóalj⁷ parancsot kaptak, hogy déli 12 óráig legyenek menetkészek, mert vasúton lesznek elszállítva. A marosvásárhelyi huszár⁸ pótszázadnak elrendeltük, hogy azonnal indítson el vonaton 25 huszárt egy tiszttel, lovakkal, hadi felszereléssel Besztercére a laknyába, ahol további parancsot kap.

E nap délelőtt Beszterce katonai parancsnoka azzal jelentkezett Nemesnél,⁹ hogy Beszterce főispánja¹⁰ elrendelte a város kiürítését s ő az ott levő két pótszászadot¹¹ gyalog indította el Désre,¹² a katonai iratokat meg szekereken szállítják oda. Nemes gyávának minősítette az alezredest, hogy helyét egy főispán parancsára elhagyta.

Röviddel azután autóval indultam el Nemessel Besztercére, s magunkkal vittük az alezredest is. Dés és Beszterce között siralmas látvány tárult eléink. A két pótszászad, mint egy csűrhe menetelt, az emberek a vállukon vitték a katonaládájukat, a lakosság ezrei menekültek (egy része belekeveredett a két pótszászadba) gyalog, szekereken, sőt még halottas kocsin is, Dés felé. Nemes az alezredest kiszállította az autóból azzal a parancssal, hogy a két pótszászadot azonnal vezesse vissza Besztercére, s a várost el ne merje hagyni az ő engedélye nélkül.

Besztercére érve a csendőrparancsnokhoz mentünk tájékozódni. Az jelentette, hogy csendőrei Hordó községnél vannak védőállásban, de az oroszok még nem támadták meg őket. Ekkor magunkhoz vettünk négy csendőrt az autóba, s óvatosan – mindig meg-megállva és figyelve, hogy hallunk-e harci zajt – mentünk Hordó községen át a csendőrök védőállásához. Itt a parancsnokuk jelentette, hogy menekülő lakosok szerint az oroszok »x«¹³ községnél megálltak, mire azt a parancsot kapta, hogy a szürkület beálltával küldjön egy járőrt – óvatosan haladva – »x« község felé. Nemes közölte a csendőrparancsnokkal, hogy csak túlerő elől vonulhat vissza, s hogy még az éj folyamán erősítést kap. Ezután visszamentünk Besztercére, ahová a dési menetzászlóalj és a huszárok már megérkeztek. Ezeket Nemes azonnal elindította a csendőrök védőállásához azzal, hogy ott lövészárkot

ásva várják meg a kolozsvári és a marosvásárhelyi menetzászlóaljak beérkezését (csak késő este érték Besztercére) s Hordó község postahivatalából minden két órában tegyenek telefonon jelentést a kerületi parancsnokságnak. Ezután visszamentünk Kolozsvárra. Útközben a beszercei és dési postahivatalban megkértük, hogy Hordó község telefonállomását azonnal kapcsolják Kolozsvárra, ha az kéri.

Másnap reggelre a helyzet tisztázódott. A Körösmezői-szorosnál, Máramarostól északkeletre álló gyenge csapatainkat orosz túlerő visszavetette, s tovább nyomult a Tisza völgyében délnyugat fele. Az Iza folyó torkolatát elérve egy ezredet (lovassággal és tűzérsséggel) Besztercére küldtek, a zöm tovább Máramarossziget felé haladt. Lassú előnyomulásuk lehetővé tette, hogy ellenük a főparancsnokság Máramarossziget körletébe nagyobb erőket küldjön.¹⁴ Ezek Nagybecskónál¹⁵ az oroszokat megverték. Ezért nem ment az Iza völgybe küldött ezredük »x« községen túl Beszterce felé. Visszamenni pedig már nem tudott, az Iza torkolata csapataink kezébe jutott, s ezért vágtak neki a Radnai-havasoknak. A Radnai-havasok ösvényein átmentek Bukovinába, összes ágyúikat hasznavehetetlenné téve visszahagyták, szekereiket rakományukkal együtt felgyújtották az országúton. Utóbbiak egy része nem égett el. Ezek között csendőreink találtak több köteg katonai térképet¹⁶ és egy könyvet, melyben községenként volt feltüntetve, hogy Galíciában és a magyar Kárpátalján (itt sok ukrán lakos volt) kik a kémjeik (név, foglalkozás, lakás), akikhez bizalommal fordulhatnak.

Ez alapon nagyon sok letartóztatás történt, főként pópák, ügyvédek és tanítók.”¹⁷

Ugyanannak a történetnek a civil változata

Betegh Miklós erdélyi kormánybiztos emlékiratából:¹⁸

„Estefelé autóra szállottam s megindultam hazafelé. De már rövidek voltak a napok, köd is ereszkedett, nem jutottam tovább Felőrnél. Ott akartam meghálni. Vacsora után két csendőr jelentkezett nálam, kik elmondták a beszercei főispán azon üzenetét, hogy az oroszok Naszódnál betörték Erdélybe. Későre járt az idő, egyebet nem tehettem, mint azonnal telefonáltam Szebenbe a katonai parancsnokságnak s közöltem vele a történeteket.

Még az éjjel megjött a válasz, hogy a Kolozsváron rendelkezésre álló csapatokat segítségül küldték. Ugyancsak ezen éjjel felhívtam a beszercei csendőrpáncsnokságot, hogy vonja azonnal össze a rendelkezésére álló, mintegy száz fő csendőrt s igyekezzék azt az irányt, honnan a betörést jelentették, földeríteni, hogy mire a katonaság megjön, legalább azzal legyünk tisztában, merre kell keresni és körülbelül mekkora az az ellenséges erő, mellyel számolnunk kell. Mi-

helyt látni lehetett, visszaindultam Beszterce felé. Nem jutottam azonban Bethlennél tovább, hol a menekülő lakosság egész táborát találtam az országúton. Persze azonnal megállottam és igyekeztem a menekülőket is megállásra bírni. Ezek hol hallgattak reám, hol a bukovinai evakuálás szomorú példájára hivatkozva¹⁹, tovább folytatták útjukat. (...)

A betörés története ez:

Amint már említettem, az oroszok Máramarosban voltak. Máramarost Beszterce-Naszódtól éles hegylanc választja el. Az oroszok bal szárnya erre a hegyláncra támaszkodott és ezen voltak legszélsőbb baloldali biztosító csapataik. Egy járőr bement requirálni²⁰ a legközelebb eső községbe, mely már Beszterce-Naszódhoz tartozott, a falu megrémült, a postás még jobban, telefonált ijedten az alább fekvő községeknek, hogy: »Itt vannak a muszkák!« Lecsapta a kagylót s futott lefelé.

Példáját követte a völgy többi postása, úgy hogy pár óra alatt az a völgy, mely Naszódtól északra a máramarosi határra vezet, a posta és telefonkezelőktől meg volt fosztva. Oda kérdést ezúton tenni, tehát már nem lehetett. Éppen aznap este meggyúlt Naszódon néhány nagyobb boglya széna, melynek világosságá messze behatolt a sötét éjszakába. Mindenki biztosra vette, hogy az oroszok már Naszódon vannak, anélkül azonban, hogy azok, kiknek a valódi tényállást felderíteni kötelességük volt, utána jártak volna annak, hogy a látszatból mi igaz.

Nemcsak a közigazgatási hatóságok vesztették el fejüket, maga a katonaság járt elől rossz példával, amennyiben először ő üritette ki Beszterce városát s felhívta a főispánt, hogy kövesse őt. A főispán csak annyiban hibázott, hogy a nagy zavarban megfeledkezett a miniszteri rendeletről, melyet előtte való napon még olyan jól tudott. Elfelejtette, hogy a katonaság neki egyáltalán nem rendelkezik s csak a miniszternek van joga evakuálást elrendelni. Igazán sajnálatos volt, hogy éppen az a főispán esett ennek áldozatul, kinek személye különben annyira rokonszenves volt, s ki személyes bátorságának annyiszor adta azelőtt tanújelét. Csak a főispánt mentette fel a kormány állása alól, a többi tisztviselő elég simán úszta meg elfutásának következményeit. (...) Nekem jutott az a kellemetlen szerep, hogy ennek a szomorú megfutásnak részleteit felderítsem.”²¹

A történet két változatának az alkalmi összevetése jelzi, illetve valamelyest példázza is a katonai és a polgári hatóság helyzetmegítélésének eltéréseit. Ebből aztán több esetben, s a háborús napok idején különösképpen, elég komoly bonyodalom lett mint látni fogjuk majd a hadműveleti területté vált Kelet- és Dél-erdélyi megyék kiürítése, illetve a kényszermenekülés kezelésének történetekor.²²

A történet médiaváltozatai

Besztercében is verik az oroszokat.

(Dés, október S.) A Máramaros megyébe betört oroszoknak néhány apróbb csapata a keskeny hegyi utakon át Beszterce-Naszód vármegye egyik-másik falujába is elmerészkedett. Ezeket az oroszokat eleinte megyei csendőrök tartóztatták föl, mindaddig, amíg csapataink a veszélyeztetett helyekre megérkeztek. Katonáink Máramarossziget és Beszterce között, Telcsfalunál²³ ütköztek meg az oroszokkal és azokon nagy győzelmet arattak. Az oroszok pánikszerűen menekültek és Magyarláros felé vették útjukat. A mieink számos hadiszert zsákmányoltak és négyszáznál több foglyot ejtettek. Gróf Bethlen Ödön kormánybiztos plakátokon tudatta ezt az örömhírt a kolozsváriakkal és azokkal a menekülőkkal, akik az oroszok közeledtének hírére sietve elhagyták Besztercét. A hirdetmény azt is közli, hogy a Radnai-szorosban őrt állnak csapataink és a további betörések ellen a vidék tökéletes biztonságban van. A hatóságok a győzelem hírére visszatértek Besztercére.²⁴

Ugyanebben a lapszámban *Az Est* riportere, Faragó Miklós²⁵ élőben tudósít Besztercéről.

„Tegnap estig autón bejártam Besztercenaszód vármegyét. A gépet katonai sofőr vezette, mellette egy honvéd ült, aki Mannlichert szorongatott a térdei között. Itt már hadiállapot van. Egymás után maradtak mögöttünk a román és szász falvak. Az utón menekülőkkal találkoztunk, a kik apró kis szekereken szállítják el szükséges holmijaikat és bútorait. Alkalmam volt beszélni illetékes személyiségekkel: Betegh Miklóssal, az erdélyi hadsereg mellé kirendelt kormánybiztossal, továbbá Fejérváry Jenő besztercenaszódai főispánnal és gróf Bethlen Balázs Szolnok-Doboka-vármegyei kormánybíztoossal. A Budapesten elterjedt hírekkel szemben megállapítottam, hogy Besztercében az összes illetékes személyek helyükön maradtak és tovább folytatják működésüket. A veszélyeztetett vidéken a következőket állapítottam meg hitelesen:

Beszterce-Naszód vármegyében október 5-ikén délután öt óraker mutatkozott először ellenség. Három kozákból álló járőr bukkant fel Romoly községben és elhatolt a Strimba patakig. Itt italmérési üzlet után kérdezősködtek a bírónál, akinek meghagyták, hogy másnap öt mázsa kenyérral várja őket. A szemben levő hegyekről csendőreink észrevették a kozákokat. Rájuk lőttek. A kozákok közül egy megsebesült. A kozák őrzőjét erre visszavonult. A korcsmárosnál ebben a faluban még aznap éjszaka hat kozák szállásolta el magát.

A korcsma mellett levő erdészlakban harminc kozák, még feljebb a hegyen, egy jómódú gazdálkodó házában pedig kétszáz kozák hált meg. Ez a kétszáz ko-

zák a gazda portáján levő öt kazal szénát feletette lovaival, a többit pedig elvitte magával. A szénáért a kozákok három darab húszkoronás bankjeggyel fizettek. A kozákok másnap nem jöttek el a bíróhoz az öt mázsa kenyérért, mire ez a kozákok után ment, hogy megtudja, vajjon merre vették útjukat. Megállapította, hogy a kozákok október hatodikán este Szacsalon voltak.

A csendőrök pedig azt az értesülést nyerték, hogy az oroszok Szacsalon éjszaka egy órakor riadót fújtak. A riadó után Szacsalon, Dragomirfalván, Szakomban és Leordinán át Petrova felé vonultak a Visó-völgybe. Ezekben a helységeken összesen mintegy ezren lehettek, mind gyalogosok, négy ágyúval és három gépfegyverrel.

A riadót azért fújták meg az oroszok, mert őrzárataik útján tudomást szereztek arról, hogy rendes csapataink már útban vannak és ellenük vonulnak. Felsővisón tegnap kezdődött meg az ütközet, amely annyit eredményezett, hogy az oroszok visszavonulóban vannak az egész vonalon. Romoly községben négy községi ember, utánuk ment lóháton, hogy hírt szerezzen az oroszok elvonulási útjáról, de elfogták őket. Az oroszok az elfogott embereket Dragomirfalvára vitték, ott azonban szabadon bocsátották őket, csupán csak lovukat vették el. A Vészfalva és Óradna között lévő szakaszon a vasúti forgalom rendszeren működik. Óradnán nincsen ellenség.

Az oroszok visszavonulása Beszterceből

Tihuca, október 9. (Az Est kiküldött munkatársától.)

A magyar határ legszélső csendőrposztjáról küldöm ezt a sürgönyt. Tegnap délután autón elindultunk Besztercéről, hogy a Borgói-szoroson átjussunk Bukovinába. Dr. Betegh Miklós kormánybiztos, Alszegehy parancsőrtiszt és egy csernovici előkelő állású tisztviselő társaságában indultam az érdekes útra. Borgóprundnál már nagy hóban száguldott az autó. A Borgói-szorosban, Tihucánál²⁶ már csak lépésben haladtunk és örömmel kell jelentenem, hogy a szoros tetején méteres hóban elakadtunk. Ez ugyan kellemetlenül érintett bennünket, mert nem folytathattuk tovább az utat, de olyan óriási januári tél és vihar van a keleti Kárpátokban, hogy örömmel állapítottuk meg, hogy azok az ellenséges csapatok, a melyek a Kárpátokon belül vannak, aligha fognak visszajutni. Az óriási hóvihar csodálatosan szép itt, a mi hű Kárpátunk tetején.

Nagy nehézségek árán négy ökröt és hat lovat szereztünk a hegyi lakóktól és úgy vontattak bennünket vissza a tihucai csendőrállomásra. Megállapítottuk – és ez már elég eredménye volt utónknak –, hogy a Borgói-szorosban csak a mi katonaságunk van, ellenséges katona ott nem mutatkozott, a mi különben a megindult hadműveletek után teljes lehetetlenség is. Tizenkét órás autótút után érkezünk vissza Besztercére. *Faragó Miklós.*

Beszterce, október 10. (Az Est kiküldött munkatársától.)

Az oroszok ellen megindult hadműveletek, a melyekről tegnap hírt adtam, olyan stádiumban vannak, hogy mindenkiben a legteljesebb megnyugvást keltethetik. Csapataink hadmozdulatai következtében – a melyekről bővebben nem adhatok hírt – az ellenséges csapatok ama hadműveletei, melyeknek bázisa részben Máramaros volt, s melyeknek egy töredéke Beszterce-Naszód és Szolnok-Doboka megye felé irányult, teljesen megghiúsullak, sőt minden jel arra vall, hogy azok az ellenséges csapatok, amelyek betörték, aligha juthatnak vissza a Kárpátokon túlra. Egyre szűkebb lesz körülöttük a gyűrű és minden vonalon vereséget szenvedve vonulnak vissza. Gróf Meran, Bukovina tartományi főnöke, a ki az oroszok előrenyomulása idején elhagyta Csernovicot és azóta Kolozsvárott tartózkodott, ma Besztercére érkezett, hogy felsőbb utasításra folytassa útját Bukovinába és ott elfoglalja hivatalát. Mindenesetre igen kedvező előjel ez is a Kárpátokon túl történetekre vonatkozólag és mindenkinek módjában áll levonni belőle a konzekvenciákat. *Faragó Miklós*

*A kirlibabai ütközet.*²⁷

Beszterce, október 13. (Az Est kiküldött munkatársától.)

A Visó és az Iza mentén betöri orosz csapatok feltartóztatásában és szétverésében fontos szerep jutott azoknak a csapatainknak, a melyek Bukovina délnyugati csücskén keresztül Jacobenyen át Kirlibaba felé vonultak. Ennek a mozdulónak kettős irányú, igen fontos eredménye lett. Kirlibaba Romulyól keletre, a határon, de már bukovinai területen van s m int kiderült, az oroszok egyik oszlopa ezen a tájékon is keresztül akart jutni magyar földre. Az említett hadmozdulatnak egyik eredménye az lett, hogy Kirlibabáhal szembekerültünk a betörni készülő ellenséges csapatokkal, a melyeket itt katonáink teljesen szétverték. Az ütközetet, a mely rövid ideig tartott. F. csendőr alezredes²⁸ vezette, aki kiváló katona és éppen ezért a háború idejére ezredparancsnoksággal bízta meg a hadvezetőség.

F. alezredes egy hegyoldalon, amely a mi elhelyezkedésünkre a lehelő legjobb terep volt, földött pozícióba állíttatta fel ütegeinket, úgy hogy az ellenség oldaláról teljesen láthatatlanok voltak. A meredek hegyoldal szűk szakadéokban folytatódott. A szakadék másik emelkedő oldalának tetején, amely légvonalban alig néhány száz méternyire volt ütegeinktől, régi rossz mozsarakat helyeztetett el a parancsnok, azok mögött pedig gyalogságunk fejlődött jel a lehető legkitűnőbb, természetes fedezék mögött. Az ellenség felől nézve elhelyezkedésünket, tehát az első sorban állottak a régi rossz mozsarak, a mögött következett gyalogságunk s még tovább mögötte állottak ütegeink. Az ellenség, amely előrevonulásában csak kisebb, előőrsi szolgálatokat teljesítő osztagainkra talált, akadálytalanul nyomult ütegeink irányában, mert előőrseink a parancs szerint alig

egyikét lövés leadása után látszólagos meneküléssel hátrállak. Mikor az ellenség, a mely már abban a hiszemben volt, hogy másnapra Erdélyben lesz, a megfelelő vonalba került, megszólallak a rossz mozsarak. Az oroszok ágyúzni kezdték ezeket az értéktelen fegyvereket. Vagy húsz percig tartó ágyúzás után a parancs szerint elhallgattak a mozsarak, ami azt a hitet keltette az oroszokban, hogy ők lőtték szét a mi ütegeinket.

Nagy diadallal rohanták meg erre a mozsarakat s abban a pillanatban, amikor csodálkozással kellett látniuk, hogy ott értéktelen játékszereket zsákmányollak, a szomszédos hegyoldalról megdördültek a már előre beállított, igazi ágyúink, s azzal egyidejűleg gyalogságunk is megnyitotta a tüzet. Csak néhány percig tartott az egész, s az oroszok legnagyobb része holtan, vagy sebesülten feküdt a harctéren. Aki élve maradt, az elképzelhető legvadabb, fejvesztett futással menekült. Itt tehát sikerült megakadályoznunk egy újabb orosz betörést, ami megfelelő erősségű csapatok elhelyezése után most már továbbra is lehetetlen-ség. Ez volt egyik eredménye ennek a hadmozdulatnak, ami azonban itt nem ért véget. Csapatunk az oroszok szétverése után nyugatra tértek és a Visó völgyében haladnak előre mindaddig, amíg balszárnyunkkal összeköttetést nem találtak; a Romulyból észak felé nyomuló csapatainkkal, a melyek szívós kitartással kergettek maguk előtt a Beszterce-Naszód megyébe betört oroszokat. Az összeköttetés csapataink között létrejött, a minek az lett a következménye, amint azt már előbbi sürgönyeimben jelentettem, hogy az oroszok elől minden irányban elzártuk az előrenyomulás útját. Az ellenségnek a lehető leggyorsabban kellett menekülnie, hogy még idejekorán egyesülhessen a Kőrösmezőnél visszavonuló oszlopával. Minthogy az oroszok rendetlenül, pánikszerűen futottak, az előrenyomulás előkészítése céljából szélhelyezett apróbb csapatrészeikkel nem tudták összeszedni s ezek vagy fogságba kerültek, vagy a kietlen, semmiféle élelmet nem nyújtó hegyek között kell elpusztulniuk. *Faragó Miklós*²⁹

*

Gyulai dilemmájára visszatérve kevés olyan korabeli, vagy kései töprengés olvastam, amely felmérte volna, hogy milyen szorult, mi több, extrém helyzetben voltunk azon a száz évvel korábbi őszutón, sokat emlegetett győzelmeink dacára. *A volt persze múlt, az idő átírta, de a momentum valós értelmezéséhez fontos.*

Burián István, akinek naplóját többször hívtam tanúnak³⁰ az események hátterének értelmezéséhez, most is kisegít.

Erdélyben az 1914 tavaszán érvényben volt mozgósítási és felvonulási előkészületek szerint az Oroszország elleni felvonuláskor, addig, amíg Románia magatartása nem tisztázódik, az 1. (bécsi) és 40. (brünni) Landsturm dandár, a négy erdélyi honvéd gyalogezred népfelkelőiből kiállított, kolozsvári 103. népfelkelő

dandár, a 12. (nagyszebeni) menetdandár, és a 9. és 10. honvéd menetzred vonulna fel, illetve maradt volna vissza.³¹ A háború kitörésekor azonban Románia semlegessége biztosítottak látszott, a hadsereg-főparancsnokság tehát ezeket az erőket is a hadszíntéren alkalmazta. Ilyenképpen Magyarország Romániával határos területe teljesen védtelenül állt. Erdély határait csak csendőrség őrizte, belsejében csak a póttettek voltak: 24 és 1/4 pótzászlóalj, 2 és 1/2 lovas pót-szászad, 6 pótüteg s ezenkívül kb. 2000 főnyi vasút- és határbiztosító csapat állt rendelkezésre.³²

A király szeptember 28-án jelentést kér arról, hogy mi történik a veszélyeztetett Erdélyben: „A hadsereg-főparancsnokság tegyen mielőbb jelentést, hogy ... milyen katonai rendszabályokat tart indokoltnak és kivihetőnek. Afelől is biztosítva óhajtok lenni, hogy az erdélyi katonai vezetés megbízható és ügyes kézben legyen.” (Politovszky 24.) Frigyes főherceg a monarchia hadseregének főparancsnoka postafordultával, távirati jelentésben válaszol: „2674 hdm. a hadsereg. főparancsnokság az erdélyi katonai rendszabályok tervezetét elkészítette, az október 1-jére érkezik meg Felsőged katonai irodájába. Kérem jóváhagyásukat, mire az utasítások a designált³³ parancsnoknak, Pflanzert tbk-nak Wienben azonnal kézbesíthetők. Frigyes főherceg s. k.”

A Felsőged október 3-án jóváhagyta az Erdély védelmére készült tervezetet³⁴ és elrendelte, hogy Pflanzert tbk. a katonai irodának közvetlenül is jelentsen.

A közös hadügyminiszter szeptember 29-én kelt rendeletéből³⁵ tudjuk, hogy a Felsőged „kegyeskedett kinevezni Sóos Károly vkt. ezredest az erdélyi haderők parancsnokává és vezérkari főnöke gyanánt”. A parancsnoknak alárendeltnek Schreitter Ferenc altábornagy, a nagyszebeni katonai parancsnok és vezérkari tisztje, Sostarich Erich vkt. alezredes. A rendelet egyik mellékletéből kiderül, hogy a hadsereg-főparancsnokság véleménye szerint nem zárható ki „a közel jövőben román csapatok valamilyen ürügy alatti »békés« bevonulása a nagyszebeni katonai parancsnokság területére”. Ennek a veszélynek az elhárítására rendelkezik a Felsőged által jóváhagyott és korábban említett utasítás. Sóos ezredest a 4. hadsereg-parancsnokság haladéktalanul Bécsbe vezényeli, hogy a hadügyminisztériumban vegye át a kivételes állapot elrendelésére kidolgozott intézkedést, „csatolva egy helyzettérkép és egy hadrend”.

Az intézkedés szerint a „rendelkezésre álló erő” feladata az, hogy betörés esetén a román csapatok előnyomulását „a legszívósabban feltartóztassa már a monarchia határától kezdve”. Ami a kialakult helyzetből adódik: „Román erők közvetlen behatásának megakadályozása saját hadseregünk jobb szárnyának Felső-Magyarországon át vezető hátsó összeköttetései ellen a munkácsi terület csapataihoz való csatlakozásban, illetve a román erők közvetlen behatásának meg-

akadályozása balkáni haderőnk oldala és háta ellen (Karánsebesen, Temesváron és Aradon át) a temesvári katonai parancsnoksággal egyetértőleg.” Az intézkedésről csak az alkörletparancsnokok „tájékoztatatandók a szükséges mérvben, a csapatok nem. A határon álló összes alakulásokat ki kell oktatni, hogy a harcot csak akkor szabad megkezdeni, ha a határ átlépése a román csapatok által kétségtelen megállapítást nyert... és akkor teljes határozottsággal kell folytatni”.³⁶

Tisza miniszterelnök is bizakodó, hogy végre „gazdája van” Erdély védelmének. Öccsét, Kálmánt azzal nyugtatja meg 1914. október 12-én írt levelében, hogy bár csakugyan meleg helyzet volt, jól jöttünk ki belőle. „Most már egy igen jó benyomást keltő lovassági tábornok kapta meg a főparancsnokságot a máramarosi és erdélyi összes csapatok felett, amelyeknek tulajdonképpeni rendeltetése az lesz, hogy bizonyos benyomást keltsen Romániában. Erre éppen kapóra jön a kisebb orosz csapatok jelenléte, a velük való sikeres harcok növelik csapataink belértékét és jó hatást keltenek Romániában... Máramarosszigetig csak azért tudott legszélső balszárnyuk eljutni, mert kezdetben csak teljesen értéktelen galíciai rutén népfelkelők állottak velük szemben. Most már szét van verve ez az orosz hadoszlop is azt hiszem, kevesen fognak a Kárpátok északi lejtőjére visszamenni. Erdélyig mindössze portyázó kis csapatok mentek át; a beszercei ijedtség majdnem második Pancsova volt. s azzá is lett volna Betegh Miklós kormánybiztos nélkül, aki az első hírre odament és kezébe vette a dolgot.”³⁷

Tisza alaptalanul vádolja a rutén népfelkelőket.³⁸

*

Az október eleji máramarosszigeti orosz megszállással kialakult fenyegető helyzet feloldására, mint korábban írtam erről, Pflanzert-Baltin tábornok, az alig pár napja megalakított *Armeegruppe Siebenbürgen* alakulatait is besorolta egy tervezett hadműveletbe. A megnyugtató romániai hírekre alapozva a vezérkar főnöke október 10-én hozzájárult ahhoz,³⁹ hogy *az erdélyi készenléti csoportot is kivigyék* az uzsoki (máramarosi) harcszíntérre, és elrendeli az általános támadást a Kárpátok átjáróján át a Dnyeszter felé. Az erdélyi csoporttal együtt Pflanzert-Baltin tábornok 62 zászlóaljat, 5. lovasszázadot és 9 üteget állíthatott csatarendbe.⁴⁰

Tisza István magyar miniszterelnök kifogásolta az intézkedést és császárunk és királyunknál méltatlankodott, október 13-án pedig táviratilag jegyzéket intézett a hadsereg főparancsnoksághoz:

„A július 19-én tartott, közös minisztertanácson, felvilágosítást kértem az Erdélyben visszamaradó katonai erőkre vonatkozólag, mielőtt a Szerbia ellen intézett demarche-hoz hozzájárulásomat adhattam volna. Conrad báró Ó Nagyméltóságától azt a választ kaptam, hogy Erdélyben egy magasabb rendfokozatú

tábornok parancsnoksága alatt, mintegy 40.000 főnyi menet- és népfelkelő alakulás marad vissza, némi tüzérséggel, mely erő román támadás esetén képes volna arra, hogy a román hadsereget, ha nem is győzelmesen feltartsa, legalább előnyomulásait meglassítsa.

Ezen megnyugtató nyilatkozat alapján jutottam abba a helyzetbe, hogy akciónként a felelősséget vállalhassam, és ámbár a magasabb rendfokozatú tábornok kinevezése elmaradt és a visszahagyott zászlóaljok száma 25-re apadt,⁴¹ emiatt nem tettem lépéseket, mert én is arra helyezem a fősúlyt, hogy a nagy háborúban győzzünk és minden rendelkezésemre álló eszközzel hadvezetőségünknek és hadseregünknek csodálatra méltó erő kifejtését támogatni akarom.

Amint azonban a helyzet Romániában mind élesebbé vált és Erdély északkeleti szegélyén orosz csapatok mutatkoztak, a legnagyobb örömmel üdvözöltem, hogy Pflanzer báró lovassági tábornok főparancsnokká kinevezetett és az Erdélyben állomásozó csapatok intenzív kiképzését és erőteljes alkalmazását kezébe vette. Őfelsége értesített, hogy Pflanzer tábornok megbízatásának éppen az a fő célja, hogy a megfelelő katonai rendszabályok alkalmazása Romániára kellő befolyást gyakoroljon és Ő Felsége parancsára keresett fel engem Pflanzer báró, hogy velem a továbbiakat megbeszélje, minél mindketten egyetértettünk abban, hogy ezeket a csapatokat megfelelő helyeken összpontosítani kell, nagyobb kötelékekben való gyakorlati kiképzés végett, avégből, hogy magasabb kiképzést, nyerjenek, a románok szemében nagyobb hatást keltsenek és megmutassák nekik, hogy Erdélyben való bevonulásukat nem történik ellenállás nélkül. Erre a célra az ezt közvetlenül követő orosz betörés kedvező alkalmat nyújtott.

A munkácsi és nagyszebeni katonai körleteknek Pflanzer lovassági tábornok vezetése alatt egyesített csapatai most Magyarországot, Bukovinát és a csatlakozó. kerületeket megtisztíthatnák az ellenségtől, megverhetnék az ottani alárendelt erejű orosz csapatokat, miáltal nagyobb harckészséget és önbizalmat nyerének és azután Erdélyben és Bukowinában elhelyezve, felbecsülhetetlen értékű politikai nyomást fejtenének ki. Míg ellenkező esetben, ha ezek az összes csapatok a nagy hadműveletekhez vonatnak be, Erdély csapatoktól teljesen mentesítve nyitva áll még kis román csoportok erőszakosságai előtt is, ami annyira izgatná Románia kapzsiságát és amit az orosz ügynökök annyira kihasználnának, hogy én ezen helyzet teljes kiszámíthatatlan politikai következményeiért, nevezetesen most közvetlenül a trónválasztás után, a felelősséget nem vállalhatnám.

Katonai szempontból is fontosabb ezen területeken meglehetősen nagyszámú csapatot tartani, melyek még nem képeznek hadműveletekre alkalmas hadsereget, mint azokat a nagy háború céljára alkalmazni, ami ha nem csatlódom azzal a hátránnyal is járna, hogy ezáltal sok az első vonalbeli csapat

pótlására szánt menetzászlóaljat kellene önállóan alkalmazni és ezzel eredeti rendelkezésétől elvonni ami törzs csapataink állandó harci értékét csökkenthetné.

Én kezdettől fogva egész meggyőződéssel helyeseltam hadvezetésünk felfogását, mellyel hadműveletekre alkalmas hadseregünket Oroszország és Szerbia ellen bevetette és azt hiszem, most is teljes Összhangban állok a katonai nézőponttal, ha azt kérem, hogy egy számbeliileg nem nagyon számottevő csapatnak bevetése miatt, ne tegyük ki az országot annak, hogy az egész román hadsereg a nyakunkra jöjjön.”

Tisza másnap telefonüzenetben Burián Istvánnal is megosztotta aggodalmait: „Abban Ő Felségének igaza van, hogyha megverjük az oroszot nem fognak a románok megtámadni, akár két, akár negyven zászlóaljunk van Erdélyben. Ha pedig teljesen megvernek az oroszok, akkor reánk vetik magukat akármilyen Erdélyben a katonai szituáció.

Csak azt nem veszi Ő Felsége figyelembe, hogy van középút is. Változó szerencsével, végleges eredmény nélkül folyhat a küzdelem az oroszokkal és ennek fordulatai között ismétlődhetnek olyan momentumok, amikor újból sikerülhet az orosz agitációnak a romániai hangulatot felizgatni.

Ilyen körülmények között döntő fontossággal bírhat az, vajjon teljesen védtelen-e Erdély, vagy olyan számottevő seregünk van kéznél, amely első perctől fogva harcra kényszeríti a betörő román sereget és aránylag csekélyebb elsőrendű csapattal megerősítve, amely pld. bizonyos körülmények között a szerb harctérről elvonható lenne, sikerrel tartóztathat fel két-három román hadtestet.

Erdély teljes védtelensége s a magyarságnak ebből folyó nyugtalansága olyan attrakciót gyakorolhat a román kapzsiságra, amely ilyen körülmények között eldöntheti ellenünk Románia állásfoglalását, amellelt, valósággal felkínálja a Romániával határos Szeben, Fogaras és Huny ad megyei havasokat olyan puccs megpróbálására, amelynek politikai következményei abszolúte kiszámíthatatlannok lennének.

Teljes meggyőződésből megteszek mindent a hadsereg érdekében; azt tartom én is, hogy a végsőkig meg kell erőnköt feszítenünk és lehetőleg mindent a döntő harctérre koncentrálnunk, de Erdély most kontemplált teljes degarnírozásáért nem viselhetném a felelősséget és álláspontomhoz annyival inkább ragaszkodnom kell, mert az ez irányban kapott formális megnyugtató és ígélet az egész akcióhoz való hozzájárulásomnak előfeltétele volt. Megvárom a főparancsnokságnak választát, s ha az szükségessé teszi, magam is felmegyek Bécsbe. Addig is nagyon kérlek, méltóztassál a megoldást ebben az irányban előkészíteni.”⁴²

*

A hadsereg-főparancsnokság táviratban (3207 hdm. sz.) utasította Pflanzer-Baltin lovassági tábornokot, hogy „a tervezett, messzemenő szervezési igényléseket és előgondoskodásokat a szükséghez kell igazítani”. Egyrészt azért, hogy a menet alakulások csak ideiglenesen állnak rendelkezésre, és azokat szükség esetén a hadsereg pótlásának céljaira kell igénybe venni, másrészt hogy ezek az erők minőségbeli összetételük, kiképzésük és felszerelésük, meg a tüzéség hiánya miatt döntő jelentőségű, nagyobb műveletekre az ellenség teljes értékű csapataival szemben amúgy sem alkalmazhatók.

„A céloknak ezek szerint indokolt korlátozását még az a körülmény is szükségessé teszi, hogy ezen erőknek állandóan készen kell arra maradniuk, hogy a 2675 hdm. sz. irányelvekben lefektetett feladatok végrehajtására kéznél legyenek.” Vagyis hogy „a Kőrösmezőn át, és ettől keletre alkalmazott erők feladatát egyelőre arra kell korlátozni, hogy az ellenséget a Kárpáti szorosokon át visszavessék, a Kárpátokat és Bukovinát az oroszoktól megtisztítsák, míg a Dnyesztertől délre végrehajtandó műveleteknek a kis háború jellegét kell viselni”.

A közvetlen érintett Pflanzer-Baltin is reagál Tisza feliratára az AOK-nak küldött jelentésében: „Tisza sürgönyözi, hogy Erdély kiürítése Románia miatt aggályos. Ófelségének és a hadsereg-főparancsnokságnak azt javasolta, hogy a hadseregcsoport Románia közelében maradjon.

A most szervezett kötelékek vasúti szállítása október 14-en délután kezdődik. A határról semmi nyugtalanító hír. Erdélyben a póttettek maradnak vissza fölfegyverezett kiképzett legénységgel; azon kívül előkészület alatt önkéntes lövésztestület felfegyverzése és szervezése, Werndl fegyverek és lőszer rendelkezésére állnak.”

Becsből az udvarlak katonai irodájának vezetője azt táviratozza (Bécs, udvarlak 75. sz. kt.), hogy „Pflanzer lovassági tábornoknak adott intézkedés, hogy egész erejével a Dnyeszter felé előrenyomuljon legfelsőbb óhajtásra oda módosítandó, hogy az Erdélyből származó csapatok egyelőre az országban maradjanak vissza. Ezek eredeti feladatukat teljesítették, mert Erdély teljes kiürítése a megbízhatatlan Romániát aktív fellépésre hívná ki. A munkácsi katonai parancsnokság rendelkezésére álló erők, Fischer alezredes csoportjával hatásosnak bizonyulhatnak északi irányban.

Fentiek legfelsőbb parancs folytán adatnak ki, tudomásul Pflanzer lovassági tábornoknak is.

Bolfras⁴³ sk. gytbk.”

Legfelsőbb parancsra az AOK Pflanzer-Baltin tbk-nak az október 13-án kelt 3207 hdm. sz. rendelettel korlátozott feladatot még azzal egészítette ki (3210

hdm. sz.), hogy „az Erdélyből származó alakulatok egyelőre az országban hagyandók vissza.” Őfelsége katonai irodájának pedig „kötelességszerűen” jelentette, hogy a valószínűleg megújuló orosz betörések „megakadályozására most már oly gyenge erők állnak rendelkezésre, hogy Erdély biztonsága nincs biztosítva”.

Pflanzer tábornok jelentette, hogy Erdélyből összesen 13 szállítmány indult el, a további csapatszállítást október 14-én 20 órakor beszüntette.

Az Erdélyből származó csapatok felhasználásának kérdése mégsem volt tisztázva, mert e tárgyban Pflanzer-Baltin rákérdezett az AOK-nál: „Az itteni kormánybiztos közlése szerint úgy látszik, hogy Őfelsége irodájának ama rendelkezése, hogy a csapatszállításokat Erdélyből be kell szüntetni, Tisza javaslatának téves felfogásán nyugszik.

Kormánybiztos éppen közli, hogy Tisza ezt holnap Őfelségének személyesen jelenti, kérek tehát a 3207 hdm. sz. kapcsán, mely szerint a nekem alárendelt csapatokból a tábori hadsereg részére csak kisebb pótlásokat kell eszközölni, távirati parancsot, hogy a. 21., 22., 23. és 24. (erdélyi) honvéd menetzászlóaljak tényleg elinduljanak-e északra, vagy sem?”

A válasz Őfelsége katonai irodájától a következő rendelkezés érkezett:

„Őfelsége (a 3210. hdm. sz. távirat második bekezdésére) úgy döntött, hogy az Erdélybe irányuló orosz betörés megakadályozására a Kárpátok területének és Bukovinának megtisztítására az összes Erdélyben álló erők felhasználhatók, de ezeknek a feladat elvégzése után újból Erdélyben kell állaniuk az eredeti feladat céljaira.

Erről Tisza gróf és Pflanzer lovassági tábornok értesítve. Bolfras sk. gyalogsági tábornok.”

A *salamoni* döntésre október 16-án a Pflanzer-Baltin csoportparancsnokság bejelentette, hogy az erdélyi honvéd gyalogezredek IV. menetzászlóaljait kiirányította.

Conrad gyalogsági tábornok emlékirataiban a táviratra utalva megjegyzi, hogy bár szabadkezet kapott a csapatok felhasználására, de egyelőre Erdélyben mégis sok csapat (24–3–5) maradt tétlenül vissza. Hogy „illetéktelen befolyásának a jövőre elejét vegye” Bolfras gytkb-hoz, Őfelsége főhadsegédéhez fordult kérve, hogy „óvja meg a hadsereg-főparancsnokságot a jövőben hasonló, a legnagyobb mértékben aggodalmat keltő beavatkozásoktól.”⁴⁴

Összegezőként: az AOK tehát intézkedett arról, hogy ha majd az erdélyi intervenció csoport elvégezte a dolgát, akkor ismét rendelkezésre álljon Erdély védelmére. Erről a császár és királyunk katonai irodája is nyomatékosan rendelkezett.⁴⁵

Az a helyzet is fölmerült, hogy bukovinai kudarcunk és egy ezt követő, esetleges bukovinai orosz előretörés Erdély határán arra bátorítaná Romániát, hogy csendestársként beszálljon a balszárnnyon és behatolna Erdélybe. Az *Armee-gruppe Siebenbürgen* csapatai tehát mindenképpen vissza kellett, hogy térjenek állomáshelyükre.

Tény, hogy az orosz csapatok egyértelmű jelenléte Kelet-Galíciában, Bukovinában és a Kárpátokban nem kis aggodalmat keltett, leginkább Erdély féltésében. Nem voltak jó válaszaink az év végére sem oldódó általános helyzetünkre. Ábrándjaink és reménykedésünk éltette valamelyest a bizakodásunkat.

Október utolsó hetére kiderült, hogy túlbecsültük az erőnket, a Pflanzer-Baltin hadseregcsoport apró sikerei nem elég ahhoz, hogy erőteljesebben előre toljuk azokat. Az AOK megfelelően értékelte a csoport tábori szolgálatra kevésbé alkalmas csapatokkal elért teljesítményét, de az általános helyzetre való tekintettel (három hadseregünk visszavétele már elkerülhetetlen volt) szükségesnek vélte a csoport erőit a Kárpátok közvetlen védelmére, amennyire lehet, *épségben* megtartani. Az *épség* esetünkben relatív.

A hadsereg-főparancsnokság 1914. október 27-én, a 3645. hadműveleti számú intézkedésében a Pflanzer-Baltin csoport bal szárnyán, a 2. hadsereg *támogatására* előreküldött 55. (Hofmann) hadosztály példáján,⁴⁶ mai olvasatában, a lehető leglogikusabb következtetésre jut.⁴⁷

Azaz ilyen összetételű csapatok első vonalbeli ellenség ellen támadó feladatokra csak kevésbé alkalmasak, hamar elhasználódnak és azután *főfeladatuk* céljaira, a Kárpáti szorosok védelmére nem rendelkeznek elég erővel. A Hofmann csoport bevetése a 2. hadsereg szárnyának védelmére elkerülhetetlen volt... A 2. és 3. hadsereg támadása eddig nem volt képes az ellenség ellenállását védőállásaiban, Przemyśtól délkeletre megtörni.

A Jablonica-szoroson át és az attól keletre előnyomuló csoportok feladatait a 3207. hdm. sz. rendelkezés (az előző fejezetben részletesen) irányelvek szellemében korlátozni kell, „nevezetesen a tevékenységet a Kárpátok hegyvidékén túl csak kis háború formájában (vasutak, műtárgyak elrombolása, rajtaütések stb.) kell kiterjeszteni avégből, hogy az erők ellenséges betörések megakadályozására biztosan rendelkezésre maradjanak.”

Majd egy nappal később (3675. hdm. sz.): „Az ellenség nagy túlereje Oroszországban megakadályozza saját előnyomulásunkat Galíciában kelet felé. Tehát a hadsereg-csoportnak nagyobb szabású támadó vállalatok a Kárpátokon át a Dnyeszter felé és Dolinán át Drohobycz felé sem olyan fontosak már, hogy azok miatt felesleges módon erőket áldozzunk fel... A főerőket úgy kell csoportosítani (tételenen utal a Durski csoport, az 56., 52. és 54. hadosztályokra), hogy azok fő

feladatukat, a Kárpátok védelmét teljesíthessék... Az Erdélyből származó alakulásoknak esetleg sürgős elszállítására is készen kell lenni.”

A forrásként itt idézett Politovszky-dolgozat megjegyzése: „Ez utóbbi mondatnál az a megfontolás vezette a hadsereg-főparancsnokságot, hogy az orosz erők előnyomulása Romániában előreláthatólag újabb megmozdulást fog kiváltani.”⁴⁸ Báró Bolfras gyalogsági tábornok, Őfelsége katonai irodájának főnöke október 29-én táviratban (86 Kt.) figyelmezteti Pflanzer-Baltin lovassági tábornokot, hogy „Románia jelentett leszerelése dacára, újabb jelentések szerint semmiképp nincs kizárva, hogy Erdély ellen akciót tervez.” Pflanzer-Baltin postafordultával visszakérdez: „Kérem közölni, hogy mi áll előtérben? Erdélybe való bevonulás, vagy a Kárpátok tartós védelme, mert ettől függ a csoportosítás és a további magatartás. A két feladatot csak Bukovinának és a Kárpátok galíciai elővidékének feladása által lehet elérni, ha a Kárpátok védelmét a határra helyezzük át.”

Averescu román tábornok elemzése

Averescu román lovassági tábornok emlékirataiban olvasom a 14. szeptember 15./28-ra bejegyzett helyzetelemzését: „...Az utóbbi napok csatározásaiból egyértelműen kitűnik a francia hadsereg taktikai fegyelme, és hogy a németek taktikai fegyelme nem elég a legyőzhetetlenséghez. Eddigi stratégiájuk kudarc, ha taktikailag sem teljesítenek, akkor sorsuk megpecsételődik. Igen valószínű, hogy sok erőt vontak ki a francia frontról és átküldték keltre. Megbocsáthatatlan hiba! Viták következnek, vagyis a támadások szakasza lejárt néhány múlt sikerekkel, messzemenően kevesebb, mint ahogyan azt a német hadsereg főparancsnokság várta. A poroszországi offenzíva sem tűnik sikeresebbnek. Rövid előnyomulás után megálltak és azt minden bizonnyal visszavonulás követi olyan mértékben, ahogyan az oroszok Szilézia felé tartó főtámadása felpörög.

Most az oroszok nagyon erőteljesen nyomulnak előre középen és a balszárnyon, határozottan bementek Galíciába, elfoglalták Lemberget és megállás nélkül haladnak a Kis-Kárpátok gerince felé. Az osztrákok rendetlenül vonulnak vissza és alig tudják az egyensúlyukat megtartani itt-ott a Kárpátokban, azokra az előnyös állásokra támaszkodva, amit a szorosok és hágok oltalma lehetővé tesz.

Nehezen fog Ausztria újra talpra állni az elszenvedett vereségek után. Ha most Erdélyben lennének, késedelem nélkül kezet foghatnánk az oroszokkal. Így azonban, legkevesebb két hónap késében... rengeteg dolog történhet két hónap alatt! Egyesek az azonnali beavatkozásunkat sürgetik. Ezek között a legtüzesebb Nicu Filipescu. Hosszú beszélgetésem volt vele ez ügyben. Nyilvánvaló, hogy az azonnali hadba lépés, de csakugyan az azonnal, sok előnnyel járna, mert jobban

összekuszálná az osztrákok hátát és oldalát. Nem lennénk abban a helyzetben, mint, ha már a kezdet kezdetén bementünk volna Erdélybe. Akkor, amikor elkezdődött a verekedés Belgiumban és Kelet-Poroszországban. Most sem előnytelen a helyzet, és nem vagyok bizonyos abban, hogy a jövőben ez számunka megismétlődne. Vállaltam, hogy kidolgozom a mi támadásunk tervét arra az esetre, ha az oroszok bemennek Lembergbe.”

A tábornok kételkedik abban, hogy jelen helyzetében a román királyi hadseregnek elég ideje lenne arra, hogy az elhatározástól hadrendbe is álljon. Ez időben a monarchia könnyedén átcsoportosíthatna. Mint ahogyan majd tapasztaljuk/tudjuk, két év telt el addig, míg az esélyek latolgatásától a román haderő vállalkozott a háborúba lépésre. Az viszont kétségtelen, hogy valós veszélyben voltunk Erdélyben, Damoklész kardja ott lógott a fejünk és a Kis-Kárpátok fölött. Annál is inkább, hogy a kérdés – menni, vagy kivárni – visszatér I. Carol király halála után egy szűk héttel később, majd október 30-án: „Politikusainkkal (Take Ionescu, Nicu Filipescu) ismét téma volt az indulásunk. Fenntartottam a véleményem. Kétségtelenül eldöntötték, hogy az osztrákok oldalán semmiképp, csak ellenük fogunk beavatkozni a háborúba, de csak akkor, ha elkerülhetetlenül szükség, és nem télvíz idején.”⁴⁹

*

Külgyminiszterünk, von Berthold gróf szerbiai győzelmeinkkel várja a feloldást, von Hötzendorf az oroszok legyőzésében reménykedik.

A valós helyzet viszont többször is átírta ezeket az intézkedéseket.

Jegyzetek

- ¹ Feltételezhetően Romoly (rom. Romuli) községről van szó, Hordó fölött 23,5 kilométerre északi irányba, még mindig Beszterce-Naszód megyében.
- ² Lehoczky... I-II: 175
- ³ *A Világháború... 6. 281–282.*
- ⁴ *Lukács Béla* 66–69.
- ⁵ Személyére nincsenek adataim.
- ⁶ Hordó (románul 1925-ig Hordău, német Faassendorf) falu Erdélyben, Beszterce-Naszód megyében. Besztercétől 36,6 kilométerre északi irányban, a Visó völgyébe átvezető országúton. A falu mai neve *Coșbuc*, névadója a faluban született George Coșbuc (1866. szeptember 20. – 1918. május 9.) román író, költő, műfordító.
- ⁷ A kolozsvári 21., a dési 32. és a marosvásárhelyi 22. honvéd pótzászlóalj.
- ⁸ A 9. honvéd huszárezred pótszászáda.
- ⁹ Nemes Ede (1858? – 1916. febr. 29., Kolozsvár) címzetes altábornagy. Törzstiszti, illetve tábornoki előmenetele: 1895. nov. 01. őrnagy, 1899. máj. 01. alezredes, 1902. nov. 01. ezredes, 1908. nov. 01. vezérőrnagy, 1912. dec. 30. címzetes altábornagy. 1895. dec. 1. és 1897. szept. 25. között volt a m. kir. kolozsvári VI. (később V.-re átszámozott) honvédkerület segédtisztje. A székesfehérvári V. honvédkerületi parancsnokság segédtisztje beosztását 1899. máj. 21. és 1902. jún. 09. között töltötte be, majd 1908. márc. 28-ig a m. kir. nagyszombeni 23. honv. gyalogezred parancsnoka volt. 1908. márc. 28. és 1910. febr. 06. közötti időben pedig a m. kir. 78. honv. gyalogdandár parancsnoka. Ezt követően nyugdíjazásáig, 1912. szept. 20-ig a 74. honv. gyalogdandár parancsnokaként szolgált. A világháború kitörésekor szolgálatra jelentkezett és 1914 augusztusában kinevezték az V. kolozsvári honvédkerület parancsnokává. E beosztást 1915 októberéig töltötte be, majd feltehetően egészségügyi okból felmentették. Pályafutásának az 1916. febr. 29-én, Kolozsvárott bekövetkezett halála vetett véget. (HL AKVI 46872, és Dr. Kiss Gábor százados, főlevéltáros tájékoztatása alapján.)
- ¹⁰ Fejérváry Jenő földbirtokost az 1910. február 25-i minisztertanácsi ülésen javasolták főispáni kinevezésre. 1915 októberéig volt Beszterce-Naszód vármegye főispánja. Alispán Láni Godófréd.
- ¹¹ A 32. honvéd gyalogezred és a cs. és kir. 63. gyalogezred pótszászádáról van szó. Békeidőben a m. kir. 32. honvéd gyalogezred IV. zászlóalja, illetve a cs. és kir. 63. gyalogezred ezredparancsnoksága és három zászlóaljának az állomáshelye Beszterce. A 63-ok I. zászlóalja Mostarba volt kiküldönve. 1914. szeptember végén, október elején a 32. gyalogezred a keleti fronton visszavonulóban van a Dunajechez, október 4-én indul támadásra Jaroslau felé és 7-én kel át a San folyón. A 63-asok Felsővízköz (szlk. Svidník) – Zboró (szlk. Zborov, község Szlovákiában az Eperjesi kerület Bártfai járásában, Bártfától 9 km-re a Kemenica patak völgyében) vidékére vonultak vissza szeptember 12. után, ahonnan szeptember végén indulnak újabb támadásra a Dukla-szoroson át.
- ¹² Dés a 32. honvéd gyalogezred-parancsnokság és I. zászlóaljának állomáshelye.
- ¹³ Feltételezhetően Romoly község.
- ¹⁴ *A Világháború... 6. 281–282.*
- ¹⁵ Nagybocskó (ukránul Великий Бичків / Velikij Bicskiv / Velykyy Bychkiv), szlovákul Bočková, románul Bocicoiu Mare) falu Ukrajnában, Kárpátalján, a Rahói járásban. Técsőtől 36 km-re keletre, a Tisza jobb partján fekszik. A régi Nagybocskónak a Tisza jobb partján a Szopurka folyó torkolatánál fekvő, Csehszlovákiához, majd később Ukrajnához került része. A mai Nagybocskó az egykori Nagy- és Kisbocskóból áll, míg a Tisza bal partján fekvő egykori Németbocskó, ma Újbocskó (Románia).
- ¹⁶ Ezek a mi részletes térképeink fényképmásolatai voltak, melyekhez csak illegális úton juthattak az oroszok. A térképeken a helynevek cirill betűkkel voltak írva, s egészen a Szolnokig húzódó terepet ábrázolták. Ebből megállapítható, hogy az oroszok már a háború elején el akarták ezt a területet érni. Végcéljuk, mint ma az orosz leírásokból tudjuk, Budapest elfoglalása volt. 1915 áprilisáig több ízben megkísérelték az oroszok, hogy betörjenek Magyarországra, de ezt a Kárpátok gerincén meg tudtuk akadályozni. Különösen a téli csatákban voltak nagy veszteségeink, különösen a sok fagyási esetek miatt. (LB)

- ¹⁷ Lukács Béla altábornagy kéziratos emlékirata.
- ¹⁸ *Betegh Miklós*: Erdély a háborúban. Néhány erdélyi adat az 1914–1917. évek történetéhez. Erzsébet könyvnyomda Rt. Kiadása. Diciosanmartin – Dicsőszentmárton 1924. 28-35. o. (A továbbiakban *Betegh* 1924:). *Betegh Miklós* (Nagybánya, 1868. január 10. – Nagyvárad, 1945. április 19.) jogász, politikus. 1910-ben Torda-Aranyos vármegye főispánja. 1914-től kezdve – mint Tisza István bizalmasa – Erdélynek, majd a Bánságnak is kormánybiztosa. 1918 után az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség elnöke.
- ¹⁹ Gróf Meran és a bukovinai menekülés. Egyik ilyen besztercei utam alkalmával ismerkedtem meg gróf Merannal, Bukovina helytartójával, ki az oroszok nyomásának engedve, Csernovitzból előbb Dorna-Watrára, majd Besztercére vonult vissza. A kormány rendeltéből támogatnom kellett a bukovinai menekülőkhöz hátravonulását. Sok száz fuvarral voltam segítségökre, miért nemcsak Meran volt hálás, hanem az osztrák kormány is köszönő iratot küldött nekem. *Betegh* 1924: 34.
- ²⁰ Rekvirálni.
- ²¹ Vö. *Sütő kézirat*. Vö. *Deseő Lajos*: Az 1914-17. évi osztrák-magyar–orosz háború. Debrecen, 1925. 48-50.
- ²² Következő könyvem tárgya. Munkacíme: „A sors kereke a végzetre forog?” III. Könyv – Erdély háborúja.
- ²³ Telcs (románul: Telciu, németül: Teltsch) falu Erdélyben, Beszterce-Naszód megyében. A Cibles délkeleti, a Radnai-havasok délnyugati lábánál, a Szalóca bal partján, Naszódtól 21 km-re, északra fekszik.
- ²⁴ *Népszava*. 1914. október 9.
- ²⁵ Uo. a 2. oldalon. Faragó Miklós (1884–1972) magyar újságíró, könyvkiadó. 1910-től a forradalmak végéig *Az Est* munkatársa volt. 1920-ban Kolozsvárra költözött, ahol megalapította a Pallasz Könyv- és Lapterjesztő vállalatot, amelyet jelentős méretekre fejlesztett ki.
- ²⁶ Báránykő (rom. Tihuca, Piatra Fântânele), Beszterce-Naszód megyében. Besztercétől 45 km-re az E58-as úton. Az út 1201 méter magasan, a Tihuca-hágón vezet át Bukovinába.
- ²⁷ *Az Est*. Szerda, 1914. október 14.
- ²⁸ Fischer Ede ezredes a cs. kir. 13. sz. országos csendőrpapancsnokság parancsnoka Csernovciban. Osztálypapancsnokságok voltak Csernovciban (törzs), Radaucan, Szucsáván, Kimpulungon és Wiznitzbe. *A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve*. 1914. 168.
- ²⁹ Faragó Miklós, 1902-ig Schnitzer (1884–1972.) magyar újságíró, könyvkiadó. 1910-től a forradalmak végéig *Az Est* napilap munkatársa volt.
- ³⁰ *Kosztai István* (2014): „A sors kereke a végzetre forog?” I. könyv: 1914 – Sodrásban.
- ³¹ *Rudolf Kissling*: Vorbereitungen Oesterreich-Ungarn für einen Krieg mit Rumänien. HL TGY 46. 2.
- ³² *A Világháború... 6*: 51. A helyzet feloldásának aggodalma nem új keletű „1868-ban Brătianu János miniszterelnök orosz segítséggel Erdély meghódítására gondolt. A helyzet még éveken át olyan bizonytalan, hogy gróf Andrássy Gyula a lakosság megnyugtatóására egy-két (magyar) ezredet kíván áthelyeztetni Erdélybe, sőt báró Kuhn közös hadügyminiszter az 1870 nyarán tartott közös miniszteri értekezleten szükségesnek látta indítványozni az erdélyi honvédségnek a tiroli lövészcsapatok példájára való megszervezését, úgy hogy a sorkatonaságnak 20 zászlóalj honvéd legyen segítségére.” Nagy 4–5.
- ³³ Itt: kijelölt
- ³⁴ k. u. k. Armeeoberkommando zu Op. N. 2675. Instruktion für die Veteidigung des Mil. Terr. Bereiches Nagyszeben gegen einen rumänischn Einbruch.
- ³⁵ Präs. 30/9/1914. K. M. Präs. Nr. 13587. Slameczka alezredes telefonüzenete, október 1-jén este 7-kor. Kriegsarhiv Wien
- ³⁶ *Politovszky* 28.
- ³⁷ TIÖM 2. 395. sz. levél. 215.
- ³⁸ Vö. *Tutuskó Ágnes*: A kárpátaljai rutén nép reakciója az 1914–1915. évi orosz betörésekre. ProMinoritate 2012. 02. 04. *Tutuskó Ágnes*: Az 1914–1915. évi orosz betörések nemzeti-ségpolitikai vonatkozásai. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2016. Suslik Ádám: Az Osztrák-Magyar Monarchia rutén katonasága az első világháborúban. Suslik Ádám: Adalékok Kárpátalja XX. századi történetéhez (1914–1915). Acta Academiae Beregsasiensis 2011/2. 155-163.

³⁹ AOK. Op. 3010. 8/10.1914.

⁴⁰ *Kissling* 7.

⁴¹ Conrad tb. ehhez a következő megjegyzést fűzi: „Tisza gróf elfelejti, hogy július 19-én csak a szerbiai háborúról volt szó, amint Oroszország fellépett az Erdélyre vonatkozólag tett koncessziót természetesen meg kellett változtatni.”

⁴² TIÖM 2. 223.

⁴³ Arthur Heinrich Bolfras Freiherr von Ahnenburg (1838 – 1922) ez időben osztrák gyalogsági tábornok, 1916. február 26-ától vezérezredes. 1889 májusától az uralkodó katonai irodájának vezetője lett, s még ebben az évben I. Ferenc József főhadsegédje. Főhadsegédi egyenruháját élete végéig viselhette. 1904-ben kapott bárói rangot. Az első világháborúban nem vett tevékenyen részt, csupán koordinátori feladatokat látott el. 1917. február 1-jén rendelkezési állományba helyezték. 1918 decemberében ment nyugdíjba.

⁴⁴ *Conrad AMDZ* V. 151.

⁴⁵ Mil. Kanzlei S. M. Nr. 75 res 16./10.1914.

⁴⁶ Hadrendjét megtaláljuk az ezt megelőző fejezet végén!

⁴⁷ *Politovszky* 67.

⁴⁸ *Uo.* 70.

⁴⁹ *Averescu* 38.

7. Karácsony a Kárpátokban

„Otthon csendes, szomorú karácsony volt. Nincs senki, akinek ne lenne már pótolhatatlan vesztesége.”¹

*

Az október 4-én a Kárpátokra támaszkodó jobb szárnyon a Przemysl körüli ostromgyűrű feltörésére indult támadásaink eljutottak a San folyóig, a megszept orosz csapatok rést nyitottak nekünk. Ez annyira felbátorított bennünket, hogy már indultunk volna tovább Lemberg felé, régi dicsőségünk keresésére. Egy hét alatt viszont kiderült, hogy a diót föltörtük ugyan, de mihaszna, a Sanon sem a 3., sem a 4. hadseregünk nem tudott átmenni. Egy visszhangos ütközet lett belőle Chyrów körül. Elakadtak a főcsapást követő jobb szárnyon az ostromból kiszabadult erődöktől délkeletre a 2. hadsereg csapatai is, nem voltak pótlásaink sem a szükség szerint. Kifulladtunk. A Chyrów alatt elért reményeinket elsöpörte az orosz 8. hadsereg ellentámadása.

Balsiker, könyvelte el a hadvezetés, bár egy hétig még érvényes volt az előnyomulási parancs, vissza kellett fordulni. Az november 2-i, rendetlen újraforduláskor az Uzsoki hágóról indult erdélyi honvéd hadosztályunk és a csoportban harcoló szegedi népfelkelő dandárnak alig maradt két zászlóaljnyi csatára október végére. Ami a visszavonulásunkat akadályozta volna, az ottmaradt a csatátéren, fogoly, hadiszer, borjú, majdnem minden.²

A hadiszerencse nem volt velünk Iwangorod környékén sem, 1. hadseregünknek is fordulnia kellett a 9. német hadsereg kényszerhelyzete miatt, alig sikerült megállni közösen Krakkó alatt, a többieknek a Kárpátokban kellett ismét megkapaszkodni. Veszett természetesen végképp Przemysl és a had hozzátvetőlegesen 40 százaléka.

A fáradt, csüggedt 2. hadsereget eltoltuk az arcvonal északi részére, kiségeteni az 1. és 4. hadseregünk megingását a német szövetségest támogató, Lódz alatti presztízscsatában.

A Kárpátokban visszatért a fenyegetés, és az erdélyi 38. honvédhadosztály megfogyva ugyan, de megtörve nem. Az erdélyi 16. menetezredünk a még nyitott résen, kapuzárás előtt Przemyslbe vonult be. Az Ung völgyében három népfelkelő dandár (1. és 2. bécsi Ldst. dd., meg a 102. npf. dandár és hozzá beosztva egy zászlóalj, a 40. Ldst. dd. maradványa) és a 8. lovashadosztály³ segített az erdélyi honvédeknek. A 2. hadsereg arcvonalát az Ung völgyétől Zboróig a 3. hadsereg vette át. Az arcvonal jobb szárnyán ügyeskedő Pflanzner-Baltin hadcsoport

helyzetét az előző fejezetben leírtam. A csoportparancsnokság Nagyszebenből előbb Déstre, október utolsó hetében Máramarosszigetre költözött.

Az AOK is hátrament Teschenbe, és annak reményében, hogy minden arconlón kitartunk – a 3. hadsereg volt igen lerongyolódott állapotban –, újabb offenzíva tervezetésekbe kezdett.

Mindent előlről kellett kezdeni az egyre kényelmetlenebb télidőben.

A hadtörténelmi irodalom merésznek, vakmerőnek, de leginkább kétségbeesettnek minősíti – utólag persze – az új tervet, ami lényegében a Krakkót fenyegető orosz előnyomulást kívánja megállítani. Érdekes. Még mindig a német szövetséges bizonytalankodásaihoz igazítjuk a dolgainkat, bár nyakunkon a Kárpátokon belül a veszély Homonnától Kőröspatakig a Duklai-hágón, Uzsok felé egyértelműen.

Az első nekifutásban nyilvánvalóan katonai megfontolásból, de Tisza miniszterelnök állhatatossága folytán is *Erdély védelmére* felállított Pflanzner-Baltin-hadcsoport több mint 5000 harcos veszteséget jelentett, és a teljesítőképesség határán billegett. A pótlásokat már csak a népfelkelők módosított felső évjárai határán tudtuk összeszedni, mi több, *a népfelkelő hadtáp* alakulatokat is be kellett vinnünk a rajvonalba, hogy megálljunk Toronyától a Román Királyság bukovinai határáig. Vállalnunk kellett katonásan az új tervet a gondviselésben bízva.

Krakkó, Chabówka körzetéből Lapanów–Bochnia, illetve Limanówa (németül Immenau) volt az *új irány*.⁴ Két, igen érdekes könyv foglalja össze a lapanów–limanowai ütközet⁵ hőstörténetét.⁶

Nem időzöm el fölötte, csak annyira, hogy kiemeljem a november 26. és december 11. közötti eseménysorból a mi, erdélyi seregrészeink több helyzetben is fontos jelenlétét.⁷ Leginkább az erdélyi 38. *honvédhadosztály* 8 zászlóaljának és az ugyancsak erdélyi 5. honvéd, a közös 34. ágyúserezd egy-egy osztálya, meg a fél 12. tarackos menetűteg beérkezését az ütközet színterére még jó időben ahhoz, hogy az oroszok elálljanak előnyomulások folytatásától.

A történet az Ung völgyéből folytatódik.

*

November közepén még nem egyértelmű a határ kulcsfontosságú védállásainak a birtoklása. December 16-án a beérkező erdélyi 76. dandárunk visszaveti a toladó ellenséget a Wolosátén át.

A 102. népfelkelő ezred, amely Patakfaluról indulva Ustrzyki Górnera,⁸ az elenség hátába tart. Már déltájt elérte a határgerincet, ott toporog és elmulasztja az alkalmat nagyobb eredmény elérésére – olvasom a hadosztály kéziratosa, korábban is idézett történetében. Az oroszoknak kétszáz fogoly árán sikerült a kész csapdából kivonni és észak felé elvonulni.

A két bécsi Landsturm dandár a délután folyamán majdnem harc nélkül kiűrti az uzsoki állást és a 2. az Ung völgyén, az 1. a Tihán át visszavonul. Bizonytalan a helyzet.

„Ezekkel a Landsturm dandárokkal a felsőbb parancsnokságok úgy számoltak, mint komoly egységekkel, holott a harcértékük egyenlő volt a cseh csapatokéval, de ezek nem az ellenség, hanem a konyha felé szöktek – bosszankodik Szakall Kálmán, a hadosztály és a csoport vezérkari főnöke. Alig lőtt feléjük a muszka néhány srapnelt, már kisebb-nagyobb, olykor szakasz erejű csoportokat lehetett látni visszazárlingózni. Ha kérdezték tőlük, hogy hová mennek, a válasz az volt, hogy Zur Küche. Miért is? Wir sind zersprengt⁹ – volt a válasz.

Nem győztük őket összeszedni és visszatoloncolni. A legutóbbi eset azonban már tűrhetetlen volt, mert minden különösebb ok nélkül megszaladtak, cserbenhagyva dandárparancsnokukat is, aki a segédtsíztjével együtt fogságba is került. Egyes részek Ungvárig futottak. Példát kellett statuálni. A díszes társaság Kisberezán¹⁰ lett összegyűjtve, és minden 30-ik kiválasztva főbelövésre. Az egész végrehajtási komédia végig lett játszva a tüzelésig, de ekkor Báró Josika János főhadnagy, parancsórtsízt megjelent vágatva a kegyelmi iratot lobogtatva. Elbeszélése szerint a delikvensek majd széjjeltépték lovastól örömeikben.”¹¹

A történetnek van egy közvetlen szereplője, Tulics Kálmán, volt m. kir. csendőrr törzsőrmester, a 38. honvéd gyaloghadosztály tábori bíróságának jegyzőkönyvvezetője. Érdekes részletei okán olvassuk el az ő tollából is a kínos esetet:

„1914. évi november hó 22-én, Nagyberezna és Kisberezna.

Réggel 7 órakor engem is kirendeltek Kisbereznára, ahol a 12 bécsi Landsturmon a lövés általi halálbüntetést végre kellett hajtani... Valamennyien bécsiek voltak, neveik a következők: Toifl Henrik, Kühnel Leopold, Winternicz Max, Pierbauer Franc, Gold Leopold, Kohn Oszkár, Guber Ignác, Teichmann József, Gatter Adolf, Grün József, Kautbl Henrik és Bros József. Valamennyi családapa, 2-5 gyermekkel bírók. Csakhamar kiérkezett Apáthy százados-hadbíró úr autón, és a környékről ide rendelt csapatok, melyeknek szemeláttára volt megtörténendő a lövés általi halálos ítélet végrehajtása.

Az egyik delikvens nekem – ki a törzsfoglárt helyettesítettem – azon óhaját fejezte ki, hogy halála előtt papot szeretne, kinek meggyónni és áldozni akar. Ezen kívánságát Apáthy százados úrnak jelentettem, ki megbízott, hogy hívjak papot. Azonnal siettem a paphoz, de az – éppen vasárnap lévén – ekkor a templomban istentiszteletet tartott. Oda mentem, s miután az ügy felette sürgős volt, a noteszemből kitépett lapra a következőket írtam: Főtisztelendő úr! Tizenkét halálra ítélt emberből az egyik, utolsó órájában, főtisztelendőségedet óhajtja. Lelki vigaszra vár... Csakhamar jött velem az öreg pap. Amikor megalakult a végrehaj-

tási négyszög, az egyik elítélt már benn volt a négyszögben. Megható és soha el nem felelhető jelenet következett ekkor. És pedig a kivégzendő Toifl, térden állva, összekulcsolt kezekkel könyörgött kegyelemért...

A kegyelem azonban még késett. Letérdeltem, bekötöttem szemeit, miközben a négyszög hátul csendesen szétnyílt, s a kirendelt 6 honvéd töltött fegyverrel, zaj nélkül előlépett. A delikvens összekulcsolt kezekkel, bekötött szemmel, hangosan imádkozott: »Miatyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a Te neved, jöjjön el a Te országod és legyen meg a Te akaratod...« Mikor az ima e részéhez ért, ekkor berobogott egy autó, benne Braun vezérkari századossal,¹² aki kegyelmet hozott az elítélteknek. Amikor Apáthy százados úr levette az elítélt szeméről a kendőt és tudomására hozta, hogy kegyelmet kaptak, térden állva csúszott a százados úrhoz, ruháját csókolgatta, sírt, zokogott, a földre vetette magát, s mintegy 10 percig se tudott magához térni. Nagyon-nagyon megható és szomorú látvány volt.

Kegyelmet kaptak tehát mindnyájan. Én mint katona nem kegyelmeztem volna meg nekik, mert kimondhatatlanul gyáván viselkedtek. A roppant fáradtsággal és költséggel készített fedezékeket minden ellenállás nélkül otthagyni elszaladtak, rengeteg anyagi, de még több erkölcsi kárt okozva hadseregünknek. De mint ember – úgy lehet – én is megkegyelmeztem volna, mert különben harmincnyolc gyermek maradt volna árván, apa nélkül. Figyelembe jöhetett még az is, hogy nem voltak sorkatonák, hanem öreg, munkában megviselt népfölkelők. Valószínűleg Karg kegyelmes úr is ezekre volt tekintettel és az emberi szívére hallgatott, mikor nekik megkegyelmezett.”¹³

Így állnak a dolgok – folytatom Szakáll Kálmánnal, midőn november 25-én megérkezik Szurmay¹⁴ altábornagy, honvédelmi államtitkár és az egész hadseregcsoporthoz fölött átveszi a parancsnokságot. A vele érkezett Huber, közös ezredes pedig a 76. dandár parancsnokságát. Tájékozódás után Szurmay de. 7-kor már a takcsányi csoporthoz megy.

Báró Karg altábornagynak ily hirtelen, minden ok és előzmény nélkül való leváltása igazi régi, osztrák tempó volt, és nemcsak nála, de az egész törzsnél és hadosztálynál elkeseredést szült. Reggel 7-kor érzékeny búcsút vett mindnyájunktól, és az első vonattal, 9-kor már el is utazott.

Szurmay megdicsőült. December 1-jén a csoport dicséretet kap az AOK-tól a 3. hadseregparancsnokság közvetítésével „az eredményes működésért”, bár még nem sikerült az ellenséget „a határhegyen visszavetni”, következésképpen a 3. hadsereg elrendeli az Uzsoki-hágó elfoglalását „a legszívélyesebb szerencsekívánatokkal”. Külön díjazták a 2000 foglyot. A feladatot Bothmer vezérőrnagynak kell elvégezni, mert Szurmay altábornagy betegesen kidőlt.

A hadosztály szinte hajszálpontosan megismétli az Uzsoki-szorosban október 2-i bravúráját. A nagyszebeni 23. honvéd gyalogezred biztosít a Wolosate felé, 4-én a marosvásárhelyi 22. gyalogezred 110 foglyot ejtve és egy géppuskát zsákmányolva elfoglalja a Huszna pataktól nyugatra fekvő magaslatokat, a kolozsvári 21. honvéd gyalogezred pedig az Opoloneket. A brassói 24. honvéd gyalogezred a 22. és a 23. ezred között az ellenség bal szárnya ellen nyomul előre.

Közben megérkezik Nagy Pál¹⁵ tábornok, aki átveszi a 38. hadosztály parancsnokságát, délben meg a parancs, hogy a 76. dandárt ki kell vonni a harcból „vasúti elszállítása véget”.

Mi maradt Uzsoknál?

„Ennek alapján a 21. ezred, a 23. ezred egy zászlóalja, az 5. honvéd ágyúezred I. osztálya, a hadosztálylovasság, két hegyi üteg és két hadtápszászlóalj, Csermák ezredes parancsnoksága alatt az elért vonalban visszahagyatván, a hadosztály többi része a harcból kivonatik és elszállítás véget Csontosra irányítjuk.

Fájt a szívem a visszamaradt, gyöngé Csermák csoportért – kesereg Szakall vezérkari főnök, aki utazik, különösen, hogy az elől fekvő uzsoki állást kellett tartaniuk, mert meg voltam győződve, hogy a muszka velük megismétli a Wolosate háromszög felőli megkerülést, mint azt velünk november 14-én próbálta.”¹⁶

A történet végére visszatérek majd az előző fejezetből már ismert 22. hadtápszászlóalj szakaszparancsnoka, a Gyergyószentmiklósról bevonult Lukács Gyula hadnagy naplójának ide vágó részletével. A 76. dandár Kassán kapta az eligazítást és Bártfa tájáról, amelyet közben az oroszok feladtak, december 8-án teljes arcváltással, erőltetett menetben Neusandec felé elindul kimenteni a Limanovánál szorongatott helyzetbe került 4. hadsereget. Megjelenése Neusandec közelében visszavonulásra kényszerítette a Dunajectől nyugatra lévő orosz erőket, és december 12-én bevonult „az örömtől ujjongó Neusandecbe”.

Az orosz VIII. hadtest egységeinek részleges visszavonulása aligha volt vereséggént értelmezhető, bár mi rövid időre ráhangoltunk. Egy hétig még bízunk is abban, hogy lesz erőnk megvívni a végső harcot. Karácsony előtt egy héttel újra kifulladtunk, és a *karácsonyi kárpáti csatában* elvesztettük mindent, a 8. orosz hadsereg lenullázta szép limanovai győzelmünket is. Az új év küszöbén a Duklahágó kivételével minden átjáróból leszorítottak bennünket.¹⁷

7. 1. Van élet a front mögött?

A Csíkszeredában megjelenő *Székelység* hetilap új évet kezdő, soron kívüli számában¹⁸ olvastam a miniszterelnöknek a vármegye főispánja, Gyalókey Sándornak küldött táviratát:

„Krosznoig és Jaslóig előretolt jobbszárnyunk ellen az ezáltal erősen fenyegetett orosz vezetőség tetemes túlerőt vont össze, amely elől csapataink veszteség nélkül, rendben Sáros és Zemplén vármegyék határszéleig vonultak vissza,¹⁹ ahol az ellenséget megállították és bevárják az útban levő erősítéseket. Ezek a mozdulatok a nagy orosz harctér kedvezően fejlődő eseményeinek egyik mozdulata alkotják. Az oroszok ellentámadásait minden más ponton nekik okozott nagy veszteségekkel vertük vissza. A Tomasovtól keletre és északkeletre folyó offenzívánk biztosan halad előre. Az Uzsoki szorosból teljesen kivertük és galíciai területen nyomjuk tovább az ellenséget. Remélhetőleg mielőbb kivetjük a Bereg és Máramaros vármegyék északi határszéleig visszanyomott ellenséges csapatokat és alapos a remény, hogy a hazánk belsejébe irányuló orosz offenzívától nem kell tartanunk. A déli harctéren a Montenegróiaknak jelentéktelen és könnyen visszaveri támadásaitól eltekintve szünet állott be. Hazánk területén nincs ellenség! Csapataink kiegészítése és helyreállítása kedvezően folyik. *Tisza*”

Üzent a főispánnak nemcsak a miniszterelnök, hanem Kirchner kegyelmes úr is.

Persze nem felhőtlen az alapos remény. Négy háborús hónap után csapataink kiegészítése és helyreállítása csakugyan életbe vágó feladat, ha aprópénzből kell begyűjteni a katonai özvegyek és árvák támogató alapját.

Felhívás és kérelem Csíkvármegye közönségéhez.

A m. kir. honvédelmi minisztérium Hadsegélyző hivatalának vezetője : Kirchner cs. és kir. altábornagy Ur a következő kérelmet intézte hozzám:

A m. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatala. Budapest.

Méltóságos Főispán Ur! Úgy a sajtóban, mint a közvéleményben évről-évre elhangzik egy-egy felszólalás a sablonos újévi köszöntések költséges szokása ellen. Az idén a hadsegélyző hivatal e visszatérő mozgalmat a katonai özvegyek és árvák alapja javára óhajtaná beállítani. A hadsegélyző hivatal eddigi gyűjtési actiója ugyanis a háború szülte nyomor és szenvedés enyhítését még nem eredményezte. Új bevételi forrásokról kell a társadalom lehető megterhelése nélkül gondoskodni. Ha valaha, most kell megszívnie a társadalomnak, hogy stereotip újévi üdvözlések megváltásával síró özvegyek és árvák könnyeit lehet felszárítani. Csak annyit kérünk, hogy azt az összeget, melyet ki ki az újévi szokásos üdvözlésekre költ, adja az idén a katonai özvegyek és árvák alapja javára. Kérem Méltóságodat kegyeskedjék e mozgalmat támogatni s annak saját törvényhatósága területén alkalmas módon propagandát teremteni. A megváltási összeg, mint „szeretetadomány” portómentesen küldhető be a Hadsegélyző hivatal pénztárába (Budapest, IV. Váci-utca 38. sz.) A beküldött összegeket liilapilag fogom nyugtázni. Kérelmem ismétlésével fogadja Méltóságod őszin-

te tiszteletem nyilvánítását. A Hadsegélyező Hivatal vezetője Kirchner s. k. cs. és kir. altábornagy.

„Azzal a kéréssel járulok tehát a kormányzatom alatti vármegye minden nemes, jó és szép iránt, dicső őseinktől öröklötten, mindenkor lelkesedni tudott tisztelt közönségéhez: hogy azon összeget, a melyet mindenki az új évi szokásos üdvözetekre szokott költeni, méltóztassanak a f. évben a katonai özvegyek és árvák alapja javára adományozni és méltóztassanak ezen j összeget közvetlenül a »M. kir. honvédelmi minisztérium hadsegélyező hivatala pénztárába (Budapest, IV. kerület, Váci utca 38. sz. alatt) postautalványon beküldeni. – A beküldendő összeg portómentesen küldhető be, ha a postautalványra a beküldők rávezetik, hogy az összeget mint szeretetadományt küldik be. A beküldött összegeket a Hadsegélyező hivatal hírlapilag fogja nyugtázni. Csíkszereda, 1914. december 25. Hazafias üdvözlettel: Gyalóky Sándor.«”

A vezércikk helyén *Katonáink árváiért...* írta: Lévay Mihály²⁰ orsz. gyűl. képviselő.

A háború napról-napra új feladatok, új kötelességek elé állítja a társadalmat. Nincs annyi balzsam Gileában, amennyi a sok seb beheggesztésére kellene e nehéz napokban. De ahol a csodatevő balzsam hiányzik, ott nem szabad most hiányzani a még csodatevőbb szeretetnek. Mert „a szeretet mindent megért, mindent elvisel, mindent remél”, mint Pál apostol nagy igazán mondja.

„A szeretet tűrő, a szeretet kegyes.” A szeretet szinte emberfeletti türelmére van most szüksége a csapások keresztje alatt roskadozóknak. A szeretet kegyességére van szüksége ma a társadalomnak. Ha ez a szeretet nem üres frázis, hanem élő valóság, akkor nem ijedünk meg az új feladatoktól sem és készek vagyunk az új kötelességek vállalására:

Egyre többen kerülnek haza katonáink közül a harcterről olyanok, akik kenyérkereső munkára nem képesek többé. Mindinkább elfogja lelkünket a részvét, ha egy-egy családfő hősi haláláról értesülünk. Mindinkább fokozódik ezzel is az a kötelességünk, hogy e katonáink családjainak szomorú helyzetén segítsünk.

Nem csak az állam teszi meg a maga kötelességét, a társadalom is kiveszi e nemes munkából részét. Sajnos, eddig még nem indult meg olyan akció, amely a munkaképtelenné vált, vagy a csatában elesett hősök családjainak intenzív segítségét tűzte volna ki célul. Pedig éppen ezeken a családokon kell különösen segítenünk, ott kell megtörnünk a szeretet kenyerét, ahol nem lesz többé apa, aki azt megtörje övéinek.

E nagy földadat megoldásához haladéktalanul hozzá kell fognunk. Ha ezt a társadalom újabb megterhelése nélkül meg tudjuk tenni, csak annál nagyobb megértéssel találkozhatunk mindenütt. Mi lenne ez?

Az újévi köszöntések megváltása, széltében széles e hazában. Annyira el van terjedve ez a szokás, hogy egészen szegény sorsú emberek se sajnálnak új évi üdvözlésekért negyven-ötven fillért kiadni. A jobban szituáltaknál meg egész csinos összegek jutnak évenként erre a célra.

Rendelné el a belügyminiszter, hogy minden községben, a közoktatásügyi miniszter pedig, hogy minden iskolában gyűjtenék össze azt a pénzt csupán, amelyet új évi gratulációkra akartak költeni az egyesek, meg a családok; ugyancsak erre lennének fölszólítandók a pénzintézetek, a gyárak és egyéb vállalatok, akkor mindjárt szép összeghez lehetne jutni, az emberek külön megterhelése nélkül. Hasonlóképp kellene tenni a püspököknek is egyházmegyéjük területén. Ha másutt nem, a templomokban elhelyezett perselyekben tetemes adomány folynék be a kenyérkereső nélkül maradt katona családok fölségítésére, hogy ha annak célját idején minden pap meghirdetné.

Gondtól terhes, súlyos időkben úgy sincs semmi értelme a sztereotip b. u. é. k. betűknek; de meg a sok irkafirkálástól is megmenekednénk, ha az újévi üdvözlések megváltására elhatároznók magunkat. S hogy erre, kivétel nélkül mindenki el is határozza magát, ezt nagyon könnyű lesz elérni abban az esetben, ha az újságok néhány buzdító szóval ajánlják e felkarolásra érdemes ügyet olvasóinknak.

Közönségünk nem fog habozni, hogy ezt a buzdítást kövesse. Nem, különösen azért, mert senkitől nem kérünk többet egyetlen fillérrel sem annál, mint amit új évi üdvözlésekre elkölteni szokott.

De egyöntetűen kellene ezt az aktiót keresztülvinni, amely költségbe sem kerül. Az említett tényezők mindegyikének lehetően gyorsan ki kellene adnia rendeletét, hogy még idejekorán végrehajthassák.

Ha a közönség tisztában lesz az adakozás módjával s tudni fogja, hogy éppen ennél a gyűjtésnél szolgálja a leghumánusabb célt s a gyűjtést megindítóinak személyében megnyugodni látja azt a biztosítékot, hogy fillérei hováfordítása kétséges nem marad: akkor biztosra vehetjük, hogy ez a hazafias aktió megtermi gyümölcsét. Cseppekből lesz a tenger. Az újévi üdvözlések megváltási összege nem várt eredménnyel fog járni. Én megpróbáltam és saját tapasztalásom sikerére hivatkozom.

*

Az bizonyos, hogy az élet nem állhat meg. A vármegyében sejtetően közismert Dr. Rozenfeld Adolf ügyvéd, az uzsoki hadszíntéren vérző, 24. honvéd gyalogezred tartalékos hadnagya a jövő *alapos reményében* eljegyezte Tachauer Ilonkát Brassóból.

*

Megejtő Tisza István lelkesítő optimizmusa!

A rajvonalból, az állásból a csodákra is képes elszántságra vannak ugyan *meg-ejtő* példák. Optimizmusra aligha. Olvassunk erről négy, *első kézi* beszámolót.

1. „aki ezen ajándékért áldozatul esett...”

December 22., kedd. Reggel útnak indultunk Fenyvesvölgy felé. Útközben nagyon sok orosz foglyot hoztak, és az 5-ös tűzereink által összehordott ágyúlóvegekből egyedüli sírhalmot készítették, írással megfelelően kérve a közönséget, hogy hagyják meg az utókornak.

Estére megérkeztünk Fenyvesvölgyre, ahol beszállásoltuk magunkat egy favázas házba, melyet szállodának használtak, és ahol elég hideg volt, annyira, hogy éjjel még az ajtót és az ablakszárnyakat, sőt a bútorokat is összetörték, azzal tüzeltek.

December 23., szerda. Itt vagyunk, és nem lehet előbb menni az ágyútüzeleéstől. Esik az eső, és hideg van. Egész épületeket bontanak, hogy tüzelhesse-nek, habár a közelben erdő is van. Rombol és zúz az egész katonaság, amerre megy, szóval pusztul minden: állat, ember és épület. Érdekes megjegyezni, hogy 3 héttel ezelőtt is ezen a helyen voltunk, és az egyik színben már akkor is ott volt egy elhullott ló. Valaki a hátulsó combjából levágott egy darabot, és elvitte, valószínűleg megsütni vagy főzni. A ló bomlófélben még ma is itt van, pedig azóta sok nép volt ezen a helyen elszállásolva. Most a színt eltűzelték, és fedél nélkül maradt a hulla.

December 24., csütörtök. Itten voltunk estig, illetve reggel 3 óráig, amidőn útnak indultunk, néhol csizmaszárközépig érő sárban, kies völgybe, ahova reggel, midőn virradt, akkor érkeztünk meg. Itt sok orosz fogoly volt. Innen a hegyen keresztül vezettük a vezetéket Határszeg faluban, közben a tegnap folyt harctéren keresztülmentünk. Itt is mintegy 100 halottunk volt, és 2 súlyos sebesültünk, akiknek tegnap óta nem volt kötésük. Adtam nekik teát, és éppen jöttek a sebesültvivők, és kezelés alá vették. Csernák ezredes ezen helyen kérdezett engem a túlsó hegyen lévő katonákról, akiket én lovaknak néztem. Egy zsidó gyerek meg helyesen katonáknak, és ezért dicséretet kapott. Estére kimentünk Kiesvölgy faluba, ahol beszálltunk egy elhagyott házba, melyben rajtunk kívül még négy súlyosan sebesült beteg van, akiket még nem tudtak elszállítani, szekér hiánya miatt. Ezek is kint aludtak, illetve voltak a múlt éjjel a harctéren, és fáztak, nem tudtak magukon segíteni.

December 25., péntek. Reggel teát főztem a betegeknek, és jánoskenyeret adtam, melyet nagyon köszöntek, majd útnak indultam élelemért Fenyvesvölgybe, ahol karácsonyi ajándékot is ígértek. Fenyvesvölgybe beérve értesítettek, hogy

mind az élelmet, mind a karácsonyi ajándékot az egész félszakasz részére még az este kivitték a három helyen levő legénység részére, én tehát innen nem kaptam semmit. Vissza kellett mennem Kiesvölgybe. Útközben találtam egy szeke-
ret, amely betegekért ment, és ezzel visszamentem. A mi lakásunk tovább lé-
vén, mint a szekér útja, ahonnan a betegeket szállította, kértem, hogy jöjjön oda
hogy a reggel otthagytott sebesülteket elvigye. Persze, hogy az itt levő katonák
azt mondták: itt is nehéz betegek vannak. Mivel orvos nem lévén itt e helyen,
bementem, hogy megnézzem a betegeket. Az első szobában mindjárt találunk
egyet, aki nem mozdult semmit, se nem jajgat, tehát ez nem súlyos beteg. Azt
mondja a kocsis: én megnézem az ütőerét, és én mondom, ezt nem kell vinni,
mert ez nem beteg, ennek nem fáj már semmi, mert halott. Átmenyünk a másik
szobába, ahol szintén volt egy, de iszonyú bűdös levegő volt. Ez még egyet-egyet
a lábával mozdul. Bizonyára fázik, mert tűz nem volt sem a harctéren, sem a szo-
bában. Szólunk hozzá, de nem tud szólni semmit. Innen átmenyünk egy harma-
dik szobába, melyben még egy beteg van. Persze ez a legnehezebb beteg, mert
nem mozdul semmit, csak még köhög, de nem tud magáról. Az álla fel van kötve.
Megnézem a halálcéduláját, és látom, hogy beszületésű, 21 éves zsidó
gyerek, kit bizonyára várnak odahaza, hogy életjelt adjon magáról, de ez bizony
többé nem fog irni.

Innen elmentem a szállásomra, a kocsis is jött, hogy lássa azt a beteget, akit
a reggel otthagytam, de a szerencse kedvezett nekünk, és ezeket már elszállítot-
ták, amíg én odavoltam. A kocsis visszament, és megígérte, hogy most már más
hiányába felteszi azt a két beteget, és beszállítja, ha kibírják.

A karácsonyi ajándékot átadták, amely addig megérkezett, ameddig én oda-
voltam élelemért. Minden csomag egy papírzacskóba volt becsomagolva, és
kívül volt a nyomtatott betűkkel ellátott papírszelet, melyet ráragasztottak a kö-
vetkező felirattal: „Ung megye hálás közösségének karácsonyi ajándéka az ungi
Kárpátokat védő hős katonáknak”.

A csomagban volt: 2 deci rum, egy szilvaízes kifli, 1 kis darab kalács, 1 fél ke-
nyér, Kisseli-fajta, 2 darab kis kolbász, 1 darab csokoládé, 2 alma, 5 dió, kis cukor,
persze ez szétszóródva és 20 darab cigaretta – most már volt mit ennünk. De
amidőn ettünk, mindig eszembe jutott az, aki ezen ajándékért áldozatul esett,
azoknak már nem kell többé enni, s akinek esetleg később kellene fog enni, az
most nem ehetik, mert nagyon beteg, vagy nem jut hozzá. Karácsony lévén, dél-
ben pityókás gulyást főzött az egyik kolléga, este meg én teát főztem, megittuk,
és minden percben várjuk a parancsot az indulásra. Aludni nem tudok, e sorokat
is éjjel háromnegyed 12-kor írom.²¹

2. Karácsony estéjének napja

December 23. Kiesvölgyi ütközet

Reggel 4 órakor vettük a parancsot, hogy fél 5-kor menetkészben álljon a zászlóalj. A zászlóaljnak sorrendje is megvolt állapítva és más bejelentendő az előző napok vesztesége. Rögtön készültünk és siettünk ki. Sorakoztattam a századot, mivel Botznak a hasa még fájt, a 2. század parancsnoka én voltam. Megállapítottuk, hogy Patakófaluban 18 halottunk és 31 sebesültünk volt. Talán a súlyosan sebesült Zöld a segélyhelyen meg is halt. Miután ezeket jelentettük és zászlóaljunk létszámát is, megkaptuk a parancsot az indulásra.

A mi sokat szenvedett és kiéhezett zászlóaljunk majdnem utolsónak mentelt, nem tudtuk, hogy a mai napon is milyen véres harcba megyünk.

A Hajasd²² felé vezető országúton mentünk előre és egy hídnál az útelágazásnál balra tértünk Kiesvölgy²³ felé. Huszárjaink jelentése folytán, hogy előttünk ellenség van. A 15-ös tarack itt meg is maradt állásban és tőlem kértek 20 embert ágyú fedezetnek. Tovább meneteltünk Kiesvölgyre. Milyen szép neve van ennek a vacak falunak és mennyi vér folyt környező hegyein e világháborúban. Ütközben megálltunk pihenni és előre engedték a szűz 304-es ezred 22-es és 32-es két zászlóalját. Mind fiatal, újonnan felszerelt gyerekek. A jobbra levő hegyeken már hallatszott a fegyverropogás és a gépfegyver. Beértünk Kiesvölgyre, rongy házak, mint Patakófaluban. A falu végén egyik zászlóaljnak ebédet osztottak ki reggel 7-kor. Egy kise leves maradt, az én emberim is odatartották a csajkájukat és így egy kis étetekhez jutottak és ettek egy kis meleg levest menetközben. Aztán indultunk, mint dandártartalék fel a hegynek, ahol ágyúink keményen nyomták az orosz állásokat. Egy pár zászlóalj már bent volt a tűzben, de a muszka megerősített állásaiban keményen tartotta magát. Előnyomulásunk megghiúsult, az orosz tűzéréség fölényben látszott lenni és gépfegyvereik nagyon szorgalmasan csiripeltek. Erre Csermák ezredes úr kiáll a golyózáporra nem is ügyelve egy nyíl terepre és onnan beszédet monda 304-esek egyik zászlóaljának, melynek egy hosszú rohamra kell mennie két géppuska és egy csomó elsáncolt muszka ellen. Ha ez sikerül, jobbszárnyunk előre mehet. A beszéd közben Csermáktól öt lépésre vág be egy gránát, az öreg oda se ügyel és tovább folytatja buzdító szavait a gyerekekhez, kiknek ez a tűzkeresztségük. Utána rögtön vitték őket előre. Első rohamuk nem sikerült, a gyerekek rohamát megállította az erős srapel- és géppuskatűz. Nem állják jól a tüzet, de egy század, amely tartalékban volt újra előre rántja az egész rohamozó vonalat, mégpedig nagy sikerrel. A két gépfegyvert elfogják, és 400 muszka megadja magát. A zászlóaljnak 250 halottja és sebesültje volt a roham alatt. El lehet képzelni, hogy a muszka sem nézte szájtátva ezt az előnyomulást. Az ütközet késő estig tartott.

Zászlóaljunkból két század volt tűzben, az orosz még késő este is tartotta állásainak egy részét. Este 8-kor kaptuk a parancsot, hogy a harcvonal bal szélén levő 1240 méter magas Pliska hegy csúcsára menjünk fel. Ott ma reggel még az oroszok voltak. Nagy tűzvonalon kellett átmennünk, míg a hegymászást megkezdtük. Utunk koromsötétségben fel a meredeken a fagyos és csúszós mély hóban nehezen ment és fárasztó volt. Az erdő között csak mászva és fákba kapaszkodva vonszoltuk magunkat. A tetőre este 11-kor értünk fel. Egy másik század is ott volt már. Ezek parancsnoka egy nagyváradi ügyvéd, kivel sokat beszélgettem ott, ki szegény Gábor öcsémet jól ismerte és sok mindent beszélt róla. Nagy hideg és szél volt. Itt tábori őrsöket állítottunk fel egy tiszt parancsnoksága alatt, melyeket két óránként leváltottunk. Éjfélkor felérkezett Marthy magára, de élelmet nem hozott fel és elsétált a tábori őrs felé, mely a csúcson volt és éppen akkor fogott el az őrs hét muszkát, kiknek szándéka volt nagyon az őrségre jönni, mint említém hetet elfogtak, a többi viasszaladt. A foglyokat Marthy vitte le és azt meséli, hogy ő fogta el őket. A foglyok között egyik román volt és ő mondja, hogy hátul, egy kis csúrnél 30 muszka van, azokat el lehetne fogni. Épen harci kedvben voltam, egészen elemembe és így jókedvemből 15 embert vettem magam mellé és a sötét erdőben elindultam muszkát fogni. Ahogy mentem feljűk, láttam a muszkák futó nyomát a nagy hóban és vagy 20 nagy szénaköteget, mit úgy tűnik fekvőhelyen hozott mindenki magával és itt eldobtak. Ekkor itt két részre osztottam embereimet. Elértük a csúrt, de ott senki sem volt, hanem távolabb, az erdő szélén vagy 50 kis tábori tüzet láttam. Lehetett ott vagy 150 muszka, ezeket nem reszkíroztam megtámadni 15 emberemmel, hanem visszatértem. A tetőn kis lyukakat ásattunk és abba feküdve védtük magunkat a fagyasztó szél ellen. Kora hajnalban Dobó gyorsfűzőjén hóval teát főztünk, mindenki kapott belőle, amit egy keveset felmelegített. Reggel 6-kor virradni kezdett.

December 24-én, Karácsony estéjének napja.

A 304-es zászlóalj a csúcs alatt haladtak el, a mi zászlóaljunk is parancs folytán hozzájuk csatlakozott és parancsnokuk Kunz alezredes vezetése alatt meredek lejtőn haladtunk Határhegy²⁴ irányába. Útközben pihent a csapat és ezalatt a 304-esek 22-es újoncaival beszélgettünk. Nagyrészüik gyergyói legények voltak. Kunz alezredes végtelenül kedves ember volt, jó katona, nagyon szerette a katonáit, úgy bánt velük, mint a saját gyerekeivel. Így menetelt az öreg és a fiatal gyergyói zászlóalj együtt üldözve a muszkát a határ felé, Jézus születése napján... A muszka tüzerek, valahol, messze észrevették előnyomulásunkat, mire nehéz ágyúikból 3 srápnelt lőttek ránk. Messziről lőttek, mert a lövés nem hallatszott, csak akkor vettük észre, amikor az ágyúgolyók a levegőben bűgva sisteregett felénk. A lövések hibásak voltak, mert a srápnerek tőlünk 400 lépésre robbantak. A

fal felé érve járőröket küldtünk be, akik ott egy pár muszkát összeszedtek. Aztán bementünk Határhegyre. A tisztek házakba mentek, a legénység a fegyvereket gúlába teszi és az út mellett pihen. Mi a házban azonnal teát főztünk és hideg dolgot ettünk, szalmát hoztunk és lefeküdtünk. Az idő de. 10 óra lehetett.

Szoták²⁵ ezredes úr rendelte, hogy az embereknek fedél alatt szállást csináljunk, mert későbbi parancstól függ, hogy az éjszakát itt töltjük Határhegyen. A rutén asszony gyerekeit csokoládéval kínáltuk meg. Nagyon örvendtek neki, a faluban nem lehetett egyebet kapni, amióta a zsidó boltos elment, csak krumplit. A muszka mindent kievett. Különben már egy hete, hogy magam is csokoládéval és teával élek.

E kis pihenő alatt leírom, hogy milyenek a házak. A mi háziasszonyunk háza alacsony faépítmény magas szalmafedéllel. Elöl folyosó. Ha az ajtón benyitunk, egy csúrszerű kamarába érünk, abból jobbra nyílik egy ajtó, amely az egyedüli szobába vezet. A szoba fele egy nagy kemencéből áll, körös-körül széles fapadok és egy asztal formájú, nagy alkotmány. A ház népe a kemence tetején alszik. A szoba felső része kormos és úgy néz ki, mint egy kémény belülről. Fényes fekete a füsttől. Ugyanis a kemencén nincs füstvezető kémény, a füst a kemenceajtón jön ki, mitől a szoba füsttel telik meg, s ettől a gerendák közé berakott lécs jól kiszárad, amit aztán tüzelésre, illetve világításra használnak. Ha este világosságot akarnak, a tüzet nem a kemencébe teszik, hanem az ajtaja elé, a gerendáról leszedett és vékonyra hasogatott lécből, s ez magas lánggal ég. Ez a lámpájuk. Ha már fojtó a füst, akkor a szoba ajtaját nyitják ki. A mi asszonyunk nem tud magyarul, de az iskolás gyerekei beszélnek jól. A kisiú minden percben nagyokat köpve tolmácsol minket. Oktattuk, hogy s köpködés nem szép dolog. Akartunk szegényeknek valami karácsonyeste félét rendezni, hiszen oly jól esett volna ez minenkünk is, kik a mai napon gondolatban otthon voltunk... E jól eső érzelmek között ábrándoztunk... mikor bejön a küldönc és jelenti, hogy Riadó! Nm emlékszem, hogy hagyunk-e valami pénzt a szállásadónknak. Kimentünk, a legénység fegyvert felszerel, fog és megyünk ki a faluból, talán már megint gyilkolni egymást szent karácsony ünnepén. Míg a faluban a sáros, havas úton haladtunk az út mellett sok, sárba fagyott muszka töltény garmadákat hevertek, mit a menekülő muszkának nem volt ideje magával vinni. Este 7-8 óra között értünk a csorbadombi állomás²⁶ előtti alagút innenső felénél levő őrházhoz. Ott a legénység a szabadban, nagy tüzek mellett táboroz. Éltel ma sem kap és nagyon sok a beteg közöttük (vérhas), kik már alig vánszorognak. Mi az őrház külső szobájába megyünk, a belsőbe Kunz alvezredes úré. Nekünk egy géppuskás ló a faluból 10 Koronáért elég szalmát hoz. Ledőlünk a szalmára és teát főzünk. A zászlóalj tisztikara most Dobó, Reiner, Benkó, Harsia és én. Valamit eszünk és elalszunk a földre terített szalmán.

December 25-én. Karácsony napja.

Reggel 6-órakor kelünk, mellettem egy kapitány fekszik. Az éjszaka jött valamikor oda. A kapitány úr hazafelé készült. Ma Kunz ezredes úr kitüntetésre terjeszti fel a patakófalusi ütközetért. Együttal az Elvirának írt lapot Hollányi kapitány úrnak adom, hogy tegye fel, amikor tábori postahivatalhoz ér. A nagyon beteg embereket visszaküldtük egy faluba, orvosi vizsgálatra

Mi, karácsony napja lévén és időnk is engedi, megmosakodunk és cipőt is takarítottunk. Ezeket sem tettük vagy 8 napja.

Reggel 8-kor Ferenczy százados úr egy század segítségét kér. Kimegy hozzá Harsia az előszázaddal. Mi pedig, a két század Kunz alezredes úr csoportjával és egy géppuskaosztaggal fárasztó sétára indulunk reggel 9-kor. A Kinski, Bukovsky stb. óriási hegycsúcsokra szándékoztunk felmenni, ellenséget keresni. Elindulásunk után Botz Endre jött és beért, tehát meggyógyult... Az út a nagy hóban és a kapaszkodós meredeken hegyre fel lassú és nagyon fárasztó. A lovak nem bírtak jönni a gépfegyverekkel és azokat gyalogosok hozták. Csak egy pár kis hegyi ló tudott felkapaszkodni velünk. Amikor egy határhegyre értünk fel rajvonásban és ezt a tartalék ugyanilyen alakulatban követte, a két vonal között egy nyúl ugrott fel. Megfogluk élve, megöltük és vittük magunkkal, talán valahol megsüthetjük. A hegymászásba Reiner kifáradt, beteget jelentett és visszament (Székelyudvarhelyre, vagy Pestre). Én lettem helyette a segédtsízt.

Délben itt, a hegytetőn Marthyval találkoztunk, ki megemberelte magát és élelmet hozott fel nekünk és a legénységnek. Ide érkezett a 21-es és 304-es zászlóalj is és az alezredes úr pihenőt adott. Szép volt Marthytól, hogy ilyen nagy hegyre feljött és hozott magával kétféle hideg sültet, farsangi fánkot, kenyere, *Reserve* pezsgőt, konyakot, rumot. Jól ettünk és az én üveg pezsgőmet közösen megittuk. Ennek öröme az alezredes úr két óra pihenőt adott. Kitűnően ízlett neki az ebéd, de főleg a pezsgő, csak azt sajnálta, hogy az ő emberei nem kaptak ételt csak a mieink konzervet, szalonnát és kenyeret. Azonban kenyeret bőven hozott Marthy és ebből maradt is meg. Ezt aztán, mint Jézus a halat és a kenyeret, igyekezett apró darabokra vágni, hogy jusson az ő 400-500 emberének. (Bizony, mindenki nem kapott, csodák ma nem történnek!) Marthy visszament, tisztiszolgáink jól meg voltak pakolva étellel, a 24 óra letelt és mi továbbmentünk.

Feljebb és feljebb az óriási hóban, mely itt, a magas csúcsokon úgyszólván járhatatlan volt. Hogy miért, azt máig nem tudom, de komisz egy menet volt. A szent karácsony napján ellenséget kerestünk! Dobó délután fél 3-kor azt mondja, hogy nagyon fáj a lába, reumás, ki van fáradva, leszáll kis lováról és elmarad, beteget jelent. Azt hiszem, hogy Reinerrel előre megbeszélték a dolgot, találkoztak és együtt utaztak haza. Dobó a boldogságát az udvarhelyi kórházban találta meg,

ahol elvált felesége felkereste és újból visszament hozzá, mint olyanhoz, aki a házáért sokat szenvedett. Édes Istenem, pedig ez óvodásdi, a valódi harcai s szenvedései zászlóaljunknak csak ezután következnek. Botz lett a zászlóaljparancsnok, Benkó nem akarta vállalni. Én a segédtsízt és a 2. század parancsnoka lettem.

Este 8-ig mentünk, majd letértünk a csorbadombi állomáshoz, ahol egy keveset pihentünk. Tulajdonképpen egy nagy vargabetűt csináltunk, alig haladtunk egyenes vonalban egy kilométert. A pihenő után egy úton mentünk az Uzsoki szoros, illetve Sianki²⁷ irányába, előre. Este sötét volt, embereink oly fáradtak, hogy az úton alig vánszorogtak. Az úton és mellette több halott honvédet találtunk, nem volt idő őket eltemetni. Otthagytuk őket, hiszen szegényeknek már mindegy, hogy ma, vagy holnap temetik el, úgysem tudja senki, hogy az ilyen dombocskák alatt ki alszik. Ezek a névtelen hősök. Régi hullák voltak, több hete fekhettek itt, még a betöréskor eshettek el. Éjjel 12 óráig mentünk, ekkor találtuk az út mellett Szoták ezredes urat egy tábori csapattal, ki itt feltartott és itt éjjeleztünk egy kis szabad tűz mellett. Ferenc mind próbált gondoskodni, hogy a nagy köveken jól aludjak, de szándéka nem sikerült, kifáradt, rongy testem nem tudott pihenni.²⁸

3. „A betlehemi játékot próbálták”

1914. évi december hó 24-én; Siedliska²⁹ és Gromnik³⁰

Délután 2 órakor kaptuk a parancsot, hogy a hadosztály törzs Gromnik közsébe megy, valószínűleg azért, mert igen-igen közel vagyunk a fronthoz, de talán azért is, hogy a karácsonyi ünnepeket ott zavartalanul eltölthessük.

Csakhamar indultunk és délután 5 órakor értünk Gromnik közsébe. Ez a kis helység zsúfolva volt katonasággal. Lakás után néztem és egy házat, melyben lovak voltak, lefoglaltam. A házból a lovakat csak nagy nehezen lehetett kitenni, mert Rochus trénőrmester azzal érvert, hogy a lovak az elsők. No, de mégis sikerült neki megmagyarázni és vele megértetni, hogy a ház az emberek és nem a lovak számára épült, s a lovaknak istállóban a helye. Amikor nagy nehezen sikerült kilakoltatni őket, hozzáfogtunk a bokán felül érő szalma és gané kitakarításához. Mikor ezzel megvoltunk behurcoltunk. Két, konzerves ládára a padlásról lefeosztott két deszkát szegeztük a falból kihúzott szegekkel és készen állott az asztal. Szék vagy ülésre szolgáló alkalmatosság az nem volt, tehát mindenki úgy segített magán, ahogy tudott és itt voltunk megünnepelendő a karácsonyi szent ünnepeket. A lakás elfoglalása után Száva tizedes és Nagy honvéd hozzáfogtak egy bethleni [betlehemi] jászol készítéséhez, melyet egy konzerves ládából és a siedliskai templomból e célra elharácsolts Szűzmária képből, fehérpapír, bakancsszeg és fe-

nyőgallyból meglepő szépen megcsinálták. Csakhamar érkezett a törzsszázad s a már korábban betanult pásztorjárást, betlehemi játékot próbálták, amit a törzsbeli tiszt uraknak voltak bemutatandók. Bemutatom őket próba közben:

Ebben a háborús világban nem lehetett magas nívón [nívón] álló előadás elképzelni. De azért, ezek nagyon jól csinálták. Természetesen, a főpróbát pótló előadás nekünk jutott. Ami pedig az új szállásunkat illeti, elég jó lett volna, ha az istálló szag nem lett volna olyan erős. Azonban azt is megszokja az ember. Behoztunk fenyőágakat s ezeknek balzsamos illata ellensúlyozta a nekem eleinte majdnem kiállhatatlan szagot. Mi pedig a szent estén, egy-egy csésze teát vacsoráztunk, aztán még egyet, volt aki kettőt is. Persze ez a vacsora nem volt arányban az otthoni vacsorákkal, de hiába, háború van! Teázás közben beszélgettünk, mindenki gondolatban-lélekben otthon volt, övéi között. Bizony, magam is nagyon nélkülözöm a család szeretetét és melegét. No, de reméljük, lesz ez más-képpen is és jobban, ha élünk és békében hazatérünk. Tea után – mit tehattünk volna egyebet – kártyázni kezdtünk, ami éjjel 12 óráig tartott. Ekkor a nagy csendességben, hirtelen, minden átmenet nélkül közeli, rettenetes gépfegyver és gyalogsági fegyver tüzelés keletkezett. Rögtön abbahagytuk a játékot. Kimentünk és a koromsötét éjben vártuk a fejleményeket. Én azt hittem, hogy az oroszok bekerítettek és foglyul ejtenek bennünket, mivel az éjjeli nagy csendességben a tüzelés nagyon közelinek hallatszott. Az oroszoknak valóban az volt a céljuk, hogy a hadosztályt bekerítse és elfogja. Vitéz katonáink ellenállásán múlt, hogy ez nekik nem sikerült, mert a támadást két vagy talán ötszörös túlerővel szemben is,

hőskökhöz méltó magatartással véresen visszaverték. Le a kalappal a fronton, az első vonalban küzdő és harcoló vitéz katonáink előtt! Reggel 4 óra tájt aztán a tüzelés lecsendesült s én az iroda kocsiba lefeküdtem, s ekkor kezdtem gondolkodni, hogy szegény szenvedő katonáinknak milyen nehéz éjjelük lehetett...

1914. évi december hó 25-én, Gromnik.

Délelőtt elmentem a templomba, honnan visszatérve, hozzáfogtunk a nagyon felgyűlt irodai munkához – s bár ünnep első napja lévén – barom módjára dolgoztunk estig. Sok apró-cseprő ügyet intéztünk el.³¹

4. Uzsok hősei

Az Északi-Kárpátokban harcoló erdélyi 38. honvéd hadosztály *uzsoki hősei*, megosztott erőkkkel karácsony tájára már kiverekedték magukat a Neusandectől, ahol az utolsó pillanatban pusztán a megjelenésükkel elijesztettek egy orosz hadtestet Limanova alól, Tuchówig, ahol december 19-én megszállják a településtől északra és északkeletre levő magaslatokat.

76. dandárunk új parancsnoka, a Szurmay altábornagy kíséretében, november 24-én a hadszíntérre érkezett Huber ezredes.

„Kitűnő aquisitiót csináltunk Huber ezredessel... – írja naplójában Szakall Kálmán. Ez a minden ízében katona, csupa szív ember, feltétlenül megbízható, derék, vitéz parancsnoknak bizonyult bohém kedélye dacára... Ő is megszerette, sőt rajongójává lett a honvéd csapatoknak, s kerékbe tört magyarságával sokszor hangsúlyozta, hogy ő ilyen remek csapatokról álmodni sem mert, s amint teheti, legelső dolga lesz felmenni a királyhoz, s mint cs. és kir. tiszt megjelenteni neki, hogy a legjobb és a legmegbízhatóbb serege a honvédség, ezt kell dédelgetni és kiépitni.”

Az bizonyos, hogy megnyerte a honvédek szívét, mert róla és parancsőrtisztjéről, Gyárfás Pál huszár főhadnagyról egy versikét írt „napokig erős tűzben” Nagy Endre:³⁷

A kis város csúffá löve, mohos tetőn, falon át
Hull a bomba nyakra-főre, menekül ki merre lát.
Csak egy boltíves szobában, mint akit semmi se bánt
Ül az öreg Brigadéros, s Pál az Oberlajdinánt.

*

Ez a kis ház volt a paplak és az már tudnivaló,
Bármily hite van a papnak, papi pince bora jó.
Rajna, Tokaj, s a Cote d’Ornak kincse ott volt egyaránt,
Itt szállt meg a Brigadéros, s Pál az Oberlajdinánt.

*

Oh, be csillog Tokaj nedve – mint a gránát oly szilaj
Hull a bomba fenekedve, hadd csak hulljon, semmi baj,
Innen ki nem lő bennünket, míg mindent ki nem ivánk,
Szólt az öreg Brigadéros s Pál az Oberlajdinánt.

*

Ám kicsurgott két nap alatt Tokaj arany csermelye.
Tokaj után jön a Rajna, az se lesz rossz, levele!
Míg ez gyöngyöz poharunkban, hadd dühöngjön fúriánk,
S koccintott a Brigadéros, s Pál az Oberlajdinánt.

*

Aztán jött Burgogne vidéke, délnap eresztette méz,
Hajh, de ez is elfolyt végre, s a két harcos összenéz,
Agyó, agyó kedves hajlék, gondolj néha vissza ránk
És elment a Brigadéros s Pál az Oberlajdinánt.

*

Főként az oldalazó tűznek kitett 24. ezred és a Vaczula üteg viselkedik hősi-
esen.

Midőn azokon az ellenség a tőlünk keletre álló, és átmenetileg nekünk alá is
rendelt 26. (Lischka³⁸) Landwehr hadosztályt, majd a IX. hadtest többi részét is
visszaszorítja, s amit az Obszár-Dobroty gerincen bevetett VI. hadtest sem képes
helyrehozni, balra meg a XI. hadtest támadása sem érvényesül, sőt december
24-én a Nottes³⁹ dandár és a XI. hadtest jobb szárnyán az ellenség a Bialán át be-
tört, a csoportot karácsony éjjelén vissza kellett venni a Brazanka magaslat északi
lejtője, Siedliskától északra fekvő magaslat 341 háromszögelési pont vonalába,
ami ellenséges behatás nélkül megtörtént, csak a Nottes dandár szenvedett erő-
sebb veszteséget.

December 24-én délután 2 óra tájban éppen a harcállásra indultunk
Siedliskáról, amikor az udvar végéből visszahívtak. A törzs továbblovagolt, én pe-
dig a telefonhoz mentem. Éppen a XI. hadtest vezérkari főnöke és a bal szomszéd
30. hadosztály vezérkari főnöke, báró Pittreich Maxi⁴¹ beszélgettek kedélyesen
arról, hogy Pittreich hova vonuljon vissza. Mivelünk nem is törődtek. Minthogy a
Bialáról északra levő hadosztályunk a bal szomszéd visszavonulása esetén telje-
sen a levegőben lógott volna, türelmetlenül közbeszóltam, és erélyesen követel-
tem, hogy adjanak nekünk is időt a Biala mögé való visszavonulásra.

Ezt azonnal be is látták, s megígérték.

A Kornhaber csoport⁴² és a Nottes dandár azonnal írásbeli parancsot kaptak, a
Nagy Pál csoportnak (a 38. hadosztály részei) pedig magam vittem el a parancsot.

Mire Gromikra érkeztem, a tisztí étkezde fenyőgallyakkal és színes papírral volt kidíszítve az első hadszíntéri karácsony esthez.

Alighogy asztalhoz ültünk, egy a törzslegénységből és a tisztiszolgákból alakult egy igen ügyesen felszerelt betlehemes csoport.

Egy rövid idővel előbb bejött egy Nottes dandárbeli osztrák Landwehr alezredes, akinek zászlóalja szétveretett, bár a játékból egy szót nem értett, annyira meghatódott, hogy az asztalra borulva hangosan zokogott. De a mi szemeink sem maradtak szárazon.

December 25-én a csoportot a 4. hadseregnek rendelik alá. Ezen a napon a VI. hadtest visszavonul, miáltal a saját jobbszárny fedetlen marad, ezért a hadseregarancsnokság a Gromnik–Staszkowszka vonalba való visszavételt rendeli el. Ezt a 26-ra virradó éjjel, ellenséges behatás nélkül hajtjuk végre a következő elosztásban:

A 38. hadosztály zöme Ciezkowicétől keletre, az 51. hadosztály és ehhez csatlakozva a Nottes dandár, Boganowicétől keletre kerül, míg a XI. hadtesttel való összeköttetésre 3 ½ zászlóalj, 1 üteg Huber ezredes alatt Siedliskától délre fekvő magaslaton marad és kemény harcot vív az utána nyomuló ellenséggel, melyet délután visszaver.

A csoportparancsnokság a Paderewszky kastélyba, Dolnára⁴³ kerül és a VI. hadtestparancsnokságnak rendelik alá.⁴⁴

*

A Nagybereznára kikerkező és a védelmi szakaszon szemlélő Szurmay Sándor⁴⁵ altábornagy, aki tábori ágyra váltotta az államtitkári bársonyszéket, enyhe malíciával kénytelen tudomásul venni, hogy talán erején felüli feladatra kérte magát a frontra. „Sok csapat a papíron, de igen kicsiny létszámmal [fél állományon]⁴⁶ és igen kevés igazi érték – írja emlékiratában.⁴⁷ Értéket csak az erdélyi 38. honvéd gyaloghadosztály és két aradi 33-as gyalogezredbeli zászlóalj jelentett...⁴⁸ A többi csapat némely népfelkelő alakulaton kívül összeszedett híd- és vasúti őrségek, hadtápcsapatok, menetalakulások, melyeket ezen a harctéren voltak csak össze zászlóaljakra és nagyobb kötelékekbe, tehát nem lehettek még eléggé rendezettek. Nagyrészüket sötét ruhában. Ezen felül a fronton négyféle puska és töltény, a tábori telefon teljes hiánya, tehát igen nehéz vezetés az erdős-havas hegyekben. Igen kevés tüzéség és gépfegyver! Így mindig és mindenütt csak a jó csapatokat kellett igénybe venni.”

Az *uzsoki hősök* parancsnokának kifürkészhetetlen okból csomagolnia kellett. A közvetlen beosztottjai nem értették. „Báró Karg altábornagnak ily hirtelen, minden ok és előzmény nélkül való leváltása igazi régi osztrák tempó volt és nem csak nála, de az egész törzsnél és hadosztálynál elkeseredést szült. Reggel 7-kor

érzékeny búcsút vett mindnyájunktól és az első vonattal, 9 órakor már el is utazott.”⁴⁹ Szurmay kegyelmes a hadcsoportot vette át Karg bárótól, a 38. honvéd hadosztály parancsnokságát az Ung völgyébe lévő csapatokhoz bevonuló Nagy Pál⁵⁰ tábornok, november 29-én.

„Főként az állandó oldalazó tűznek kitett 24. ezred és a Vaczula üteg viselkedik hőiesen. Midőn azonban az ellenség a tőlünk keletre álló és átmenetileg nekünk [a Szurmay hadcsoportnak] alárendelt 26. (Lischka) Landwehr hadosztály, majd a IX. hadtest többi részét is visszaszorítja, amit az Obszér–Dobroty gerincen bevetett VI. hadtest sem képes helyrehozni, és balra a XI. hadtest jobb szárnyán az ellenség a Bialán át betört, a csoportot karácsony éjjelén vissza kellett venni a Brazanka magaslat északi lejtője, Sziedliszkától északra fekvő magaslat 341. háromszögelési pont vonalába. Különösebb ellenségi behatás nélkül megtörtént, csak a Nottes dandár szenvedett erősebb veszteséget.”⁵¹

Neusandecig⁵² úgy, hogy a Csermák⁵³ csoport – a kolozsvári 21. honvéd gyalogezred, a szebeni 1/23. tábori zászlóalj, a brassói 1/24. menet- és a 11/24. hadtáptáplálóaljakból fölépített *kombinált* ezred, az 5. honvéd ágyúezred, a hadosztálylovasság, a brassói közös 2-esek, két hegyi üteg és két hadtáptáplálóalj – „az elől fekvő uzsoki állást tartva” elvérzik. A hadosztály több része (8 zászlóalj és 6 üteg) „a harcból kivonatik és elszállítása végett Csontosra⁵⁴” irányítják. „Fájt a szívem a visszamaradt gyöngye Csermák csoportért (...), mert meg voltam győződve, hogy a muszka velünk is megismétli a Wolasaté⁵⁵ háromszög felőli megkerülést, mint azt velünk november 14-én próbálta. Szurmay kegyelmessel emiatt egy kis nézeteltérésem is volt, ő ezt sötétlátásnak tartotta, de azonnal igazat adott nekem, amint behatóbban kezdte a helyzetet tanulmányozni. Sajnos az események is engem igazoltak, mert pont újév napján bekövetkezett az, amit jósltam. A muszka a Zolobinán át Hajasdnál⁵⁷ hátba fogta a Csermák csoportot, s azt teljesen szétverte. Csermák ezredes is elesett, s a muszka méltányolva hősiességét, teljes katonai pompával temettette el.”⁵⁸

A hír nyár derekán *érkezik* meg Marosvásárhelyre:⁵⁹

„Csermák Mihálynak a 22-es marosvásárhelyi honvédek hős ezredesének hamvait exhumálták Hajasdon.⁶⁰ (Ung megye) Baján temették el tegnap.”⁶¹

A kissé romantikusan drámai, de igaz történet a Tolnai Világháborús füzetekből:⁶²

„Október 24-én megrohamoztatta a negyvenöt fős szögben hajló uzsoki hegyet. Véres harc volt. De a hegy a miénk lett és a magyar föld felszabadult. A rohamban, persze, ott volt az ezredes is. December 22-én elfoglalta Határszegnél a Zolobina magaslatot, 23-án a Határhegyet. A következő napon nekilátott a

rettentő Studnicának és karácsony estéjén ismét, ezúttal már másodszor a miénk lett Uzsok. A halál abban a helyzetben találta, amelyben már eddig is ezerszer megtalálhatta volna. Lóháton ült a leggyilkosabb éjszakai tűz közepette. Valaki elkiáltotta: Lefeküdni! E pillanatban az ezredes fölemelte kezét, úgy látszik, mondani akart valamit, de lehanyatlott lováról. A golyó szíven találta. Meghalt az uzsoki hős! A fájdalomnak ez a kiáltása repült át a tisztek során és mindenki tudta, hogy Csermák ezredes az, aki meghalt.

A hágó közeli település határában, megjelölt sírban temették el a bajtársai, ahonnan a hír tanúsága szerint családjának közadakozásból összegyűlt pénzzel sikerült exhumálni és hazaszállítani.”

Nem volt *békés, családi* karácsonyunk itthon sem.

Jegyzetek

- ¹ *Kozma Miklós*: Egy csapatistizt naplója 1914–1918. Révai Irodalmi Intézet Nyomdája, Budapest, 1931. 144.
- ² *Szabó László*: A nagy temető (Przemysł ostroma 1914–1915). Budapest. 1982. 91.
- ³ A Kövess-csoportban is velünk tartó lovashadosztály.
- ⁴ Łapanów. Krakkótól 34 km-re, délkeletre és Bochniától 17 km-re, délnyugatra.
- ⁵ 1914. december 8–11.
- ⁶ Limanowa – a magyar katona csatadöntő küzdelmeinek okmányok és szemtanúk naplója, vagy adatai alapján megírt, részletes története. Összeállította *Julier Ferenc* ny. ezredes. Budapest, 1937. Molnár Dezső: Limanowa – magyar győzelem. 1932.
- ⁷ A 24. honvéd huszárdandár és ennek kötelékében a marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred előtörését a Dunajec völgye felé, majd a Tymbark környéki és az ütközetben a Jablonec-állásban vívott harcairól L. *Kosztar* 2008: 155–161.
- ⁸ Ukr. Ustryky Horishni. Apró falucska a Beszkidekben, a Wolosate felső völgyében, a közvetlen határtelepüléstől Woloszetől 6,5 kilométerre északra. A mai Lengyelország délkeleti csücskében az ukrán határon.
- ⁹ Szétestünk (német)
- ¹⁰ Kisberezna (ukr. Málj Bereznij) falu Kárpátalján, a Nagybereznai járásban. Az Ung és Ublyapatak összefolyásánál fekszik, az ukrán-szlovák határtól 3 km-re.
- ¹¹ *Szakall*: 26–27.
- ¹² A kegyelmet hozó tiszt a két történetben nem azonos. Ki téved? Szakall vezérkari főnök, akinek elvben közvetlen alárendeltje Braun százados, vagy Tulics, aki az esemény résztvevője? Nem tudtam kideríteni a kézirat lezárásáig.
- ¹³ *Tulics Kálmán*: Élmények és epizódok. 72–74. A feljegyzés kéziratának lelőhelye a Kolozsvári Állami Levéltárban [Arhivele Statului Cluj Napoca] levő *Kelemen Lajos hagyaték* (fond 593) 48. sz. Az ártírt szöveget Nastasa-Kovács Annamária bocsátotta rendelkezésemre, amit itt is külön megköszönök. A több példányban elkészült, naplószerű emlékirat *eredetinek vélt* példánya a Budapesten élő Sebestyén Kálmán történész, a *Honismeret* folyóirat egykori szerkesztője birtokában van.
- ¹⁴ Szurmay Sándor (Boksánbánya, 1860. december 19. – Budapest, 1945. február 26.) magyar királyi honvédtiszt, gyalogsági tábornok, 1917–18-ban honvédelmi miniszter. 1914. novemberben átvette a 38. honvéd gyaloghadosztály parancsnokságát. 1914 novemberének végén kinevezték az Ung völgyében álló, később róla elnevezett honvéd hadtest (Korps Szurmay) parancsnokává. Seregcsoportja 1914–15 telén nehéz védelmi harcokat vívott Zboró (ma: Zborov), és Bártfa vidékén. 1915 januárjáig vezette a 38. honvéd gyalogos hadosztályt is, ekkor ennek parancsnokságát Stephan Bartheldy altábornagynak adta át.
- ¹⁵ Nagy Pál (1864–1927) osztrák–magyar altábornagy, november közepéig a 38. honvéd hadosztály parancsnoka. *Sziji* 2000: 484.
- ¹⁶ Szakall 33.
- ¹⁷ *Szabó* 1982: 102.
- ¹⁸ *Székelység*, 1915. január 1. (Rendkívüli) 1. száma
- ¹⁹ A 3. hadseregnek csakugyan sikerült kiszorítani a magyar határon kívülre az orosz csapategységeket, de karácsony előtt egy héttel Kraszno és Jaslo vonalában megállt. Az 1. és a 4. hadsereg sem bírta tovább.
- ²⁰ Léway Mihály apátlébános Abonyban. Neve irodalmi működése révén lett ismeretes. Megjelent egy költeménykötete, mely két kiadást ért és imádságos könyve, amelyet Orczy Tekla bárónő illusztrált. Néhai Erzsébet királyné halál alkalmával mondott beszéde általános feltűnést keltett s a király könyvtárában foglalt helyet. Az 1906. évi általános választásokon az abonyi kerület függetlenségi programmal képviselővé választotta. Az 1910-i általános választások alkalmával kerülete Kossuth-párti program alapján újra megválasztotta képviselővé. A közoktatásügyi bizottság tagja. *Sturm-féle országgyűlési almanach* 1910–1915. Budapest, 1910. 342
- ²¹ Egy kolozsvári asztalosmester hányattatásai az első világháborúban. Deák Ferenc (1873–1973) kolozsvári asztalos 41 éves volt, amikor kitört az első világháború. A családós Deákot,

- öt – a háborút követően hét – gyermek apját 1914 őszén hívják be katonai szolgálatra, és szinte azonnal a frontra kerül. A kolozsvári 38-as hadosztály táviró osztagánál, Kárpátalján teljesít szolgálatot. Deák – sok más sorstársához hasonlóan – jegyzeteket, naplót készített háborús kalandjairól. A mesterember háborús naplójának második jegyzetsorozata maradt fenn, ezt Lakatos Artur történész jóvoltából közöljük, részletekben.
- ²² Ukr. Voloszjanka. A Keleti-Beszkidék keleti oldalán, Nagybereznától északkeletre, Határszög, Ligetes és Uzsok között, az Ung folyó közelében fekvő település.
- ²³ Ukr. Lubnya. A Keleti-Beszkidék keleti részén, Nagybereznától északkeletre, Fenyvesvölgy és Ligetes közti északi bekötőúton, a Lubnya patak mentén elérhető zsákfalú. Kiesvölgy nevét 1904-ben az országos helységnévrendezés során kapta. *Sebestyén Zsolt*: 176
- ²⁴ Ukr. Zahorb. Patakófalú és Fenyvesvölgy között fekvő település. Az 1903-ban létrejött magyar Határhegy elnevezés a szláv névhez képest másodlagos, a falu fekvésére utal. *Sebestyén* 182.
- ²⁵ Szoták Dezső alezredes, a nagyszebeni 23. honvéd gyalogezred parancsnoka.
- ²⁶ Ukr. Shcherbin. Vasútállomás az Uzsoki szorosban.
- ²⁷ Szjánki (ukr.)
- ²⁸ Lukács Gyula emlékirat
- ²⁹ Település Dél-Lengyelország Tarnów tartományában, Tarnówtól 20 km-re, délre, Gromniktól kb. 6 km-re, északkeletre.
- ³⁰ Its seat is the village of Gromnik, which lies approximately 23 kilometres (14 mi) south of Tarnów.
- ³¹ *Élmények és epizódok*. Lejegyezte és írta: *Tulics Kálmán*, volt m. kir. csendőr törzssörmester, a világháborúban a 38. honvéd gyaloghadosztály tábori bíróságának jegyzőkönyvvezetője. 89-91.
- ³² Nagy Endre (1877–1938.) újságíró, író, konferanszié, kabaréigazgató. „A magyar kabaré atyja.” Tanulmányait Nagyváradon végezte, s ott is lett újságíró a Szabadság című lapnál. Ady Endre és Bíró Lajos baráti körének tagja. 1908-ban a Modern Színpad igazgatója, amelyet 1913-ig vezetett. Az *Est*, majd a *Budapesti Hírlap* munkatársa volt
- ³³ Lischka von Hartring, Emil (18.6.1859 - 15.9.1929), osztrák altábornagy. 1914 szeptemberétől 1916 júliusában a 26. Landwehr hadosztály, 1916 augusztusától 1917 májusáig a 10. gyaloghadosztály parancsnoka.
- ³⁴ Nottes, Clemens Edler von (1856 – 31. 5. 1932), pens., 10.6.1912 Tit.-GM, reakt., 1. 11. 1917 wirkf. GM
- ³⁵ Pitreich, Maximilian Freiherr von Pitreich (1877-1945)
- ³⁶ Az 1914 decemberében felállított Gruppe Kornhaber 1915. január közepén m. kir. Kornhaber hadosztály néven átalakult, február végén az 51. hadrendi számot kapta. Parancsnokai: Kornhaber Adolf altbgy. 1914. dec.–1915. okt., Kornhaber altábornagy alatt a 200. és 201. honvéd gyalogdandárba (illetve a 300–303. honvéd gyalogezredbe) összefoglalt 16 zászlóalj, továbbá 1 lovasszázd, 1–1 tábori és hegyi ágyús üteg; a hadosztály XI/24-étől kezdve Őrmező-ŋ rakott ki; a légénység nagyobb részben rövid kiképzésű újoncokból áll. Megjegyzendő, hogy a felvonuláskor még csak a dandár- kötelék volt meg, az önálló zászlóaljok csak a harctéren vonattak össze ezredkötelékbe.
- ³⁷ lengy. Kašna Dolna. A Biala folyóba torkoló Kasnianka patak partján, Ciekowicétől kb. 3 kilométerre, nyugatra. A Kašna Dolna-i (Ignacy Jan) Paderewski udvarház ma nemzetközi zenei központ, és klasszikus zenei rendezvények színhelye.
- ³⁸ Szakall
- ³⁹ Szurmay Sándor (1860–1945) magyar királyi honvédtiszt, gyalogsági tábornok. „November 25-én de. 2 óra 30-kor megérkezik Szurmay altábornagy, államtitkár és az egész hadseregcsoport fölött átveszi a parancsnokságot. A vele érkezett Huber közös ezredes pedig a 76. dandárparancsnokságot veszi át.” *Szakall* HL TGy 591. 27.
- ⁴⁰ Szakall Kálmán: 21.
- ⁴¹ *Szurmay Sándor*: A magyar katona a Kárpátokban. Budapest, 2005. 64. A továbbiakban *Szurmay* 2005:
- ⁴² Tulajdonképpen a Wanner-különműny, amely a magyar kiegészítésű 33. cs. és kir. gyalogezred két zászlóaljából és egy hegyiütegből állt. A Krautwald-csoport a Karg hadseregcsoport bal szárnyának biztosítását kapta feladatul, ezt Wolosate környékén kellett teljesítenie.

Ugyancsak ide tartozott a főleg alföldi magyar katonákból álló 102. népfelkelő gyalogezerede, amely a szegedi népfelkelő gyalogdandár maradványaiból alakult.

⁴⁹ Szakall HL Tgy 591. 27.

⁵⁰ Nagy Pál (1864–1927) magyar honvédtiszt, altábornagy, az első világháborúban hadosztály-, majd dandárparancsnok.

⁵¹ Szakall Kálmán 33–34.

⁵² Nowy Sącz, m. Újszandec, ném. Neu Sandez város a Beszkidek lábánál (Lengyelország), Bártfától hegyen-völgyön át 63 km-re

⁵³ Csermák Mihály (1863. június 11. – 1915. január 1.) *Pistel Miksa szds*: Szemtanú leírása. Oldalbiztosító különítmény harca az Uzsoki szorosban 1914. dec. 31.-én. HL Tgy. 1833.a. ⁵⁴ (ukránul Kosztrino / Kostryno, szlovákul Kostřiňa) falu Kárpátalja Nagybereznai járásában, 210 km-re délkeletre, fél napi járásra (27 km) az Uzsoki átjárótól.

⁵⁵ Wołosate Lengyelország legdélebben fekvő lakott települése, a szlovák–lengyel–ukrán hármas határ közelében.

⁵⁷ Hajasd, ukránul Voloszjanka falu Ukrajnában, Kárpátalján, a Nagybereznai járásban.

⁵⁸ Szakall HL Tgy 591. 25.

⁵⁹ *Székely Napló*, 1915. augusztus 19.

⁶⁰ Másfél ezer lakosú település Ukrajnában (ukránul Волосянка [Voloszjanka]) Kárpátalján, a Nagybereznai járásban.

⁶¹ Helyesen: augusztus 7-én. *Bajai Független Újság* 1915. augusztus 9-i számában megjelent közlemény szerint.

⁶² 44. füzet, 1915. augusztus 8. 148–151.

8. La Guerre Totale¹

Augusztus 17-ét írunk (már összevontuk a szemöldökünk, de még nem verekszünk), a minisztertanácsban² viszont máris téma, mint ahogyan a miniszterelnök úr a jelenlévőket tájékoztatta: cs. és kir. hadügyminiszter³ úr kezdeményezésére a „katonai személyek és a hátramaradottak ellátása”. Mi sem természetesebb, mint hogy ha hosszabb időre hiányzunk otthonról, elutazásunk előtt rendezzük hátramaradott dolgainkat. 1912-ben ezt előrelátón megcselekedtük egy ke-retszabállyal, majd még az idén (tehát 1914-ben) az új feltételek új igényéhez alakítottuk két módosító indítvánnyal. Erről bizonyára tudott a cs. és kir. had-ügyminiszter úr is, de azért egy átirattal *für alle Fälle* emlékeztetett a birodalmi szempontokra.

A miniszterelnök úr egy precíz felvezetésben kioktatta a nagyérdeműt.

Tisza István kéziratos feljegyzéséből a felvezetés logikája is kiejlik:

„Min. eln. fizetés honvéd *nein!*⁴ /most életbe léptetni valamit: erről szó sem lehet, a törvényhatóságokban, az egy. a rokkantak ellátása = *minimális*.

Ha majd háború után tudunk: okvetlenül kell.

Háború elvesztése után nem lehet, mert 100 milliókat vállalni nem lehet. Kérdés, tudunk-e hadiköltséget kivasalni.

Belemehetünk azonban a tárgyalásba, kijelentve, hogy a háború befejezése után okvetlenül fogunk valamit csinálni. Teleszky:⁵ most a törvényt megcsinálni nem lehet. Azonban a katonai nyug. tv. kedvezőtlen. 1875 óta [a következő két szó olvashatatlan]. Stimuláns most nem kell a katonáknak.

Hajlandók vagyunk: szóbelileg tárgyalni arról, hogy ott, ahol okvetlenül szükség = gyógyj a) sebesültek b) özvegyek, árvák. Határozatot meghozni.”

A felvezető:

„Előadó miniszterelnök úr az ezen kérdéssel szemben elfoglalt álláspontját ismertetve, mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy az az áldozatkész, tettere sóvárgó hősiesség, amellyel a mi egész hadseregünk harcba vonul, nem szorul ösztökélésre.”

Ahogy an elhangzott:

„Világháborúban állunk, melynek terhei és szenvedései elemi erővel nyomják az egész társadalmat, és amelynek politikai és pénzügyi következményei egyáltalában beláthatatlanok.

Életveszély a mozgósított nép sorsa, közgazdasági ínség a nem mozgósítottaké. A háború alatt az egész békés társadalomnak gazdasági áldozatokat kell

hoznia, amelyek messze meghaladják a mozgósítottak családtagjaira háruló terheket.

Arról pedig, milyen lesz a monarchia gazdasági és pénzügyi képe a háború után, előre senki sem alkothat magának fogalmat. Még a szerencsés háború is alig fogja lehetővé tenni, hogy a hadjárat valamennyi pénzügyi terhét ellenségeinkre hárítsuk. Kevésbé szerencsés kimenetel esetében állam és társadalom megromlott anyagi viszonyok között fogja magát találni a nagy harc után, és csak azután lehet határozatot hozni aziránt, hogy mennyiben lehetne még a legszükségesebb és legnemesebb szükségleteket is az állam részéről kielégíteni.”

A jegyzőkönyv szerint tovább:

„Ebben a nagyon komoly és fenyegető pénzügyi helyzetben miniszterelnök úr felfogása szerint tehát a magyar kormány csak ahhoz adhatja meg beleegyezését, hogy az új ellátási törvényre vonatkozó előzetes tanácskozások megkezdessenek és ehhez képest a magyar kormány kijelenthetné, hogy e tekintetben szívesen áll rendelkezésre. A kérdésre vonatkozó végleges határozathozatal azonban csak a háború végén történhetné meg miniszterelnök úr végül kéri a minisztertanácsot, hogy ezen álláspontját magáévá tenni s részére felhatalmazást adni méltóztassék, hogy ily értelemben a magyar kormány nevében a hadügyminiszter úrnak válaszolhasson.”

A minisztertanács – természetesen – az előterjesztés értelmében határoz, és a kért felhatalmazást megadja.

Mi sem világosabb.

*

A mozgástér adott volt, a hadüzenete(ke)t követő lelkesítő hangulatában⁶ életre kelt az 1912. évi LIII. törvénycikk, az 1915. január 1-jei határnappal az 1914. évi XLVI. törvénycikk módosításaival. A kerettörvény átszabta és a háborús időkhöz igazította az életünket. A rendező elv lényegében a hadra kelt sereg feltétel nélküli „szolgálatát”. Másképpen: totális háború, azaz a politika, a gazdaság, a kereskedelem, az ipar, a szellemi képességek, a joggyakorlat és a pénzügyi világ eszközeinek összehangolt bevetése a harc kritikus szakaszában. Vagyis nemcsak hadseregek harcolnak a csatában, hanem a hagyományok, intézmények, szokások, szabályok, elmék és legfőképpen bankok.

Ebben a megfogalmazásban Clemenceau francia miniszterelnök beköszöntője után vált a közbeszéd fogalmaként általánossá a: „*la Guerre Totale*”, ami aztán a háború vezetésének rendező elvévé vált a *l'Action française* programjában. A korbéli sajtóban megjelent szövegéből kölcsönöztem Leon Daudet után, szabad fordításban. Mi hasonlóképpen fogalmaztuk ezt meg már 1912-ben, csak nem találtunk rá egyértelmű definíciót. Apró különbség, de sorsdöntő volt a

háború meghatározó szakaszában, hogy a franciák, bár ezt nem mondták ki, de belegondolták, hogy mindenki és minden odatesz *a végsőkig*. Kitartás!

Élet vagy halál helyzetében, a közbeszédben mi is arra lelkesítettünk, már első kifulladás óta – azaz amikor 1914 októberére már nyilvánvalóvá vált, hogy háborút nemcsak a csatatereken vívják – a győzelemhez minden erőforrás, tartalék és szervezőképesség mobilizálására szükség van. A kitartással volt a baj, *fél-időben teljes letámadással* elkezdünk házalni mindenféle „kiegyezési” ötlettel. Mi több, rácsodálkoztunk, hogy az 1917 novemberében miniszterelnökké megválasztott Clemenceau a *békeötleteinket*⁸ kiteregette és azzal becsapott előttünk minden ajtót. „A végsőkig” üzenetét nem értettük meg!

Szóval Tisza István miniszterelnök is tulajdonképpen így gondolta és így is lett.

1914 végétől egymás után létesültek az alapvető termények és nyersanyagok beszerzését és elosztását irányító központok, bizottságok, amelyek intézkedtek egyes szükséges anyagok piaci forgalmának korlátozásáról, szabott áron az államnak való kötelező felajánlásáról. A folyamat azt eredményezte, hogy a magyar gazdasági élet jelentős részét állami kézben lévő, katonai irányítás alatt álló részvénytársasági központok vonták uralmuk alá. Ezek vásárolták fel, tartották nyilván, illetve forgalmazták a különböző iparágak készleteit. Számuk folyamatosan nőtt, s a világháború végére már *26 bizottság és 39 központ* irányította a hadiszállításokat, a különféle termények és nyersanyagok begyűjtését és elosztását. A szükséges anyagokat rekvirálhatta a hadsereg, azaz lefoglalhatta, és hatósági áron átvehette.⁹

*

Ezért 1914. november 28-án kiadták a 8682/1914. ME sz. jogszabályt: a városokban és a járásokban ármegállapító bizottságokat kellett alakítani, amelyek a helyi árakból kiindulva településenként eltérően határozták meg a mértékadónak tekintett árakat a búzánál és a rozsnál október második felében, az árpánál és a kukoricánál (tengeri) a november első felében kialakult átlagárak alapján, illetve a liszt esetében a gabonaárakhoz viszonyítva.

A lakosság és a hadsereg ellátása szempontjából nélkülözhetetlen mezőgazdasági és más termékek, termények árát nemcsak hogy rendszeresen emelték – például 1915. március 30-án a 1114/1915. ME sz. rendelet a kukorica- és a lisztfélék árát növelte 9-10%-kal, majd június 23-án ugyanezt tette valamennyi gabonaféle esetében a 2077/1915. ME sz. jogszabály –, hanem a teljes termés-mennyiséget központi zár alá is vonták. Intézkedtek a központi elosztásról is: e célra az 1915. június 16-án kibocsátott 2072/1915. ME sz. jogszabály felállította a Haditermény Részvénytársaságot. A zár alá vételt a szeptember 25-én megjelent 3511/1915. ME sz. rendelet kiterjesztette a kukoricatermésre is. Az említett

jogszabályok alkalmazásával 1916 derekára kiépült Magyarországon a *hadigazdálkodás rendszere*.

Az élelmiszerhiány enyhítése és az áremelkedések fékezése érdekében megkezdtek a lakossági fogyasztás korlátozását. Július 3-án – július 8-i hatállyal – a kormányzat 2357/1915. ME sz. rendelete az állatállomány radikális csökkenése, a fronton harcolók ellátásához szükséges húsmennyiség biztosítása érdekében a keddet és a pénteket hústalan nappá nyilvánította. A korlátozás a marha- a borjú- és a sertéshúst érintette. Majd a halat is húsnak nyilvánították, s hetente elrendeltek egy zsírtalan napot.

1916. január 10-én az előző év december 27-én aláírt 4586/1915. ME sz. jogszabály országosan bevezette a kenyérjegyet. A rendelet értelmében a városi lakosok napi 24 dkg, a falvakban élők 40 dkg, a nehéz fizikai munkát végzők 30 dkg kenyeret, vagy azzal egyenértékű lisztet vásárolhattak (0,7 dkg kenyér = 0,5 dkg liszt). Az üzletek, vendéglátóhelyek, üzemi étkezdék és mások csak a megfelelő szelvény ellenében adhattak ki kenyeret.¹⁰

8. 1. Életszerűen

Mi sem természetesebb, minthogy a sajtó közvetíti a közember számára a bevezetőben vázlatosan összefoglalt, a háborús időhöz alkalmazott kormányzati szándékot. Tájékoztat, eligazít, olykor méltatlankodik is, vagyis a sajtóban (hirdetményeken) életszerűvé válik minden új szabály. A sajtó persze a történelemtől tudományos igénnyel író számára nem feltétlenül elsőrendű, de a történeteknek az időt követő betájolására talán a legközvetlenebb forrás. Természetesen illő megfontolással. Hóman Bálintosan, ha szabad ezt így fogalmazni:

„A háború nyomán keletkezett és vele kapcsolatos irodalom hatalmas arányait szemlélve, némi szánalom fog el bennünket a jövő történetírója iránt, a ki a nagy háború történetét az »egykorú forrásművek« alapján fogja tanulmányozni. Ember legyen a talpán, aki a hadi magántudósok tömegtermelésének útvesztőjébe tévedve ki akarja majd válogatni az igazán értékes, megbízható, eredeti és a kor felfogását visszatükröző forrásműveket.

Legkiválóbb tudásaink jeles politikai, diplomáciai, közgazdasági és szociológiai fejtegetései, legjelesebb íróink nagyértékű haditudósításai, naplói mellett az üzleti célból túlhajtott tömegtermelés ismétlésekkel teli, semmitmondó és értéktelen könyveivel, röpirataival és cikkeivel találkozunk a könyvpiacra és lapjainkban. A sok kétes értékű írás elriasztja az igazán érdemes munkák olvasásától is közönségünket. A világháború második évének vége felé lassanként elszokunk a hadi irodalom, sőt a hadi hírek olvasásától is. [...]”¹¹

A hadi hírek olvasásától mindenképpen – az ezt megelőző fejezetekben talán – sikerült példáznom, hogy miért. Minden egyéb hír, közlemény viszont minden-napi, nélkülözhetetlen olvasmány.

Ma sincs ez másképpen.

Óvatos kétkedéssel kell kezelni az ún. kommentárokat, háttérmagyarázó el-igazításokat is, mert azok mögött eleve ott rejtőzik a kiadó, a lapszerkesztő elkö-telezettsége, az üzenet nem minden esetben kissejthető szándéka. Ilyen idő volt az 1915. év és 1916 őszbe futó nyara, meg az őszi hónapok szűkebb páttriánkban, Erdély északkeleti, keleti, déli részeiben. Másutt is persze szerte Erdélyben, sőt a Monarchia keleti fertályán, de mert a tájoló anyagot a Marosvásárhelyen meg-jelenő *Székely Napló* napilap számaiból tallóztam a keleti végre, s azon belül is Maros-Torda vármegyére szűkítettem belőle az olvasó jóindulatára ajánlott jelen mutatványt.

Betájoló forrásom és részben adattáram tehát a *Székely Napló* a „Maros-tordavármegyei és Marosvásárhelyi Nemzeti Munkapárt hivatalos lapja”. Politi-kai újság, felelős szerkesztője dr. Fekete Andor. Megjelent hetente négyszer, ezzel a címmel első száma 1910. július 10-én Benkő László könyvnyomdájából, és utá-na folyamatosan 1930. július 6-ig. A lap elődje a *Székely Hírlap* és a *Marosvidék* egyesüléséből született, dr. Fenyvesi Soma felelős szerkesztő és Kerekes Andor segédszerkesztő által jegyzett „Politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap”, a *Székely Lapok*. A *Székely Lapok* 1910. július 10-én egyesül a *Naplóval*, és a közös (104. lapszám) már az új néven jelenik meg. Én az 1916. június 1. és december 31. között megjelenő számokból tallóztam. A dolgozatban felhasznált idézeteim a naptári megjelenés sorrendjét követik. A vizsgált időszak lapjai még: az 1920. július 3-ig megjelenő *Székely Ellenzék*, ez idő tájt „független politikai és társadal-mi lap” a marosvásárhelyi és 48-as Kossuth-párt hivatalos lapja, felelős szerkesz-tője Adi Árpád, és Kovács József felelős szerkesztésében „minden szombaton” a *Tükör*, amely vállalja, hogy „leközi minden igaz, közérdekű közleményt”.

Mert kutatási témám nem a vásárhelyi (Maros-Torda vármegye) sajtó a vizs-gált időszakban, ezeket csak felületesen lapoztam át a *Huszártörténet* címmel, 2008-ban megjelent monográfiám dokumentálásakor.

*

Mi volt a legfontosabb közlendője a hatóságnak 1915. március 7-én, vasár-nap? Címszerűen:

„*Aki nem akar dolgozni, nem kap államsegélyt.* A bevonultak családtagjai és a mezőgazdasági munkák.”

Szövegszerűen: „Bernády főispán felhívást intéz a város polgármesteréhez... hivatkozva az 1914. évi XLV. t-c. 7. paragrafusára... jogosultsági alapon nem kap-

hat segítyt az, akire bizonyítható, hogy megélhetését megfelelő munka vállalásával biztosíthatná – segítyre igény nem tarthat.”¹²

Egyértelmű, hogy nem „*A gazdag város. Szászrégen virilisei*”-nek szól az üzenet. Az ő adóbefizetésük lehet ösztöntő példa. A lajstrom: „Farkas Imre gyáros 7098, Kloss Sámuel szeszgyáros 4098, kereskedők, vendéglősök ügyvédek, orvosok, Göllner Frigyes rendőrkapitány 631. A 156 virilis lajstromát Fromm Ernő mászáros zárja 450 korona adóval.”¹³

Egy héttel később, a tavaszi munkák sürgető szükségére egy biztató közlemény: „A honvédelmi miniszter a hadügyminiszterrel egyetértve elrendelte, hogy a mezőgazdasági üzemerő fenntartásához szükséges legénység a tavaszi vetési és szőlőművelési munkák elvégzésére 14 napiig terjedő szabadságot kapjon.”¹⁴ A szabadságolás kezdete a XII. nagyszabeni hadtest kerületén március 20.¹⁵

Az sem közömbös, hogy „*Mennyi lesz a hadiadó Marosvásárhelyen?*”, és hogy „Egy hónappal hosszabbította meg a pénzügyminiszter a húszezer koronás jövedelmek bevallását és az ezek után kivetendő hadiadónak alapjául szolgáló adatok beszolgáltatását.”¹⁶ A törvényt életbeléptető alaprendelet szerint február 28-án járt volna le a bejelentési határidő, de tekintettel az *abnormális viszonyokra* s a törvény végrehajtása körül felmerült sok teendőre, a miniszter megtoldotta a terminust... A legérdekesebb kérdés az, vajon Marosvásárhelyen hány olyan szerencsés polgár van, aki eleget tehet eme külön törvénynek és hazafias *kötelességnek nevezett passzió*nak, hogy húszezer koronán felül levő jövedelméből ebben a szomorú esztendőben külön adót fizethet a hadsegélyezés céljára?” [A szerző kiemelései – K. I.]

Még az ilyen szigorú időkben is voltak ügyeskedők. Címszerűen: „*Elfogott pénzhamisítók.*” Nem válik dicséretére a Torda-vidékieknek a különben *főúri passzió*: „...Harasztoson¹⁷ székelt a pénzhamisító banda. A részeseket a csendőrség mind elfogta és a marosvásárhelyi királyi ügyészséghez szállította a múlt hét folyamán, de lefoglalta a hatóság a gépeket és a már készen talált hamis pénzeket is, melyek 5 koronásokat gyártottak.”¹⁸

Volt rá precedens békeidőben is: „*Gasparideszék a táblán. Leszállították a büntetésüket*” – újságolta a SzN¹⁹ egy évvel korábbi július elején. A hír: „Erdély szerte nagy feltűnést keltett volt annak a pénzhamisító bandának a leleplezése, mely a csernovitzi születésű Gasparides Viktor és nagyszámú társai működése által rengeteg hamis pénzt hozott forgalomba.

A marosvásárhelyi királyi törvényszék Gasparidest 3 évi, két társát: Fodor Jánost, Orosz Ferenc mezőkapusi lakosokat 3 évi, illetve 2 évi börtönnel sújtotta.

A királyi tábla előtt a napokban volt a pénzhamisítók ügyének fellebbviteli tárgyalása s dr. Szörtsey Lajos védelmének meghallatása utána tábla Gasparideszt

(?) a csalás vádja alól felmentette, és mint bűntársat a pénzhamisításban mondta ki bűnösnek, a reá kiszabott büntetést pedig 8 hónapi börtönre szállította le. Fodor Jánost, dr. Bíró Kálmán, Orosz Ferencet dr. Balogh Endre védte a táblán, amely Fodor büntetését is 8 hónapra, Oroszét pedig 6 hónapra szállította le.”

A legidősebb téma viszont a

Hadikenyér- és a gabonaügyek

Vezércikkben jön:²⁰ „A málé. A málé fölött ne tessék gúnyolódni, ne méltóztassék visszadobni azt a darab kenyeret, mely sárga a málétól, s amelynek biztosítása érdekében, mindennapi betevő falatunkért a város és vármegye főispánja éppen most jártak közben a kormánynál, de mit ér a kormány segítsége, ha magunk is nem segítünk magunkon takarékoságunk, igényeink mérséklésével?

Hozzá kell tehát szokni az olyan kenyérhez, amely félig tengeri lisztből készült, mert különben nem fogjuk tudni enni a kenyeret, amely talán négyötödrészen készül majd tengeri lisztből. Mert erre is rákerülhet a sor...

Irigyelni fog bennünket minden utánunk következő nemzedék és úgy fog ránk visszaemlékezni a história, mint hősokról, ha mi itthon, a saját magunk igényeivel megvívjuk azt a háborút, amelyért fiaink a hóval fedett Kárpátokban, az orosz-lengyel síkságon véreznek.

Legyen minden család háztartása hadi készenlétben. És legyen minden háztartásban otthon: a málés hadikenyér.”²¹

A lelkekre szóló felhívás háttere:

A január 27-én 411 /1915. M. E. szám alatt kelt rendelet, a február 16-án 649/1915. M. E. szám alatt kelt és március 1-én életbelépőnek jelzett rendelet a forgalomba hozott kenyér vagy kenyérmű lisztjének 50% tengeriliszttel való keverését köti ki, a burgonyától, burgonyakeményítőtől és rizsliszttől teljesen eltekint, belátván, hogy az országban senki sem gondoskodott az azelőtt használatba nem kerülő lisztfélék termeléséről vagy külföldről való beszerzéséről, és így a velük való keverést sem lehet követelni.

A március 30-án 1113/1915. M. E. szám alatt kelt rendelet fönntartja a 8681/1914. M. E. számú rendeletnek azt az intézkedését, mely szerint búzából csak háromféle, rozsból és árpából (ezenkívül tengeriből is) csak egyféle lisztet szabad őrölni, csupán a kiőrlés százalékán változtat. A főzőlisztet az előállítandó lisztkeverék összsúlymennyiségének 50%-át tevő árpa- vagy tengeriliszttel, de nem a kettővel együtt kell keverni.²²

Jogos! *Totális háború* van, a katonaság a hadszíntéren, a népség itthon vívja meg a maga harcát az étellel. Az igényeket mindenképpen mérsékelni kellett,

persze nem valamiféle hazafias elkötelezettségből, hanem mindig valami hiánya okán. A téma itt az, hogy szűkében vagyunk a lisztnek, illetve a kenyérgabonának, amiből a molnár kenyérlisztet őröl. A hatóság az osztás rendszerbe szervezését vállalja elvileg azért, hogy mindenkinek jusson abból, ami van, vagy ami beszerezhető valamilyen úton-módon. A civil szerveződések (egyesület, bajtársi kör, társaságok) a *gyűjtést, adakozást* szervezik, és az eredményt osztják kinek-kinek nem igénye, hanem szüksége szerint. Így hát nem is a rendszer hibázik, hanem a források, s a mi sajátos helyzetünkben sajátosan a fellelt források elosztása fölötti egyezkedés és egyeztetés, előre megállapodott arányok szerint.

Bár a *lisztkeverés* hatósági elrendelések²³ még nem volt igazán gyakorlata a keverési arányoknak. A rendelet a búzából 15%-nyi finomliszt őrlését engedte meg, a többi búzalisztet és a rozslisztet általában 33% árpaliszttal vagy 30% tengeri-, illetve burgonya- vagy rizsliszttel, vagy burgonyakeményítővel, illetve burgonya-keményítőliszttel keverteti.²⁴

Az alakuló kenyérgabona-mizéria arra kényszerített, hogy már az új évre fordulva változtassunk a *keveréken*.²⁵ A kenyérliszt keverési arányát 50%-ra emelik fel olyformán, hogy a búza- és rozslisztet 50%-nyi árpa-, tengeri-, burgonya- vagy rizsliszttel kell keverni. Aki másként kever, az „tizenöt napig terjedhető elzárással és kétszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő”. Egy hónappal később a hatóság ráébred arra, hogy nincs malom az országban, amely a keverékekhez őröl. Alkalmazkodni kell, sőt némi indulgenciára is szükség van esetenként.

Március 1-jén lépett életbe az új rendelet,²⁶ amely „a forgalomba hozott kenyér vagy kenyérnemű lisztjének 50% tengeriliszttel való keverését köti ki, a burgonya-, burgonyakeményítő- és rizsliszttől teljesen *eltekint*, belátván, hogy az országban senki sem gondoskodott az azelőtt használatba nem kerülő e lisztfélék termeléséről vagy külföldről való beszerzéséről és így a velük való keverést sem lehet követelni. *Egyéb újítás* még, hogy a pékek a kész tésztát megsütésre sem fogadhatják el, ha a keverés nem a rendelet szerint való. A búbos kemence kiváltságát azonban még ez a rendelet sem szünteti meg. *A pékek a kenyeret csak a kisütés után 24 óra múlva hozhatják forgalomba, hogy kevesebb fogyjon belőle.* A belügyminiszter megengedheti, hogy a tengeriben hiányt szenvedő vidékeken a kenyérhez 25% burgonyát is keverhessenek.”²⁷ [A szerző kiemelései – K. I.]

De a kormány kukoricalisztról sem gondoskodott. A 649/1915. M. E. sz. keverési rendelet életbelépését a február 25-én kelt 761/1915. M. E. számú minisztériumi rendelet elhalasztja, és az új határidő megállapítását „kellő mennyiségű tengeriliszt²⁸ forgalomba jutásához képest” a belügyminiszterre bízta.²⁹

*

Kitérőleg, csak a betájolás okán, idézek dr. Cséser Lajos, az Erdély-részi Miniszteri Kirendeltség Kolozsvár megyei megbízottja, köz- és mezőgazdász a *Magyar Figyelő*ben megjelent, megfontolandó írásából. Erdély sajátos helyzetére figyelmeztetve ír „a málé” témájáról.³⁰ Világosabb lesz ezzel a lapba rendelt vezércikk üzenete is:

„Márciusban kulminált Erdélyben a kenyérijedelem (országszerte lassan mozgottak a rekviráló³¹ biztosok), a román közigazdának egy jószívűségi rohamában beindulhatott a román kukorica az erdélyi vámokon (és útvesztőkön) és Predealnál a szállítási nehézségek miatt a vasúti vonal menti garmadákban heverő »málé« 56 koronán kínálta magát, de arany értékben. Igen, kedves olvasó, ilyen nagy hatalom volt egy pár hétig a kukorica...

És ennél a mezei terménynél visszajutunk Erdély mezőgazdaságához. Konstatálnom kell közvetlen tapasztalataim, de a behozatali statisztikából is, hogy ez az országrész nem termeli meg a saját szükségletére való kenyeret. De hiszen már erről panaszkodott Kőváry erdélyi statisztikus is 1847-ben! És csudálkoztunk itt e tavaszon, hogy a Duna-Tisza közén miként berzenkednek a magyar és sváb gyomrok a kukoricás lisztkeverékek ellen: hisz itt a tömeg 60-70%-ának a kukoricaiszt a főkenyere, tápláléka, sőt az se helytelen, ha azt mondom, hogy az átlag falusi ember kenyérének, élelmének 60-70%-át a tengeri teszi. Lehet, hogy ez ősi szükségből vagy zsellérvilág tradícióiból alakult szokás, lehet, hogy ha a kalászosok termését a kereskedelem ki nem szállítaná, talán jóra való kenyérünk elegendő lenne, de ez bizonyos, hogy a határszéli vármegyékbe való kenyértermény, de különösen a tengeri behozatal jó és rossz esztendőekben állandó.”

*

Nem keverem magam sem tovább a témát, mert csak jóval a békekötés után lesz annak relatíve vége, és az nem *happy end*.

Ami nincs, vagy amiből nincs elég, annak a beszerzésére, előállítására kell kitalálni alternatívát.

Magyarországon 1914-ben a korábbi évekhez képest gyengébb gabona-termést takarítottak be, és ez a tendencia a következő években folytatódott. A gabonatermés az 1913. évi 13,26 millió tonnáról 1916-ra 8,2 millió tonnára csökkent, miközben az éves szükséglet 10 millió tonnára rúgott.³² A román gabonaimport dolgában Burián külügyőrnek írt levelében Tisza István úgy gondolja, hogy a legjobb úton járunk: „belfogyasztásunk megfelelő szabályozásával és megszorításával emancipálhatjuk magunkat”.

Az 1915. szeptember végi hivatalos terménybecslés adatai szerint 4,356,118 kataszteri holdon átlagban 1056 mázsa gabonanemű a várható termés, ami összesen 46.029,661 mázsa gabona, 2.260,841 mázsával több, mint a tavaly.

A románok lakta vármegyék várható terméseredményeit kimazzsolázó, Nagyszebenben megjelenő *Gazeta Economică* erdélyi hetilap közleményében olvastam, hogy „a holdankénti átlagot meghaladó termés várható Torontál, Brassó, Alsófehér és Arad vármegyékben. 22 vármegyében 800 és 1056 mázsa a holdankénti várható termés, ezek között van Kisküküllő, Bihar, Szatmár, Temes, Csík, Háromszék, Nagyküküllő, Szeben, Máramaros, Fogaras, Hunyad és Szolnok-Doboka vármegye. 17 vármegyében holdanként 800 mázsa alatt várható a hozam, ezek között van Beszterce-Naszód, Krassó-Szörény, Ugocsa, Udvarhely, Szilágy, Kolozs, Maros-Torda és Torda-Aranyos vármegye.”³³

Emancipálásunkhoz az út eleje a *szükséglet összeírása*.

Azt tudjuk, hogy csupán a hadsereg abrakszüksége kb. 6 millió mázsa,³⁴ és 1915 végén már közel kétmillió fogoly, meg az internáltak ellátása is a kormányzat feladata. Ezt a szolgálatot ajánlja fel a polgároknak a marosvásárhelyi hivatal is.

„...Mivel gabonát és lisztet a folyó évi szeptember hó 15. napjától kezdve magánosoknak vásárolni nem lesz szabad, s az eladás tekintetében is megszorítások lesznek, figyelmeztet mindenkit a tanács, hogy abban az esetben, ha bármely városi lakos jelenleg nincs, vagy előre láthatóan nem lesz abban a helyzetben, hogy egész évi szükségletét f. évi szeptember hó 15. napjáig a saját terméséből vagy közvetlenül a termelőtől való bevásárlás útján biztosítsa, jelentse be ezt a körülményt a hatóságnak, mert, ha ezt nem teszi, könnyen megtörténik, hogy liszt és kenyér nélkül marad...”

Az összes liszt fajtából azonban fejenként és havonként a mezőgazdasággal vagy más őstermeléssel foglalkozó összesen legfentebb 13 kiló, a nem mezőgazdasággal foglalkozók összesen legfentebb 8 kiló lisztet igényelhetnek.” – írja a SZN.³⁵

A *hatósági lisztgazdálkodás* új rendet szab, és az adatok, meg természetesen a liszt birtokában kiviszi az üzletekbe. Egy heti adagokban lehet megvásárolni a hatósági lisztet igazolvány ellenében: „Mától³⁶ kapható kijelölt üzletekben. Árak papírzacskóval együtt: 0-ás liszt 87 fillér, főző liszt 67 fillér, kenyérliszt 49 fillér. Csak igazolvány ellenében, egy heti adag!” 1915. május 3-án Budapest Székesfőváros Tanácsa – május 16-tól – bevezette a lisztutalványt, amelynek alapján hente személyenként 20 dkg főzőlisztet lehetett vásárolni. Később követte ezt a zsírjegy, cukorjegy, majd a jegyre vásárolható heti fél kiló bab, fél liter petróleum, egy db hadi mosószappan (kb. 25 dkg). Temesvár 1915. április 21-től korlátozta a liszt és kenyér beszerzését bevezetve a *jegyrendszert*. A fejadag 240 g liszt, vagy 336 g kenyér, a nehéz testi munkával foglalkozóké azonban 300 g, illetve H20 g.³⁷ Hasonló hatósági rendelkezések voltak Nagyszebenben és Brassóban is.

A dolog természetéből következett, hogy ennek teljesítését a hatóság vette a kezébe. A közéletmezés ügyét országosan a kormány irányította ugyan, a végrehajtás azonban *a helyi hatóságokra hárult*.

A *kolozsvári gyakorlat* csak a város sajátos demográfiai helyzetből adódóan más, mint a vásárhelyi, eljárásaiban lényegében nem különbözik. Mit jelent a sajátos helyzet?

Kolozsvár közönségének nagy része fogyasztó – összegez a már idézett dr. Segesváry. Ennek a fogyasztó közönségnek a létszáma a legutóbbi népszámlálás óta természetesen emelkedett, a katonai létszám is több. A lakosság összességének száma ma már 70 000-re tehető. Az idegenforgalom a háború kezdete óta csak emelkedett. Elsősorban a katonaság folytonos mozgalma, de a polgári népesség mozgalma is nagy volt. A tél folyamán a galíciai, de különösen a bukovinai menekültek nagy számmal jöttek Kolozsvárra. Január hónapban itt nyert elhelyezést a bukovinai osztrák császári állami kormányzóság, a rendőr-igazgatóság, pénzügyigazgatóság, vasúti üzletvezetőség és még más állami hivatalok. Nagy volt a kórházak forgalma. Indokolja ezt az, hogy egyetemi város, nagy és képzett orvosi karral. A katonai rendes és alkalmi, valamint a Vörös Kereszt kórházakban összesen 3719 ágy van. Az első háborús év alatt felvett és ápolat katonák száma 37 957 volt.³⁸

Kolozsváron a gabona rekvirálás befejezése után,³⁹ április 7-én vezették be a hatósági lisztellátást utalvány alapján, ugyancsak a háztartások szükségletének összeírása után, akárcsak Marosvásárhelyen kijelölt lisztkereskedésekben. Négy hétre szóló *utalványfüzeteket* adtak ki, amelynél borítékján fel volt tüntetve a megállapított lisztjándóság. „A füzetben a heti szükségletre szóló utalványok el voltak különítve, egyszerre legfeljebb egy heti járandóság volt kivehető, amit egyfelől a lisztüzem működésének folytonossága kívánt meg, másfelől pedig az a törekvés indokolt, hogy esetleges készletek felhalmozása, meg a *tengerivel kevert liszt romlása* elkerültesék.”⁴⁰

A gabona-, és kiváltképp a kenyérgabona-mizéria egyre nyomasztóbb, és éppen ezért extrém intézkedéseket ösztönöz. Még 1915 év vége előtt, büntetés terhe alatt, termés bejelentési kötelezettséget ír elő a hatóság.

„Tájékoztattuk már a közönséget, hogy november hó 25-től legkésőbb november hó 28-ig mindenki (az is, aki maga nem termelő) tartozik bejelenteni, hogy november hó 25-én, beszámítva azt a mennyiséget is, melyet már előbb le-adott, de még el nem szállított, mekkora búza, rozs, kétszeres-, árpa-, zab-, vagy ezekből készült lisztkészlete, bab-, borsó-, és lencse készlete van. Tartozik továbbá bejelenteni, hogy gazdasági és háztartási szükséglete címen ezekből mennyit tart vissza és így ezeknek levonása után mennyi a feleslege. Aki készletét a ható-

ságnak be nem jelenti, kihágást követ el és két hónapig terjedhető elzárással és 600 koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntetetik.”

Ösztönzőleg a közlemény utolsó mondata: „A rendőri eljárás során *elkobzandó készlet értékének egyötöde a feljelentőt illeti*, többi része a felmerült költségek levonásával a rokkant katonák segélyalapja javára fordíttatik.”⁴¹

Életszerűen:

„Ha az ember előrelátó lett volna és idejében elláthatta volna magát minden-
nel, talán meg sem érezte volna a háborút, de egyrészt lehetetlenség volt annyi
mindent felhalmozni a hely szűke és a romlandóság miatt is, másrészt pedig nem
volt annyi befektetni való pénzem sem. A legfőbb ok azonban az volt, hogy senki
sem hitte, hogy egy ilyen soha nem látott háború ennyi ideig is eltarthasson.

Megérezték azért a roppant áremelkedésben, hogy háborús világban élünk,
még ha máskülönben megszoktuk, elfeledtük volna is. Sok mindent requirált⁴² a
katonaság, s ez szöktette fel az árakat, sok mindent egyes spekulánsok vásároltak
össze, s így verték fel az árat.

Megtörtént például, mi a földműves államban hallatlan, hogy három napig
1915. február 25–26–27. egy falat kenyeret, egy csepp lisztet sem lehetett venni.
Én úgy segítettem magamon, hogy a katonáktól szereztem kukoricakenyeret. Ez
azonban 10-12 napos volt, s oly kemény, hogy késsel vágni nem lehetett, csak
törni. Ekkor is morzsákra hullott széjjel. Kukoricát, árpát, mivel evvel kellett a mal-
moknak is a lisztet keverniük, drága pénzen sem lehetett venni. Nem volt elesés
a baromfi számára, le kellett egymás után ölni valamennyit.

Bemutatom a drágaságot egy pár élelmi cikknél. A zárjelben a régi, megszo-
kott árat, a másikkal a mostanit. Marhahús 1 kiló (2 kor.) 6-7-8 korona; mos-
tanában pedig egyáltalában nem lehetett kapni. Disznó hús 1 kiló (2. 40 kor) 6
kor; zsír (1. 80 kor.) 6 kor; 0 liszt 1 kiló (26 fillér) 92 fillér - és 1 korona; kenyér
finomabb, tiszta fehér 1 kiló (32 fillér) most a rossz kukoricakenyér 78 fillér; rizs
1 kiló (66 fillér) 2. 40 korona, mostanában nincs; keményítő (48 fillér) 1 korona;
foghagyma (16 fillér) 1. 20 kor; vörös hagyma (12 fillér) 64 fillér; tojás 1 db (4
fillér) 20 fillér; citrom egyáltalában nincs; szappan 5 db (1 kor) 2. 50 kor; rézgálic
1 kiló (60 fillér) most 4 korona. Cipő egy pár (12-14 kor) most 40-50 korona. A
szövet és vászon ára, ha egyáltalában lehet valahol találni 100%-kal drágább. Egy
félévig nincs petróleum, gyertya méregdrága. Gumi, kaucsuk nincs.

A községek úgy iparkodtak a liszthiányon segíteni, hogy magok szereztek be
lisztet, s utalványokat adtak ki egy-egy hétre nevetségesen csekély mennyiségről.

De bizony a liszt sokszor élvezhetetlen volt, s semmire sem lehetett használni.
Aztán meg az a tülekedés, majdnem verekedés a boltok előtt, hol a községi lisztet
árusították, sokakat visszariasztott. Inkább koplaltak. Rohamosan fogyott a mar-

haállomány is. Kormányrendeletileg egy héten 2 napon át: kedden és pénteken, szigorú büntetés terhe alatt húst kimérni senkinek sem volt szabad. A vendéglőkben sem, hacsak nem hústermékeket – kolbászt, s ilyenfélét. Nagy kelete lett erre a hálnak, s úgy felment ennek is az ára, hogy a középosztály csak névről ismerte, asztalán nem láthatta. A zöldség, zöldsőfélék horribilis árú, s bizony nem tréfa és nem nagyítás, mikor sokan azt mondták, nem tudom mit együnk, mert semmit sem lehet már megfizetni. Annyi bizonyos, hogy még a gazdagoknál is az igény 50%-kal lejjebb szállt.”⁴³

A következő (1916) évben sem találunk megoldást a kenyér- és lisztgondokra. Február végén, országos értekezleten tárgyalnak a közigazgatási hatóság képviselői a vármegyék és városok lisztellátásáról. A lapok csak az esemény hírért közlik, a várható eredményt nem. „...Az értekezlet szombaton folyt le, külön az erdélyi és a felvidéki megyék, városok részvételével, és törvényhatóságainak képviselői ma délelőtt már haza is tértek. A [marosvásárhelyi] vármegyeházán Szász József főispán ma délelőttre a főszolgabírókat a lisztellátás ügyében értekezletre hívta össze, melyen a kérdést behatóan megvitatták.”⁴⁴

Április elején is keresték még az ellátás alternatív forrásait:

„A pénzügyigazgatóságnál most készült el a be nem jelentett és lefoglalt terményekről szóló kimutatás februári része. Eszerint februárban a pénzügyőrség a város területén 315 métermázsa babot, a megyében, 25 községben 145 métermázsa be nem jelentett gabonát rekvirált és kobzott el.”⁴⁵

Egy hónappal később belügyminiszteri vizsgálódás folyik az ügyben: „Desbordes Ernő⁴⁶ országgyűlési képviselő, a belügyminiszter megbízásából Marosvásárhelyre érkezett a lisztfogyasztás ellenőrzésére.”⁴⁷

Az egyetlen esély: házalni kell, lesz, ami lesz: „Nagy Imre polgármester helyettes ma, érkezett haza budapesti útjáról. A polgármester helyettesnek sikerült kisebb mennyiségű lisztet szerezni a város közönsége részére, ezt a kismennyiség is a Haditermény Rt. Dicsőszentmátonból utalja át.”⁴⁸

*

A *gabonaimport* nyomasztó téma, mély politikai összefüggésekkel.

Tisza István Burián cs. és kir. külügyminiszternek címzett, itt már idézett levelében megfontolásra ajánlj egy igen időszerű és kézenfekvő lehetőséget.

„Mentől többet foglalkozik az ember a *romániai gabonavásárlási* ügygel, annál jobban meggyőződik ennek Romániára nézve életbevágó fontosságáról. A román közgazdaságnak tényleg létérdeke, hogy összesen körülbelül 40 millió mázsára tehető tavalyi készleteit és idei feleslegét megfelelő áron értékesítse; már pedig ezt a feladatot csakis a közép-európai hatalmak támogatásával érheti el. Ez az igazság mindjobban átmegy a román köztudatba. Érzik, hogy a román

kormánynak eddigi eljárása hozta létre a tavalyi készleteknek azt az összetorlódását, amely komoly nehézségeket állít az új termés raktározásának és értékesítésének útjába.

A román kormánynak emiatt növekvő elégedetlenséggel kell szembenéznie s már csak saját lét-fenntartása szempontjából is megfelelő megoldásról kell gondoskodnia. Arról meggyőzhette őket az idei tapasztalás, hogy belfogyasztásunk megfelelő szabályozásával és megszorításával emancipálhatjuk magunkat a román import alól és tudhatják azt is, hogy az egész élelmezés és gabonakereskedés állami szervezése révén az érdekelt kormányok kézben tartják ezt a kérdést a jövő gazdasági évre is, úgy hogy Romániának s a román kormánynak ezt a nagy érdekét csak a közép-európai nagyhatalmak kormányaival egyetértőleg lehet megoldani.

Nem lehetne-e ennek következtében oda terelni a dolgot, hogy Németországgal együtt köteleznők magunkat a tavalyi és idei termésből eladásra kínált összes mennyiségnek Romániára nézve előnyös *rezerváron* való megvételére, ha Románia ezzel szemben a török muníció áteresztésére kötelezi magát? A megvett áru kifizetésére természetesen akkor kerülne a sor, amidőn az Romániából tényleg kivitetett s ezzel kapcsolatban a dolog megfelelő stádiumában figyelmeztetni kellene Romániát, hogy ekkora mennyiséget csak abban az esetben lesz képes tényleg kivinni, ha *a dunai utat* sikerül biztosítani. Ennél fogva Romániának életbevágó érdeke, hogy olyan megállapodásra jusson Szerbiával, amely a román hajóknak az Al-Duna és Budapest közötti szabad forgalmát biztosítja. Ha ez sikerülne, úgy igen nagy könnyítést nyernénk Törökországgal való forgalmunkra nézve; ha pedig a szerbek megtagadják ezt a biztosítást, akkor Romániának saját érdekében a szerbek dunai állása ellen irányuló támadást kell támogatnia.

Szóval a román export érdekének megfelelő gondozása és latba vetése útján Romániát politikailag is mindjobban a mi táborunkba vonhatjuk. Természetesen a megveendő termények túlnyomó nagy részét Németországnak kellene átvennie. Németország ezeket a nagy mennyiségeket igen jól felhasználhatja, de amennyiben járna is reá nézve a dolog némi pénzügyi áldozattal, sokkal kevesebb volna az, mint amire a török muníció átbocsátása céljából máris hajlandónak mutatkozott.⁷⁴⁹

Czernin gróf, a Monarchia bukaresti nagykövete magánlevélben tájékoztatja Tiszát, hogy nincs politikai alkulhelyzet, a román kormány csak üzleti szempontokat tekint elfogadhatónak. Mi kitarítottunk volna, Tisza miniszterelnöknek is voltak ötletei⁵⁰ ez ügyben, de végül elfogadta a *Ballhaus* álláspontját, hogy nézzünk inkább körül a piacon, s lehetőleg a leggyorsabban állapodjunk meg.

Burian külügyminiszter válaszként táviratban indokolta meg Tiszának, hogy mi a tét:

„...most *junktimot* csinálni a termésvétel és a lőszerszállítás közt nem tartanám célszerűnek. Ez elkedvetlenítőleg hathatna és azzal a veszéllyel is járhatna, hogy Románia ellenségeinknek híreink szerint felmerült ajánlatát tarthatná előnyösebbnek, mely szerint az Entente megvenné pausalter az egész termést s azt kivinné a meghódítandó szorosokon, de árát minden körülmények közt kifizetné, akár beveszik a Dardanellákat, akár nem. Szerintem a tervezett transactionkat most a hozott határozatok értelmében gyorsan nyélbe kellene ütni, s ha majd a románok kézzel foghatólag érzik a combinatio jótéteményét, akkor fogjuk azt előnyösen a kellő nyomásra felhasználhatni, mert ők vissza nem mehetnek többé, a kivitel megakasztása vagy méreteinek kitágítása minden pillanatban kezünkben van, s a földbirtokos közvélemény kényszeríteni fogja kormányát követeléseinek teljesítésére. A dunai út megnyitását Románia kell, hogy komolyan megkísérelje, de sikerre a kilátás vajmi gyöngye.”⁵¹

A levélváltás több részletéhez némi magyarázat szükséges.

Törökország válságos helyzete sürgeti a dunai hajózás szabaddá tételét és egy közvetlen ellátási út megnyitását a német hadifelszerelés, lőszer, egyéb hadi termék és sok egyéb áthaladására. Románia semmiképpen nem enged át hadianyagot a területén oda-vissza [a Szerbiának szánt orosz szállításokat sem!], jóakaró semlegességi kötelezettsége jogán. Szerbia ellenőrzi a Vaskapu és Pest közötti Duna-szakasz fontos részét. A helyzet feloldásának adott az alternatívája: vagy Szerbián, vagy Románián át megnyitni az utat Isztambul felé.

Románia valóban *zsarolható* beszorult gabonakészlete okán, potenciális vevője tényleg elsősorban Németország, de a Monarchia is, mert bár az 1915-ös mezőgazdasági évünk kitűnőnek látszik, az *osztrák testvér* szükségét is fedezni nem elég.

Másképpen: a Román Királyságnak csakugyan gondja két év (1914 és 1915) termésének az értékesítése, mert nincs elég, alkalmas tároló a raktározásra, a gabona a nagybirtokosok magtáraiban van, és zsúfoltsága okán nagy a veszélye a romlásnak. Nem akarta a központi hatalmaknak eladni, hogy ne törje meg az antant blokádját. A nagybirtok sürgette a megoldást, Marghiloman kapta a tárgyalási megbízást a *Szövetségtől*.

Brătianu miniszterelnök szorongatott helyzetében az antant követőihez fordul. Megkapja a feloldozást a gabona egy részének az értékesítésére, mert az antant nem tudta felvásárolni a teljes mennyiséget. Államközi megállapodás lenne a keret, hogy ellensúlyozzák a német–osztrák–magyar konzorcium monopóliumát, amely túl alacsony árat kényszerítene a termelőkre.

A szerződések teljesítésére létrehoztak egy *Központi értékesítő és kiviteli bizottságot*, amelyben minden politikai alakulat képviseltette magát. A bizottság elnöke Alexandru Constantinescu mezőgazdasági és birtokügyi miniszter.

Németországgal és a Monarchiával viszonylag hamar nyélbe ütik a kereskedelmi megállapodásokat.⁵²

Az ellenérdekelt oldalon Anglia lépett először. Sir George Barclay kormánya nevében ajánlatot tett a „maradék” megvásárlására. „A karácsonyi vakáció végén jártunk – írja Duca –, Brătianu lakásán találkozott a kormány. Nem volt mit tárgyalni, nem lehetett visszautasítani jövőendő szövetségeseink ajánlatát. Ki kellett védeni annak a látszatát, hogy államközi tranzakcióról van szó, kikötésük az volt, hogy szabadon válasszák ki az eladót és alkuáron vásárolhassanak. Brătianu megtagadja: gabona eladó, nem lelkiismeretek. Az angolok visszavonják a feltételeiket és 1916. januárban aláírják a szerződést 80 000 vagon gabonára, vagononként 3200 lejes áron. A font nemzeti banki árfolyama akkor 26 lej volt. A román kormány vállalta, hogy magtárakat épít kijelölt vasúti állomásokon a kialakított mennyiség betárolására, mert egyelőre nem lehet azt kivinni. Hogy az angolok betartsanak a német-osztrákoknak, megvásároltak egy csomó malmot, hogy azok ne tudják megőröltetni a gabonát. A brit követség az egész ügyletet a Chissoveloni bankháznak koncesszionálta. Chissoveloni sógora volt Benett nevű bukaresti angol kereskedelmi ügyvivőnek.” (Duca, 302)

A dolgok természete szerint a hivatalos tárgyalások árnyékában, de azoktól nem feltétlenül függetlenül, azért megindult – extrém inséghelyzetekre hivatkozva – a gabonaneműek, s főképp kukorica kifuvarozása Romániából.

Czernin gróf külön, az osztrák inségre keresve feloldást bukaresti konzervatív körökben házalt, a helyzet konkrét üzleti részét viszont profi *házalókra* bízta. Burian tud róla, s amit tud, azt megosztja Tiszával: „Az Eidinger-akció sikeresen mozgósítja a reakciót a kormány ellen; folytatjuk és vegyük meg akár az egész idei termést Németországgal együtt. Ez megfelelő áldozat és hatalmunkba keríti a román politikát.”⁵³

Mi tulajdonképpen az *Eidinger-akció*?

Czernin gróf tájékoztatója Tisza Istvánnak:

Szabad fordításomban: „Célszerűnek tűnik, hogy az Eidinger-akció azonnal hozzon létre román bizottságokat Erdélyben és Bukovinában, amelyek kitűznék besszarábiai nemzettestvéreik felszabadításának lobogóját az orosz járomból, és erőteljes propagandát fejtenek ki Besszarábia és az anyaország újraegyesítésére. Bukarestben is ott lennének. Az erdélyi és a bukovinai bizottságok egyeztetnének a bukaresti Ligával, és közösen élénk agitációba kezdenének.

Bukovina dolgában közvetlenül Bécsben történne javaslat, amennyiben elfogadja az Erdélyre vonatkozó tervet, az általa kiválasztott személy találkozna Brassóban Eidingerral.

Jó lenne a tervet minél korábban végrehajtani.”⁵⁴

Egy hónap múlva Tisza tér vissza a témára, hogy „jó lenne folytatni az Eidingert” (Auch darin gebe ich Dir Recht, dass es besser ist, die Eidingersche Aktion fortzusetzen.),⁵⁵ némileg más összefüggésben, de továbbra is a Román Királyság belügyeire összpontosítva. A levélből viszont megtudjuk azt is, hogy a gabonavásárlás sínen van, azaz augusztus 1-je és 20. között a Monarchiába bejött 522 vagon gabona, Németországba pedig 1003, „megközelítően ennek fele vasúton, a másik fele az országon”.

Burian érdeklődésére írt válaszlevelében is szóba kerül ismét az ügy.

„A romániai gabonaforgalomra vonatkozólag kifejezett kívánságodhoz képest értesítek, hogy augusztus 1-től 20-ig összesen 1525 vagon termény jött át Romániából Magyarországra; ezekből 522 vagon a belföldre, 1003 vagon pedig Németországba irányított tranzit-árú volt. A behozott mennyiségből 362 vagon, a Németországba irányított forgalomból 775 vagon volt tengeri, a többi egyéb gabonanemű, legnagyobb részét búza. Az egész forgalomból 831 vagon jött be vasúton, 694 vagon szekéren.

Azt hiszem, hogy ez az összesen 150 000 mázsára rúgó, 20 napi forgalom Románia egész feleslegének olyan végtelen csekély hányadát teszi, miszerint meg nem szüntetheti a termés értékesítésének nehézségei által okozott nyugtalan és részben kormányellenes hangulatot. Ennek a csekély forgalomnak különböző vexatorius intézkedésekkel való akadályozása tehát szükség nélkül hívná ki a román közvélemény fokozott ellenszenvét. Persze az nézetem szerint nagyon szükséges volna, hogy a vele járó jelentékeny költségek dacára tovább folyjon az Eidinger-féle akció, mert hiába, a mai briliáns katonai helyzet⁵⁶ dacára is számolnunk kell legalább pillanatnyi kedvezőtlen fordulatok eshetőségeivel s ezért nem volna jó a román közvéleményt az ententenak ellenhatás nélkül átengednünk.”⁵⁷

Ismét *Eidinger*!

Ki ez az Eidinger?

A Dr. Hugo Gold szerkesztésében két kötetben megjelent: *Geschichte der Juden in der Bukowina* (I. kötet 1958, a II. kötet 1962. Edition Olamenu),⁵⁸ Hadikfalva tanulmányában⁵⁹ találtam rá. Értelem szerinti fordításomban: „[Bukovinában] A nagykereskedelem fokozatosan fejlődött ki. Berl Turner egy fűrészárúkereskedést nyitott a vasútállomás közelében. Jehuda Leib Kraft a Szeret folyón épített két fűrészmalom. 1914-ben az osztrák katonai tisztviselők az orosz hadsereg közeledtére a malmokat felgyújtották. A város lakosságát evakuálták, és

csak azután térnek vissza, miután az oroszok feladták a Kárpát-frontot. Az 1914 és 1916 közötti években Nagy-Britannia és Franciaország nyomást gyakorolt Romániára, hogy ne adjon gabonát Ausztriába. Czernin gróf, osztrák nagykövet ellenintézkedésképpen, és egy zsidó közvetítő segítségével használta fel abból a célból, hogy gabonát szállítson Ausztriába. Az egyik ilyen volt *Nathan Eidinger*, aki ügyesen gyümölcsöztette a román »Bojárokkal« kialakított kapcsolatait, és Románia háborúba lépéséig sok pénzt keresett ügyleteivel. Részt vett az üzletben a sógora, Siegmund Rachmut és Rachmut unokaöccse, Solomon Landau.”

Ezt a pályát ugyanis mi is bejártuk, de a közvetlen vásárlást nem lehetett nyélbe ütni, mert a bojárok olyan magas árat kértek érte, ami elfogadhatatlan volt. Ezért, meg a politikai összefüggések okán is, a Kereskedelmi Központtal kellett üzletelni.⁶⁰

A szállítási utak helyzete hozta az alternatív tárgyalási téma politikai felhangjait.

Három lehetőség adódott. A dunai út, illetve az Orsován áthaladó vasút beláthatatlan időre járhatatlan volt. A galíciai vasutakat pár hétig, talán 1-2 hónapig is lefoglalták a nagy katonai szállítások. Marad a harmadik út, az erdélyi vasutak, amelyek havonta kb. 10 000 tonna átvonatoztatására tervezhető.⁶¹

Korábban, még a *hivatalos* vásárluku és Czernin külön üzletébe bezavarhattott az erdélyi román képviselők magánüzletelése, amit Czernin nem tudott hova tenni, tehát rákérdezett.

Tisza 1915. július 28-ára keltezett válaszlevelében megírja bukaresti nagykövetünknek,⁶² hogy: „Lieber Freund!”, nem kívánom előled eltitkolni, a számodra esetleg fontos információt, hogy „hivatalos iratokból, amelyeket szükség esetén rendelkezésedre adhatok, bebizonyíthatom, hogy a román népboldogítók (Volksbleglückern) által vásárolt romániai kukorica nagy részét nem népélelmezésre használták fel, hanem nagy haszonnal német kereskedőknek értékesítették. A bejött 87 vagon gabonából Nikolaus Serbán címére Brassóba az Aurora Hitelintézetnek (recte Nicolaus Serbán és Juon Stojan) 36 vagon, ugyancsak Brassóba 54 vagonból 40 Dr. Monoiu címére, 4 Popescu címére érkezett. 4 vagon ment tovább Németországba. „Ich glaube, es ist besser die Sache einstweilen für uns zu behalten und bitte Dich, ohne mich vorher zu benachrichtigen. Niemandem davon Mitteilung zu machen.” Értelmem szerint: Úgy gondolom, jobb, ha egyelőre megtartjuk magunknak az ügyet, kérlek, előzetesen tájékoztass. Senkit ne avasunk bele.

*

A szóba hozott *magánúton*, ha nem is megnyugtatóan elég, de érkezett be Erdélybe néhány száz vagon gabona, főképpen kukorica.

A Tisza-hagyatékban⁶³ találtam két erre vonatkozó, rendkívül érdekes dokumentumot.

Az egyik a közbenjárást vállaló dr. Serbán Miklós⁶⁴ (alias Nicolae Șerban, két bekezdéssel fentebb: Nicolaus Serbán) fogarasi képviselő parlamenti mandátumának felfüggesztésével végződött, a másik dr. Mihali Tivadar (alias Teodor Mihali) képviselő⁶⁵ úr szállítmányairól készült határrendőrségi megfigyelő jelentés.

A Serbán-történetünk úgy kezdődik, hogy a határrendőrség „Serbán Miklós román nemzetiségi o. gy. képviselőtől” elkobozott egy levelet⁶⁶ „a határszéli vámvizsgálat alkalmával, mikor nevezett képviselő Romániából visszatért... A brassói határszéli rendőrkapitányság jelentése szerint a levél küldőjét Serbán nem nevezte meg, az erre vonatkozó nyomozást a kapitányság utasításig mellőzte.” A levél, amelyet Ilosvay Gusztáv s. k. határrendőrségi főnökhelyettes 1915. szeptember 29-én a belügyminiszternek címezett, függelmi úton Tisza István íróasztalára érkezett. Az iratot tartalmazó borítékra Tisza sk. írta rá: „román és Grossösterreich körök intrikáiról”.⁶⁷

Az itt számunkra a levélben érdekes mondattöredék: „egyelőre az eladott gabonát fogjuk exportáltatni, melyek hónapok óta várnak a szállításra. Csak azután jön sor az új rendelésekre...” – üzeni Alexandu Lapedatu az Albina Bank igazgatótanácsában ülő ikertestvérének, Jánosnak (alias Ion I. Lapedatu).

Ügy azután lett belőle, hogy a Brassóban megjelenő a *Gazeta Transilvaniei* című lap 1915. évi 71. számában⁶⁸ megjelent a hirdetményre hivatkozva a brassói királyi ügyészség november 23-án feljelentést tett a brassói királyi törvényszéken. „A brassói királyi törvényszék 3.320/1915. sz. alatt kelt határozatával vizsgálóbírájának (...) B. 3.320. sz. alatt kelt végzése alapján az összes iratok felterjesztését rendelte el azzal, hogy Serbán Miklós orsz. képviselőt az ügyészi indítványban megjelölt csalás büntettének alapos gyanúja terheli, tehát ellene büntető eljárásnak helye van, ez azonban eredményesen csak vizsgálat útján folytatható, de a vizsgálat a mentelmi jog felfüggesztése előtt elrendelhető nem lévén, az ügyészségnek ez irányban előterjesztett kérelme indokolt és jogos.”

A gyanúteher az volt, hogy „sok román ajkú magyar honost tévedésbe ejtett arra nézve, hogy tengeriszükségletük már biztosítva van, s e hitben a sértettek nagy része az általuk beszerezni kívánt tengeri vételárát egyes pénzintézeteknél letétbe is helyezte, ahol pénzük hosszabb ideig őriztetett, tengerit azonban a felek nem kaptak. Serbán Miklós ez által számos román ajkú magyar honosnak kárt okozott, mert [...] később a tengeri árának időközben bekövetkezett tetemes emelkedése folytán kénytelenek voltak a szükséges tengerit máshonnan, jóval magasabb áron beszerezni.”

Az erősen csúrt-csavart mondatokban megfogalmazott „alapos gyanú”, tényleges károsult feljelentő nem lévén, nem állta volna ki a próbát, ha nem kerül elő a képviselő úrnak valahonnan egy addig *közérdeki megfontolásból* gondosan titkolt esete egy kijárási megbízásról.

A képviselő urat megkereste egy nevenincs brassói nagykereskedő, hogy megfelelő honoráriumért járna ki számára Bukarestben néhány vasúti szállító kocsit, az ott megvásárolt gabonája elfuvarozására a határig. A képviselő úr, aki jó viszonyban volt a román dr. Anghelescu közmunkaügyi miniszterrel,⁶⁹ annak közbenjárására rendelkezhetett néhány vasúti kocsival, csak hogy azokban nem a felkérő, hanem a maga szerezte gabonát hozta be Erdélybe és „azt feláron eladta Németországban”. A mentelmi bizottságba beinvitált Serbán képviselő úr nem titkolta a gabona-tranzakciót. Hogy nem népélelmezésre osztotta szét, annak azt a magyarázatát adta, hogy mire beért Brassóba, a szállítmány javarésze megdohosodott, de *szerencsére* akadt vevője rá Németországban, tehát továbbadta.

Olvasóm könnyen rájött, hogy ismeri a történetet Tisza július 28-i, Czernit tájékoztató leveléből. A mentelmi bizottság fél év után *felfedte a titkot*. A parlament mentelmi bizottsága a királyi törvényszék felterjesztett kérelmének helyt adva felfüggesztette a képviselőt, de következményei nem voltak.⁷⁰

*

Nem volt olyan határon át- és visszajáró titok, amit Homér Imre m. kir. határrendőrfőnök emberei, akik a madarak szárnyai alá is benéztek, ki ne szúrtak volna, s annak minden részlete, ahogyan korábban írtam, függelmi úton a miniszterelnök úr íróasztalán landolt. *Bizalmasan* persze.

A határrendőrség bizalmas jelentése⁷¹ szerint dr. Mihali Tivadar képviselő úr megkésétt gabonaszállítmányai a vöröstoronyi vasútállomáson vesztegelnek. „Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr! Tisztelettel jelentem, hogy dr. Mihali Tivadar tengeri vásárlási, illetőleg eladási ügyét Nagyméltóságod magas rendeletére újabb beható puhatolás tárgyává tettem, s igyekeztem azt – amennyire az eljárás bizalmas természete megengedte – oly módon földeríteni, hogy egyes konkrét eseteket tanúvallomásokkal is igazolni lehessen. Egyidejűleg tisztelettel jelentem, hogy ezen jelentés adatait előzőleg Gróf Bethlen Balázs főispán kormánybiztos úr Őméltóságával is közöltem. Az eljárásnál a tengeri-eladás összes eseteire kiterjeszkedni nem lehetett, mert ez feltűnést keltett volna, az alább bejelentendő esetek azonban elégséges támpontot látszanak nyújtani annak az igazolásához, hogy az általam annak idején számítás alapjánál vett 44 korona átlagár *a valóságos árakat nem haladja túl*.”

Lényeges az árra utaló megjegyzés, ugyanis *a romániai gabona alacsony ára* volt a mi hezitáló vásárlásainknak egyik kulcsfontosságú tényezője. A magyar

agrárium és persze a *piac* 1915 szeptemberére annyira felárzta a gabonát, hogy bárki versenytárs megjelenése a piacon bezavart volna a jól jövedelmező, leginkább hadi beszállításoknak.

1915 elején miniszteri rendelet szabja meg külön Erdélyre a búza, rozs, árpa és zab kereskedelmi árát július 10–20., július 21–31., augusztus 1–20., és az ezt követő hónapokra. A búza ára az első időszaka mázsánként 41 korona, a rozsé 32, az árpa és a zab mázsánként 28 korona. Romániában a tavaszi gabona ára vagononként 2900 korona volt a berakodás helyén.

Mihali Tivadar képviselő úr megegyezett a román Népbankok Központi Pénztárával, amelynek saját tulajdonú bankja, a dési *Someșana* is tagja volt, hogy részben finanszírozzák a romániai gabonavásárlásokat. 1915 márciusában meg is jelent az első közlemény⁷² a tranzakciók megkezdéséről. Dr. Mihali akkor többnyire Dolj megye (a történelmi Olténia délkeleti tartománya) faluközösségeitől vásárolt gabonát a Szolnok-Doboka megyei gabona- és élelmiszerhiány pótlására. A közlemény a szállítás azonnali megkezdését is ígérte.

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy Mihali Tivadar már az előző év decemberében egyeztetett Tisza miniszterelnökkel a tervezett romániai gyűjtés ügyében. A beszélgetésről Tisza 1914. december 3-ra keltezett levelében tájékoztatta Hosszú László (alias Vasile Hossu) püspököt. Olvassunk bele a levélbe:

„Kedves Barátom!

Mihali járt nálam és a romániai gyűjtés kérdésére nézve abban állapodtunk meg, hogy meggondolom a dolgot s veled közlöm álláspontomat. Abban már Mihalival egyetértettünk, hogy nekünk a belföldön nem szabad nemzetiségek szerint elkülönített gyűjtést és segélyezést csinálni. Már a tavalyi inségakció nagyon szépen folyt le, egységesen, minden nemzetiségi különbség nélkül. Ugyanígy indult meg a háborúval kapcsolatos jótékonyági munka is és vétek volna ezt az egységet mostan megzavarnunk.

Az egészséges élelmiszerek ellátására vonatkozó akció máris folyamatban van. Az erdélyi kirendeltségi ember járt már Szolnok-Dobokán, küldenek is oda kenyérterményeket és fognak küldeni ez-után is, amennyiben annak szüksége felmerül. Erre vonatkozólag legyetek szívesek a főispánnal s az erdélyi kirendeltség-vezetőivel érintkezésbe lépni.

A romániai gyűjtést illetőleg pedig arra kérlek, legyetek szívesek Brătianut értesíteni, hogy elismeréssel veszem az eszmét és hálás vagyok az intencióért, amely azt sugalmazta. Attól félek azonban, hogy a mostani romániai viszonyok mellett kellemetlen jelenségeket hozhatna egy ilyen segélyakció felszínre. Brătianu legjobban tudja, mennyire minden skrupulus nélkül dolgoznak ellen-seégeink és hogyan áll lesben egy mindenre kész banda, hogy meghamisítsón,

elrontson, kellemetlenségek felidézésére kihasználjon mindenféle alkalmat. Egy a magyarországi románok számára eszközrendő gyűjtés pedig nagyon sok ilyen alkalmat hozhatna felszínre. Megindulnának az izgató közlemények a mi románjaink szegénysége, ínsége, ennek okai stb. stb. felett, s mind ennek akaratlanul tápot adna az a körülmény, hogy éppen a mi barátaink a román kormánnyal egyetértőleg indítanak meg a gyűjtést.

Mindezeknél fogva igen aggályosnak tartanám ezt az akciót és annak minden méltánylása mellett ez eszme elejtésére kérem a román miniszterelnököt.”⁷³

A miniszterelnök visszatért Mihali kezdeményezésére⁷⁴ az új év elején, mert a gyűjtés megtörtént, sőt a hirdetés megjelenését követő pár nappal később⁷⁵ nyilvánosságra kerül egy közlemény arról, hogy Periețianu, a román vasútforgalmi igazgató megállapodott a kolozsvári regionális vasúti igazgatósággal, hogy a Monarchiába irányuló exportszállítmányok Palánka (Gyimes), Căineni (Vöröstorony) és Predeal határátkelőkön legkevesebb 150 vagonnyi tételben befuvározhatók Erdélybe azzal a feltétellel, hogy 3 nap után a vagonok visszagurulnak Romániába.

A kiszállítási lehetőség híre eljutott Csík vármegyébe is. A Csíkszeredában megjelentő Székelység c. lap⁷⁶ bukaresti forrásra hivatkozva tájékoztatja a nagyérdeműt: „minthogy a külföldi szállítás megkezdése óta rendkívül sok mezőgazda kért szállítási engedelmet, a kormány a zavar és rendetlenség elkerülése céljából elrendelte, hogy a mezőgazdák és gazdasági szövetkezetek egész gabonakészletét külön megbízottak írják össze az országban s a gabonatulajdonosok hivatalos biztosok részéről fölvett jegyzőkönyv alapján jegyeztethetik elő magukat a vasutaknál. A gabonaszállítás céljára azonban naponként százötven vagonnál több nem áll rendelkezésre.” Az újság az, hogy a „kormány egyben elhatározta, hogy a külföldről áruval érkező vagonok felét, az áru kirakása után, a román kereskedőknek engedi át kivitel céljából, de a szállítás itt is az előjegyzés sorrendjében fog történni.”

Bár úgy tűnik, hogy rendben volna, nehezen lendül a tranzakció.

Május 16-án Mihali elpanaszolja közvetlen bukaresti kapcsolatának, Alexandru Marghilomannak, hogy aggasztja az, ami a kukoricával történik. „30 vagon ment át Erdélybe, háromezer a szükséglet! Filipescunak az az örült ötlete – jegyzi be naplójába Marghiloman, hogy ki kell éheztetni Erdélyt, akkor azok fellázadnak Magyarország ellen és be lehet majd avatkozni. De ki lázadna föl? A gyerekek az asszonyok? Ciurcu Weisskirchen (Fehéregyháza) polgármestere jött Bécsből és azt mondta neki, hogy 2000 vagon lisztet alkudott ki, de azt úgy, hogy 2 milliót fizetett Costinescunak és Radovici fivérének. Egy Munteanu nevű Szeben-Pojánai paraszt, aki hosszú ideje Bukarestben tartózkodik, megkér-

te Mihalit, hogy segítsen neki kivinni a kukoricáját. Esküszik, hogy soha nem teszi be többé ide a lábát, mert mindenhol meglopták! Arra kér, hogy közöljem a királlyal, hogy Románia elvesztette az erdélyiek felének a bizalmát. A magyarokkal példálózik, akik vagonokat adnak, hitelt vesznek fel, csak hogy ne rekvirálják el azt, ami a románoknak érkezik, és ne maximálják az árakat!”⁷⁷

Augusztus 5-én Mihali újabb panaszáradattal kopog be Marghilomanhoz. „Nagyon elszomorítja az, amit Romániában tapasztal. Soha nem volt annyira megalázva, mint Romániában. Ő továbbra is ügyködik a lakosság ellátásán. Tizenháromszor utazott ez ügyben Bukarestbe, letétbe helyezett egy csomó pénzt és alig tudott 130 vagon kukoricát szerezni a szükséges 1000-ból. Több alkalommal elmondta nekem, hogy a magyarok az ígéreteiket betartják és minden alkalommal megtisztelik azzal, hogy egyértelmű válaszokat kap. A tegnap a királynak panaszkodott Sinaian. Filipescu továbbra is kitart ostoba teóriája mellett. Külön, amikor első alkalommal ájtott megszervezni a szállításokat, Anghelescu meghívta Filipescut is a beszélgetésre. Miért? kérdezte Mihali.”⁷⁸

A végére már elfogyott a türelme: „Mihali igen dühös: Csak szerezzem vissza a kukoricában lévő pénzem és többé soha nem teszem be a lábam Romániába.”⁷⁹

Az utolsó szállítmányai azok, amelyek ott vesztegelnek a vöröstoronyi állomáson. Homér Imre bizalmas beszámolójához egy táblázatot is csatol: „Egyben tisztelettel betérjesztek egy jegyzéket, amely dr. Mihali Tivadar azon újabb tengeri szállítását tünteti fel, amelyet előzőjelentéseimből figyelembe még nem vehettem. Ezen újabb szállításoknál feltűnő jelenségnek tartom, hogy dr. Mihalyi a budapesti *Közraktárba* és a wieni *Lagerhausba* is irányított nagyobb tengeri mennyiséget.”

A raktárba szállításnak oka van, és erre Homér Imre jelentése közvetve utal is: „Tisztelettel jelentem végül, hogy Kirkosa testvérek Kolozsvár, Széchenyi tér 4. sertéshizlaló vállalat is vásárolt 15.000 kg. tengerit a Someşánától folyó év augusztus hó végén 43 Korona árban. Értesülesem szerint ezt a tengerit Popp Gyula banktisztviselő kínálta fel Kirkosa cégnek, és pedig azért, mert akkor már nem volt a tengerire vevő.” Oka az is, hogy túl kellett adni a betárolt mennyiségen, mert a 3411/915 számú miniszteri rendelkezés október 15-i hatállyal felfüggeszti a gabona magánkereskedelmét, és rendelkezik arról is, hogy a szeptember 17 után az országba behozott gabonát csak a *Haditermény Rt.* vásárolhatja meg, és az is forgalmazhatja.”

Az október 2-án készült táblázatba foglalt jegyzék azokat a vasúti kocsi törzsszámokat és célállomásokat tartalmazza, amelyek a vöröstoronyi vasútállomáson áthaladtak. Az oldal megjegyzése: „Ezen szállítmány 30 teljes kocsirakomány

300 tonna. Beérkezett Vöröstöröny állomásra augusztus 19-én. Elszállítatt a címekre augusztus 31-ig.” A következő oldal első táblázatának utolsó rovataihoz: 171/2 vasúti kocsi, 175 tonna Bécsbe ment augusztus 23-tól augusztus hó 31-ig. Célállomásként Kolozsvár, illetve Apahida van bejelölve a Someșana Bank címére. A második táblázathoz: „A következő 125 tonna még ott van a vöröstoronyi állomáson a vasúti kocsikban, a szállítási igazolványt még nem kapta meg.”

8. 2. A háború árnyékában

Nagyjaink gondolatainak gyűjteményét ajánlja több héten át (a vidéki lapokban is)⁸⁰ megjelenő, *kiemelt hirdetés*:

„A honvédelmi minisztérium kiadja azokat a tanultságos és lélekmesésítő beszédeket, amelyeket a háború óta legkiválóbb államférfiak, főpapjaink, tudósaink, íróink és politikusaink tartottak a nyilvánosság előtt, az országos Hadsegélyző Bizottság felolvasási sorozatán. A hazafias, igaz magyar szellemtől áthatott beszédek retorikai szempontból is rendkívül becsesek. Gondolatokban gazdag gyönyörű munka valamennyi; a közönség jól teszi, ha a *tízfilléres* füzeteket megvásárolja és összegyűjti. Nagyszerű és maradandó emlékei lesznek e füzetek annak a hazafias föllángolásnak és együttérzésnek, amely a nemzet minden rétegét oly megható módon egyetlen táborba terelte a magyar nemzeti becsület és a magyar nagyság védelmére. Eddig gróf Apponyi Albert, Csemoch János, báró Hazai Samu, gróf Tisza István, gróf Andrássy Gyula, Prohászka Ottokár és Rákosi Jenő hadi beszédei jelentek meg. A tüzetek az Általános beszerzési és szállítási r. t. útján (Budapest. V. Kádár utca 4.) rendelhetők meg, kaphatók a dohány-tőzsdékben is. A *befolyó tiszta jövedelmet* a háborúban elesett vagy a kapott sebek következtében elhalt katonák özvegyei és árvái javára fordítják.”

Elmélkedés a húsról

„Az az út, amit a búza a termelőtől a malmon, a kereskedőn, a péken s a közvetítőkön keresztül megtesz, míg kenyér formájában a vevő kezébe kerül, nem hosszú, de sok ezüstpénzzel van kikövezve. Az az út pedig, amelyen a falusi szarvasmarhából és disznóból a közvetítőn, mézsáron és hentesen keresztül városi *beefsteak* és sertéskaraj lesz, még rövidebb, de ez már drága arannyal van kirakva. A haszon itt már túlhaladja a legöregebb uzsorások rekordját. Az eleven állathús ára a háború kezdete óta 80-100 százalékkal emelkedett, de az áremelkedés a legutóbbi hét alatt hatvan százalékot tett ki.”⁸¹

És mégis:

„A húsnál érdekes annak a megállapítása, hogy Kolozsváron a húsfogyasztás az árak rettenetes emelkedése mellett sem csökkent” – olvasom dr. Segesváry Viktor már főtebb is idézett tanulmányában.⁸²

Adalékol az előbbiekhöz Kolozsvár város húsfogyasztásának számadatai:

Leváltak: 1912-ben, 1913-ban, 1914-ben (db-ot)

	1912	1913	1914	1914 aug. 1-jétől 1915. júl. 1-jéig
1. Ökröt, tehenet, bivalyt	4656	5139	6772	9220
2. Borjút	10 992	12 858	12 833	7505
3. Sertést	19 350	20 844	19 349	18 365
4. Juhot, kecskét, bárányt	22 032	17 446	16 858	14 912
5. Lovat	858	518	308	421

„Megállapítható – írja tovább Segesváry doktor –, hogy a hatósági korlátozás folytán a borjuk pusztítása lecsökkent. [...] A katonaság 1912-ben 548 drb; 1913-ban 650 drb; 1914-ben 1.180 drb s 1915. január 1-től július 31-ig 1773 ökröt és tehenet vágott. Ezeken kívül 1914-ben 889 juhot és 40 drb sertést, 1915. jan. 1-től júl. 31-ig pedig 965 juhot, 1249 sertést és 63 drb borjút vágott. Ha a katonaság által vágott állatok számát levonjuk az összes vágások számából megállapíthatjuk, hogy *a polgári lakosság húsfogyasztása emelkedő tendenciát mutat.*”

A hús ára körül volt azért nem kis csetepaté és hatósági szigor.

„Egyes cikkeknel az áremelkedés a 200%-ot is meghaladja. Jellemző, hogy a legnagyobb ugrások nem a tél folyamán voltak, hanem tavasszal s hogy az akkor keletkezett rettenetes magas árak a nyár folyamán sem szállottak alább. Különösen nagy és indokolatlan árfelhajtás mutatkozott *a baromfinál. Libáért és rucáért* lehetetlen árakat követeltek és *fizettek*, úgy, hogy ennél a rendőrség közbelépése elkerülhetetlen volt. [...] Visszaélések azért így is történtek, előfordult például, hogy a csirkének kilójáért – a megállapított 2 K 40 f – 3 K normálárral szemben – 5 K-t is elkértek.”⁸³

Marosvásárhelyen a hatósági árszabályozás ellen tiltakozó mészárosok simán bezárták a boltot.

„*Nem vágunk a mészárosok?*”

Városszerte elterjedt a hír, hogy a mészárosok hétfőtől nem vágnak, és nem árusítanak az okból, hogy a tanács a húсарак felemelését nem engedélyezte. Amint értesültünk a mészáros szaktestület ilyen határozatot nem hozott, de a szándék élénk megbeszélés tárgyát képezi, s ha meg is valósítanák, a városnak kell hatóágilag hússzékeket felállítani.”⁸⁴

Gyorsan kiderült, hogy a hír nem álhír, mert a vásárhelyi mészáros ipartestület deputációja „küldöttségben járt a polgármesternél azon kéréssel, hogy a húсарак leszállítását a tanács ne hagyja jóvá, máskülönbен beszűntetik a vágást. Nagy Imre helyettes polgármester megígérte, hogy kérelmüket tanulmányozni fogja.”

A *Székely Napló* az ügyben aktuális címei:

„Gyorsított bűnvádi eljárás és az árdrágítási törvény alkalmazása a mészárosok ellen.

A városi közigazgatási bizottság és a húsmizériák.”

És a tudósítás az egyeztetésről:

„...Heves eszmecsere után az elnöklő Bernády György főispán, udvari tanácsos indítványára a helyettes polgármester hozzájárulásával abban történt megállapodás, hogy tekintettel arra, miszerint a húсаракnak legutóbb történt megállapítása óta hosszabb idő telt el, és azóta az elő állat ára is jelentősen emelkedett, a rendőrkapitányság haladéktalanul utasítsa, hogy a húсаракat folyó hó 16-tól kezdődő érvénnyel újólá állapítsa meg. Az új húсарак kb. a március előttieknek felelnek meg, tehát magasabbak, mint amelyek miatt a mészárosok hetek óta nem vágta.”

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy március végén⁸⁵ „a tegnap országos vásár mind a barompiacon, mind kirakodóvásáron aránylag igen erős kínálattal folyt le, amihez nem hiányzott a kereslet sem, de a *drágaság* akadályozta a vevői szándékot. Kivált a barompiacon látszott meg ez, ahol egy pár ökörért 2800 koronát kértek.”

A közlemény folytatása:

„Együttal azonban a főispán indítványára elhatározta a közigazgatási bizottság azt is, hogy a rendőrkapitány egyszer s mindenkorra figyelmeztesse a mészárosokat, hogy az árdrágító visszaélések üldözéséről szóló 1916. évi XI. tc. folyó évi január hó 24-én életbe lépven, azon mészáros ellen, aki a megállapított húсаракat túllépi, a hússzétválogatást megszegi, vagyis kisebb értékű és alacsonyabb osztályú húst magasabb osztályúként árusít, illetve nyomtatékot ad azon húsfélékre, amelyeknél ez tilos, aki a kimérésnél súlycsonkítást követ el, aki általában a húskiszolgálást, illetve kisebb mennyiségek kimérését a vevőkkel szemben megtagadja, aki bivalyhost marhahússal egy helyiségben, vagy

feltűnő megjelölés nélkül, illetve marhahúsként árusít, végül azon mészáros ellen, aki a húskimérést megszünteti, vagy korlátozza, gyorsított bűnvádi eljárásnak van helye, s e célból minden egyes feljelentés, vádindítvány végett a királyi ügyészségnek lesz átadva.”⁸⁶

Azt a mondatot egy szuszra elolvasni is elég büntetés egy renitens mészárosnak.

A nemzeti érdekre mindig fogékony Csíkbán, egy hónappal korábban barátokozgattak egy alternatív szövetséges ötlettel „a húskérdésre”.⁸⁷

„A Házinyúltenyésztők Országos Szövetségének (Budapest, Csillaghegy) választmánya ülésén foglalkozott a német földművelési miniszternek a mezőgazdasági kamarákhoz intézett levelével, amelyben felhívja ezek figyelmét a házinyúltenyésztés fontosságára. – A háború szükségletére ugyanis fölládoztuk marhaállományunk nagy részét s előreláthatólag nagy hiány fog beállani a húspiacon. Míg a marha csak 4 év múlva válik reprodukáló állapotba, a házinyúl már egynéhány hónap alatt szolgáltathat nagy mennyiségű vágó állatot. [...] Felszólítja ezért a Szövetség az összes nyúltenyésztőket és gazdákat, hogy *nemzeti érdekre* való tekintettel fokozott mértékben fogjon a tenyésztéshez. A maga részéről minden tekintetben rendelkezésére áll az érdeklődőknek. Köszönettel vette tudomásul ezenkívül a választmány a Magyar kir. honvédelmi minisztérium hadsegélyző hivatalának leveléből, hogy nemcsak a Szövetség maga adta saját *szárított bőreit katonáink céljaira*, hanem tagjai ezen a téren is áldoztak a haza oltárán.” [Szövegbeli kiemelések – K. I.]

Sajnos nem sikerült megnyugtató megoldást találni a hús- és húsar-mizériára, a téma folyamatosan visszatér *szó szerint* több hónap múlva is.

„Gyorsított bűnvádi eljárás és az árdrágítási törvényalkalmazása a mészárosok ellen.

A városi közigazgatási bizottság és a húsmizériák.”⁸⁸

„Heves eszmecsere után az elnöklő Bernády György főispán, udvari tanácsos indítványára [...], a rendőrfőkapitány figyelmeztesse a mészárosokat az 1916. évi XI.t.c.f. évi január hó 24-én életbe lépett az árdrágító visszaélések üldözéséről!”

A hús ára természetesen – az üldözés fenyegetésével, de – emelkedett.

„*Drágább a hús!* – újságolja a SZN.”⁸⁹

A főkapitány április 1-jétől kezdve a húsarakat – tekintettel az élőállat áremelkedésére, úgy állapította meg, hogy az egyes tételek átlag 40-80 fillérrel emelkedtek.” A mészárosok „azt a sajnos nem éppen csekély emelést is” kevésnek tartják.

Új szabály az is, hogy „a tiszta marhabélszín, a marha felsál, tarja, fartő, tajtékpecsenye és nyelv, illetve a marhalapocka és szegyehez *semmiféle nyomaték*

nem adható. Bivalyhús csak külön e célra szolgáló, elfalazott helyiségben árusítható, s ez egy szilárdan felerősített táblára szembetűnően kiírandó. Minden mászáros köteles a vásárló közönség kívánsága szerint a fent megjelölt húsféléknek a közönséges mérlegen mérhető bármi kis mennyiségét is kiszolgáltatni. Ezzel egyidejűleg a polgármester-helyettes a sertéshús árakat is újólag megállapította.”

Olvasztott zsír kg.	6,80 K
Olvasztatlan zsír	6 K
Szalonnaárak	5,80 és 6 K
Sertéskaraj, sertéshús	4,60, illetve 4,40 K
Baj van viszont a zsírral is!	

„*Marosvásárhely nem kap romániai zsírt.* Ismeretes, hogy a határtalan zsírmizériák hatása alatt Marosvásárhely két kézzel kapott Szalmásy Gyula nagykereskedő ajánlatán, aki bizonyos mennyiségű szódának Romániába való szállítására adandó *engedély ellenében*, amit a város eszközölt volna ki, egy vagon romániai zsírt és egy vagon romániai szalonna szállítását ajánlotta fel Marosvásárhely részére. Sajnos ebből a zsírból és szalonnából semmi sem kerül a marosvásárhelyi konyhákra, az ehhez fűzött reménységek fuccsba mentek. Szalmásy egy héten át tartózkodott Bukarestben, de az az ajánlott zsír- és szalonnamennyiség beszerzése és kiszállítása a szódacserével komplikáltan nem sikerült és Szalmásy Gyulaa negatív eredményről már meg is tette szóbeli jelentését a polgármester-helyetteshez.”⁹⁰ Pech.

A zsírbarter nem sikerült, sajnos, de *olcsóbb lesz a petróleum*, amit Romániából ígérnek.

„...Romániából egyszerre 30–40 ciszterna áru jött és ezzel a petróleum ínség enyhült, lanyhább lett. Az árak hanyatlottak és ma már Budapesten hordókba kifejtve 88–89 koronáért kínálják a petróleumot. A hangulat ellanyhulását fokozza, hogy közeledik a tavasz, a napok hosszabbak és így a fogyasztás csökkenőben van. Maguk a petróleumfinomítók is hoztak már be a hadügyminisztérium által rendelkezésükre bocsátott tartálykocsikban valami árut, a melyet 74–75 korona maximális áron tartoznak eladni.”⁹¹

Apró örömeink azért vannak, bármennyire nyomasztók a hétköznapiaink.

Ezek közül egy gyöngyszem a gyötrelmes kárpáti télből kitavaszkodva:

„*Székelv bakák dicsőisége.* A trónörökös megdicsérte őket. L. A. érdekes levelet írt Orosz-lengyelországból. Leveléből, amelyet a lövészárokból írt közölnök a következöket... Károly Ferenc József trónörökös meglátogatta ezredünköt (82.) és ez alkalomból 24 tagból álló díszszakasz jelent meg előtte ezredünköt, amelyben én is részt vettem... Trónörökösünk igen csinos ember, különösen magyar huszár ruhában és a mi fő, *nagyon szépen beszél magyarul.*”⁹²

Üröm az örömben:

„*Katonák szabadságolása* a tavaszi vetési és szőlőművelési munkálatokra.

...Tervbe vett szabadságolása a március hó elején uralkodott időjárás viszonyok miatt bizonytalan időre elhalasztatott. Időközben az időjárás javulása következtében elrendeltetett, hogy a katonai (hadtest) parancsnokságok a vármegye alispánjával egyetértőleg állapítsák meg, hogy az illető vidékről való legénység, mely időtől kezdve szabadságoltassék.”⁹³

A csíkszeredai *Székelység* tavaszi, merkantil híre:

„*A limanovai csatában* zsákmányolt orosz ágyúból készült emlékérmek trófeái lesznek a mai nagy időknék. Unokáink legszentebb ereklyeképpen fogják azokat megőrizni és eljön az ideje annak, amikor a mostani 1–2, 5–10 koronás érmeiket hatalmas összegekért sem lehet majd megszerezni. Szeretnők a legnyomatékosabban hangsúlyozni, hogy minden magyar család legalább minden fiú gyermeke részére vásároljon egy érmet tehetsége szerint, de mivel az érme csekély száma ezt meg nem engedi, ne engedjük elszaladni magunk előtt a kedvező alkalmat, hogy családonként legalább egy érmet, akár a legolcsóbból, az 1 koronásból megszerezzünk!”⁹⁴

A limanowa–tapanówi csata szép sikere a hír, amelyben csatadöntő volt a legenda szerint a fél 38-as honvéd hadosztályunk beérkezése.

Ugyanabban a lapban⁹⁵ drámai hír egy *kitüntetésről*:

„A király megparancsolta, hogy az ellenséggel szemben tanúsított vitéz magatartásukért dr. László Dezső és Lázár Gábor főhadnagynak a legfelső dicsérő elismerés tudtul adassék. A szép kitüntetést Lázár Gábor már nem érhetette meg, mert időközben hősi halált halt.”

„Ellenségeink nem bírván vitéz hadseregünk hősi ellenállását megtörni, a nyerstermények behozatalának elzárása útján óhajtanák a győzelmet kicsikarni”⁹⁶ – cím alatt a SZN közli Bernády György főispán, valóságos belső titkos tanácsos felhívását Marosvásárhely sz. kir. város polgárságához.

Az *aranyat vasért* akció sikere után, szorult helyzetünkben begyűjtjük a *fémeket*.

„Az *Országos Hadsegélyező Bizottság* a célból, hogy megghiúsítsa ellenségeinknek azt a törekvését, amellyel hadseregünket a hadiszerek gyártásában a nyers termékek behozatalának elzárása útján megakadályozni akarják, egy országos mozgalmat indított a magánosok birtokában levő fémek és fémből készült tárgyak gyűjtésére.

Teljes bizalommal fordulok ezen alkalomból Marosvásárhely sz. kir. város hazafias és áldozatkész polgárságához és alázatosan kérem a város minden lakosát, hogy birtokukban lévő és nélkülözhető fémeket és fémből készült tárgyakat – vas

és acél, valamint az ezekből készült tárgyak kivételével – a haza oltárára áldozni szíveskedjenek...

A gyűjtés határideje f. évi május hó 15. Bernády György”

Internáltak és foglyok Vásárhelyen

Barakképítés a Teleky-kertben. A város törvényhatósági bizottsága április 17-én, rendkívüli közgyűlésen tárgyalta meg a város főispánjának 26/3645-915 sz. átiratát „a Teleki kertnek internáltak befogadására szolgáló barakkok építése céljából leendő átengedése tárgyában.” A közgyűlés, amelyen „Dr. Bernády György m. kir. udv[ari] tan[ácsos], főispán” elnökölt „hálás köszönetének kifejezése mellett örömmel veszi tudomásul a nagyméltóságú m. kir. belügyminiszter úrnak azon elhatározását, amely szerint a város területén egy 2000 internált befogadására alkalmas barakktelep létesítése iránt intézkedni kegyeskedett.”⁹⁷ Egyben jóváhagyólag tudomásul veszi a v[árosi] tanács 3306-915 sz. azon határozatát, amellyel az ügy sürgősségére való tekintettel a Teleky-kertet a belügyi kormányzat használatára a háború tartamára, s illetve amíg az építendő tábor internáltak céljaira lesz felhasználva – teljesen díjtalanul átengedni határozott, oly feltétel mellett, hogy az átbocsájtott terület és az építendő férőhelységek után a szabályrendeletileg megállapított víz és csatornadíjak lesznek fizetendőek. S hogy az igénybeveendő villamos áram ára hektovoltóránként 5 fill[ér], a gáz m³-je pedig 20 fill[ér].

A városi tanács utasíttatik, hogy a nagyméltóságú m. kir. belügyminiszter úrhoz intézendő feliratban a város közönségének hálás köszönetét tolmácsolja azon kegyes elhatározásért, amellyel szóban forgó barakktábornak Maros-Vásárhely sz. kir. város területén való felállítása iránt intézkedett és mindegyik intézkedést tegyen meg, hogy a Teleky-kert barakk-telep céljaira bármely pillanatban átadandó legyen.”⁹⁸

A kézirat lezárásáig nem tudtam kideríteni a jegyzőkönyvben foglaltak megvalósításának a részleteit.

Az tény, hogy augusztus elején az még nem funkcionált, a SZN ugyanis arról ad hírt, hogy *Erdélyen keresztül cserélik ki a szerb magyar foglyokat*, azaz hogy *hazatérnek Szerbiából az internáltak*. „A belügyminisztériuma fogarasi m. kir. ménesuradalom alsószombatfalvi intézőségének és ménestelepének ősi kastélyt és parkját a kicserélt szerb internáltak megfigyelő helyéül és belépőállomásul berendezte... Múlt hó 30-án jött meg az első internált transzport, 201 személy, túlnyomórészt asszonyok és gyerekek. Elzárt vonat hozta őket a Vöröstoronyi soroson át... A 21 napos terminus a Szerbiában uralkodó kiütéses tifusz miatt

van. A napokban érkezik a második transzport, 600 személy, amelyek tagjai között állítólag sok magyar artitalány érkezik.”⁹⁹

Földgáz. A Deutsche Bank és Marosvásárhely

Még nem tudni, hogy milyen tőkével, de azt már igen – a SZN szerint –, hogy svájci vállalkozók kiépítik az erdélyi földgázvezetékét.

„Arról van szó, hogy a Magyar Bauxit Részvénytársaság révén a svájci tőke bevonul Magyarországra, újabb vállalkozásokhoz fog egy gyártelep alapításával és annak az országos érdekű tervnek keresztülvitelével, hogy az erdélyi földgáz források vezetéket kiegészítse egészen Budapestig.”¹⁰⁰

Fél év múlva már a *befektető* is kiderült: „Német-magyar tőke építi ki a helyi földgázvezetékét. Megállapodás az erdélyi földgázforrások hasznosítására a magyar kormány és a Deutsche Bank között. Marosvásárhely a gázgyárral vesz részt a részvénytársaságban.”¹⁰¹ A térségbeli *energiahordozók* piacán érdekelt és a háttérben tárgyaló Deutsche Bank a befutó, amely már korábban 50 millió lejes tőkeemeléssel beszállt a *Steaua Romana* román kőolaj-finomító fejlesztésébe is.¹⁰² A SZN eszerint megsejtette, vagy fülest kapott a megállapodásról, mert érdemben az erdélyi földgáz és ásványolajfélék bányászati jogának a Deutsche Bank részére való átengedéséről a Magyar Minisztertanács Teleszky János pénzügyminiszter betérjesztése alapján 1915. november 23-án döntött. A pénzügyminiszter előadja, hogy a Deutsche Bank, a Német Birodalom egyik legtekintélyesebb pénzintézete komolyan érdeklődik az erdélyi földgáz nagyobb arányú kihasználása iránt, s ezért véle bizonyos szerződéspontokban állapodott meg.

„Ezeknek a megállapodásoknak egyik leglényegesebb és előadó miniszter úr véleménye szerint az államkincstárra nézve rendkívül előnyös része az, hogy a földgáz és az ásványolajfélék bányászati jogát, és ezzel az üzlet legkockázatosabb részét, az alapítandó társaságra átruházta, illetve áthárította. Emellett sikerült az állam részére műszaki és üzleti tekintetben úgy a termelésre, mint az értékesítésre rendkívül messzemenő befolyást biztosítani. A *vállalkozó részvénytársaságnak az eddig ismert gázterületnek csak kisebbik részét adta át. Az átadott földgáz ellenértékéül társasági részvények átvételét és ezenfelül a jövedelmezőség emelkedésével fokozatosan növekedő nyereségrészesedést kötötte ki.* [Kiemelés az eredeti szövegben.] Az ásványolaj szerződés csak folyománya annak, hogy előadó miniszter úr a földgáz bányászati jogát a társaságra ruházta át. Ebben a szerződésben a földgázszerződés alapján járó nyereségrészesedésen felül még a termeléssel fokozatosan emelkedő nyersolaj termelési részesedést is kötötte ki. Önerthetően gondoskodott az előadó miniszter úr arról is, hogy az ásványolaj

termelése egyoldalú elbírálása szerint csak akkor és úgy legyen folytatható, hogy az a földgáz kitermelését kedvezőtlenül ne befolyásolhassa.”¹⁰³

A kormány a megállapodás-keretet szabta meg, a földgázszerződés körül folynak a tárgyalások.

„A tárgyalásnak azonban túl politikai íze van – véli a SZN cikkírója. – Mi pedig a földgázkérdését és általában Marosvásárhely, Erdély érdekeit nem akarjuk pár-politikai szemüvegen át nézni. És éppen ezért nyíltan megmondjuk, hogy jobb szerettük volna, ha a földgázvezetékét q magyar tőke, a Lánycak, Ullmannok és Krausz Simonok, sőt, ha úgy tetszik a Bodor Pálok építették volna meg. De még inkább, ha maga az állam tartotta volna a kezében s ezt a nagykincset, fél Európa irigysége tárgyát nem váltotta volna fel aprópénzre. A nagytőke azonban nem mozdult meg és az állam sem volt abban a kedvező helyzetben, hogy a földgáz-vezetékét kiépítse. Mi lenne tehát helyesebb?

Hagyni, hogy a földgáz még további esztendőkre pusztuljon el a semmiségbe, vagy a Deutsche Bankkal kötendő szerződés révén értékhozó tényezővé emelni? Azt hisszük, hogy ha a kormány helyesen köti meg a szerződést és nem csak a milliókra gondol, akkor a földgáz értékesítésének az országra nézve is meglesz a kedvező eredménye.

Valamint a német tőke csak üzletet keres a dologban, mi pusztán eszköznek akarjuk tekinteni, amellyel egy még nagyobb kincset óhajtunk előállítani, megteremteni: Erdély iparát. Mit jelent Erdély industrialása? Kultúrát, vagyoni megerősödést, magyarosodást. Jelenti Erdély meghódítását és megerősítését a magyar nemzeti állameszmének. Evégből az államnak a Deutsche Bank útján is kötelessége elvinnie a földgázt Erdély minden olyan pontjára, ahol az iparteremtés előfeltételei megvannak: a nyersanyag termelőhelyeire, a forgalmi gócpontokra, a nemzeti esze bukással fenyegető végvárosaiba.

Szomorú a dologban az, hogy az országgyűlésnek Erdélyből való némely tagjai ezt a határtalanul nagy jelentőségű problémát abból a nézőpontból bírálják el, vajon kellemetlenkedhetnek-e vele a kormánynak. Erdély sorsa előttük alig jön számításba.”¹⁰⁴ Egy hónap teltevel Sándor János belügyminiszternek és Teleszky Jánosnak is nyilatkozatni kell a politikai sejtetések okán. „Teleszky: A szerződést jól kötöttük meg. Nincs igazuk azoknak, akik azt állítják, hogy a magyar tőke megcsinálhatta volna a földgázműveket. Erre nem volt meg a lehetőség. A Deutsche Bankkal kötött szerződést a legjobb megoldásnak találom.”¹⁰⁵

Az év fordulója után tudunk meg egynémely részletet. Azt például, hogy Marosvásárhely földgázvezetéke Marostordában elágazhat majd egy korábbi kijárás időszérúsításával. „A Maros-Sámsond”¹⁰⁶ körüli falvak nevében, melyeknek határárn földgázmérők vannak, még 1912-ben kereséssel fordult Köllő Ignác alispán

a pénzügyminiszterhez, a falva részére fűtési, világítási, ipari célokra előállítási önköltségen megfelelő gáz engedélyezését kérve. A kérése teljesítését a pénzügyminiszter elvben kilátásba helyezte, de a kolozsvári bányakutató mérnökhivaltól bekívánt szakvélemény alapján egyelőre kimutatta, hogy lehetetlen eme falvak általa gázvezeték csöveinek saját erejükön való kiépítése. Utasította a pénzügyminiszter egyidejűleg, hogy midőn a Marosvásárhely részére engedélyezendő gázvezeték a megvalósulás stádiumába jut, Marosvásárhely várossal keresse az érintkezést, mert az odavezető gázvezetékből kizárólag nem lesz lehetetlen a községek ellátása. Marosvásárhely közönségét a folyó évben az alispán megkereste, hogy az állammal kötendő gázszerződés idő szerinti stádiumáról értesítsen, s jelezze, hogy a szerződés megkötésénél óhajtja községeink jogát, igényeit érvényesíteni.”¹⁰⁷

A gázláng a háború végéig nem gyúl ki Vásárhelyen. 1918 őszén még tárgyal ez ügyben Marthy Ferenc polgármester a kivitelező Magyar Földgáz Rt.-vel. Szeptember 22-én „végre elkezdődhet a földgáz-kutak fúrása” Mezősámsondon, október 24-én „megtörténik a nyomvonal (Sámsond–Mezőkölpény–Mezőszabad) közigazgatási bejárása”. A csövek azonban „még 1923-ban is a városi raktárban hevernek”.¹⁰⁸

Sebesültek és kórházak

„A dédelgetett német sebesültek”¹⁰⁹

Néhány nap óta mintegy félszáz német sebesültet ápolnak egyik helyi hadikórházban, akik között lábadozók is vannak s ezeknek már szabad az utcai séta is, melynek során valósággal megható szeretet s gyöngédség veszi körül őket. A sétálgató sebesültek nem csak ovációkban részesülnek, hanem figyelmes vendégszeretetben is, így például Reichnitzer Adolf a Corsó gavalléros kávésa uzsonnára hívta meg a sebesültek egy csoportját, akik ékes bajor dialektusban köszönték meg a szívességet, nem mulasztván el kijelenteni, hogy szebb és előkelőbb kávéház és szeretettre méltóbb kávé Münchenben sincs. Bürger Albert hordósört küldött nekik, ennek örültek a sörivő németek a legjobban, sör Székely bácsi, a derék bútorgyáros – se szó, se beszéd, – erőszakkal fogott el az utcán egy csoportot belőlük s bevitte őket egy cukrászdába, ahol korlátlan folyószámát nyitott részükre, a hozzájuk küldött cigaretta adományoknak pedig se szeri se száma. Így szeretik a marosvásárhelyiek a szövetséges vitézeket.

*

Sebesültek a marosvásárhelyi kórházakban¹¹⁰

[1914.] Szeptember első napjaiban már akcióképesek voltak a marosvásárhelyi kórházak. A cs. és kir. csapatkórházon, valamint a honvéd csapatkórházon

kívül a sebesültek befogadására a marosvásárhelyi felsőbb leányiskolában, a róm. kath. főgimnáziumban. A felső kereskedelmi iskolában berendezett tartalékkórházak, valamint a m. kir. állami és Vörös Kereszt kórházak váltak alkalmassá. A Vörös Kereszt kórházak működését már más helyen és előző sorainkban érintettük. Itt ezúttal arra kell kitérnünk, hogy a többi kórházakban hány sebesült ápoltatott – minő eredménnyel?

A *m. kir. állami kórházban*, hová a legsúlyosabb sebesültek utaltattak dr. Hints Elek, ig. helyettes főorvos, a kiváló operatőr, dr. Malom Dezső főorvos, dr. Schmidt Béla, valamint dr. Bella Mária végezték az emberfeletti, áldásos és eredményeiben a legmeglepőbb életadó munkát.

1915. február 10-ig 340 súlyos sebesült ápoltatott marosvásárhelyi m. kir. állami kórházban. Ezekon rövid idő leforgása alatt 207 műtét végeztetett a lehető legjobb eredménnyel, bárha a sebesültek hihetetlenül összeroncolt testrészekkel kerültek operáció alá. Az állami kórházban az első sebesült Fodor Gyula 62. gy. ezredbeli 27 éves, szászrégeni születésű, súlyosan sebesült katona volt, kinek egy srapel-lövés balkarját teljesen összeroncolta. Érkezett és felvétetett 1914. szeptember 4-ikén. A sebesültek száma ezután fokozatosan nőtt – a halálozások száma itt elenyészően csekély, alig 2-3 % volt –, bárha a legsúlyosabb betegek itt gyógykezeltettek.

A *felsőbb leányiskolában* berendezett kórház megbízott orvosai voltak dr. Glück Soma és dr. Pruzsinszky Zoltán, később dr. Péterffy István és dr. Szilágyi János. – A betegek napi létszáma 300 ember.

A *főgimnázium kórházban* az orvosi teendőket dr. Szilágyi Sándor látja el. – A sebesült katonák napi létszáma 250-300 ember.

A *kereskedelmi iskolában* berendezett kórházban dr. Turnowszky Mór és dr. Deák Sándor működnek. Itten a sebesültek száma 310-350 beteg között változott. A *honvéd csapatkórháznál* működő katonai orvosok: dr. Szöllősy Attila főtörzsorvos és dr. Szathmári Zoltán főorvos. – Ápoltatott naponta 120-140 beteg katona.

A *cs. és kir. csapatkórháznál* működő orvosok: dr. Borbáth Jenő, dr. Kábdebó Kálmán (a gyöngélkedő osztályon) és dr. Sbarcea Szilárd ezredorvos. – Napi létszám 90-100 ember.

Marosvásárhelyen 1914. év szeptember 4.-ke óta 1915. február végéig ápoltatott összesen 7728 sebesült, elhalt 76 ember.

A sebesülteken kívül természetesen nagyszámú gyöngélkedő és átutazó sebesült is érkezett Marosvásárhelyre, sőt a város megfigyelő (járvány) állomásán (orvos dr. Per1 Félix) naponta mintegy 30-35 ember tartatott orvosi felügyelet alatt.

A kórházakat meglátogatta Sándor János m. kir. belügyminiszter, Szász Károly képviselőházi alelnök, Majláth Gusztáv erdélyi püspök, Bernády György dr. főispán, Nyegován Viktor hadtestparancsnok, kik a tapasztaltak felett a legteljesebb megelégedésüket nyilvánították.

A kórházak gazdasági vezetői Baer százados. Pollák főhadnagy. Az élelmezést teljes megelégedésre 18 éve Molnár Sándor marosvásárhelyi vállalkozó látja el.

*

Amidőn a kórházak működéséről megemlékszünk, mint sötét zivatarok után a megtisztult kéklő eget, oly tiszta és szent áhítattal fogadtuk a marosvásárhelyi úrhölgyek nemes és önfeláldozó munkáját. *A felsőbb leányiskolában* elhelyezett sebesültek Dr. Kornhoffer Lajosné, Szerényi Károlyné úrhölgyek állandó és soha, egy pillanatra sem lankadó buzgalommal karolják fel a hazafias ügyet és egész lelkükkel átérezték azt a nagy hivatást, amellyel a nemzetnek minden magyar asszony tartozik. Az állani kórházban Dr. Hints Elekné és Dr. Szász Károlyné úrhölgyek voltak azok, akik az első perctől kezdve az utolsó pillanatig lelkük egész megelévével csüngtek a sebesült katonák életén és ott virrasztottak beteg harcosok ágya mellett is, hogy a nemzetnek szenvedő fiai enyhülést és vigaszt találjanak

Két nemes szívű hölgy: Dr. Roediger Jenőné és Dr. Csiky Lászlóné vállalkoztak arra, hogy az érkező sebesülteket fogadják. Volt nap, a mikor 5–600 sebesült érkezett és amíg a katonai parancsnokság létszámba vehette őket – addig két csillogó, aranylelkű asszony vette pártfogásba sebesült harcosainkat, ők látták el élelemmel – az első segítséggel és így harcosaink hálával gondolnak vissza a szé-
kely főváros háborús napjaira, mely oly sok szeretetet váltott ki.

Sebesültek jöttek. Szerda éjjel 600 és ma éjjel 480 újabb sebesült érkezett Marosvásárhelyre. A különböző kórházakban szétosztották őket.”¹¹¹

A kisgőzös építése

Muszkainvázio Marostordában. Foglyok a kisgőzös építésénél.¹¹²

A marostordai helyérdekű vasút építését¹¹³ – mint sok más nagyobb közmun-
kát – a munkáshiány nagymértékben hátráltatta, noha az építést vezető új tár-
saság, a budapesti Agrár és Járadék Bank érdekelttség itteni expozéja, élén Sipos
főmérnökkel és Elek titkárral fokozott mértékben deríti ki a múltakban történt
mulasztások és egyéb közismeretes okok miatt hátráltatott befejezését a viciná-
lisnak. Eredetileg már ezekben a napokban meg kellett volna történnie a vasút
teljes forgalomba helyezésének, annak, hogy a mezősegi és a szováti szárny még
kiépítetlen vonal is átadassék a forgalomnak, ám a hadiállapot okozta munkás-
hiány... a hadügy és a vármegye közbenjárására... a jövő hét csütörtökén 3000

*orosz fogoly áll munkába a kiscőzös sínjei mentén. Pozsony megyéből jönnek, ahol eddig mezőgazdasági munkát végeztek.*¹¹⁴

A Marosvásárhely–Deményháza közötti vonalrész 1915. február 1-jén adták át. Ez a nyárádmenti vonalnak egy részét képezte, 49,5 km hosszúságban. A munkálatok során a vasútvonallal együtt összesen 149 híd és áteresz, 13 állomás, három vízállomás, hat őrház és 85 aluljáró létesült. Ugyancsak 1915-ben adták át a Maroskeresztúr–Mezőbánd, Mezőbánd–Mezőméhes, majd az év végén a Deményháza–Parajd és Mezőbánd–Kolosznagyida vonalakat. A történelmi Magyarországon utolsó osztálymérnökségként a MÁV kolozsvári üzletvezetőségének keretében 1915-ben megszervezték a Marostordai Helyi Érdekű Vasút Osztálymérnökséget.

*

*Indítvány a piaci bojkot ellen.*¹¹⁵

A közönség köréből az a panasz hangzik, hogy bizony már napok óta nem lehet a piacon egyes élelmiszereket kapni, újbургonyából, egyéb kerti veteményekből, főzelékfélélékből, de kivált tejből csak keveset hoznak be. Mindez pedig azért van, mert a szomszédos falusi termelők egy része élelmiszerpiacunk ellen kimondta a bojkottot. Nem bocsáthatják meg a marosvásárhelyi közönségnek, amely esztendőközön, évtizedeken keresztül hízta, gazdagította, földesurakká tette őket, hogy ebben a háborús esztendőben nem adta be a derekát szó nélkül az ő élelmiszerdrágításuknak. Kertjük, veteményes földjük kétszer annyit jövedelmez nekik, mint más esztendőben... aki valóban az élelmiszerdrágítás céljából elmaradnak a piactól, minden időkre tiltassanak el a marosvásárhelyi piacon való árulástól. Hasonló intézkedés lenne végrehajtandó a barompiacra is, az egész vonalon.

*Drágább lett a baromfi és olcsóbb a zöldség.*¹¹⁶

„A rendőrség most adta ki az új piaci árszabályt, melynek maximális árai kevés változást mutatnak, a baromfi valamivel drágább és a zöldség valamivel olcsóbb lett.

Az új piaci árak augusztus 8-tól kezdve

Szemes borsó	60 f
Lencse kilója	60 f
Újburgonya	20 f
Murok, petrezselyem, zeller	4-6 f
Zöldbab	20 f
Kelkáposzta	10-20 f (nagyság szerint)
Tej	32 f
Tejfel literje	1 K 60 f

Vaj	4 K
Tojás	8 f
Rántani való csirke	2-2,40 K
hizlalt réce	6-8 K
liba	16-20 K"

Hulló falevél

Jubilál a szerkesztő. „Ami ezután jó, az már csak könnyű hadi gyakorlat lesz harcdzett vitéz hadseregünknek.”¹¹⁷

A Woyrsch Landwehr-hadtesttel együtt mozgó Erdélyi csapataink (Kövesseregcsoport) *augusztus 18-án* az általános támadás lendületével eljutottak a Bug folyóig. A cs. és kir. 2. (brassói) gyalogezred – parancsnoka August Spieß von Braccioforte ezredes¹¹⁸ – 18-án délután kelt át a folyón. A Köves-seregcsoport a von Woyrsch és von Mackensen hadseregek közé ékelődve folytatta az előnyomulást. Nem akármilyen körülmények között: „...irgalmatlanul hajtom vitéz csapataim előre, az üldözőkben nincs kímélet. A csapatok a szükséges pihenőkkel éjjel és nappal harcolnak és menetelnek. Az utánpótlás működik, a hiányzó vasút és a borzalmas utak ellenére, hála a hadtápparancsnokságok és minden vonat emberfeletti erőfeszítéseinek. Minden kifogás ellenére mondom én józanul: »Vannak nehézségeink, le kell azokat küzdeni. El tudja képzelni, hogy milyen lehet ez a hadsereg. Bizonyos vagyok benne, hogy menni fog«...” – írja Kövess tábornok augusztus végén barátjának, Alfred Ritter von Zieglernek.¹¹⁹

Szeptemberben Litvániában jártak már, ott kapta Kövess gyalogsági tábornok 20-án azt a hírt, hogy kinevezték a cs. és kir. 3. hadsereg parancsnokává. Szeptember 22-én Zyrowiozeban „fájó szívvel búcsúzott szeretett hadteste katonáitól”. Egy nappal korábban Sloninba találta még annak a híre, hogy a hadtest áttörte az ellenség állásait Derewnaja közelében, 900 orosz foglyot, és többek között 3 gépfegyvert zsákmányolt. Ez volt a csapatok ajándéka szeretett vezérüknek.

*

Marostorda külső hadterület.

„A belügyminiszter rendeletileg állapította meg azokat a területeket, amelyek belső és külső hadműveleti területek, s amelyeken belül az utazás csak bizonyos igazoló írások felmutatása után engedhető meg. Erdélyben néhány vármegye szintén belső hadműveleti terület, a közönségnek már csak azért is jó tudnia, mert egyébként sok kellemetlenségnek teheti ki magát. Az északi hadszíntéren hadműveleti területhez tartoznak Moros-Torda, Marosvásárhely, Háromszék, Csík, Udvarhely, Beszterce-Naszód. Hétfőtől kezdve Marosvásár-

helyről is csak a rendőrhatalóság által kiállított igazoló jeggyel lehet utazni, illetve vasúti jegyet váltani.”

*A kormány Marosvásárhelyért.*¹²⁰

„Az 1915-ös költségvetés fedezésére 100%-os pótdadó hosszú tárgyalások után. A város, szándékai szerint 68%-os pótdadót irányzott elő, amit a belügyminiszter irreálisnak minősített. 100%-ot szavaztak meg a költségvetés kiigazítására, a hiányzó részt 61%-ot a kormány kellene, hogy fedezze. Felkérjük a kormányt.”

„*Honvédmulatság a rajvonál mögött.* Egy székely ezred harctéri kabaréja.”¹²¹

A 24. honvéd gyalogezred tisztikara, kis pihenőjét felhasználva közvetlen a rajvonál mögött, Wiktorowkán a Vigadó nagytermében fényesen sikerült kabarét rendezett a napokban a harctéren elesett székely hőzők árvái javára. Az estélyről jelen volt munkatársunk számol be.

A műsor fénypontja Nagy Endre az országszerte ismert kabaréművész volt... Múson kívül fellépett Szabó Géza főhadnagy és igen kedves humorral adta le egy front áttörési történetét. Az estélye részt vett Karleusa és Körösy ezredesekkel az élen a 76. dandár, a 23. és 24. ezredek tisztikara. Nagy Endre tányérozott, és 607K gyűlt össze a harctéren elesett székely árvák javára, mely alap az est bevételével 6000 koronára növekedett, s ezen 6000 koronával hadikölcsönt jegyzett az ezred.

Győzelmi ünnep. Varsó és Ivangorod bevételére

*„Marosvásárhely zászlódíszben.*¹²²

Hála a Varsó, Ivangorod¹²³ elestét jelentő győzelmi hírnek, Marosvásárhely épületeinek ormán büszke zászlódísz leng, a magunk és szövetségeseink nemzeti színei: magyar, német, török lobogók hirdetik a nagy, várva várt eseményt. Amilyen szép és hazafias cselekedet ez, s amennyire a szemnek jóleső látvány, épp annyira kevésbé szép és kevésbé jóleső, hogy aránylag sok épület frontja kopár, üres, pedig minden háznál bizonyára akad – ha más nem – választási zászló. Elő hát a padláson lappangó lobogókkal minden háznál, hogy a zászlódísz mentől teljesebb, impozánsabb legyen, nem is kell hozzá áldozatkészség, csak egy kis buzgóság és lelkesedés!”

*

A várva várt, biztató harci siker a keleti harctérről, amit a Hofer-jelentés is méltónak talált arra, hogy hírré tegye. Fegyvereink értelmezhető, támadó sikerének híre, a „győzelmes visszavonulás” és az azt követő hosszú hónapok, meg egy cudar tél határvédelmi gyötrelmei után: Ivangorod megvívása.¹²⁴ Számunkra, erdélyiek számára kiemelten jó hír, mert erdélyi fegyverek, a Kövess-csoportban

küzdő, XII. hadtest két hadosztálya, a cs. és kir. 35-ös (kolozsvári) és a cs. és kir. 16-os (nagysebeni) hadosztály dicsősége. A bravúros várvívás ugyan a cs. és kir. 50. (gyulafehérvári) gyalogezred érdemeként jegyzik a hadi beszámolók, de testvérezrede, az 51-es marosvásárhelyi és a 16. hadosztályba kötelékében harcoló 2-es, 64-es és 31-es közös gyalogezredek és a hadtest várbontó, 30 és feles tarackágyúja nélkül kevés a bajonett hozzá.

*

Közbevetőleg azért ne vesszen el az Uzsoknál vitézkedő, kolera és kemény kézitásakban megviselt 38. honvéd hadosztályunk emlékezetünkéből. A marosvásárhelyi *Székely Napló* 1915. május 2-i, vasárnapi száma ugyan a háziezred, azaz a 22-es marosvásárhelyi honvéd gyalogezredre tesz alapítványt, de minden honvédezredünket megilleti a honvédelem dicsősége. A hírben van ugyan egy félreérthetetlen disszonancia, amennyiben a gesztus az áldozatra áldozattal kíván emlékeztetni, de a háború az háború. Otthon is. Olvassuk a szöveget:

„Alapítvány uzsoki hőseink nevére – Bernády felhívása.

Komoly, nehéz időket élünk, testvéreink százezreinek kell a békés családi tűzhelyet elhagyva, a legnemesebb, de egyszersmind a legnemesebb áldozatokra készen legféltettebb kincsink védelmére sietniük. A csodával határosak hadbavonult testvéreink haditettei, s Istennek segedelmében bízva testvéreink vitézsége, önfeláldozó készsége révén bizton várhatjuk a reánk erőszakolt, ádáz közdelemnek diadalmas befejezését.

A hónapok óta tartó rettenetes tusából a legmesszebb menő készséggel veték ki a részüket e városnak a különböző fegyvernemekhez beosztott fiai. Különös készséget és hősiességet tanúsított azonban f. év április 22-én az Uzsoki-szoros védelmében vívott küzdelemben a marosvásárhelyi 22. m. kir. honvéd ezred.

Testvéreink e napon vívott dicsőséges küzdelmének emlékét megörökítendő, a küzdelemben részt vettek iránti soha el nem múló hálának, szeretetünknek, ragaszkodásunknak kifejezést adandó azzal az alázatos kérelemmel fordulok Marosvásárhely sz. kir. város hazafias és áldozatkész polgárságához, szíveskedjék a város közössége által létesíteni tervezett menházban »Marosvásárhely sz. kir. Város polgárságának a marosvásárhelyi 22. m. kir. honvédezred 1915. évi április 22-én az Uzsoki-szoros védelmében vívott dicsőséges küzdelmének emlékére létesített alapítványa« címén egy alapítványt létesíteni.

Az alapítvány céljaira szánt adományokat, amelyeket nyilvánosan fogok nyugtázni, kérem kezeimhez juttatni.

Az összegyűjtendő tőkét 4000 korona névértékű hadi kölcsön kötvény megszerzésére fogom fordítani, s a kötvényeket az alapítványról szóló oklevéllel

együtt a városi tanácshoz fogom további kezelés és ellenőrzés végett juttatni, a 4000 koronán felüli adományokat pedig hason célú alapítvány létesítésére használandóm fel...

Isten áldja királyunkat, hazánkat, nemzetünket, városunkat és óvja, segítse hadba vonult testvéreinket és becsületelküzdő szövetségeseinket.

Marosvásárhely, 1915. április 29-én.

Dr. Bernády György s. k., m. kir. udv[ari]. tanácsos, főispán.”

*

Az *ünneplés* alkalmi története a gorlice-tarnówi áttörés utáni általános támadás augusztusának hónapkezdő hadi eseménye lengyel földön Ivangorod, határvédő erőd, megvívása és átkelésünk a Visztulán.

A von Woyrsch¹²⁵ német tábornok kötelékében hátra maradt (a Böhm-Ermoli hadsereg az olasz frontra vonult el) Kövess-seregcsoport július 22-án ért Ivangorod alá, a Visztula parti hídfőhöz, miután a folyótól északra részt vett Opoczno, Konskie és Radom elfoglalásának harcaiban. Csoportja vitézkedéséért a német császár az 1. osztályú vaskeresztet, egy fél évvel később a 2. osztályú vaskeresztet is adományozta Kövess tábornoknak.¹²⁶

Az erőd megvívásához és az orosz hídfő elfoglalásához, majd a folyón való átkeléshez csoportosított seregrészek július 31-én fejezték be a felvonulást. Másnap hajnalra tüzték ki a támadás napját, és ennek a feladatát a mi 35. (kolozsvári) hadosztályunk kapta, délről a 16. (nagyszebeni hadosztály biztosított. Az éjszaka leple alatt sikerült a támadási oldalon aláaknázni az erődrészt, hajnalban 5-kor pedig megszólaltak Jenečka ezredes gránátvetői és a harminc és feles Škoda tarackágyú, amelyet a németek már 14-ben „kölcsonkértek” titokban a belga frontra. Rettenetes kőzápor és átláthatatlan porfelhő jelezte, hogy pokoli volt a pusztítás. Délelőtt 9-kor lendült bele első lépcsőben a 69. dandárba (Karl Šimaček alezredes) sorolt cs. és kir. 50. gyalogezredünk (Richter alezredes) 6 és fél zászlóaljának a rohama, majd az 51-esek (Klemm ezredes) 6 zászlóalja és a második lépcsőben Bretsch ezredes tartalék seregrésze 3 zászlóaljjal. A legendává nemesedett hősi történet az 50-esek és az 51-esek román zászlóaljairól szól.¹²⁷

Délelőtt fél 10 után 5 perccel az orosz főerőd a gyulafehérvári 50. gyalogezred birtokában volt, majd egy lendülettel a keleti oldalon még négy erőd, ahol az ott összezáró kolozsvári 51-esekkel találkoztak. Délután fél négykor már mienk volt az Ivangorod erődje. Este háromnegyed 7-kor a jobb szélen előnyomuló cs. és kir. 35. hadosztályunk (parancsnoka Podhoránszky vezérőrnagy) és a bal szélen felzárkózó 16. hadosztályunk (Schäriczer altábornagy) 6 kilométer széles rést nyitott az orosz védővonalban. Csapataink augusztus 4-én délidő után fél órával bevonultak Ivangorodba és kijutottak a város alatt a Visztula bal

partjára. 8-án a 16. hadosztály át is kelt a folyón a túlsópartra. Nyitva állt az út a főszeregnek.¹²⁸

Az 50-esek a legmagasabb helyről az 1914-ben „elvesztett” ezredzászló helyett újat kaptak bravúros hadisikerük jutalmakén, Kövess gyalogsági tábornok pedig a Lipót-rend Nagykeresztjét hadiékítményekkel, Karl Šimaček alezredes pedig a Lipót-rend Lovagkeresztjét a hadiékítményekkel.

*

A Kövess-seregcsoporthoz erdélyi, külön is kiemelve, hogy zömében román leghírhedtebb ezredeinek¹²⁹ a hadisikerét már 2-án kivitte a világba Höfer-jelentés, erre hangolódott rá a sajtó és mindenki.

„Marosvásárhely tüntet.

Mintegy hétezernyi ember vett részt a Varsó¹³⁰ és Ivangorod bevétele alkalmából szombat este rendezett, páratlanul szép és lelkes tüntetésen, amely azzal kezdődött, hogy nyolc óra tájban katonazenével, magyar, német és török zászlók alatt a percről-perce növekvő tömeg, amelynek a soraiban, polgárok, katonák, munkások, deákok, nők, férfiak együtt haladtak, hazafias dalokat énekelve és felséges királyunkat, Vilmos császárt, hős katonáinkat éltetve bejárta a főbb utcákat. [...] Ilyen hatalmas és nagyarányú demonstráció talán még nem is volt Marosvásárhelyen.”

Ugyanott az első oldali vezér helyén:

„A román vitézség ünneplése. Bernády főispán beszéde az erdélyi hadtest hőseiről.

A felemelő ünnepségnek méltó folytatása volt a polgárságnak a Transzilvánia-beli, a szokottnál is népesebb összejövetele, amelyen Bernády György főispán gyönyörű beszédben méltatta a nagyszerű győzelem jelentőségét, a mindnyájunk szíveit örömmel eltöltő és legbensőbb hálánkkal kapcsolatos eseményt: Varsó és Ivangorod elestét, nehéz áldozataink, nagy küzdelmeink jutalmát. Amikor pedig örömünk és lelkesedésünk olyan impozáns ünnepét üljük győzelmeink felett, mint amilyen a polgárság tüntetése volt, különös büszkeséggel és hálával kell megemlékeznünk – mondta a főispán – azokról az újabb babérokról, amelyeket a mi sokat szenvedett, dicsőséges csapataink, az erdélyi hadtest vitéz katonái szereztek a német nagyvezérkar jelentése által is külön méltatott Ivangorod melletti hős haditettekkel. Örömlőnk csak növeli az a körülmény, hogy ebben a dicső haditényben román testvéreinknek oroszlárnészük volt, bizonyágául annak, miszerint ez országunk minden fia a magyar szent korona iránti köteles tartozó hűséggel, igaz hazaszeretettel, hősiességgel küzd ellenségeink ellen, amit el kell ismernünk és jövőre is szem előtt kell tartanunk.¹³¹

Bürger Albert a magunk és szövetségeseink dolgozó millióit éllette, azokat a hazafias, kötelességtudó munkásokat, akiknek köszönhetjük, hogy a győzelmeinket elősegítő, sőt eldöntő muníciógyártás terén is levertük ellenségeinket. Bürger beszéde párhuzamot vont a mi munkásaink és a sztrájkoló angol munkásság között, arra a megállapodásra jutva, hogy arra a népre, melynek munkássága annyira távol áll az ellenségeinket jellemző dekadenciától, mint mi, dicső, nagy jövő vár.

Deák Lajos¹³² megkapó szépségű, szónoki tökéletességű szavai gyönyörűen kapcsolták bele Marosvásárhely ünnepébe, amely ezekben az órákban leendő uralkodóját, a trónörököszt szívének legmelegebb érzelmeivel falai között köszönteti s a győzelemben való rendíthetetlen erős hitének ékes szavú tolmácsosával a trónörökös párt éllette, amely kívánság viharos és lelkes visszhangra talált az összejövetel résztvevői között. [...] A város élénkségét nagyban növelte az is, hogy az ünnepség alkalmából a katonák általános kimenőt kaptak.”

Augusztus 15-én már az Erdély-szerzte terjedő visszhangok is hírré érnek:

„Az erdélyi hadtestparancsnok üdvözlése. Njegován¹³³ nagyszebeni katonai parancsnok katonai parancsa. A hadtestparancsnok távirata.

Njegován Viktor cs. és kir. altábornagy, nagyszebeni katonai parancsnok, a legutóbb kiadott katonai parancsban a következőket mondja:

Abból az alkalomból, hogy a hivatalos jelentés az erdélyi csapatoknak és név szerint az 50. gyalogezrednek Iwangorod előtt tanúsított szokatlanul vitéz magatartásáról megemlékezett, augusztus hó 4-én táviratilag üdvözöltem Kövess gyalogsági tábornok Öexcellenciáját és megkértem, hogy a csapatokkal közölje szülőföldjük csodálatát és örömét.

Erre augusztus hó 5-én az alábbi választávirat érkezett:

»Szíves köszönet a szerencsekívánatokért, amelyek engem szerfölött megörvendeztetek. A szív örvendeztető szavakat azonnal kihirdettem a parancsnokságom alatt álló csapatok előtt, akiknek diadalhangulatát szülőföldjük meleg részvéte hatalmasan fokozza. A támaszpontok ostromát ma reggel Iwangorod nyugati erődjének elfoglalása követte, a mit örvendező szívvel közlök.

Kövess, gyalogsági tábornok.«

Ezt az örömet a fronton lévő bajtársainkkal megosztva, erőinket kétszerezzük meg ellenségeink végleges legyőzésére.

Hurrával, rajta-rajta!

[...] Jókívánságokat küldött Szeben vármegye közönsége nevében Walbaum Frigyes főispán, Fabritius Lajos alispán”¹³⁴

Az önzetlen Kubelík

A hegedűművészet legnagyobb mestere, a világhírű Kubelik¹³⁵ országszerte hangversenyt ad, amelyen *hadjótékony* célra teljesen ingyen lép fel. Marosvásárhelyi hangversenyét *szombaton, 7-én* tartja a Kultúrházban s a művészi esemény iránt előre is nagy az érdeklődés. A hangverseny tiszta bevétele 2842 korona volt, amit a művész a marosvásárhelyi hadiárvák javára ajánlott fel.¹³⁶

Jan Kubelik *december 6-án*, Kolozsváron is koncertezett. Gyalui Farkas egy nagyobb társaságban (Dienzl Oszkár zongoraművész, Kubelik kísérője, Baán Achillesné operaénekes, aki 1914-ben szerződött a budapesti Operaházhoz) meghívást kapott a koncert utáni vacsorára. A történetet megírta a Svájcban tanuló lányának: „A vacsoránál bemutatkoztam Kubeliknek, komolyan, szerényen, udvariasa, póz nélkül beszélt. Mondtam, hogy apósát, Széll Farkas táblai tanácselnököt¹³⁷ Debrecenben ismertem. (Tudnod kell, hogy Kubelik ott ismerkedett meg Széll Mariannal, mostani feleségével, aki akkor Csáky grófné volt a férje után.) Tünneményes szépség. Kubeliknek egy hegedű duettet kellett játszania valakivel, aki beteg lett, s erre Széll Mariann vállalkozott. Beleszeretett és elvette. Kubelik apósa nagy bibliofil volt, s elmondtam Kubeliknek, hogy ki vagyok. Kérdeztem, hogy mi van a Széll által gyűjtött könyvekkel. A könyvtár nálam van – felelte Kubelik. Ő Prága mellett lakik. Majd elmondtam neki, hogy amikor Génua-ban voltam, ott egy hegedűt mutattak, mely a Paganinié volt, s elmondták, hogy Kubelik játszott rajta. Ámulatomra Kubelik nem emlékezett erre. Végül megígértettem vele, hogy küld egy arcképet. Felírta a nevemet, eddig azonban nem küldött.”¹³⁸

A Széll Farkas gyűjteményről a legújabb hír: Lengyel Réka (MTA BTK Itl): A viszszanyert könyvtár. A Széll Farkas-gyűjtemény feldolgozásának lehetőségei a 21. században címmel előadásban számolt be MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Tanácsstermében 2016. április 19-én. Részletek az előadásból:

„1903. augusztus 25-én több száz arisztokrata és polgári családból való résztvevő gyűlt össze Debrecenben abból az alkalmából, hogy együtt ünnepeljék az akkor már világhírű cseh hegedűvirtuóz, Jan Kubelík és Csáky-Széll Marianne, Széll Kálmán nemrégiben leköszönt magyar miniszterelnök rokonának esküvőjét. Ez a jeles esemény nemcsak a fiatal pár sorsát pecsételte meg, hanem az akkori egyik legnagyobb magyarországi magánkönyvtárát is. E házasság révén ugyanis az 1910-es vagy az 1920-as években Csehországba került a 19. század egyik legismertebb magyar könyvgyűjtője, Széll Farkas könyvtára. A gyűjtemény, melyet ma a Prágai Nemzeti Könyvtár őriz, egy 2007 és 2009 között lezajlott nagyszabású digitalizációs projekt keretében az interneten is elérhetővé vált. Ezáltal újra könnyen hozzáférhető a magyar kutatók számára is, és egyedülálló, kiemelt

fontosságú forrásul kínálkozik a 16–19. század művelődés-, könyv- és irodalom-történetének kutatásához.”¹³⁹

*

„A Mikulás-bélyeg a legszerényebb ajándéknak is történelmi értéket ad!”
(hirdetés)

„Háborús országgyűlés...”¹⁴⁰

A közgyűlés vállán a hadsereg dicsőséges győzelmeinek terhe és felelőssége fekszik. Ez a felelősség teszi most templommá a Duna parti palotát, ahonnan szent áhítat ünnepi szolozsmáinak hangjai szűrődnek kifelé a nép közé, de teszi egyúttal hétköznapiak olyan munkaterületté is, ahol szorgos és komoly dolgoztetés folyik, hogy azt az eredményt, amiért vérzett a hadsereg, gyarapítsa és gyümölcsöztesse a magyar parlament, s az itt maradt dolgozó nép érdekeinek is felismerésével és támogatásával erősítse és segítse a határszéleken és idegenben küzdő hadaink végső diadalát.

Tehát csak dolgozni és nem pártoskodni. Ahogyan Vilmos császár mondotta: »A háború alatt nem ismerem pártokat. A háború országgyűlés legyen békés országgyűlés.«

Ezt várjuk mi is a mi parlamentünk legújabb időszakától.”¹⁴¹

„A hősök adóhátralékát elengedi az állam.”¹⁴²

Az köztudomású, hogy a pénzügyi kormányzat a hadba vonultak egyenes állami adóinak és községi adótartozásának végrehajtás útján történő behajtását tiltotta és ezzel az adóvégrehajtásra vonatkozó hatósági intézkedéseket a háború végéig, illetve a az adóhátralékosok katonai szolgálatának tartamáig felfüggesztette. Most... a kormány javaslatot terjeszt a törvényhozás elé, mely szerint a fronton szolgálatot teljesítő, elesett, eltűnt, vagy hadifogságba jutott egyének állami adóhátraléka 1915. december 31-ig töröltessék.”

„Miért nincs tűzifa és egyéb téli örömek. A fakereskedők és a közönség.

6 korona körül alkudoznak mázsájáért a piacon. Nincs fa. Az árdragításról szóló belügyminiszteri rendelet most a várost teszi a helyzet urává. Joga van a városnak a készleteket összeírni, rekvirálni, eladni és árat szabni.

Fainség Marosvásárhelyen. Csak hatósági akció segíthet a fahiányon és faszorán.”¹⁴³

„Székelyek a világháborúban.

Már a háború első napjaiban a kilences huszárokban tanulja meg félni és remegni a »vörös ördögöt« az ellenség, a nagy Hindenburg pedig az udvarhelyi 82-esekkel, a marosvásárhelyi 62-ösöket nevezi – bámulatában »barna ördögök-

nek», kik előtt semmi féle ellenség meg nem állhat, ők Erdély gárdaezrede, ők hozzák a háromszéki, brassói honvédek legeslegnagyobb kitüntetések egyikét, a királyi aranyérmét zászlójukra.

A székelly honvédek vitézsége, vére hullása volt a Kárpátok és Uzsok védelmezője és ahol »legsemmirevalóbb«, leghitványabb ellenségünkkel harcolunk, az olasz határra is székellykatonákat, 82-eseket kért József főherceg.”¹⁴⁴

„Vilmos császár a marosvásárhelyi honvédeknel. Hersényi László őrnagy (és még hét fő) vaskeresztjét a császár tűzte fel.

Strypa menti történet, december 8. Ezredünk felejthetetlen napja december 7. Azzá avatta a németek császárájának, Vilmosnak a látogatása és azok a kitüntetések, amelyet az ezred kiválasztottjának saját kezűleg, személyesen nyújtott át. December 7-én reggel 8 órakor ezredünk a 22. hv. gye. pár napos pihenőhelyéről a néhány kilométerre levő K-ra vonult. Parancs szerint a 38. ho. többi ezrede és a marosvásárhelyi 5-ös tüzérek is.”¹⁴⁵

„Karácsony a kórházakban.

Felsőbb leányiskola, református kollégium, a többi hadikórházban, az állami kórházban...

„A hős 9-esek.

Makói Makay Gyula, a kiváló pótszázad snájdig parancsnoka, s Dienes Ödön százados, ez a finom lelkű, népszerű katona – kik most a tisztikarral együtt vezetik az itten levő legényég harctérre való kiképzését, gondoskodtak róla, hogy az ezred nevében karácsonyi ajándékok menjenek a fenn küzdőknek...”¹⁴⁶

Fordul az év – 1916

„Háborús járványok Marosvásárhelyen. Hólyagos himlő, kiütéses tifusz.

A katonai kórházban tifuszban meghalt egy katona, Kolozsváron is. Szűrés jönné a vasútállomásokon. Karantén, zárlat...

Signum laudis. Gosztonyi Henrik népfelkelő főhadnagy kitüntetve. Kálnai löveg gyáros veje, mindazon által nem mentette fel magát, hanem küzdeni ment a harctérre.

Facipők papíron.

Egy sepsiszentgyörgyi tanítónő országos mozgalmat indított a facipőviselet érdekében. A mozgalom hatalmas visszhangra talált és nagy helyeslésre, a baj azonban az, hogy a facipőket nálunk nem gyártják. Most a Mikes-féle zabolai gyár kísérletezik a farész előállításával, közben azonban Budapesten árulják már a Prágából importált facipőket.”¹⁴⁷

„A 9-es huszárok öreg újoncai.

Az ákosfalvi kerület kitűnő képviselője, Maros-Torda volt alispánja, dr. Nagy József tegnap óta nem csak honatya, de katona is, a 9-es honvéd huszárok öreg újonca, aki a 43-50 évesek bevonulásával, mint tauglich sorra kerülén, önként jelentkezett és előre beállott abba a dicsőséges hírv huszárezredbe, ahol Urmánczy Nándor képviselőtársa már káplári rangot ért el.

Ugyancsak ehhez az ezredhez a napokban vonulnak be Szász Zsombor volt országgyűlési képviselő, az ismert nevű író és publicista, továbbá gróf Béli László, aki a Széll-kabinet idején Nagy-Küküllő vármegye főispánja volt és gróf Béli Ferenc, Béli Ákos főispán fia.

A politikus és honatya huszárok szeniorja, amint már említettük, Urmánczy Nándor, aki sarzsi, de bizonyára új kollégái is hamarosan ki fogják érdemelni a számukra most minden parlamenti sikernél becsesebb csillagokat.”¹⁴⁸

„Élített szénaszállítók.

A marosvásárhelyi törvényszék a múlt év őszén Engel Jeremiás és Halpert Izidor gyergyószentmiklósi lakosokat, akik egy hadtápparancsnokságnak négy vagon préselt szénát szállítottak, de abból egy vagon nedves és rossz volt, egy-egy évi börtönre és négy-négyezer korona pénzbüntetésre ítélte. A Kúria két-két évi börtönre és négy-négyezer korona pénzbüntetésre emelte fel.”

„A bolgár hivatalos lap Bissingen grófnőről

Bissingen grófnő és leánya a Szófiában működő magyar Vörös Kereszt misszió által vezetett 800 ágyas hadikórházban teljesítenek ápolónői szolgálatot. Az *Echo de Bulgaria* c. hivatalos lap rendkívül meleg hálával és elismeréssel méltatta Bissingen grófnő és társnői nemes áldozatkészségét, amelyet, írja a lap, hogy s bolgárok soha sem fognak elfelejteni.”¹⁴⁹

„Marostordai, udvarhelyi székelyek angol fogságban. A cotlandi fogolytábor székelyei.

Az Udvarhely megyei Székelyderzs községben most érkezett haza tizennégy havi angol fogság után Bartos Zsigmond gazda, aki a háború kitörésekor az észak-amerikai Homsteadban tartózkodott. Szíve haza vágyott, da a hajóstársaságok mindenütt elutasították. Végre 1914. október 31-én sikerült neki a Lanod-Italiano hajóstársaságnál jegyet kapnia. Gibraltárnál azonban a Casserta olasz hajót feltartóztatták az angolok és sok német, magyar, osztrák foglyot ejtettek. E naptól kezdődött Bartos Zsigmond kálváriája. Négy napig pincékbe helyezték, s onnan kihozták és karácsony elestéig Gibraltárban maradtak, eltűrvén itt az ánglius vendégszeretetet furcsa megnyilatkozásait. Csak karácsony ünnepén merték őket Angliába vinni, mert félték a német tengeralattjáróktól és számítottak a németek keresztény érzületével, hogy ilyen nagy ünnepen mégsem támadnak. El is jutottak sikeresen Angliába.

Londonon keresztül a Saxona hajóra vitték, ahol 2300 foglyot 4 és fél hónapig tartottak. 1916. január 11-én adták értésére a mi székelünknek, hogy miután beigazolást nyert diplomáciai úton beszerzett hivatalos okirattal, hogy 55 éves, tehát ha akar, haza mehet.

Bartos Zsigmond Hollandián keresztül német földre jutott, ahol a német konzulátus anyagi és erkölcsi támogatása mellett megláthatta nemsokára hazáját, majd szülőföldjét Székelyderzset.

Fenti helyen még a következők tartózkodtak: Sipos Lajos (Somosd), Magos István (Nyáradkarácson), Szabó János (Szőkefalva), Sipos Pál (Marosludas), Simó Domokos (Sükő), Béres István (Patakfalva), Imre Mózes (Homoródszentpál).¹⁵⁰

„Terstyánszky nyilatkozik és nyomoz.

A *Székely Napló* március 12-i számában arról adott hírt, hogy a polgármesteri hivatalban egy gyári munkás jelent meg az ott jelenlévő tisztviselők egyikét félrehívva, arról tett említést, hogy egy általa orosz kémnek nézett, gyanús embert akar feljelenteni. A nem egészen józan munkást azonban a rendőrségre vitték, ahol azonban Terstyánszky kapitány őrnagyi egyenruhájától megijedt, s amikor a polgármesteri hivatalban tett kijelentésének ismertetésére hívták fel, csak részben ismételte az előbb mondottakat.

Ez történt 11-én este, a *Székely Napló* vasárnapi száma megírta a történetet, úgy kellett azonban történnie, hogy az ügyészség és a főkapitány, mint olyan sokszor, ezúttal is csak az újságból értesült a rendőrségen történetekről.

Lapunk híradása alapján megindult a nyomozás, mely eredménytelen volt, s akkor a helyett kacsának minősítette az *Ellenőrnek* adott nyilatkozatban Terszánszky.¹⁵¹

A székelység jövője

„Benedek Sándor¹⁵² nyilatkozata a jövődő kilátásairól.

A székesfővárosban van egy székel egyesület, mely a székel érdekek képviseletére alakult. Tagjai között ott látjuk a székelytársadalom szellemi vezetőit. Elnöke Benedek Sándor főrend, a közigazgatási bíróság másodelnöke... a *8 Órai Újság* c. budapesti napilapnak nyilatkozott.

A székelkérdést nem szabad összetéveszteni az erdélyi magyarság válságával. E tekintetben az én bércecs hazámban nincsen baj. Ez a ragaszkodó a magyar hazához hí népszázadok viszontagságain keresztül megőrizte hegyeit és völgyeit s megmaradt fajtisztaságában. Pedig a Székelyföld kapuin próbált behatolni román, aminek nyomai meglátszanak a küszöbön. A csíki havasok között megszállották a Békást, a Gyimest, a Bélbort, de beljebb nem tudtak jutni, mert nem

eresztette sem a felcsíki, sem a gyergyói székely. Ezeknek a száma pedig nem fogyott. A székelyföld magyarságának arányszáma még javult is valamit, Marosvásárhelyen 4 százalékot. Az utolsó népszámlálás adatai szerint Háromszéken 83,4, Csíkmegyében 86,4, Udvarhelymegyében 95,4 százalék a színmagyar.

A fajtiszta magyar érzés vezet most a mi nagy háborúnkban a székely fegyvereket. Ennek az apoteózisát mondta el gróf Tisza István miniszterelnök úr a főrendiháznak február hó 25-én tartott ülésében,¹⁵³ midőn a szombathelyi püspök¹⁵⁴ úr beszédére válaszolt. »Azt a székely népet, amely oly mesébe valóan viselte magát ebben a háborúban is, mely az erkölcsi erőnek, a testi és lelki egészségnek, a szívósságnak, az acélnak, mely benne van olyan szavakban ki nem fejezhető fokát juttatta kifejezésre, azt a székely népet még nem ölte meg a pálinka – mondta a miniszterelnök.«

A székely nép mély hálával fogadta ezeket az elismerő szavakat, de egyszerűsmind úgy tekinti az elismerést, mint a jövődönnek adott felpénzt. Bízik abban, hogy a kormány és a törvényhozás fokozottabb tevékenységet fog kifejteni arra a szent célra, hogy a székelyföld teljesíthesse történelmi hivatását s megdönthetetlenül tarthassa vállain a magyar nemzeti állam keleti pilléreit.”¹⁵⁵

*

„Székely szappan a királyi udvarban.”¹⁵⁶

A Kézdivásárhelyen megjelenő *Székely Újságban* (XLVI. évfolyam május 3. 67. szám) a következő hirdetést olvassuk:

Szappan a királyi udvar részére.

A királyi udvar részére nagy mennyiségű háziszappan szükséges. Akik városunkból részt akarnak venni e szállításban, azok közöljék ezt dr. Molnár Dénes ügyvéd irodájában.

Érdekes ugyebár, hogy a királyi udvar részére a messzi székelyföldön verbuválják a szappant.”

„A kitartás próbaköve.

Jól vigyázzunk a negyedik hadikölcsön sikerére, mert ez a kitartás próbaköve lesz. Világok tusáján, a hosszú küzdelemben egy percig sem szabad lankadni a lelkesedésnek s győzelemben vetett törhetetlen hitnek. Ez a hit kell, hogy diadal-maskodjék, most is, amikor az egész világ előtt kell próbát tennünk arról, hogy nincs csüggedés a magyar lelkekben, hanem erő van, hatalmas energia, mellyel törhetetlenül haladunk végcélunk felé, a diadalmas, biztos győzelmünk felé és ennek díja a nyugodalmas béke lesz...

...Ebben a halálos mérkőzésben a hadikölcsön jelenti az erők teljességét, az energiák összességét, mindent, ami a hadseregek emberanyagán túl van...”

„Kolozsvár új gyorsvonalat kap.

Május elsejével Budapest-Kolozsvár között új gyorsvonatot állít be a MÁV. Az új vonat déli 1 órakor indul Budapestről. A Kolozsvárról induló ellenvonat csak május végén indul majd meg.”¹⁵⁷

Színház, mozi

„*Operette bemutató a színházban.*

...A *Legénybúcsú*, ez a pazar zenéjű Strauss-operett kitűnő előadásában, fényes díszletekkel szombat, vasárnap egyaránt zsúfolt ház élénk tetszése mellett került színre igen jó előadásban. A két primadonna: Kisházi Sári, Révész Ilonka, Komlós, Rónai, Sugár, Torma, stb. és általában az összes szereplők, - a karral és zenekarral együtt meleg tetszést és sűrű tapsokat váltottak ki, sőt, a hódítózenéjű újdonság ez utáni sikereit is biztosították.”

„*Lengyelvér bemutatója.*

Óriási érdeklődéssel várja közönségünk a ma (május 26), péntek esti *Lengyelvér* (Polenbluth) bemutatóját. A operett Bécsben, Berlinben és Budapesten temérdek zsúfolt házat vonzott. Budapesten is egyfolytában több mint 100 előadást ért el és még ma is állandóan műsoron van. Az operett tele van szebbnél-szebb keringőkkel és a szövege is elsőrendű. A főszerepeket Révész Ilonka, Nádasiné, Pintér Irma, Záró, Sugár, Remete, Komlós, Torma és Ádám játsszák.”

„*A színházi iroda hírei.*¹⁵⁸

– Az új primadonna megékezt. Kisházi Sári helyetteséül Nádasy igazgató Pintér Böskét, a jó nevű operett primadonnát hívta meg néhány vendégjátékra, aki már meg is érkezett, és vasárnap este a *Bájos ismeretlen* című nagyoperett bemutató előadásán fog először fellépni. Pintér Boske előbb a pozsonyi, majd a szabadkai színháznak volt népszerű pumadonnája...

– *Mozitündér* – Szombaton délután, olcsó helyárok mellett a közönség általános óhajára a nagy sikerrel bemutatott *Mozitündér* (Kinokönigin) kerül színre a már ismert elsőrendű szereposztásban. Vasárnap délután az *Ezüst pille* van műsoron.

– *Heti műsor:*

Pénteken itt először, csak felnőttek számára *Van-e babája?* énekes vígjáték.

Szombaton délután ifjúsági előadás. *Mozitündér*, vígoperett.

Szombaton este másodszor, csak felnőttek számára *Van-e babája?* vígjáték.”

*A színházi iroda hírei egy hónappal később:*¹⁵⁹

„Vasárnap délután Görög Olga és Révész Ilona felléptével *Ő fensége táncol* című gyönyörű zenéjű operett kerül színre.

Vasárnap este a páratlan sikerű *Mágnás Miska* megy ötödször.

Hétfőn Rónai Imre jutalomjátékául a *Gépiró kisasszony* a Vígszínház legújabb nagysikerű boházata kerül bemutatóra.

Kedden és szerdán Kisházy Sári felléptével Lehár Ferenc legújabb, világhírű nagy operettjének, *Végre egyedül*-nek lesz a bemutatója. E az operett Lehárnak legszebb zenéjű műve, *Endlich Allein* cím alatt bejárta a egész világot.

Csütörtökön hatodszor megy a Mágnes Miska.”

*

„Erdély védőkapuja. A bukovinai front mögött.”¹⁶⁰

A bukovinai határról írják:

A Jakobi–Királybábi védőkaput, amelynél a múlt évi offenzíva idején az oroszok olyan óriási veszteségeket szenvedtek, ismét felállították és Bukovina további sorsa attól függ, hogy ezen a védőkapun az oroszok be tudnak-e törni? Minden erejük megfeszítésével törekszenek is erre, és bár az utóbbi néhány nap erőfeszítésére legnagyobb részben csendben telt el, a harcok még sem szünetelnek.

A döntés azonban, mint Dorna-Watrán a katonai körök vélekednek, nem itt, hanem a centrumban lesz, és így teljesen irreleváns, hogy ezen a részen az oroszok meddig jutnak előre. Még ha be is vehetnék itteni, hatalmasan megerősített hadállásainkat – ami kizártnak mondható – az orosz fronton történő eseményekre ennek elhatároló befolyása nem lehetne.

A Papp tábornok¹⁶¹ vezénylete alatt álló csoport védi itt hatszoros orosz túlerővel szemben az erdélyi határokat. És megbízhatunk benn, jól védi, mert a természetes akadályokon kívül a katonai tudomány minden fegyvertárát felhasználta itt, hogy az eredményes védelmet lehetővé tegyék. A Papp csoport fedezte különben déli szárnyunk visszavonulását az orosz offenzíva elején Dobronoutznál, Oknánál és Toroutznál. Gróf Hardegg kapitány, aki részt vett ezekben a harcokban és most Óradnán várja a további parancsokat, azt mondja, hogy a déli szárny e hadállásait az orosz tüzéségi fölény miatt kellett feladnunk.”

„Kilencmillió koronával épül a dicsőszentmártoni nitrogéngyár.”¹⁶²

A Magyar Nitrogén Műtrágyaipar Rt. most tartotta meg Ullmann Andor főrendiházi tag elnöklésével alakuló közgyűlését. A vállalatban, amelyet a Pesti Kereskedelmi Bank és a Magyar Általános Hitelbank közösen létesítettek, az ország legelőkelőbb pénzügyi kapacitásai vesznek részt. Az igazgatósági ülésen egyszersmind a 9 millió korona beruházással Dicsőszentmártonban létesítendő mérszénitrogéngyár építési és berendezési munkálatainak megindítására vonatkozólag az alapító intézetek által kötött szerződések tudomásul vétettek, valamint, a Magyar Földgáz Rt.-vel az új gyártelep üzeméhez szükséges egyelőre évi 70 millió köbméter gáz szállítására, illetőleg átvételére vonatkozóan létrejött megállapodás jóváhagyott.”

„Az újrászorozottak bevonulása.”¹⁶³

Az aratási időszak már itt van, s a fiatalabb korosztályúak (18-36-ig) legutóbb lezajlott sorozások alkalmával besorozott kontingense felesküdt katonának.

Alap úgy tudja »beavatott forrásból«, hogy a legutóbb besorozott népfelkelők július 14-én lesznek kötelesek csapattestükhöz bevonulni. Azok, akik a mezőgazdaság körébe vágó foglalkozást űznek, szabadságot kapnak szeptember 1-jéig.”

„Kamlós-féle tánciskola bálja

nem kedden, hanem hétfőn, július 10-én délután 5 órai kezdettel a *Tornkert* összes helyiségeiben lesz megtartva. Családjegy 4. korona, személyjegy 1,60. A nagyérdemű közönség szíves figyelmébe ajánljuk ezt a páratlanul kedves báli vizsgát. Jegyek Márványinál válthatók.”¹⁶⁴

„226 évet ülnek hadseregszállítások miatt.”¹⁶⁵

Egy jogi szaklap statisztikája szerint a Kúria 1916. január elseje óta 226 év fogház és 265.660 korona pénzbüntetést szabott ki hadseregszállítások miatt.”

(A *Napló* folytatása külön a 11. *Földindulás* fejezetben!)

Jegyzetek

- ¹ Totális háború (fr.)
- ² 1914. aug. 17. (24.) – 3. A katonai személyek és hátramaradottjaik ellátása. *Iványi* 77–78.
- ³ Alexander Freiherr von Krobatin (1849–1933) császári és királyi altábornagy, 1912-től 1917. április 10-ig közös hadügyminiszter
- ⁴ Német „nem”, hogy Stürgkh osztrák miniszterelnök és Krobatin hadügyér is értse, ha üzenni kell az eln[öki] ügyiratban. Az eredetiben négyszer aláhúzva. Karl von Stürgkh gróf (1859. október 30. – 1916. október 21.) osztrák konzervatív politikus és Ausztria miniszterelnöke volt 1911 és 1916 között.
- ⁵ Teleszky János (Nagyvárad, 1868. szeptember 15. – Budapest, 1939. június 13.) pénzügyi szakember, politikus, pénzügyminiszter (1912. április 22. – 1917. június 15. között), az MTA tagja.
- ⁶ „A hangulat a lehető leglelkesebb volt. A cigányok csak a nemzeti himnuszokat játszották, s a közönség állva énekelte azokat” – írta visszaemlékezésében Koch Rudolf 25 éves budapesti agármérnök, a háborúban tüzértiszt. *Szenti Tibor: Vér és pezsgő.* 1988. 37.
- ⁷ *Léon Daudet* (1867–1942): *La Guerre Totale.* Paris 1918. p. 7-9. „Ce sera la mérite de Clemenceau d’avoir, dans son discours réquisitoire au Senat du 22. juillet 1917, fait entrer enfin cette conception dans la domaine public.”
- ⁸ A Sixtus von Bourbon-Parma ügy, amiből végül Czernin (1916. december 22. – 1918. április 16. között) közös külügyér felmentése volt Kíser Karl kimenekülése. Vö. Peter Broucek: Karl I. (IV.) Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie. Böhlau Verlag Wien. Köln. Weimar, 1997. 102-111.
- ⁹ I. világháború: hadszíntér és hátszország 84
- ¹⁰ Vö. Háborús gazdasági törvények és rendeletek 1915. február 20-ig. Összeállította *Székely Artúr.* A Magyar Vámpolitikai Központ kiadványai, 11. szám. Budapest, 1915.
- ¹¹ Molnár Ferencz: Egy haditudósító emlékei. Ismerteti *Hóman Bálint.* *Századok* 1916, 403–406.
- ¹² Matlekovits Sándor szerint mindjárt a háború kezdetén az ipari munkások 30%-a, novemberben 40%-a, májusban 50%-a vonult be katonának. A háború és az ipari élet, *Magyar Ipar*, 1914. május 13., 345. 1. Idézi Székely Artúr 317.
- ¹³ *Székely Napló*, 1915. március 7.
- ¹⁴ A mezőgazdasági munka biztosítására irányul a honvédelmi miniszternek március 6-án kelt 2553/eln. 18.1915. számú körrendelete is. Ez a rendelet a hadsereg legénysége azon részének, mely békében is mezőgazdasági munkával foglalkozik, a tavaszi vetési és szőlőművelési munkák elvégzésére bizonyos föltételek mellett 14 napig terjedhető szabadságot engedélyez.
- ¹⁵ *Székely Napló*, 1915. március 14.
- ¹⁶ 1914. évi XLVI. törvénycikk. 9. § Az 1909:X. tc. 26-61. §-ainak végrehajtásánál a következők szolgáljanak még zsinórmértékül: 1. Vallomást adni csakis azok kötelesek, akiknek összjövedelme az 1914. évben a 20.000 K-t meghaladta. 2. Az adókötelesek összeírását községekben és rendezett tanácsú városokban – az 1909: XI. tc. 2. §-ában foglaltak szerint – a községi előjáróság, illetőleg városi adóhivatal köteles ellátni. Mulasztás esetén az 1909: XI. tc. 102-104. §-aiban előírt megtorló eljárás alkalmazandó. 3. Az adókötelesek összeírását, az összeírás módozatát és terjedelmét, illetőleg az adóösszeírási munkálatok ellátására vonatkozó eljárást a pénzügyminiszter rendeleti úton szabályozza.
- ¹⁷ Ma rom. Călărași, korábban Hărăstaș, németül Wahldorf, falu Kolozs megyében, Tordától 11 km-re, délkeletre, a Keresztesmező síkság keleti felében, a Tóhely-völgyének északról érkező patakja mellett fekszik. (Wiki)
- ¹⁸ *Székely Napló*, 1915. március 14.
- ¹⁹ *Székely Napló*, 1914. július 5.
- ²⁰ *Székely Napló*, 1915. március 18.
- ²¹ Ferenc József császár Ő Felsége a német császár példájára, úgy rendelkezett, hogy Schönbrunnban csak hadikenyeret süssenek. A császári asztalra is csak azt szolgálhatnak fel. *Gazeta Transilvaniei.*, 55. sz. 1915. március 11 (24).

- ²² Székely Artúr: Háború és közgazdaság. *Városi Szemle*, 1915. 290-291. (A továbbiakban Székely Artúr:)
- ²³ Az első lisztkeverési rendelet 8317/1914. M. E. számmal 1914. november 25-én lépett életbe. dr. Székely Artúr: Háború és közgazdaság. In. *Városi Szemle VIII.* 1915. 290. (A továbbiakban Székely Artúr:)
- ²⁴ Székely Artúr: 291.
- ²⁵ A január 27-én kelt 411 /1915. M. E. számú rendelet.
- ²⁶ A február 16-án kelt 649/1915. M. E. számú rendelet.
- ²⁷ Székely Artúr: 292.
- ²⁸ Erdélyben: kukoricaliszt.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ *Magyar Figyelő* 1915, 3. száma.
- ³¹ Rekvirál (lat.): beszoigáltatási kötelezettség alapján lefoglal.
- ³² Botos János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. In. *Múltunk* 2015/3. 71.
- ³³ *Revista Economică*. XVII. évfolyam, 41. szám. 1915. október 9.
- ³⁴ A főrendiház gabonavitája előtt ír erről „a maga mentességére” Tisza István Gr. Ambrózy Gyulának címzett, 1915. november 27-én kelt levelében. TIÖM IV, 288-289. Ambrózy Gyula báró, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének és több más intézetnek igazgatósági tagja. A Temes megyei gazdasági egyesületnek öt éven át elnöke volt. Cs. és kir. kamarás. Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Budapest, 1910. 138.
- ³⁵ Székely Napló, 1915. augusztus 17.
- ³⁶ Székely Napló, 1915. szeptember 18., szombat.
- ³⁷ Geml József: Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből (1914. VI. 15. – 1919. IX. 4.) Temesvár, 1924. 40. (A továbbiakban Geml:)
- ³⁸ Dr. Segesváry Viktor: Kolozsvár város a háború első évében. Különlenyomat a Városi Szemle 1916. 1–2. Számából. 8. (A továbbiakban Segesváry 1915:)
- ³⁹ A búza-, rozs-, árpa-, kukorica-, burgonya- és rozslisztkészletek rekquirálását január 28-án rendeli el a kormány (M. E. 422/1915. szám), egy hónappal később ezt a rendelkezést a kukoricára és az egyéb mezőgazdasági termékekre is. E fölhatalmazás alapján a földművelésügyi miniszter még ugyanaz nap fölhívást adott ki, amelyben a március 1-ig önként jelentkezőknek 5-10 K felárat ajánl. Nem tolokodtak az önkéntesek ezért az önként való jelentkezés határidejét március 15-ig meghosszabbítja.
- ⁴⁰ Segesváry 1915: 18–19. Valós aggodalom volt a kukorica, illetve a kukoricaliszt romlása olyannyira, hogy a kormány 1916 évi első januári ülésén kiemelten foglalkozott „a hatóságilag igénybevett (rekvirált) tengerikészletek” dologával. „1916. január 15. (1.). Romlott tengeri felhasználása.” *Iványi* 1960: 203-205.
- ⁴¹ Székely Napló, 1915. november 8.
- ⁴² Beszoigáltatási kötelezettség alapján lefoglalt, (lat.)
- ⁴³ Wimmerth Béla: Historia Domus (1914–1920). In. *Sorsfordulók*. Pestszentlőrinc és Soroksárpéteri az első világháborúban. A Tomory Lajos Múzeum kiadványa. Budapest, 2016. 91. www.muzeum18ker.hu
- ⁴⁴ Székely Napló, 1916. február 22.
- ⁴⁵ Székely Napló, 1916. április 3.
- ⁴⁶ Desbordes Ernő (Szolnok-Doboka megye, Dés kerület) 1874-ben Koronkán született. Középis-koláit Kolozsváron végezte. A budapesti tudományegyetemen jogi tanulmányokat folytatott, azután elvégezte a magyaróvári gazdasági akadémiát. Tanulmányai befejezése után birtokán gazdálkodott. Az 1910 évi általános választásokon a dési kerület választotta meg a nemzeti munkapárt programjával elsősorban képviselőnek.
- ⁴⁷ Székely Napló, 1916. május 3.
- ⁴⁸ Székely Napló, 1916, július 23.
- ⁴⁹ Br. Burián külügyminiszternek. 1915. július 10. TIÖM IV, 13-14.
- ⁵⁰ Hosszú levélben megírta Br. Burián külügyminiszternek 1915. július 10-én. TIÖM IV. 12.
- ⁵¹ A külügyminiszter válasza az 1196. sz. levélre. TELEFONTÁVIRAT. TIÖM IV. 14.
- ⁵² A közös minisztertanács 1915. július 8-i, bécsi ülésén döntöttek a román gabona megvásárlásáról. Die Organisation des Getreide-Importes aus Rumänien. *Komjáthy Miklós*: Protokolle

des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918) (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 10. Budapest, 1966) 267–277. (A továbbiakban *Komjáthy*.)

⁵³ TIÖM IV. 39.

⁵⁴ A bukaresti követ a m. miniszterelnöknök. TÁVIRAT (számjelekben.) Feladatott Sinaia, 1915. évi július 29-én du. 2 ó. 20 p. Budapestre érkezett, 1915. évi július 29-én este 7 órakor. Miniszterelnök Urnak! 69. Budapest. TIÖM IV. 39–40.

⁵⁵ Gr. Czernin követnek. Den 28. August 1915. TIÖM IV. 121.

⁵⁶ Tisza a Gorlice-tarnovi áttörés (1915. május 2. és 5) után kialakult katonai helyzetet véli *brilliansnak*.

⁵⁷ Br. Buriánnak. 1915. augusztus 27. TIÖM IV. 145–146.

⁵⁸ A két kötetes kiadvány angol fordítása elérhető on-line változatban: <https://www.jewishngen.org/Yizkor/Bukowinabook/bukowina.html>

⁵⁹ II. kötet 87.

⁶⁰ Czerninnek 1915. július 24. TIÖM IV. 26

⁶¹ Tisza István a július 8-i közös minisztertanácsban részletesen kitér a szállítás megszervezésének körülményességére. *Komjáthy*: 269–270.

⁶² TIÖM IV. 34–35.

⁶³ MREZSL Fond Tisza 44/a

⁶⁴ Dr. Serbán Miklós (1865–1932) Fogaras vármegye fogarasi kerületének képviselője. Vojlán született régi nemes családból. Jogi tanulmányait Bécsben és Budapesten végezve, doktori címet szerzett. 1892-ben, mint pártonkívüli az alsóárpasi (Arpaşul de Jos) kerületben győzött és nemsokára belépett a szabadelvű pártba, amelyet később elhagyott. 1896-ban pártonkívüliként, 1901-ben és 1905-ben ismét, mint a szabadelvű párt tagja nyert mandátumot. 1906-ban a szabadelvű párt feloszlása után, pártonkívüli programmal választották meg s a nemzetiségi párthoz csatlakozott. 1910-ben a fogarasi kerületben a nemzeti munkapárti Werner Gyulával szemben heves küzdelem után választották meg. Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. 412.

⁶⁵ Mihali Tivadar (1855–1934) a Szolnok-Doboka vármegye, Nagyilonda kerületében megválasztott képviselő. Gimnáziumi tanulmányait Nagybányán és Kolozsváron végezte; ugyan-csak Kolozsváron végezte jogi tanulmányait is, ahol 1883-ban jogtudorrá avatták. Az ügyvédi vizsgálatot 1884-ben tette le Nagyváradon és azóta Désen ügyvédi gyakorlatot folytat. A magyarországi román nemzetiségi mozgalmak egyik vezetője. A kolozsvári memorandum-pörben két és félévi államfogházra ítélték. Megalapítója és vezérigazgatója a Someşana nevű dési banknak. Az 1905-i általános választások alkalmával a nagyilondai kerület választotta meg képviselőjévé román nemzetiségi programmal. A Házban a felirati vita során ő terjesztette be a nemzetiségek felirati javaslatát. Az 1906-i és az 1910-i általános választások alkalmával ismét elnyerte a nagyilondai kerület mandátumát. A nemzetiségi képviselők klubjának elnöke.

⁶⁶ MREZSL Tisza-iratok 44/a 12:29/37 (Gépirat másolata)

⁶⁷ MREZSL Tisza-iratok 44/a 12:29/35–66.

⁶⁸ *Gazeta Transilvaniei*, péntek, 1915. április 16.

⁶⁹ *Alexandru Marghiloman*: Note Politice 1897–1924. Volumul I. Bucureşti, 1927. 411. (a továbbiakban *Marghiloman I. 1927:*)

⁷⁰ „A mentelmi bizottság megvizsgálván a rendelkezésre állott adatokat, iratokat és eddigi nyomozási cselekményekről felvett jegyzőkönyveket, arra az eredményre jutott, hogy az imént ismertetett tényállás szerint kifejezésre jutó gyanú alaposnak mutatkozik, hogy büntetendő cselekmény ismérvei fennforogni látszanak, hogy a vádbeli cselekmény és az illető képviselő személye közötti összefüggés megállapítható. Minthogy a vádbeli cselekmény tárgyi és személyi tényálladékanak kiderítése céljából a vizsgálat elkerülhetetlen, és az illető képviselő mentelmi jogának felfüggesztését erre illetékes hatóság kérte, zaklatás esete pedig fenn nem forog, sőt mentelmi jogának felfüggesztését maga az érdekelt képviselő is kéri: a mentelmi bizottság tisztelettel javasolja, hogy Serbán Miklós országgyűlési képviselő mentelmi joga ez ügyben függesztessék fel. Kelt Budapesten, a képviselőház mentelmi bizottságának 1916. évi január hó 18-ikán tartott üléséből.” A mentelmi bizottsági jelentés teljes címe: A képviselőház mentelmi bizottságának jelentése [a] csalás büntetével gyanúsított

- Serbán Miklós orsz[ágyűlési] képviselő mentelmi ügyében. 1910–15. évi Képviselőházi Iratok LI. 1–2. l.
- ⁷¹ Másolat a 4800/13. B. M. rés. számhoz, ugyanilyen számú iktatmányról. 273/1915. szám. Bizalmas! Saját kezébe! Tárgy: Dr. Mihaili Tivadar tengeri szállítási ügye.
- ⁷² *Gazeta Transilvaniei*, LXXVIII. évf. 49. szám, 1915. március 4 (17).
- ⁷³ *TIÖM* 2. 340–341.
- ⁷⁴ 1915. március 17-én magánlevélben közli is báró Ghillány földművelésügyi miniszterrel: „Mellékelve küldöm a román lapszemle egy részének másolatát abban a hiszemben, hogy az abban foglalt adatok érdekelni fognak. Ha ezekben aránylag igen csekély mennyiségekről van is szó, talán lehetne ilyen módon valamivel nagyobb kiterjedést adni a romániai gabona behozatalnak, úgy hogy ez mégis könnyítsen az erdélyi helyzeten.” *TIÖM* 3. 180.
- ⁷⁵ *Gazeta Transilvaniei*, 1915. március 7 (20).
- ⁷⁶ *Székelység*, XI. évfolyam Csíkszereda, 1915. március 7. 8. szám
- ⁷⁷ *Marghiloman* I. 1927: 403–404.
- ⁷⁸ Uo. 491–492.
- ⁷⁹ Uo. 511.
- ⁸⁰ *Székelység*, 1915. március 14
- ⁸¹ Uo.
- ⁸² *Segesváry* 1915: 73.
- ⁸³ Uo.
- ⁸⁴ 1914. L. tc. első három bekezdése az árak maximalizálásáról. 1912: LXIII. törvénycikk kiegészítéséről.
- ⁸⁵ *Székely Napló*, 1915. március 27.
- ⁸⁶ *Székely Napló*, 1916. március 15.
- ⁸⁷ *Székelység*, 1915. február 14.
- ⁸⁸ *Székely Napló*, 1916. március 18.
- ⁸⁹ *Székely Napló*, 1916. április 3.
- ⁹⁰ *Székely Napló*, 1916. május 27.
- ⁹¹ Uo.
- ⁹² *Székely Napló*, 1915. március 21.
- ⁹³ Uo.
- ⁹⁴ *Székelység*, 1915. április 4.
- ⁹⁵ *Székelység*, 1915. április 11
- ⁹⁶ *Székely Napló*, 1915. április 20.
- ⁹⁷ Tisza István kezdeményezésére.
- ⁹⁸ SJANM (MMÁL) Fond 48. Prefectura județului Mureș. Comisia pentru lucrări agricole a jud. Mureș. (Maros-Torda vármegye gazdasági munkabizottsága) 1916–1918. 2. csomó, 50–53.
- ⁹⁹ *Székely Napló*, 1915. augusztus 8.
- ¹⁰⁰ *Székely Napló*, 1915. június 27.
- ¹⁰¹ *Székely Napló*, 1915. november 11.
- ¹⁰² *Georg Schultze-Bahlke*: Mit Schwert und Pflug durch Rumänien. Berlin 1918. 102–103.
- ¹⁰³ *Iványi* 1960: 199–200.
- ¹⁰⁴ *Székely Napló*, 1915. december 19.
- ¹⁰⁵ *Székely Napló*, 1915. december 30.
- ¹⁰⁶ Maros-Sámsond (Mezősámsond) az egykori Maros-Torda vármegye Marosi felső járásához tartozott, Marosvásárhelytől kb. 18 km-re, délnyugatra. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a vegyes lakosságú községet felerésznt román, felerésznt magyar ajkúak lakták. Jelentős birtokrésze volt a községben Bethlen István képviselő úrnak, a későbbi miniszterelnöknek.
- ¹⁰⁷ *Székely Napló*, 1916. február 10.
- ¹⁰⁸ *Sebestyén Mihali*: Marosvásárhelyi hétköznapiak 1918-ban. In: *A Maros megyei magyarság történetéből*. Tanulmányok, IV. kötet. Mentor Könyvek, 2016. 152.
- ¹⁰⁹ *Székely Napló*, 1915. március 18.
- ¹¹⁰ Maros-Vásárhely és a háború 1914., 1915. című kiadványból tallóztuk. Szerkesztette Oroszlány Gábor. A két, albumszerű kötet 1915 tavaszán, illetve ugyanazon év júliusában jelent meg.
- ¹¹¹ május 2. Uzsoki sebesültek jöttek. Tegnap mintegy 500 sebesült érkezett Marosvásárhelyre,

nagyobbrészt az uzsoki harcok színhelyéről jöttek s a különböző kórházakba osztották szét őket.

¹¹² *Székely Napló*, 1915. június 27.

¹¹³ 1912. évi XLVI. törvénycikk. A marostordai helyi érdekű vasút engedélyezése tárgyában. Vö. *Gidó Csaba*: A maros-tordai helyi érdekű keskenyvágányú vasút. In: *Areopolisz*. Történeti és társadalomtudományi tanulmányok. VIII. Székelyudvarhely, 2008. 133–154.

¹¹⁴ *Székely Napló*, 1915. július 10.

¹¹⁵ *Székely Napló*, 1915. június 27

¹¹⁶ *Székely Napló*, 1915. július 4, vasárnap

¹¹⁷ *Székely Napló*, 1915. szeptember 19.

¹¹⁸ August Spieß von Braccioforte ezredes (Przemysl, 1864 – Nagyszeben, 1953) Bécsi, akadémiai tanulmányai alatt bajtársa a csíki Bora Árpád mesél a szenvedélyes vadász Augustnak a csodálatos erdélyi havasokról és azok vadállományáról. Arról ábrándozik, hogy az erdélyi 23. vadászrezredbe kapja meg kinevezését. Katonai képzése befejezésével, 1885-ben hadnagyi ranggal nem Csíkba, de Erdélybe, a cs. és kir. 64. (szászvárosi) gyalogezredbe nevezik ki. Barátságot köt a már neves vadász hírében álló Andreas Bergerrel, a cs. és kir. 31. gyalogezredben szolgáló hadnaggyal. (A német Wild und Hund 1931. 39. számában ír a vadászat minden titkát ismerő, 1919-ben egy baleset következtében elhunyt Bergerrel kötött barátságáról.) 1889-ben főhadnagyi ranggal átvezényelik Nagyszebenbe kiképző tisztnak. 1893-tól a nagyszebeni kadétkola tanára, 1911-től igazgatója. 1915-ben ezredes és a cs. és kir. 2. (szebeni) gyalogezred parancsnoka. A háború befejezése után Spieß Szebenben marad és 1921. július 1-jén I. Ferdinand román király kinevezi királyi fővadászmasternek. Első monográfiáját, amit a 47.000 hektáros górgényszentimrei királyi uradalom és annak vadállományáról ír, 1929-ben a Kraft és Dortleff nagyszebeni kiadónál jelent meg. 1939-ig marad megbízatásában. 1940-ben Siebzehn Jahre in Rumänischen Hofjagddiens (Tizenhét év a román királyi vadászat szolgálatában) címmel emlékirata. Egykori szebeni lakása és kertje ma vadászmuzeum.

¹¹⁹ Kövess Géza 66. Friedrich Alfred Ritter von Ziegler (1854. 08. 28. – 1921. 02. 21.) gyalogsági tábornok. Kövess Hermann Nagyszebenben született barátja és bizalmasa. 1905 májusában altábornagyi ranggal a budapesti 32. gyaloghadosztály parancsnokává nevezik ki. 1910 áprilisában a VI. kaszai hadtest parancsnoka és vezénylő tábornok. 1912. április 10-én a II. hadtest parancsnoka és vezénylő tábornok, Bécsbe helyezik át. *Wiener Salonblatt*. Nr. 18. 5. Mai 1912. 6–7. A császár 1914-ben várakozási illetékkal szabadságolja. BALLA 328. Kövess és Ziegler Szarajevóban szolgáltak együtt és egy éltre szóló barátságot kötöttek. Levelezésükből (1914-1919) bő válogatást idéz a Kövess Hermannról írt monográfiájában *Reichlin-Meldegg* 25.

¹²⁰ *Székely Napló*, 1915. november 23.

¹²¹ *Uo.*

¹²² *Uo.*

¹²³ Ivangorod a mai Dęblin [ˈdemblin], kb. 19,500 lakosokat számláló városka a Visztula és Wieprz folyó összefolyásánál a lengyel Lublin vajdaságban.

¹²⁴ 1915. augusztus 1-4. Vö. *Julier* 121. Az általános támadás összefüggéseiről kiegészítő olvasmányként ajánlom *Erich von Ludendorff* emlékiratát: *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*. Mittler & Sohn, Berlin 1919. A Der Sommerfeldzug gegen Russland c. fejezet a Gorlice/Tarnow-i áttörés és a támadás folytatásának története Kownoig. 107-132. A mi történetünk közvetlen története a fejezet V. része 117–120. L. még: *Richard L. DiNardo*: Breakthrough: The Gorlice-Tarnów Campaign, 1915. Praeger, 2010. 116-134.

¹²⁵ Martin Wilhelm Remus von Woysch (1847. 02. 04. – 1920. 08. 06.) német tábornok.

¹²⁶ Reichlin-Meldegg 121

¹²⁷ Kövess Géza 63–67.

¹²⁸ *Uo.*

¹²⁹ „Vier dieser Werke wurden allein von dem größtenteils aus Rumänen bestehenden Infanterieregimente Nr. 50 erobert.” Idézi KÖVESS 65. A cs. és kir. 50. gyalogezred állományának 71%-a volt román, 22%-a magyar, 7% egyéb, a kolozsvári 51. gyalogezred pedig 72%-a román, 34%-a magyar és 4% más nemzetiségű.

¹³⁰ A német csapatok augusztus 4-én vonultak be Varsóba.

¹³¹ Az ezred nemzetiségi összetétele: K.u.k. Ungarisches Infanterie Regiment “Friedrich

Großherzog von Baden” Nr.50 – 22% magyar, 71% román, 7% más. Toborzási területe Gyulafehérvár.

¹³² Királyi tanfelügyelő

¹³³ Njegovan Viktor (1860. 10. 05. – 1860) osztrák–magyar gyalogsági tábornok. A háború első évében a 35. gyaloghadosztály parancsnoka, 1915-ben a XII. hadtestparancsnokság parancsnoka Nagyszebenben. 1917. november 11-én kinevezik a visszafoglalt Przemysl katonai parancsnokává.

¹³⁴ *Székelly Napló*, 1915. augusztus 15.

¹³⁵ Jan Kubelík (1880–1940) cseh hegedűművész és zeneszerző. 1903-ban, Debrecenben vette feleségül Széll Anna Júlia Mariát (1880–?), korábban Csáky Kálmán gróf (cs. és kir. kamarás, m. kir. honvédszáz-ezredes) feleségét. Nyolc gyermekük született, öt lány és három fiú. Közülük Rafael Jeroným Kubelík (1914–1996) jelentős karmesteri és zeneszerzői pályát járt be. A cseh, a chicagói és a BBC szimfonikusok karmestere. 1961-től 1979-ig a Bayerischer Rundfunk Symphonieorchester zeneigazgatója, 1983-ig vezető karmestere. Pályája kezdetére *L. Grove's Dictionary of Music and Musicians*. II. kötet, London, 1906. Georges Janssoone *Joan - Own work (own photo) Sculpture of the violinist Jan Kubelík (author : T. Kostanjević, 2007) in Opatija, Croatia*.

¹³⁶ *Bányai* 2016: 21.

¹³⁷ Széll Kálmán egykori miniszterelnök (hivatali ideje: 1899. február 26. – 1903. június 27.) bátyja.

¹³⁸ *Gyalui Farkas* 2013: 110–111.

¹³⁹ MTA BTK Irodalomtudományi Intézet eseménytájékoztatója. (Április)

¹⁴⁰ *Székelly Napló*, 1915. november 28.

¹⁴¹ 589. országos ülés. 1915. évi november hó 30-án. Az országgyűlés összehívására vonatkozó legkegyelmesebb királyi leirat felolvasása. – Elnöki előterjesztések. – Jelentések és törvényjavaslatok bemutatása a miniszterelnök, a pénzügyi, az igazságügyi, a kereskedelemügyi, a honvédelmi és közoktatásügyi miniszterek részéről. – Az interpellációs-könyv felolvasása. – A legközelebbi ülés idejének s napirendjének megállapítása. – Az ülés jegyzőkönyvének hitelesítése. Képviselőházi napló, 1910. XXVII. kötet. 1915. május 7–december 21. 267.

¹⁴² *Székelly Napló*, 1915. november 28.

¹⁴³ *Székelly Napló*, 1915. november 30.

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ *Székelly Napló*, december 16.

¹⁴⁶ *Székelly Napló*, december 25.

¹⁴⁷ *Székelly Napló*, 1916. február 10.

¹⁴⁸ *Székelly Napló*, 1916. február 22.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ *Székelly Napló*, 1916. március 18.

¹⁵¹ *Székelly Napló*, 1916. március 19.

¹⁵² Benedek Sándor (Nagykálló, 1854. szept. 14. – Bp., 1936. máj. 14.) jogász, pénzügyi jogi író. 1877-től pénzügyigazgató, majd 1883-tól pénzügyminisztériumi szolgálatot teljesített, 1896-ban közigazgatási bíró, majd 1914-től 1933-ig a közigazgatási bíróság másodelnöke. Közben 1913-ban országgyűlési képviselője a jolsvai kerületnek és közoktatásügyi államtitkár. 1927-ben a felsőház tagja lett. Vö. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek – Az 1913. 12. 20-i ülés Napirend tárgya: (24. ülés) 3. Javaslat Benedek Sándor vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkárnak a Közigazgatási Bíróság másodelnökévé leendő kinevezésére. Huszonhárom tisztviselőgyelet tiszteletbeli elnöke, vagy tagja, a ref. egyházi élet vezetőjébe. Hivatali állása alapján helyet foglalt a főrendiházban, ahol a pénzügyi bizottság előadója volt. Fiatal korában Suhogó álnév alatt szépirodalmi, később rendkívül gazdag tartalmú jogirodalmi működési fejtett ki. *L. Magyar országgyűlési almanach. (1927–1931. évi országgyűlés Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula, szerk.) Budapest, 1932. 375–376.*

¹⁵³ Főrendiházi napló, 1910. IV. kötet, 1914. április 22. – 1917. július 3. 198–199. Következik a háború esetére szóló kivételes hatalom igénybevételére vonatkozólag az országgyűléshez benyújtott 1100., 1109., 1158. és 1196. számú négyrendbeli miniszterelnöki jelentés és az ezek tárgyában hozott képviselőházi határozat tárgyalása. Mikes János gróf hozzászólása. Az alkoholizmus elleni határozott fellépést sürgeti. A példája székellyföldi. 187–190. Tisza válaszában

valóban kitér a székeleyekre, ebben a kontextusban: „A szombathelyi püspök ő méltósága egy igen nagyfontosságú kérdésre terelte a méltóságos főrendek figyelmét: az *alkoholizmusra*. Nagyon fájna nekem, ha félreértetném, és ha akár ő méltósága, akár a méltóságos főrendek azt hinnék, hogy hiányzik belőlem a helyes érzék e kérdés nagy gazdasági, erkölcsi és egészségügyi vonatkozásai iránt; de mégis arra kérem a méltóságos főrendeket, hogy ezen a téren is méltóztassanak bizonyos túlzásoktól óvakodni. Mindenekelőtt bátor vagyok ő méltóságát arra figyelmeztetni, hogy nagyon, de nagyon túl sötétten festette azt a képet, melyet a székeley népről állított elénk. Fájdalom, az ital több-kevesebb áldozatot szed mindenütt, de körülmény, hogy a székeleyek közül számosan elmennek munkát keresni Romániába, vagy idejönnek a fővárosba, nem a székeley nép elzűllését: az a székeley nép nagy expansiv erejét mutatja. (Úgy van!) Méltóztassanak nekem megengedni, azt a népet, amely olyan mesébe valóan viselte magát ebben a háborúban is, amely az erkölcsi erőnek, a testi és lelki egészségnek, a szívósságnak, az acélnek, amely benne van, olyan szavakban ki nem fejezhető fokát juttatta kifejezésre, azt a népet még nem ölte meg a pálinka. (Úgy van! Tetszés.) Ez nem azt teszi, hogy ne igyekezzünk küzdeni a pálinka romboló hatása ellen. Ha ő méltósága azt mondja, hogy eddig mindig azt hallották az alkoholizmus ellenségei, hogy finansziális okok állják útját az alkoholizmus elleni küzdelemnek – hát talán olyan gyakran nem hallhatták ezt; semmi esetre sem hiszem, hogy ezt akár tőlem, akár ezen kormány egyetlenegy tagjától is hallotta ő méltósága. Mert bármily fontos pénzügyi vonatkozásai legyenek is a szeszadó révén a szeszfogyasztásnak, azért teljesen egyetérték ő méltóságával abban, hogy ennek a fiskális szempontnak ennél a kérdésnél háttérbe kell szorúlnia a vele összekapcsolt magasabb szempontok előtt. ...” A teljes beszéd 198–204.

¹⁵⁴ Mikes János gróf (Zabola, 1876. június 27. – Répceszentgyörgy, 1945. március 28.) római katolikus pap, szombathelyi püspök 1911. november 15. – 1935. december 31. között.

¹⁵⁵ *Székeley Napló*, 1916. április 18.

¹⁵⁶ *Székeley Napló*, 1916. április 30.

¹⁵⁷ *Uo.*

¹⁵⁸ *Székeley Napló*, 1916. május 27.

¹⁵⁹ *Székeley Napló*, 1916. július 22.

¹⁶⁰ *Székeley Napló*, 1916. július 2.

¹⁶¹ Helyesen: Papp Dániel alias Dănilă Papp (Ácsva, 1868. május 20. – Szeben, 1950.) hadmérnök ezredes. A bécsújhelyi katonai akadémiai tanulmányainak befejezése után a két éves bécsi hadmérnöki iskolát is elvégzi. 1894–1899. között a nagyszebeni kadétiskola tanára. A Nagy Háború kitörésekor a Bécsi Katonai Akadémia tanára, 1914. szeptember és 1915. október között az 54. gyaloghadosztály vezérkari főnöke, 1915. január 6-tól 1918. november 2-ig a Papp-dandár parancsnoka, alakulatával részt vesz a bukovinai, majd az olasz arcvonal harcaiban.

¹⁶² *Székeley napló*, 1916. július 7.

¹⁶³ *Uo.*

¹⁶⁴ *Uo.*

¹⁶⁵ *Székeley Napló*, 1916. július 23.

9. A román dilemma – Gorlice/Tarnów előtt és után

9. 1. Jóakaró semlegesség

Carol király meghívására a sinaiai Peleş kastély zeneszobájában¹ tanácskozó román politikum sokszínű képviselője elfogadta ugyan nyomasztó többséggel a király akarata és a *németesek* igyekezete dacára a sem ide, sem oda állást, a sajtó és a köz nem tudott vele mit kezdeni. A kormány éppen ezért fontolóra vette, hogy közöljön-e bármit a *koronatanácsban* történetekről, és ha mégis, azt hogyan tegye?

A bukaresti *Opinia* lap riporterének faggatására egy nevenincs kormánytag annyit megelőlegezett, hogy nem lesz hivatalos kommuniké, ami viszont nem jelenti feltétlenül azt, hogy „*vita lenne a döntésről a kormányban, vagy a kormány és a politikum között*”. Rákérdezésre annyit tett hozzá a nemzetközi helyzetre utalva, hogy az „*jó és megnyugtató híreink vannak*”.² Másnapra, egy éjszakába nyúló kormányülésen mégis készült egy *kommuniké*, ami másnap megjelent az említett lapban is:

„Egy kormányülés, amelyen őfelsége a király elnökölt, és amelyen ott voltak Ferdinánd királyi herceg, a Ház elnöke, korábbi minisztertanácsok elnökei és az ellenzéki pártok egykori miniszterei, elemzésre került Románia követendő magatartása a jelen kialakult helyzetben. A minisztertanács meggyőző többséggel úgy döntött, hogy Románia maradéktalanul intézkedik határai védelméről.”³

A mindig tájékozottabb *Universul* még a koronatanács napján megjelent közlönykiadásában arról tájékoztat, hogy „Románia kívár, anélkül hogy mozgósítana, az további egyeztetés tárgya marad a király és a politikai pártok vezetői között.”⁴

A koronatanács története árnyaltabb.⁵

A román koronatanácsról beszámoló Waldthausen⁶ bukaresti német követ felterjesztett jelentésére II. Vilmos császár széljegyzetben nyugtázza, hogy: „*Szövetségeseink a háború előtt kihátrálnak mellőlünk...*”, és hogy közösen valamit nagyon elrontottunk: „*A német és az osztrák-magyar diplomácia teljes csődje! Ezt meg kellett és meg lehetett volna előzni.*”⁷

A Brătianu miniszterelnökre hivatkozó jelentésben van azonban egy számkra igen fontos rész, amelynek üzenete aggodalmainkat kívánja eloszlatni:

„Der Kronrat beschloß weiter, daß miliärische Vorkehrungen zur Sicherung der Grenzen unternommen werden, worin ein Vorteil für die österreichisch-

ungarische Monarchie bestände, da ihre Grenzen auf mehrere hundert Meilen dadurch gedeckt würden." Értelmem szerint: A koronatanács arról is döntött, hogy intézkedni fog határai katonai védelmére, ami könnyít a monarchia készülétein, mert több száz kilométeren/mérföldön biztosítja annak a határait.

Szeptember 5-én Ferdinand herceg, román trónörökös azzal az ürüggyel, hogy megsejlemlézi a behívott tartalékosokat, megkeresi a craiovai hadtestparancsnokságon Averescu tábornokot és bizalmasan rákérdez, hogy alkalmazható-e még jelen körülmények között az esetleges Oroszország elleni osztrák-magyar-román katonai együttműködésre készült korábbi hadműveleti terv? (Averescu, 17.)

A minisztertanács saját hatáskörében úgy döntött, hogy nem kifogásolja bolgár szomszédja részvételét egy esetleges szerbiai összttűzben. A koronatanács üléséről hiányzó Nicolae Filipescu álláspontja szerint „a bukaresti béke a balkáni egyensúlyt szavatolja, az pedig a mi jövőnk záloga. Ausztia ezt a békét akarja széttzilálni [...], hogy a Balkánon keresztül kijusson Szalonikibe. És mi segítsük ezt az Ausztriát? A kormány nagy hibája volt kijelenteni, hogy a bolgárok Szerbia elleni támadása nem írja felül a bukaresti békét.”⁸

Ez jó hír, mert ez esetben a monarchia ugyanannyi haderőt csoportosíthatna át a szerb frontról, mint amennyit Bulgária elfordulásával Románia is átcsoportosíthatna a Prut folyó menti határa fedezésére.⁹ Mi több, a döntés így baráti gesztusnak is felfogható a szövetségben¹⁰ – véli Waldthausen. Brătianu azzal biztatta a szövetséges nagykövetekeket, hogy már riadóztatta a román haderőt, s ezt akár az általános mozgósítás is követhetné.

A koronatanácsot követő héten csakugyan *részleges mozgósítást* rendel el a kormány.

„Egymást követik a parancsok: diszkrétén behívni a tiszteket szabadságról, a csendőrség parancsot kap viszont arra, hogy keresse meg őket és vezesse őket a hadtestükhöz. (...) Bevonultatni a gyalogsághoz az 1912-es évjáratot. Miért? A mozgósítással nem nyerünk semmit. Pár napja rendelték el, hogy a gyalogezredekben állítsanak fel egy 4. zászlóaljat! Már most tisztthiányunk van a seregben!” – méltatlankodik a naplójának Averescu tábornok,¹¹ az I. (craiovai) hadtest parancsnoka. (Averescu, 11.)

Egy héttel később (augusztus 27./szeptember 9-én) már szinte egyértelmű a mozgósítás, „*egymás után hívják be a soron következő évjáratokat a seregbe*”. (Averescu, 11.) Mi végre? Elképzelhető talán az is, hogy egyszer, valamikor a román haderő Oroszország ellen is megindulna?¹²

Waldthausen jelentését Tschirschky¹³ megerősíti Bécsből, szó szerint idézve bukaresti követünk, Czernin¹⁴ gróf táviratának is a Brătianura hivatkozó szövegét. (Averescu, 72.) A szöveg különben nem más, mint a berlini román nagykö-

vetnek, Alexandru Beldimannak augusztus 3-án átküldött közlemény, amelyet Pherekydevel, Take Ionescuval, Alexandru Marghilomannal a király jelenlétében véglegesítettek:

„Romániával nem konzultáltak és előzetesen nem is tájékoztatták egy küszöbön álló, általános háborúról.¹⁵ Annak ellenére, hogy a *casus foederis* nem áll fenn, bármi is történjék, mi követni akarjuk a német hadműveleteket, de időigényes hadi dolgokban intézkedni anélkül, hogy kiprovokálnánk az orosz inváziót. Nem tehetünk másképpen azért sem, mert a közhangulat kizár minden konkrét cselekvést. Hivatalosan kijelentjük, hogy felkészülünk a területünket célzó minden külső fenyegetésre és ezáltal biztosítjuk a több száz kilométeres osztrák határ védelmét.”¹⁶

Sejtelmek, még semmi bizonyos.

9. 2. „Semlegesség, és akkor hogyan tovább?”

– morfondíroz 1914. augusztus 3-án Iorga professzor úr retorikusan, mint a köz is különben, amely monarchiaellenes jelszavakkal vonult le és fel Bukarest utcáin. Azt már végképp nem értette, sem Iorga sem a köz, hogy hegyen túli *testvéreit*, a *Bolgárszeg*¹⁷ népét a most vagy soha helyzetben mi motiválja, hogy a császár és apostoli királya üzenetére „*La arme!*”, „*Fegyverre!*” hívó lelkesedéssel meneteljen a brassói román nyelvű lap szerkesztőségének ablakai alatt. Feltűzött kókárdával! (Iorga I., 11.)

A bukaresti kávéházi politikusok máris megfontolandónak vélik a semlegességből való kifordulást alkalmi, csábító helyzetben. Kirileanu emlékiratának első kötetében¹⁸ idéz egy érdekes, Iorga professzorral folytatott beszélgetést.

A királyi főkönyvtáros szeptember első hetének a végén, Iorga Văleni de Munte-i udvarházában vendégeskedett. A Iorga család és vendége szeptember 7-én, délután két fiákerrel a közeli (15,8 km) Slănic Prahova sós vizű üdülőre-fürdőtelepre hajtatott.

„Minderről szó esett az úton, de leginkább erre emlékezem – írja Kirileanu Iorgát idézve: Bukovina elfoglalása stratégiailag kizárja azt, hogy Ausztria oldalán elinduljunk. Következésképpen, amint az oroszok bemennek Erdélybe, nekünk is be kell menni. A bolgároknak odaadjuk a négy dél-dobrudzsai megyét. Küldjenek engem oda, és garantálom, hogy kibékítem őket. Nem tudom, hogy miért ódzkodnak olyan fontos feladatokat rám bízni, amelyeket csak én tudom eredményesen véghezvinni... Csodálkozott, hogy Slavici még megjelentetheti osztrák pénzen a *Ziua* című újságját. Véleménye szerint Vaida-Voevod überelni tudta Mangrát.”¹⁹

Iorga, nyilvánvalóan a bukaresti *Liga Culturală* erdélyi disszidenseinek hatása alatt Vaida-Voevod²⁰ – mondjuk, hogy – Bécsre fülelő, bukaresti politikai körökben bizonytalan, sőt kétes nemzeti elkötelezettségére utal Mangra²¹ érsek úr példájával, aki lánglelkű, *memorandista* nemzeti harcusból 1902-re kiérdemelte aradi görögkeleti püspöki kinevezését. 1910-ben már felsőházi tag is lehet, majd 1916-ban a magyar kormány támogatásával felkenik Erdély ortodox metropolitájává. Marghiloman állítása szerint²² Vaida-Voevod nyilatkozatát Brătianu és a liberálisok inspirálták.

A nem hivatalos, de nyilvános összejöveteleken több változatban is elhangzott általános vélemény: „az érve lehet annak, hogy a román semlegesség csak átmeneti jellegű, hogy a jelen, konjunktúrális helyzetben egyetlen ideálunk lehet csak: Erdély. Nem indulhatunk meg tehát Oroszország ellen akkor sem, ha felajánlják nekünk Besszarábiát.”

Filipescu²³ szerint a román semlegesség fordulópontja az olaszok háborúba lépése: „attól kezdve semmi sem tarthat bennünket vissza”. (Filipescu, 86.)

9. 3. A leMBERGI momentum²⁴

A leMBERGI csaták és „*győzelmes visszavonulásunk*” után Bukarestben már nem volt kétséges az, hogy a semlegességből majd kibátorkodó Románia *nem a monarchia oldalán* kötelezi el magát.

Érdekes adalék a sinaiai nyári királyi rezidencián elhangzott párbeszéd I. Carol román király és a konzervatív párt frissen megerősített előljárója, Alexandru Marghiloman között. Carol király szeptember 5-én este kéreti a sinaiai kastélyba Marghilomant, és megmutatja neki az aznapi postával, II. Vilmostól érkezett levelet.

„Titok – írja naplójában Marghiloman –, Brătianu még nem látta! Az oroszok áttörték az osztrák-magyar vonalakat (utalás a leMBERGI csatákra) és ezzel felülírták a német hadseregnek a keleti arcvonalon elért eredményeit. Az orosz áradat betört Európába és uralja a Balkánt. Románia, ahogyan Plevnánál²⁵ is, tehet a befutóra! stb.²⁶ A király időnyerésre játszik, azt válaszolta, hogy elgondolkozott ezen, de egy olyan kormányra lenne szüksége, amely álláspontját helyesen érti. A közvélemény másfél éve izgalomban van és nem csak Erdély okán, hanem Ausztria kétbalkezessége és a bukaresti béke felülbírálni szándéka miatt is. Lehet, hogy mozdulni kellene, de idő és sok pénz kell hozzá.”²⁷

A király úgy gondolja, hogy három hét, egy hónapon belül döntenie kell majd, aligha lesz még egy ilyen alkalom beavatkozni a fegyverek dolgába. Azt is vállalja – mondta Marghilomannak –, hogy a kifordulást megmagyarázza Miklós cárnak:

„A szövetségest területvesztés fenyegeti, következképpen a szövetség egy másik tagjának segítenie kell!” Olaszország? – kérdezett rá Marghiloman.

A politikumból sokan úgy vélik, együtt kellene lépni Itáliával, de a kérdés az, hogy mi történik akkor, ha az olaszok Ausztria ellen lépnek be a háborúba? Carol király kizárt dolognak tartja, hogy az olaszok szövetségeseik ellenében indulnának el.²⁸ *És a kormány?* – kérdezett tovább Marghiloman.

„A kormánynak lépnie kell. Brătianu elfogadna egy ilyen helyzetet, de fél a pártjától – válaszolta a király. Megkért, hogy beszéljek Costinescuval.²⁹ Nem lenne kifogása ellene, ő viszont az oroszoktól fél. Hát akkor – folytatja Marghiloman, Ausztriának kellene tennie valamit a közvélemény áthangolására. Erdély jogállásán kellene változtatnia és mondjon le Bukovina román megyéiről. Magam is gondoltam erre – válaszolta a király, de visszafogtam magam, ne vádolhassanak zsarolással. Erdély jogállásának megváltoztatása talán túlzás, de meg kellene adni az erdélyi románoknak azokat a jogokat, amelyekről Tiszával tárgyaltak. Csakhogy az a monarchia belügye.

Marghiloman úgy gondolja, hogy egy esetleges katonai egyezkedés esetében mégis komoly garanciákat kell kérni.³⁰

Az idézett beszélgetésből talán sejthető, hogy a román semlegesség a hadi helyzet függvényében elbillenhet, persze mindennek *ára van*. Erdély jogállása és Bukovina egy részének elcsatolása már a politikai közbeszéd témája.³¹

Közbevetőleg fontos tudni azt, hogy bár Carol király *deklaratív* kitartása a *szerződés* mellett egyértelmű, gondolatai messze járnak. Korábban idéztem Conrad von Hötzendorf 1912. november végi küldetéséről írt beszámolóját... Carol király egy évvel korábban nővérenek címzett levelében figyelmeztette királyi unokaöccsét,³² hogy a német vezérkar munkaasztalán újrakezeli a Schlieffen-tervet, s ha netán elindulnának, akkor Párizs bekerítése Belgium lerohanásával kezdődik.³³ Kétség nem fér hozzá, hogy a külpolitikai összefüggések elemzése a király napi töprengéseinek tárgya, de ezeket nem osztja meg a környezetével csak abban az esetben, ha konkrét üzenete van. Fürstenberg herceg osztrák-magyar követnek kertetelés nélkül elmondta egy kihallgatáson, hogy abban az esetben, ha a monarchia Bulgáriának udvarol, akkor „az útjaink elválnak”.³⁴

A német ügyvivő is³⁵ továbbgörgeti Berlinbe, hogy Bukarestben, titokban a császár beavatkozását remélik. Három nappal később azonban Nicolae Filipescu lapja, az *Epoca*³⁶ kiteríti: az alku egyik serpenyőjében „*morális ellentételés* Erdélyben és bukovinai *területrészek*” lehetnek előlegben, győzelem esetén *több* is, „másoktól”. Egyértelmű, hogy Besszarába lehet a *több*.

A király is feljegyzí a naplójába szeptember 10-én:

„A köz véleménye szerint: Erdélyt és Bukovinát annektálni kell... Este, Waldthausen, mondtam, hogy tájékoztasson Berlinbe az itt kialakult hangulatról. Mindenki az oroszok és a franciák győzelmére tesz.”

„Schönbrunnban Berchtold, Tisza, Stürgkh. Tisza hozzájárult ahhoz, tanácsom ellenére, hogy Romániának kilátásba helyeztessék határkiigazítás Bukovinában, ha egész hadseregével Oroszországra támad, és ha mi is tetemes területnagybodásban részesülünk. Ez egy végzetes lejtőre való lépés. – jegyzi naplójába szeptember 12-én Burián István, a király személye körüli miniszterünk. (...) De különben mi jelentősége van ezen szégyenletes alkunak, egy miinket – idegen rovásra túllícitáló Oroszországgal szemben, melynek semmijébe sem kerül oda ígérni Erdély és Bukovinát...”

Szeptember 16-ára keltezett levelében arról tájékoztatja Tisza Istvánt, hogy:

„A király Károly királynak (I. Carol román királynak – K. I.) is sürgönyözött és olyan hűrokat pengetett, amelyek a román királyban úgyis rezegnek, de amelyek sajnos környezetében már semmi visszhangra sem találnak. Az erdélyi reformok iránt való érdeklődés csupa képmutatás. nekik ott legalább autonómia kellene, mert csak ilyen készíti elő az elszakadást. Romániában ma még úgyszólván csak két áramlat küzd, az, amely a semlegességet és az, amely a harcot ellenünk tartja a jobb üzletnek. Melyik fog túlsúlyra jutni, az Párizs és a San folyó körül fog eldőlni.”

Szeptember 19-én I. Carol király fogadja Németország újonnan kinevezett bukaresti követét, von dem Busschét,³⁷ „akinek megbízatása – jegyzi fel naplójába I. Carol király –, hogy felajánlja az Erdélyben élő románok számára kért engedményeket, és egyeztessen a bukovinai határkiigazításról. Tájékoztatom, hogy Oroszország már hivatalosan is felajánlotta Bukovina egy részét. A köz Erdély megszállását akarja...” Czernin tud a német meg az orosz ajánlatról is. Bussche bemutatkozásáról külön táviratot küld Bécsbe, majd két nap múlva már azt is jelenti, hogy a király nem kívánja a nyilvánosságra bízni az orosz ajánlatot, mert azzal felizzítaná a különben is monarchia ellenes hangulatot.³⁸

Az új német követet ugyanezen a napon, teaidőben fogadta Marghiloman konzervatív vezér, akinek elmondta, hogy: „javaslataim vannak Magyarország részéről, de előbb a királlyal közölném azokat”. Beszámolt arról is, hogy Filipescu, akivel korábban találkozott, figyelmeztette:

„Semmit nem érsz el nálunk addig, amíg a magyarok nem adnak szabadságjogokat az erdélyi románoknak.” Marghiloman megjegyezte a bekezdés végén, hogy: „Je note ce propos tenu au thé offert par moi.” Azaz, hogy a teaidőbeli fogadáson hangzottal az idézett mondatok. Az már pletyka, hogy az (abszolument

fou) George Mavrocordat mesélte, hogy a kastélyban fogadásra jelentkező Bussche „félmillió némettel fenyegetett, ha bemennénk Erdélybe. A *Facla* c. újságban a történet szépen kiszínezte meg is jelent. Többen tárgyalták, hogy kellene pofozni von Bussché!”

Azaz, okafogyott az ajánlat!

Von Bussche két nap teltével ismét Marghilomannál teázik. A sajtóról és sok egyébről beszélgetnek. Elmondta, hogy Brătianuval egy órán át tárgyalt arról, hogy a javaslatokat hogyan lehetne életre kelteni. „Tisza azt kéri, hogy a király és Brătianu küldje ki hozzá, ki-ki a maga bizalmi emberét. Brătianu azt akarja, hogy Mihali³⁹ és Maniu közvetítsen,⁴⁰ lévén hogy Maniuval kapcsolatban Tiszának fenntartásai vannak, el kellene ezért előbb jönnie eligazításra, Brătianuhoz.” Talány – morfondíroz Marghiloman –, hogy Brătianu miért hárit. Azt sugallja, hogy nem óhajt Ausztriától semmit?

Teodor Mihali, alias Mihályi Tivadar magyar parlamenti képviselő, a parlament kisebbségi csoportjának doyenje és Hosszú Vazul⁴¹ szamosújvári görög katolikus püspök ez idő tájt vendégeskedik Bukarestben.

Látogatásukat Tisza és Hosszú több rendbéli levélváltása előzte meg augusztus 26. és szeptember 3. között „a Romániában még mindig észlelhető magyarellenes ádáz izgatással” kapcsolatban. „Hazafias és saját szempontjukból is okos dolgot cselekednek a mi román nacionalistáink, ha a legnagyobb részben orosz zsoldban álló romániai sajtó heccelésével és ferdítésével szemben felemelnék szavukat” – írja Tisza augusztus 26-ra keltezett levelében.⁴² Hosszú elhárítja a Román Nemzeti Tanács állásfoglalását azzal, hogy a háború szétszórta a társaságot, s igen körülményes volna valamiféle közös nyilatkozatot elfogadtatni. Mihali megkülönböztet sem tartja célravezetőnek, de egyes tagok el sem fogadnának egy ilyen kezdeményezést, és „legfeljebb csak személyes intervenciótól lehetne valamilyen eredményt remélni az Általad és általunk óhajtott irányban, és talán megérdemelné az ügy fontossága, hogy ezt a kísérletet sem mulasszuk el... Mihali kész ily irányban eljárni és engem támogatni, lévén neki felesége révén igen jó összeköttetései a legfelsőbb romániai körökkel” – válaszolja postafordultával Hosszú püspök.⁴³ Tisza lelkesen üdvözlöi a kiutazást – „most az oroszok felett kivívott első nagy siker hatása alatt itt van a kellő pillanat” –, és intézkedik is az útlevelek kiállítására és postázására dolgában.

Így aztán Mihályi és Hosszú Bukarestbe utazik, Predeálon társul hozzájuk az eléjük utazó Czernin nagykövet. Az *első nagysikerre* való hivatkozás viszont ez időben már okafogyottá vált és nem impresszionálhatott már Bukarestben.

Fogadja őket a király, és Marghilomanhoz ebédre hivatalosak. Szóba kerül Mihalinak a magyar sajtóban megjelent hűséglevele és Vaida-Voevod hasonló

nyilatkozata, amit Marghiloman állítása szerint (Marghiloman I. 262.) Brătianu és a liberálisok inspiráltak. A fő téma viszont a *kompenzációk*. A két erdélyi azon bosszankodik, hogy nem nekik jutott az eszébe, de úgy gondolják, hogy a kompenzáció csak német kezdeményezésre, a monarchia felajánlásaként, csomagban kerülhet alkuba. Belső kezdeményezés szóba nem jöhet, *érthetetlenül is hatna a lojalitást feltételekhez szabni* – méltatlankodott Mihali. Véleményük szerint az is elkerülendő, hogy a Román Királyság ötleteljen vele.

Bukaresti katonai attasénk sűrűn jelenti Bécsbe: „a helyzet Romániában lényegesen rosszabbra fordult, amióta az oroszok Galíciában tért nyertek. Mindenki a háború megindítását kéri a monarchia ellen. A minisztérium⁴⁴ megbízhatatlan. Egyetlen garancia a király személye, akiben sajnos már alig van energia. Czernin lehetségesnek tartja a forradalmat és a király lemondását.⁴⁵ Őva int azonban attól, hogy magyar csapatokat rendeljenek a román határra, mert ezáltal magától beáll a háború.”⁴⁶

Czernin szeptember 17-re keltezett táviratában számol be a király dilemmájáról.⁴⁷

A király lemondása Utalás Arionnak (Constantin C. Arion, 1855–1923) a konzervatív párt nagyválasztmányán elhangzott állásfoglalására, amelyben két követendő pontban határozta meg a további cselekvés irányát. „Nem maradunk semlegesek és eldöntjük, hogy semmilyen körülmények között nem megyünk együtt Németországgal. Ebben a helyzetben nemzeti egységkormányt kérünk és gyakoroljunk nyomást a királyra: «Inkább a király lemondása, mint sine qua non semlegesség!»” A forradalomról ugyanott Grădișteanu beszél, aki fönntartja Arion álláspontját és bejelenti, hogy „az ország forradalomra készül, feltéve, ha a kormány nem hirdet ostromállapotot.”⁴⁸

A máramarosi kozák portyák hírére valóságos lázadás volt a kormányban – ahogyan I. G. Duca írja emlékiratában. Egy sinaiai ad hoc kormányülésen éles vitában követelték Brătianutól, hogy azonnal döntsene a háborúba lépésről. Brătianu határozottan elutasította a miniszterek követelését. Két érve volt hozzá: 1/ a király ellenzi és lemondással fenyeget; 2/ a harctéren semmi sem dőlt még el végérvényesen, kinek van bátorsága felelősen állítani, hogy a kozákokat ki nem verik a Kárpátok mögül?⁴⁹

Conrad von Hötzendorf is reflektál a monarchia követe és a magyar kormány közötti nézetkülönbségre:

„Sajátos volt az ellentét a magyar kormány és Czernin felfogása között. [A magyar kormány] Erdély katonai megszállását követelte. Czernin óvott tőle. A dilemmát az oldotta meg, hogy minden csapatra Galíciában volt szükség, nem lehetett tehát csapatokat tétlenül Erdélyben állva hagyni.”⁵⁰

Talány az is, különösen a *keleti* (többnyire magyarok lakta) határ menti megyék számára, hogy valós háborús helyzetben a történelmi Erdély román lakossága megmarad-e – Tisza értelmezésben – *nemzethűsége* mellett? Vagyis hogy csakugyan „szánalmas dolog volna belzavaroktól félni”? A románok tömeges jelentkezése az általános mozgósítás hívására (minden hivatalos hirdetményt román nyelven is kifüggesztettek, a román bakák trikolór kokárdával és nemzeti zászlókkal vonultak fel) minden várakozást felülmúlt. Tisza István „*a monarchia nagy belpolitikai győzelmének*”, a román értelmiségiek a dinasztia iránti feltétlen lojalitásnak vélte.⁵¹

9. 4. A Szazonov–Diamandi paktum

Mi, bejelentett szándékaink szerint *büntető hadjáratra indultunk* úgy, hogy *szövetségesünket tájékoztatásra sem méltattuk*.⁵² A Román Királyság ellenben helykeresőbe indult *a nemzeti összetartás reményével* szétzilált Európának abban a szegletében, ahol fél évszázada egymásnak feszülnek az indulatok. Miközben mi már indulásból vesztesre álltunk, Romániát *titokban új szövetségre* hívták.⁵³

Nyílt titok volt.

Szazonov orosz külügyminiszter jelentkezett az első ajánlattal. 1914. július 11./24-én a pétervári francia követ ebédmeghívására hivatalos volt a brit, a román követ és Szazonov. Politizáltak természetesen. Az orosz külügyér arra kérte az urakat, hogy sürgősen közöljék kormányaikkal egy közös cselekvési terv elkészítésének fontosságát. A felkérés a román követnek is szólt. „Előnyünkre volt, hogy Romániát a mi oldalunkon tudjuk, Romániának pedig nyilvánvalóan hízelgő volt az, hogy paritásos alapon a nagyhatalmakkal egy tálból cseresznyézhet.”⁵⁴

Diamandi, a román király pétervári követe különhajón hozta Bukarestbe az első fogalmazványát egy Párizsban és Londonban is olvasott ajánltnak. Másképp fogalmazva: Pétervár felé fordulva, két hónapig tartó egyeztetés után,⁵⁵ erős feltételekkel a keleti naptár szerint 1914. szeptember 18-án, a Gergely-naptár szerint október 1-jén az egyeztető felek elfogadták és az másnap, diplomáciai levélváltással, hatályba is lépett.⁵⁶

Az eredeti szöveg lényege összefoglalva: „a Román királyság jóakarátú semlegességet vállal Oroszországgal szemben; Oroszország ellentételezi azzal, hogy szavatolja szomszédja aktuális határait; és elismeri azt a jogát, hogy magához csatolhatja Ausztria-Magyarország románok lakta területrészeit, kivéve Bukovínát, ahol népszavazással döntenek majd a terület megosztásáról.”

Amióta nem titok a titok, ezt a megállapodást *Szazonov–Diamandi paktumként* tudjuk. Tovább a történet már egyenes úton halad a *végjatszma* felé.

„Tudatában voltunk viszont annak, írja Románia pétervári nagykövete, Constantin Diamandi kéziratos emlékiratában, hogy a nemzeti egység megvalósításához semlegességi megállapodás nem elég. Több alkalommal figyelmeztettek is bennünket Péterváron, meg másutt is arra, hogy a semleges országokat nem hívják meg a béketárgyalásokra, és követeléseiket sem adhatják elő. Következésképpen oktalanság volt azt hinni, hogy Románia semleges maradhat egy olyan konfliktusban, amelyben egyértelműen a *nemzetek önrendelkezési joga volt a tét*. Világos volt számunkra tehát, hogy ábránd határaink újrászabása anélkül, hogy a háborúban katonailag részt vennénk. Minden szövetségesünk Románia együttműködését és a háborúba való bekapcsolódását kívánta. Számukra ezt volt a legfontosabb kérdés. Számunkra viszont a legfőbb kérdés az volt, hogy országunk jövőjét biztosítsuk.”⁵⁷

A pétervári lapok szeptember 13./26-án a Bukarestből visszaérkező Constantin Diamandi román követ diplomata táskájából kiláttak egy „*rendkívül fontos politikai dokumentumot*”, amely akár Románia háborúba lépését is jelentheti. Valójában egy olyan megállapodás fogalmazványa volt, amelyet július 23./augusztus 3-án Szazonov orosz külügyér kezdeményezett, egy térképet is mellékelve hozzá. Ennek az alapszövegét pontosítva, első olvasatban Brătianu román miniszterelnök kérésére be kellett fogalmazni Románia aktuális határainak szavatolását, és a majd elcsatolandó Bukovina északi határának kijelölni a Prut vonalát (nyelvi és természetes határ). A végleges szövegbe a jelen határok szavatolása mellé bekerül még a monarchia valamennyi románok lakta területeinek elcsatolása, Bukovinában majd népszavazás jelöli ki a határ végleges vonalát.⁵⁸

Szazonov orosz külügyminiszter szeptember 20./október 3-án küldte át Poklewski-Koziell⁵⁹ bukaresti orosz követnek a két nappal korábban egyeztetett és elfogadott szöveget két megjegyzéssel: 1/ Oroszország a román határokat diplomáciai (nem katonai) eszközökkel szavatolja; 2/ Románia jóindulatú semlegessége alatt azt érti, hogy megtiltja a központi hatalmaknak és szövetségeseinek a királyság területén bárminemű fegyver és hadianyag szállítását, illetve biztosítja az orosz hasonló szállítmányokat Szerbiába. Brătianu szeptember 23./október 6-án okafogyottnak véli „diplomáciai eszközökre” szűkíteni a határvédelmi garanciákat, mert Románia hadba lépése esetén Oroszországnak elkerülhetetlenül majd katonai eszközökkel (is) érvelnie kell. A szállítási záradékot elutasította, mert nem fér be a jóindulatú semlegesség általánosan elfogadott értelmezésébe az *egyoldalú* jóindulat. Nem beszélve arról, hogy a záradék jelentősen megnehezítené Romániai hadianyag és fegyverellátását, ami nem lehet Oroszország érdeke.⁶⁰

A román historiográfia a *Szazonov–Diamandi paktum* néven ismert megállapodást diplomáciai sikernek tartja. Duca szerint: „írott tanúsága annak, hogy politikánk nem volt merkantil opportunizmus, hanem a háború kezdetétől úgy ítéltük meg, hogy ahhoz az erőcsoporthoz kell csatlakoznunk, amelynek győznie kellett ahhoz, hogy a kis államok számára lehetővé váljék nemzeti vágyaik teljesítése.”⁶¹

Kétségtelen, hogy az orosz–román egyeztetés meghatározó volt Románia további cselekvései számára. Közvetlen hozadéka volt, hogy *engedélyezte* az oroszoknak a szerb hadsereg ellátását élelemmel, hadfelszereléssel és lőszerrel a dunai vízi úton. Eredeti megfogalmazásában:

Convention russo-roumaine de 1914. (N- 72-73 [7])

Note adressée au ministre de Roumanie en Russie. Tsarskoe Selo, 18 septembre/ 1 octobre 1914).

COMME suite à nos conversations, j'ai l'honneur de vous faire la déclaration suivante:

La Russie s'engage à s'opposer à toute atteinte au *status quo territorial* de la Roumanie dans ses frontières actuelles. Elle s'oblige également à reconnaître à la Roumanie le droit de s'annexer les portions de la monarchie austro-hongroise habitées par des Roumains. Pour la Bukovine le principe des nationalités servira de base à la délimitation des territoires annexés par la Russie et la Roumanie. Cette délimitation sera effectuée après des constatations faites sur les lieux. Pour cela, une commission interadministrative sera nommée et elle recevra des instructions pleines de l'esprit conciliant dont sont animés les deux gouvernements.

La Roumanie peut occuper les territoires ci-dessus mentionnés quand elle le jugera bon. — La Russie s'oblige à faire approuver par les cabinets de Londres et de Paris les instructions ci dessus.

Il est entendu que la présente déclaration sera tenue secrète jusqu'au moment où la Roumanie annexera les territoires qui y sont mentionnés.

Le même jour, M. Diamandi, ministre de Roumanie, accusait réception de cette lettre ; il ajoutait:

En échange de cette déclaration, je suis autorisé par M. Bratiano, président du Conseil des ministres de Roumanie, à vous dire que la Roumanie s'engage de son côté à garder une neutralité amicale à l'égard de la Russie jusqu'au moment où elle occupera les parties de la monarchie austro-hongroise habitées par des Roumains.

Értelem szerinti fordításomban: „Megtisztelő megbízásom megállapodásunk szerint kinyilatkoztatni az alábbiakat:

Oroszország elkötelezi magát arra, hogy elutasít bárminemű támadási szándékot Románia jelenlegi határain belüli területi egységének megváltoztatására.

Elkötelezi magát arra, hogy elismeri Románia bekebelezési jogát az Osztrák–Magyar Monarchia románok által lakott területeire. Bukovina esetében a nemzetiégi elv az irányadó annak területi felosztására Oroszország és Románia között.

A határt helyszíni szemlén jelölik ki. Erre egy közigazgatásközi bizottságot fognak kinevezni és az megkapja azokat az instrukciókat, amelyeket a legmesszebbmenő egyetértés jegyében a két kormány majd kidolgoz.

Románia elfoglalhatja az itt megnevezett területek akkor, amikor azt jónak látja. Oroszország vállalja, hogy az e tárgyban megszövegezett instrukciókat elfogadhatja a londoni és a párizsi kormánnyal.

Magától értetődő, hogy ez a nyilatkozat titokban marad addig, amíg Románia elcsatolja az említett területeket.

Ugyanezen a napon Diamandi Úr, Románia követe, igazolja ennek a levélnek a kézhezvételét és kijelenti, hogy:

»Bratianu Úr, Románia Minisztertanácsának elnöke megbízásából jogomban áll e nyilatkozat ellenében bejelenteni, hogy Románia a maga részéről elkötelezi magát Oroszország iránti jóindulatú semlegessége mellett abban a pillanatban, ahogyan elfoglalja az Osztrák–Magyar Monarchia románok által lakott részeit.«

9. 5. A katonai vonal

Az *előzményekhez* tartozik, hogy júniusban a monarchia craiovai konzulja (Timciuc) Czernin nagykövetünk megbízásból megkérdezte Alexandru Averescu tábornokot, hogy véleménye szerint mit tenne Románia háborús helyzetben? A tábornok válasza:

„Ausztia elkövetett egy megbocsáthatatlan hibát – válaszolt a tábornok. Az tény, hogy szövetségesek vagyunk (a katonai megállapodást én írtam alá 1912-ben⁶² Bukarestben Conrad von Hötzendorf császári vezérkari főnökkel), de attól a pillanattól kezdve, hogy Ausztia a Szerb Királyságnak szabott feltételekkel hivatalosan ellenségévé vált a szomszédságában lévő bármilyen nemzeti követeléseknek, mi több, a magyarok erdélyi cselekvései alapján ítélve, alkalmasint bennünket is hasonló helyzetbe kényszerítene. Tekintetbe véve az antant bejelentett szándékát, hogy etnikai elvek alapján újrarájzolná Európát, számunkra az a követendő magatartás, hogy az antanttal menjünk tovább.”

Szeptember közepén már *helyzet van* a tábornok szerint:

„Kelet-Galíciát, mintha máris bekebelezték volna az oroszok (a főváros, Lemberg kiürítve), több mint valószínű, hogy az oroszok sietnek majd elfoglalni a Kárpátok átjáróit. Milyen sokat segíthetnénk mi azzal, ha azonnal bemennénk Erdélybe olyan gyors elhatározással, mint 1913-ban [Bulgáriába], és délről előnyomulva, átkarolással fenyegetve a monarchia jobb szárnyát, arra kényszeríténénk, hogy utat nyisson az oroszoknak? Az Erdélybe törő balszárnyat fedezné a Nyugati Szigethegység és a szerb fenyegetés, még abban a romos állapotában is, ahogyan kikerült az első osztrák-magyar támadásból.” (Averescu, 24.)

Averescu okfejtése a megtévesztésig azonos Conrad von Hötzendorf, korábban már említett, a „R+RU esetre” kifejtett forgatókönyvével, aki a feltevésben esélytelennek látná a helyzetünket. (Felmarschall Conrad, 536.)

Berzeviczy Aladár⁶³ szeptember 21-én „a klubban” megkérdezte Hazai honvédelmi minisztert, hogy „valóban kiürítették-e katonailag egészen Erdélyt, s ha igen, mi lesz majd, ha Romániában – például egy nagyobb vereségünk esetére – föllülkerekedik a harcias áramlat, és román csapatok betörnek Erdélybe? Azt felelte: Erdélyt kiürítettük, és ha a románok betörnek, akkor el vagyunk veszve.” (Berzeviczy, 57.)

Averescu román tábornok emlékirataiban olvasom a 14. szeptember 15./28-ra bejegyzett helyzetelemzését:

„...Az utóbbi napok csatározásaiból egyértelműen kitűnik [...], hogy a németek taktikai fegyelme nem elég a legyőzhetetlenséghez. Eddigi stratégiájuk kudarc, ha taktikailag sem teljesítenek, akkor sorsuk megpecsételődik. Igen valószínű, hogy sok erőt vontak ki a francia frontról és átküldték keltre. Megbocsáthatatlan hiba! Viták következnek, vagyis a támadások szakasza lejárt néhány múlt sikerrel, messzemenően kevesebbel, mint ahogyan azt a német főhadiszállás várta. A poroszországi offenzíva sem tűnik sikeresebbnek. Rövid előnyomulás után megálltak és azt minden bizonnyal visszavonulás követi olyan mértékben, ahogyan az oroszok Szilézia felé tartó főtámadása felpörög.

Most az oroszok nagyon erőteljesen nyomulnak előre középen és a balszárnyon, határozottan bementek Galíciába, elfoglalták Lemberget és megállás nélkül haladnak a Kis-Kárpátok gerince felé. Az osztrákok rendetlenül vonulnak vissza és alig tudják az egyensúlyukat megtartani itt-ott a Kárpátokban, azokra az előnyös állásokra támaszkodva, amit a szorosok és hágok oltalma lehetővé tesz.

Nehezen fog Ausztria újra talpra állni az elsenvedett vereségek után. Ha most Erdélyben lennénk, késedelem nélkül kezdet foghatnánk az oroszokkal.⁶⁴ Így azonban, legkevesebb két hónap késébe... rengeteg dolog történhet két hónap alatt! Egyesek az azonnali beavatkozásunkat sürgetik. Ezek között a legtúzeesebb Nicu Filipescu. Hosszú beszélgetésem volt vele ez ügyben. Nyilvánvaló, hogy az

azonnali hadba lépés, de csakugyan az azonnal, sok előnnyel járna, mert jobban összekuszná az osztrákok hátát és oldalát. Nem lennénk abban a helyzetben, mint, ha már a kezdet kezdetén bementünk volna Erdélybe. Akkor, amikor elkezdődött a verekedés Belgiumban és Kelet-Poroszországban. Most sem előnytelen a helyzet, és nem vagyok bizonyos abban, hogy a jövőben ez számunka megismétlődne. Vállaltam, hogy kidolgozom a mi támadásunk tervét arra az esetre, ha az oroszok bemennek Lembergbe.”

A tábornok kételkedik abban, hogy jelen helyzetében a román királyi hadseregnek elég ideje lenne arra, hogy hadrendbe is álljon. Mint ahogyan majd tapasztaljuk/tudjuk, két év telt el addig, míg az esélyek latolgatásától a román haderő vállalkozott a háborúba lépésre. Az viszont kétségtelen, hogy valós veszélyben voltunk Erdélyben, Damoklész kardja ott lógott a fejünk és a Kis-Kárpátok fölött. Annál is inkább, hogy a kérdés – menni, vagy kivárni – visszatér I. Carol király halála⁶⁵ után egy szűk héttel később, majd október 30-án: „Politikusainkkal (Take Ionescu, Nicu Filipescu) ismét téma volt az indulásunk. Fenntartottam a véleményem. Kétségtelenül eldöntötték, hogy az osztrákok oldalán semmiképp, csak ellenük fogunk beavatkozni a háborúba, de csak akkor, ha elkerülhetetlenül szükséges, és nem télvíz idején.” (Averescu, 38.)

Ha nem is dőlt volna el végérvényesen a *lembergi momentum* után az, hogy Románia melyik oldalon lép be a háborúba, októberben, I. Carol király halálával, a román kormány már egy orosz–román *titkos előzetes megállapodással* tervezhetett tovább.

A gyenge láncszem a tervező igyekezetben a had készületlensége.

Rudeanu⁶⁶ ezredes Brătianu miniszterelnöknek előadott, összefoglaló tájékoztatója:

„Ha a meglévő lőszerkészletünkkel indulnánk el a háborúba, akkor tüzéségünk egy részének elfogy két hét alatt, egy másik csoportjának három hét után elfogy a muníciója, másfél hónap teltével pedig teljes tüzéségünk harcképtelenné válik. Hozzávetőleges egy hónap teltével a gyalogság egyharmada lőszer nélkül marad, a maradót háromnegyed rész pedig tüzéségi támogatás nélkül nem tarthat ki sokáig.” Számszerűsítve: „434 000 db, különböző rendszerű puskánk van, részben elavult, 1879-es, lassú tüzelésű modell. A kötelező tartalékolással kb. 43 hadosztályt fegyverezhetünk fel, vagyis egy 516 000-es létszámú hadsereget. A kérdés az, hogy honnan pótoljuk majd a fogyó tartalékot? Csak 449 gépfegyverünk van a szükséges 3-4000-ből. Tábori tüzéségünk tűzereje 1231 löveg, amiből csak 787 gyorstüzelésű, korszerű ágyú. Hegyi ágyúnk összesen 52 db, ebből 36 elavult, 1863-as modell. Tábori nehéztüzéségünk nincs. [...] Ha a központi hatalmak oldalán állunk be a háborúba, akkor viszonylag egyszerű a ha-

dianyag ellátmány biztosítása. Ha az antant oldalán, akkor Oroszország képtelen beszállítani, tehát Angliára és Franciaországra számíthatunk. A Földközi-tenger és Szerbia útjai – amíg a központiak nem szállják meg – lehetnek a biztosított ellátó vonalak. Ha nem, akkor az Atlanti óceán, Arhangelszk kikötője, majd át, hosszan Oroszország a moldovai határunkig lehet az ellátó út szárazon és vízen, amihez viszont állandó hajórajra van szükségünk.” (Rudeanu, 123–124.)

A szövetségesek közül Németország és a Monarchia elutasította a román hadtáp fegyver- és lőszervásárlási megkeresését azzal, hogy Románia előbb döntse el, hogy hova áll, ha menni kell. Franciaország szűkös készleteire hivatkozva kitért a kérés teljesítése elől annak ellenére, hogy tudott az orosz–román emlékiratról, Anglia hitelkerete kiürülésére hivatkozott. Az egyedüli nyitott ajtó Itáliába vezetett. A döntés tavaszra.

9. 6. Az olasz kapcsolat – összefüggések

Rudeanu ezredes november 17-én kapott parancsot olaszországi utazására. A lőszerrendelésre és a piacon kapható bármely hadianyag vásárlására kapott megbízás mellé az ezredes Brătianu személyes megbízottjaként titkos diplomáciai feladatot is kapott:

„Elmondja az olasz királynak és Salandra⁶⁷ miniszterelnöknek, hogy Olaszország politikai lépéseihez kívánok igazodni, azaz, ha alkalmas helyzet adódik, Románia Olaszországgal azonos időben lépne be a háborúba. Közölnie kell azt is, hogy kérésem kezeljék szigorúan bizalmasan. Részvételünknek két, kikerülhetetlen és megmásíthatatlan feltétele van: területi követeléseink teljesítése, ehhez egy részletes térképet kap majd indulása előtt; hadfelszerelés, hadi anyag és lőszert biztosítása hadseregünk számára a háború egész időtartamára. Olaszországból átmegy Franciaországba, ahol a külügyek és a hadügyek, illetve a köztársasági elnökkel beszél, akiktől azt kérjük, hogy támogassák hadianyag és lőszergyártási megrendeléseink elhelyezését Franciaországban. Egy szót sem viszont az olasz királynak és Salandra miniszterelnöknek átadott üzenetemről! Belpolitikai oka van annak, hogy az útra elkíséri Valentin Bibescu⁶⁸ és Grigore Filipescu,⁶⁹ használja őket olasz, francia és svájci beszállítói megrendelések elhelyezésére. Ők sem tudhatnak olaszországi megbízásáról.” (Rudeanu, 126–127.)

Elutazás előtt, december 20-án a csapat találkozott Carlo Fasciotti báró romániai olasz követtel, akitől útjuk előkészítését és alkalmasint megbízásuk támogatását kérték. Az ezredest két órás kihallgatáson fogadta III. Victor Emanuel⁷⁰ király, aki igen tájékozottnak bizonyult Romániai ügyeiben, rövid időn belül pedig Salandra miniszterelnök. A királytól szó szerint azonos tartalmú *válaszlevelet*

kapott titkos megbízására, a bizalmas térképpel kapcsolatban, hosszas tanulmányozás után megjegyezte, hogy: „talán még ki is lehetne egészíteni..., de a Bánát és Bukovina kemény dió”. (Rudeanu, 131.) Sonnino⁷¹ külügyért a király avatta be a titkos egyeztetés elgondolásaiba. Bizalmasan Dallolio⁷² tábornok is értesült a román ezredes titkos megbízásáról, neki kellett megoldani a rendelkezések legyártását.⁷³ Párizs a következő állomás, ahol egy kormányközi megállapodás⁷⁴ volt a feltétele a fegyver és lőszerszállításnak ezúttal, ezt követően pedig London.⁷⁵

Párizsban, a fegyvervásárlási szerződés aláírása után Joffre⁷⁶ tábornok már be is tervezte hőmenésére a román hadba lépést:

„Most az ideje Románia hadba indulásának... Az orosz seregek Magyarország határán vannak és szándékukban áll Budapest felé elindulni. Úgy gondolom, hogy itt sokkal könnyebben jutnának előre a cár csapatai, mint a front északi szakaszán, ahol komoly nehéztüzérségre és tetemes mennyiségű lőszerre lenne szükségük, ami tudomásom szerint nem áll rendelkezésükre. Sajnálatos módon azonban a Kárpátok útját állják az orosz seregek előnyomulásának, és ha a Kárpátokon belül kerülnek, bal szárnyuk, ami eddig az északi román határra támaszkodott, a levegőben fog lógni, mert a román határ, hozzávetőleges 300 kilométer mélységben, délre kanyarodik. A helyzet bízatóra fordulna, ha Románia elhatározza, hogy belép a háborúba, átlendül a hegylánc átjárói és megtámogatja az orosz hadsereg bal szárnyát.” (Rudeanu, 151–152.)

Úgy tűnik, hogy a francia had fővezére magát akarta meggyőzni a dolgozó szobájában lévő falitérkép előtti előadásával az eléggé hadianyag szűkében lévő Franciaország elkötelezését a román lőszer- és fegyverszállítási megrendelés vállalására. Ezek nélkül viszont Románia aligha megy valahová – érvel Rudeanu. Érvelése sok olyan elemet tartalmaz, amely némiképpen értelmezhetővé teszi a román hadba lépés politikai bizonytalankodásait is. Nyilvánvaló, hogy a francia és az angol hadiipar csak akkor szállíthat fegyvereket bárhová, ha előbb saját szükségleteire feltölti a katonai raktárakat. Új rendelkezések gyártásának előkészítése, gyártásba vétele és szállításának megszervezése legalább három hónapba telne, ha minden összejön.

„Ha ezeket nem vesszük figyelembe – mondja Joffre-nak Rudeanu ezredes, akkor a román hadsereg, adott helyzetében, másfél hónapig lehet partiképes, ez idő alatt elhasználja teljes lőszerkészletét. Mi véghelyzetbe kerülnénk, az antant pedig súlyos teher nehezedne. Nem csak, hogy elfecsérelne egy több mint félmillió szövevényes haderőt, de a központi hatalmak kezébe kerülne Románia teljes gazdasága és egy kulcsfontosságú hadszíntér: Oroszország déli kapuja és a teljes Balkán félsziget. Ha a központiak berendezkednének Romániában, ellenőrizhetik a Dunát és a Fekete-tengeri hajózást, szabad vízi útjuk nyílik Törökország

felé és Bulgáriát a maguk oldalára fordíthatják.” (Rudeanu, 153.) Mint később majd kiderül, a német hadvezetés nyugatról keletre fordulásának hasonló érvei voltak, amikor a törökországi szállítmányok biztosítását tervezték. (Falkenhayn, 2.) Ami egyértelműen bezavart közben, von Bülow,⁷⁷ korábbi német birodalmi kancellár követi kinevezése Rómába, aki megpróbálja majd szövetségi kitarásra ösztönözni az olaszokat. Hazatelepedik a nemzet lelkiismerete: Gabrielle d’Annunzio.⁷⁸

Andrea Carlotti pétervári olasz követ Szazonovnak felajánlja a közvetítést a románok felé. Szazonov meglepődik, hogy az olaszok is spekulálnak a Balkánra. A közvetítési ajánlatot oroszellenesnek tartják! Elutasítja. Carlotti ráveszi a pétervári román követséget a paktum elfogadására. Egy Diamandi–Szazonov találkozón, június 16-án az oroszok újra überelnek: a Bánáttal. Dél-Bukovina homályban marad, az oroszok nem fogadják el a Prut-határt Bukovinában. Szerb területi gyarapodás cserébe! Szerbiának Horvátország a Bánátért!⁷⁹

Ez már Gorlice, vagyis Tarnów, ahogy a német dokumentumokban ez a támadó hadművelet szerepel!!!

Hamarosan kiderült, hogy az olaszok kitartanak, és bár szívesen veszik Románia társaságát, de végül maguk útját járják: április 26-án Londonban aláírják – bukaresti egyeztetés nélkül – az átállási szerződést azzal kötelezettséggel, hogy egy hónap teltével megtámadják a monarchiát.

Elváltak Románia és Olaszország útjai.

„Itália háborút kezdett. Nem üzent hadat Németországnak. Általános: elégedetlenség és szimpátia hiánya Olaszország iránt. Fölhasznált bennünket, folyamatosan áztatott azzal, hogy együtt megyünk. A király és Brătianu is rossz néven vette.” (Marghiloman, 465.)

(A momentum sem volt jó Gorlice után! Brătianut meglepte. Lényegében Románia Olaszország diplomácia ellenfele a balkáni érdekeltség okán! Az olaszok (Sonnino) visszalépnek, július 5-én javaslat a szerbeknek: a Bánát Horvátországért. Július 10-én az olaszok elfogadják az antant javaslatát, Szazonov üzen Brătianunak, hogy teljesítenek, minden rendben.)

„Bussche jött este 10-kor (1915. május 24.). Megbízható forrásból tudja, hogy a kormány befejezte a tárgyalásokat Oroszországgal. Igaz? Nem tudok, és nem hiszek el semmit. Morțun⁸⁰ is megerősítette. És, ha Oroszország elfogadná a román javaslatokat? Morțun: Marad Bulgária, vagy valami egyéb! (A ma reggeli *Dimineața* azt írta, hogy a hármasszövetség nem tesz semmilyen ajánlatot és arra vár, hogy Románia kezdeményezze a tárgyalásokat!). És Ausztria? Egyetlen ötlet sem, amikor mindenki tudja, hogy ajánlatokat tett Olaszországnak? Ő: Azt hiszem, hogy igen, de szigorúan titkos. Mutat egy levelet, ami a

főhadiszállásról érkezett, ahol úgy vélik, hogy az orosz ellenállás ereje kimerült. Nincs utánpótlás. Nagy számárság lenne, ha most mondják fel a semlegességet!” (Marghiloman, 467.)

A monarchia diplomáciája, érintettség okán tud az olasz–román együtt tervezésről és némely kompenzációk német megajánlásáról is. Burián bárónak írt október 6-i levelében Tisza István említést is tesz róla:

„Bizonyára nem kerülte el figyelmedet Macchio⁸² 1005. számú sürgönyéből San Martinonak az a kedves mondása, hogy Romániában javult a helyzet, mert »d’Autriche leur a fait des promesses«. Kérlek, ha nem történt volna meg, gondoskodjál róla, hogy az olaszok megtudják, miszerint Románia semlegességéért semmiféle promiseket nem kapott. Ez a csekélység is újabb jele annak, miként igyekeznek Románia és Olaszország egymás pozícióját erősíteni és étvágát fokozni és mennyire óvatosnak kell lennünk mindenben, amit valamelyik semleges barátunknak mondunk.”⁸²

Bő egy hónappal később már tétélesen is szóba kerülnek az említett *promessek*, és von dem Bussche bukaresti *küldetése*, aki személyesen vitte azokat magával. Tisza Hosszú László görög katolikus román püspököknek írt levelében említi.

„Bizalmas használatra mellékelve küldöm Czernin sürgönyének másolatát azzal a kéréssel, hogy azt a valótlan híresztelést, mint hogyha Bussche bukaresti német követ az úgynevezett erdélyi autonómia mellett állást foglalt és Németország ilyen irányú akcióját kilátásba helyezte volna, az illetők előtt kategorikusan megcáfolni szíveskedjél. Természetesen nyilvános cáfolatra csak akkor kerülhetne a sor (s azt akkor én kellene, hogy kiadjam), hogyha ez a hazugság nyilvánosan is kifejezésre találna.” (TIÖM II. 531. sz./304.)

Hosszú püspök viszont első kézből, Marghilomantól tudja, hogy a németek valóban azzal próbálták meg kibillenteni semlegességéből és az akolba visszatérteni Romániát, hogy vállalták a monarchia, közvetve a magyar kormány meggyőzését erdélyi engedményekre.

Május 26-án (1915.) Czernin hírkeresőben meglátogatja Marghilomant, aki neki is elmondja, hogy semmit nem tud, de alkalom adtán rákérdez:

„És önök? Nincs ajánlatuk Romániának? Ő: »A semlegességért nincs. Ha Románia be akar szállni, az teljesen más helyzet, ahogyan különben régóta tudják.« (Bessarabia). Én: Nem erről van szó. Olaszországnak területi kompenzációkról tárgyaltak és nem volt veszélyhelyzet. Ő: Ha ajánlatot tesznek és Brătianu elutasítja a tárgyalásokat, minden a feje tetejére áll, tehát inkább nem javaslok semmit. Én: Gondoltak-e Önök arra, hogy ha Románia háborút kezd, akkor Konsztantinápoly elvesz? Ez Oroszországot hozza helyzetbe, egy új hadsereget is állíthatna a Nyemen mögött. Ő: Bukovinát ajánlanánk, de semmit Magyarországon,

az lehetetlen. Én: A többiek benne vannak abban, hogy ott mindent elvegyünk!” (Marghiloman, 468.)

A beszélgetés végén – írja Marghiloman – Czernin megkéri, hogy fürkészsze ki Brătianu álláspontját, és hogy hajlandó-e tárgyalni. Marghiloman azt válaszolja, hogy nem akármilyen ajánlatot kell tenni ahhoz, hogy bármely kormány elmozduljon! Egy nappal később rákérdez von Bussche német követre is. „*Lesznek ajánlatok*” – válaszolja a követ, de a beszélgetésből kiderül, hogy nem bízik Brătianuban. Május 28-án a román miniszterelnök fogadja Czernint. A kompenzációk ellenében javasolt együttműködési ajánlatot Brătianu, mint ahogyan az sejthető volt csakugyan visszautasította. De – ha igaz – akkor megkérdezte, hogy „*Önök mit ajánlanak a semlegességünkért?*” Czerninnek nem volt a kérdésre válasza és kitartott amellett, hogy Bukarest kérjen, és eldől majd, hogy kap, vagy nem. Végül sejtette Marghilomannal, hogy Bukovina mellé talán lehetne más is, ahogy von Bussche is elejtette első megkereséskor. Egy nappal később (május 29-én.) be is állít azzal, hogy: „*Bukovina, független Erdély, ahogyan az 1867 előtt volt, bécsi gyámság alatt.*” Kevés, ahhoz képest, hogy mit ajánlanak a másik oldalon, s különösképpen az Konstantinápoly összefüggésében. „*Berlin mérleget*” – volt a válasz.⁸³ A történet ettől kezdve két pályán fut tovább. Az olasz kapcsolat egy időre elbizonytalanodik.⁸⁴

9. 7. Gorlice után

Czernin azzal az ürüggyel állít be Marghiloman, megerősített konzervatív pártelnökhöz június 24-én, hogy meghívja Randa katonai attasénak a „Lemberg visszafoglalását térképekkel bemutató, mesteri hadműveletek bemutatójára”. Tulajdonképpen az új ajánlatokat hozta Romániai kimozdítására.

Szövetséges udvarlás

Brătianuval előző napon nem jutott semmire, a több szólamon háborút kiáltó konzervatívoknál próbálkozik. Bukovina románok lakta vidéke az első ajánlat. Marghiloman álláspontja, hogy vagy az egész Csernovcivel együtt, vagy semmi. „*Részletkérdés, nem készültem ebből, de bizonyosan megállapodunk*” – volt Czernin válasza. „*Erdély dolgában sem indulhatunk el vaktában – folytatta Marghiloman. Lárifári – folytatja Czernin, ki az, aki ennyi engedménnyről tárgyalna a semlegesség fenntartásáért?*” Végül abban állapodnak meg, hogy Marghiloman készít egy emlékeztetőt, ami a konkrét tárgyalások alapja lehet.⁸⁵ Czernin alig lépett ki az ajtón, von dem Bussche német követ érkezik. Levelet hozott

Brătianunak, de fontosnak tartja, hogy még mielőtt átadná, Marghiloman találkozzék a miniszterelnökkel. „Rendben van – vállalta a megbízást Marghiloman, de nincs lényegi közlendője, Ausztriának nem kellene hátradőlnie a csakugyan szép sikerei után, de még áll az orosz front.” Később egy levélkét is küld, hogy igen sürgős a Brătianu találkozó, „veszélyt rejt a további bizonytalankodás!”

A találkozó de. 11-kor, a belügyminisztérium szalonjában létrejön. Brătianu nem hagyja ki a ziccert: „*Kibékülsz Filipescuval?*” Szarkasztikus utalás a tíz nappal korábbi kongresszusi botrányra, amikor szó szerint öltre mentek a három csoportra szakadt konzervatívok a politikai irányváltás vitájában. „Magát felmenti, tovább engem támad.” A beszélgetés tovább: „– Lahovaryt magával ragadta az ár, nekem teljesen másról beszélt.” „– Kevésbé ítélem el azokat, akik pénzért nemzeti szólammal agítálnak, mint azokat, akik a politikai zavarosban saját konyhára horgásznak.” Végül a lényeg: Bukovina, amit az osztrákok átadnak, ha visszafoglalták, Erdély jogállása és politikai jogok a honos románoknak és több mint valószínű, hogy *szabad hajózás a dunai Vaskapu szorosban*. (Magnus, 91-92.)

„– Hajlandó vagyok fenntartani a semlegességünket, amíg csak tudom, mindenféle koncesszió nélkül – válaszolta Brătianu. Bukovina? Nem törődnek bele az oroszok. Jogot az erdélyieknek? Attól tartok, hogy az senkit nem hoz lázba Romániában. Statútum? Megosztja majd őket (az erdélyi románokat – K. I.). Egyik fele odasimul majd a magyarokhoz, a másik fele hevesen ellenezni fogja.

– Bizonyos maga abban, hogy az ottani román előljárók csatlakozni akarnak? Úgy teletömték a falvak népének a fejét vele, hogy lesve várják az érkezésünk. Az volt az érzésem, hogy vezetőik, különösképpen Mihali és Hossu, a politikai statútumot az ígéret földjének gondolják.

– Más a véleményem, és a magyaroknak eszébe nem jutott az amnesztia. Mi legyen azzal a sok emberrel, akiknek a javait elkobozták? Ez az, ami itt bezavar... Szükségem lenne azonban határkorrekcióra Erdélyben.

– Mire gondol?

– Azt hiszem, tudja: Hátszeg és Karánsebes, ez a két román ajkú tömb!

– Ki adja azt ide a semlegességünkért?”

Marghiloman a kormányfő válaszaiból arra következtet, hogy sehova nem akarja magát elkötelezni.

– És, ha Oroszország különbékét köt? – kérdezett tovább Marghiloman.

– Kizárt!

– És ha Oroszország felajánl mindent és odaajándékozza a Bánátot?

– Lehetetlen Szerbia miatt!”

Megegyeztek abban, hogy:

„Ausztriának az amnesztiát javasoljuk.”⁸⁶

Mi volt a Bussche táskájában lévő táviratban?

A gorlice-tarnóvi hadisikerre hivatkozva a németek garanciákat adnak arra, hogy katonai védelmet nyújtanak Romániának adott esetben. Aktuális lévén a Dardanellák körül kialakult bizonytalanság, rákérdezett arra, hogy mit jelent „a Dardanellák vegyes státusza”? „Számunkra a legalkalmasabb a török fennhatóság” – közölte Brătianu. Von dem Bussche elképzelhetőnek mondta a Dardanellák védőműveinek olyan elhelyezését, hogy a román kereskedelmi hajózás minden körülmények között zavartalan legyen. Erdély ügye a király (Ferenc József – K. I.) asztalán van, „ha együttműködhetünk, akkor több is elérhető” – „Ha az elégedetlen Szerbia tengeri kijáratot kapna, talán leválasztható a Balkán tömbről és akkor alkalmas balkán egyezség jöhet létre.” Von dem Bussche: „Az első jelre tárgyalási megbízást kaphatok a szerbekkel!” (Marghiloman, 477–479.)

Marghiloman Verzea⁸⁷ ezredestől kér eligazítást Erdély dolgában. Szerinte ostobaság területi engedményeket kérni, teljesíthetetlen, mi több, három meggye elcsatolása érzékenyen csökkentené a románok többségi arányát a maradék többiben. Verzea találkozott Aurel Popivici-csal, Sándor János belügyminiszterrel, beszélt Vaida-Voevoddal és Aurel Vladdal. „A román követelések: a horvátok és a szlovénekéhez hasonló területi autonómia az erdélyi és a magyarországi románoknak, törvényhozó kamara, a románok számarányos képviselete a budapesti parlamentben. Pénzügyi önrendelkezés, azonnali hatállyal kinevezett kormánybiztos a román megyék számára és egy tárca nélküli miniszter, mindkettő a nemzeti párt tagjai közül, komoly garanciák a tartományi önrendelkezésre” – összegez Marghiloman. (Marghiloman, 479–480.) A szépséghibája az, hogy *nem a kormány álláspontja!* A váratlanul betoppanó Mihali kételkedik abban, hogy a magyarok bárminemű kompenzáció ajánlatához hozzájárulnának.

Marghiloman a királyné telefonos meghívására június 28-án a királyi palota fogadótermében találkozik a királlyal. A hosszára nyúlt fogadás végén Ferdinand román király érdekes megjegyzése Erdély dolgában: „*Félreértetek bennünket. Costinescra hivatkozva: »Ha verekedni fogunk, azt nem az oroszok kedvére, és nem is az úgynevezett erdélyi testvérekért tesszük!«*” (Marghiloman, 782.)

A német követ Brătianunak tényleges katonai támogatást: tábori útegeket és nehéztüzérséget ígért. Bethmann-Hollweg üzenete szerint, ha sikerül mihamarabb döntésre jutni, akkor meglesz Csernovci és Erdély autonómiája. A Vaskapu is. A lex Apponyi felfüggesztése is a csomagba kerülhet. Bukovina átadása lenne az első lépés, amit császári proklamációval hoznának a köz tudtára, s ez elégtételt jelentene az erdélyi románok számára is, hogy nem a kormány, hanem a császár rendelkezik. Mihez lenne ez elég? A semlegesség tovább, átengednék a hadi-

anyagot és a lőszert is,⁸⁸ titkos katonai szerződésről is lehet szó a későbbiekben.

Czernin június 30-án átadja Tisza francia nyelvű ajánlatait.⁸⁹ Mihali azt mondja, hogy szó szerint megegyeznek azzal, amiről Vaida-Voevod, Aurel Popovici és Maniu Bécsben tárgyalt. Érthető, Tisza Hosszú püspöknek írt levelében megfenyegette azokat, akik azt hitték, hogy a magyar ügyekről Bécsben dönteni lehet:

„A »Reichspost« szerkesztője Funder⁹⁰ Maniu útján Bécsbe hívta, a román komité tagjait, állítólag nagyon fontos és sürgős ügy megbeszélése tárgyában. Remélem sikerülni fog végére járnom, hogy minő forrásból eredő és miféle tárgyú intrikáról van szó: de tégedet is felkérlek, légy szíves Mihali útján végére járni a dolognak, egyúttal gondoskodni róla, hogy a komité tagjai tisztában legyenek vele, miszerint a román kérdésben elfoglalt elvi álláspontomat és a románok iránti barátságos érzületemet egyes emberek helytelen eljárása vagy napi események és hangulatok nem befolyásolhatják. Én a mi román népünkkel szemben tett ígéreteket be fogom váltani s haladni fogok a magam útján tovább. De ebben a kérdésben idegen tényezőknél, senki fiának beleszólását el nem tűröm, idegen állammal szemben kötelezettséget nem válllok s azokat a románokat, akik bárminő ilyen törekvésben idegen tényezőkkel kezdet fogva akarnak a magyar kormányra vagy a külügyminiszterre befolyást gyakorolni, rossz hazafiaknak tartom s ezt a maga idején és módján éreztetni fogom velük. Aki Romániát vissza akarja tartani attól, hogy a pánszlávizmus karjaiba dobja magát és igazán ápolni akarja a jó viszonyt a monarchia és Románia, valamint a magyar állam és román honpolgárai között, annak minden ilyen szerencsétlen kísérlettel szemben a legreélyesebben állást kell foglalnia.”⁹¹

Közben és folyamatosan érkeztek, leginkább német ösztönző ajánlatok, közbenjárásukat ígérve a bécsi külügyben, illetve a magyar kormánynál Erdély és a monarchiabeli román nemzetrészek ambícióinak és helyzetének „rendezésére”.⁹²

Meldungen aus Bukarest besagten damals, daß uns der dortige deutsche Gesandte, Herr von dem Bussche, auch in der Frage innerer Reformen in Siebenbürgen in den Rücken gefallen sein, indem er die Rumänische Regierung wissen ließ, sie brauche sich nicht mit Budapest (und Wiener) zugeständnissen innerer Reformen zufrieden zu geben – írja von Werkmann, I Karl Franz Josef császárunk titkára⁹³ szövetségünk erőszakos *aknamunkájáról*. Szabad fordításomban: Bukaresti (sajtó) jelentésekből arról értesülünk, hogy az ottani német követ, von dem Bussche báró a hátunk mögött ügyeskedik, és azt hiteti el a román kormánzzal, hogy az erdélyi belső reformok ügyében neki nem kell Budapesttel és Béccsel egyeztetni. Tovább meg, hogy: Németország tudni fogja majd érvényesíteni azt, amit Ausztria-Magyarország (tulajdonképpen Magyarország) még

nem hajlandó és visszautasít. Mi több, külügyünk álláspontja dacára, kияánlott osztrák és magyar területeket. Wirkmann *tanút is idéz* az előbbiek hitelesítésére: I. Carol király szeptember 19-i naplófeljegyzését „Nem vagyok jól. Este fél 7 és fél 9 között nálam volt Herr von dem Bussche és koncessziókat ígért az erdélyi románok számára és határkiigazítást Bukovinában...” Azt tudjuk a Tisza–Czernin levelezésből, hogy „die Sache indiscutabel sei”, vagyis hogy nem téma, üres beszéd a német követ ajánlgatásai. Az ügy persze sokkal árnyaltabb. egy 1915. május 31-re keltezett levelében Tisza István figyelmébe ajánlja az akkor már (Tisza ajánlatával megtámogatott) közös külügyérnek,⁹⁴ Burián Istvánnak „a *Frankfurter Zeitung* 28-iki esti lapjának vezércikkét, valamint a *Tägliche Rundschau* 29-iki esti lapjának Koródy cikkét Romániáról. Úgy látszik a németek megint meg vannak a mi románjainknak teendő engedmények dolgában örülve s olyan húrokat pengetnek, amelyek ma, amidőn a cenzúra fennállása folytán a német kormány intencióinak megnyilvánulását keresik minden újságközleményben, a legkárosabb hatást gyakorolhatják. Kérlek légy szíves ezek ellen az ostobaságok ellen a legerélyesebben demonstrálni.”⁹⁵

Berzeviczy Albert emlékezete szerint Tisza elmondta neki, „hogy ő a »bécsi tárgyalások« alatt tulajdonképpen Berlinben volt, s ott Bethmann-Hollweg kancellárral tárgyalt, főleg a román kérdésről [...]. Azt is, hogy „a németeknél bizonyos idegesség mutatkozik Romániát illetőleg, s mint ahogy bennünket az olaszokkal szemben teljesen hiábavalónak bizonyult s a monarchiát utóvégre is megszégyenítő engedményekre vettek rá, így unszolnak most a hazai románoknak teendő, messzemenő koncessziókra, melyben pedig soha Romániát irántunk való barátságra indítani nem fogják, mert hiszen Romániának nem az a célja, hogy a mi románjaink elégedettek legyenek, hanem az, hogy a román lakta területeket tőlünk elragadjon. Tisza állítólag semmi, a már eddig kilátásba helyezettelnél (így is túlságos!) továbbmenő engedményekre rá nem állott, csupán abba egyezett belé, hogy amennyiben a románok elhatározzák magukat arra, hogy velünk menjenek, nekik általánosságban kilátásba helyeztessék az itteni nyelvrokonaikkal való legbarátságosabb bánásmód. Egy elejtett szavából azonban úgy vettem ki, mintha Romániának jó magatartása esetére Bukovinából egy darab kilátásba helyzetett volna.”⁹⁶

Természetesen voltak nekünk is szerény ajánlataink.

„Gróf Czernin, osztrák-magyar miniszter a múlt szerdán átnyújtotta Brătianunak az osztrák-magyar kormány következő ajánlatát: Ausztria-Magyarország császári és királyi kormánya Romániának végleges és jóakaró semlegességéért felajánlja, Bukovina egyik részét a Szeret folyóig, beleértve Putna vidékét, Nagy István sírjával együtt. Kötelezi magát megváltoztatni a monarchiában élő

románok rezsimjét. Egyetem építését engedélyezi Brassóban, a közhivatalokban nagyobb mértékben alkalmazza őket és nagyobb szabadságot engedélyez nekik az egyházak vezetésében.

Azon esetben, ha Románia azonnal akcióba lép a központi hatalmak mellett Ausztria-Magyarország felajánlja neki:

- 1./ Az egész román lakta Bukovinát Csernovival együtt a Prut folyóig;⁹⁷
- 2./ a Dunát a Vaskapu tulsó részéig, Mehádiával bezárólag;
- 3./ Kötelezi magát a monarchiában élő a románok rezsimjének megváltoztatása, mint fentebb, de nem adja meg az autonómiát;
- 4./ Kötelezi magát, hogy az osztrák-német csapatok elfoglalják Besszarábiát⁹⁸ és azonnal átengedik azt Romániának.

Az ajánlatok végrehajtását Németország garantálja.

De a legfontosabb az, hogy Ausztria-Magyarország terminust tűz ki az egyik, vagy mindkét ajánlat elfogadására, vagy visszautasítására.

Úgy hírlík, hogy az időpont egy hónap, éppen ameddig a németek véleménye szerint a törökök ellenállni tudnak a szárazföldön. A határnapot illetőleg meg nem alkuvónak mondja magát a osztrák-magyar kormány, ami Törökország kétségbeesett helyzetének a jele, de Németország gazdasági helyzete is emellett szól, mivel a német termés úgy látszik nem sikerült és szüksége van Románia tranzitjára.

Ezt az ajánlatot a király és a miniszterelnök tárgyalják.”

A szöveget a *Dimineața* c. napilap 1915. július 9-i számából tallózta és fordította dr. Pallady (Pallády) Leontin (Leon) miniszteri fordító⁹⁹ és Tisza István asztalára is kerülő, szokásos, napi (július 10-i) román sajtószemle bevezető híre.¹⁰⁰

Marghiloman naplójából kiderül, hogy Czernin több alkalommal bizalmasan szóba hozza az ajánlatot. Július 22-én fölháborodva említi, hogy 4 nap múlva lejár a válaszdás határideje, és Brătianu a füle botját sem mozgatja. Utolsó találkozásukon csak annyit mondott, hogy „az oroszokat még nem verték meg!” Marghiloman rákérdezett arra, hogy mi az, amit Erdély dolgában felajánlott? Czernin válasza: „Brătianu soha nem beszél Erdélyről. Egyáltalán nem érdekli!”¹⁰¹ Július 27-én Czernin Sinaiáról Bukarestbe utazik és közli Brătianuval, hogy a türelmi idő lejárt, a monarchia visszavonja ajánlatát.¹⁰²

Egyetlen közös téma halad tovább: a *gabonavásárlások* ügye, ami kiváltja a német és az osztrák-magyar vezérkar által fontolgatott katonai beavatkozás tervét.

Brătianu rezzenéstelenül elhajózott a szirének szigete mellett.¹⁰³

A végszó egy Waldburg–Marghiloman találkozáson, a német ügyvivő adja be: „Erdély ügyét a német-osztrák előnyomulás megkezdése előtt kellett volna ren-

dezni, a tarnóvi áttörés után borítékolni lehetett, hogy a magyarokkal nem lesz mit kezdeni.” George Stirbeynek is az az álláspontja, hogy nem lehet feláldozni Besszarábiát az erdélyiek óhajai ellenében!

A Poklevszki-Koziell affér

I. G. Duca kultuszminiszter 1915 júniusát-júliusát Románia semlegességi története legnyomasztóbb időszakának tekinti. (Duca, 28.) A háborúban egymásnak feszülő felek bukaresti követei egymásnak adták a kilincset a különböző kancelláriákban és pártirodákban, az udvarban, olykor családi látogatásokon. A turfon sem a befutó volt a figyelem központja, hanem a páholyba beosonó német vagy az orosz követ, aki minden alkalommal tuti tippel érkezett. A milliomos világhi Poklevszki-Koziell bukaresti cári követ, aki mindennapi vendége volt a párizsi mintára működő fővárosi vagy sinaiai szalonoknak is, rendszerint külön járt. Jobb helyzetben volt, mint a kollégái, háttérként ott volt a miniszterelnök széfjében a Szazonov–Diamandi paktum, amit a köznek letagadtak, de a király állítólag tudott róla. Galícia kiürítése után addig járt Brătianu miniszterelnök fejére, amíg az beleegyezett, hogy elfogadható kompenzációs ajánlat fejében megfontolja a dolgot. Írást is adott róla. Minden orosz kudarc felülírta az előző ajánlatot. Varsó eleste¹⁰⁴ után Poklevszki, aki már az antantbeli kollégái nevében is beszélhetett, elővette Brătianu emlékiratát, amelyben az is ott állt, hogy a bemutatástól számított *négy hét teltével* Románia belép a háborúba. Nyílt titok volt már, hogy az oroszok ellentételezésként felajánlották Besszarábiát és Erdélyt.¹⁰⁵

A liberális pártban mindenki azon a véleményen volt, hogy az adott helyzetben a kormányfő ígérete vállalhatatlan. Hosszú vita után a helyzet elemzésére összehívott kormánytagok döntése az volt, hogy a kellemetlen ügy feloldásának egyetlen útja a kormányfő lemondása. Kérdés volt az, hogy az antantnak érdeke-e Brătianu lemondása és kit bízhatna meg a király kormányalakítással.

A harctéri helyzet ellehetetlenítette a háborúmániás Filipescu vagy Take Ionescu behívását. Az *alternatíva*: 1. marad a liberális többségű parlamenttel valaki liberális politikus, például Pherekyde megbízása; vagy: 2. felosztatni a parlamentet és jöjjön a konzervatívokkal Marghiloman. A jó változat Brătianu maradása.

A nyíltan külön utas, antantbarát Costinescu pénzügyminiszter vállalta az *érdekeltek kikerdezését*. Poklevszki, Take Ionescu, Barclay, Blondel volt a táncrend. Costinescu azzal állított be, hogy Brătianu lemondott és a visszakozásnak egyetlen módja, ha a szövetségesek felmentik elkötelezettsége alól, különben nem látni az alagút végét egy gyenge és ráadásul német királlyal.

A követek összeültek, Filipescu és Take Ionescu, a konzervatív antantpártiak külön. A két csoport végkövetkeztetése az volt, hogy Brătianunak maradnia kell, a szövetségesek eltekintenek a háborúba állás vállalt időpontjától azzal a feltétellel és megelégednek azzal, hogy miután „*területi igényeink teljes mértékben elfogadásra kerülnek, akkor Brătianu becsületszóra vállalja, hogy ha a körülmények lehetővé teszik, akkor elindulunk*”.¹⁰⁶

Mindenki megnyugvással fogadta az alkut, Mária királynő, aki természetesen tudott az ügyről, örömmel vette a hírt, majd mindenki elment vakációra. A német oldal Karlsbadba, a kormányoldal ki-kí a maga birtokára azzal az elégtétellel, hogy *horribile dictu* vállalt szövetségeseink egyetértésével el tudták halasztani a háborúba lépést egy „alkalmasabb időpontra”.

A Perticari misszió

Ferdinand király 1915 novemberében egy III. Vittorio Emanuele királynak címzett levéllel Olaszországba küldi a palotaőrség egyik tisztjét, fia, Carol trónörökös nevelőjét, Jean Perticari¹⁰⁷ tábornokot. A küldetést a király kérésére konspirálják. Környezete (és felesége) számára a tábornok Svájcba, orvosi kivizsgálásra készül. A király Czernin osztrák-magyar nagykövettől menlevelet kér számára a monarchián való átutazáshoz. A küldetésről tud azonban Maria királyné is, aki indulása előtt rábíz egy magánlevelet az olasz királyné¹⁰⁸ számára. Fasciotti olasz nagykövettől kér Perticari olaszországi beutazásához menlevelet.

A napló utólag felfedi a tökéletlen titkolózást idézve férje királynéi kihallgatásának részleteit, amiből kiderül, hogy a király levelét tulajdonképpen Mária királyné fogalmazta. A királynét meg arra kéri, hogy támogassa Vittorio királynál Perticari küldetését.

A küldetés részleteiről a tábornok felesége, a királyné udvarhölgye, Elisabeta hercegnő nevelőnőjének kéziratos naplójából¹⁰⁹ tudunk. Nincs különösebb jelentősége az események későbbi alakulására. Van viszont, megítélésem szerint, két részlete az úti beszámolónak, ami a mi, erdélyi történeinkhez fontos adalék.

A tábornok az Isonzó-arcvonalon, Gorizia/Görz¹¹⁰ táján találja meg az ott szemlélő olasz királyt, akitől bátorítást és biztatást kap a román hadba lépésre a monarchia ellen. Románia nem akar, akárcsak Olaszország Németországnak¹¹¹ hadat üzenni. Ferdinand választ remél az olaszok balkáni követeléseire, szóba kerül Erdély is, amit a királyi levél „*a mi Piemontunknak*” nevez, de semmi konkrétum. Az olasz király szóbeli válaszában *indulásra* biztatja királyi barátját a tavaszra várható orosz ellentámadással egy időben: „*Velünk kell jönnötök. Ha eldöntitek,*

akkor számíthattok a támogatásomra bármi körülmények között, akkor is, ha balul sülné ki.”

A 3. Isonzó-csata után, a 4. közben vagyunk.¹¹² Perticari, Cadorna¹¹³ és Bruzati¹¹⁴ olasz tábornokok társaságában beautózza az olasz arcvonalat. Bemennek egy osztrák-magyar hadifogolytáborba is, ahol Perticari, meglepetésére, románul beszélő foglyokkal is találkozik. Szatmáriak, a 3. Isonzói-csatában elvérzett nagyváradi hadosztály¹¹⁵ katonái. A kéziratos naplóban egy feleségének elmesélt, érdekes beszélgetést olvashatni a román tábornok és a századnyi románul beszélő fogoly között. Perticari rácsodálkozik, hogy az erdélyi románok bevonultak a monarchia hadseregébe. „Felesküdtünk – volt az egyszerű válasz. És ha velünk, a román királyi csapatokkal kerültetek volna szembe, mit csináltatok volna? – kérdez Perticari. Hát, uram, mi arra esküdtünk fel, hogy megvédjük a hazát és a zászlót. Lőttünk volna!”¹¹⁶

Megtudjuk azt is, hogy Perticari beszámolt táborbeli látogatásáról az olasz királynak, dicsérve az erdélyi román katonák lojalitást, de valamelyest rezignáltan teszi hozzá: *„Csakhogy felség, nem örvidenének a mi beavatkozásunknak.”*

Négy napi távollét után a hazatérő Perticarinak magyarázkodni kell, majd a szokásos elmaszatólással a történet a részletekkel együtt felesége naplójába kerül. A király tájékoztatja őt, hogy olaszországi *magánútját* említette miniszterelnökének, de egy szóval sem említette a küldetését. Brătianu – állítólag – meglepetést színlelt, bár utólag kiderült, hogy az egész *konspirációról* sógorától, a királyi pár bizalmasától, Barbu Stirbei hercegtől már értesült.

Jegyzetek

- ¹ 1914. július 21./augusztus 3.
- ² *Opinia*, XI. évf. 1914. július 21/augusztus 3. Idézi *Mircea iosa*: Románia a semlegesség éveiben. In: *România în primul război mondial*. Editura Militară, București. 1979. 41.
- ³ Uo. az 1914. július 22/augusztus 4-i lapszám első oldalán.
- ⁴ *Universul* XXII. évf. 3. különkiadás, 1914. július 21/augusztus 3. Idézi: IOSA uo.
- ⁵ *Mamina*
- ⁶ Julius Freiherr von Waldthausen (Essen, 1858. 06. 30. – Grönland, 1935. 08. 24.) német diplomata, 1912 és 1914 között Németország követe Bukarestben.
- ⁷ DDD IV. kötet, 52.
- ⁸ *Filipescu* 86.
- ⁹ Conrad von Hötendorf és Averescu tábornok 1912. decemberi találkozásán egyeztetett terv négy román hadtest felvonulására a Szeret folyó és a Keleti Kárpátok között. Erről részletebben: I. könyvben (1914 – Sodrásban) 156–161.
- ¹⁰ A Bukarestben 1913. február 5-én, Bukarestben (az V. § kivételével) *megújított*, de a német nyomás dacára (Németország képviselője a császár nevében február 26-án írta alá a *társulási nyilatkozatot*, amelyben feltételként szabja meg a ratifikálást három héten belül) *a parlamentbe be nem terjesztett*, osztrák-magyar–román (új) véd- és dacsövetség 1-ső cikkelye értelmezésében. Az 1883. október 30-án aláírt osztrák-magyar–román szerződés V. §-a 5 évenkénti megújítását írja elő. (St. A., Polit. Arch., Sammlung der geheimen Vertragsurkunden, n. 15, Geheimakten, XIII a, 15 a). Az 1913-ban megújított megállapodás 1920. július 8-ig terjeszti ki az érvényességét, felülvizsgálata *egy évvel korábbi* bejelentési kötelezettséggel. A teljes szöveg: *Kautsky IV.* 130–133. Vö. *Kosztai István*: „A sors kereke a végzetre forog” – I. könyv, 1914. Sodrásban. Csíkszereda, 2014. 45–60.
- ¹¹ Averescu, Alexandru (Babele, Besszarábia, 1859. 03. 09. – Bukarest, 1938. 10. 03.) román tábornok, politikus.
- ¹² DDD IV. 53.
- ¹³ Tschirschky und Bögenderff, Heinrich Leonhard von (Drezda, 1858. július 15. – Bécs, 1916. november 15.) német diplomata, 1906. január 24. és 1907. október 25. között külügyminiszter, 1907 és 1916 között, haláláig a Német Császárság bécsi nagykövete.
- ¹⁴ Czernin von und zu Chudenitz, Ottokar gróf (Dimokur, 1872. 09. 26. – Bécs, 1932. 04. 04.) 1913-tól a monarchia bukaresti követe.
- ¹⁵ Utalás a kétoldalú szerződés 7. cikkelyére.
- ¹⁶ Románia Nemzeti Könyvtárának Kézirattára (...), Fond Brătianu, XVIII. csomó, 83., oldalszámok nélküli füzet.
- ¹⁷ Ahogyan Orbán Balázs tudta: „...a vársétány választja el a belvárostól Brassó harmadik külvárosát Bolgárszeget, melyet az oláhok Skejnek, a szászok Belgerey, Balscherog és Obere vagy Walachische Vorstadtnak neveznek. A Bolgárszeget, amint magyar neve jelöli, bolgárok alapították, 1392 tájt, mikor Bulgáriában nagy éhség uralkodván, igen sokan húzódtak családjaikkal Brassóba, hogy az akkor épülőben levő nagy-templomnál munkát keressenek. Találtak is, mert a barcasági szász községek is akkortájt templomkastélyaik építésével levén elfoglalva, a munkások igen keresve voltak.” *A Székelyföld leírása*. 1868. Első okleveles említése a bolgárok (szlávok) brassói jelenlétének az 1399. évi pápai búcsúengedély.
- ¹⁸ Kirileanu (2013): 267–268. Kirileanu, Gheorghe Teodorescu (Holda-Broșteni, Suceava megye, 1872. 03. 13. – Piatra-Neamț, 1960. 11. 13.) irodalomtudós, folklorista, kiadó. 1906-tól a román királyi udvar román nyelvű levelezésének és irattárának felügyelője, 1909-től a királyi könyvtár igazgatója. A király főtanácsadójában, Barbu Știrbey közvetlen munkatársá.
- ¹⁹ Utalás Vaida-Voevod hűségnyilatkozatára. Kirileanu (2013): Uo.
- ²⁰ Vö. Vaida-Voevod, alias Vajda Sándor felszólalását a nemzetiségi vitát lezáró, 1914. március 20-i Országos ülésen (525.) Képviselőházi napló, 1910. XXIII. kötet. 181–218. Az elhangzott beszéd jelentőségére Berchtold külügyminiszterünk utal a bukaresti követnek egy héttel később címzett levelében. Aussenpolitik VII., 9521. sz.
- ²¹ Vasile Mangra, alias Mangra Vazul (1850–1918) román ortodox érsek, országgyűlési képviselő.

- viselő. Az 1910-i választások alkalmával nemzeti munkapárti programmal a nemzetiségi jelölttel szemben képviselővé választották Püspöki helynökké való megválasztásáig tevékenyen részt vett a nemzetiségi mozgalmakban, amely okból s mivel még tagja volt annak a küldöttségnek, amely a románok memorandumát Bécsbe vitte, 1893-ban fölfüggesztették tanári állásától. Ioşif (Ioan) Goldis (1837–1902) aradi püspök megválasztásakor helyezték vissza. Goldis püspök halála után az egyházmegye zsinatja megválasztotta püspöknek, ámde a Széll-kormány nem ajánlotta ő Felségének megerősítésre. Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Budapest, 1910. 351–352.
- ²² *Marghiloman I.* 1927: 262.
- ²³ Filipescu, Nicolae (1862. 12. 05. – Bucureşti, 1916. 09. 30.) jogász, konzervatív politikus, 1911–1912 között hadügyminiszter.
- ²⁴ Lembergi hadjárat augusztus 18. – szeptember 11.
- ²⁵ Utalás a román csapatok döntő részvételére az 1877. évi orosz–török háború végkifejletében.
- ²⁶ A király naplójában szeptember 4-én (pénteken): „Waldthausen este 10-kor átadja Vilmos császár táviratát, amelyben arra kér, hogy most induljunk el.” Vasárnap délután fél 2-kor Brătianunak is felolvassa a távirat szövegét, aki megjegyzi, hogy: „a közvélemény nem fogadna el egy ilyen döntést.” Pár nap múlva Vilmos császár megismétli kérését.
- ²⁷ *Marghiloman* 1927: 257.
- ²⁸ Brătianu miniszterelnök és Fasciotti báró, Olaszország bukaresti követe, kormánya megbízásából szeptember 10./23-án kölcsönös tájékoztatásra alapozó, összehangolt cselekvést vállaló titoktartásra kötelező megállapodást írt alá. A megállapodásban azt is vállalták, hogy semlegességük feladásának a szándékáról 8 nappal azt megelőzően egymásnak bejelentik. 1915. január 24./február 6-án Bukarestben aláírt védszövetséget is kötöttek egy esetleges osztrák-magyar támadás elhárítására. A szeptemberi megállapodás továbbra is érvényes, a februári az aláírás dátumától *négy hónappig* érvényes. Román Történelmi Főlevéltár, Fond Casa Regală dos. 61/1914. fasc. 1. és 9. Glen E. Torrey: The Romanian-Italian Agreement of 23 September 1914. In: Slavonic and East European Review, 44/103. 1966, 403–420. Vö. Rudeanu 126–134. Elena-Steluţa Dinu: Relațiile româno-ruse în perioada neutralității (21 iulie/3 august 1914 – 14/27 august 1916). In: „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca”, tom LIV, 2015, p. 303–314.
- ²⁹ Emil Costinescu (Iaşi, 1844. március 12. – Bukarest, 1921. június 11.), liberális politikus, képviselő, több román kormány pénzügyminisztere.
- ³⁰ *Burián* 1999: 122.
- ³¹ Vö. Telefon üzenet gróf Berchtold külügyminiszternek (Külügy útján – báró Buriánnak.) 1914. november 1. In: TIÖM II. 465. sz. 253–254. Számjeles távirat. Gróf Czerninnek, Bukarest. 1914. november 26. TIÖM II. 558. sz. 320–323
- ³² Saxe-Coburg-Gotha, Albert Léopold Clément Marie Meinhard (1875. 04. 09. – 1934. 02. 17.) I. Albert néven belga király. Apja Fülöp Flandria hercege, anyja Marie de Hohenzollern-Sigmaringen (1845. november 17. – 1912. november 26.). I. Carol román király húga.
- ³³ Raoul Van Overstraeten: Les carnets de guerre d'Albert Ier. Charles Dessart, Bruxelles. 1953. Későbbi (kritikai és teljesebb) kiadása: Marie-Rose Thielemans (ed.) (1991), Albert Ier: Carnets et Correspondance de Guerre, 1914–1918, Paris and Louvain. Éditions Duculot. 1991.
- ³⁴ *Alexandru Averescu*: Notițe zilnice de război. I. 20. (Ardeleanu és Pandrea által gondozott kiadás)
- ³⁵ Waldburg-Wolfegg gróf, követségi tanácsos.
- ³⁶ A genfi és párizsi jogi tanulmányairól Bukarestbe visszatérő Nicolae Filipescu 1885-ben alapította a lapot, amely rövid időn belül a legolvasottabb (konzervatív) politikai napilap lett.
- ³⁷ *Marghiloman* 1927: 273.
- ³⁸ Nemzeti Történelmi Főlevéltár (A.N.I.C.), mikrofilmtár: „Austria”, 220. tekercs, 1065. és 1045. filmkocka.
- ³⁹ Miháli Tivadar (Mihali Teodor) jogi doktor, ügyvéd, román politikus (Prislop (Kisbuny) község 1855. 03. 15. – Kolozsvár, 1934. 01. 17.) Középiskoláit Nagybányán és a kolozsvári katolikus gimnáziumban, jogi tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte. 1884-ben ügyvédi irodát nyitott Désen. Az ő alapítása 1890-ben a *Someșana* hitelintézetet, amelyet, mint igazgató

- vezetett. Részt vett a „Memorandum” szerkesztésében s tagja volt a küldöttségnek, mely azt Bécsbe vitte. Kétévi államfogházra ítélték, amiből 1 évet Vácon le is ült (1894–1895). A román politikai aktivitás kezdetével, 1905-ben nyerte el a nagyilondai kerület mandátumát, amely 1910-ben is egyhangúlag megválasztotta. Budapesten a nemzetiégi képviselők klubjának elnöke volt. Az egyesülés után *Solnoc* (Szolnok) megye prefektusa lett. Később román parlamenti képviselő és az „egységesítő bizottság” elnöke. Kolozsvár polgármestere 1926-ben, és 1927 és 1931 között. Osváth Kálmán (szerkesztette): *Erdélyi Lexikon*. Nagyvárad, 1928. Vö. *Országgyűlési Almanach*. 1906-1910. (Vásárhelyi Ferenc, szerk.) Magyar Országgyűlés 1910-1915. Budapest 1910. 235–236.
- ⁴⁰ Czernin gróf levelet ír e kérdésben Tisza miniszterelnökönek. „Minden attól függ, vajon az erdélyi románok kielégítetten nyilatkoznának-e, és erre nézve a valódi mérce, hogy Maniu úr egyetért-e, azt tanácsolja tehát, hogy előbb vele jussunk egyetértésre.” Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/56–57
- ⁴¹ Vasile Hossu (Marosvásárhely, 1866. január 30. – Budapest, 1916. január 13.)
- ⁴² Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/73
- ⁴³ Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/75
- ⁴⁴ Itt: kormány
- ⁴⁵ A király egészségi állapota és hezitálásai a diplomataklubban általános beszédtema, s erről három nappal később Ypersele de Strihou belga követ is beszámol külügyminiszterének. Nemzeti Történelmi Főlevéltár (A.N.I.C.), mikrofilmtár: „Austria”, 11. tekercs, 204.
- ⁴⁶ *Politovszky István*: A Pflanzler hadcsoport hadműveletei 1914. október végéig. HL Tgy 322.19-20.
- ⁴⁷ Nemzeti Történelmi Főlevéltár (A.N.I.C.), mikrofilmtár: „Austria”, 220. tekercs, 253–254. filmkockák.
- ⁴⁸ *Marghiloman* 1927: 268.
- ⁴⁹ *Duca* I. 79-80.
- ⁵⁰ *Conrad AMDZ* IV. 769.
- ⁵¹ *Petre Nemoianu*: 5–6. A mozgósításra bevonult, mintegy 72 000 erdélyi katona 52,27 százaléka volt román, 27,75 százaléka magyar, 9,44 százaléka német és 10,52 százaléka zsidó, rutén. szlovák, cigány és egyéb nemzetiségű. Idézi *Liviu Maior*: Româniile ardeleni de la loialitatea dinastică la loialitatea națională. Revista de istorie militară. 2008. 20.
- ⁵² *Diplomáciai ügyiratok* 1916: 77.
- ⁵³ Vö. *Iana Balan*: Rusia și neutralitatea României. Convenția din 1914. In. România și statele vecine la începutul primului război mondial. Viziuni, percepții, interpretări. (Szerkesztette Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Stefan Ceaușu). Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016. 135-157. Vö. Sz. D. Szazonov: Végtelen évek. Genius kiadás. Budapest, é. n. 372.
- ⁵⁴ *Guzun* 65-66.
- ⁵⁵ A részletekről: ANIC (Román Központi Történelmi Levéltár), Fond Diamandi, 104. sz. csomó, 24-35., 122. sz. csomó, 122.
- ⁵⁶ 25. Convention russo-roumaine de 1914. (N° 72-73 [7].. Note adressée au ministre de Roumanie en Russie (Tsarskoe Selo, 18 septembre/ 1er octobre 1914). In. *Emile Laloy*: Les documents secrets publiés par les bolcheviks. Editions Bossard, Paris, 1919. 106-107. Vö. *Constantin Diamandi*: Ma mission en Russie 1914-1918. I. La tragédie d’une conscience royale. In: *Revue des deux mondes*. Février 1929. (Deux-ième quinzaine) 804-808.
- ⁵⁷ *Diamandi*: 812.
- ⁵⁸ *lordache*: Revista de istorie. 29/1. 1976, 49–62.: *Marghiloman* 1927: 284
- ⁵⁹ Stanislas Poklewski-Koziell (1865–1937) orosz diplomata, a cár követe a román udvarban 1913. és 1916. között. Amburger 460.
- ⁶⁰ DDSR VI., I. 366. sz. dok., 376-377. Idézi *lordache* 129.
- ⁶¹ *Kirițescu* 1925: 161–162.
- ⁶² december 3-án.
- ⁶³ Berzeviczy Albert (Berzevice, 1853. 06. 07. – Budapest, 1936. 03. 22.) konzervatív kultúrpolitikus, miniszter az első Tisza-kormányban, esztéta és történétíró, az MTA elnöke 1905-től élete végéig. Magyar életrajzi lexikon I. 199–200. o.
- ⁶⁴ Szazonov orosz külügyminiszter három, egymást kiegészítő táviratban (szeptember 3., 4. és 9-én) utasítja a Poklewsky-Koziell bukaresti követet, hogy magyarázza meg a román kormány-

- nak, hogy az orosz haderő útban van Bukovina felé, Románia megindulhat a tartomány déli része és Erdély elfoglalására. Oroszország elismeri Románia annexióis igényeit Erdélyben, de csak azzal a feltétellel, hogy ehhez „*nincs szüksége a szövetséges haderő segítségére*”. DDSR 176-177. Ghermani pétervári román követségi titkár, akinek az orosz külügyből Schilling báró élében elmondja Szazonov táviratainak lényegét, megírja Emil Porumbaru román külügyérnek, hogy „*Most vagy soha, csak tőlünk függ élni a lehetőséggel...*” Idézi: Iordache 123.
- ⁶⁵ 1914. október 10. A katolikus hitre tárt Cantacuzino herceg, az 18-i vasárnapi mise után Netzhemmer bukaresti érseknél tiszttelegve tudni véli, hogy a királyt Brătianu miniszterelnök vitte a sírba azzal, hogy aláírásra bemutatta neki a román-orosz megállapodás emlékeztetőjét. A király másodnapra ígérte a választ. „*Válasza a halál volt. Cantacuzino így értelmezi a történetet.*” Netzhemmer I. 543.
- ⁶⁶ Rudeanu, Vasile (Bukarest, 1871. 01. 27. – 1965. 11. 05.) tábornok (1917-től), diplomata, ez időben a román hadügyminisztériumban a hadianyag és hadfelszerelésért felelős főigazgató ezredesi rangban.
- ⁶⁷ Antonio Salandra (1853–1931) olasz politikus, 1914. március 21-től 1916. június 18-ig olasz külügyminiszter.
- ⁶⁸ Bibescu, George Valentin herceg (1880 – 1941) nagyiparos, a román repülőipar egyik szervezője, a léghajózási nemzetközi társaság leendő elnöke. A herceget elkísérté legendás szépségű felesége, Martha Bibescu.
- ⁶⁹ Filipescu, Grigore (1886–1938) Nicolae Filipescu konzervatív politikus fia.
- ⁷⁰ III. Vitorio Emanuele (1869–1947.) 1900. július 29-től 1946-os lemondásáig Olaszország királya.
- ⁷¹ Sidney, Baron Sonnino (1847–1922) 1906-ben és 1909–10. 1914 novemberétől külügyminiszter Antonio Salandra kormányában.
- ⁷² Alfredo Dallolio (Bologna, 1853. 07. 21. – Roma, 1952. 09. 20.) tüzér altábornagy, a hadiipar főfelügyelője, politikus, a háború ideje alatt hadügyminiszter.
- ⁷³ A fegyvertelenség dolgát Dallolio támogatásával a livornoi (50 millió 6,5 mm-es golyó), illetve a torinói lőszergyár (100 000 ágyúgolyó) vette át.
- ⁷⁴ 1915. január 15/28-án fogadta el a román kormány a megállapodás szövegét.
- ⁷⁵ The Entente cannot have been idle with respect to Rumania at this period, for on or about 28th Jan., 1915, the British Government advanced Rumania £5,000,000 on account of exchange difficulties with the countries able to supply war materials, so as to put Rumania in a position to face eventualities. [Times, 28th Jan., 1915]. Magnus 88. Az antant nem lehet közbömbös ebben az időszakban Romániával szemben, ezért 1915. január 28-án a brit kormány 5 millió fontot kölcsönöz Romániának, hogy szükséghelyzetben beszerezhesse hadianyag szükségletét.
- ⁷⁶ Joseph Joffre (1852–1931) francia tábornok, a verduni kudarcig a francia hadak főparancsnoka.
- ⁷⁷ Bernard von Bülow (Klein Flottbek, ma Hamburg negyede, 1849. 05. 03. – Róma, 1929) német politikus, 1897-től külügyminiszter, 1900. október 17-től 1909. július 10-ig német birodalmi kancellár, 1914 decemberétől római követ. BArch Bild 146-2009-0046
- ⁷⁸ Gabriele D'Annunzio, Montenevoso herceg, (1863 – 1938). Olasz költő, politikus, az olasz dekadentizmus legfőbb képviselője. Hazatérése után lelkesítő beszédeket tartott a háborúba lépésért az antant oldalán. Az első világháborúban pilótaként harcolt.
- ⁷⁹ DDI V. 3. köt. 539 sz./ 410. Boudas 78.
- ⁸⁰ Morțun, Vasile G. (Roman, 1860. 11. 30. – Broșteni, Neamț megye, 1919. 07. 30.) publicista, politikus, az első szocialista képviselő a román királyi parlamentben (1888.). Egy évvel később áttűnt a liberálisokhoz. Brătianu kormányában belügyminiszter (1914. 11. 04. – 1916. 12. 10.).
- ⁸¹ Karl Freiherr von Macchio (Nagyszeben, 1859. 02. 23. – Bécs, 1945. 04. 01.) osztrák-magyar diplomata. A háborút megelőzően többek között bukaresti követségünkön is teljesített szolgálatot. 1914. augusztus 24-től a monarchia külügyminisztériumában az első fősztályt vezeti.
- ⁸² TIÖM II. 341. sz./190.
- ⁸³ Marghiloman 1927: 470.
- ⁸⁴ Burián: (június 4.) „más volt Olaszország helyzete, és más Romániáé. Olaszország már rég

odaigérkezett az antantnak, hadba kellett szállnia ellenünk, gorlicei győzelmünk tehát jeladás volt neki, hogy támadjon, mielőtt az oroszzt végképp meggyőzzük, és seregünk nagyobb részét ellene irányítjuk.” *Burián* 1999: 85.

⁸⁵ Június 29-én az egészet visszamondja, nem lenne tisztességes a kormánnyal szemben.

⁸⁶ *Marghiloman* 1927 479–480.

⁸⁷ Verzea Victor (Szelistye, Săliște, város Szeben megyében 1865. 12. 05. – ?) a bukaresti tisztiskolában tanult, 1886. 07. 01-jén avatták hadnaggyá, 1894. 01. 01-jén százados, 1914. 05. 10. ezredes, a felálló liberális kormány kinevezi *hírszolgálat* főnökévé, ami a posta és távírda főigazgatójává való kinevezését is jelentette. Ő volt a „szolgálato” Erdély szakértő a háború első éveiben. Jelentéseinek forrása: ANIC (Nemzeti Történelmi Főlevéltár) Fond general Dumitru Ilescu, dosar 27/ f. 1-17. és 28/ f. 1-3. Vö. Koszta István (2010): *Nem (csak) Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról* 244-248.

⁸⁸ On the 18th March the King absolutely refused to allow munitions of war to pass to Turkey, and Czernin despaired of success. This dispatch [No. 27] leaves the reader in some doubt as to the precise nature of „our wishes” that had been frustrated. On the 30th March Rumania refused permission to German troops to pass through her territory. [Times, 30th March, 1915]. Magnus 88-89. The Rumanian Army was all but mobilized [Times, 17th June, 1915]; the vital question to the Central Powers was the road to Turkey: the road through Serbia was still unassailable. Magnus 91.

⁸⁹ Tisza június közepén járt Berlinben és Bethmann-Hollweg kancellárral tárgyalt főleg román kérdésekről. Berzeviczy 87.

⁹⁰ Friedrich Funder (1872 – 1959) osztrák katolikus publicista, szerkesztő. A bécsi Reichspost napilap szerkesztője (1894–1938).

⁹¹ Hosszú Vazul g. kath. püspöknek. 1915. június 12. TIÖM 3. 1153. sz. 367.

⁹² Tisza Berlinben

⁹³ *Karl Freiherr von Werkmann*: Deutschland als Verbündeter. Kaiser Karls Kampf um den Frieden. Berlin, 1931. 27–28.

⁹⁴ 1915. január 13 óta.

⁹⁵ TIÖM III. 1118./331. Br. Buriánnak. 1915. május 31.

⁹⁶ *Berzeviczy* 2014: 87–88.

⁹⁷ Vö. *Sonevitsky, Leonid C.*: Bukovina int he diplomatic negotiations of 1914. In: *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., INC.* Vol. VII. 1959, No. 1, 2 (23–24) 1586–1630.

⁹⁸ Carol király halála előtt pár nappal hölgyeinek (Erzsébet királyné és udvarhölgye Sabina Cantacuzino) bevallja, hogy „Egyetlen dolgot szeretnék megérni még: annak a három megyének a visszaszerzését, amelyet az ország uralkodásom alatt veszített el.” A királyi sóhaj Besszarábia három, Duna-delta melléki járására: Kahul, Bolgrad és Ismail, amelyeket a berlini kongresszuson Oroszország elcsatolt, a Török Portától elvett Dobrudzsa „ellenében”. Sabina Cantacuzino: *Din viața familiei Brătianu 1914-1919. Humanitas București*, 2014

⁹⁹ Műfordító, neve több tankönyv, illetve irodalmi fordítások (Shakespeare és Tolsztoj) címlapján szerepel. Az *erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*. (1919–1924.) IV. közlemény. 348.

¹⁰⁰ MREZSLT 45. Burián István iratai. A *Dimineața* c. napilap antant érdekeltségű lap volt, akárcsak a közleményt német diverziónak minősítő *Adevărul*. Érdekes módon a tallózott szövegek többsége a német és osztrák-magyar finanszírozással megjelenő *Ziua*, *Inainte*, *Minerva*, *Dreptatea* és *Moldova* lapokból került be a sajtószemlébe. Az egyetlen kormány közeli lap, a *Viitorul* harctéri híreket közöl, közöttük az aradi *Românu*lból átvett, Lemberg visszavételéről szóló hírt.

¹⁰¹ *Marghiloman* 1927 486.

¹⁰² *Uo.* 488.

¹⁰³ *Duca* 1993 234–235.

¹⁰⁴ 1915. augusztus 5.

¹⁰⁵ *Times*, 13th July, 1915.

¹⁰⁶ *Duca* 30.

¹⁰⁷ Jean Perticari (1951. 05. 30. – 1919. 11. 27.) tüzértiszt, dandártábornok. I. Carol román király szárnysegédje, 1911-ben bízta meg Ferdinand trónörökös elsőszülött fia katonai nevelésének felügyeletével. Románia hadba lépése után összekötő tiszt az olasz nagyvezérkarnál.

- ¹⁰⁸ Elena del Montenegro (Jelena Petrović-Njegoš) (1873–1952), a házasság után: Elena di Savoia. Nicola I del Montenegro király és Milena Vukotić lánya Vittorio Emanuele III felesége, Umberto II olasz király édesanyja.
- ¹⁰⁹ Elena Perticari Davila (1865–1951). Arhiva Perticari-Davila, I. C, mss. 2. Elena Perticari Davila: Insemnări zilnice, 1914-1916. Idézi, *Ion Bulei: În vechiul regat*. (Az Ókirályságban) Tritonic Kiadó, 2013. 148.
- ¹¹⁰ Olasz határváros az olasz-szlovén határon.
- ¹¹¹ Németország hadat üzent Olaszországnak 1916. augusztus 28-án.
- ¹¹² 1915. november 10. – december 14.
- ¹¹³ Luigi Cadorna (Pallanza, 4 settembre 1850 – Bordighera, 21 dicembre 1928) è stato un generale e politico italiano. Alberto Pollio tábornok, az olasz hadsereg vezérkari főnökének 1914. július 1-jén bekövetkezett, hirtelen halála után, július 27-én a király őt nevezi ki vezérkari főnöknek.
- ¹¹⁴ Ugo Brusati (Monza, 25 giugno 1847 – Roma, 4 novembre 1936) è stato un generale italiano. III. Vittorio Emanuele olasz király első főhadsegédje 1917. október 23-ig.
- ¹¹⁵ *Julier* 151.
- ¹¹⁶ *Napló*, 138. lap

10. Erdély határbiztosítása és védelme

Katonailag védtelen keleti-délkeleti határaink és a határon belüli Erdély biztosítására *ad hoc* összehozott *Armee Sibenburgen*, azaz az erdélyi had *kikölcsonnésevel* a bukovinai és kelet-galíciai hadműveleteink támogatására, a monarchia (a Magyar Királyság) határai a keleti végeken, lényegében *katonai védelem* nélkül maradtak.

Az előző mondatban a *katonai* a kulcsszó, s ami alig értelmezhető időbeli előzményei ismerete nélkül. Kezdjük mindjárt a végén.

Van Erdély történetében egy momentum, aminek az emlékezetére évente visszatérünk: az ún. *madéfalvi veszedelem* (alkalmasint: *székelymészárlás, székelygyilkolás*), amit a köz a csíki (és háromszéki?) székelyek vitéz cselekedetei közé sorol, mert a *legenda* szerint *mertek* szembeszegülni a birodalmi akaratnak (1763. október 8-i rendelet), amely *erdélyi* határai biztosítására megszervezte annak a katonai őrizetét. A minta a horvát és a szlavón, azt követően a Tisza-Marosi határőrvidék (1700, rögtön a karlócai béke után). Utóbbi fél század után feloszlatták, 1791-ben pedig besorolták Bács-Bodrog megyébe. No, közel száztíz éves *győtrelem* után Ferenc József császár és királyunk okafogyottnak ítélve a határőrizet biztosítását, legfelsőbb elhatározással 1872-ben feloszlatta a katonai határőrvidéket.¹

A Magyar Királyságnak a monarchia határaival egybeeső határain sem volt szükség a határőrizet militarizálására. A geopolitikai környezet, ahogy ma fogalmazni szoktunk; akkor Magyarország (és a monarchia) határain nem volt olyan külső kényszerítő erő, amely a határőrizetben a katonai jelenlétet indokolta volna. Ezzel szemben két szomszédunk, a Szerb Királyság és a Román Királyság a határőrizetét militáns módon szervezte meg.

Romániában 1904-ben a *hadügyminisztérium* közvetlen alárendeltségében működő határőrséget hoztak létre. A román határőr testület a gyalogság kiegészítő részét képezte. Feladata: őrködi az ország határán; támogatja a vám és egyedárusági törvények végrehajtását; ellenőrzi a határátlépőket. Őrő, felügyelő hatásköre kiterjedt a határ mentének 10 kilométernyi szakaszán. A határőrség azonban csak a zöld határt őrizte, a legfogalmasabb határátkelőhelyeken *határrendőrség* működött, a kevésbé fontos helyeken a vámőrség végezte az útlevelek kezelését.

A szervezetnek négy zászlóalj-parancsnoksága működött. Az I. zászlóalj Verciorovától Cernovodáig 3 századdal a Duna-mentét őrizte, a II. zászlóalj a ten-

gerpartot 1 századdal Konstancban, a III. zászlóalj az orosz határt Galați és Lipkopi között 2 századdal, a IV. zászlóalj pedig 4 századdal a magyar határt. 1906-ban 12-re emelték a határőr századok számát.

Románia Magyarországgal közös határán négy határátkelő helyen működött határrendőrség: Palancán (Gyimes), Predeálon (Predeál-telep), Câineniben (Vöröstorony) és Verciorován (Orsova). A monarchiával közös, bukovinai határszakaszán Burdujeniben² és Mihailenben.³

*

Az új helyzetben a monarchia (n. b. Magyarországon) kívüli területeinek határőrizetét alapvetően a *csendőrség* látta el. „A határ biztosítása béke idejében mind Ausztriában, mind az annektált tartományokban, a csendőrség vállain nyugszik, melyet fontosabb szolgálatban, Ausztriában a Császári és Királyi Pénzügyőrség és a fontosabb belépő állomásoknál az állami rendőrség kikülönített tagjai, Boszniában és Hercegovinában pedig a pénzügyőrség és az erdészet személyzete támogatnak.”⁴

A szerb–magyar és a román–magyar határokon a Magyar Királyi Pénzügyőrség határ menti csapatai (szakaszai) látták el a határok őrizetét. „A m. kir. pénzügyőrség feladata a fogyasztási adók, vám- és egyedáruságok közül a csempészet, valamint a pénzügyi törvények és szabályok áthágásának megakadályozása. A jövedéki kihágási esetek felderítése. A pénzügyi közegeket eljárásukban támogatják, a törvény által meghatározott esetben a közbiztonság megőrzésében a hatóságoknak segélyt nyújtanak.”⁵ E munkáját lényegében – a katonai határőrizet életbe lépéséig – a kiegyezéstől az I. világháború kezdetéig végezte.

A határszéli csendőrség a feladatát kezdetben a román–magyar határ őrizete képezte, mely később kiterjedt a szerb–magyar határra is. Felállításának kiváltó okát részben a román–magyar határ rendezése, részben pedig magyarországi mezőgazdasági termelési feltételek óvása képezte. Több éves eredménytelen tárgyalások, majd kompromisszumos megállapodások és az azokat követő ugyancsak több éves határkijelölő munka nyomán a Magyar Királyság és a Román Királyság 1888-ban törvénybe iktatta közös határát. Az új határon már jelentős mennyiségű – elsősorban a határvonal elhelyezkedésének jelölését szolgáló – műtárgy volt, melynek gondozását el kellett látni. A határvonal pontosításával pedig nem minden esetben estek a birtokok annak az országnak a területére, ahol a tulajdonos lakott, amely a kishatárforgalom gyarapodásához vezetett.

A szervezet 1903-ban elrendelt⁶ fejlesztése során Nagyszeben székhellyel létrehozott egyik új csendőrkerület *alapvető feladati* közé sorolták működési területén a zöldhatár őrizetét. Tulajdonképpen a korábbi, kolozsvári kerületet osztották ketté oly módon, hogy az erdélyi belterület továbbra is a kolozsvári

csendőrkerület kompetenciájában maradt, az államhatár melléki peremterületekre kiterjedően pedig új csendőrkerületet állítottak fel. Az új csendőrkerületnek is kötelessége maradt működési területén a csendőrség egészére kiterjedő közbiztonsági feladatok ellátása, azonban *szolgálati teendőinek lényegét a határőrizet* alkotta. Az új csendőrkerület őrsének egy része nem érintkezett az államhatárral. Ezen szervezeti egységeket szükség esetén vonták be a határőrizeti teendők ellátásába. A határszéli csendőrőrsöknek azonban már az egyik alapfeladatát alkotta a határ őrzése, bár működési területükön az egyéb közbiztonsági teendőket is el kellett látniuk.

Az Erdély romániai határszakaszán 21 csendőrőrsöt 107-re, a kezdeti állapothoz képest 117 főre felduzzasztott határszéli csendőri személyi állományt 728 főre emelték.

A *Nagy Háború* (szükségszerűen) ismét újrairta a határőrző szolgálatot a keleti végen.

Bizonytalanság és félelmek

Tragikus kudarccal és tartalékainkat meghaladó áldozattal végződő háborúba menésünk első lendülete és a határaink veszélyeztetett helyzetéből fakadó bizonytalanság soron kívüli intézkedéseket sürgetett a keleti végeken leginkább. A bizonytalanságot tetézte a formálisan szövetséges szomszédjaink – Román Királyság és Olaszország – kifordulása és kiismerhetetlen majdani magatartása.

Az egyértelmű volt 1914 karácsonyára, hogy támadónak tervezett háborúnk (élet-halál) ettől kezdve már védelmi háború, és nem lesz másként. Itthon, s az itthon esetünkben Erdély. A ma is nehezen értelmezhető a médiában *ősi*nek nevezett ellenség közvetlen közelsége többszörözte a félelmekre áthangoló aggodalmainkat.

A Hadtörténeti Levéltár tanulmánygyűjteményében találtam (másolatban) „Az 1916-iki román et betöréssel kapcsolatos események és intézkedések”⁷ címmel egy 116 oldalas, összegező dolgozatot. Szerzője, sajnos, kifürkészhetetlen, bekerülése is bizonytalan.

Bevezető szöveggel *két részre és függelékre*⁸ tagolt, féloldalas gépelt dokumentum, utólag, kézzel beírt hivatkozásokkal. Utolsó, a zsákmány elosztásának tárgyalásairól tájékoztató mondatai szerint 1916. november 4. után, a Román Királyság megszállása ideje alatt készülhetett.⁹ A fogalmazvány kelte természetes meghatározta a hangvételét.

Szó szerint idézem a szöveg Bevezetőjét és *I. részét*, utóbbit nem feltétlenül a bekezdések sorrendjében, hogy világosan követhető legyen olvasóm számára,

hogy *élesben* milyen érvei és célja voltak a korbeli rendelkezéseknek, és történéseknek persze. A *Bevezető*höz nincs kommentem, ahogyan ma az a Facebookon okoskodó gyakorlat, az *I. rész* szövegéhez viszont igen, ahol arra adatolni tudok. Az eredeti szövegben lévő rövidítéseket első előfordulásuk után, zárójelben, a helyükön oldom fel, hogy a szöveg folyamatosan olvasható legyen.

*

„BEVEZETÉS.

Románia állásfoglalása.

Románia aspirációja Erdélyre majdnem egyidős a Balkán-állammal. Eleinte, mint körvonalazatlan ábránd jelentkezett, majd céltudatos intézményekben fejlődött, végül a történeti jogot is segítségül hívta – természetesen a történelem meghamisításával.

E jogot népiskolákban, egyetemeken tanították, utcán, sajtóban megvitatták, bankgyűléseken, hivatalokban, külföldön agitáltak mellette, a legmagasabb kormánykörökből irányították, sikerült is Románia közvéleményét vele úgy átíratni, hogy mint szent kötelesség, elvülhetetlen hagyomány szállt nemzedékről nemzedékre az »elnyomott erdélyi testvérek« felszabadítása.

Románia ez aspirációval két irányban is használt magának.

Azok az államok, akikről a laikusok előtt is bizonyosnak látszott, hogy érdekellentétek, jobban mondvá expanziós politikájuk miatt előbb-utóbb háborúba keverednek velünk, a nehéz órák eljövetelén, mint természetes szövetségesre számítottak Romániára, kit a kellő alkalom biztosan az ő táborukba fog csábítani. Szentpétervárról, Londonból rubelek és sterlingek gurultak, hogy a talaj ne csak Romániában, de Erdélyben is kellőleg meg legyen munkálva. És mint már a békében is látszott, e törekvésük a román háborúval teljes sikert ért el – ha a kaland nem egészen az szájuk íze szerint ütött is ki. A Romániára fordított antant-tőke meghozta a megérdemelt politikai kamatokat: katonai segítség alakjában a szorongatott antantnak, és súlyos leveretést valóságában Románia számára.

Másoldalról mi is *kénytelenek voltunk* [az én kiemelésem – K. I.] kedvezni Romániának.

Hosszú időn keresztül Romániával szemben nem volt más politikai jelszavunk, mint saját országunkban semmi olyat el nem követni, ami Románia érzékenységet sérthetné. Egykedvűen néztük el, hogy kulturális cégér alatt a legveszedelmesebben izgassanak a magyar állameszme ellen s az irredenta szemérmetlen nyíltsággal szervezkedjék. Így lett az erdélyi románság sorsa a magyar, helye-seben a monarchiai politika neばántsvirágává s a hazaárulásnak sokszor hivatalos kezekkel gondozott melegágyává. Az illetékes köröknek az volt a meggyőződésük, hogy Romániát s az erdélyi oláhság államhűségét azzal biztosíthatjuk ma-

gunknak legjobban, ha az erdélyi románokat az anyagi és kulturális fejlődés magasabb fokára emeljük, mint amelyet Románia a saját polgárainak tud nyújtani. Az anyagi érdekek nagy erőt képviselnek a nemzetük sorsának irányításában, de hibát követ el, ki a fajok harcában csak e motívumot látja. Vannak természetes ideálok, megérthetők, melyek az egy nyelvűeket egy államalakulás felé ösztönzik. Ennek ellenében legyöngül mindenféle kedvezmény, amit idegen fajú állam a maga polgárainak nyújtani tud. Dédelgetések fejében politikai hiba a hálára hivatkozni. A hála különben sem tömegézés.

Egy másik nagy tévedésünk volt, hogy a saját szempontjainkon keresztül néztük Románia szempontjait. Érdekeit a mi érdekeink világításában láttuk.

Szubjektív nézőpontunkon keresztül Románia egy magára hagyott kis latin sziget, mit az Adria felé törekvő nagy szláv áramlat hajjai mosnak, s elnyeléssel fenyegetnek.

Romániának azonban sose volt messze néző politikája. Még eddig mindig ad hoc, alkalmi politikát űzött. Erre mutatott példát a Balkán háború idején is, amikor Bulgáriától Dobrudzsát elragadta.

Tévedésben ringatott bennünket a besszarábiai kérdés is. Mi arról voltunk meggyőződve, hogy Romániának jobban fáj a már egykor testéhez tartozó rész elvesztése s inkább törekszik ennek visszahódítására, mint egy idegen terület: Erdély elfoglalására.

De Romániában soha sem Besszarábia tűnt fel az ábrándok Eldorádójának, hanem Erdély, s ebben valljuk meg, kitűnő gyakorlati érzéket tanúsított.

Románia földrajzilag első sorban agrárállam, kitűnő termőföldei vannak, újabb agrárterületre nem volt égetően szüksége.

Besszarábiával egy teljesen elhanyagolt, kulturálatlan területet kapott volna, nyomorúságos fal-vakkal, szegény lakossággal, járhatatlan utakkal, kevés vasútvonallal. Ez elmaradt állapotok miatt Besszarábiára hosszú időn keresztül ráfizetett volna.

Ezzel szemben mit kaphatott volna Erdéllyel?

Egy természeti szépségekkel megáldott országot, értékesíthető rengeteg erdővel, gazdag bá-nyákkal, kies fürdőhelyekkel, előkelő nagy városokkal, kitűnő utakkal, dús vasúthálózattal, jómódú lakossággal – a magáénál jobb berendezkedési és magasabb kultúrájú állapotokkal.

Egy percig sem lehetett kétség afelől, hogy Erdély meghódítása végett, alkalmadtán ránk fog támadni.

De hogyan is tarthatott volna velünk s a velünk szövetségben álló legősbibb, a Balkán háború óta engesztelhetetlen ellenségével: Bulgáriával, aki bizonyára visszakövetelte volna tőle az oly nagy pózokkal imént elrabolt Dobrudzsát?

A háború kilátásai nem voltak csekély befolyással Románia állásfoglalására, még ha valamikor szándéka lett volna is velünk egy csatavonalban küzdeni. A hatalmas Oroszország, a legyőzhetetlen Anglia, a rokonnak tartott, dicső Franciaország, a legközelebbi romai testvér /?/ Olaszország, a maguk kimeríthetetlen ember kincsével, ázsiai és afrikai hordákkal, Amerika rengeteg méretű ipara által segítve román gondolkodás szerint, hogy le lennének legyőzhetőek? Mellénk állva, Románia kitette volna magát annak, hogy a győzők, kiknek eddig is teljes rokonszenvét bírta, csalódásukban kegyetlen bosszút fognak állni rajta.

Románia bizonyára már hamarabb is, ránk nézve a legrosszabb időpontban, 1914 őszén is be-avatkozott volna ellenünk a háborúba, ha az antant-hatalmak nem lettek volna vele szemben olyan fennhéjázóak. Még ekkor nem érkezett el szüksége annak, hogy Románia elhatározásáért engedmények fejében is kunyoráljanak. De maga Románia sem volt kellőképp felkészülve.

1916 őszén mások voltak az állapotok.

Bruszilov offenzívája¹⁰ Volhíniában nagy sikereket ért el s rövid nyugvó ponthoz jutott. Nyugaton monstruózan előkészített s döntőnek ígérkező angol-francia támadás indult meg. Olaszország csak az imént ragadta el Görzöt s a továbbiakra nagyban készülődött. Románia is közel volt az előkészületek teljes befejezéséhez. Sőt a legnyomósabb indok is jelentkezett már: az antant-hatalmak napról-napra jobban érezték, hogy Szerbia tönkre tétele után újabb áldozat erejére van szükség. Anglia és Franciaország sem fukarkodtak már az ígéretekkel s Romániát abban a boldog illúzióban ringatták, hogy közbelépésével ő fogja a háborút eldönteni s a halálra gyöngült központi hatalmaknak a kegyelemdőfést megadni.

Ennyi kedvező körülmény mellett kevesebb fantáziájú nemzet is elszédült volna.

S a román hadüzenet oláh alattomosággal leplezve, 1916. augusztus 27-én megtörtént.

A megsértett Világrendnek szüksége volt rá, hogy Románia máglyára vettessék.”

*

„I. rész.

Javaslatok és intézkedések a román hadüzenet előtt 1914., 1915., 1916-ban.

Az erdélyiek aggodalma

Erdély szétszórót helyeiről egyes magyar és szász közösségek sürgős kérésekkel keresik föl a honvédelmi minisztert, fegyverek kiutalását kérvén, hogy az esetleges oláh atrocitásokkal szemben magukat védelmezhessek. Kalandos vállalkozások mellett komoly tervek merülnek fel szabad csapatok felállítására.

Pflanzer lovassági tábornok, frontunk legdélebbi szárnyának parancsnoka székely és szász önkéntes zászlóalj felállítását ajánlja az AOK-nak, főként helyi szolgálatra, de abból a célból is, hogy ha Románia orosz csapatokat fog határain átengedni, az első meglepetés óráiban a legfontosabb (Tölgyesi-, Békási-, Gyimesi-) szorosokat biztosíthassák s más felől az oláh zavargások ellen a lakosságot is megvédhessék.

Az eszmét az AOK (Armeeoberkommando – hadsereg-főparancsnokság) is magáévá tette azzal a változtatással, hogy az önkéntes zászlóalj csakis népfelkelésre kötelezettekől volnának alakítandók.

A HM (honvédelmi miniszter) nem tartja szükségesnek, sem ajánlatosnak önkéntes alakulások felállítását (18220/el. 4-1914), mert az emberanyag ügyis törvényszerűen a hadsereg rendelkezésére áll. Ilyen értelemben értesítették Ő Felsége katonai irodája, az AOK és Pflanzer lovassági tábornok.

Sőt a belügyminisztérium a csendőrség megerősítését és a határszolgálat fokozottabb ellátására Erdélybe huszárok vezénylését kéri, ezenkívül a központi fekvésű városokban fegyverraktárak felállítását látná jónak, hogy azokból román támadás, vagy belső oláh felkelések esetén a katonai segítség megérkezéséig a magyar és szász lakosság felfegyvereztessék.

Ezen eszme fegyver hiány miatt az AOK szerint ki nem vihető.

Az erdélyi magyar és szász lakosság aggodalma Románia beavatkozása felől már 1914. augusztusában sem volt légből kapott.

Gyanús események Románia határán

A háromszéki főispán és a VII. sz. (brassói) csendőrkerületi parancsnokság jelentése szerint (12625/el. 1 – 1914. július 29.) az erdélyi határt, román területen tábornokok vezetése alatt orosz és román tisztekből álló katonatiszti bizottságok járták be még 1914 júliusában. Románia határőrségét szaporította, katonai csapatokkal megerősítette és közelebb tolta a határhoz. Tábortelefonnal ellátott, nagyszámú és sűrű őrzőjáratokat rendezett be. Az 1. és 2. román hadtestet mozgósította. Az egész román hadsereg augusztus 10-én 32 napig tartó nagy gyakorlatra indult, melyet Gyimes irányában tartottak meg.

Mindezen hírekről a HM (honvédelmi minisztérium) értesítette a HÜM-öt (Hadügyminisztérium) is.

E hírek komolyságát a külügyminisztérium hasonló értelmű értesülései (16401/el. 1-1914. okt. 12.) mellett mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Őfelsége az AOK-nak elrendelte, hogy Romániának Erdélybe való bevonulása – bármily címen történjék is az –, ellenségeskedések megkezdésének tekintendő.

Katonai, körökben mindig éber *számítottak* Románia ellenünk való beavatkozására.”

*

A „magunk igazolása” ez az esemény *után* megfogalmazott mondat.

Alternatívaként csakugyan készült „RO” esetre is egy elemzés a hadsereg-főparancsnokság vezérkarának hadműveleti műhelyében, minden szomszédunk esetére nemkülönben. Élesben viszont rögtönözni kellett, amikor már az első lendületben szétestek a számításaink. Romániával kapcsolatban egyértelműen készületlenek voltunk. Augusztus 26-ára keltezett, unokahúgának, Zeyk Margitnak az erdélyi Mezőség szélén, Kolozsvártól 20 km-re, délkeletre fekvő Ajtonba (Ajtony, rom. Aiton, ném. Eiten), hogy „ma kaptuk az oroszok fölött aratott első nagy győzelmünk hírét. A legjobb reménnyel nézek a jövőbe, mert ha kevesebben vagyunk is, csapataink kvalitása határozottan messze felülmúlja az övékét.” Így gondolta minden hadfi, amikor bevonult. Sajnos élesben nem jött be, az erdélyi seregeink augusztus 25–26-án – ahogyan olvasóm követhette könyv kezdő fejezeteiben – majdhogynem teljesen kivéreztek a *jó hírű* első verekedésben Monaszterzyszkánál és Lemberg alatt.

Másfél hónappal később, amikor *dicsőséges visszavonulásunk* után sikerült drámai körülmények között ugyanezeknek a csapatoknak Uzsoknál pár kilométerrel előre (vissza)menni ideig-óráig tárgyilagosabb lett a helyzet megítélése. Egy részlet Burián Ő Felsége személye körüli miniszternek írt, október 14-én fogalmazott telefonüzenetből: „Abban Ő Felségének igaza van, hogyha megverjük az orosz, nem fognak a románok megtámadni, akár két, akár negyven zászlóaljunk van Erdélyben. Ha pedig teljesen megvernek az oroszok, akkor reánk vetik magukat akármilyen Erdélyben a katonai szituáció.

Csak azt nem veszi Ő Felsége figyelembe, hogy van középút is. Változó szerencsével, végleges eredmény nélkül folyhat a küzdelem az oroszokkal és ennek fordulatai között ismétlődhetnek olyan momentumok, amikor újból sikerülhet az orosz agitációnak a romániai hangulatot felizgatni. Ilyen körülmények között döntő fontossággal bírhat az, vajon teljesen védtelen-e Erdély, vagy olyan számottevő seregünk van kéznél, amely első perctől fogva harcra kényszeríti a betörő román sereget és aránylag csekélyebb elsőrendű csapattal megerősítve, amely pld. bizonyos körülmények között a szerb harcterről elvonható lenne, sikerrel tartóztathat fel két-három román hadtestet.

Erdély teljes védtelensége s a magyarságnak ebből folyó nyugtalansága olyan attrakciót gyakorolhat a román kapzsiságra, amely ilyen körülmények között eldöntheti ellenünk Románia állásfoglalását, amellelt, valósággal felkínálja a Romániával határos Szeben, Fogaras és Hunyad megyei havasokat olyan puccs megpróbálására, amelynek politikai következményei abszolúte kiszámíthatatlanok lennének.”¹¹

A szerb harctéren eleve nem volt elég haderőnk akkor sem, amikor átmene- tileg oda a különben az orosz harctérre tervezett hadunkat. Ez a késés, vagy a fe- lelőtlen vállalás volt a mi erdélyi seregeink tragédiája az említett augusztusi utol- sós napokban, a galíciai hadműveletben. Elsőrendű csapataink október közepére alig voltak, a határharcokat a Beszkidek hágóinál már a lerongyolódott, kiszige- relt, kolera által harmadolt maradékkal és az ún. *harmadrendű* alakulásainkkal vívtuk. Különben ez Tisza számára október végén egyértelmű volt: „Erdélyben mi nem tudunk más csapatot hagyni, mint ami jelenleg a Pflanzer-féle hadsereg- ben van. Az ott lévő erdélyi csapatoknak kell, feladatuk sikeres elvégzése után Erdélybe visszajönniök; amidőn is ilyen győztes csapatok jelenléte remélhetőleg jó hatással lesz úgy benn minálunk, mint Romániában” – írja Beiegh Miklós kor- mánybiztosnak 1914. október 21-én.

Mit remélhattunk mégis?

*

Olvassuk tovább a „javaslatokat és intézkedéseket”.

Szökevények (16048/el. 1- 1914. szept. 15.)

Czernin bukaresti követünk már 1914 szeptemberében jelenti a külügymi- niszternek, hogy egyre szaporodik Romániában a mi hadseregünkbeli szökevé- nyek száma.

Ezek egy részéről megállapítást nyert, hogy orosz hadifogoly katonáink, aki- ket az oroszok hangulatcsinálás végett küldtek Romániába. Legnagyobb része ellenben részint katonaköteles korban lévő civil lakosság köréből, részint Erdély- ben elhelyezett póttestektől és csapatoktól szökött el, nagy számban éppen a ha- tárőrizetre kirendelt határrendőrségtől. (Augusztus és szeptember hóban csak a határrendőrségtől 5 tartalékos tisztjelölt 67 legény, a kórházakból 35 határrend- őrségi legény. Lásd: Homér Imre határrendőrségi főnöknek a BÜM-höz küldött október 4-i jelentését.)

A csendőrség megbízhatatlansága

A csendőrség sem bizonyult államellenes propagandától mentesnek. Csend- őrpáncsnokságok gyakran fölhevítik a román nemzetiségű csendőrök aggá- lyos magaviseletére a BÜM (belügyminisztérium) és Hm figyelmét. (13056/el. 4- 1914. aug. 9.) A gyakori szökések meggátolására a kolozsvári csendőrkerület román származású csendőreit végre budapesti, szegedi, kassai, debreceni, po- zsonyi és székesfehérvári csendőrkerületek megfelelő számú csendőreivel kellett kicserélni. E kicserélés 1915 szeptemberében megtörtént.

A román lakosság magatartása

Ahol a határrendőrség és csendőrség ilyen magatartást tanúsított, mit le- hetett várni a civil la-kosság román részétől? Hivatalos adatokból túlzás nélkül

állítható, hogy Erdély román lakossága irredentista törekvések által osztálykülönbség nélkül meg volt fertőzve.

Az intelligencia Romániával a legbensőbb érintkezést tartotta fenn, bár a háború esélyei szerint rezerváltan viselkedett. Vezető férfitjai hamarabb szereztek tudomást a Romániában történekről, mint a monarchia hírlapjai. Jellemző tünet az is, hogy míg az oroszok Magyarországra való betörése a magyarok és szászok között consternációt¹² okozott, addig a román intelligencia azzal nyugtatta meg a remegőket, hogy az oroszoktól a román lakosságnak nem kell félnie. A Fogaras vármegyei őszi közgyűlésről, melynek kiemelkedő pontjai a trónörökös pár elparentálása volt és bizalomszavazás a kormánynak a háború alkalmából, az oláh bizottsági tagok tüntetőleg távol maradtak. Hasonló tünetek voltak a többi megyékben is.

A lovak rekvirálása alkalmával a román parasztság e lovak után kapott szelvényekről úgy vélekedett, hogy azoknak csak akkor lesz értékük, ha Románia hadserege Erdélybe bevonul, mert Románia akkor beváltja a szelvényeket.

A katonaságot is megméltelyezte a román intelligencia destruktív felfogása a háborúról. A tisztí étkezőkben heves politikai viták indultak meg, hol román tisztek Romániának Erdélyre való jogát vitatták. Mikor a viták azzal, hogy tisztek nem politizálhatnak, megszűntek, a román tisztek kerültek a többiek társaságát.

A menetszázadokat az intelligencia román színű kokárdákkal díszítette fel, azzal biztatván a katonákat, hogy akin az oroszok ilyen kokárdákat látnak, arra nem lőnek.

A Fogaras megyei népfelkelők egy százada harctérre indulván, díszmenet alkalmával Romániát éltette.

Román ajkú szökevények és csendőrök harca.

Háború elején a bevonulások elég rendben történtek ugyan, mindazonáltal tömeges szökések fordultak elő. A határhegységekben bolyongó fegyveres szökevények és csendőrök között gyakran játszódtak le kisebb nagyobb ütközetek (1915. január 25.) miközben a román csendőrséggel is össze kellett koccanniuk. A bécsi román követ 1915 februárjában diplomáciai úton teszi szövé (34075/16 oszt – 1915. febr. 8.), hogy a szökevényeket üldöző csendőreink lövédekéi gyakran román területre esnek le. Nehezebben elsmítható súrlódások elkerülése végett a Hm el is tiltja csendőreinknek, hogy a határon átszökőket lövésekkel üldözzék. Ezzel szemben Románia a maga határrendőrségét az erdélyi szökevények után pénzbeli részesíti, szökevény tisztjeinket pedig hadseregébe felveszi (Nagyszebeni Katonai parancsnokság jelentése.)

Az AOK és a nagyszebeni katonai parancsnokság a román lakosság megbízhatatlanságáról.

Az AOK a háború folyama alatt kezdettől fogva éber figyelemmel kísérte az erdélyi viszonyokat. 1914 decemberében több oldalról érkezett jelentések beigazolása végett pontos és beható jelentéstételre utasítja a nagyszebeni katonai parancsnokságot, főképp a lakosság viselkedéséről s a bevonult tisztek magatartásáról. A román lakosság hangulatát és viselkedését az AOK egyenesen monarchiaellenesnek minősíti.

A nagyszebeni katonai parancsnokság (1915. január 6.) mindenben megerősíti az AOK érte-süléseit a román lakosság megbízhatatlanságáról s a bajok orvoslására több, fontosabb javaslatot ajánl: az V. Honvéd Kerület és a nagyszebeni katonai parancsnokság egyesítését, egységes csend-őrparancsnokság létesítését Nagyszebenben, az összes póttestek állandó hadikészültségét, szigorú levélcenzúrát; román nemzetiségű csapatok és póttestek elhelyezését Erdélyből. Az AOK e javaslatokhoz, melyek politikai okokba vagy törvényes intézkedésekbe nem ütköznek, hozzájárul a HÜM-mel és a HM-mel egyetértőleg megteszi az előkészületeket. A HM az AOK átiratát közli a miniszterelnökkel¹³ politikai intézkedések megtétele végett, más részről a honvédkerületi- és a katonai parancsnokság között közvetlen titkos telefonösszeköttetést létesített.

A polgári hatóság aggodalma.

A polgári hatóságok a katonaiakkal egyetértőleg szintén aggályosnak látták a helyzetet. Betegh Miklós kormánybiztos szerint román betörés esetén nem csak a román lakosság, hanem tisztjeivel együtt a román nemzetiségű katonaság is – ha erre alkalmuk nyílnék – ellenünk fordulna. Betöréskor csak a magyar és a német csapatok volnának megbízhatók, és ha ilyenek megfelelő számmal nem állnának rendelkezésre, Németországtól kellene csapatcserével kisegítést kérni. Erdély kormánybiztosa javaslataiban annyira megy, hogy a miniszterelnöknek tett jelentésében magáévá teszi a nagyszebeni katonai parancsnokság azon javaslatát, hogy a határszéli megyék kiüríttessenek.

A miniszterelnök felfogása.

A miniszterelnök szerint Erdély hangulata nem oly aggasztó, mint Betegh kormánybiztos (1915 januárjában) jellemzi. A román lakosság átpártolásáról csak megszállott területen lehetne szó, a többi részekben a rend nagyobb nehézség nélkül volna fenntartható. Különböen Románia esetleges támadó kedve nem politikai rendszabályok által, hanem csak katonai erővel utasítható vissza, amelynek nem kellene éppen nagyra lennie. Épp azért ajánlja a HM-nek a lövészegyesületek vezetése alatt önkéntes csapatok alakítását.

Megbeszélések a miniszterelnöknél Erdély biztosítására. Intézkedések.

E jelentések s a viszonyok megfontolása kapcsán a miniszterelnök megbeszéléseket folytatott a BÜM-mel, HM-mel és HÜM-mel,¹⁴ s e megbeszélések

alapján Erdély biztosítása céljából az AOK-nak és HÜM-nek a határmegfigyelő és belterületi biztosító szolgálat szigorítását: az őrsök állományának felemelésével (szakasz és főtartalékok felállításával) a határcsendőrség megerősítését ajánlja. Ez intézkedések által a csendőrök száma a csendőrségi szolgálatra rendelt népfelkelőkkel együtt 1915. február hóban az V. honvédkerület területén 61 tisztre és 13.137 főre emelkedett.

Nagyobb számú megerősítések ez időponttól nem következnek, bár az erdélyi parancsnokságok még többször kértek újabb megerősítéseket.

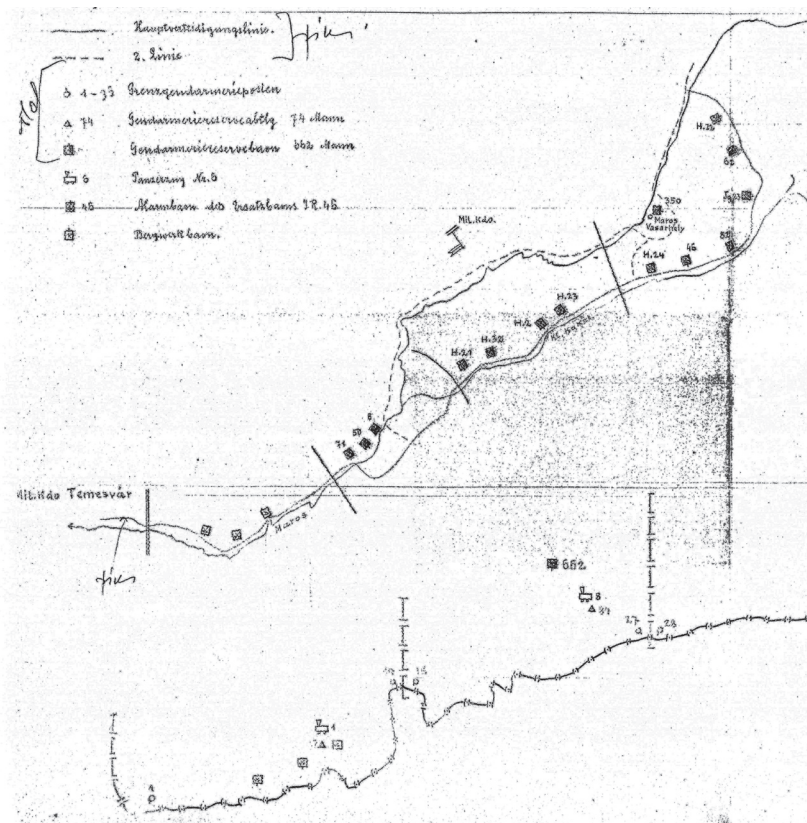
A nagyszebeni katonai parancsnokság 1915 májusában a II., VI. és VIII. csendőrkerületekből 2 vagy 3 ezer csendőr kiutalását látná szükségesnek, mert különben a határbiztosítás illuzórikussá válik, az említett csendőrkerületek azonban nem nélkülözheték a kívánt kontingenst s a megerősítés a belügyminiszter ellenzése miatt nem történt meg.”

A csendőrhadosztály felállítása

Lukács Béla altábornagy, a kolozsvári honvédkerület vezérkari főnöke egy korábbi történéseire is utalva, emlékiratában az alapítás részleteiről ad rövid tájékoztatást: „Bukaresti követünk, Czernin gróf, ismételten jelentette, hogy Románia megtámad bennünket, mihelyt hadserege hiányos felszerelését pótolta, de hogy mikor, azt nem lehetett tudni. Ezért Tisza sürgetésére a honvédelmi miniszter még novemberben 3000 puskát stb. küldött nekünk, ami csepp volt a tengerben. A még be nem hívott összes kiképzett népfelkelőket behívtuk Ezekből 400-600 főnyi csapatokat szerveztünk, s azokat a Tölgyesi-, Gyimesi-, Ojtoz-, Bodza-, Predeál- és Vöröstorony szorosokban helyeztük el a határőrsök mögött, mint tartalékot, és a határmentén levő csendőrpáncsnokoknak rendeltük alá. A minisztert kértük, hogy az erdélyi viszonyokat ismerő csendőr törzstisztet küldjön ki. Egy napon egy csendőrezredes jelentkezett Nemesnél¹⁵ és jelentette, hogy a miniszter őt küldte ki, de erre a beosztásra nem tartja magát alkalmasnak, mert katonai térképet nem tud olvasni, s nem ért annyi katona harcászati vezetéséhez. Rövid idő múlva Goldbach¹⁶ tábornokot küldték ki, aki a háború előtt, éveken át a nagyszebeni hadtestparancsnokság vezérkari főnöke volt. Így legalább szakember kezébe került a határbiztosítás. Ehhez azonban sok minden más is kellett.

Tisza befolyására fokozatosan 12.000 főre emelték fel az említett tartalékot, s gyaloghadosztállyá fejlesztették ki. Goldbach szenvedélyes turista volt, bejárta Brassó és a Petrozsény közötti határszakaszt (1600-2200 m magas hegyvonulat), hol gyalog, hol ún. mokány lovon (az oláhoknak volt ilyen). Goldbach javaslatára 1915 márciusában egy védőállás kiépítését kezdtük meg a népfelkelő munkás-

osztagokkal Beszterce–Szászrégen vonalában, s innen a Maros folyó jobb partja mentén¹⁷ húzódó magaslatokon.¹⁸ E védőállásnak az volt a hátránya, hogy a folyó bal partja mentén húzódó magaslatok magasabbak voltak, s így ezekről domináló hatást lehetett kifejteni a túlsó parton védekezőkkel szemben.”¹⁹

A Maros-vonal védelmi terve

A szervezés első fokán tekintetbe véve a határszakaszok és a rendelkezésre álló fegyverek számát, a VII. sz. csendőrkörületi parancsnokság területén a határcsendőr őrsök és azok népfelkelő legénységét, valamint a határszakasz-tartalékok és főtartalékok zászlóalj és ezred kötelékbe szervezték. Az AOK és a HM szeptember 22-én kiadott rendelkezése²⁰ szerint a csendőrhadosztályt

átalakítják (zu einer normalen Infanterietrupendivizion) gyaloghadosztályá. Mit jelent ez?

A csendőr tisztikar és a csendőrőrök szeptember 25-i határidőre besorolnak a megalakuló 70. honvéd gyaloghadosztály kötelékébe. A tisztakat a megjelölt napon korábbi szolgálati helyükről elvezényelik, a 96 határbiztosító őrs és a határccsendőrőrök is besorolnak a hadosztály hadrendjébe, a népfelkelő alakulatok viszont álláshelyükön maradnak. A korábban erősítésre kirendelt mintegy 3000 embert (im Ganzen rund 3500 Mann) a VII. csendőrkerület átvezényeli a kijelölt *alakulási állomásokra* és ott átveszi az ott megalakult parancsnokság. Szeptember 30-ig felszerelik őket, *módosított* M. 93-as (8mm) orosz puskákat és a fegyverhez alkalmas lőszert kapnak.

A Nagyszeben székhellyel, *Erdélyi csendőrhadosztály* elnevezéssel egy hadosztályba szerveztetett olyképp, hogy az a működő sereg mozgékonyásával bírjon és szükség esetén a biztosító szolgálatra okvetlenül szükséges csendőrök visszahagyása után, más szintéren alkalmazható legyen. A 312. (Nagyszeben), 313. (Brassó környéki településekre osztva), 314. (Csíkszereda) és 315. (Maroshévíz) hadrendi számmal megalakuló négy ezred szervezete 3-3 zászlóalj ezredenként (Beilage 4.)

A csendőr hadosztály elvonulása esetén a határvédelmet illetőleg újra 1659/ eln. 1- M 15 rendelkezései lépnek életbe. A hadosztály felállítása óta a határbiztosításra szánt összes pótlásukat is a 70. hadosztály keretén belül képezik ki.

A hadosztály kötelékébe tartóznak néhány belterületi őrsőn kívül a csendőrkerület összes a határmenti és határszéli őrsői, de állomáshelyeik létszámuk és a közbiztonsági szolgálat végzése érintetlen marad, illetve népfelkelőkkel egészítik ki és erősítéseket rendelnek hozzájuk. Ellenséges betörés esetén az őrsőik állomáshelyükön maradván közbiztonsági szolgálatukat tovább végzik, míg az ellenség onnan ki nem szorítja őket, mikor is a megállapított taktikai kötelékbe lépnek.

Minthogy a szervezés ilyenén való formája a parancsnoklási viszonyokat, pótlásokat, általában a rendelkezést illetőleg mind a belügyminiszternek, mind az AOK-nak és HM-nek sok nehézséget okozott, a hadosztályt július hóban a HM ajánlatára újjá szervezik,²¹ a hadosztály, tekintettel arra, hogy a honvédség állította fel a *M. kir. 70. honvéd gyaloghadosztály* (18 000 puská, 34. géppuska, 34 ágyú) elnevezést kapja. Tüzérséget, vonatkészleteket, intézeteket viszont csak a harc téren való alkalmazása idején fog kapni.

„A hadosztálynak szánt feladat alap gondolata, hogy az ellenséges előnyomulást a határtól a fővédelmi vonalig (a Maros és Kisküküllő északi partján Marosilye – Gyulafehérvár – Magyaros – Köszvényesremete – Szászrégen vonal, a szovátai előretolt szárnyal – Lásd: a *vázlatot*) késleltesse, míg a fővédelmi vonalon kívül

eső helyőrségek kiüríthetők s a fővédelmi vonal máshonnan beérkező erők által tartható lesz. A munkálat tehát már 1915 novemberében előlegezte a Maros-vonaltól keletre eső részek kiürítését, a lakosságra nézve azonban az volt a nézete, hogy – miként a galíciai tapasztalatok mutatták, – vagyonát és javait a lakosság akkor óvja meg a legbiztosabban, ha lakóhelyén marad.

Az újjászervezés alkalmából a BM felkéri a HM-t, (1915. szept. 23) hogy míg Erdély veszélyeztetettnek tekinthető, *a hadosztály onnét el ne vitessék* [kiemelés – tőlem]. Garanciát adni erre a HM nem tud, mert az AOK-t illeti meg a kizárólagos rendelkezési jog. Ez álláspontját a HM 1915 októberében ismételten hangsúlyozta, amikor az antant érdekében újra idején való lett volna, hogy a Szerbiában győzelmesen előnyomuló központi hatalmak hátában Romániának Erdélybe és Bulgáriába való betörése tehermentesítése a legázolás előtt álló Szerbiát.”²² Erdély védelmére maradt volna a hadosztály vezérkarának 2400 sz. rendelkezése szerint (Beilage 1.) a petrozsényi 1. (950 puska, parancsnoka Szócs János őrnagy), a vulkáni 2. (800 puska, parancsnoka Alexander Salzer százados) és a lupényi 3. (600 puska, parancsnoka Mentler Ödön százados) bányászszázaljak Fegyverük eredeti orosz puska, 120 „S” golyóval. A véderőhöz partozott 4 páncélvonat (Petrozsény, Negyszeben, Brassó, Gyergyószentmiklós állomáshellyel), az 1–96. számú határbiztosító csendőrőrsök személyzete (1905 fegyver), a vámszolgálatot végző pénzügyőrség (347 fegyver), az állami erdőfelügyelőség 120 puskával. Mindösszesen 2500 puska. A tervet átírta a nehéz helyzetbe került haderőnk déli szárnya az alapítás évét követő nyárelőn. A hadosztályt 1916. június elején kivitték az északi hadszíntérre,²³ a határbiztosítás újra a csendőrségre hárult. A 4320 csendőr részére, a Marostól délre kezdődő 636 km-es arcvonal (km-ként 6-7 fegyver) védelme meglehetősen problematikusá vált.

*

Tovább a „javaslatok és intézkedések” szövegéből:

A román háború veszélye.

Az antant diplomáciája a gorlicei áttörést követő nagy sikereink ellensúlyozására Bukarestben minden eszközt felhasznált, hogy Romániát ellenünk vezényelje s ezáltal a visszavonuló oroszokat egy kis levegőhöz juttassa. De Románia csak biztos játszmába akart belépni s erre az idő szerinte még nem jött el. Más oldalról Románia Intézkedései: határának katonai megszállása,²⁴ (1915. június 15. Határbiztosítás) amnesztia a katonaszökevények számára, az intervencionistáknak a kormány által eltűrt túlságos handabandázása, uszító sajtóhadjárat, főképpen pedig azok a nehézségek, amiket az 1914. december 10-én Bulgáriával kötött szerződés ellenére a Törökországnak szánt muníció szállításunk útjába gördített, s mellyel a semlegesség elvét már ténylegesen megsértette – gyanakvóvá tették

a katonai és polgári köröket s idegesítették a magyar közvéleményt. Somogy- és Pozsony vármegyéknek. Erdély határainak megerősítése végett az országgyűléshez küldött (s „ad acta” tett) felirata az aggódó ország lelkiismeretét fejezte ki.

Újabb megbeszélések a miniszterelnöknél.

A miniszterelnök is szükségesnek látja, hogy május 18-án Betegh kormánybiztossal és a nagyszebeni katonai parancsnokság kiküldöttjével újból megbeszéléseket folytasson Erdély védelméről.²⁵

Az AOK intézkedései. (7619/eln. 1. – 1915. május 25.)

1915. június 6-án az AOK elhatározza, hogy a gráci (III.) hadtest területére február 4-én áthelyezett lembergi (XI.) hadtest kiképzés alatt álló csapatait (15., 24., 30., 41., 55., 58., 80., 95. póttestek) áthelyezi Nagyvárad, Debrecen és Kolozsvár környékére.²⁶ Korábban már (7936/eln. 1 – 1915. jan. 25) a pesti, pozsonyi, komáromi hídfők csapataiból megkezdte a cs. és kir. 205. népfelkelő dandár (a 409. és 410. népfelkelő gyalogezredek) szervezését. Ezen kívül riadó alakulásokat állított fel, s ezek számára a nagyszebeni és temesvári katonai parancsnokságok által pontos intézkedéseket magukba foglaló utasításokat dolgoztat ki. Májusban már az is megfontolás tárgyát képezte, hogy az erdélyi katonai parancsnokságokat és póttesteket hátrább levő részekre helyezi át.²⁷

Ez intézkedésekkel kapcsolatban a HM június 4-én felállítja a 202. (Sávoly) dandárt (306., 307. honvéd ezredek²⁸ az 1., 29., 30. továbbá a 13. és 5. honvéd pótzászlóaljaknál előkészíti az erdélyi honvéd póttestek, intézetek, méntelepek stb. áthelyezésére vonatkozó rendelkezéseket egy Románia elleni esetleges felriasztás esetén. A fontosabb városok (Brassó, Nagyszeben, Szászváros stb.) kiürítése is tervbe van véve.²⁹

*Román legénység a harctéren*³⁰

E preventív intézkedések, bár nagy része csak javaslatnak maradt, nagyon szükségesek voltak. A harctérről is egyre komolyabb hírek érkeztek román nemzetiségű katonáink magatartásáról. Már 1914-ben is mutatkoztak kifogásolható események, de román katonáink megbízhatatlansága még ekkor nem vált sajnálatos rendszerré. 1915-ben a harctéri parancsnokságok egyre sűrűbben kénytelenek panaszt tenni az AOK-nál a román legénység hazafiatlan viselkedése ellen. A 38. honv. gyaloghadosztály parancsnokságának jelentése szerint a hadosztályhoz besosztott 21., 23. és 304. ezredek legénységének egyötöde – kizárólag román nemzetiségűek – szökött át az ellenséghez csak április 9-től 15-ig terjedő időben. Az e tárgyban felvett jegyzőkönyvekből a legénységnek kívülről jövő, különösen községi vezető elemek (papok, tanítók) útján, valamint a harctérről visszatérő katonák által történő rossz irányú kitanítására, hadsereg- és hazaellenes befolyására kell következtetni. Kedvezőtlen befolyást gyakorolnak hazulról érkező, gyakran izga-

tó tartalmú levelek is. (38. honvéd hadosztály parancsnokság jelentése 5840/el. 1. - 1910. május 19.) Ugyanilyen tartalmú jelentést tesz a 38. honvéd hadosztály alkalmazásáról a Kais. deutschen Südmée „Armeekommando”-jának; a Korps Bothmer is, és kéri a hadosztály legénységének magyarokkal való keverését.

Az 51. *gyaloghadosztály*³¹ (301., 302., 300. és 305. honvéd gyalogezredek a 101. és 102. dandárba szervezve) amely pótlásait a 2., 5., 7., 8. honvéd ezredektől kapja³², szintén kedvezőtlenek a nemzetiségi viszonyok. A hadosztály-parancsnokság jelentése szerint a román származású katonák, kik fizikailag és erkölcsileg kevés értékűek, apathikusak, politikailag megbízhatatlannak, az első alkalomkor megadják magukat és csak megbízható elemekkel keverve használhatók. Különböző vállalkozásokra mindig megbízható elemeket kell igénybe venni. E körülmény azt a veszélyt rejtje magában, hogy az ellenséges hatás következtében csak a megbízható elem pusztul, minek következtében a hadosztály jelenlegi állománya 3/4 részben románokból áll (július 14-i jelentés). Augusztusban már kedvezőbb a nemzetiségűek aránya. Ez a javulás azonban úgy keletkezett, hogy a Gnila-Lipa-menti harcoknál nagyszámú román legénység fogságba került s emeltett a hadosztály a 128. dandár maradványaiból jórészt magyar legénységet (kb. 700 embert) kapott.

A panasz másik része a menetzászlóalj kiképzése ellen irányul. Egyes menetzászlóaljaknál a fegyelem oly laza volt, hogy alkalmazásuk a hadra kelt sereg-nél kétségessé vált.

A kolozsvári kerületi parancsnokság már akkor a 21. és 23. pótzászlóalj át-helyezésére tesz javaslatot, mert román nemzetiségű legénységük a környéken rossz befolyás alatt áll, szökések fordulnak elő Romániába s ezek elősegítésére a lakosság összejátsszik a szökevényekkel.³³

*Román származású csendőr legénység viselkedése.*³⁴

Hasonló panaszt tesz a kolozsvári csendőrkerületi parancsnokság is a hozzá beosztott tartalékos altiszt és népfőlkelő legénységet illetőleg, melynek nagy része román nemzetiségű és már most is észlelhető, hogy a nemzetiségükhöz tartozókkal szemben részrehajlók és ottmaradásuk komoly eset beálltával esetleg káros következményekkel járna. Az összes román legénység kicserélése azonban, mert kevés a románul beszélők száma, nem történhetett meg és csak 250 főnyi népfelkelő cseréltetett ki. A fentebbi panaszok (13160/el. 1 – 1915. szept. 30.) értelmében a HM elhatározza, hogy román nemzetiségű legénységet a VII. számú csendőrkerület területére többé nem oszt be.

A HM intézkedései. Legénység keverése. (6165/el. 1 – 1915. május 16.)

Az AOK a hadosztály parancsnokságok jelentéseit a HM-nek küldi, ki az illető hadosztályok legénységének megbízható magyar póttestektől vett legénységgel

való keverését rendeli el. A póttesteknél is történtek intézkedések, hogy a legénységtől a megbízhatatlan elemeket távol tartsák. A miniszterelnök a főispánokat az állapotok legéberebb, de feltűnés nélküli megfigyelésére utasítja. (6038/el. 1 – 1915. május 18.) Hol izgatás, vagy csábítás nyomaira akadnak, kérlelhetetlen szigorú alkalmazását rendeli el.³⁵

A határozattal az intézkedések egyelőre beveződtek. A sokféle való gondok, a harcterek nagyarányú szükségletei, több helyütt a fenyegető helyzetek, radikális és messzenéző intézkedést nem engedtek, s Erdély biztosítása elháríthatatlan okok alapján apró pepecseléssé zsugorodott össze. Minden esetre nagyon meggondolandó volt, hogy semmi olyan katonai intézkedést ne tegyünk, ami Romániát idő előtti támadásra csábíthatta volna. Az ettől való óvakodás sok homályos pontot megmagyaráz a bizonyára ki is ment a későbbi történetírás ítélszéke előtt.

Bányász zászlóaljak.

A 70. hadosztály elvonulásával a Zsil-völgyi (petrozsényi, vulkáni, lupényi) köszénbányák és szorosok védelme a még 1915-ben bányamunkásokból alakított bányász zászlóaljakra (Lst. Bgw. Baoen Nr. 1 Petrozsány, Nr. 2. Vulkán, Nr. 3. Lupény) maradt. Ezek megbízhatatlanságáról – minthogy a bányamunkások legnagyobb része román – a csekély harci értékükről mind a 70. honvéd hadosztály részéről, mely kiképzésüket végezte, mind később a m. kir. bányászzászlóalj parancsnokságától (Sztavinszky Kázmér ezredes, 29. honvéd gyalogezred) gyakran mentek jelentések a HM-be. Felosztatásuk a bányászzászlóalj többszöri kérése dacára sem lett volna célszerű, mert az AOK még 1916 márciusában (5100/el. 1 – 1916. március 23.) sem rendelkezett a bányák védelmére más csapatokkal. A szabad időnek a kiképzés gyakorlataival való lefoglalása miatt, még inkább káros befolyások következtében 1916 júniusában (11648/el. 1. -1916. június 21.) a bányászzászlóalj több napos sztrájkba léptek, mikor a HM az okok megvizsgálása alapján a bányászzászlóalj kiképzését egyelőre felfüggesztette, a Zsil-völgy hathatósabb védelmére s a bányák biztosítására pedig a IX/17. magyar népfelkelő hadtápszászlóaljat rendelte ki, mely augusztus 10-én érkezett állomáshelyére, Petrozsénybe.

Később az 1. AK felállítása után, augusztus 20-án az 1. AK kéri a HM-et (16342/el. 1 – 1916. aug. 22.), hogy a bányamunkások katonai szervezésének további fejlesztése volna célszerű, s hogy ezzel a kolozsvári kerületi parancsnokság bízassék meg. De minthogy a petrozsényi bányatelep vidéke katonai tekintetben a nagyszebeni katonai parancsnokság területéhez tartozik, a tervbe vett intézkedések a HM szerint a Magyarországon a hadi igazgatás részére dolgozó üzemek felügyelőjével, Cvrcek altábornaggyal egyetértőleg, onnan kezdeményezendő.

Munkás osztagok erődítési munkálatokra.

Az egyre nehezebbé váló körülmények az erődítési munkálatok sürgetését, gyorsabb tempóban való végzését követelték. Az AOK 1916. június végével a nagyszebeni katonai parancsnokság körletében sürgősen végzendő erődítési munkálatokra, az aratási munkálatok befejeztével, de legkésőbb augusztus 10-ig, 11 munkás osztagot – egyenként 800 munkás – kér a HM-től a nagyszebeni katonai parancsnokság rendelkezésére bocsátani. A HM intézkedett a 20., 27., 36., 37., 43., 55., 57., 71., 74., 79., 80. számú munkáosztagok felállítására. Összlétszám 2750 fő legénység.

A temesvári katonai parancsnokság területén a veszélyeztetett járásokból augusztus 21-én a nem fegyverképes, de a hadiszolgálatra alkalmasok a lugosi honvéd kiegészítő parancsnokság által összegyűjtöttek s a temesvári Befestigungs Baudirektion-nak erődítési munkálatokra átadottak. Erre nézve a HM kikötötte, hogy a munkálatok bevégeztével a munkások azonnal adassanak vissza a lugosi honvéd kiegészítő parancsnokságnak.

Intézkedések román háború esetére.

1916 júliusában a katonai körök, mint biztosra számítottak a Romániával való közeli háborúra. Most már erélyesebb intézkedések is következhetnek. Ami nem lett volna célszerű sem katonai szempontból sem a polgári lakosságra való hatása miatt a lucki áttörés³⁶ s a nyugati nagynémet visszavonulás idején, most már gyakorlatba volt átvihető, miután volhyniai vonalunk is megszilárdult s a Siegfried-állás is lehetővé tette, hogy az egységes vezetés német csapatokat is rendelkezésünkre bocsásson.

A hadvezetőség 1916. július 15-én (Op. 27644 sz. alatt) átveszi az erdélyi határ védelmét, s ezzel a 7. hadsereg parancsnokságot bízta meg – alája rendelve a nagyszebeni parancsnokságot is – a határbiztosításra, tábori erődítések, építkezések berendezésére és riadó alakulatok használatára vonatkozólag. Ez utóbbi csak fenyegető helyzetben következhetik be, melyre az értesítés az AOK-tól fog kijönni.

Önkéntes alakulások.

Tekintélyes számú csapatot az AOK még ez időben nem volt képes küldeni. Újra kísért önkéntes alakulások terve. A nagyszebeni katonai parancsnokság az AOK rendelkezésére, önkéntes osztagok felállítására hívta fel augusztus 1-én³⁷ a vármegyéket. A HM nem tartja az eszmét célszerűnek, miután most már az egyes korosztályok a IV. szemle alá kerülnek, amúgy is alig marad munkaerő itthon s a nagy emberhiány miatt eredmény sem kecsegtet, az AOK az akciót beszünteti.

Ugyanezen indokok miatt nem valósulhatott meg a *Sächsische Legion* (szász légio) alakítása sem, amit augusztus 22-én a szász lakosság köréből önként je-

lentkező, nem szolgálatköteles egyénekből a lengyel légióhoz hasonló szervezettel óhajtott az AOK alakítani.

Az 1. AK (hadsereg-parancsnokság) felállítása

Augusztus 7-én Ő Felsége elrendelte az 1. AK föllállítását (parancsnok Artur von Arz³⁸ vezérezeredes, vezérkarfőnöke: Huber ezredes). A magyar határtól Orsováig az összes parancsnokságok és intézetek (beleértve a csendőrséget és pénzügyőröket is), augusztus 12-én pedig a temesvári katonai parancsnokságot is, az 1. AK parancsnoksága alá helyezték.³⁹ Ugyanekkor a HM fölhívja az AOK figyelmét (15473/el. 1 – 1916. aug. 21.), hogy a csendőrség és a pénzügyőrök alárendeltségét részletintézkedéseiben akként szabályozza, mint annak idején az a Pflanzerseregcsoport felállításánál történt. A honvéderületi parancsnokságok alárendeltségét az E. 53 német szolgálati könyv I. fejezet 4. pontjára hivatkozva állapítsa meg.

Az 1. AK augusztus 18-án javasolja⁴⁰ Erdély területén az összes népfelkelő kötelesek behívását, a 17 évesek bemutatását, a szabadságotlak és fölmentettek azonnali bevonultatását, s a csendőrség megerősítését. Augusztus 21-én a temesvári katonai parancsnokság területén is előkészületek történtek a 17-55 év közötti katonakötelesek behívására, az intézkedés végrehajtása azonban a HM szeptember 1-jei rendeletére elmaradt. A HM értesíti (16690/el. 1 – 1916. aug. 18.) az 1. AK-t, hogy a 17 éveseket a törvény értelmében még nem lehet bemutatni, intézkedés történt azonban munkás osztagokba stb. egyesítésükre. A csendőrség megerősítésére azt válaszolja, hogy a nagyszebeni katonai parancsnokság területén elhelyezett belterületi csendőrség – cca. 5000 ember – elegendőnek látszik. Szükség esetén még 850 ember (10 csendőrkarahatalmi osztag) fog rendelkezésre állni.

Ugyanekkor a HM 1. ügycsoport főnökénél tartott értekezleten megbeszéltek Erdély és Dél-Magyarország esetleges kiűritésére vonatkozó intézkedéseket.

„Erdély csoport” a honvédelmi minisztériumban

Már ekkor az események, s ezek következtében az intézkedések oly rohamosan követték egymást, hogy Erdély különleges helyzetére való tekintettel az erdélyi ügyek intézésére a HM-ben az 1. osztály keretén belül egy külön „Erdély csoport”-ot (jelzése: „E-csoport”) kellett felállítani (16624/el. 1 – 1916. augusztus 24.)

Magyar kir. csendőr portyázószakaszok.

A szerb hadjárat idején⁴¹ megalakult és a Duna mentén biztosító különítmények a szerb hadjárat bevégeztével a román határra helyeztetek át. 1916

augusztusában ezek kiegészítették és új elnevezést kaptak: „m. kir. portyázó szakaszok Temesvár I–VII.”, mert továbbra is a temesvári katonai parancsnokság rendelkezése alatt maradtak, de ez időtől kezdve, miután a „m. kir.” címet nyerték, pótlásaikat a honvéd póttestektől kapták.

Tervezetek Erdély katonai és polgári kiűritésére.

Erdély katonai kiűritésére, valamint riadó intézkedésekre a tervezet jókor elkészült: nagyszebeni katonai parancsnokságé 1916 januárjában, a temesvárié 1916 márciusában, ezzel szemben a m. kir. belügyminisztériumé a lakosság kiűritésére 1916 augusztusában.⁴²

A katonai parancsnokságok javaslatai a változott helyzethez képest több-kevesebb változást szenvedve újból átdolgoztattak. A temesvári katonai parancsnokság javaslata szerint (9647/el. 1a – 1918.) a Béga–Temes–Csernától keletre eső rész, Herkulesfürdő, Karánsebes, Orsova katonai parancsnokságai és csapatai – kivéven a határbiztosításra rendelt csapatokat – a háború kitörése esetén azonnal hátrább költöztetendők.

Ugyanekkor kilátásba vétetett az orsovai, temesvári, karánsebesi, lugosi járássok, Lugostól keletre a Temestől északra eső területek polgári hivatalainak (civilhatóságok) elköltöztetése, ha a katonai helyzet úgy parancsolná.

A lakosságnak szabadság adatott, hogy míg a közlekedés fönnáll, tetszése szerint eltávozhasson.

Iparvállalatok közül első sorban a katonai vezetés alatt állók üríttetnek ki.

Mindezek az intézkedések Betegh Miklós kormánybiztossal, a Krassó–Szörény megyére vonatkozó Medve Zoltán főispán bevonásával dolgoztattak ki.

A nagyszebeni katonai parancsnokság javaslata szerint a Maros-völgytől délre eső terület a Beszterce-Naszód megye a háború kitörésekor, katonailag azonnal kiűrittetik. Szabadságoltak, felmentettek behívatnak, munkásosztagok, hadifogoly csoportok menetkész állapotba helyeztetnek. A harcképes csapatok a Maros–Küküllő vonalra vonulnak vissza, hogy ott elkészített állásokban biztosítsák további erőik felvonulását.

Mindkét katonai parancsnokság tervezetében elő volt irányozva az élelmiszereknek, gabona-neműeknek, marhaállománynak, lovaknak stb. elszállítása vagy elrejtése. Mindezekre vonatkozólag a Hm is intézkedett (augusztus 24.)

A BÜM javaslata arra az alapgondolatra helyezkedik, hogy a javakkal bíró lakosság *sokkal kevesebb kárt szenved javaiban, ha otthon marad, mintha elmenekül* [kiemelés – K. I.]. A *vagyon* talan lakosságot viszont a szomszéd vármegyékbe óhajtja kiköltöztetni, hogy onnan mihelyt az lehetséges, hazatérjenek. A menekülőknak a szomszéd vármegyékben történő elhelyezésére megtörténtek az előintézkedések.⁴³

A kiürítésre vonatkozó rendelkezésekből néhány aktuálissá kezdett válni.

Intézkedések a bukovinai visszavonulás következtében.

1916 júniusában mind Volhíniában, mind Bukovinában vissza kellett vonulnunk. Június 18-án az ellenség Csernovici (ma Csernyivci – tört. Csernovic, ukránul: Чернівці, lengyelül: Czerniowce, németül: Czernowitz, románul: Cernăuți, oroszul: Черновцы, Csernovci – város Ukrajna délnyugati részén) is bevonult, pár nappal később a Cseremosz völgyében ért el jelentős sikereket. Június 25-én Câmpulung és Jacobeni között új állásokba vonultak. A helyzet Máramaros- és Beszterce-Naszód vármegyékre világossá vált. Ennek következtében az AOK június 25-én szükségesnek látta (AOK op. Nr. 26605/1916. jún. 25), hogy a HÜM-től és Hm-től telefonon kérje Máramaros és Beszterce-Naszód megye kiegészítő parancsnokságainak területén elhelyezett csapatok, póttestek, intézeteknek, hadifoglyoknak, aratómunkásoknak stb. a riadó zászlóaljak kivételével hátsó országrészbe való áthelyezését.

A Hm a besztercei kiegészítő parancsnokságot s a 32. honvéd pótzászlóaljat Zilahra, a máramarosszigeti Szatmárra helyezte át. A szabadságolásokat a két megyére beszüntette.⁴⁴

A nagyszebeni katonai parancsnokság sürgős kérésére a 23. és 32. honvéd pótzászlóaljak riadó zászlóaljait Fülöp altábornagy⁴⁵ parancsnoksága alá helyezte.

Szerencsére az orosz offenzíva június végén, az egész vonalon kifulladásban volt s a tervezett nagyarányú kiürítésre nem került sor. Mindamellet az AOK a nagyszebeni katonai parancsnokságot bízta meg, hogy a lakosság, hivatalok, póttestek áthelyezésére szemlék azonnal megtartására esetenként az AOK-nak javaslatot tegyen.⁴⁶ A nagyszebeni katonai parancsnokság június 30-án az egész katonai parancsnokságnak távolabbi hadszíntérre helyezését, nehezen szállítható államjavak biztonságba hozatalát, bevégzett szemlék alapján az alkalmasok behívását ajánlja az AOK-nak.

Riadó zászlóaljak.

Majd a HÜM intézkedik a riadó zászlóaljakra nézve (augusztus 8., Abt. 10. Nr. 100398 res.). A temesvári és nagyszebeni katonai parancsnoksági kerületekben – Besztercét kivéve, hol a 63. gyalogezred riadózászlóalja, mint olyan megmaradt – külön riadó alakulások nem állítatnak fel, miután a rendkívüli menetzászlóaljak szerepelnek riadózászlóaljak gyanánt s ezek elmenetele után (a XXIII., illetve a XXIV. menetzászlóaljak) külön riadózászlóaljakat a nagyszebeni és temesvári kerületekben a XXIII. menetalakulások elmenetele után akar szervezni.⁴⁷

*Felriasztási parancs*⁴⁸

A riadó intézkedések, illetőleg a felriasztási parancs kiadására az AOK jogosult, csak azon kivételes esetben, ha az ellenség az ellenségeskedések bejelentése nélkül lépné át a határt, van az 1. AK-nak joga a felriasztást elrendelni, erről azonban a HM-ot is tartozik telefonon értesíteni.

Erdély védelmére megbeszélések Wienben. (Erdély fasciculus, hadművelleti rész)

Közben a háború veszélye oly sürgősségé vált, hogy a honvédelmi miniszter a hadügyminiszterrel Wienben [Bécsben], 1916. augusztus 8-án és a következő napokon Erdély védelmére megbeszéléseket folytatott, amelyen a Hm javaslatát fogadták el:

Erdély részére sürgősen külön hadsereg szervezendő akként, hogy:

1.) az AOK 50 gyalogzászlóaljat kivon a különböző frontokról, ahol nélkülözhetők;

2.) a mögöttes országban 20-30 gyalogzászlóalj állíttatik fel;

3.) ezen 70-80 gyalogzászlóalj megfelelően magasabb kötelékbe egyesítendő, ennek folytán 10-12 hegyi dandár és 5-6 gyaloghadosztály parancsnokság is felállítandó;

4.) a hadügyminiszter javasolta, hogy géppuskákat és tüzérséget a német hadvezetőségtől kérjünk, arra támaszkodva, hogy a porosz hadügyminiszter legutóbbi wieni látogatása alkalmával közölte vele, hogy neki még 2,3 géppuska osztag és megfelelő tüzérség rendelkezésre áll.

Ezen megbeszélés alapján a hadügyminiszter fölhatalmazta a Hm-t, hogy az ő nevében is tegyen az AOK-nál e tárgyban határozott javaslatot.

Az AOK-val folytatott megbeszélés eredménye módosította a hadügyminiszterrel történt megállapodásokat, amennyiben az AOK a következőket tervezte:

1.) az 51. és 61. gyaloghadosztály és a 11. Landwehr hadosztály Erdélybe szállítatnak;

2.) (több) kb. 10 zászlóaljnak kivonását a frontról kilátásba helyezte;

3.) a mögöttes országban 20 új zászlóalj felállítását határozta el, melyekből 17-et a közös hadsereg, hármat a m. kir. honvédség fog fölállítani;

4.) az AOK tárgyalni fog a német HOK-val géppuskás osztagok és tüzérség átengedése iránt.

Mindezen intézkedéseknél mind a honvédelmi miniszter, mind a vezérkar főnöke véleménye szerint a sürgősségre kell a legnagyobb súlyt helyezni.

A HÜM a 39., 43., 44., 48., 69. és 76. cs. és kir. gyalogezredek XXIII., később ennek az északi hadszíntérre szállítása után a XXIV. menetzászlóaljait, mint ria-

dózáslóaljakat a nagyszebeni és temesvári katonai parancsnokság területére áthelyezte.

*Csapatok Erdély védelmére*⁴⁹

Már előbb megkezdődött az Erdély védelmére szánt csapatok gyors összehozása.

Augusztus 1-jével a következő csapatok indítottak útba⁵⁰ a nagyszebeni katonai parancsnokság területére:

A 4. hadseregtől a 28., a 20. ezredek egy-egy népfelkelő zászlóalja, az 54. és 81. ezredek egy-egy hadtáppászlóalja s a V/26. népfelkelő hadtáppászlóalj.

A Mackenzen-csoporttól az V/3 és VII/2 m. kir. népfelkelő zászlóaljak.

A Heeresgruppe Erzherzog Eugen-től⁵¹ a 406. és 500. népfelkelő hadtáppászlóaljak. Ezek beérkezésével augusztus közepéig van Erdélyben összesen: 11.163 fő csendőrség (ebből 4638 fő határőrizetben), 1 csendőrzászlóalj (Ziegler őrnagy 520 fő), 3 riadózászlóalj (az AOK rendelkezésére), 11 hadtáppászlóalj, 3 bányász-zászlóalj, 1 lovas hadosztály, a 11. honvéd lovashadosztály.⁵²

Augusztus 25-én az V/10 és a IV/18 honvéd zászlóaljak is beérkeztek.

Az 1. hadsereg keretén belül augusztus 25-én már meg volt alakítva a 71. és 72. gyalghadosztály, az 51. és 61. gyalghadosztályok pedig a megalakulás stádiumában voltak. A 61. gyalghadosztály később (december) 20. honvéd gyalghadosztályá alakították át.

Augusztus 26-án az 1. AK Erdély védelmének egységes vezetését átvette s a védelemre intézkedéseit kiadta.⁵³

A riadó alakulások alkalmazása megszűnik.

A HM ugyanakkor szabályozta a honvéd kerületi parancsnokság és a honvéd póttesteknek az 1. AK-hoz való viszonyát, mely szerint ezek Erdély védelmére az 1. AK-nak alá vannak rendelve, azonban közöttük és a katonai parancsnokságok között fölé- és alárendeltségi viszony nincs.

Augusztus 27-én a román tragédia első felvonása megkezdődött.

*

Készületlenségünk nyilvánvaló. Rögtönöztünk minden szinten már az első falevelek hullása közben, amikor a határ mögé kényszerültünk megtépázott haderőnkkel és csak úgy tudtunk megkapaszkodni határvédő „intézkedéseink” bedőlése után, mérhetetlen áldozattal, hogy az orosz hadvezetésnek nem volt stratégiája az alföldi előnyomulásra.⁵⁴ A délnyugati arcvonal hadművelleti döntéseinek direktívája: „igazodni az ellenfélhez” (német fordításban: „Orientierung über den Gegner”), és idejében eltoltak északra is, ahol „mi” terveztünk egy nagyszabású átkaroló hadműveletet. Kifordultak az ölelésből, aztán visszatoltak bennünket a Kárpátok gerince mögé.

Két év után a helyzet megismétlődött, ezúttal a Keleti-Kárpátok mögött, Tisza szavaival: a „degarnirozott” Erdélyben.

Az Erdély háborúját leíró/elemző, bár adatolásának egy részét átírásra ösztönzi a megjelenésétől eltelt idő, máig a legtárgyilagosabb katonatörténeti munka a már hivatkozásként idézett Nagy Vilmos, magyar királyi alezredes 3 kötetes könyve. A fenti részletek értelmezésének segítéséhez az ő összegezését idézem:

„A bukovinai arcvonalon álló 7. hadsereg déli szárnyához csatlakozva a Határkőig a Ziegler-csendőrzászlóalj által megerősített 16. honvédhegyidandár – a 17. és a 29. népfelkelő gyalogezred; – ettől délre a Nemeréig [Háromszéki-havasok] a 19. népfelkelő hegyi dandár biztosította a határt. E két dandár alkotta a 61. honvéd hadosztályt Grallert⁵⁵ tábornok parancsnoksága alatt.

Tekintettel arra, hogy a 51. hadosztály a Wolhyniában lefolyt harcokban úgyszólván teljesen megsemmisült és az időközben beérkezett pótlások dacára sem volt teljes hadiállománya, ezért az 1. hadsereg-parancsnokság 5 hadtápszászlóaljjal erősítette azt meg, amelyek közül azonban a 408. és az 54. hadtápszászlóalj olyan állapotban volt, hogy harcra használni nem lehetett.

Brassótól délre és délkeletre a határon át vezető útvonalakat Goldbach tábornok parancsnoksága alatt a 71. hadosztály védelmezte, amely 3 gyalogzászlóaljból, 4 hadtápszászlóaljból és a 82. székely gyalogezredből állt. A hadosztályhoz még egy huszárosztály [a 9. népfelkelő honvéd huszárosztály] és 3 üteg volt beosztva.

A nagytalmacsi védőszakaszt a Barwick⁵⁶ ezredes parancsnoksága alatt álló 143. dandár – 8 zászlóalj, 2 lovasszázad és 3 üteg –, a hátszegi szakaszt pedig a Berger⁵⁷ ezredes parancsnoksága alatt álló 144. népfelkelő gyalogdandár 1 gyalog-, 2 hadtáp-, 1 lovasszázaddal, 3 bányászzászlóaljjal, és 1 tábori ágyúsüteggel (két ágyú) védelmezte.

Az Orsován át vezető útvonalakat, valamint a Dunát a 210., később a 145. népfelkelő gyalogdandár zárta el, melynek augusztus 28-án még csak 37 zászlóalj, 1 hadtápszászlóalj és 4 üteg állott rendelkezésére.

Az 1. hadseregnek egyetlen tartaléka egyelőre csupán a vasúti szállítás alatt levő 51. hadosztály volt, melynek csak első szállítmányai (2 gyalogezred) érkeztek meg a Maros völgyébe, Gyulafehérvárra és Szászsebesre. Az 1. hadsereg-parancsnokságnak a határbiztosító csendőrségen és pénzügyőrségen, valamint a bányászzászlóaljakon kívül mindössze 3 gyenge gyaloghadosztály és 3 népfelkelő gyalogdandár állt rendelkezésére, amelyek azonban még nem voltak a teljes hadiállományra kiegészítve. Hozzávetőlegesen ez az erő, amely nem volt több 32 zászlóaljnál, védelmezte a Bukovinai határtól a Dunáig terjedő, mintegy 500 kilométer hosszú határt.”⁵⁸

10. 1. Hol találjuk ez idő alatt *erdélyi* seregeinket?

A román hadüzenet előtt pár nappal megalakult cs. és kir. 71. hadosztály hadrendjében ugyan ott van a cs. és kir. 82. (*székelyudvarhelyi*) *gyalogezred*, de az csupán árnyéka annak az ezrednek, amely az északi fronton verekedett. A Luck-Okna-i áttörés harcaiban, két menetzászlóalj feltöltés után is alig egy zászlóaljnyi létszámra fogyott ezredet augusztus 12-én váltották fel és utaztatták *haza* pihen-ni, feltöltésre.⁵⁹

Szeptemberben haza került a m. kir. 38. (erdélyi) honvéd gyaloghadosztály-ban hadosztálylovasságként vitézkedő cs. és kir. 2. (*brassói*) *huszárezred* és egye-sített rendben besorolt a cs. és kir. 1. (temesvári) lovashadosztályba, amelyet már korábban Erdélybe vezényeltek. A 71. hadosztály törzslovasságát a közös *2-es huszárok* adták, a *marosvásárhelyi 9. népfelkelő honvéd huszárosztály* 366 lovasa többnyire felderítő és hírszolgálati feladatokat teljesített.

A cs. és kir. 72. hadosztály⁶⁰ (a 143. és 144. dandár) a szervezetében volt há-rom erdélyi zászlóalj: a *marosvásárhelyi háziezred 62/V.*, a *kolozsvári cs. és kir. 63/VII. és VIII. zászlóalj*.

Az *Armee Siebenburgen* hadosztályai viszont másutt, másért véreztek.

A 38. honvéd hadosztály a Kárpátokból olykor szétvezényelt ezredeivel, a 76. dandár külön úton is, visszaverekedte magát a Tarnowo-Gorlicei áttöréssel Monaszterzyszkáig és Podhajcégig, oda, ahonnan elindult 1914. augusztus 25-én. A Bruszilov-offenzíva után megfogyva, de megtörve nem, augusztus 13-tól Konjuchynál védelemi állásba ment és maradt 1917 tavasz kedetéig.

Szakall Kalman,⁶¹ a hadosztály vezérkarfőnöke korábban már idézett (*kato-nás*) összefoglalójából a visszatérés eseménysora,⁶² Tulics Kálmán⁶³ kolozsvári csendőrmester naplójának részleteivel *kiegészítve*:

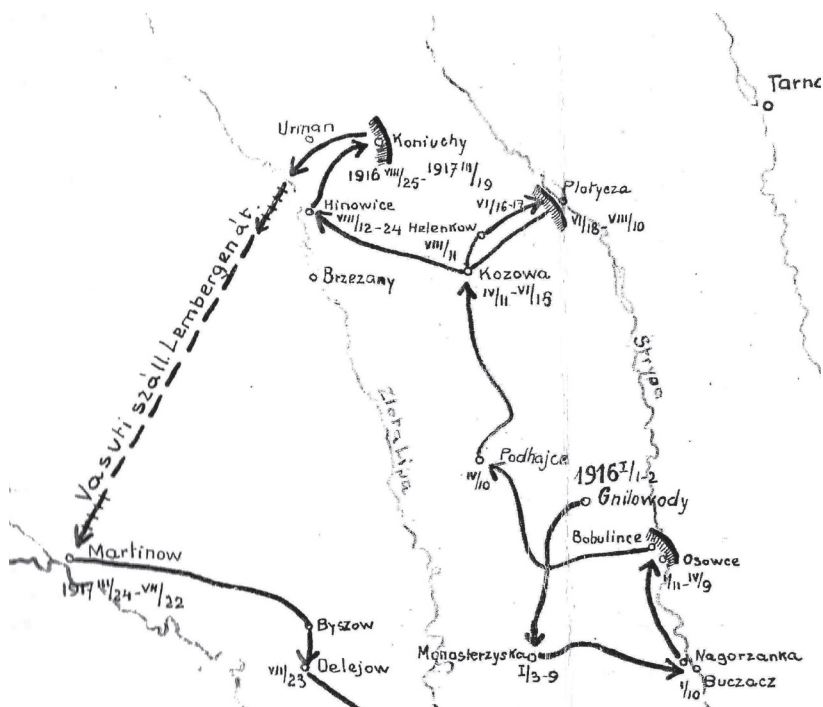
Állásharcok Kelet-Galíciában

„A hadosztály-parancsnokság július 5-11-ig Narajow-Miasto,⁶⁴ majd 12-től Pleteniczen van.

Narajow-Miaston kolerakórházat kellett berendeznünk, mert egy beoltatla-nul érkező német pótzászlóaljból kb. 60 ember megbetegedett. [...]

Károly Ferenc József Ő Fensége, a trónörökös július 22-és meglátogatja [Pleteniczen] a hadosztályt megsemmisíti a tartalék csapatokat, a hadosztály vo-natát, kitüntetésekkel oszt ki és a már kitüntettek mindenikét megszólítja.

Midőn megbeszéltük a trónörökös személyének programját, Csanády⁶⁵ kije-lentette, hogy a legjobb kilátást nyújtó pontra viszi, ahonnan a hadosztályállásait

A 38. honvéd hadosztály Tarnopol körül

végig látni. Jelentettem neki hogy az meglehetősen veszélyeztetett pont és csak teljesen nyílt és belőtt terepen közelíthető meg, tehát nagy felelősséget is vesz magára, ha oda viszi, mire mit szólnak majd, ha valami baj történik?

Ezt ő a maga vakmerő bátorságával nem akarta megérteni és »hiszen azért jött ide, hogy lássam valamit« – kijelentéssel megmaradt szándéka mellett.

A trónörökös megérkeztek, akinek a jelentkezésnél nagyon megtetszett a lovam és ennek kifejezést is adott, figyelmeztettem suttyomban szárnysegédjét Ottrubayt⁶⁶ a Csanády szándékára. »Ennek nem szabad megtörténni« – mondta, »de a világért se említsd a dolgot, mert amilyen kötelességtudó a fenség, feltétlenül kimenne oda. Majd én elintézem valahogy«.

Úgy intézte el, hogy hagyta belemerülni az emberekkel való beszélgetésbe és mikor az előremenetelre került volna a sor, jelentette, hogy arra már nincs idő, csak egy közelebbi pontra mehetünk. Úgy is történt.

A régi osztrák-magyar hadseregben sohasem hallottam egy olyan önérzetes beszédet egy cs. és kir. generálistól, mint amilyennel Csanády altábornagy az ebédnél felköszöntötte a trónörököszt. [...]

A trónörökös a legnagyobb figyelemmel hallgatta, az arca lelkesedést és meghatottságot mutatott, látszott, hogy jól esnek neki az őszinte és közvetlen szavak, mi a bensőséges koccintásnál is megnyilvánult.

[Emlékezetes hó forduló van ma. Ugyanis egy hónappal ezelőtt esett el Lemberg. De a mai napon is emlékezetes esemény történt, vagyis Károly Ferenc József főherceg trónörökösünk a hadosztály megsemmisítése végett ide érkezett. Én éppen a nyitott ablak előtt álltam, amikor kocsin elhajtott előttem. Csak pár lépésnyire álltam tőle. Hajadon fővel levén, csupán vigyázz állásba helyezkedve tisztelegtem – mire ő kezét sapkájához emelve »szervusz-szervusz« szavakkal fogadta köszönésemet. Fiatal, szép ember, mosolygós arca van. Azt mondják, magyarul is beszél. (Csak Habsburg ne volna).]⁶⁷

Augusztus 27-én a gárdahadosztály megkezdte a támadást Buszce-Dvorcenál.

Ennek előkészítésére a hadosztály-tüzérségnek zöme is oda vonatik, és a 23. ezred, mint balcsoport a gárdának alárendeltetik. A támadás sikerült, mire a hadosztály és a szomszéd IV. hadtest is csatlakozik és az ellenségek előbb augusztus 28-án Pomorzánytól keletre, majd 29-én a Ml. Strypa mögé veti vissza.

Dunajów⁶⁸ község hetekig feküdt kihaltan és összelöve a két állás között. A pap üzenetére őt és 30-40 asszonyt a templom kriptájából átmentettünk, úgyszintén átmentette beteg szüleit egy közös hadseregbeli zsidó zászlós, egy 24. honv. ezred járőr segélyével. Amint a muszkák 28-án visszavonultak, 1/4 óra alatt, mintha földből jöttek volna, tele lett a falu lakóval.

[...] Az augusztus 30. és 31-i harcokban, amelyek Urlownál a leghevesebbek, sikerül az ellenséget újra megingatni, úgy az szeptember 1-jén az egész vonalon megkezdte a visszavonulást. A hadosztály két oszlopban üldöz és 2-án Zaloscenál⁶⁹ eléri a Szeretet. A 75. dd. a folyót átlépve, a 4. hadosztály kötelékébe lép, melyel együtt a támadott délkeleti irányban végrehajtva, a Jankowcetól keletre fekvő magaslatokra jut. Itt azonban a bekövetkezett erős orosz ellentámadásnál parancs szerint a végsőig kitartva, súlyos veszteségeket szenved és alig 6-700 puskával csatlakozik az időközben a Grobla–Hladki–Kurowce vonalat megszállott hadosztályhoz.

Az ellenség ezalatt megerősödve nagyobb erőkkel tör elő a tarnopoli hídfőtől a tőlünk jobbra álló 19. (pilseni)hadosztály⁷⁰ ellen, a Tarnopoljeziernai műút mindkét oldalán. A cseh oszlop helyenként ellenállás nélkül megadja magukat, úgy, hogy hadosztály jobbszárnyán tartalékban álló 1/24. zászlóalj, melyet egyik 19. hadosztálybeli parancsnok megkérdezés nélkül magához von és harcba ve-

tett, kénytelen a magukat megadó cseh csapatokra lőni és az állást nagy veszteséggé tartani.

Az 1/24. Gaály⁷¹ zászlóalj rövidesen felvette velünk a telefon összeköttetést és elpanaszolta, hogy minden ellenkezése dacára rendelkeztek véle a 19. hadosztálytól. De különben is ki kellett némileg költeni az ott keletkezett több km széles rést, különben a muszka azon át oldalunkba és hátunkba törhetett volna. Elmondta, hogy a nem cseh tisztek sírva nézték, hogyan fut legénységük a muszka elé és összeölelkezik vele. Ezt a szerelmeskedést azonban mind ők, mind az 5. ágyúszred is alapos tüzeléssel zavarták meg. Csak arra kért Gaály, hogy mielőbb szerezzem őt vissza és akadályozzam meg, hogy mellé cseh csapatot tegyenek, mert nem felel, hogy felbőszült legénysége nem fordul-e azok ellen. Inkább maga tartja az egész nagy rést.

A 19. hadosztály panaszt tett a német hadsereg-parancsnokságnál, hogy a 38. honv. hadosztály bele lövöldözött az ő csapataiba. A németek azonban már általuk értesülve voltak a történetekről és elégtétel helyett azonnal felváltatták a 19. hadosztály parancsnokát és vezérkar főnökét és hogy még kirívóbb legyen, belőlünk csoport-parancsnokságot alakítva, a 19. hadosztályt is nekünk rendelték alá.

A 19. hadosztálynál mint parancsőr tiszt beosztott Clam-Martinitz⁷² gróf azonban, aki röviddel azután osztrák miniszterelnök lett, azonnal Becsbe utazott és kivitte, hogy vizsgálatot rendeltek el ellenünk. Ez széles mederben le lett folytatva, de néhány jelentéktelen megjegyzésen kívül semmit sem kaptunk.

A 76. dd. és az 51. hadosztálytól⁷³ északról áthozott 302. (szegedi) honv. ezreddel az ellenség támadása megállíttatik ugyan, de a 19. hadosztály veresége és az egyidejűleg a Tarnopol⁷⁴–Kozowai műút mentén beállott kedvezőtlen viszonyok arra kényszerítették a hadsereg-parancsnokságot, hogy az északról beérkezett XVIII. hadtestet, ahelyett, hogy a IV-et megerősítve, a Szerettől keletre a Tarnopol elleni offenzívára alkalmazta volna, azt a Szerettől nyugatra, a helyzet megszilárdítására vesse be.

Szeptember 13-án ezen hadtest csapatai felváltották a saját hadosztályt, amely viszont a vasút és Pokropiwna vonalában a 19. hadosztályt váltotta fel, utóbbi, pedig dél felé tolatott el.

Ezen vonalból a hadosztály szeptember 15-én a kevésbé kedvező állást kijavítandó kb. 4-5 km-rel előretör és mintegy 500 foglyot is ejt, de dacára a megtett javaslatnak, az újabb állásjavításra vonatkozólag, az általános helyzetre való tekintettel a Cedrow–Klaczysza vonalban megállíttatik és ott beássa magát

Ezen állásban [a törzs Jeziernán, ma ukr. Ozerna] a hadosztály október 24-ig marad, majd, mint tartalék, Taurow⁷⁵ környékére október 31-én pedig Kozowa⁷⁶ környékére irányíttatik.

November 1-jén, éppen gyakorlatozás közben kapja a hadosztály azon parancsot, hogy a Siemikowcénál⁷⁷ betört ellenséget visszavesse. Két oszlopban azonnal elindul és du., kb. 3 óra tájban kezdi meg a harchoz való fejlődést.

Kozowa, a Templom tér

Siemikowce

A 76. dd. Rosochowacietől⁷⁸ északnyugat–délkelet irányban, a 22. ezred nyugat felől arcbán, a 21. ezred pedig a jobbszárnyon délnyugat felől támad Siemikowcera. Az időközben beállott sötétség nem engedi meg a tájékozódást, sem pedig az alaposabb tűzérési előkészítést, amelyre különben sincsen idő, mivel ez ellenség visszaszorítása sürgős, mielőtt még az kiterjeszkedhetnék és erősebb tartalékokat vonhatna, az innenső partra.

Mint később kitudódott ez akkor már meg is történt volt. Az éjjeli támadás folyamán a 21. ezred két zászlóalja közötti hézagon [a 21. ezred Kozowában a német déli hadsereg tartaléka volt] egy szintén előnyomuló orosz ezred hatolt be.

A 21-esek ezt észrevéve, Förster ezredes parancsára arcot fordítanak és a benyomult oroszokat meglepve, azokat, mintegy 2800-at elfogják. Ezután Hoffmann hadtestbeli honv. tagokkal együtt benyomulnak Siemikowce déli részébe és ott befészkelik magukat.⁷⁹

A 22. ezred eléri a németek volt 2. vonalát, a 76. dd. pedig kis távolságra közelíti meg az ellenséget, sőt a 21. ezred egy szakasza Szakoly hadnagy parancsnoksága alatt az északnyugti szegélyen lévő majorba is behatol és ott elszigetelve és a telefont is bevezetve, az általános rohamig, 4-ig tartja magát, számos gp. és túlnyomó ellenséggel szemben.⁸⁰

Szakoly hadnagy a csata utolsó napján az előljáró német gárdahadtest parancsnok gróf Marschallnak, általam közvetített tilalma ellenére, aki a legnagyobb kitüntetéseként szánta neki, csatlakozik az általános rohamhoz s ott haslövessel elesett.

December 2-4-ig ide-oda hullámozó harcot vívunk, folyton megismétlődő támadások és ellentámadásokkal, melyek a templom körül (22. és 24. ezred⁸¹) a leghevesebbek és úgyszólván állandó kézitusára folyik minden egyes harántgátért.

Ekkor azonban a 3. gárdahadosztálytól 3 gránátos zászlóalj érkezett be és a saját csapatokkal új erővel intéz rohamot és az egész helyiséget elfoglalva 5-re már csak az utolsó orosz fészkek kitisztítása marad a hídnál és a községtől északra a tónál.

Ezen 5 napos véres harc, bár kb. 50 % veszteség árán, 4 orosz hadosztály ellenében, 6000-nél több foglyot eredményezett, egyik legszebb fegyvertényét képezi a 38. hadosztálynak, egyszer s mindenkorra letörte a Berezány⁸² ellen tervezett orosz offenzívát, melyre, fogoly vallomások szerint a cár Tarnopolban személyesen lelkesítette csapatait.

A hadosztály ezért nemcsak az összes előljáró parancsnokságok dicséretében, sok tiszti és 1007 darab legénység kitüntetésben, hanem azon ritka szerencsében is részesült, hogy Kozowa környékén tartalékba vonatván vissza, december 7-én a német császár Ő Felsége által megsemmisített [Kozowán], ki az egész hadosztály arcvonala előtt lelkes beszédben méltatta a hadosztály hősiességét s magyarul éltette a királyt. Majd mind a tiszteknek, mind a legénységnek német kitüntetésekkel osztott ki, személyesen tűzvén fel Werz⁸³ tábornok helyettes hadosztályparancsnoknak saját melléről levett I. oszt. vaskeresztet. Nagy zavarában csak a császár távozása után jutott eszébe Werznek, hogy a kitüntetést nem ő érdemelte, hanem Csanády és én, ezt neki jelentenie kellett volna. Jól esett ez a lovagias excus és nem irigyeltük tőle.

Ezen dicséretet Ő Felsége Nisbe való utazása alkalmával megismételte, az őt vármegyéje területén át kísérő Medve Zoltán krassó-szőrényi főispán előtt kijelentvén, hogy csapatai között szolgál az erdélyi honv. hadosztály, melynek minden tagja egy hős. Ezek kijelentést Medve Zoltán főispán hivatalos átiratban közölte a hadosztály-parancsnoksággal, ami másolatban csatolva lett mindem alsóztály parancsnokság a naplójához.

A siemikoweczi csatatér

Veszteségkimutatás.

Csapatleest	Puska létszám nov.1-én		Elesett		Meg- sebesült		Eltűnt ²		Össze- sen		Puska létszám nov.5-én	
	tiszt	legény- ség	tiszt	legény- ség	tiszt	legény- ség	tiszt	legény- ség	tiszt	legény- ség	tiszt	legény- ség
21. honvéd gy.-e. ...	72	1665	1	250	9	457	20	327	30	1024	42	641
22. honvéd gy.-e. ...	74	1690	8	297	12	367	13	259	33	823	41	867
23. honvéd gy.-e. ...	69	1692	4	185	9	294	3	248	16	727	53	965
24. honvéd gy.-e. ...	73	1725	4	257	10	404	5	144	19	805	54	920
Összesen ...	288	6772	17	879	40	1522	41	978	98	3379	190	3393

¹ A tiszti kimutatásban a hadapródjelöltek is szerepelnek.

² A kimutatás közvetlenül a csata befejeztével készült; a harcétér átkutatása és a harceteret tömegesen elborító halottak eltemetése kb. egy hétig tartott, ennél fogva számos — későbbben agnoszkált — halott itt még az eltűntek rovatában szerepel.

Veszteségkimutatás

A történet *színesebb* változata:

[„Öt napig immár minden érdekesség nélkül dolgoztunk. Ma, 6-án azonban, a napok óta tartó készülődés oka kiderült. Tudniillik, ide érkezik II. Vilmos német császár, aki itt szemlét fog tartani. Kivonultunk a város mellett fekvő egyenes rétre. Vártuk. Eközben több repülőgép keringett a város és felettünk, vigyázva, nehogy valamelyik buzgó ellenséges repülő bombát dobjon a gyülekezetre, vagy a császár és kíséretére. Az egész hadosztály, mintegy 8000 ember kivonult. A csapatok elhelyezése után, úgy 11 óra tájt, egyszer csak a díszjelet kezdték fújni az összes kürtösök, miközben megérkezett a császár és kísérete. Csanády kegyelmes úr, napok óta beteg lévén, Wertz tábornok úr fogadta. A tábornok úr jelentése után, a császár az ezredek arcvonalát külön járta. A kísérete követte. A császár középtermetű, inkább szőkés, mint barna, szép ember, sajátságos felfelé kunkorított és simára lefésült bajuszával úgy néz ki, amint a közkézen elterjedt és forgalomban levő arcképein van lefestve. Arca azonban sápadt és kimerültnek látszott. Amikor az arcvonalat körüljárta, a négyszög közepére ment és erős har-
sány hangon, német nyelven, a következő beszédet mondotta:

»Különös öröömre szolgál az én csapataimmal válllvetve küzdő 38-ik magyar honvéd hadosztályt üdvözölhetni. Legutóbbi bécsi látogatásom alkalmával, királyotok örömmel beszélt a derék honvéd csapatairól, kik valamennyi harctéren

vitézül harcolnak. Sokat elértünk eddig, és Én bizonyossággal remélem, hogy továbbra is szoros fegyverbarátságban vállalva úgy fogunk küzdeni, hogy hazánk dicsőségére a végleges győzelem a mienk lesz. Ezen alkalommal is emlékezzünk meg királyotokról, midőn ezt kiáltjuk: Éljen a magyar király, I. Ferenc József!»

(Ezen utóbbi s *Éjennel* kezdődő mondatot magyar nyelven mondotta). A beszéd elhangzása után Wertz tábornok úr röviden válaszolt, aminek befejezése után a császár hozzálépett és kezet fogott vele. Ezután előhívták azon tiszt urakat és legénységet, akiket a császár kitüntetett. Előlépés után, megkezdve Wertz tábornok úron, azután az előhívott tiszt uraknak és legénységnek, saját kezével tűzte fel a kitüntetések, egyben valamennyiükkel kezet fogott. Majd pár szavas buzdító beszédet mondott, melynek végeztével mi háromszoros »Éljen«-t kiáltottunk.

Ezek után eltávozott körünkől a németek nagy császára, II. Vilmos, a jelenlegi háborús világ ez idő szerinti legérdekesebb embere. Reám – szerényen megjegyezve – jó benyomást tett a császár megjelenése, magatartása és beszéde s különösen azon ténye, hogy az érdembe hozott kitüntetések saját kezével adta át a vitéz harcosoknak.

Dél volt már amikor szállásunkra visszatérhettünk.

Érdekes, és jegyzeteimbe való beírásra találok érdemesnek még azt is, hogy midőn az ünnepélyes szemle folyt, felettünk saját repülőink egész raja keringett; az országút túlsó részén, a réten pedig, mintegy 30 méter hosszú, 2-2½ méter széles vérpiros színű vászon volt leterítve abból a célból, hogy a repülőgépek szükség esetén való leszállásra alkalmas helyet mutassa. De erre nem került sor.⁸⁴

December 14-én Frigyes fhg. tábornagy Ő Fensége hadsereg főparancsnok szemlélte meg a hadosztályt, kitüntetések osztott ki, soron kívüli előléptetéseket eszközölt és személyesen adta át a XI/25-e óta betegen fekvő hadosztályparancsnoknak, Csanády altbgy-nak a *Lipót-trend* középkeresztjét.”

Közbevetőleg:

Szakall *ezredtörténete átaludta* a karácsonyt, Tulics csendőrőrmestertől olvassuk *emocionális* beszámolóját:

„Ma délben arról értesítettek, hogy a Szent estére való tekintettel a vacsora este 8 órakor lesz. Este 6 órakor osztották ki a szeretetadományokat. Csekélységek voltak, de azért jól esett a figyelem, hogy gondolnak mireánk is. A nekem kiosztott kis csomagot két kis bécsi leánynak, névszerint Mártha Heinig Handeschülerin Wien, IX. Kerület, Müller Gasse 26 és Rosina Kendlbacher Neumkirchen, Neugasse 8 – egy szépen megírt lapon megköszöntem. Megértük tehát, a szent karácsony estéjét is. Már a másodikat a harctéren, a békének leg-

csékélyebb kilátása nélkül. Mindazonáltal adjunk hálát a Mindenhatónak, hogy jelenlegi harctéri helyzetünk sokkal jobb, mint tavaly ilyenkor volt.

Ezen megállapítások után elmentem az altiszti étkezdébe vacsorázni. Az étkezdében karácsonyfa állott, mely hivatva volt a mai szent karácsony estejére és a megváltó születésére emlékeztetni. A karácsonyfát – nagyon szerény eszközök mellett Lőrincz János, magyar tábori csendőr készítette, igen szépen. A magyar csendőr itt is remekelt. A vacsora is nagyon jó volt, sőt még bort is kaptunk hozzá. Kár volt, hogy Páskuj telefonos őrmester lerészegedett és Katona őrmesterrel összeszólalkozva botrányos veszekedésbe kezdett, miáltal nagyon rontotta az ünnepi hangulatot, annyira, hogy nekem – mint a társaságban, rangban és időben is legidősebbnek – kellett közbelépnem és a hibás és hazárdul viselkedő Páskujt három becsületes csendőr pofon kiutalványozása mellett, – kidobtam.

Így állítam helyre a megzavart rendet. Ezen kis incidens után lakásunkba mentünk, ahol Farkas főszámvevő, Weinrich és Szalay őrmesterekkel és Fülöp tizedessel 12 óráig kártyáztunk. Ekkor lefeküdtem, de a gondok csak azután fogtak el, vajon az én szeretteim mit csinálnak ilyenkor Kolozsváron, vajon ők gondolnak-e felőlem, vajon megsúgja-e nekik ösztönük, hogy én mennyit epekedek utánuk. Eszembe jutott, hogy Kolozsváron ilyenkor a kántálók járnak házról-házra és épp ezidőben tartják az éjféli misét. Csak nagyon későre tudtam elaludni.”⁸⁵

December 29-én a hadosztály tartalék viszonyban maradt, majd a több helyen megtámadott Pflanzner-Baltin hds. támogatására december 30-án Podhajcére⁸⁶ menetelt.

„Podhajcén Csanády kegyelmes úrral meglátogattuk az ott levő Hoffmann altábornagyot. A legnagyobb örömmel és szívességgel fogadott bennünket és eget-havat ígért a beszállásolásra, stb.-re nézve, csak mondjuk meg, mit kívánunk és már teljesítve is van. Azt kívántuk, hogy pár napig ott hagyassuk törzsünket, mert nekünk a Guilowodyra kell mennünk a 39. hadosztályhoz. »Aber⁸⁷ selbstverständllch« – mondotta, és másnap eltávozásunk után azonnal kilökte őket »ausdisciplinäre Rücksichten«. Talán az ő összelopkodott gyülevész, népének fegyelmét féltette tőlünk?”

A történet Tulics csendőrőrmester tollából:

[„Éjfél tájban azzal keltett fel Farkas Lajos főszámvevő barátom, hogy pakolni kell, mert reggel elmegyünk innen. Én előbb nem hittem, de csakhamar hallottam mindenfelé a nagy lótást-futást, miből meggyőződtem, hogy a hír való. No, de azért én még aludtam egy sort, s reggel 6 órakor hozzáfogtunk a csomagoláshoz és 9 órakor már indultunk Podhajce felé. Az út nehéz, sáros volt s ezért nagyon lassan haladtunk, úgy hogy a kb. 24 kilométernyi utat estig tettük meg. Már égtek a lámpák, amikor Podhajcéra értünk. Egy ruthén házba szállásoltuk be

magunkat, melyet aznap meszeltek ki; a levegő rossz és mészszagú, de legalább fedél alatt voltunk és fűthettünk. Vacsorára sajtot ettünk, megteáztunk s csakhamar lefeküdtünk.

Podhajce. Szomorú nevezetességű hely a mi hadosztályunk történetében. Ugyanis Podhajce környékén érte a háború legelején a legnagyobb veszteség, Bolszowce, Podhajce és Monasterzyska körül folytak le az első harcok, itt esett keresztül a tűzkeresztségen, ahol súlyos, majd-nem megsemmisítő vereséget szenvedett. Ez a vereség nem a csapataink kiképzéshiánya vagy bátortalansága miatt következett be, hanem azért, mert a hadi taktika és háborús fogásaiban járatlanok és tapasztalatlanok voltak, például az oroszok lövészárkait nekiszaladva, rajtázva akarták elfoglalni, s amikor már alig voltak 100-200 lépésnyire, az oroszok csak akkor kezdték a tüzelést. Az eredmény borzasztó volt. Ezt a nagy veszteségünket alig tudtuk kiheverni.

Jelenleg Podhajcén székel a Hofmann hadtest. Nagyon jól be vannak szervezve. Van itt katonai fürdő, katonai borbély, katonai kovácsműhely, katonai kerékgyártó, katonai tejcsarnok, katonai vegyvizsgáló és még tudja Isten mi-féle katonai alakulatok, sőt még katonai kutyafogó is van. Szóval, a Hofmann hadtestnél minden katonai mintára van – el kell ismerni példászerűen – berendezve.”¹⁸⁸

Innen a 70. dd. Monasterziyskára menetelt, ahonnan a 21. ezredet vasúton a hadsereg jobbszárnyára tolták, a 22. ezred pedig Buczaczon⁸⁹ tartalékot képezett, de harcba egyik ezred sem lépett. A 76. dd. Podhajceről Guilodovyn át a 39. hadosztályhoz⁹⁰ Kujdanowra irányítjuk, hol az 1916. január 7-én gyors ellentámadással visszaverte a 12. (krakkói) hadosztály⁹¹ balszárnyán betört oroszokat, s néhány száz foglyot ejtett.

1916. január 11-én a hadosztály a VI. hadtest kötelékében átveszi az Osowce–Kujdanowtól keletre fekvő védőszakaszt és azt a bevonult 21. ezreddel együtt április 9-ig tartja. Ezen idő alatt nevezetesebb esemény nem történt, csak a 38. honv. tarackos ezred, felállítása. A harcból kivont hadosztály április 10-én Podhajcéra, majd 11-én ismét Kozowára menetel, ahol a német hads. tartalékát képezi.

Június első napjaiban a 76. dd-t a 32. (budapesti) hadosztály⁹² támogatásával Cebrow–Vorodiowka környékére viszik és a zászlóaljként harcba vetve igen kemény harcokban, majdnem 50%-át veszítette el.

Még rosszabb sors vár a 75. dd-ra, amelyet április 6-án a XIII. hadtesthez, Buczaczra irányítottak s oda, már a hadtest áttörése után érkezve, részt vesz annak összes kemény harcaiban (Barysz, Koropiecz p., Korosciatyn) és csak augusztus 17-én, teljes hadi állományából mintegy 600 puskát hozva tér vissza a

Alábbi képen bemutatom a kunfolyam katonáit, balról jobbra.

Kukal Kálmán alezredes vezérkari főnök ur.

Scheffer Frigyes főhadnagy hadlíró ur.

Fonyó Jenő esendőőr százados ur.

Molnár József tábornok hadosztályparancsnok ur.

Szelka Henrik tázerfőhadnagy kémelhárító tiszt ur.

Pannás István főbírsorvos egészségügyi főnök ur.

Alábbi képen pedig a tábori esendőőr kunfolyam hallgatói.

Egy lap a Tulics-naplóból

hadosztályhoz. Ugyancsak június 6-án utazik el a X. hdt. parancsnokká kinevezett Csanády altbgy., aki egy éven keresztül dicsőséges harcokban vezette a hadosztályt.

Június 17-én a 76. dd. autókon visszajön, s a hadosztály, melynél a felváltott német Res. Divn. (Reservedivizion - tartalékhadosztály) egy ezredet hagy vissza, átveszi a Kúpczyncze – Kasperek közötti állást. Közben a 22. ezred kevés veszteséget szenvedett I. zászlóalja visszaérkezik a hadosztályhoz, a német a német csapatok pedig kivonatnak s helyettük a Hoffmann hadtesttől az 1. Landt. zászlóaljat, a IX. hadtesttől pedig, – amelynek a hadosztály ezidőtől alá volt rendelve – egy bosznia-hercegovinai. zászlóaljat kap.

A Pflanze-Baltin hads., majd a XIII. és VI. hadtestek visszavonulása miatt is szükségessé válik, augusztus 11-én a hadosztály du. – amíg a 23. ezred két századával egy kis előretörést rendez és az ellenségnek súlyos veszteséget okoz, s azután tervszerűen visszamegy az állásból és 12-én még átmenetileg Korowa–Helenkewtől keletre állást foglalva –, augusztus 13-án, a Baranowka–Kowichy közötti állásba vonul.

1916. augusztus 9-én én kaptam a sifírozott parancsot, hogy a 10. és 11. közötti éjjel a hadosztály menjen vissza. Erre az előkészületek megteendőik, a parancs csak az utolsó pillanatban adassák ki.

A parancsokat magam fogalmaztam és írástalomba zártam, azután sétálni mentem. A falu szélén egy zsidó somfordált hozzám és súgva kérdi: „Bit’ schen Herr Oberstleutnant gehen wir in die grüne aber in die gelbe Stellung zurück?“⁹³ A vk. osztályokban ui. egy titkos mindig elzárt térkép volt, melybe a hátulsó állások kék, sárga, és zöld színnel voltak berajzolva. Erre célzott a jól informált úr. Meglepetésemben válaszom nagyon csattanós volt, azután le-tartóztatás és vizsgálat.

Ezen állás már előre küldött tartalékok és menetcsapatok által némileg előlén készítve, 14-én a huzamosabb ideig kint hagyni tervezett előőrsök, erősebb ellenség elől a főállásba vették vissza.

A hadosztály-parancsnokság augusztus 24-ig Hinowiczén, attól kezdve Urmánon volt.

Ezen állás, melyben a hadosztály több mint 2 hónapot töltött, mintaszerűen lett kiépítve s a kötelékek szilárdítva. Az augusztus 17-én visszaérkezett 75. dd-t a menetcsapatokkal kiegészítettük, kivéve a II/22. zászlóaljat, amely csak hónapok múlva volt felállítható. Rohamcsapatokat alakítunk, új alakú-sokat állítunk fel (nehéz tü. ezred gp. osztagok, majd századok, aknavető és árokágyús szd. stb.) legénységi otthonokat szervezünk, hidakat, utakat és bakkokat építünk.

Gyakori kisebb vállalatoktól eltekintve nagyobb harcokban ezen idő alatt csak a 22. ezred 2 zászlóalja vett részt, mely szeptember hónapban a Hoffmann hadtestnek rendeltetvén alá a Lysomai harcokban Brzezánitól keletre keményen megállotta a helyét, de súlyos veszteségeket is szenvedett.

Írásbeli feladatok, megbeszélések és tényleg megtartott gyakorlatokkal az összes eshetőségekre a hadosztály annyira elő volt készülve, és a tüzéséggel összejátszva, hogy valósággal csak egy gombot kellett megnyomni és minden program szerint játszódott le, mint egy villanyos zongorán.

Az állás leggyengébb pontja Kowynczynál volt, ahol a csehekkel érintkeztünk. Ennek megerősítésére a legnagyobb gondot fordítottuk, szárnyunkat a csehek mögött lekanyarítva biztosítottuk és éjjel két óránként ügyeletes ment át ellenőrizni, hogy szeretett szomszédjaink éberek-e?

Elmenetelemkor megígoltam, hogy ha a honvéd csapatok elhagyják ezt az állást, a muszka Konychninál fog betörni. Ez 1917 nyarán pontosan be is következett.”

Szakall Kálmán nem ír arról, hogy a csapatok hogyan fogadták a Román Királyság hadüzenetének a hírért. Tulics summásan feljegyi:

[„Ma reggel (1916. augusztus 28-i bejegyzés – K.I.) meglátogatott a komám, Szalay Gyula. Nagyon örültem neki és szívélyesen beszélgettünk, miközben egy mindnyájunkat megdöbrentő és riasztó hírt hallottunk, ugyanis e beszélgetés közben értesültünk Románia hadüzenetéről. Románia hadat üzent a monarchiának. Ez a titkos szövetséges, aki aranyért szállította eddig a gabonát nekünk, akárcsak a másik szövetségesünk az olasz – ellenünk fordult.

Eskümet valószínűleg meg és harctéri, elsővonalbeli szolgálatra fogok jelentkezni, hogy mutassuk meg neki, a bocskorosnak, hogy megvédjük hazánkat az oda betódult bitorlókkal szemben. Hiszem és szentül meg vagyok győződve, hogy példámat sokan fogják követni. Ha kell, meghalunk, de ott leszünk mind egy szálig. Különben itt olyan nagy az izgatottság, hogy le sem tudom írni. De bizalmunk és reménységünk Istenben van.”]⁹⁴

*

A XII. hadtest közös hadosztályai (a cs. és kir. 35. és 16. gyaloghadosztály és a hadosztályközvetlen alakulatok) a Woyrsch-hadseregben⁹⁵ érkezett az Északi-tengertől a Román Királyság határáig terjedő arcvonalba ékelődött *Polesie-mocsarak* északi oldalára támaszkodó szakaszra, a Vilnai hadjárat után. A 35. hadosztály, a cs. és kir. 51. (kolozsvári) – párban a 69. dandárban – az 50. *gyula-fehérvári* gyalogezerreddel utat nyitott a Bug átkelőjét védő Ivangorod erőideinek megvívásával a zömnek Tarnowo felé, sikeréről kiemelt hírt adott a Höfer. Itthon egy hétre szóló ünneplésben részesült. Bernády György, Marosvásárhely polgár-

mestere is fontosnak tartotta emlékbeszédet mondani egy helyi ünnepségen.⁹⁶ Szeptember 9-én indultak el Hindenburg 9. német hadserege és a bajor herceg seregcsoportja az új hadjáratra. Ennek folyamán Hindenburg szeptember 18-án Vilnát elfoglalta és innen még messze kelet felé előnyomult. Mind Hindenburg, mind Lipót bajor herceg seregei hatalmas tért nyertek, de az oroszok visszavonulását már nem zavarhatták meg. Túl későn kezdték meg a hadjáratot. [...] Falkenhayn szeptember 25-én az előnyomulást megállította. A német seregek Riga–Dünaburg–Pinsk vonalában berendezkedtek a telelésre. A hadjáratban, a Lipót herceg vezérlete alatt álló középnek Woysch-féle seregében részt vett *Kövesz erdélyi hadtestje*. Hadtestünk a kárpáti téli csata folyamán elszállított Bőhm-Ermolli-féle sereg helyén maradt vissza és besorolt a Woysch-féle német hadsereg, szervezetébe. Ott is maradt és Baranowicze közelében foglalt állásban telelt át. Ennek fejében Falkenhayn a Strypa mentén álló Bothmer-féle sereg 2 német hadosztályát hagyta nálunk. *Julier* 136.

A XII. hadosztályban egyedül maradt, 69. gyulafehérvári dandár jeleskedett a kimerülésig a 35. hadosztály *képviselésében* a Baranowicze állásokban 1915 nyara, majd egy évvel később, az ősz végén, ugyanott. Testvérdandárja, a 70. (a vásárhelyi 62. háziezred és a besztercei 63-asok) egy félévig volt távol, kivonva hadrendi kötelékéből, a 4. hadsereg X. hadosztályában. 1915 őszén tért vissza a németek sürgetésére a Woysch-hadseregben maradt erdélyi hadtesthez. Egy részlet a már közös történetből:

„Október 20-án kezdődött a Baranowiczei csata, melyben az addigi győzmes napok után visszacsapás érte a 35. hadosztályt, az oroszok nagy erővel támadtak, és áttörték a szomszéd 50-eseket. Emiatt a többi ezred is nehéz helyzetbe került, és csak a tartalékok segítségével sikerült a régi állásokat részben visszafoglalni. [...]

A következő napon a 35. hadosztály félórai tüzérségi tűzelőkészítés után az egész vonalon támadásra indult és délután fél háromig mindenhol visszafoglalta ez első vonalat. 10 tiszt és 1600 fő legénység volt a foglyok száma, 2 géppuskát is sikerült visszafoglalni. A csorba tehát ki volt köszörül

ve. Ezután elcsendesedtek a harcok és megkezdődött az állásépítés és a télire való berendezkedés. A 35. hadosztályt német csapatok Váltották fel, ami után egy közeli másik arcvonalszakaszt vettünk át, mégpedig okt. 25-én Minitschinél, nov. 5-től kezdve Woronschatól keletre a Serwec mentén. [...]

Ismét Baranowicze. A súlyos kimenetelű *lucki áttörés* nyomában (a hadtest két hadosztályának állásai a vázlat bal, felső sarkában!), 1916. július elején a XII. hadtest arcvonalán is megkezdődtek az orosz támadások. 2-án reggel 4 órától kezdve fergeteges tüzérségi tűz zúdult a hadtest és a tőle délre levő németek

arcvonalára. A Koldyczewatól Serveczig a Servecz-folyó mentén kiépített állásai-ban levő XII. hadtest akkor még nem szenvedett sokat. 3-án a kora hajnali órák-ban azonban már gyalogtömegek is támadtak és a szomszéd 16. hadosztálynál be is törtek. A 35. hadosztálynak sikerült a betörést elreteszelnie. Az oroszok a következő napokon is folytatták hevesebb-nél hevesebb támadásaikat. 5-én este az 51-esek is erős tűzérési tűz alatt állottak, 6-án estig a 35. hadosztálynak már több mint 1100 sebesültje volt.

Másnap az oroszok egész nap lőtték a 35. hadosztály vonalát. 8-án reggeli 2 órától kezdve aztán megindultak az orosz rohamok. A könyörtelenül harc-ba vetett 10—12 sorban is támadó óriási tömegek azonban már a hősiessen véde-kezők tüzeiben megtorpantak, míg végül is sikerült a teljesen szétlőtt drótaka-dályokon keresztül elérni az első vonalat. Ott azonban a harcra kész kolozsvári fiúk kézitusa-ban verték vissza őket s az elkeseredett, rendkívül véres harc estére végül is a mi győzelmünkkel végződött. Az 51-esek összesen négy, a hadosztály ellen indított tömegtámadást és másik négy kisebb előretörést vertek vissza. Az ellenség oly súlyos veszteségeket szenvedett, hogy az ezred előtt egyelőre nem is próbálkozott újabb támadással.

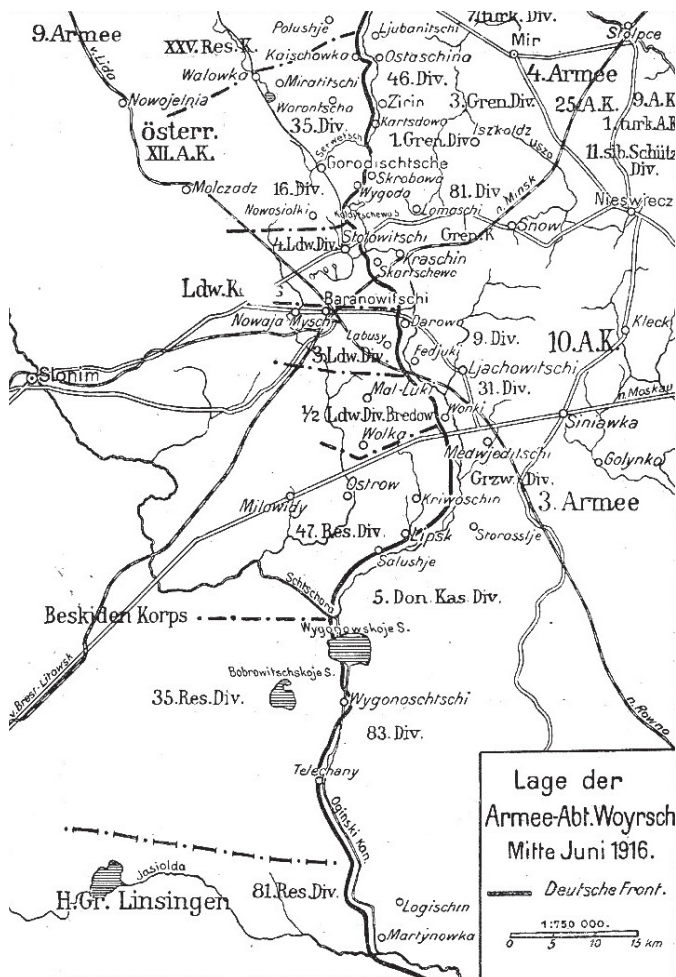
Későbbi megbízható hozzávetőleges számlálás szerint 2000—2500 halott bo-rította csupán az 51. gyalogezred előtti terepet, nem számítva azokat, akik még a Servecztől keletre estek el. De az 51-esek vesztesége is óriási volt. A 2-ika óta megindult tűzben és a 8-i védelmi harcban összesen 138 halott (köztük 3 tiszt) és 518 sebesült (köztük 18 tiszt) volt a veszteség. [...]

Július vége felé, különösen július 28-án, újból megindultak az orosz támadá-sok a XII. hadtest arcvonalán. Az ellenség azonban óriási emberáldozatai ellenére sem ért el eredményt. Az arcvonalat, ha ellentámadásokkal is, sikerült mindig tel-jes egészében megtartani. Ezután ismét kezdetét vette a szürke állásélet, amely egész 1917 tavaszáig tartott.⁹⁷

A cs. és kir. 16. hadosztály 31. dandárjában a 82-esek párja a cs. és kir. 2. (brassói) gyalogezred váltotta a 63-asokat a Szerwecz-menti állásokban. A hatalmas küzdelem után 1916. július 5-én, a sötétség beálltával a német 5. hadosztály beérkező csapatai váltották fel a ketteseket. Másnap az állások mö-götti helységekben helyezkedtek el, részben, mint hadosztály-, részben, mint hadtesttartalék. A veszteségek pótlása céljából a tartalékezredet feloszlatták, a 2. gyalogezred újból csak négy zászlóalj-ból állott. Augusztus 7-ig pihenhetek csak ezek a zászlóaljak, mert augusztus 8-ára virradó éjjel a Szerwecz mentén Czichonytól Kojaszowkiig terjedő állásrészben a 63-asokat kellett felváltani. In-nen néhány nap múlva, augusztus 17-én az ezredet már kivonták, hogy más, még nehezebb helyre vigyék.

A 35. hadosztály Bosznia-Hercegovinába kiküldönített zászlóaljai⁹⁸ az olasz had-
üzenet óta a déli fronton veredtek különböző magasegységek szervezetében.

A közbeszéd örök dilemmája, hogy mi történt volna akkor, ha az erdélyi 1.
AK felállításakor az erdélyi seregeket csoportosítják itthon. Az egyszerű válasz:
minden ugyanúgy történt volna, ahogyan történt, mert erőnk szerint, a fősodor
szélén, erős hullámmásban nem történhetett volna másként.

A XII. hadosztály Litvániában

Jegyzetek

- ¹ A bánati határőrvidék és a titeli zászlóalj polgári közigazgatás alá helyezését kimondó királyi rendelet 1872. június 9-én jelent meg, megindítva egy folyamatot melynek során fokozatosan lezajlott a katonai közigazgatás polgári közigazgatássá történő átszervezése. E folyamat 1881-ben zárult le melynek során a horvát-szlavón is feloszlatták, helyére a polgári közigazgatás lépett, ezzel a katonai közigazgatás végleg megszűnt az Osztrák-Magyar Monarchia területén.
- ² Ma Szucsáva város északkeleti városnegyede, a városközponttól kb. 4 kilométerre.
- ³ Település Botoșani megye északnyugti részén, ukrainai határátkelő, a történelmi Moldva és Bukovina határán.
- ⁴ A témában a legavatottabb eligazítás *Parádi József*: A dualista Magyarország határőrizete a migráció tükrében. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek*, XXII. évf. (2012) 26. sz. 66–67.
- ⁵ *Uo.*
- ⁶ A magyar határőrizet szervezetének fejlesztésére a koronát a dualizmus időszakában a *Magyar Királyi Határrendőrség* létrehozása tette fel. E rendőrséget az 1903/VIII. tc. alapján 1906. január 15-ével állították fel.
- ⁷ Jelzete: HL Tgy. 677.
- ⁸ Harctéri helyzetek naponkénti összeállítás a I. hadsereg-parancsnokság távirati jelentései alapján 1916. VIII. 27-től 1916. X. 15-ig. 8 térképmelléklet.
- ⁹ A dolgozat utolsó lapján jelzett *források*: 1. „Erdély” számmutatóban jelzett és az „Erdély” fascikulában összegyűjtött rendeletek és ügydarabok. 2. 1621 I/1. a. 1917 VIII/31. honv. miniszteri ügydarab (Erdély kiürítése – és visszatelepítéséről jelentés) 3. 9647/el. 1. a. 1918 számú honv. miniszteri ügydarab. (K. u. k. Kriegsministerium. Abt/10 Nr.: 206253. Res. Auszug aus den Berichten über die bei Kriegsausbruch mit Rumänien erfolgte Evakuierung der Militär-Kommandos Temesvár und Nagyszeben.)
- ¹⁰ 1916. június 4. – szeptember 20.
- ¹¹ *TIÖM* 2. 223.
- ¹² megdöbbenést
- ¹³ Tisza István 1915. január 19-re keltezett levélben válaszol *Bárácz Hazai Samunak*: „Kedves Barátom! Az Armeekorom parancsnokának 6129. számú átiratát mellékleteivel együtt köszönettel küldöm vissza azzal a kéréssel, hogy azt eredetben vagy másolatban hivatalos átirattal is légy szíves hozzám eljuttatni. Nézetem szerint ugyanis a felvetett kérdések nagyobb része Erdély általános politikai helyzetére vonatkozik, tehát az egész kormányra s így elsősorban én reám tartozik. Expedíció előtt küldöm az ezen átirat elintézésé gyantán tervezett 297/res. számú átiratom fogalmazványát, valamint a 98/res. számú aktát is. Mind a kettőt meg fogod kapni hivatalos alakban is. Most azonban azzal a kéréssel küldöm őket, hogy sürgősen elolvasni, s a 297. számú tervezetre vonatkozó netalán észrevételeidet rövid úton megtenni szíveskedjél, mert súlyt helyeznék rá, hogy a főherceg mielőbb tájékozva legyen az ügy állása s a magyar kormány felfogása felől. Mielőbbi szíves válaszodat kéri igaz híved Tisza. *TIÖM* 3. 746./49-50.
- ¹⁴ HL 01. I., a M. kir. HM iratai, 320. sz. doboz 986 /eln 1 – 1915. január 31.
- ¹⁵ Nemes Ede altábornagy júliusban beteget jelentve visszavonul és szeptemberben meg is halt. Koncz tábornok vette át az V. honvédkerület parancsnokságát.
- ¹⁶ HL II. 210. 1. doboz. Kön. ung. 70. Landwehr Inf. Trp. Dion. Kommando Gstb. Nr. 1307. „1915. június 27-én Goldbach tbk. a határvédelem megszervezése céljából Erdélybe került.” A *Világ* háború... 9. 411. „A helyi viszonyokkal ismerős Goldbach tábornokot, a Kövess seregcsoporthól Erdélybe rendelte.” *Uo.* 434. Goldbach Edler von Sulittaborn, Anton (1866.6.26. – 1924.8.28.) altábornagy. 1910-ben a cs. és kir. 31. (nagyszebeni) gyalogezred parancsnoka, 1911 májusától 1914 áprilisáig a cs. és kir. XII. hadtest vezérkarfőnöke Az általános mozgósítással 1914. augusztus 1-jétől vezérőrnagy, a 32. gyalogdandár parancsnoka a hadszíntéren. 1915. június 27-től szeptember 19-ig a csendőri gyalogezred (Gendarmerie-Truppen-Division) parancsnoka, 19-től a m. kir. 70. honvéd gyalogezred parancsnoka, amellyel a volhiniai fronton harcol. 1916 augusztusában visszavezénylik Erdélybe és kinevezik az újan alakított 71. gyaloghadosztály parancsnokává. 1917-ben altábornagy, az 53. gyaloghadosztály parancsnoka az olasz fronton, a háború végéig seregcsoporthatárparancsnok.

- ¹⁷ Vö. *Nagy Vilmos*: A Románia elleni hadjárat. I. kötet – Erdély. Második javított és bővített kiadás. é.n. 38. (A továbbiakban *Nagy Vilmos* I.)
- ¹⁸ E tárgybán Tisza miniszterelnök erdélyi kormányzosa együttműködését kéri. „Betegh Miklós erdélyi kormánybiztosnak. 1915. május 31. Kedves Barátom! 29-iki soraid kapcsán felkérlek, hogy a katonai parancsnokság által erődítési célokra kívánt munkások ügyében tedd meg az előkészítő intézkedéseket. Persze ezek az intézkedések lényeges változáson fognak átmenni, mert amint bizalmasan közlöm veled, az itteni megbeszélés óta érintkezésbe léptünk a hadsereg főparancsnoksággal és olyan rendszabályokban állapodtunk meg, amelyeknél fogva 70-80.000 főnyi haderő fog a legközelebbi időben Erdélyben s illetőleg Nagyvárad vidékén összpontosíttatni, amely Erdély védelmére áll rendelkezésre. Ezenkívül, ha netalán kitörne a háború Romániával, az orosz harctérről is jelentékeny haderő helyeztetnék át Erdélybe. Ezek a rendszabályok remélhetőleg lényegesen hozzá fognak járulni ahhoz, hogy Romániának elvegyék a kedvét minden ellenséges állásfoglalástól. Abban a nem várt esetben, ha mégis bekövetkeznék a román támadás, kilátást nyújtanak reá, hogy már a határon tarthatjuk fenn az inváziót. Ennek dacára fognak erődítési munkálatok készülni a Maros mentén is, de csak arra a nagyon valószínűtlen esetre, ha a román főtámadás Erdély felé venné útját s ott lévő csapatainknak koncentrált védelmi állást kellene felvenniük. Ezen információmat tekintsd kérlek bizalmasnak, de használd fel arra, hogy megnyugtasd a közönséget aziránt, miszerint minden megtörténik Erdély védelme érdekében. Szívből üdvözlő igaz híved Tisza.” TIÖM 3. 1117./330-331.
- ¹⁹ *Lukács* 64. A katonai intézkedések (erődítés, összevonás stb.) némi aggályt keltettek az erdélyi román egyházi körökben is, ezeket próbálja meg feloldani summás, Hosszú László (alias Vasile Hossu) görög katolikus püspöknek címzett, tájékoztató levelével. Az erre vonatkozó részlet: „1915. június 20. Kedves Barátom! Utolsó leveleideért hálás köszönetet mondva mindenekelőtt arról biztosítalak, hogy az Erdély védelme szempontjából kontemplált csapatösszpontosítások semmi esetre nem fognak zaklatást vagy kárt hozni a lakosságra. A csapatok elhelyezésére felhasználjuk a rendelkezésre álló helységeket és éppen ezért azok egy részét Nagyvárad tájékán helyezzük el. Ami pedig az erődítési munkálatokat illeti, amelyeket úgy egyes fontosabb határszéli pontokon, mint egy nagy védelmi állás berendezése céljából a Maros mentén foganatba vesznek, természetes, hogy minden a vetésekben okozott kárt be fog a kincstár fizetni. A mind fényesebben alakuló galíciai helyzetnél fogva én is bizton reményelem, hogy Románia el-lenünk való hadba lépéséről nem igen lehet szó, de amint igen helyesen megjegyezd, romániai barátaink pozícióját erősítjük azáltal, ha Erdélyt védőképes állapotba helyezzük. Én azt hiszem, közeledik az idő. amidőn Romániának a mi oldalunkon való akcióba lépéséről fog lehetni komolyan beszélni s ennek is növeli kilátásait az, ha látják Romániában, hogy a nagy harctereken küzdő győzelmes seregeinken kívül jutnak jelentékeny csapatok védelmi célokra is.[...]” TIÖM 3. 1162./373-374.
- ²⁰ Op. Nr. 70498 des AOK und auf Erlass des k. ung. L.V.M Prärs Nr. 11498/1
- ²¹ Op. Nr. 70498 des AOK und auf Erlass des k. ung. L. V. M. Prärs. Nr. 11498/1-re hivatkozva a m. kir. 70 honvéd gyaloghadosztály-parancsnokság 1915. szeptember 22-én rendelkezik a csendőralakulatok besorolásával „zu einem normalen Inftrpdion umorganisiert”, azaz: egy gyaloghadosztály szervezéséről. (Ausscheidung der Gendarmerie aus dem Dionsverbande. Formierung der Dion als ein Felddion. Gstb. Nr. 1307. Nagyszeben, am 22. September 1915.)
- ²² Averescu román tábornok *Feljegyzéseiben*, miután tudomásul veszi, hogy „Szerbia inváziója előrehalad” elgondolkodik azon, hogy mi lenne „a mi – nota bene: Románia – feladata, ha be kellene avatkozni az antant oldalán?” Az lenne a célszerű változat szerinte, hogy egy orosz hadtesttel 4, legtovább 6 hadosztállyal Dodbrudzán át el kellene foglalni a Ruszcsuk–Rinnovo–Plevna háromszöget, a had többi részével Erdély, illetve a Bánát felől erős támadást intézni a Szerbia területén előnyomuló német-osztrák szállítási és kommunikációs vonalaira. „Az egész persze kivitethetn az orosz balszárny határozott előretörése nélkül.” November 8-án a vezérkar már arra utasítja, hogy csapategységeivel biztosítsan az Orsova–Turnu Severin felől lehető osztrák-német támadás esetében. Sőt, november 14-én készül egy előnyomulási terve is ezen a dunai határszakaszon. *Averescu* I. 77-78.
- ²³ Helyesen: a hadosztályt Brody-n át február második felében a 4. hadsereg területére vitték át, majd még az év novemberében visszahozták Erdélybe. Az Ojtoz–Putna határszakaszon a cs. és kir. 71. hadosztállyal, a VIII. hadtesttel a Gerok-seregcsoportot alkotta.

- ²⁴ „A monarchia területén csapatelátások vannak. Következtetésem alapja az, hogy lezárták a semleges államokkal közös határaikat, a Romániába utazókat pedig a határátkelőknél feltartóztatják. – jegyzi Averescu tábornok szeptember 5-én. Öt nappal később „mint derült égből megérkezik a parancs, a csapatok háborús létszámra feltöltve vonuljanak a határra. Válaszlépés a mi kiutazóink feltartóztatására a határátkelők állomásokon.” *Averescu* I. 71.
- ²⁵ Tisza István e tárgyban levélben tájékoztatta Br. Buriannak külügyminisztert 1915. május 31-re keltezett levélben. „Erdély védelmének kérdését sikerült a főparancsnoksággal kielégítően elintéznünk. Mintegy 70 000 főnyi, igaz hogy másodrendű csapat lesz ott összevonva tüzérséggel, ami igen jó hatást fog tenni Romániára és tényleg lehetővé fogja Erdély védelmét tenni, ha csak egy-két első osztályú divíziót küldenek még hozzá a háború kitérősekor. A dologhoz csak az szükséges, hogy Németország sürgősen megadja az 50 000 orosz puskát, amit tőle kér a főparancsnokság. Nagyon jó volna, ha ez iránybani közvetítéseted Conrádnak felajánlanád s a németeknek a legnagyobb nyomatékkal megmondanád, hogy ez az 50 000 puska minden koncesszió nélkül többet tehet arra, hogy békében tartsa Romániát.” *TIOM* III. 330.
- ²⁶ 1915. június 6. Kedves Barátom! Június 2-án kelt szíves soraidat megköszönve, én is annak a reményemnek adok kifejezést, hogy a mind kedvezőbbben kialakuló harctéri helyzet teljesen rendbe fogja hozni Romániávali viszonyunkat is. Felelősségünk tudatában azonban nem szabad a reménységre bízunk a dolgot s a közelebbi időben jelentékeny mennyiségű csapatot vonunk össze Erdélyben és Nagyvárad vidékén. Ezek a csapatok remélhetőleg meg fogják preventív hatásukat tenni és kellő benyomást fognak Romániában lévő ellenfeleinkre gyakorolni. Annak idején pedig, ha amint bízom remélem, Románia ellen nem lesz reájuk szükségünk, más harctéren fogjuk őket felhasználhatni. Bátor ember vagy, hogy Lukaciú Constantin fenyegetésétől meg nem ijedél. Szívüöl üdvözlöl igaz híved Tisza.
- ²⁷ HL 01. I., a M. kir. HM iratai, 320. sz. doboz 7619/eln.1. – 1915. május 25.
- ²⁸ 202. dandár parancsnoka Sávoly János ezredes, vezérkaru tisztje Uhlig Károly vk százados. Az 1915. június 10-én megalakult dandár június 23 és 24-én ért Erdélybe. János ezredes, vezérkari tisztje pedig Uhlig Károly vk. százados. Július 5-én kivezényelték Bukovinába. A dd-parancsnokság Szászrégenben volt. Vö. A m. kir. 306. honvéd gyalogezred vázlatos története írta: dinnyeberki *Bozó Pál ny. ezredes*. 275.
- ²⁹ HL 01. I., a M. kir. HM iratai, 320. sz. doboz 7130/eln.1 – 1915. január 4.
- ³⁰ HL 01. I., a M. kir. HM iratai, 320. sz. doboz 5841/eln. 1 – 1915. május 19.
- ³¹ Kornhaber Adolf gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt harcolt a 4., a 2., a 7. hadsereg kötelékében, 1916. november elején Erdélybe vezényelték (parancsnoka Takátsy György vkszt. ezredes) és a 9. német hadsereg alárendeltségében vett rész a hadműveletekben.
- ³² Miután Przemyśl 1915. március 23-án elesett, „védőrségéből a 23. honvéd gyaloghadosztálynak hadosztályunk lett az utóda s ettől fogva a 23. (szegedi) honvéd hadosztály pótlásait egész a háború végéig mi kaptuk s tulajdonképpen ezáltal biztosított az immár veszteségek folytán ügyszólván csak keretét képező hadosztály fennmaradása.” Az 51. honvéd gyaloghadosztály megalakulásának tízéves évfordulója. Magyar Katonai Közlöny, 1924. 580. „A lucki katasztrófa [1916. június 4. – június 15.] bennünket Oknánál ért. Az orosz tömeg-támadás a 7. hadsereget csaknem teljesen felőrölte. Az 51. hadosztály roncsai egy mintegy négy hétig tartó szakadatlan visszavonulás minden keservének voltak részesei. Az ellenség-gel érintkezésben se éjjel, se nappal nem volt nyugtuk. Dacára csekély erejűnknek, ismételtlen helytállottak. Igya chomcyni, młodiatiini éslancini harcokban. A hadosztály gyalogsága ekkor már annyira megfogyatkozott, hogy maradványait más csapatokba olvasztották be. Lovassága, tüzérsége, vonata más hadosztályok kötelékébe lépett, a parancsnokság pedig két idegen dandár vezetésére Jakobenibe [a román határra] rendeltetett. [...] Szent István napján érkeztek a hadosztály első szállítmányai Gyulafehérvárra és környékére.” *Uo.* 582.
- ³³ „Minden pótzászlóalj a leggyengébb embereket küldte el, amiből állandó iratváltás és panasz keletkezett, s mindez növelte az amúgy is felduzzadt adminisztrációt. 1915 áprilisában valamelyest javult a helyzet, mert minden pótzászlóaljnak volt állandóan 1000 puskája. Ezeket az ún. riadózászlóaljakat állítottuk fel Erdély védelmére, mert Goldbach hadosztályát a harctérre szállították, ahol nagyszabású hadműveletek kezdődtek.” Lukács 77.
- ³⁴ HL 01. I., a M. kir. HM iratai, 320. sz. doboz 13160/eln. 1 – 1915. szept. 29.)
- ³⁵ 1915 tavaszától kezdve minden menetzászlóalj egyharmada magyar vagy német (sváb, szász) kellett legyen, míg a kétharmad egyik fele szerb, a másik tót, s ez az egész honvédség-

re vonatkozott. Ez a cserebere nagyon körülményessé tette a menetzászlóaljak felállítását. minden pótzászlóalj számára meghatározta a miniszter, hogy mely zászlóaljjal kell a csereberét lebonyolítani. *Lukács*

- ³⁶ A monarchia csapatai 1915. augusztus 29-én foglalták el Luckot (ma nagyváros Ukrajna északkeleti részén, a *Volhyni terület* székhelye) és itt rendezték be a 4. hadsereg főhadiszállását. Az oroszok a Bruszilov-offenzíva során foglalták vissza, 1916. június 7-én.
- ³⁷ HL 01. I., a M. kir. HM iratai, 320. sz. doboz 14696/eln. 1 – 1916. aug. 5.
- ³⁸ Arthur Freiherr Arz von Straussenburg (Nagyszeben, 1857. június 16. – Budapest, 1935. július 1.) erdélyi származású császári és királyi vezérezredes.
- ³⁹ HL 01. I., a M. kir. HM iratai, 320. sz. doboz 15979/eln. 1 – 1916. augusztus 21.
- ⁴⁰ HL 01. I., a M. kir. HM iratai, 411. sz. doboz 16003/eln. 1 – 1916. aug. 18.
- ⁴¹ Mackensen, október 5-én megkezdett bombázás után két nappal megindította seregeit – 11. német hadsereg, parancsnoka Max Karl Wilhelm von Gallwitz (1852 – 1937) tábornok, Kövess Hermann gyalogsági tábornok 3. osztrák-magyar hadserege – azzal a paranccsal, hogy a Száván és a Dunán átkeljenek. Október 14-én a bolgárok is megindultak.
- ⁴² *Lásd* az erre vonatkozó forrást: HL 01 I. főfondcsoport, a M. kir. Honvédelmi Minisztérium iratai, 413. doboz 9647/eln. 1a – 1918. számú Hm. ügyiratot.
- ⁴³ A téma könyvem 1918 nyarán megjelenésre tervezett III. kötete (Erdély háborúja – 1916. augusztus – 1917. január 17) bevezető fejezetének tárgya. Itt a *Földindulás* c. fejezetben írok erről.
- ⁴⁴ HL 01 I. főfondcsoport, a M. kir. HM iratai, 411. 12117/eln. 1 – 1916. június 28.
- ⁴⁵ Fülöpp, Artur (1854 – 1921) altábornagy (1915.09.01.) altábornagy, ez idő tájt: 1916. 06. 01. beosztott tábornok a m. kir. V. honvédkerületi parancsnokságon Kolozsvár, 1916. 08. 15–25. védőszakasz parancsnok Hátszeg, 1916.08.26. beosztott tábornok a m. kir. V. honvédkerületi parancsnokságon Kolozsvár.
- ⁴⁶ HL 01. I., a M. kir. HM iratai, 411. sz. doboz 11948/eln 1 – 1916. jún. 30.
- ⁴⁷ HL 01. I. a M. kir. HM iratai, 414. sz. doboz, 12549/mg. B. – 1916. aug. 8.
- ⁴⁸ HL 01. I. a M. kir. HM iratai, 411. sz. doboz, 16679/eln. 1. – 1916. aug. 18.
- ⁴⁹ Vö: *Krieg* 5. 241-244.
- ⁵⁰ HL 01. I. a M. kir. HM iratai, 411. sz. doboz, 13902/eln. 1. – 1916. aug. 1. és 14309/eln. 1. – 1916. aug. 1.
- ⁵¹ Habsburg Jenő főherceg hadseregcsoport
- ⁵² A lovashadosztály, szervezetében a marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred Marosvásárhely körzetében retabírozott. Vö. *Koszta* 2008.
- ⁵³ HL 01. I. M. kir. HM iratai, 411. sz. doboz, 16223/eln. 1. – 1916. aug. 26.
- ⁵⁴ *E. Tichoczki*: Die attacke des 1-en Linien-Regiment der Kubanen kozachen. HL TGy 694.
- ⁵⁵ Konrad Grallner von Cebrów (1865 – 1942) osztrák-magyar vkt., altábornagy. 1916. júliustól decemberig a 61. hadosztály parancsnoka a román fronton.
- ⁵⁶ Arnold von Barwick ezredes, a felvonuláskor a 25. (cseh) tábori vadászászlóalj parancsnoka (II. hdt., 25 gyalghadosztály)
- ⁵⁷ Berger ezredes
- ⁵⁸ *Nagy Miklós* I. 69-70.
- ⁵⁹ Június 5. - Das IR. 82 war von 5330 Mann auf 718 zusammengeschmolzen1). Vom IR. 40, das gleichfalls 5000 Köpfe gezählt hatte, fanden sich nur 270, vom kriegsstarken Bataillon I/HIR. 18 bloß 140, von den 1500 Jägern des FJB. 29 etwa 450 Mann ein. Das Wiener SchR. 1, das in der Früh 3270 Feuergewehre stark war, hatte abends deren nur 742 beisammen2). Die Einbußen der übrigen Regimente der 13. SchD. und des FJB. 4 waren vergleichsweise mäßig. Die Artillerie hatte 37 Geschütze an den Feind verloren. Die Verluste vom Feuergewehrstand an Toten, Verwundeten, Kranken und Gefangenen betrugen vom 4. bis 8. Juni bei der 2. ID. — 11.600, 4. ID. — 5700, 11. ID. — 13.900, 13. SchD. — 11.700, 37. HID. — 13.600, 41. HID. — 5300, 70. HID. — 10.300, 7. ID. — 9900 und bei der 10. KD. 200 Mann, demnach bei der ganzen 4. Armee, einschließlich der zur 1. Armee übergetretenen 7. ID., aber ohne die kombinierte Div. Smekal, von der keine Standesmeldungen vorliegen, insgesamt 82.200 Mann. An die Feldspitäler wurden in dieser Zeit ungefähr 17.000 Verwundete und 5000 Kranke abgegeben. Die Russen geben an, im Raume bei Luck vom 4. bis 9. Juni etwa 45.000 unverwundete und verwundete Gefangene eingebracht zu haben. *Krieg* 4. Erster teil die ereignisse von jänner bis ende juli.

- ⁶⁰ Parancsnoka aug. 16 és okt. 16 között Georg Hefelle von Nagykárolyfalva altábornagy (1859–1942).
- ⁶¹ Losonci Szakall Kálmán vezérkari testületi ezredes. A háború kezdetétől 1917. február 15-ikéig a 38. (erdélyi) honv. gyaloghadosztály vezérkari főnöke az orosz hadszíntéren.
- ⁶² *Szakall* (kézirat) 60–70.
- ⁶³ *Tulics Kálmán: Élmények és epizódok. (kézirat)*
- ⁶⁴ Narayiv a mai Ukrajna teropili járásában, Kozovan át Ternopiltől 71 km-re, nyugatra.
- ⁶⁵ Békési Csanády Frigyes (Laibach, 1861. május 4. – Budapest, 1937. december 13.) magyar honvédtiszt, gyalogsági tábornok. 1915 augusztusától az orosz fronton harcoló kolozsvári 38. honvédhadosztály parancsnoka 1916 júniusáig, amikor kinevezték a cs. és kir. przemysli X. hadtest parancsnokává.
- ⁶⁶ Ottorubay Károly vezérkari százados, 1916. novembertől Nagyváradon IV. Károly király Ő Felsége mellé szolgálat- tételre beosztva.
- ⁶⁷ *Tulics* 194
- ⁶⁸ Or. Dunayev, lengy. Dunajów, ukr. Dunaiv, galíciái, ma ukrainai városka, 1900-ban 338 zsidó lakossal. Tarnopoltól 34 miles W of Ternopil (Tarnopol), 13 miles ESE of Peremyshlyany (Przemyslany).
- ⁶⁹ Mai nevén ukr. Zalitzsi (lengy. Załozce, orosz Zalozhtsy, jiddis Zilozitz) falu Ternopil járásban. A Szeret folyót követve északra, 37 km-re Ternopiltől.
- ⁷⁰ Cseh hadosztály, amelynek 1915. január és szeptember között Richard Mayer (1860–?) vezérőrnagy (a felvonuláskor a 96. császárvadász dandár parancsnoka), majd 1917 augusztusáig Eduard Böltz (1984–1918) altábornagy.
- ⁷¹ L. a 2. fejezet 105. sz. jegyzetét
- ⁷² Clam-Martinic, Heinrich Karl Maria Graf von (1863 – 1932) osztrák vezérőrnagy, politikus 1916 októberétől mezőgazdasági miniszter, december 20. és 1917. június 23. között osztrák miniszterelnök.
- ⁷³ Honvéd hadosztály, 1915 októberéig Pilisi Kornhaber Adolf altábornagy, 1916 augusztusáig Foglár József vezérőrnagy a parancsnoka.
- ⁷⁴ ukr. Ternopil, Kelet-Galícia (ma Ukrajna) legnagyobb városa, 1900-ban 13.500 zsidó lakossal, 73 miles ESE of Lviv (Kováth), 59 miles NE of Ivano-Frankivsk (Stanisławów).
- ⁷⁵ ukr. Tauriv, falucska Kozovatól 24,5 km a Strypa folyó bal partján
- ⁷⁶ Kozova [Rus, Ukr, Yid], Kozowa [Pol], Kosowa [Ger], Kozovo, Koseva Ukrainian/Russian: Козова 21 miles WSW of Ternopil (Tarnopol), 10 miles E of Berezhany (Brzeżany). Jewish Population: 1,510 (in 1880) 1900: Kozowa, Brzeżany, Galicia, Austrian Empire
- ⁷⁷ ukr. Semykivtsi (Semikovczy', Semikowczy, Siemikowce, Semykivtsi) falu Tarnopol járásban. 18 km south east of Kozova. Vö. *Csejkovits Károly nyá. ezr: A kolozsvári 38. honvéd gyaloghadosztály harcai Siemikowce körül 1915. nov. 1-5-ig. A m. kir. honvédség egyik legszebb fegyverténye.* HL Tgy. 196.
- ⁷⁸ ukr. Rosokhuvatets, Kozowától 16,5 km-re, keletre
- ⁷⁹ A 21. (kolozsvári) honvéd gyalogezred a többnapos harcban 1665 fő harcos-létszámából 641 főre fogyott. 30 tiszt és 1024 fő volt a veszteség, akiből halott egy tiszt és 250 ember, sebesült 9 tiszt és 457 fő, 20 tiszt és 327 fő pedig eltűnt. Siemikowce után aztán helyzete megállapodott. Az orosz front megmerevedett. Aránylagos csend állott be, s a déli hadsereg, s vele ezredünk is 1917 márciusáig, két és fél éven át azon a vidéken, a Dnyeszter és Strypa körül maradt; ott ahol Podhajce–Monasterzyskánál megkezdte a háborút. *Erdélyi ezredek* 102.
- ⁸⁰ Az ezredet Siemikowce visszafoglalása után kivonták és ismét hadseregtartalékul először megint Kozowara, majd pedig Olesinbe irányították. Ott maradt az ezred az év végéig, Az ezred 1916. év elején a Strypa folyó melletti bobulincei állásokba került, ahol március 17-ig árokszolgálatot teljesített. Nagyobb harc nem volt, csak az orosz tüzéség kellemetlenkedett néha gránátjaival. A küzdelem inkább az időjárás viszontagságaival folyt. *Erdélyi ezredek* 118.
- ⁸¹ December 5-én 17 órakor az ezredet kivonták a tűzvonalból és Rosochowacieben gyülekezve, Helenkowra, hadseregtartaléknak ment vissza. 8-án az ezred Kozlowra, 9-én Nesterowicére, 10-én Pleszkowcére, 11-én Germiechowra ment és ott felváltotta a tűzvonalbán levő 407. honvéd zászlóaljat. 12-én az ezredparancsnokságot Ugray Sándor alezredes, majd december 2-án Ágoston Béla alezredes vette át. November 25-ig csendes állászharc

volt. Akkor felváltották az ezredet és ismét hadseregertaléknak Jeziernára, 26-án Taurowba, 27-én Kozowára ment. Másnap bevonult a XVI. menetzászlóalj 904 fő létszámmal. *Erdélyi ezredek* 142.

⁸² Berezhany (Ukrainian: Бережани, Polish: Brzeżany) is a city of regional significance located in the Ternopil Oblast (province) of western Ukraine. It is the administrative center of Berezhanskyi Raion (district), and lies about 100 km from Lviv and 50 km from the oblast capital, Ternopil. The city has a population of about 20,000, and is about 400 m above sea level. Kozowától 20 km-re.

⁸³ Werz Edler von Ostenkampff, Emanuel (1866 – 1923), osztrák katonatiszt, címzetes tábornok (1919), a 38. tüzérandár (a cs. és kir. 34. tábori ágyúezred, az 5. honvéd tábori ágyúezred I. osztálya) parancsnoka a felvonuláskor.

⁸⁴ *Tulics* 240–241.

⁸⁵ *Tulics* 246–247.

⁸⁶ Pidhaitsi (Ukrainian: Підгайці, Pidhajci, Polish: Podhajce) is a small city in the Ternopil Oblast (province) of western Ukraine. It is the administrative center of the Pidhaitsi Raion (district), Pidhaitsi is situated ca. 15.5 mi south of Berezhany, 43.5 mi from Ternopil and ca. 62 mi south-east of Lviv.

⁸⁷ természetesen (német)

⁸⁸ *Tulics* 248-249.

⁸⁹ Buchach (Ukrainian: Бучач; Polish: Buczac; translit. Betshotsh; Turkish: Bucaş) is a town located on the Strya River (a tributary of the Dniester) in Ternopil Oblast (province) of Western Ukraine. It is the administrative center of the Buchach Raion (district), and rests 135 kilometres (84 miles) south east of Lviv, in the historic region of Halychyna (Galicia).

⁹⁰ Parancsnoka 15 szeptemberétől 16 novemberéig Dáni Balázs (1864–1944) vezérőrnagy.

⁹¹ Parancsnoka 15 novemberétől 17 januárjáig Alfred Edler von Hinke (1864–1925) altábornagy, majd 18 augusztusáig Stanislaus von Puchalski (1866 –1931) lengyel tábornok, osztrák altábornagy.

⁹² Parancsnoka 1915 márciusától – 1917 decemberéig Rudolf Freiherr von Willerding (1866–1928) vezérőrnagy, altábornagy.

⁹³ Alezredes úr kérem, a zöld, vagy a sárga állásba megyünk vissza? (német)

⁹⁴ *Tulics* 357–358.

⁹⁵ Martin Wilhelm Remus von Woysch (1847–1920) porosz altábornagy.

⁹⁶ Bővebben erről az előző, 9. fejezetben

⁹⁷ *Erdélyi ezredek* 189–191.

⁹⁸ Lásd a könyv első két fejezetében.

11. Földindulás – 1916, háborús őszi napok Erdélyben

Az itt olvasott szöveg *első változatban, külön közleményként* megjelent 2014-ben, egy centenáriumi tanulmánykötetben. Az azóta eltelt két év viszont nem telhetett úgy, hogy kutatásaim, olvasmányaim ne bővítették volna az adattáram, tehát a szöveget kiegészítettem, helyesbítettem is néhol, ha az említett időben adatszerűen kiderült, hogy tévedtem, netán.

Hogy példázzam is az előbbieket: érdeklődéssel olvastam Bányai Réka tanulmányát¹ a háború ideje alatti Vásárhely művelődési életéről. Fontos kiegészítő források Gyalui Farkas, a kolozsvári egyetemi könyvtár főkönyvtárosának és a *Budapesti Hírlap* megbízott tudósítójának, az előző fejezetekben már idézett emlékirata; Lapedatu János (Ion) nagyszebeni bankár, a monarchia és sajátosan a magyar pénzvilág ismert pénzügyi szakemberének román nyelvű memoárja;² Hans Schwarz német nyelvű emlékirata;³ a fogarasi görög katolikus esperes naplója.⁴ *Hivatalos* forrás dr. Segesváry Viktor Kolozsvár város első háborús évről írt dolgozata,⁵ Udvarhely vármegye közigazgatási állapotáról közreadott alispáni jelentés⁶ az 1916-os évről. Nem folytatom, a megfelelő helyen, a szövegben amúgy is jelzem az idézett forrásokat.

Eligazításul még talán annyit, hogy a lapból válogatott, szemléltető, dőlt betűs szövegrészek rendszerint a hír, tudósítás, egyéb szöveg címét jelölik. A jegyzetekbe a válogatott szövegrészeket értelmező, nélkülözhetetlennek gondolt háttér-információkat sűrítettem be, illetve igencsak vázlatosan a hátországtól a román hadüzenetig viszonylag távol zajló hadi eseményekről az időképet kiegészítő eseményeket. A törzsszöveg egyhangú látványát alkalmi alcímekkel tördelem. A jegyzetekben, illetve a törzsszövegben előforduló rövidítéseket a könyv végén oldom fel.

„A béke kérdése a magyar képviselőházban”

A lap júniusi (kedden megjelenő) első száma *különkiadásként* jelenik meg nyilvánvalóan azért, hogy le ne kesse azon melegeben vezércikkben tudósítani, a másnap összeülő magyar képviselőház vitaprogramjáról. „Legfontosabb feladatai az 1916. július–decemberi félévi indemnitás megszavazása és a horvát pénzügyi egyezmény meghosszabbítása. [...] foglalkoznia kell majd némely adójavaslattal is és diskuszó tárgyává fognak tétetni az aktuális külpolitikai és közgaz-

dasági problémák, amelyek annál élénkebben foglalkoztatják a közvéleményt, minél közelebb jutunk a háború befejezéséhez. A hadihajók, az Ausztriával való kiegyezés, a bankszabadalom, folyam- és tengerhajózás, a közép-európai gazdasági tömörülés, a Balkán, a német szövetség és a béke, mind olyan kérdések, melyek feltétlenül szóba fognak kerülni az új ülőszakban. Legnagyobb és legizgatóbb témája a háznak azonban kétségen kívül a béke ügye lesz” – tájékoztat a vezércikkíró.

A háború harmadik évében vagyunk. Az egy évvel korábban a kárpáti tavaszi csaták lendületével a Stry és a Stochod folyók mocsaráig kitolt keleti arcvonallal viszonylagos nyugalmas tervezgetés lehetőségét jelentheti a hátszágban. A háború hírei a nyugati arcvonallal érkeznek, s leginkább az antant kudarcairól tudósítanak. Nyilvánvalóan a *Hadfelügyelő bizottság* engedélyével. Így aztán természetes, hogy két civil vezető hírnek is jut hely a címlapon. A színházi iroda „Az apa leánya kiváló vígjátékot” hirdeti „ma” estére „Remete Géza és Komlósnéval a főszerepekben. Holnap, szerdán délután a múlt héten bemutatott nagysikerű operett újdonság, A Császárné kerül színre Révész Ilonka és Pintér Böske fellépésével, olcsó helyárral 4 órai kezdettel, míg este a Vígszínház ezidei sláger operettje A korzó szépe kerül bemutatásra Pintér Böske és Révész Ilonka fellépésével.” Az olcsó helyárral azt hiszem a kulcsszó a késői böngészőnek, mert az első hasábján közölt „június 20-ig tartó érvénnyel” megállapított húsárak okán talán „a székekben sok hús vevők nélkül hever, ellenben a mészárosok panaszkodnak, hogy nem fogy az árjuk.”

A háború, mert azért háború van, csak annyit üzen Maros-Torda polgárainak, hogy ha van, akkor küldje el távcsöveit „hős katonáink számára a *Hadsegélyező Hivatal* címére: Budapest, VI. Váci-utca 18. szám.” A biztató indoklás: „A jó távcső egész csapatokat megmenthet a meglepetés veszedelmétől és az ellenség kikémlésére is a legbiztosabb segítő eszköz!”

A Hadsegélyező Hivatalnak már a háború első hónapjában, utána meg folyamatosan dolga volt. Mi dolga? Olvassuk el a létrehozásáról hadügyminiszteri körrendeletben értesítő *Felhívásból*, minden egyéb kommentár nélkül:

„A m. kir. Hadsegélyező Hivatal

148 6070–1914. B. M. eln. számú körrendelet

A m. kir. honvédelmi miniszter úr a következő felhívást bocsátotta ki:

FELHÍVÁS

A hadügyminiszter, a magyar honvédelmi miniszter és az osztrák honvédelmi miniszter az egész fegyveres erőre kiterjedő önkéntes hadsegélyezés központi hatóságaképpen kölcsönös egyetértéssel Budapesten és Bécsben egy-egy hadsegélyező hivatalt szervezett.

Magasabb rangú tábornok van rendelve (sic!), munkaköre kiterjed az önkéntes segélynyújtás minden nemére. Kivételt képez ez alól a beteg- és sebesültápolás, amely teljesen kialakult külön szervezettel bír (Vöröskereszt Egylet), valamint a behívott katonák családtagjainak segélyezése, amely a törvény alapján eszközöltetik.

Érintetlenül marad a már megalakult egyesületek, bizottságok, gyűjtőhelyek stb. hadsegélyezési működése, sőt a hadsegélyező hivatalok a maguk részéről mindent meg fognak tenni arra nézve, hogy az önkéntes segélynyújtás minél több alakban és módon érvényesülhessen.

E tekintetben szívesen szolgálnak tanáccsal és útbaigazítással, úgy a monarchiában, mint a külföldi kolóniáinkon mindazon honfitársainknak, kik e magasztos cél érdekében a haza oltárára áldozni akarnak. Hivatalos jellegknél fogva föltétlen részrehajtatlanság mellett óhajtanak a hadsegélyező hivatalok céltudatos irányt adni a monarchiában már megindult egész nagy segélyező mozgalomnak és központjai óhajtanak lenni minden ilyen hazafias törekvésnek.

Különös gondot fognak arra fordítani, hogy a segélynyújtás a gyakorlati élet kívánságának is teljesen megfeleljen.

E hivatalok egyúttal az önkéntes segélynyújtás központi tudakozó helyei is.

Ezek alapján felszólítatnak mindazok az egyének, egyesületek, bizottságok stb., amelyek az elmondottak értelmében hadsegélyezés terén közreműködni óhajtanak, hogy a cs. és kir. Hadügyminisztérium hadsegélyező hivatalához (Kriegsfürsorgeamt des k. u. k. Kriegsministeriums Wien, IX. 3. Schwarzspanierstrasse 15.), illetőleg a m. kir. honvédelmi minisztérium hadsegélyező hivatalához (Budapest, IV. Váci utca 38. sz.) forduljanak.

E hivatalok mindegyike elfogad pénzadományokat és segélynyújtás bármilyen céljaira s ezeket haladéktalanul eljuttatja rendeltetésük helyére. Gyűjtenek mindenféle adományokat a háborúban elesett vagy a hadi fáradalmak következtében elhalt harcosainak özvegyei és árvái számára, úgyszintén gyűjtik a harcmezőn álló katonáinknak szánt adományokat és egyáltalában oda törekednek, hogy a segélynyújtás minden módját elősegítsék és szervezzék.

A közönség figyelme felhívatik arra, hogy a gyors romlásnak alávetett cikkek adományozása nem kívánatos. Ilyen cikkek beküldését megelőzőleg célszerű az illető hadsegélyező hivatalhoz kérdést intézni. A segélynyújtás legalkalmasabb eszköze a készpénz.

Levelek, kérdések és pénzadományok mindkét hivatal részére, valamint a budapesti hivatalnak szánt egyéb adományok a fentebb közölt címek küldendők. A bécsi hivatalnak szánt tárgyi adományok címzése a következő: A cs. és kir.

Hadügyminisztérium hadsegélyező hivatalának (an das k. u. k. Kriegsministerium Kriegsfürsorgeamt) Wien I. Stubenring. Budapest, 1914. aug. 21.”⁷

Tény, hogy mindenképpen sürgős volt a „jó távcső” időben kifigyelni Bruszilov orosz tábornok csapatainak csoportosítását, mert ezen az itthon felhőtlen június 4-én, „meglepetésünkre” már ott voltak a viszonylagos harci csendben kiépített erősített védelmi vonalaink előtt, majd egy mindent elsöprő lendülettel a bukovinai és lengyel Kárpátokban.

Más: „A *török félhold* képes levelezőlapjait 20 fillérért árulja az Országos Bizottság – Budapest, Képviselőház.”

Hogy olvasóm ne lapozgasson előre, meg hátra a könyvben, vállalva az ismétlés miatti megintésemet is, itt röviden összefoglalom, hogy mi is történt az Erdély jövője számára nem közömbös nyáron, a keleti arcvonalon.

A luck-oknai áttörés (1916. június 4. – augusztus 20.) a nyári, nagy, átfogó orosz ellentámadás meghatározó eseménysora. Csúpn betárolásra a Bruszilov-offenzíva, vagy támadás csatái: Luck-Olyka június 4-15, Okna június 4-17, Luck június 16. - július 7., a Polesietől északra június 13. – július 9., Kolomea június 23. – július 3., Monasterzyska július 4–6., a Polesietől északra július 16–25., Brody július 25–28., Kowel július 28. – augusztus 20., Stanislaw július 28. – augusztus 11., Zalosce augusztus 3–20., a Zlota Lipa mentén augusztus 13–15.

Az áttörés *színhelye* a szemtanú katonai író, Julier Ferenc leírásában: „A mi egyenletesen megszállt arcvonalunk három részre oszlott. Északon, a Polesieben és Wolhyniában Linsingen vezényelt, akinek parancsai alatt két önálló hadtestünk (a Styr mentén) és József Ferdinánd főherceg serege (Luck előtt) állt. A közepén, Keletgaliciában Böhm-Ermolli a maga seregén kívül még balról Puhallo seregét és jobbról Bothmer seregét vezérelte. Arcvonalunknak ez a része, Dubnotól kezdve egészen a Strypa alsó folyásáig, fedte Lemberget. A déli szárnyon Pflanzer-Baltin serege az alsó Strypa, majd a Dnyeszter mentén Oknáig és innen a beszarábiai határra átkanyarodva Románia határáig foglalt állást.”⁸ Hol voltunk mi, *Erdélyiek* ebben az eseménysorban? A 11. honvéd lovashadosztály, a *marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezreddel*, a 9. lovashadosztály, az 1. lovashadosztállyal és a Lengyel légióval együtt, a Hauer lovas hadtestet alkotta és a Galuzia környéki (Wolka Galuzijszkaja – Gorodok – Optowa közötti szakasz, a Styr és a Stochod vízvonal között) dombok ellen irányuló orosz támadást próbálta meg feltartóztatni. A Hauer lovas hadtest a tőle délre lévő Fath hadtesttel (1915. november és 1916. október között álló csapategység, parancsnoka Heinrich Fath altábornagy, később átnevezték XXII. hadtestnek) és a Luckra támaszkodó 4. hadsereggel a Linsingen hadseregcsoporthoz északi szárnya volt.⁹

A június 17-i számban jelenik meg az első tudósítás a keleti arcvonala elmozdulásáról „komoly román lapok egybehangzó jelentésére” hivatkozva: „A Steagul Burdujeni-ban¹⁰ levő tudósító jelenti, hogy a Bukovinába és Galíciába küldött nagyszámú segítő csapatok megérkeztek s ezt követőleg a magyar-osztrák, valamint a német csapatok erős támadásba mentek át és visszaverték az oroszokat, akik rendkívül véres vereségeket szenvedtek. (...) Jelentik továbbá, hogy a központiak seregeinek hangulata rendkívül lelkes és hogy az egész orosz offenzíva összeomlóban van.” Ugyanitt kiegészítésként: „Az Est-nek jelenti a sajtófőhadiszállásról Molnár Ferenc,¹¹ hogy frontunk nagy részén a harcok általános megállapítás szerint lankadatlan hevesességgel folynak, de az oroszok sehol sem értek el sikert, csupán a Horodenka–Suyatin vonalon tudtak némi tért nyerni.” Annyira közel voltak viszont, hogy „betörték Romániába” és a hír alcíme a betörést „megszállási kísérletnek” minősíthette. Mennyire voltak közel? „A bukaresti tudósítás szerint... az oroszok (Marmovica) községben¹² szombat éjjeltől hétfőn estig tartózkodtak, megszállották a vám-, a posta- és távíróhivatalt, a határrendőrségi épületet, községházát és iskolákat, lövészárkokat ástak s úgy folytatták a harcot a határon álló magyar csapatokkal...”

A történet a hadi írások szerint. A Bukovinában előnyomuló orosz seregek négy zászlóalj erősségű különítménye június 6-ra virradó hajnalban „áttévedt a román határfaluba” és onnan közvetlen harcba keveredett a megerősített osztrák-magyar véderővel. A román miniszterelnök utasította a IV. hadtest parancsnokát, Prezan tábornokot, hogy a 8. hadosztály parancsnoka, Ioan Pătrașcu tábornok lépjen kapcsolatba az orosz parancsnokokkal, és „erélyesen szólítsa fel” őket, hogy vonuljanak ki a román felségterületről. Az orosz egységek június 12-én vonultak ki a román területről. Az *elhíresült*, botrányt kavaráó háttérsértés Bukarestben komoly politikai pengeváltást okozott a kormány és az ellenzék között. A gondosan álcázott „vita” tárgya a sejtethető, de titkolt orosz–román külön-megállapodás (1914. októberi jegyzékváltás) volt, ami lényegében betájolta a semleges Románia oldalazását az antant felé.¹³

A továbbgondolt összefüggések indokolták azt, hogy az incidens híre a mit sem sejtő vásárhelyi polgárok tudomására hozták!

Az optimizmusunk ellenére sejtethető szándékaikról egy mondatos hír ugyanott: „A *cár ingó fronton*. Bukarestből jelentik: A cár Bruszilov tábornok főhadiszállására érkezett Besszarábiába.” Az csak természetes, hogy „a román nép izgatottsága a fölött, hogy minap az oroszok Marmovicába betörték” nálunk is aggodalmat keltett. A Képviselőház elnapolta a birtokpolitika tárgyában benyújtott indítvány napirendre tűzését az indítványozó Beck Lajos és Tisza miniszterelnök pengeváltása után. Borult a rend.

A lap július első hetében, két egymás utáni számában visszatér a bukovinai hadszíntérre és arról tudósít *Erdély határán* című vezércikkében, hogy „megint megállítottuk az orosz, aki most azzal a kifejezett szándékkal és bizonyára felkészültséggel is jött, hogy bármi áron kieroszakolja a hozzánk való betörést. (...) Jóformán ellenállás nélkül bocsátottuk most is a cár seregét Bukovinán keresztül a keleti Kárpátok aljáig és itt vettük föl vele a harcot, amelynek mielőbbi kétségtelen eredménye az lesz, hogy hős csapataink másodszor is vissza fogják vetni az oroszokat a Prut mögé. ... Fegyvereink erejébe vetett rendíthetetlen bizalommal, nyugodtam fogadta Erdély lakossága a bukovinai betörést és az ellenségnek a mi határunkig való beözönlését. Még a határszéli lakosokat se izgatta egyetlen pillanatra sem a kétség, hogy vajon nem sikerül-e az oroszoknak most beljebb jönniük? (...) Mondani sem kell, hogy az itteni közvélemény teljes nyugalommal tekint a bukovinai harcok további, s hihetőleg gyorsan lebonyolódó fejleményei elé.”

Tény, hogy a vihar szele még nem ért el Maros-Tordába, s Vásárhelyre sem – mint olvassuk –, de nekifutási közelben van a határa. A lap a „határszéli” hangulatról a megye főispánjának a látogatásáról tudósít a címlapon: *„Egy maros-tordai község a háború alatt – Szász főispán Maroshévizen (Oláh-Toplica) – Amint már jelentettük, Szász József megyei főispán tegnap Maroshévízre utazott. A virágzó fejlődésű és a háború alatt is a hazafias kötelességteljesítésbe példát mutató nagyközség egész közönsége ünnepként üdvözölte ez alkalmat, hogy a vármegye főispánja megjelent és a vasúti állomáson a község előljárósága fogadta Szász főispánt, akit a Maroshévíz lakossága nevében Ágoston László¹⁴ plébános köszöntött. A főispán a falu községházán fogadta a falu intelligenciáját és a közvetlen érintkezés folyama alatt felvilágosítással szolgált a hozzá intézett kérdésekre, miközben a község vezető férfiíjaival számos közérdekű ügyet megbeszélt és az eszmecsere során őszinte örömének, meglegedésének adott kifejezést a felett, hogy a hadszíntérhez közel eső helység népe rendületlen, szilárd nyugalommal és zavartalan bizalommal dolgozva, munkálva teljesíti polgári kötelezettségét. Különösen kellemesen lepte meg a főispánt Maroshévíz lakosságának a hadijótékonyosság terén mutatott példás teljesítménye, mely legutóbb is a Vöröskereszt javára rendezett, fényes eredményű gyűjtéssel aratott szép sikert. Nem csak a mai idők szükségletét látja el ez a jótékonyosság, de már eddig is tízezer koronánál nagyobb összeget tőkésítettek egy, a háború után létesítendő közégi kórház céljaira, ami főleg Reicher Aladár főszolgabíró¹⁵ agilis buzgóságának köszönhető. A község és a környék vezető értelmisége este Urmáncz Jeromos¹⁶ nagybirtokos vendégszerető házában gyűlt össze, ahol a főispán is megjelent és a vármegye közönségének őszinte tisztelete, ragaszkodása itt is megkapóan nyilvánult meg Szász főispán személye iránt. A főispán ma reggel utazott el Maroshévízről.”*

Vásárhelyen közben nyugalmas hétköznapiak. Sveicer Adolf marosvásárhelyi kávé és vendéglős a főkapitánytól a záróra meghosszabbítását kéri. Nem derül ki később sem, hogy milyen sikerrel. A m. kir. belügyminiszter (1913. június 10. és 1917. június 15. között a Marosvásárhelyen 1860. november 14-én született Sándor János) 1916. évi 19179./VI-a. számú körrendeletével március 1-jei hatállyal korlátozza a „nyilvános helyek zárórait” reggeli legkorábbi 5 órai nyitásra és legkésőbb éjfél után 1 órai zárásra. Az 1 órai zárást „kivételesen sem határozhatja meg a” rendőrhatalóság, indokolt esetben azonban megengedheti a reggeli 5 óránál korábbi nyitást. „A rendelkezés nem vonatkozik a vasúti vendéglőkre”.¹⁷

A lap első oldalas tudósításában arról számol be, hogy „a felső állomásról egy egészen új vonal indult, rengetek sok közönséggel, amely több száz embert vitt Marosszentgyörgyre és hozott onnan vissza, eleven és pezsgő életet varázsolt a kitűnő sósfürdőre...” és a tudósítás alcímében követel, hogy „Állandósítsák a fürdővonatot!”

Egy kedves történetben a lap a vezércikk szomszédságában „*Drexler kapitány romániai kalandjáról*” számol be: „Néhány napja jelentette a sajtóhadiszállás, hogy hadseregünk egy kisebb osztaga a bukovinai harcokban *román területre tévedt* (kiemelés tőlem), ahol velük a nemzetközi jog legkorrektebb szabályai szerint jártak el. A román területre tévedt osztagunk dolgában már beérkeztek a teljes információk ahhoz a hadsereg-főparancsnoksághoz, amelynek kötelékébe az osztag tartozott. A román földön feltartóztatott katonáink parancsnoka Drexler Béla marosvásárhelyi huszárkapitány¹⁸ volt, a földművelésügyi miniszteri kirendeltségnek a mozgósítás óta harctéren küzdő és kitűntetett vezetője, a helyi előkelő társaság közkedvelt tagja, akit a kimpunlungi¹⁹ ütközetben szakítottak el az orosz támadó csapatok a visszavonulást fedező s az orosz támadásokat feltartóztató utóvédjeinktől. Mintegy 150 emberből állott a kis csapat, amely az erdőkben és hegységekben étlen-szomjan bujdosott, hogy kikerülje a nagy orosz túlerő által történő bekerítését. Gurahumorán innen, Kelemen-Cserbuknak a hármas határhegység tartottak, mikor már közel a céljukhoz, a mintegy száz lépcsényi távolságról román határőr katonák bukkantak föl a Nyágra patak mentén, akiknek hívására az osztag odament, a román katonák a közeli faluba hívták őket s valamennyiüket megvendégelték.”

Egyébként még mindig időszerű „látcsövek küldése” a Hadsegélyező Hivatal már idézett címére.

„Forró, ünnepi estéje volt a színházunknak szombaton a *Nagymama* előadásán”, melynek címszerepében Nádasyné [tkp. *Nádassy*] „ez a finom, decens és a közönség szeretetében oly elől álló vérbeli művész, a vidéki színészet jó hírű tehetsége játsszási képességeinek legjavát adta.”

Nádassy József szabadkai társulata állandó vendétruup Marosvásárhelyen. 1915-ben, húsvétvasárnap délután Johann Strauss három felvonásos operettjével, a *Cigánybáróval*²⁰ kezdte a vendégidényt. „A János vitéz, Csiky Gergelytől a *Nagymama*, gyermekelőadásként a *Hamupipőke* került színre. Újításként szombat délutánonként, ifjúsági előadásokon mutattak be Molière- vagy Shakespeare-darabokat (*A képzelt beteg*, *A vihar*). Tíz alkalommal adták új jelmezekkel és díszletekkel az évad slágerét, a *Mágnás Miskát*. Eredetileg csak négyheti játékra kaptak engedélyt, utóbb azonban a városi tanács jóváhagyta ennek meghosszabbítását, így a truup július 23-án búcsúzott *A kiskirály* c. operettel. Második leszerződötésük előtt a Székely Napló szerkesztője azon füstölög, hogy: „A városi tanács előtt ismét színjátszási engedélyt kérő írárok fekszenek és amint halljuk, a városi tanács a tavaly itt működött *Nádasi* szintársulatot hajlandó is bizonyos előjogokban részesíteni az engedély kiadásnál, ami mindenesetre méltányos dolog. Felmerül azonban a kérdés, hogy a székely főváros kulturális és zenei műveltségű közönsége miért ne válogasson a legjobb, legelső szintársulatok közt, és az itteni szezon aranybányájába jutó igazgató miért ne legyen a teljesítmény maximumára szorítva? Most, amikor annyi nagy szintársulat van nyári állomás nélkül, mégis túlzott előzékenység vagy nemtörődömség így adni engedélyt annak, aki épp idevetődik. Miért nem hirdet a város pályázatot?” Végül Nádassyék társulata május 15-től kapott koncessziót, de Szabadkáról a mozi megnyitása miatt már május 1-től kirakták őket. Többször kérték a vásárhelyi városi tanácsot, hogy hozza előbbre az engedélyt, de ezt nem hagyták jóvá. – olvastam Bábyai Réka tanulmányában.²¹

A következő, *keddi* lap „Papp ezredes legendáját” mesélteti el egy nevenincs beosztott tiszttel arról, hogy „*Hogyan védtek meg Erdélyt?*”

„A bukovinai nagyarányú visszavonulást, amelyet az orosz offenzíva bukása követett, Papp Dániel ezredes fedezte, kipróbált, rettenhetetlen magyar hőseivel.”

Mi történt tulajdonképpen? Így foglalja össze a hadtörténeti levéltárban őrzött napi anyagot jelezve az *Erdély* összegező dokumentum a júniusi bukovinai eseményeket „Intézkedések a bukovinai visszavonulás következtében” alfejezetben:

„1916 júniusában mind Volhíniában, mind Bukovinában vissza kellett vonulnunk. Június 18-án az ellenség Csernovicibe is bevonult, pár nappal később a Cseremosz völgyében ért el jelentős sikereket. Június 25-én Câmpulung és Jacobeni között új állásokba vonultak. A helyzet Máramaros és Beszterce-Naszód vármegyékre válságossá vált. Ennek következtében az AOK június 25-én szükségesnek látta (AOK op. Nr. 26605/1916. jún. 25), hogy a HÜM-től és Hm-től

telefonon kérje Máramaros és Beszterce-Naszód megye kiegészítő parancsnokságainak területén elhelyezett csapatok, póttestek, intézeteknek, hadifoglyoknak, aratómunkásoknak stb. a riadó zászlóaljak kivételével hátsó országrészbe való áthelyezését. A Hm (12117/el. 1 – 1916. június 28.) a besztercei kiegészítő parancsnokságot s a 32. honvéd pótzászlóaljat Zilahra, a máramarosszigeti Szatmárra helyezte át. A szabadságolásokat a két megyére beszüntette. A nagyszebeni katonai parancsnokság sürgős kérésére (215714/7. – 1916. június 28.) a 23. és 32. honvéd pótzászlóaljak riadó zászlóaljait Fülöp altábornagy parancsnoksága alá helyezte. Szerencsére az orosz offenzíva június végén, az egész vonalon kifulladásban volt s a tervezett nagyarányú kiűrésre nem került sor. Mindamellett az AOK a nagyszebeni katonai parancsnokságot bízta meg, hogy a lakosság, hivatalok, póttestek áthelyezésére, szemlék azonnali megtartására esetenként az AOK-nak javaslatot tegyen (11948/el. 1 – 1916. jún. 30.). A nagyszebeni katonai parancsnokság június 30-án az egész katonai parancsnokságnak távolabbi hadszíntérre helyezését, nehezen szállítható államjavak biztonságba hozatalát, bevégzett szemlék alapján az alkalmasok behívását ajánlja az AOK-nak.”²²

Megjegyzem, *ugyanaz a Papp Dániel* két évvel később, a nagyszebeni 6-7. szervezési osztály helyettes parancsnokaként, részt vesz az erdélyi román alakulatok szervezésében. 1919. április 11-én dandártábornokká léptetik elő és az újonnan szervezett 18. erdélyi hadosztály parancsnokaként részt vesz alakulatával az 1919. április 16-án megkezdett szövetséges hadsereg hadműveleteiben, jelesül a Tiszára menő, román általános támadásban, vagyis „offenzívában”.²³

*

Kiemelt hír, hogy csütörtökön és pénteken este bemutatásra kerül Eysler Ödönnek *Vagy ő, vagy senki* c. műve, „melyet Budapesten is óriási sikerrel játszottak”. Vásárhelyen Révész Ilonka és Kissházi Sári játsszák a főszerepeket. Hadi-időkben is állandó a színház! A *Ház* „mai ülésén... a hadinyereség-adót tárgyalták Hantos Elemér előadó és Springer Ferenc felszólalásával. Utóbbi a javaslat ellen beszélt.”

A július 25-i, keddi lap „*Rejtélyes öngyilkosság*” címmel vezető, első oldalas híre a Jackó Árpád tüzér főhadnagy halálának beszámolója: A Bolyai utcai dr. Szilágyi János féle házban ma délelőtt szolgálati fegyverével agyonlőtte magát Jackó Árpád tüzérfőhadnagy. A golyó a halántékát járta át és nyomban meghalt. Városszerte igen nagy részvétet keltett a szimpatikus és kitűnő képzettségű, alig 20 éves katona halála, aki ezredének egyik legképzettebb tisztje volt. Tizennégy hónapot töltött a harctéren, most, a napokban volt ismét visszamenendő és minden szabad idejét a színtársulat²⁴ egyik nőtagjának társaságában töltötte, akivel és szokott társaságával tegnap este is megjelent a Corso kávéházban. Záróra

után Jackó lakásán folytatták a mulatozást cigányzenével a reggeli órákig és Jackó úgy tervezte, hogy a távozó színésznő ismerőseit a déli vonattal elkíséri, közben azonban orvosi vélemény szerint 6 és 7 óra között, agyonlőtte magát. Asztalán egy szüleihez intézett rövid táviratot találtak, mely így végződött: „színtársulat elment”.

Valóban sátozott bontott Nádasy József színtársulata: „A Kis-Király operettében búcsúzott el a távozó színtársulat és ezen az utolsó előadáson is sok taps hangzott el, Kisházy Sárít²⁵, kinek csengő, meleg orgánuma, kellemes egyénisége a darab egyik vezető szerepében gyönyörűen érvényesült, különösen meleg ünneplés, virágosó fogadta. Kedvesen táncolt és énekelt Révész Ilona, aki ezúttal is nagyon tetszett... továbbá a friss és bájos balerina-duett, a sikkes Áldori nővérek is.”

A színtársulat elutazását egyébként már a (július 8-i) keddi lap jelezte ugyancsak a címdoldalon, ahol viszont egy igencsak prózai „háborús téma”, Vásárhely számára azonban igencsak életbevágóan fontos ügyről szólt a vezető anyag „*Földgáz és háború*” címmel.

„Amióta a Földgáz Részvénytársaság megalakult,²⁶ még fokozottabb érdeklődéssel foglalkoztatja a székely fővárost az a kérdés, hogy mikor jut hát Marosvásárhely a várva-várt, és annyira óhajtott ipari fellendülés reménybeli aranykulcsához: a földgáz vezetékhez? Ez a város legelsőknek ismerte fel a mezőszéki föld méhében rejlő természeti kincsek óriási jelentőségét – és ha a közgazdasági életet nem konjunktúrális lehetőségek, hanem bizonyos erkölcsi igazság és jutalmazás irányítanak – úgy réges-régen földgázvezetékek hálóznák be Marosvásárhelyt és földgázüzemű gyárak, műhelyek valósítanak meg a székelység iparosításának szép álmait. Nem is szólva arról a földgázfűtésről és világításról, aminek előnyeit a fűtő és világító anyagok mai rettenetes drágasága idején talán mindennél keservesebben nélkülözünk és sóvárogjuk. Talán annak a felismerésnek, amivel Marosvásárhely elősül fogadta a földgáz felfedezését, bizonyára nem minden irigység nélkül vesszük tudomásul Torda, Marosújvár, Dicsőszentmárton földgázüzemének beindítását, s ha bár nem mindokolt, mert a tények és lehetőségek ismerete nélkül való, de érthető az a felkiáltás, mely egyik laptársunk hasábjain hangzott el a minap, afelől búsulván, hogy Torda, Marosújvár, Dicsőszentmárton megelőzték minket. A geográfiai közelség előnye ezeket a helyeket a székely főváros elé helyezte, hiszen egyik legutóbbi számunkban ismertettük azt a tényállást, hogy a távvezetéknek Mezőszéksándtól Marosvásárhelyig való kiépítése a háború okozta nehézségek miatt késik, és a háború befejezte előtt alig remélhető, de Marosvásárhely földrajzi, vasúti fekvése, emelkedettebb kultúrája elég biztosítékok arra, hogy mihelyt a távvezeték kiépül, a székelység főváros nem fog mögötte maradni a földgáz értékesítés hasznában, a nagy ipari, gyári üzemek be-

fogadásában egyik városnak sem. A Földgáz Rt. részéről máris felvételnek a tárgyalások a bevezetés kérdésében legrövidebb idő alatt, tudvalevő, hogy a földgáz elsősorban Marosvásárhelyre való bevezetését már az Rt. alakulásakor mind a pénzügyminiszter, mind a társaság hangoztatta és semmi okunk nincs kételkedni amaz elhangzott ígéretben, hogy a lehetőség leggyorsabb felhasználásával fog megtörténni mindaz, aminek történnie kell és amitől eddigelé a háború fosztotta meg Marosvásárhelyt.”

Az előzmények.

A városi tanács 1914. április 9-én tárgyalja ismételten a földgáz bevezetésének az ügyét a jegyző előterjesztése alapján. Indítványt fogad el, amely megbízza a polgármestert, hogy:

„1. a pénzügyminiszter úrnál a tárgyalásokat vezesse be a mezősámsondi földgáz kutakból nyerendő gáz koncessziójának Marosvásárhely sz. kir. város részére való megadása tárgyában,

2. a gáz átengedésének a lehető legolcsóbb elnyerési egységeire törekdjék,

3. a gáznak Marosvásárhely közönsége részéről való bevezetése és ugyancsak a város által megállapítandó egységekről való szétosztása iránt a tanulmányokat kezdje meg és ennek eredményéről tegyen a törvényhatósági bizottságnak sürgős jelentést.” Mvhely város Törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyve. Sz. 37/3963/1914. Kiv. IV/9.²⁷

1915. november 6-án a városi közgyűlés megtárgyalja a pénzügyminiszter leiratát földgázügyben. A kormány megegyezést kötött a Deutsche Bakkkal, amely kötelezi magát, hogy a képviselőházi jóváhagyást követően 1918-ra bevezeti a földgázt (közvilágítás, ipari és háztartási célokra) Marosvásárhelyre, Kolozsvárra, Aradra és Nagyváradra. A várostól, ill. a magyar féltől önrészt is várnak. A város a gázgyár tőkéjével száll be az üzletbe.²⁸

Ami ez után következik.

1918. szeptember: A Magyar Földgáz Rt. elkezd a gázvezetékhez szükséges csövek leszállítását. a hónap folyamán 16 km-nyi csövet (80 vagon rakományt) szállítanak ki Vásárhelyre. (ezek a vezetékek 1923 elején is a város raktárában hevernek.) Megtörténik a földgázvezeték nyomvonalának közigazgatási bejárása: Marosvásárhely–Mezőszabadi–Mezőkölpény–Mezősámsond.²⁹

Több mint tíz év telik el addig, amíg a gázláng kigyúl a városi üzemekben (tégla-lyágyár, a villanytelep gázmotorja). 1929. augusztus 30-án a Societatea Uzinelor Electriche Gaz gondja lesz a gáz bevezetése. A román belügyminisztérium 1930. április 4-én hagyja jóvá az erre vonatkozó szerződést és ugyanazon év végén kigyúlnak a lángok először a városi üzemekben.³⁰

*

Egy pici öröm az ürömben, hogy „Új ipari részvénytársaság” alakult, „A Fischer-féle pótkávé Rt. az Agrár Takarékoskasság üléstermében tegnap (vagyis hétfőn, július 7-én – saját kiemelésem) tartotta alakuló ülését.” A hír azért figyelemre méltó mert „a Fischer által feltalált rendszer szerint készülő pótkávé ... a néhány előkelő fűszer-nagykereskedő által forgalomba hozott próbaküldemények nyomán minden várakozást felülmúló kereslet nyilvánult meg a monarchia minden részében a gyártmány iránt, és az új Rt-t megrendelésekkel annyira elhalmozták, hogy csakis a legnagyobb erőfeszítéssel képes azokat teljesíteni.”

A háború közvetve ugyan, de két rövidhírben jelen van ugyanebben a számban. „A liszteladás módosítása” aggasztó közlemény: „A belügyminiszter ma táviratilag értesítette a polgármestert, hogy a hadi helyzet és az időjárás folytán beállott helyzet miatt a lisztellátásban 6-8 napig tartó olyan átmeneti állapot áll be, amely alatt a lisztutalványokra kiadandó mennyiség 1 kg-ra redukáltatik. Főleg az okozza ezt, hogy az új gabona kibocsátása nem lesz oly gyors, mint hitték és így az átmeneti időre a legszigorúbb takarékoskasságra van szükség. Egy hét alatt remélhetőleg orvosolva lesz az új helyzet is. Nagy Imre polgármester helyettes ma a város lisztellátása ügyében Budapestre utazott.”

A másik akár jó hír is lehet: „Az orosz fogságba esett Máriaffy fivérekről³¹ megjelent híradásunkat azzal helyettesítjük, hogy nem Máriaffy Gábort, hanem két testvérbátyját: Máriaffy Lajos hadnagyot és Máriaffy Albert zászlóst fogták el.” A hír jó oldala, hogy a Máriaffy fivérek életben vannak. A hír elhallgatott rossz oldala az, hogy *nem elfogták* őket, hanem a marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred *zöme fogságba esett*, s az ezreddel együtt szinte a teljes tisztikara július 7-én, a galuziai arcvonalszakaszon.

Sajnálatos módon tehát a lapban összezár ennek a történetnek a kezdete és a vége.

Következő, augusztus 1-jei számában a „Marosvásárhelyi honvédhuszárok júniusi nagy harcai”-ról hasábnyi tudósításban számol be, s hogy ezekben a harcokban „Ötszörös túlerő ellen tizenegy támadást vertek vissza”, ami tényszerűen igaz, s még az ötszörös túlerő sem túlzás. Olvassunk bele a „sajtó-főhadiszállástól” származó szövegbe:

„A tizenegyedik lovashadosztály³² június ötödikén délelőtt kapta az első hírt arról, hogy az oroszok offenzívát kezdtek a hadsereg frontja ellen. A huszárok arcvonala előtt nagyjában csend volt. Annál meglepőbb volt hát a hír, amely a hetedikére virradó éjjel, valamivel éjfél után jött a hadosztályparancsnoksághoz, hogy erős orosz csapat meglepetésszerűen megtámadta és visszanyomta galusija-wulkagalusijskai úton fölállított tábori őrsöt. A wulka-galusijskai út mind-

két oldalán előrehömpölygő ellenség csak az egyik huszárezred akadályvonaláig jutott. A szomszéd szakaszon tüzéségünk és a gépfegyverek oldalazó tüze akkor állította meg az ellenség támadását, amikor a tábori őrsök vonalából főállásaink ellen lendült. A támadó oszlopok visszafordultak s a tábori őrsvonalig meg sem álltak. Apróbb ellentámadásokkal déltájban ezt a vonalat is megtisztították a huszárok. Orosz foglyok vallomásából kitűnt, hogy egész orosz gyaloghadosztály állott a mi honvéd hadosztályunkkal szemközt s ennek ellenére sem merte eleinte megkockáztatni, hogy nyílt harcba bocsátkozzék, inkább futtában – mint Handstreich – akarta áttörni a huszárok állásait.” És így tovább.

Az ezred „júniusi nagy harcai” a szemtanú résztvevők tollából: „Ülünk az éjjel (kivételesen a törzsnél mulatunk) az ebédlőben és pezsgőzünk, hát [június 7-én] 3 óra felé egyszer csak óriási hurrázást hallunk. Legalább 5 percig tartott. Az oroszok lövés nélkül, szuronnal akartak rajtunk ütni, de nem sikerült. Előttünk 10-12 soros szeges drót volt, azok között és előtt aknák. A hármás huszárokat rohanták meg először a muszkák, de csak az előretolt állásukat tudták elfoglalni, melyet 1 szakasz védett. A hurrázásra olyan tüzelést kezdtünk, mintha ezer üstben rotyogott volna a víz. Meg is akadtak a muszkák. Halottak és sebesültek hevertek az állások előtt a mocsárban, a drótokon. Egyik, amelyik a drótokon fennakadt, megőrült reggelig. Négy ezred támadt a hadosztályra, ebből három jött rohamra és egy tartalék volt. Sok muszka az aknák között annyira megijedt, hogy lefeküdt, és nem mert mozdulni. Ezeket reggel, amikor az oroszok kissé visszamentek, behoztuk. A támadást azért nem hagyták abba még négy napon át. Akkor volt a lucki áttörés és szerettek volna itt is áttörni a frontot, de hiába. Ha ez sikerül, akkor az egész frontrésznek Kowel mögé kellene visszamenni. Az oroszok visszavonulás után otthagyták halottaikat és sebesülteiket. Mi azokat, akik közel voltak, be-hoztuk, de a többiek bizony ott maradtak a mocsárban, még vagy két napig hallatszott a jajgatásuk meg segélykiáltásuk. Emelgette magát vagy a karját egy-egy nehéz sebesült, de hát a tűz miatt nem lehetett utána menni. Három-négy nap múlva aztán csendes lett a mocsár, elhallgattak örökre, beleveszve a mocsárba. Később, úgy tíz nap múlva, amikor az oroszok már visszamentek eredeti téli állásukba, olyan bűdösek voltak a hullák, hogy a huszárok nem akartak az árokban maradni. Ekkor vashorgokkal zsákokba összeszedték őket és elföldelték.”³³

A lovashadosztály a június 7–14. közötti harcokban 32 halottat és 155 sebesültet veszített, 14 harcos eltűnt. A 9. marosvásárhelyi honvéd huszárezred tisztjei a négy rendkívüli nap közül, egy évvel később, június 7-ét választották ezrednapnak. A katonai író Julier Ferenc méltatlankodása:

E néhány nap a „lucki csatának” egy fontos fejezete, melyben a hadiszerencse a magyar fegyverekhez szegődött. Az ot-m. hadvezetőség erről a sikerről, annak

idején, tudomást sem vett, vagy legalább is elmulasztotta, hogy azt a napi hadi jelentésben felemlítse. Az is lehetséges, hogy Linsingen 1916 júniusában arcvonaláról az ot-m. főparancsnoksággal a Hiób-híreket közölte, s ilyenek voltak bőven, de az említett sikeres harcra részletesebben nem terjeszkedett ki vagy efelett egyszerűen napirendre tért. Bármiként is legyen a dolog, tény az, hogy a mi történetírásunk erről, az oroszok beismerése szerint hadászati jelentőségű sikeréről ez ideig a megérdemelt módon nem emlékezett meg. Az oroszok azonban feljegyezték, hogy arcvonaluk bizonyos részén támadásuk megakadt s hogy ez a körülmény a küzdelem vezetői nagy sikereinek teljes kiaknázását meggátolta.³⁴

Egy héttel később,³⁵ (augusztus 8-án) a 122. lapszámában kolumnás (oldalszéles) terjedelemben, már itthon³⁶, azaz Vásárhelyen közszövegi „*Marosvásárhely polgársága a honvédhuszárokat*”. „Kedves és meghatározó jelenet volt, amidőn a katonák és civilek vegyes, zsúfolásig megtelt teremben egy idősebb úri hölgy, Hirsch Adolfné, az I. sz. Nőegylet elnöknője megjelent és egy rózsákkal teliszedtetett hatalmas virágkosár illatos tartalmát osztotta szét a daliás vitézek között. A derék asszonyt megéljeneztek az egybegyűltek. Majd ünnepélyes csendben Bernády György városi főispán, udvari tanácsos emelkedett szólásra...” Sajnos a *cenzúra* alaposan belenyúlt a terjedelmes tudósítás szövegébe és kifaragta a „hadtitkokat”, így aztán a kései olvasó nem tudja meg, hogy a huszárok nevében ki válaszolt „az üdvözlő szavakra”.

„Az újságolvasó közönség, az újságok szerkesztői nehéz szívvel ugyan, bár olykor ki-kitörő elkeseredéssel, mindjobban beletörődnek a hadsereg, a nemzet érdeke kívánta hazafias hallgatásba. [...] A ... cenzúrázott újságot megszokta a közönség épp úgy, mint fehér helyett a barna kenyeret. A cenzúra azonban távol sem olyan rideg, mint aminőnek látszik. A lapok rendes kiadásai nem is esnek előzetes cenzúra alá, csupán a terjesztéssel egyidejűleg bemutatandók. Ha azonban a lap olyat hozna, ami káros a hadviselésre, az ügyészség a lapot azonnal elkoboztathatja. Ezért a kiadóvállalat rendszeren addig nem terjeszti a hírlapot, míg az ügyészségtől átnézés után megnyugtatót nem kap, vagy megvárja, hogy tesz-e kifogást telefonon valamely hír megjelenése ellen a kir. ügyész. Kifogás esetében a cikket vagy hírt kidobja s így, kölcsönös előzékenységgel, egymás munkáját könnyítik: a sajtó és a cenzor.”³⁷

A katonai cenzor Vásárhelyen Oreskovits Jenő szolgálaton kívüli cs. és kir. hadnagy, polgári életében városi köztisztviselési igazgató, hivatásos tűzoltó parancsnok, korábban tíz évig rendőrkapitány. Tevékenységét a m. kir. igazság-, a bel- és kereskedelemügyi miniszterrel „egyetértve kiadott, 12.001 – 914. igazságügyi miniszteri, elnöki számú rendeletének 8. paragrafusával szabályozza. Marosvásárhelyen a történelmi Erdély 60 lapját cenzúrázták.

A polgárok nevében Tóthfalusi József, Deák Lajos királyi tanfelügyelő és Csonot Olivér királyi tanácsos és országgyűlési képviselő³⁸ is beszélt.

A következő lapszám anyagaiban is közvetve ugyan, de kiejlik, hogy sokasodnak a háború okozta gondok.³⁹ A minoriták szemináriuma persze egészen más okból költözik át Vásárhelyről a Szepességbe. „[...] Az Erdély részi minorita rendben nagy változás történik: a marosvásárhelyi teológiai intézetet Csütörtökhelyre⁴⁰ helyezik át. Az áthelyezés ügye befejezett tény és az idei tanév már Csütörtökhelyen veszi kezdetét, ami mindenesetre érzékeny veszteség Marosvásárhelynek. A távozás oka, hogy a mindinkább nagyvárosias Marosvásárhelyt a rend nem tartja alkalmasnak papnevelő intézet székhelyéül, s viszont Csütörtökhelyen, Szepes megyében, ahol a rendek birtokai vannak, rendházuk sokkal nagyobb és ott a növendékek ellátása is olcsóbb. A marosvásárhelyi rendházból katolikus jellegű leányintézetet csinálnak apácák vezetése alatt, de a berendezés nehézségei miatt az internátus megnyitását csak jövő évre tervezik.”

A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara „augusztus 8-án tartott közgyűlésében”, ahol B. Bürger Albert elnökletével „a magyar-osztrák kereskedelmi és vámszerződés” volt a központi téma, „részletesen foglalkozott a kamara háborús vonatkozású teendőivel. A közgyűlés méltánylással állapította meg, hogy e téren a kamara hasznos, jelentős szolgáltatásokat teljesített úgy a közérdekeknek, mint saját érdekeltjeinek.” Végül: „Mészáros József rendes tag elhunytával helyette König Károly fodrást, póttagot hívta be a kamara. A harctérről éppen most hazaérkezett kamarai tagot melegen üdvözltek.”

Érdekes hír ugyanebben a lapszámban Marosvásárhely, Kolozsvár és Nagyszeben „megélhetési viszonyainak összehasonlító elemzését” tallózza ki egy szebeni német lapból a szerkesztő:

„Mi más lehet fontosabb minden városra nézve a háború alatt mint: a közélmezés kellő biztosítása. Hogy olcsó kenyérhez, olcsó húshoz, olcsó tejhez jusson elsősorban a szegényebb sorsú közönsége. Tessék egy napos látogatást tenni a három városban, s akkor mindenki a legérzékenyebb helyen, a pénztárcáján keresztül érezheti a különbséget. Kolozsvár legalább 25%-kal drágább város, mint Marosvásárhely és Nagyszeben legalább 25%-kal olcsóbb Marosvásárhelynél. Egyes cikkekben Kolozsvár és Nagyszeben között több mint 100%-os differenciák vannak s minőség és mennyiség nem állítható szembe a kolozsvári, vagy marosvásárhelyi piac előnyére.”

Hogy mi, mennyi volt a két másik vizsgált városban arra nem tudtam hirtelen adatokat beszerezni. Az egyik előző heti lapszám közölte a sertéshús „új” árait:

„A polgármester a sertéshús új árait augusztus 25-től szeptember 10-ig így állapította meg:

sertéskaraj kg-ként	7 korona,
sertés comb, lapocka, édes peccsenye kg-ként	6,80,
fej és láb	2,60,
virslí páronként 50-60 gr között	0,36,
szafaládé darabonként 50-60 gr között	0,36,
parizer kg-ként	8,00,
disznófősajt kg-ként	6,00,
friss kolbász	7,00,
füstölt kolbász tiszta disznóhúsból	8,00,
májas, véres hurka	2,00,
szalonna füstölt száraz	9,00,
szalonna paprikás száraz	9,00,
fehértalonna száraz	8,40,
császárhús főzve	11,
császárhús nyersen	10,00,
friss, fehér vékony szalonna	7,80,
zsírnak való szalonna vastag	8,30,
háj	8,90,
zsír	9,50.

S ha már az összehasonlításoknál vagyunk: egy korábbi, július 8-i tudósításban azt olvastam, hogy a *bécsi Park Hotelban* 3,84 koronáért jól lehetett ebédelni (leves, töltött borjúszege, 3 deci bor, 1 Gieshübl⁴¹ és 2 db kenyér a menüben), Budapesten viszont (hústalan napon!) 5,24-ért (leves, liba aprólék, 3 deci bor, 1 üveg kristályvíz, 1 db kenyér a menüben). A szerkesztő megjegyzése: „Magyarországon tehát az agrárállamban az étel 37, a lakás 71%-kal drágább, mint az ipari jellegű Ausztriában és ez alól sajnos? Marosvásárhely sem kivétel, az itteni árak is magasabbak a Bécsinél!”

Az égből szakadt háború

Az első vész hírek augusztus végéhez közeledve:

„Románia nem üzen hadat a központiakra. Gróf Czernin Ottokár az osztrák-magyar monarchia nagykövete és Busche német követ Brătianutól biztosítást kaptak arra nézve, hogy Románia nem készül a központi hatalmak ellen hadat üzeni.”

A megnyugtató hírre ráerősít a szerkesztő egy „jelentést” idézve a magyar-román határról:

„Verciorován át Bukarestből érkező utasok beszélik, hogy az általános helyzet Romániában a komoly meggondoltság stádiumába jutott. Habár a ruszofileknek a dudești-i robbanással kapcsolatos kifejtett uszításától és háborúslármájától visszhangzanak a román főváros utcái, meg lehet állapítani, hogy a jól informált politikai körök a krízis erős és határozott enyhülését konstatálják. Ferdinánd király az utolsó napokban hosszabb megbeszélését folytatott a román politika számos kitűnőségével és két ízben fogadta a központi hatalmak követeit.” A kommentár a „jelentéshez”: „A megfeneklett orosz offenzíva, továbbá a magyar politikai pártok egyöntetű és agresszív állásfoglalása, de különösen Tisza István grófnak minapi energikus beszéde minden román pártra intő hatással volt s ennek következtében a háborús láz megenyhült. Pozitív értesüléseim is vannak arról, hogy a román haderő vezetői határozottan ellenzik a beavatkozást és ez a körülmény meggondolt, óvatos politikát parancsol, Brătianura.” Az írás nincs aláírva.

A következő lapszámban (*augusztus 28.*) két érdekes szöveg fej-fej mellett a címlapon: „*Erdély védelme – Mit mondott Tisza az erdélyi képviselőknek.*” és „*A román hadüzenet után*” címmel a hadüzenet bejelentésének kommentált híre.

A hír ugyanott:

„Bécs, aug. 28. Tegnap éjszaka a román követ megjelent a külügyminisztériumban, hogy jegyzéket nyújtson át. A jegyzék szerint Románia augusztus 27-én este 9 órától fogva hadiállapotban levőnek tartja magát.”⁴² A hírt egy terjedelmes, bőszt, lelkesítő hangvételű kommentár követi. Néhány összefüggő idézet belőle: „Hosszú időn át kellett túrnunk, hallgatnunk, hogy hegyeken túli szomszédjaink mint rendeztek valóságos árlejtést reánk, miként osztozkodtak rajtunk ellenségeinkkel, van-e magyar ember, erdélyi ember, aki nem örülne annak, hogy íme lehullott az álarc és szemtől-szembe, szülőföldünket, hajlékunkat védő Leonidások gyanánt leszámolhatunk az alattomos és sötét Janusznak minden szándékával. ... Erdély ormain nem katonákat, nem hősokeket, de tigriseket talál a reánk uszított új ellenség, mely véres fejjel fog visszahullani védelmeink ércfaláról és most mi mondjuk a poklok fenekére küldött Kitchenerral:⁴³ *most kezdődik a mi háborúnk.* [Kiemelés az eredeti szövegben.] ... A mi háborúnk győzelmes kimenetelének, az új ellenség megszegényítésének biztos záloga az a nyugalom, mely itt, a határszéli Marosvásárhelyen a román hadüzenet hírére fogadta, s amely egy percig se válhat kishitű ijedtséggé, csak harcra kész lelkesedéssé, mindnyájunkat Erdély védelmére hívó, nemes dacú tűzzé.”

Két kapcsolódó rövidhír ugyanott:

„A román hadüzenet hírére a civilek százait fogta el a vágy Marosvásárhelyen is, hogy harcolhassanak körülönbség nélkül az új ellenség ellen. A legelső

marosvásárhelyi polgár, aki ötvennyolcadik életéve dacára önként jelentkezett katonai szolgálatra: Sóos Albert v. törv. biz. tag.”

„Rákosi Szidi⁴⁴ Marosvásárhelyen. A Nemzeti Színház kiváló művésznője: Rákosi Szidi asszony tegnap Marosvásárhelyre érkezett, hogy a harctérre induló unokájától, Beöthy Zoltán huszárászlóستól búcsút vegyen.”

A következő, augusztus 29-i lapszám vezércikke már címével is a háborúra hangol. „*Végre leszámolunk*” A bevezető első bekezdés:

„Végre leszámolunk az ősi ellenséggel, Erdély hátba lesőjével, kik tolvajok és betörők módjára, semmiféle előzetes tárgyalás és kívánság nélkül, példátlan perfidiával támadtak ránk. Kigyúlt a láng itt minden erdélyi ember szívében és kigyúlnak a lángok szerte a hazában mindenütt, mert már mindenki örül és boldog, hogy fegyverünk csapása rászakad a kalózokra és alkalmunk nyílik megteremteni, kivívni azt, ami a keleti határunknak szabad fejlődést, örökös nyugalmat, szívbéli vágyainknak teljesedését jelenti. ... Erdély védelme, a közrend és nyugalom biztosítására az ellenség által netán fenyegetett lakosság biztonságba helyezésére minden intézkedés megtörtént, s a háborút, mely elérkezett hozzánk, betette a lábát a mi szűkebb hazánkba is, emelkedett, nyugodt lélekkel, győzelmünk biztos tudatában és rendületlenül fogadjuk. *Leszámolunk!*”

Közvetlenül a vezércikk alatt tovább: „*Marosvásárhely polgáraihoz és az ide-érkezettekhez*” szól az üzenet:

„A székely főváros nyugalma percig se rendítette meg az a körülmény, hogy a határszéli lakosság a minden háború kezdetét jelentő határvillongások elől teljes rendben rövid időre bár, elhagyta lakóhelyét. Az érkező menekültek ellátása körül a hatóság élén Bernády főispánnal mindent elkövetett, s szükségtelen bár, de külön is a székely főváros közönségének meleg szeretetébe és figyelmébe ajánljuk az érkezteket, akikről messzemenő módon gondoskodik a kormány. A főispán kérésére Schweizer Adolf⁴⁵ kedvezményes áron látja el lakással, kosztal az érkezteket, és ha akadna elvetemült, aki bármily módon követeléssel merné kihasználni a menekülők helyzetét, kegyetlen szigorral, *statáriálisan* (kiemelés az eredeti szövegben) büntetik, a legelső szóbeli feljelentésre. Megmozdult a társadalom szíve is. A ma érkezett menekülteknek egy nemes szívű úriasszony: Csontos Olivér országgyűlési képviselő, Királyi tanácsos neje nyújtotta az első segítyt, aki 100 koronát adott a kollégiumi konviktusnak ellátásukra. A vagyontalan menekültek javára Csáky Emilől 50 korona érkezett a polgármesteri hivatalba, akit bizonyára sokan fognak követni.”

Hogy mit is jelent a *statáriálisan*? Ezt: „A kötelező bejelentés életbe lépett. A r. főkapitányság közli: Mindenki, akinél akár külföldi, akár belföldi egyén bármely rövid időre is megszáll, köteles az illető személyi adatainak teljes felsorolá-

sával a rendőrkapitányság bejelentő hivatalában azonnal bejelenteni, úgyszintén az illető távozását is. Úgyszintén mindenki, aki eddig is a város területén lakott, vagy tartózkodott, s esetleg bejelentve és ezt igazoló szelvénnel ellátva nincs, bejelentési kötelezettségének haladéktalanul tegyen eleget. Aki a bejelentési kötelezettségek ellen vét, 2 hónapig terjedő elzárással és 600 koronaig terjedő pénzbüntetéssel büntetettik.”

Attól még él az élet, első oldalas hirdetmény, hogy „2 elegánsan bútorozott szoba előszobával, fürdőszobával azonnal kiadó. Cím a kiadóhivatalban.”

Még egy nyugalomra, fegyelemre intő hír ugyanott: „Rend és csend a vármegyében. Legnagyobb örömmel és büszkeséggel kell konstatálni, hogy a határszéli Maros-Torda vármegye nyugalalmát és rendjét legparányibb változással sem érintette a román hadüzenettel bekövetkezett határszéli első harcok híre, sőt, a legközvetlenebb határról távozó polgári lakosság érkezése sem. A polgári és katonai hatóságok idejekorán megtett intézkedései folytán a közvetlen határszélről távozó polgári lakosság legfigyelmesebb és a legvendégszeretőbb támogatásban részesülnek és különösen Szászrégen hatóságai, élükön a polgármesterrel, páratlanul előzékeny, mindenre kiterjedő gondoskodással fogadták őket és élelmiszerekkel való ellátásukról valóban tökéletesen gondoskodtak. Sehol a megyében nyugtalanságnak, izgatottságnak híre sincs, a falvak itthon levő népe végzi a dolgát és óráról-órára nő azoknak a száma, akik, idősebb emberek is, önként jelentkeznek katonai szolgálatra. Szász József főispán ma délben a régi felsőjárás területére utazott. A megyeházán éjjel-nappal, permanens szolgálat van és a vidékről érkező jelentések szerint az összes járásokban zavartalan rend, nyugalom uralkodik.”

A soron következő lapszám írásai, a hangulatkeltő vezércikk kivételével, már a helyzet közvetlen dolgairól tájékoztatnak, üzennek, szólnak.

„*A kormány megvásárolja a lakosság állatállományát és gabonáját.* Átvételi bizottságok alakulnak egész Erdélyben”. A részletek:

„Azon területek lakosságáról, melyeknek kiűritése *katonai célból* szükséges, a kormányzat a tekintetben is gondoskodik, hogy a távozó lakosság állatállományát, gabonáját méltányos árban átvegyék, és éppen ezért figyelmeztetünk mindenkit, hogy jószágát semmi módon, potom áron ne kótyavetyélje, mert azok vétele mindenütt biztosítva van. Itt említjük meg, hogy a vármegyék alispánjai felhatalmazást kaptak, hogy a menekültek állatállományának ellátására a lakosság terményeit rekvirálhassák. A földművelésügyi kormány és katonai körök bevonásával Erdély szerte tíz állatvásárló bizottság lép már holnaptól kezdve működésbe Marosvásárhelyen, Szászrégenben, Marosludason és más helyeket. Ezek a bizottságok készpénzfizetés ellenében, elősúly szerint veszik át az állatokat. Gondoskodás történt a gabona átvételéről is. A földművelésügyi miniszter

utasította a székelyföldi kirendeltséget, hogy a gabona és mindennemű termény átvételéről, biztosításáról és elhelyezéséről gondoskodják. Marosvásárhelyen a Takarékpénztár áruaktárában történik az átvétel, mely már ma kezdetét vette és holnapra várják Koós Mihály miniszteri osztálytanácsost, aki az átvételi akció beindítása felől intézkedett. Az összes terményeket maximális áron veszik át.”

A téma, tájékoztató szándékkal időről-időre visszatér a lap címlapjára október közepéig.

A közvetlen hadműveleti területekről (Háromszék, Csík-Gyergyó) részben szervezetten kiűritett, másrészt első futásra feltartóztathatatlanul Marosvásárhely irányába és Marosvásárhelyre menekülő lakosság jóságait maga előtt hajtva, teljes, alkalmi szállító eszközökre fölpackolt ingóságaival pár nap alatt lehetetlen helyzetbe került. A hatóságok nem voltak fölkészülve ekkora emberáradat ügyeinek a kezelésére. A készüllet a főparancsnoksággal és a közvetlen hadvezetéssel egyeztetve a határszéli kerületek (megyék) a szükségszerű kiűritéséről rendelkezett, azt kívánta, azt szeretne volna, ha a polgári lakosság maradék része otthon marad azzal a józan érveléssel, hogy ott vagyonában kevesebb kár éri és nem borul fel a hátszág rendje.

Nem így történt.

Színre lépnek az érdekeltek is, akik pótlólag a nemzetmentő igyekezet valós megtestesüléseként oszonnak be az állami források sejtethő kimerülése okán. A lap szeptember 16-i tudósítása: „*Kölcsönt az erdélyi menekültek birtokaira. Az Altruista Bank szerepe.* A menekültek támogatására az eddigi intézkedéseken kívül, mint értesülünk, egy új akció készül, melynek eszméje a menekültek köréből indult ki, de illetékes helyen a legmesszebbmenő jóindulattal fogadják az eszmét és készülnek valóra váltani. Az erdélyi menekültek közt levő néhány száz kis- és középbirtokos ugyanis, akiknek vagyonukat a föld képviselt a váratlan menekülés folytán nem gondoskodhatott anyagiokról és így szű-kös viszony ok között sok helyen közellátásra szorulva várja az órát, mikor régi otthonába visszatérhet Ezek a birtokosok a napokban bizalmas értekezletet tartottak a fővárosban és elhatározták, hogy küldöttségileg keresi fal az Altruista Bankot és ott földjeikre kölcsönt kérnek. Papp Géza báró, az Altruista Bank vezérigazgatója az alábbiakban fejtette ki álláspontját az új akció felől:

– Az Altruista Bank éppen egy évvel ezelőtt rendezte az erdélyi közép- és kisbirtokosok kölcsönügyleteit, körülbelül 800 birtokos ügyét intézte el és így éppen a most veszélyeztetett vidékek földviszonyait jól ismeri. Az erdélyi menekültek mostani mozgalma érthető és indokolt, részemről és a vezetésem alatt álló intézet részéről a legmesszebb menő méltányosságra számíthatnak. Mihelyt a legelső ilyen természetű kérelem a bankhoz érkezik, azonnal összehívom az

igazgatóságot és ez fog dönteni a kérelem felett, mely azután precedens lesz a többi hasonló kérelemre vonatkozólag is.

– Annyit már most is meg kell mondanom, hogy e kérelem lebonyolítása a legkomplikáltabb ügylet lesz. Honnan vesszük majd a telekkönyvi kivonatot, amiből megállapítható, hogy az illetőnek van-e tényleg birtoka, mekkora és nincs-e túlterhelve? A kölcsönt a törvény értelmében addig nem folyósíthatjuk, míg az betáblázva nincs, a kölcsönök összegéig jel-zálogleveleket bocsátunk ki, mely jelzáloglevél értékéért nem a bank felel, hanem a földbirtok, melyre a kölcsönt adtuk. Ezek mind igen nehezen megoldható kérdések.

Meg keli ezen kívül még említenem, hogy az Altruista Bank eddig direkt jelzálogkölcsönt ritkán adott, inkább csak parcellázási kölcsönt adtunk 76 százalék erejéig. Mindezeket a dolgokat alaposan meg kell tárgyalnia majd az igazgatótanácsnak, de újból hangsúlyozom, hogy ami részünkről a legnagyobb jóindulattal fog találkozni mindenki és hiszem, hogy a Földhitelintézet – ez ugyan ily kisebb kölcsönökkel nem foglalkozik – de a Jelzálog hitelbank a legmesszemenőbben előzékeny lesz.”

*

Hogy e tárgyban tényleges mi történt, az több ízben is drámai képviselőházi interpellációk tárgya volt már szeptember első heteiben. Ki, mennyire volt előzékeny és „illetékes helyen” hogyan fogadták a dolgot, idézem Gedeon Aladár nem székel-földi képviselő interpellációjának egy részletét, ami talán nem véletlenül hangzott el éppen szeptember 19-én este a képviselőházban. Szigorúan a tárgyhoz igazodva ugyanis Gedeon Aladár, Abaúj-Torna megye, Görgő kerületének a képviselője ismertette ott a helyzetet:

„Mai interpellációm célja az, hogy rámutassak olyan hibákra, melyek az Erdély részi menekültek állatállományának átvétele körül mutatkoznak. Teszem ezt azért sürgősen, hogy minél hamarabb és oly időben mondjam el az általam tapasztaltakat, mikor még idő van a mulasztások pótlására, hibák kireparálására. [...] Amint tudjuk, igen nagy számban hoztak el a menekülők magukkal állatállományukból. Hallottuk, hogy intézkedés fog történni ezek átvétele és a köz részére való megmentése tárgyában. Eddig még hivatalos tudomásunk nincs róla, hogy e részben micsoda intézkedések történtek. Tegnap olvastam Az *Est*-ben (Az *Est* című lapban – saját megjegyzésem) egy közleményt, amely, ha a valósággal egyezik, méltán és jogosan okot ad nekünk arra, hogy az ott leírt eljárás ellen tiltakozzunk. Mindaddig, amíg nem hallom illetékes tényezőtől, hogy hogyan áll a dolog, csakis Az *Est* nyomán óhajtok maradni. [...] Az *Est* közli, de különben a földművelésügyi minisztérium által kiadott hivatalos tájékoztató is igazolja, hogy a földművelésügyi minisztérium égisze alatt alakult egy hadiállat-átvevő bizott-

ság, amint maga a tájékoztató mondja, több szakterület bevonásával. Ezen szakterületek között van a Magyar Telepítő- és Parcellázó Bank, valamint az Élelmiszer Részvénytársaság.

Az van a tájékoztatóban, hogy ezek az intézetek teljesen altruista alapon bocsátották a bizottság rendelkezésére tisztviselőiket. De még az esetben is, ha így van, aggályomnak vagyok kénytelen kifejezést adni az ilyen szervezet ellen. Mi tapasztalataink alapján, aggodalommal nézzük a központok alakulását; nem kell erről hosszadalmasan beszélnünk. Alig van közöttünk, aki ne tudná, hogy a Haditerménynél és más központoknál milyen kellemetlen tapasztalataik voltak a közönségnek, éppen azért bizonyos bizalmatlanság fogadja ezt a szervezetet is. [...]

Tudom, hogy ide nagyszámú szervezetre van szükség, de ezeket a szaktisztviselőket, mint dirigenseket lehetett volna felhasználni és a katonaságtól minden akadály nélkül lehetett volna kapni elég e téren szakképzett katonát, akiknek működése ennél fogva kevés pénzbe került volna és miután így is, úgy is a marhák egy részét a katonaság veszi át, egyszerre két cél lett volna elérhető. T. képviselőház, ha már, mint mondom, aggodalommal nézem a bizottság megalakítását, *Az Est* közleménye igazolja az én aggodalmamat. *Az Est* leírja, miképpen történik ezen marhák átvétele.

Előrebocsátom, hogy a *Köztelek* szerint mik a mai árak a most erősen hanyatló tendencia mellett. Hízott ökör, kilónként élősúlyban elsőrendű 5,20–5,70; másodrendű 4,30–5,10; harmadrendű 3,30–4,30; tarka hízott, elsőrendű 5–6,25; másodrendű 4,40–5,30; harmadrendű 3,40–4,30; tehén ára: elsőrendű 5,40–5,80; másodrendű 4,30–5,00; harmadrendű 3,40–4,20. Már most *Az Est* szerint a hadi-átvevőbizottság a következő feltételek mellett veszi át a marhát. Elsőrendű ökröt 3 K-ért, másodrendűt 2,50-ért, harmadrendűt 2-ért. Tehenet, elsőrendűt 2,50-ért, másodrendűt 2,10-ért, harmadrendűt 1,80-ért. Tudjuk mindnyájan, akik valamikor állatot adtunk el, hogy a vidéken a budapesti paritás alatt áll egy bizonyos százalékgig az ár. De ilyen óriási különbséget nem szabadna felmutatni a szegény menekültek terhére. Már most, amint *Az Est* írja és maga ez a hivatalos tájékoztató is felsorolja, a katonaság részére az elsőrendű ökör ára 4,50, a másodrendűé 4, a harmadrendűé 3,50, a tehéné 3,50. Tehát itt körülbelül egy 1 K 50 filléres átlagos differencia mutatkozik kilónként.”

A kérdések:

„1. Mily intézkedések tétettek az Erdély részi menekültek állatállományának megvédése tárgyában?

2. Mily árban lettek az állatok megvásárolva a hadiállat átvevő-bizottság által?

3. Mily árban lettek eladva: a) katonaság, b) a jelentkező polgári vevők részére?

4. Mily célra lesz fordítva az esetleg mutatkozó nyereség?”⁴⁶

B. Ghillány Imre földművelésügyi miniszter válaszként mellébeszél, a kérdésekre nem adott érdemleges válaszokat.

„*A front mögül. (A legelsők).* Marosvásárhelyre tegnap román foglyokat hoztak, bocskoros katonákat, az igaz, hogy csak kettőt, de hát elég messze van a front tőlünk, ezek is afféle eltévedt foglyok lehettek, akiket, biztosan tudjuk, nagyon sok hasonszőrű fog még követni. Tegnap hozták be Marosvásárhelyre az első sebesültet is a mieink közül, egy sappeur katonát⁴⁷, aki az állán lövéstől sebesült és akit dr. Szilágyi János kötözött be. Nem volt súlyos a sebe, gyalog tette meg, maga lábán az utat Borszékről Marosvásárhelyig. Valójában már a hadüzenet napján az első sebesültünket, akinek azonban a lábából sörétet szedtek ki, amiből azt is lehetne következtetni, hogy a bevezető határszéli csetepatékban nem is rendes oláh sorkatonaság, vagy legalábbis nem csupán az vett részt! A legelső sebesültünk azonban mégiscsak az a vasúti kocsi volt, amelyre Gyimesen túl rálöttek az orvtámadók, de amelynek ez a sebe igazán nem ártott.”

Az első „civil menekülthírek:

„*(Hősök, akik nem is katonák).* A rabló ellenség gyalázatos betörése, mely a hadüzenet percében már orvul támadt a romániai határszélen fekvő községekre, a lélekjelenlét és férfias bátorság nagyszerű jeleneit provokálta a gyalázatosan meglepett derék székely lakosságból és ezekből a jelenetekből külön érdemes megörökíteni kettőt. Egyiknek egy pap a hőse, másíknak egy asszony. A pap Bíró Lajos katolikus lelkész, a tölgyesi hívek 60 évesnél is öregebb lelkipásztora, már a távozók vonatján ült éjnek idején, amikor eszébe jutott, hogy a nagy sietségben elfelejtette kötelessége szerint az Úr testét, a szent ostyát magához venni a szentségtartóból. Éjszaka volt, a félelem és meglepetés éjszakája, a templom a vasúttól 12 kilométer, a vonat nem várt, nem várhatott és az öreg pap, az agg hős hívei könyörgése ellenére is leszállott a biztos vonatról és gyenge, öreg testtel, reszkető lábakkal, de erős lélekkel elindult vissza a sakramentumért.

Nem tudni, hogy tovább mi történt a „férfiasan bátor” tölgyesi pappal.

Van azonban egy kerek történetem a gyimesi, pontosabban a kontumáci atya azonos időben történt esetéről, aki Boér Krisztina tanítónőre, Erzsi testvérére és annak édesanyjára bízta a menekíteni valót, maga meg maradt. A történetet a Gyimesbükk Domus Historiájából írtam ki:

„Engem két oláh katona elfogott és szuronyok között bekísért Romániába, hol egy oláh házba több fogollyal együtt elzártak. Az udvaron több majorság és sertés, a kertben 3 tehén szabadon maradt, a lakásunk s annak szobái zárat-

lanul maradtak. 9 óraker engem és fogolytársaimat megmotoztak, ami értékek voltak nálunk elvették a palánkai vasúti állomásra kísérték gyalog, ott marhakupéba ültettek és útnak indítottak délután 1 óraker Dormanesti (ma: Dărmănești városka Moldvában) nagyközségbe érkezünk, hol egy iskolaházba elzártak. Este 7 óraker kenyeret és vizet adtak.

Másnap (29-én) reggel 9 óraker egy katonakenyeret adott két napra. Eltévén a két nap (aug. 30. és 31.) beteg lettem, az odavaló r. kath. lekézt kérttem magamhoz gyóntatás véget, ki magyarul nem tudván latinul végeztem a végzendőket, ismerősöm lévén, mert Csűgés nevű filiájában, mely Gyimeshez 7 kilométerre fekszik, többször találkoztam vele és házamnál is volt néhányszor. Ezen nexusnál fogva felkértem, hogy legen közbenjáró az ottani katonai parancsnokságnál az elbocsátásomra, mert nagyon beteg vagyok és az orvos is annak talál. A kórházat javasolta, de gyógyítási költségekre nem lévén pénzem, nem vettek fel a kórházba, hanem hazabocsátottak.

Kikapván az útlevelet és fél katonakenyeret reggeli 8 órától du. 1 óráig Kománfalváig (ma: Comănești város Moldvában) elvászorogtam, itt a rendőrségnél jelentkeztem, de tovább nem bírtam gyalog jönni, hanem a községházánál egy istállóba elszállásoltak. Másnap (szept. 2-én) kaptam a vasútállomáson marhakupében helyet hazafelé és így du. 6 óraker a palánkai állomásra érkeztem, innen pedig gyalog a gyimesi állomásra hol jelentkezni kellett a katonai parancsnokságnál. Innen elbocsátva haza, a háztartásomban lévőket Deáky Bélánál találtam, s azon az estén nem is jöttem haza, mert tiltva volt kimenni az utcára, tehát ott háltam és csak reggel 6-kor volt szabad hazamenni a lakásomra.”

Mit tud Nyárádtő? A felülről érkező menekültek vendégszerető fogadásába együtt verseng minden község, ahol a vonatok elhaladnak, de különösen érdemes feljegyezni a nem tiszta románajkú kis Nyárádtő példáját, melynek népe Ferenci közjegyző buzdítására pár pillanat alatt ezer korona értékű kenyeret, szalonnát, élelmiszert gyűjtött a menekülteknek. Hazafias román testvéreink nemes példája különösen jól esik nekünk.

Az ellenpélda, amit aztán *példásan* megtoroltak, ugyanabból a lapszámból:

„A komisz fiákeres zsarolása. Egyik olvasónk írja: Felháborító jelenetnek voltam tanúja tegnap délelőtt a Gecse Dániel utcában, melynek 44 számú háza elé két menekült asszonyt hozott egy fiákeres ... beszélnek egy ismert nevű tisztről, aki egy fiákerest véresre vert.”

Konfúzió:

A háború kezdete óta a katonai hatóságok hírszolgálatá árgus szemekkel figyel a román ajkú lakosság magatartását.⁴⁸ Erről a lap szemérmesen hallgat, s ha megnyilatkozik, akkor indulgenciával teszi.

A szeptember 3-i lapszámban bár megbélyegzi a *román gázságot*, átkait egyértelműen a regáti románokra szórja és egyfajta választ is üzen a korábbi félelmekre.

Egy részlet az írásból: „*A balázsfalvi érsekség megbélyegzi a román gázságot. Mihályi érsek és papsága hűségesküje.*” Románajkú állampolgár-testvéreinknek a Románia rabló orvtámadását elítélő felháborodása és hazafias viselkedése percig sem volt kétséges előttünk, hiszen harctereinken együtt vérzik védve a hazát románajkú polgártársaink színe-java. De mégis jóleső érzéssel tölt el a spontán megnyilatkozásnak az a magyar állampolgárhoz méltó kitörése, mellyel Balázsfalva nemes román főpapja, Apsai Mihályi Victor⁴⁹ és papsága mutat egész hazánknak, de a betörő ellenség hitvány és vakmerő illúzióinak is. Amint értesültünk, Mihályi érsek kedden teljes ülésre hívta össze a konzisztóriumot és a főpapi udvar egész papsága, román ajkú lelkipásztoraink hazafias felháborodással bélyegezvé meg Románia orvtámadását, a szent feszület és a magyar korona címer előtt letett ünnepélyes hűségesküvel kívánták megpecsételni az apostoli királyhoz és a hazához való törhetetlen ragaszkodásukat. [...] A konzisztórium hűségesküjét okmányba foglalja és a történelmi okmányt Szász főispán fogja a trón szalmolya elé terjeszteni.”⁵⁰

*

A hadüzenetet követő hét korántsem ennyire lelkesítő történéseit a magyar képviselőházban a megye maroshévízi képviselője, Urmánczy Nándor kérte számon először a szeptember 5-i ülésen. Egy nappal később, szeptember 6-án a határ menti választókerületek majd minden képviselője interpellált! Urmánczy szövegét rövidítve idézem:

„T. Ház! Csak néhány rövid megjegyzést óhajtok tenni. Erdélyből érkeztem. Tele van a lelkem fájdalommal, elkeseredéssel, felháborodással. Néha nem is tudom elhinni, hogy igaz az, ami történt. Néha önkéntelen hangosan felnevetek. Hát ezért harcolt, ezért vérzik ez a hiszékeny, bolond magyar nemzet. Az ő sorsa, az ő épsége, biztonsága, úgy látszik, csak olyan harmadrendű kérdés. Ha megtámadja az oláh? Egyszerűen megrövidítjük a frontot a Marosig! Ez a frontmegrövidítés Erdély 15 vármegyéje közül 11-et érint; nyolcat teljesen, hármát részben. Ez a frontmegrövidítés területben 6.300.000 katasztrális holdat jelent. Ezen a területen, nem számítva az oláhságot, amely otthon maradt, 670.000 székely, magyar és 170.000 szász honpolgár lakott és lett most földönfutóvá. Láttam a menekülőket szállító vonatok egy részét és láttam két fő országutat, a Marosvásárhely és Kolozsvár felé menő országutakat, láttam a székely népet ősi tűzhelye mellől menekülni.

Életemnek legkeservesebb, legfájdalmasabb emléke maradt ez a kép. Aggok, asszonynép, gyermekek menekültek. A férfiak nem voltak otthon; azok idegen határokat őriztek, vagy idegen hantok alatt pihennek. Hogy mekkora volt a tájékozatlanság és a fejetlenség, annak jellemzésére csak két esetet hozok fel.

Augusztus 23-ikán elrendelték, hogy a dolgozó hadifoglyokat össze kell gyűjteni és 24 órán belül be kell szállítani. Miközben ezt a rendeletet végre akarták hajtani és a hadifoglyok egy részét be is vagonírozták, jött az új parancs, hogy a hadifoglyok továbbra is maradjanak ott és dolgozzanak tovább. A másik adat az, hogy 27-ikén, tehát vasárnap, a hadüzenet napján, még sok határszéli községben kihirdették, hogy a községből büntetés terhe alatt eltávozni tilos. Akkor éjjel a határszéli községekben felverték a lakosságot, hogy meneküljön mindenki úgy, ahogy tud és oda, ahova tud, mert jön az ellenség. Hogy a védelem milyen volt, arra jellemző, hogy alig 3-4 nap alatt az oláhság 50–60–70 kilométernyire is be-sétálhatott az országba.

Nem tudom, hogy Erdélynek más vidékein miképpen történt a védekezés, csak az én vidékemről számolhatok be. A tölgyesi szorost egy cseh zászlóalj védte, jobban mondvá: ott volt. 27-én éjjel, mikor az oláh orvtámadás megtörtént, a csendőrség próbálta feltartóztatni őket. Volt ott utászcsapat, az felrobbantotta a hidakat, a csehek pedig felpakoltak és még akkor éjjel elmentek. Mindjárt megmondom. A határtól körülbelül 10–15 kilométernyire, Holló községben volt egy üteg tüzérség 4 darab, nyolc centiméteres ágyúval. Ezek 28-án, hétfőn délelőtt visszavonultak, mert nem volt muníciójuk. Néhány nap múlva Maroshévízen – nagyközség, 50 kilométernyire a határtól – a csehek újból szerepeltek, feltörték az üzleteket, a magánházakat és kifosztották, magán értékeket mentettek. 2-án azután elvégezték a határvédelmet és mentést, vonatra ültek és utaztak Szászrégenen, Kocsárdon keresztül nem tudom hova.

T. Ház! Ez a háború komédiája a mi rovásunkra.”⁵¹

- ¹ *Bányai Réka*: Művelődési élet és szórakozás Marosvásárhelyen az első világháború idején. In: A Maros megyei magyarság történetéből. IV. kötet, Mentor Könyvek, 2016. 9–35. A továbbiakban: *Bányai* 2016:
- ² *Memorii și amintiri*. Institutul European. 1998
- ³ *Versunkene Welt*. Günter Schwarz und Hora Verlag, 2003
- ⁴ *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916*. Institutul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011
- ⁵ Különlenyomat a *Városi Szemle* 1916. 1–2. számából
- ⁶ Alispáni jelentés Udvarhely vármegye igazgatási állapotáról az 1914. évben. Székelyudvarhely, 1915.
- ⁷ A háború *szomorú valósága* a HM-ben szükség szerint kialakított intézményrendszernek már a felsorolása is. *1914 augusztusában* alakult meg tehát a *Hadsegélyező Hivatal*, a behívott katonák, a hadiárvak és a hadiözvegyek támogatására felállított szervezet. 1915 tavaszán a *Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottsága*. A súlyosan sebesültek kórházi gyógyításáról és utókezeléséről kellett, hogy gondoskodjon. 1916-ban a *Rokkantügyi Hivatal* megszervezése vált időszórúvé. A témában érdekes összeállításra lehet az interneten rákattintani: <http://kituntetes.webnode.hu/erdekesssegek/a-hadsegelyezo-hivatal-kiadvanyai-az-első-vilaghaboruban/>
- ⁸ 1914–1918. A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1933. IV. fejezetében.
- ⁹ Erről bővebben: *Huszártörténet* című, 2008-ban monográfiám 223–226. oldalán.
- ¹⁰ Osztrák-magyar-román határtelepülés a történelmi Botoșani (Román Királyság) megyében, a monarchia és Románia határán. Ma Suceava megye székhelye, Suceava városrésze. Vasúti határátkelőhely és vámhely volt, vasúti állomásépülete a svájci Fribourg, (német nevén Freiburg im Üechtland) vasúti állomásépületének a mása.
- ¹¹ Molnár Ferenc (Budapest, 1878. január 12. – New York, 1952. április 1.) író, újságíró. Háború alatti, korábbi tudósításai könyv alakban is megjelentek *Egy haditudósító emlékei. 1914. november – 1915. november.* címmel. Budapest, 1916. Franklin-társulat kiadása.
- ¹² Helyesen: Mamornița (fonetikusán Mamornica), település a mai Ukrajna Csernovci tartományában az egykori bukovinai osztrák-magyar-román határon. A történelmi település a (ukrán Маморниця, orosz Маморниц, német Mamornitza vagy Mamornyzja) nyugati fele a monarchia, keleti fele az egykori Vama vagy Mamornița Românească (ukrán Радроспівка, fonetikusán Radhospivka, orosz Радросповка, német Radhospivka) a Román Királyság határtelepülése. A történelmi települést a Lukovica patak osztja ketté.
- ¹³ Erről bővebben: Alexandru Marghiloman, *Note politice*. I. kötet. Editura Scripta. București, 1993. 404-413. Petre Otu, Mareșalul Constantin Prezan. București, 2008. 59.
- ¹⁴ Az erdélyi püspökség menekültügyi irodájának levéltári anyagai között egy összesítő kimutatásban az „elmenekült” híveit a nyírségi Devecserig elkísérő a

- maroshévízi plébános neve Ágoston *Ignác*. I. 1/f. *Az erdélyi püspökség menekültügyi kirendeltségének iratai (1916-1918)*. Sejthetően a tudósító elírta a főispánt üdvözlő plébános nevét.
- ¹⁵ Az első törvényszék alapítása Dr. Urmánczy Nándor (Toplica, 1868. október 1. – Maroshévíz, 1940.) a Szászrégen kerület országgyűlési képviselője nevéhez kötődik, az ő közbenjárásának köszönhető az intézmény létrehozása. Az első főszolgabíró Maroshévízen Reicher Aladár volt.
- ¹⁶ Urmánczy Jeromos (Maroshévíz, 1871. – Marosvásárhely, 1951.), Urmánczy Nándor országgyűlési képviselő testvére.
- ¹⁷ *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1916. Budapest, 1916, 350-351. oldal.
- ¹⁸ Drexler Béla, az Erdély részi kirendeltséghez kirendelt miniszteri fogalmazó, a Marosvásárhelyi Bank és Takarékpénztár részvénytársaság igazgatósági tagja.
- ¹⁹ Hivatalos nevén Câmpulung Moldovenesc, ma jelentős idegenforgalommal gazdálkodó dél-bukovinai város Romániában.
- ²⁰ Jókai Mór kisregényéből, Ignaz Schnitzler írta a librettóját.
- ²¹ *Bányai* 2016: 22.
- ²² HL TGy 677.
- ²³ *D. Preda, V. Alexandru, C. Prodan*: In apărarea României Mari. Campania Armatei române din 1918-1919. București, 1994. 155. oldal).
- ²⁴ A Nádassy társulat.
- ²⁵ A szerkesztő következetlenül írja Sári művésznő családnévét előbb *Kísházinak*, itt meg *Kísháznak*.
- ²⁶ A Magyar Földgáz Részvénytársaság, dr. Grün János miniszteri tanácsos elnöksége alatt megtartotta a pénzügyminisztérium palotájában alakuló közgyűlést azon szerződések alapján, amelyeket a pénzügyminiszter a Deutsche Bankkal 1915. évi november hó 26-án kötött, és amely szerződéseket a törvényhozás 1916. január végén vett tudomásul.
- ²⁷ A dokumentumot Dr. Pál-Antal Sándor, levéltáros-történész, az MTA külső tagja bocsátotta rendelkezésemre.
- ²⁸ *Időtár II. Marosvásárhely történeti kronológiája 1848-tól 1918-ig*. Szerk. *Sebestyén Mihály*, Mentor Kiadó, 2010. 212-213.
- ²⁹ *Uo.*: 218.
- ³⁰ Sebestyén Mihály szíves közlése az *Időtár* készül, III. kötetéből. A témára Sebestyén részletesebben visszatér *Marosvásárhelyi hétköznapiak 1918-ban* című dolgozatában. In: A Maros megyei magyarság történetéből. Mentor Könyvek, 2016. 151-152.
- ³¹ Máriaffy Lajos, tisztársainak Lulu hadapródként kezdte a keleti (orosz) hadszíntéren a háborút a stojanovi lovasrohamot követő pótlással és a rákövetkező nyáron avatták zászlóssá, Mariaffy Albert is hadapródként 1916. január 9-én érkezett az ezred által védett galuziai arcvonalon szakaszra.
- ³² A 11. honvéd lovashadosztályt hadrendjében a 24. dandárba sorolt a marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred és a kassai 5. honvéd huszárezred.
- ³³ *Kosztá* 2008: 224–225.
- ³⁴ *Julier Ferenc*: A honvéd lovasság a lucki csatában c. tanulmányában. In: *Magyar*

Katonai Közlöny 1921. száma, 61. A fentiek egyféle magyarázat is lehet a kései (csúsztatott) közlésre.

³⁵ Szerkesztői gyakorlatomból tudom, hogy az egy héttel korábbi „híradás” a nagy csatákról ún. felvezető anyagként jelent meg igen későn a lapban. Késő volt egyébként mind a két anyag, hiszen a vásárhelyi közönség már régen tudta, hogy mi a tényhelyzet, a hadosztály és a „házi huszárezred” alakulatai már július 23 óta, folyamatosan érkeztek a vasúti állomásra. A kegyes csúsztatás az ezred július 7-i tragédiáját próbálta meg „feledtetni” az avatatlan lapozgató számára, amikor – ahogy előbb említettem – foglyul esett az ezred tisztikara. A pontosság kedvéért, s mert a névsorban igen sok név ma sem hangzik idegennek az egykori Maros-Torda vármegyében és Vásárhelyen: Vuchetich István ezredes, ezredpk., Ehrlich Géza főhadnagy, ezredsegédtiszt, dr. Sárdi Elemér tartalékos főorvos, ezred orvosfőnök, Tragor Károly százados az 1. lovas század pk., Konkoly-Thege Kálmán 2. lovas század pk., Jakabffy Tódor százados, 3. lovas század pk., Ádám Dezső százados, a 3. lövészszázad pk., Kovács István százados 1. lövészszázad pk., Nikolajevits Konstantin százados 2. lövészszázad pk., Sváby Sándor, Bereczk Zoltán, Révhegyi Iván fhdgy-ok, dr. Zubovitch Arthúr, dr. Staub Aladár, Kirchenknopf Ervin, gr. Bethlen Károly t. fhdgy-ok, Máriaffy Lajos t. hdgy., Máriaffy Albert, dr. Erőss József, Sándor István, br. Bánffy László, gr. Toldalagi Mihály, dr. Kopár Márton, Gorové Lajos, Luby László t. zls-ok.

³⁶ A 11. lovashadosztály és ebben a marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred bevagonírozott Volhíniában egyértelmű menetcéllal: „Retablizierung in Marosvásárhely und Szászrégen” (Op. sz. 2429), azaz pihenés, feltöltés, erőgyűjtés Marosvásárhely és Szászrégen körletében. Július 23-án, vasárnap reggel érkezett meg az első alakulat a vásárhelyi állomásra. Hogy mi történt közben, „a júniusi nagy harcok” óta azt a már idézett *Huszártörténet* című, 2008-ban megjelent monográfiám VI. *A galuziai tragédia* című fejezetében írtam meg. *Kosza* 2008: 220-256.

³⁷ *Szádeczky Lajos*: Az ügyészség és a cenzúra. In: *Maros-Vásárhely és a háború 1914., 1915.* Szerkesztette Oroszlány Gábor vásárhelyi hírlapíró.

³⁸ Csontos Olivér (1920+) ügyvéd. Nevét nem találtam meg az Országgyűlési Almanachokban. Egyetlen Csontos az Országházban 1918-ig Andor, Fejér megyei képviselő, a megye jegyzője, aki 1857-ben született a Fejér megyei Baracskán.

³⁹ 1916 júliusában a katonai körök biztosra vélték már a Romániával való közeli háborút.

⁴⁰ Csütörtökhely (szlovákul Spišský Štvrtok, németül Donnersmarkt), község Szlovákiában, az Eperjesi kerület Lőcsei járásában. Lakosainak száma 2001-ben 2273 fő volt. A Szepesi-medence délkeleti részén, Poprád és Igľó között fontos történelmi kereszteződésen fekszik.

⁴¹ Alsó-ausztriai város Mödling kerületben. Ausztria legmagasabban fekvő borvidéke. Bécs és az A1-es autópálya közelsége okán ma már inkább lakóközet.

⁴² Az eredeti távirati jelentés: „2823 sz. távirat 1916. augusztus 14. (27.) este 9,30-kor: Tisztelettel tudatom, hogy augusztus 14. este 9 órától háborúban állunk az Osztrák-Magyar Monarchiával. A minisztertanács elnöke, hadügyminiszter, Ion I. C. Brătianu. (*Primul război mondial, Vol. I. documente.. 94. sz. dokumentum, 227. p.*). Ferdinand román király *ugyanezen* a napon, éjfélkor érvénybe lépő rendelete rendelte el az általános mozgósítást. (*Uo.*, 94. sz. dokumentum, 226. p.)

- ⁴³ Horatio Herbert Kitchener (Gunsborough, 1850. június 24. – Orkney-szigetek közepén, 1916. június 5.) az egyik legismertebb brit katonatiszt az angol gyarmatosítás korából, a XIX. század utolsó harmadában szinte minden fontosabb, Nagy-Britanniát érintő konfliktusban részt vett. A szerző egyértelműen itt a brit tábornok halálának körülményeire utal. A történet röviden: A sikertelen gallipoli hadjárat után, és a lőszerválság miatt az ez időben hadügyminiszter Kitchener helyére a miniszterelnök David Lloyd George-ot nevezte ki. Utódjával egy diplomáciai útra kellett volna indulnia 1916-ban Oroszországba, azonban Lloyd George visszamondta az utat, így egyedül ő lett volna az angolok küldöttje. Nem ért oda mert az őt szállító HMS Hampshire cirkáló 1916. június 5-én este aknára futott az Orkney-szigetek közelében: a csupán egy tucat ember élte túl a detonációt, Kitchener nem volt közöttük.
- ⁴⁴ Rákosi Szidi (Kremsner Szidónia) drámai színésznő, színészpédagógus, színiiskola-alapító és -vezető. (Ötvös, Magyarország, 1852. május 28. – Budapest, 1935. október 20.) A Nemzeti Színház örökös tagja.
- ⁴⁵ A szerkesztőnek nem erőssége a nevek. Valószínű, hogy ez az írásmódja helyes a kávéház tulajdonos nevének, s nem Sveizer, ahogyan a záróra-hírben olvastuk!
- ⁴⁶ Képviselőházi Napló. 1910–1915. XXXI. Kötet. 663. Országos ülés. 1916. szeptember 19. 253–257.
- ⁴⁷ árkász
- ⁴⁸ A brassói Schmidt Tibold, aki az 1. AK mozgó hírszerző csoportjának egyik irányítója a határtérségben, a budapesti Országos Levéltárban őrzött hagyatékában (MOL. P2287, 1. doboz) több olyan jegyzéket találtam, amely beletárolta azokat az értelmiségieket, „akik együttműködnek, vagy legalábbis szimpatizálnak” az Ó-királyság béli törekvésekkel.
- ⁴⁹ Victor Mihaly (Mihali) de Apşa (Jód, Máramaros, 1841. május 19. – Balázsfalva, 1918. január 21.), lugosi görög katolikus püspök (1875–1895), 1895-től 1918-ban bekövetkezett haláláig gyulafehérvári és fogarasi érsek, a görög katolikus egyház metropolitája.
- ⁵⁰ Szeptember 5-én a képviselőházban Pop Cs. István – Pop, Cicio Ştefan dr. (Sajgó, 1865. április 10. – Arad, 1934. február 16.) jogász, politikus – mondja el, hogy „Magyarország román népének a trón és haza iránti hűsége törhetetlen...” Nyilatkozata végén világosan jelzi, hogy hova és kinek üzen vele: „Kötelességemnek tartottam ezt a nyilatkozatot megtenni, nem azért, mintha a román nép hűségében monarchiánk keretén belül bárki is kételkedhetnék, de ezúton akartuk felvilágosítani az igazságról azon *külfényezőket*, akik a világháború ezen újabb fázisában Magyarország román népéről talán azt tételezték fel, hogy az a trón és haza iránti hűségben bizonyos körülmények között meginoghatna.” Ezen a képviselőházi ülésen hangzanak el az első számonkérő és beszámoló felszólalások. A napló teljes szövege: (Képviselőházi Napló. 1910–1915. XXXI. Kötet. 656. Országos ülés. 1916. szeptember hó 5. 448–489.) A kiemelt szó az én beavatkozásom. Mi sem természetesebb persze, hogy az összeomlás után Pop Cicio Ştefan erdélyi képviselőként ott ül a nagyromán parlamentben és egy ideig a Párizsban tárgyaló kormányfőt helyettesíti az első *nagyromán* kormány élén.
- ⁵¹ Képviselőházi NAPLÓ. 1910–1915. XXXI. Kötet. 656. Országos ülés. 1916. szeptember hó 5.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

ANIC-ANR	Arhivele Naționale Istorice Centrale Arhivele Naționale ale României, Fond Președinția Consiliului de miniștrii , Srviciul Special de Informații, dosar. 4/1934. Fond Constantin I. Diamandy vol. 105, 15. 23. 33. Fond Casa Regală. Diverse Fond Casa Regală Oficială, vol. I, II, III, IV
ASDME	ASDME - Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Archivio Politico, 1914-1918, pacco 167.
DA	Diplomatische Aktenstücke betreffend die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Rumänien in der Zeit vom 22. Juli 1914 bis 27. August 1916. Wien, 1916
DDAHR	Documents diplomatiques concernant les rapports entre l'Autriche-Hongrie et la Roumanie, 22 juillet 1914 – 27 août 1916. Vienne, 1916.
DDD	Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch. I-IV.
DDSR	Documents diplomatiques secrets russes 1914- 1917: d'après les archives du Ministère des affaires étrangères à Pétrograd. Payot. 1926
DDI	Documenti Diplomatici Italiani. SERIE V (1914- 1918). Vol. 3-4.
GP	Die GROSSE POLITIK der Europäischen Kabinette 1871–1914. 39. Band. Berlin, 1926.
HL	Hadtörténeti Levéltár. Budapest. Tanulmánygyűjtemény.
MREZSL	Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára. Budapest. Fond Tisza 44/a
ÖBL	Österreichisches Biographisches Lexikon 1815– 1950. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1959.

Kiadatlan emlékiratok

Lukács Béla:	LUKÁCS Béla: Életem története 1891–1959. HL Tgy 3879.
Kövess:	KÖVESS, Géza baron: „Ein trauer Diener seiner Herren”.
Szakall:	SZAKALL Kálmán ny. ezredes: A 38. hadosztály működése a világháborúban 1917 márciusáig. HL TGY 591.
Tallóczy	Néhai Dr. THALLÓCZY Lajos osztályfőnök hátrahagyott iratai sztenographalt részének átírása. OSzK, Fol. Hung. 1677. Bosniaca.
Haaß 1922:	Major Leo HAAßS: Verlüste der Ost. ung. Armee 1914-1918. 12. December 1922. Gépelt kézirat. Kriegsarchiv MLS 1, WKg A-10
Politovszky	POLITOVSZKY István nyugalmazott ezredes: A Pflanzer hadseregcsoporthoz tartozó 1914. október végéig. HL TGY 322.
Sütő	Sütő László honvéd tüzértiszt (7. táb. ágye.) szemtanú leírása: <i>Egy honvéd tüzérszázalék szeptember 5-7. kézirata, HL Tgy 1825.</i>
Korolkow	Korolkow, G.: A varsói–iwangorodi hadműveletek 1914. szept. - nov. HL Tgy 243. és Korolkow, G. K.: Stratégiai tanulmányok a világháborúról 1914. szept. 14. - nov. 28. HL Tgy 255.
Kanabé	Kanabé Sándor: Az uzsoki szorosban végrehajtott első támadás 21/III. honvéd zászlóalj, mint oldalvéd, később tágabb kötelékben arctámadó csapat egy része 1914. szept. 25. – okt. 5. (kézirat) HL Tgy. 896.
Zsuffa	Zsuffa Sándor: A megkerülésre kirendelt 23. honv. gyalogezred ténykedése Uzsoknál 1914. okt.1–3-ig. HL Tgy. 1118.
Török	Török Albert őrgy.: Szemtanú leírás.: 1914.szept. végén a 38. honv. ho. kötelékében küzdő 22. honv. gy.e. uzsoki harcaiból. HL Tgy. 2041.
Kissling	Rudolf Kissling: Vorbereitungen Oesterreich-Ungarn für einen Krieg mit Rumänien. HL TGY 46. 2.

Emlékiratok

- Auffenberg 1921: AUFFENBERG-Komarów (1921): Aus Österreichs höhe und niedergang Eine Lebensschilderung. Drei Masken Verlag. München
- Averescu 1937: AVERESCU, Alexandru (1937): Note zilnice din războiu 1914–1916 (Neutralitatea). Editia I-a. București
- Berzevivzy 2014: BERZEVICZY Albert: „Az ország belepusztul ebbe a háborúba”. Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914–1920) Komp-Press Kiadó Korunk. Kolozsvár, 2014.
- Betegh 1924: BETEGH Miklós (1924): Erdély a háborúban. Dicsőszentmárton
- Bozó 2007: BOZÓ Pál (2007): Egy csapattiszt világháborús naplója. Sümeg
- Burián 1999: BURIÁN István naplója 1907–1922. MREZSLT. Budapest, 1999
- Cancicov 2015: CANCICOV, Vasile Th.: Jurnal din vremea ocupației. Humanitas București, 2015.
- Carossa 1924: CAROSSA, Hans (1924): Rumänisches Tagebuch, Leipzig, 1924.
- Deseő 1937: DESEŐ Lajos, Vitéz ny. tábornok Harctéri Naplója. Budapest, 1937.
- Duca II. 1993: Duca, I. G.: Memorii. Volumul II. Neutralitatea. Partea a II-a (1915-1916). Timișoara, 1993
- Gyulai 2013: GYULAI Farkas (2013): Emlékirataim (1914–1921). Művelődés Egyesület, Kolozsvár.
- Ignat 2011: IGNAT, Ioana Elena: Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916: Însemnările vicarului Iacob Popa. Cluj/Napoca. 2011.
- Iorga: IORGA, Nicolae: Războiul nostru în note zilnice. I. kötet. Editura „Ramuri” S. A. Craiova é. n.
- József főherceg: A világháború, ahogyan én láttam.
- Kozma 1931: KOZMA Miklós: Egy csapattiszt naplója 1914–1918. Révai kiadás é.n. (1931)
- Lapedatu 1998: LAPEDATU, I. Ion: Memorii și amintiri. Institutul European Iași. 1998.

- Ludendorff 1920: LUDENDORFF, Erich: Souvenirs de Guerre. I-II. Payot. Paris, 1920.
- Maria királynő Maria, Regina României: Jural de război, 1916-1917. Ediura Humanitas, București, 2014. Vol.I.
- Netzhammer 2005: Raymund Netzhammer: Episcop în România. Într-o epocă a conflictelor naționale și religioase. Vol. I. București, 2005.
- Polizu 1936: POLIZU-MICȘUNEȘTI, N.: Niculae Filipescu. Insemnări 1914–1916. București. 1936
- Rosetti: General R. R. Rosetti: Mărturisiri (1914-1919). București, 1997
- Rudeanu 1989: RUDEANU, Vasile, general (1989): Memorii din timp de pace și de război. 1884-1929. Ed. Militară, București
- Schwarz 2003: SCHWARZ, Hans: Versunkene Welt. Erinnerungen. Sibiu. Hora, 2003.
- Solth Imre: SOLTH Imre: Egy tüzértiszt naplója az 1914-1918. évi világháborúból. Budapest, Országos tiszti tudományos és Kaszinó Egyesület. 1942.
- Szurmay 2005: SZURMAY Sándor: A magyar katona a Kárpátokban. Budapest, 2005

Hivatkozási Irodalom

- Aggházy 1934: AGGHÁZY Kamil és STEFÁN Valér: A világháború története 1914–1918. Budapest, 1934
- Amburger 1966: AMBURGER, Erik (1966): Geschichte Der Behördenorganisation Russlands Von Peter Dem Grossen Bis 1917. Brill Archive.
- A világháború... A világháború. 1914-1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár 6-8. kötet
- Ayache 2012: AYACHE, Georges (2012): 1914 : Une guerre par accident. Pygmalion
- Bánlaky BÁNLAKY József: A magyar nemzet hadtörténelme. MEK változat. Letöltve: 2012. május 8-án. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/index.html>

- Berkó 1928: BERKÓ István (1928): A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, Budapest.
- Barret 2013: BARRET B. Michael: Prelude to Blitzkrieg. The Austro-German Campaign in Romania. Indiana University Press, 2013.
- Bíró 1943: BÍRÓ Lajos, Antal Áron, Nemesdy (Neumán) Ernő százados: A volt m. kir. brassói 24. honvéd gyalogezred, népfőlkelő gyalogez-red és pótzászlóalj története. Székelyudvarhely. É. n. (1943)
- Boudas 2009: BOUDAS, Emmanuel (2009): L'Italie et les Alliées de 1914 a 1919: indépendance ou subordination? Université de la Sorbonne nouvelle - Paris III, 2009.
- Căzan–Zoner 1979: Gh. Căzan és Rădulescu-Zoner: România și tripla alianță 1878-1914. București, 1979.
- Czékus 1930: CZÉKUS Zoltán: Az 1914-18. évi világháború összefoglaló történelme. Budapest, 1930.
- Deseő 1925: DESEŐ LAJOS ny. ezredes (1925): Az 1914-17. évi osztrák-magyar orosz háború. Debrecen
- Dinu 2006: DINU, Rudolf – BULEI, Ion: La Romania nella Grande Guerra. Documenti militari e diplomatici italiani, 1914-1918. București, 2006.
- Doromby 1939: DOROMBY József és REÉ László (1939): A magyar gyalogság. A magyar gyalogság története. Reé László Könyvkiadó, Budapest.
- Essen 1917: ESSEN, Léon nan der (1917): l'invasion allemande en belgique. De Liège à l'Yser. Paris
- Falkenhayn 1921: FALKENHAYN, Erich von: Der Feldzug der 9 Armee gegen die Rumänen und Russen 1916/17. Berlin, 1921.
- Felszeghy 1939: FELSZEGHY Ferenc–REÉ László (1939): A Magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Reé László Könyvkiadó, Budapest.
- Galántai 2001: GALÁNTAI József: Magyarország az első világháborúban. Korona Kiadó. Budapest, 2001.
- Goehler 1980: GROEHLER, Olaf (1980): A légi háborúk története 1910–1970. Zrínyi Kiadó. Budapest

- Hackl 2009: Dieter HACKL: Der Offensivgeist des Conrad von Hötzendorf. Diplomarbeit. Wien, 2009.
- Hajma 2001: Dr. HAJMA Lajos: A katonai felderítés és hírszerzés története (egyetemi jegyzet) Budapest, 2001.
- Hannig 2014: HANNIG, Alma (2014): »Lieber rasch zugrunde gehen«. Österreich-Ungarns Diplomatie am Vorabend des Ersten Weltkrieges. Amalthea
- Hastings 2014: HASTINGS, Max (2014): Catastrophe. Europe goes to War 1914. William Collins, London
- Horváth 1928: HORVÁTH László (1928): Az osztrák–magyar hadsereg felvonulása Oroszország ellen és az 1914. évi nyári hadjárat. Budapest.
- Iordache 1998: IORDACHE, Anastasie (1998): Reorientarea politică a României și neutralitatea armată. 1914-1916. Paideia
- Iordache 1994: Anastasie Iordache: Ion I. C. Brătianu. Editura Albatros București, 1994.
- Iványi 1960: IVÁNYI Emma: Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 8. Budapest, 1960)
- Jacobi 1939: JACOBI Ágost (szerkesztette): Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Budapest, 1938
- Julier 1933: JULIER Ferenc (1933): 1914–1918. A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság. Budapest
- Julier 1937: JULIER Ferenc (1937): Limanova.
- Kautsky 1919: KAUTSKY, Karl (1919): The guilt of William Hohenzollern. London
- Kessler 2008: KESSLER, Harry Graf: Das Tagebuch. 1914–1916. Stuttgart, 2008.
- Kirileanu 2013: KIRILEANU, G. T. (2013): Martor la Istoria României (1872-1960). RAO.
- Kirițescu 1925: Constantin Kirițescu: Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919. Editura Casei Școalelor, București, 1925
- Komjáthy 1966: KOMJÁTHY Miklós: Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen

- Monarchie (1914–1918) (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 10. Budapest, 1966
- Koszta 2008: Koszta István: Huszártörténet. Csíkszereda, 2008
- Koszta 2010: Koszta István: Nem (csak) Erdély volt a tét. Kései tudósítás a párizsi konferenciáról. Budapest, 2010.
- Koszta 2014: Koszta István: „A sors kereké a végzetre forog?” I. Könyv – Sodrásban. Csíkszereda, 2014.
- Krámbli KRÁMLI Mihály:
- Kuhl 1921: KUHL, Hermann von: Der Marnefeldzug 1914. Berlin 1921.
- Kurtz 1937: KURTZ Géza: A cs. és kir. Albrecht Főherceg 44. gyalogezred és a cs. és kir. 105. gyalogezred története. É. n. (1937)
- Laffan 1918: LAFFAN, R. D. G.: The Guardians of the Gate. Oxford, 1918.
- Lappara 2002: LAPARRA, Jean-Claude: Le prix de l’alliance - Les Austro-Hongrois sur le front Ouest 1914-1918. Ysec éditions, Louviers 2002
- Lombard 1939: LOMBARD, Laurent: Sous les ouragans d’acier. Éditions Vox Patriae. Stavelot 1939
- Magnus 1917: MAGNUS, Leonard A.: Roumania’s Cause & Ideals. London, 1917.
- Mamina 2015: Ion Mamina: Consilii de coroană. Editura Enciclopedică, București, 2015
- Marghiloman: MARGHILOMAN, Alexandru: Note politice 1897–1924. I-II. București. 1927
- Müller 1959: G. A. von Müller: Regierte Der Kaiser? Kriegstagebücher, Auf-zeich-nungen und Briefe Des Chefs Des Marine-Kabinetts Admiral Georg Alexander Von Müller, 1914-1918. Göttingen, 1959
- Nagy 1930: NAGY Miklós: Adatok Románia 1916. augusztus 27-i hadüzenetének diplomáciai előzményeihez. Budapesti Szemle. 1930. 216. kötet. 626-628 sz. 1-52.
- Nowak 1919: NOWAK, Karl Friedrich: Der Weg zur Katastrophe Berlin. Erich Pveiß Verlag é. n. (1919)

- Letzter Krieg ÖSTERREICH-UNGARN LETZTER KRIEG 1914-1918. I-IV. Wien 1931
- Pantazzi 2015: PANTAZZI, Ethel Greening: România in lumini și umbre (1909–1919) Humanitas București, 2015.
- Pantenburg 1996: PANTENBURG, Isabel F: Im Schatten des Zweibundes: Probleme österreichisch-ungarischer Bündnispolitik 1897 – 1908. Böhlau. Wien 1996.
- Pilch PILCH Jenő: Ausztria és Magyarország hadserege. Budapest. É. n.
- Raichlin 2010: REICHLIN-MELDEGG, Georg: Des Kaisers Prinz Eugen? Arles Verlag, Graz 2010
- Reiss 1916: R. A. (Rodolphe Archibald) REISS, How Austria-Hungary waged war in Serbia. Paris: Librairie Armand Colin, 1916
- Rothkirch 1918: Rothkirch, Leonhard Graf von: Der große Krieg in Einzeldarstellungen. Heft 21: Gorlice – Tarnow. Verlag: Gerhard Stalling. 1918
- Rumpler 1997: RUMPLER, Helmut: Eine Chance für Mitteleuropa. In. Österreichische Geschichte 1804–1914. Hg. von Herwig Wolfram. Wien 1997.
- Sgardelli 1941: DE SGARDELLI, Caesar: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete: 1914-1918. Atheneum Kiadó Budapest, 1941.
- Schmidt-Brentano SCHMIDT-BRENTANO, Antonio: Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918. Österreichisches Staatsarchiv. 2007.
- Schmitz 1920: SCHMITZ, Jean et NIEUWLAND, Dom Norbert: L'invasion allemande dans les provinces de Namur et de Luxembourg. Bruxelles & Paris. I. kötet. 1919, II. kötet 1920
- Schultze 2013: SCHULTZE-BAHLKE, Georg: Mit Schwert und Pflug durch Rumänien. [Electronic ed.]: Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Germany, Berlin, 2013
- Silberstein 1970: SILBERSTEIN, Gerard E.: The Troubled Alliance: German-Austrian Relations, 1914–1917 (1970).
- Soltész: SOLTÉSZ Imre: Tüzéreink. In. Erdélyi ezredek a világháborúban. Budapest é.n.

- Stiénon 1918: STIÉNON Charles: Le Mustere Roumain et la Defection Russe. Paris. Librairie Plon. 1918.
- Stone 1998: STONE, Norman: The Easter Front 1914–16. Penguin Books, 1998
- Strachan 2014: STRACHAN, Hew: Der Erste Weltkrieg. Eine neue illustrierte Geschichte. München 2014.
- Szakall 1940: SZAKALL Kálmán, Losonczi: Uzsok hősei. 1914. Széchenyi Irodalmi és Művészeti R. T. Kiadása. É. n (1940.)
- Sziji 2000:* Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Sziji Jolán (főszerkesztő). Budapest, 2000
- Szokolay* SZOKOLAY Kálmán, Vitéz, ezredes: A Lembergi csaták felé. Stádium
- A Világháború...: A VILÁGHÁBORÚ 1914–1918 különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerkeszti és kiadja a M. Kir. Hadilevéltár. Budapest, 1934.
- Tunstall 2010: Tunstall, Graydon A. Blood on the Snow: The Carpathian Winter War of 1915. Lawrence, Kansas: University of Kansas Press, 2010.
- Watson 2016: WATSON, Alexander: Acélgúrrú. Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914–1918). Park Könyvkiadó, 2016.
- Wulff 1934: WULFF Olaf Richard: Die österreichisch-ungarische Donauflotte im Weltkriege 1914–18. Dem Werke „Österreich-Ungarns Seekrieg 1914–1918“ angepaßt von Linienschiffsleutnant a.D. Kpt.Hans Hugo Sokol mit einem Beiträge des Fregattenkapitäns d.R.Gabor von Döbrentei. Gebundene Ausgabe – 1934

Tanulmányok

Radu ANDREICA, Cătălin Horotan, Hajnal Pállukács, Anamaria Pop:
Regimentul 51 infanterie Cluj. Revista de istorie militara 2014/1-2. 18-28.

BUNGHEZ, Sebastian-Dragoș: Parlamentul și politica externă a României în ajunul primului război mondial (februarie-iunie 1914). Cercetări Istorice (serie nouă), XXXIII, Iași, 2014, p. 191-212

FABINICS Béla: Hadműveleti felderítés az orosz harctéren 1914-ben. Magyar Katonai Szemle. 1933 (3. évfolyam, 4. negyedév). 53-80.

JULIER Ferenc: A galíciai arcvonal jobbszárnya 1914 augusztusában. Magyar Katonai Szemle, 1931 (1. évfolyam, 3. negyedév) 9. füzet 16-28.

JULIER Ferenc ny. ezds (HL TGy 2519.): Utolsó harcok a román hadszíntéren 1917. január 20. - december 31-ig. (a XIV. kötethez. III. rész)

ROTHENBERG, Gunther E.: The Austro-Hungarian campaign against Serbia in 1914. Appears In. The Journal of Military History, v53, no.n2, 1989 April.

SUSLIK Ádám: Adalékok Kárpátalja XX. századi történetéhez (1914–1915). Acta Academiae Beregsiensis 2011/2.

SZABÓ Béla, DR.: A légierő az I. világháborúban, az osztrák–magyar monarchia légjáró csapatai. In. Hadművészet. 7-20.

dr. SZÉKELY Artúr: Háború és közgazdaság. Háborús gazdasági rendszabályok Magyarországon. Városi Szemle. 1915. 314-339.

SZOMORJAY Jenő: A cs. és kir. 1. lovashadosztály működése 1914 augusztus havában. In. HK XXXIV. évf. 1-4 füzet. Budapest, 1932. 83-102.

SONEVYTSKY, Leonid C.: Bukovina int he diplomatic negotiations of 1914. In. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., INC. Vol. VII. 1959, No. 1, 2 (23-24) 1586-1630.

Norman STONE: Austria-Hungary. Knowing One's Enemies. Edited by Ernest R. May. Princeton University Press, 2014. 37-62.

TUNSTALL, Graydon. Carpathian Mountain Catastrophe, 1915, MHQ: The Quarterly Journal of Military History. 26.4 (Summer 2014): <http://www.historynet.com/magazines/mhq>.

TUTUSKÓ Ágnes: A kárpátaljai rutén nép reagálása az 1914–1915. évi orosz betörésekre. ProMinoritate 2012. 02. 04.

TUTUSKÓ Ágnes: Az 1914–1915. évi orosz betörések nemzetiségpolitikai vonatkozásai. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2016.

Glenn E. TORREY: Romanian's decision to intervene: Bratianu and the entente, June-July 1916. In. *Rumanian Studies*. Volume II. 1971–1972. Leiden, E. J. Brill, 1973. 3-30.

Ester URIBES: „La rencontre de Constantza du 14 juin 1914”, *Revue Roumaine d'Histoire*, VII (1968) 233-246.

KOSZTA ISTVÁN Gyulafehérváron született (1945). Bölcsész (Kolozsvári BBTE, 1968), újságíró. Tagja az Európai Szociológiai Egyesületnek (ESA). A *Budapest Fórum Egyesület* (Európai Regionális Tanulmányok Hálózata – Alpok–Duna–Adria régió) alapító tagja. Hadtörténelmi, történelmi tárgyú tanulmányai a *Hadtörténelmi Közleményekben* (2017/2), a *Trianoni Szemlében*, a *Székelyföld* folyóiratban, a sepsiszentgyörgyi múzeum *Acta Siculica* évkönyvében, a *Marosvásárhely*, illetve a *Maros megye történetéből* 1–4. c. tanulmánykötetekben stb. jelentek meg.

A szerző hasonló tárgyú, megjelent könyvei

HUSZÁRTÖRTÉNET (2008) –
A marosvásárhelyi
9. hv. huszárezred története

Nem (csak) Erdély volt a tét I. (2010) –
Kései tudósítás
a párizsi konferenciáról

Nem (csak) Erdély volt a tét II. (2011) –
Mária román királynő
párizsi követsége

„A sors kereke a végzetre forog?” (2014)
– I. Könyv. 1914 – Sodrásban

